

ΣΤΕΡΓΙΟΣ Γ. ΤΑΤΣΙΟΣ

**Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ
ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ 1800 – 1881
ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1.Επιβλέπων Καθηγητής: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ

Ομότιμος Καθηγητής του ΠΤΔΕ του Παν/μίου Αθηνών

2. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΕΟΝΤΣΙΝΗΣ, ομ. Καθ/τής του αυτού Τμήματος

3. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΑΚΚΗΣ, Καθ/τής του ΠΤΠΕ του Παν/μίου Θεσσαλίας

Μέλη Δ.Ε.Π.: 1. ΣΑΒΒΙΔΗΣ ΑΛΕΞΙΟΣ, Καθηγητής του Παν/μίου Πελοποννήσου

2. ΚΑΡΔΑΡΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, Αν. Καθ/τής του Παν/μίου Πελοποννήσου

3. ΜΠΑΜΠΟΥΝΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ, Αν. Καθ/τής Παν/μίου Αθηνών

4. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, Επ. Καθ/τής του Παν/μίου Πατρών

ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (Π.Τ.Δ.Ε.)
ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2011

Περιεχόμενα

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	5
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
ΜΕΡΟΣ Α'ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΥΠΟΔΟΥΛΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΙ Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Ο ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ.....	82
ΜΕΡΟΣ Β'.....	96
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ.....	97
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ.....	113
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΟΡΓΑΝΩΣΗ, ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1775 –1881	128
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Ο ΚΛΗΡΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΩΣ ΑΡΩΓΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ.....	156
ΜΕΡΟΣ Γ'	171
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1775-1881	172

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1775-1881	187
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΘΗΛΕΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ.....	227
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΤΑ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΘΗΛΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ	235
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 Η ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΜΗΛΕΩΝ	243
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 Η ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΖΑΓΟΡΑΣ.....	257
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	273
ΠΗΓΕΣ.....	281
α) ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ-ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ.....	281
β) ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ.....	283
ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ.....	285
ΤΥΠΟΣ (ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ)	287
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	288
SUMMARY.....	298
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	300
α) ΚΕΙΜΕΝΑ & ΕΓΓΡΑΦΑ, ΕΞΩΦΥΛΛΑ ΒΙΒΛΙΩΝ ΚΑΙ ΦΩΤΟΤΥΠΙΕΣ ΕΓΓΡΑΦΩΝ.....	300
β) ΠΙΝΑΚΕΣ & ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΑ	379
γ) ΧΑΡΤΕΣ – ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ	410

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΒΓΑΚ: Βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του Κράτους

ΓΑΚ: Γενικά Αρχεία του Κράτους

ΔΗΚΙ: Δημοτικό Κέντρο Ιστορικών Ερευνών και Τεκμηρίωσης, Αρχείων και Εκθεμάτων (Βόλος)

ΕΒΕ: Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος

ΕΕΒΣ: Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών

ΕΕΜΦΒΡ: Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης «Φερών-Βελεσίνου-Ρήγα»

ΕΕΣΝΟΕ: Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών

ΕΜΣ: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών

ΕΦΣΠ: Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός»

ΕτΚ: Εφημερίδα της Κυβερνήσεως

ΙΑΕΝ/ΓΓΝΓ: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας/Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς

ΙΕΕ: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους

ΙΛΕΘ: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών

ΙΜΧΑ: Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου

ΙΝΕ: Ιστορία του Νέου Ελληνισμού

ΜΙΕΤ: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

ΜΕΕ: Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια

ΝΕ: Νέος Ελληνομνήμων

ΤΑ: Τοπικό Αρχείο

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διατριβή έχει ως αντικείμενο αφ' ενός τη μελέτη της Εκπαίδευσης στην περιοχή της Μητροπόλεως της Δημητριάδος κατά την περίοδο από την υπογραφή της συνθήκης του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ρωσίας (1774) ως την απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τον τουρκικό ζυγό του 1881. Καλύπτει δηλαδή τη χρονική περίοδο από το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα – την περίοδο ακμής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού – ερευνώντας τα εκπαιδευτικά δρώμενα στην περιοχή της Δημητριάδος καθώς και τις εκπαιδευτικές προσπάθειες στις τουρκοκρατούμενες περιοχές του Βόλου, του Πηλίου και της Αγιάς, από τις παραμονές της επανάστασης του 1821 ως το 1881, έτος απελευθέρωσης της Θεσσαλίας. Αφ' ετέρου, ερευνά τη συμβολή της Εκκλησίας και γενικότερα του Κλήρου στην Εκπαίδευση της περιόδου που εξετάζεται, με βάση κυρίως πρωτογενές υλικό και πηγές του 18ου και 19ου αιώνα, αλλά και με την εκ νέου θεώρηση και αξιοποίηση όλης της ως σήμερα υπάρχουσας βιβλιογραφίας της σχετικής με την Εκπαίδευση στην περιοχή της δικαιοδοσίας της Μητροπόλεως της Δημητριάδος, της γνωστής και ως «Θετταλομαγνησίας».

Προηγείται μια σύντομη επισκόπηση της εκπαιδευτικής κινήσεως στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ακολουθεί μια συνοπτική εξέταση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων σε όλη της Θεσσαλία, ώστε να φανεί η όλη συμβολή της στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό, ενώ ακολούθως γίνεται εκτενέστερη αναφορά στην περιοχή της Δημητριάδος. Εξετάζεται επίσης το ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο της περιοχής καθώς και η διοίκηση, η κοινωνική και η οικονομική ζωή του υπόδουλου Ελληνισμού στον χώρο της. Το κύριο μέρος της μελέτης αναφέρεται στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες οι οποίες έλαβαν χώρα στην περιφέρεια της Αγιάς και στην περιοχή του Πηλίου και του Βόλου. Εξετάζεται η οργάνωση, η διοίκηση και η λειτουργία των σχολείων σε όλη την περιοχή της Δημητριάδος, ενώ γίνονται αναφορές για τις περίφημες σχολές της Ζαγοράς και των Μηλεών καθώς και για την εκπαίδευση των θηλέων. Ακόμη, με βάση τις ερευνηθείσες πηγές (δημοσιευμένες και ανέκδοτες) και την ως σήμερα δημοσιευμένη βιβλιογραφία γίνεται αναφορά στα σχολεία της περιοχής της Δημητριάδος και στους δασκάλους που υπηρέτησαν σε αυτά, καθώς και στην αρωγή του Κλήρου της περιοχής της Δημητριάδος και τη συμβολή του στην Εκπαίδευση. Διότι, σε τοπικό επίπεδο, η έρευνα για την ιστορία της Εκπαίδευσης προϋποθέτει και την συνεκτίμηση όλων εκείνων των παραγόντων που επηρεάζουν (θετικά ή αρνητικά) την αποτελεσματικότητα και την εφαρμογή των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων σε ένα γεωγραφικό χώρο. Πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι η συνεκτίμηση ενός πλήθους στοιχείων που προέκυψαν από τη διεξαχθείσα έρευνα

απαίτησε και την επικουρία και άλλων γνωστικών πεδίων, τα οποία άπτονταν της Εκκλησιαστικής Ιστορίας, της Οικονομίας, του Διοικητικού Δικαίου και της Κοινωνιολογίας.

Για την εκπόνηση της εν λόγω μελέτης ως διδακτορικής διατριβής και γενικότερα για τη συγγραφή της, θεωρώ ως υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω θερμά τον Ομότιμο Καθηγητή της Θρησκευτικής Παιδείας του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών Κο **Γεώργιο Χρ. Ρηγόπουλο**, ο οποίος με ιδιαίτερο ενδιαφέρον και κατανόηση επόπτευσε τη σύνταξή της και με τις εύστοχες και πολύτιμες υποδείξεις του συνετέλεσε στην αρτιότερη εμφάνισή της. Στάθηκε δίπλα μου –όποτε χρειάστηκε- και τον ευχαριστώ από καρδιάς γι αυτό.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω και στον Καθηγητή της Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και της Διδακτικής της Ιστορίας του Τομέα Ανθρωπιστικών Σπουδών του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών Κο **Γεώργιο Ν. Λεοντσίνη**, ο οποίος μου ενέπνευσε το ενδιαφέρον και την αγάπη για την ιστορική έρευνα και την Τοπική Ιστορία. Οι πολύτιμες συμβουλές του και οι μεθοδολογικές του υποδείξεις με βοήθησαν τόσο κατά την έναρξη όσο και κατά την πορεία της έρευνάς μου και επιπλέον, μου έδωσαν την ευκαιρία για την ιστορική αναζήτηση και τον προβληματισμό που πρέπει να έχει ο κάθε ερευνητής.

Τύχη αγαθή θεωρώ επίσης τη συμμετοχή (ως ενός εκ των μελών) στην τριμελή συμβουλευτική επιτροπή της εκπόνησης της διατριβής μου του Κου **Δημητρίου Σακκή**, Καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (και παλαιού Καθηγητή μου στην Π.Α. Λάρισας). Του εκφράζω επίσης ιδιαίτερες θερμές ευχαριστίες, διότι με την εμπειρία που έχει αποκτήσει από την πολυετή του αρχαιική έρευνα, με βοήθησε να προσεγγίσω πληρέστερα το σχετικό υλικό των διαφόρων Αρχείων που ερεύνησα κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διατριβής μου. Με τις χρήσιμες συμβουλές του και την αμέριστη συμπαράσταση και βοήθειά του, τις πολύτιμες παρατηρήσεις του και τις εποικοδομητικές μας συναντήσεις συνέβαλε τα μέγιστα στην ιστορική πληρότητά της.

Θα ήταν παράλειψη να μην αναγνωρίσω και την προσφορά όλων εκείνων που συνέβαλαν ο καθένας με τον τρόπο του ώστε να φέρω εις πέρας την προσπάθειά μου αυτή και τους οποίους από καρδιάς θερμά ευχαριστώ:

α) Τον τέως Προϊστάμενο των Γ.Α.Κ./Τοπικό Αρχείο Ν. Λαρίσης Κο **Σταύρο Γουλούλη**,
β) τις Προϊστάμενες: 1) Γ.Α.Κ./Τοπικό Αρχείο Αγίας Κα **Κατερίνα Παπαδοπούλου** και 2) Γ.Α.Κ./Αρχεία Β. Μαγνησίας Κα **Αννίτα Ν. Πρασά** για την πολύτιμη βοήθειά τους κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου στα Γ.Α.Κ. στους νομούς Λαρίσης και Μαγνησίας.

- Τους φίλους και συνάδελφους Κο **Μιχάλη Λαφαζάνη**, Διδάκτορα της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπ/σης του Παν/μίου Ιωαννίνων, για την προσφορά αρχαιακού υλικού κατά την εκπόνηση της διατριβής μου και Κο **Οδυσσέα Ευαγγέλου**, Σχολικό Σύμβουλο.
- Τη Διευθύντρια της Βιβλιοθήκης Μηλεών του Πηλίου Κα **Βαρβάρα Κουτέ**, για την πολύτιμη βοήθειά της κατά την έρευνά μου στο αρχαιακό υλικό της Βιβλιοθήκης.
- Το Διευθυντή της Βιβλιοθήκης Ζαγοράς του Πηλίου Κο **Θεόδωρο Ρούσσο**, ο οποίος με ανιδιοτέλεια και ενδιαφέρον με βοήθησε τα μέγιστα στο να ερευνήσω τα έγγραφα και τις αρχαιακές πηγές της, παρέχοντάς μου οτιδήποτε μπορούσε να με βοηθήσει.
- Τους κυρίους **Δημήτρη Σιάτρα** και **Γιώργο Θωμά**, μέλη της Εταιρείας Θεσσαλικών Ερευνών (Βόλος), για τη βοήθειά τους κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου και για την ευγενική εκ μέρους τους προσφορά σε μένα πολλών βιβλίων και βοηθημάτων.
- Τον Κο **Κώστα Σπανό**, φίλο και εκδότη του περιοδικού «ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ» (Λάρισα), ο οποίος με τις γνώσεις του για την Τοπική Ιστορία και ειδικότερα για την Ιστορία της Θεσσαλίας, μου προσέφερε μεγάλη βοήθεια για την συγκέντρωση της βιβλιογραφίας της διατριβής μου και για την προσέγγιση των πηγών των σχετικών με το θέμα της, βοηθώντας με πάντοτε με ανιδιοτέλεια και αμεσότητα όταν του το ζητούσα.
- Την Κα **Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη**, Διευθύντρια του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών και μέλος της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, για τη βοήθειά της στην έρευνά μου στη Βιβλιοθήκη, στα Αρχεία και στα έγγραφα της Ι.Λ.Ε.Θ. και για την παροχή κάθε πρόσβασης σε όλο το υλικό που χρειάστηκε να ελέγξω.
- Την Κα **Φωτεινή-Τομαή Κωνσταντοπούλου**, Διευθύντρια των Γ.Α.Κ. (Αθήνα) για τη βοήθειά της κατά την διάρκεια της έρευνάς μου στα Γ.Α.Κ., τον πατέρα **Αγαθάγγελο Χαραμαντίδη**, Προϊστάμενο των Αρχείων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδας και τον Κο **Βασίλειο Σώρο**, υπάλληλο της ίδιας Υπηρεσίας καθώς και την Κα **Ζηνοβία Παπαγεωργίου**, διοικητικό υπάλληλο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδας.
- Τον πατέρα **Ιωάννη Συρεγγέλα**, ιερέα του Ι. Ν. της Αναλήψεως (Βόλος) και διδάκτορα του Α.Π.Θ., για την πολύτιμη βοήθειά του στην έρευνά μου για τα Αρχεία της Ι. Μ. Δημητριάδος και την ηθική του συμπαράσταση.
- Τις ξεχωριστές μου φίλες και εκλεκτές συναδέλφους εκπαιδευτικούς: α) **Αλεξάνδρα Τσούκη** και β) **Ιωάννα Φουρουκλά**, για την πολύτιμη βοήθειά τους για να μορφοποιηθεί η τελική μορφή της διατριβής μου και για τη θερμή υποστήριξη και συμπαράστασή τους.
- Και τέλος, ευχαριστώ τη μονάκριβη κόρη μου **Αργυρώ Τάτσιου**, που αν και με στερήθηκε για αρκετό καιρό, αφήνοντάς με απερίσπαστο στη μελέτη και στην έρευνά μου, με στήριξε όσο μπορούσε ηθικά και ψυχολογικά στην επίπονή μου αυτή προσπάθεια.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ιστορία της Εκπαίδευσης αποτελεί χωρίς αμφιβολία ένα από τα σημαντικότερα κεφάλαια της ιστορίας του πολιτισμού ενός έθνους, ιδιαιτέρως μάλιστα αν το έθνος αυτό έχει να επιδείξει από τη μια περιόδους λαμπρής πνευματικής ανάπτυξης και από την άλλη περιόδους κάθετης πτώσης του πνευματικού του επιπέδου. Κάτω από το πρίσμα αυτό, η ιστορία της Εκπαίδευσης στην περιοχή της Δημητριάδος κατά τους χρόνους από τα τέλη του 16ου αιώνα και την περίοδο ακμής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ως την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί η πνευματική ανάπτυξη της περιοχής είχε φθάσει σε ένα επίπεδο πραγματικά αξιοθαύμαστο.

Είναι γνωστό ότι η ιστορία της Εκπαίδευσης στην περιοχή της Δημητριάδος – κατά την περίοδο που αναφέρθηκε – δεν έχει ως σήμερα ερευνηθεί επαρκώς από τους ιστορικούς. Έτσι, οι πηγές της ιστορίας της Εκπαίδευσης αυτής της περιόδου θεωρούνται σήμερα ως ανεπαρκείς και κατά κανόνα αυτές στρέφονται περί τα πολεμικά καθώς και τα διπλωματικά γεγονότα που συνέβησαν κατά την περίοδο που διήρκεσε ο αγώνας της εθνεγερσίας του 1821, όπως επίσης και περί τα επαναστατικά κινήματα του 1854 και ιδιαιτέρως του 1878 στη Θεσσαλομαγνησία. Η ιστορία των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών φαινομένων καθώς επίσης και των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων κατά την ίδια περίοδο ελάχιστα έχει ερευνηθεί. Ειδικότερα, η ιστορία της Εκπαίδευσης και των διαφόρων σχολείων των κοινοτήτων της περιοχής της Δημητριάδος είναι κατά ένα αρκετά μεγάλο μέρος της άγνωστη. Έτσι, κάθε προσπάθεια περιγραφής του φαινομένου αυτού δεν μπορεί να διεκδικήσει την πληρότητα, ούτε επιτρέπει την εξαγωγή επαρκών συμπερασμάτων και πιθανή αξιολόγηση των εκπαιδευτικών κινήσεων, οι οποίες συνέβαιναν κατά την περίοδο αυτή στην περιοχή της Δημητριάδος.

Με τις απαραίτητες αυτές – κατά τη γνώμη μου – διευκρινίσεις, η παρούσα μελέτη δεν επιδιώκει να προσφέρει την απαραίτητη πληρότητα στην έρευνα, αφού είναι φυσικό ότι αρκετές πηγές είναι ακόμη άγνωστες και δεν έχουν ευρεθεί και μελετηθεί. Ως σκοπό της θέτει το να αποτελέσει μια γενικότερη επισκόπηση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στην περιοχή της Δημητριάδος -της γνωστής ως και «Θεσσαλομαγνησίας»- επιδιώκοντας επιπλέον να εντοπίσει στο συγκεκριμένο χωροχρόνο κάποιες δραστηριότητες, που είναι ενδεχόμενο να αποτελούν το συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στην εκπαιδευτική άνθηση και στην ανοδική πορεία του σχολικού θεσμού από τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα και από τους προεπαναστατικούς χρόνους ως την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881.

Εντούτοις τις τελευταίες δεκαετίες έχουν δημοσιευθεί μερικές αξιόλογες μελέτες – αν και τμηματικές – οι οποίες φώτισαν αρκετά σημεία που αναφέρονται στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες στην περιοχή της Δημητριάδος¹. Μέσω αυτών δόθηκαν στη δημοσιότητα αρκετά νέα και άγνωστα ως τώρα στοιχεία, με την καταγραφή των οποίων έγινε προσπάθεια να αποκατασταθεί κατά ένα μεγάλο μέρος η ιστορική αλήθεια. Παρ' όλα αυτά, σημαντικές δραστηριότητες είναι σίγουρο ότι παραμένουν άγνωστες και η συμβολή πολλών φορέων στις εκπαιδευτικές αυτές δραστηριότητες, αν και σημαντικότερη, αγνοείται παντελώς. Αποτέλεσμα όλων αυτών των αναφερθέντων δημοσιευμάτων ήταν να προβληθούν – ως ένα βαθμό- οι εκπαιδευτικές και εν γένει διαφωτιστικές προσπάθειες που έλαβαν χώρα στην περιοχή της Δημητριάδος κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο. Για όλους τους παραπάνω λόγους ήταν αναγκαίο να γίνει από μέρους μας μια περαιτέρω διερεύνηση για να έρθουν στο φως αφ' ενός νεότερα μη γνωστά και αδημοσίευτα στοιχεία και αφ' ετέρου να συγκεντρωθούν και να αξιοποιηθούν –κατά το μέτρο του δυνατού- όλα όσα γνωρίζουμε ως σήμερα καθώς επίσης και όλες εκείνες οι πληροφορίες που είναι δημοσιευμένες σε διάφορα βιβλία, περιοδικά και έντυπα, τα οποία λείπουν ακόμα από τις ειδικές βιβλιοθήκες.

Η έλλειψη λοιπόν μιας συγκεντρωτικής και εμπειριστατωμένης μελέτης που να καλύπτει συνολικά όλη αυτή τη χρονική περίοδο που αναφέρθηκε, αποτέλεσε το έναυσμα για τη συγγραφή αυτής της διατριβής. Η δυνατότητα πρόσβασης των αρχειακών πηγών τόσο στα

¹ Χρήσιμα στοιχεία για την περίοδο αυτή περιέχουν μεταξύ των άλλων και τα εξής δημοσιεύματα: α) Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 578-607, β) Σκουβαράς Βαγγέλης, «*Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789). Η Ελληνική Παρουσία του Άμστερνταμ. Η Σχολή της Βιβλιοθήκης Ζαγοράς*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, τόμος 9^{ος}, Αθήνα 1964, σελ. 13-325 και γ) Σκουβαράς Βαγγέλης, «*Σελίδες από την ιστορία της Μηλιώτικης Σχολής*», περ. «ΗΩΣ», περ. Γ', έτος 9^ο, αρ. 92-97, Αθήνα 1966, σελ. 244-255 (και ανάτυπο), δ) Θωμάς Γιώργος, «*Εκπαιδευτικές προσπάθειες στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Ε', Λάρισα 1983, σελ. 17-46 (και ανάτυπο), ε) Μουγογιάννης Γ. Γιάννης, «*Η Παιδεία στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ, ό.π., σελ. 49-64, στ) Αγραφιώτης Κ. Δημήτριος, «*Δάσκαλοι και Σχολεία στην Επαρχία της Αγιάς, 1700-1881*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ, ό.π., σελ. 65-72, ζ) Λιάπης Κ., «*Η Μηλιώτικη Σχολή και η Βιβλιοθήκη της*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΣΤ', Λάρισα 1984, σελ. 65-96 (και ανάτυπο), η) Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, «*Σελίδες από την Ιστορία της Εκπαίδευσης στη Μαγνησία κατά την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας (1860-1880). Ο Φιλοπαιδευτικός Σύλλογος της Θεσσαλομαγνησίας*», ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ Ζ', Βόλος 1985, σελ. 41-91 (και ανάτυπο) και θ) Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, «*Το σχολείο του Μεταξοχωριού και οι δάσκαλοί του (1735-1880)*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 33, Λάρισα 1998, σελ. 273-290.

ΓΑΚ/Αρχεία των νομών Αττικής, Λαρίσης και Μαγνησίας καθώς επίσης και στις βιβλιοθήκες της Ζαγοράς, των Μηλεών και της ΕΒΕ ,μαζί με όλες τις κατάσπαρτες πληροφορίες που έχουν δημοσιευθεί ως σήμερα στις διάφορες υπάρχουσες πηγές² δρομολόγησε την επισήμανση και την καταγραφή πολλών και μη γνωστών πλευρών της Ιστορίας της Εκπαίδευσης στην περιοχή της Δημητριάδος. Η ερευνητική προσπάθεια εστιάζεται αφ' ενός στην αξιοποίηση των διαφόρων –δημοσιευθεισών και μη -πρωτογενών πηγών μέσω των οποίων παρουσιάζεται η Ιστορία της Εκπαίδευσης στην περιοχή της Δημητριάδος από τα τέλη του 18ου αιώνα ως το 1881 και αφ' ετέρου στην αξιοποίηση και επανεξέταση της υπάρχουσας ως σήμερα βιβλιογραφίας που σχετίζεται με το αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Όπου κρίθηκε αναγκαίο, έγινε χρήση και ορισμένων άμεσων πηγών, εφημερίδων ή περιοδικών της εποχής εκείνης, καθώς επίσης και διαφόρων εγγράφων που έχουν δημοσιευθεί κατά καιρούς. Δύο ήταν οι λόγοι που επέβαλλαν αυτή τη μορφή της ερευνητικής προσπάθειας: α) Η εκπαίδευση στην περιοχή της Δημητριάδος κατά την ανωτέρω χρονική περίοδο είχε ως κύριο και σταθερό στόχο τη διατήρηση της τάσης για συνεχή άνοδο του πνευματικού επιπέδου του πληθυσμού και του διακαούς πόθου για φώτισή του μέσω της Παιδείας και β) η ιστορία και η εξέλιξη των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στο συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο δεν έχει αποτελέσει ως σήμερα αντικείμενο συστηματικής και σφαιρικής έρευνας, όπως ήδη αναφέρθηκε.

Η ερευνητική προσπάθειά μας με την σημαντική συνδρομή των ερευνητών που αναφέρθηκαν και προηγουμένως (Κορδάτος Γιάννης, Σκουβαράς Βαγγέλης, Θωμάς Γιώργος, Μουγογιάννης Γ. Γιάννης, Αγραφιώτης Κ. Δημήτριος και Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, βλ. και

². Σημαντικές πηγές πληροφοριών για την ύπαρξη σχολείων στην περιοχή της Δημητριάδος – ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα – αποτελούν τα δημοσιευθέντα **ημερολόγια** και **οδοιπορικά** Ελλήνων και ξένων περιηγητών της εποχής. Βλ. ενδεικτικά: Leak M. William, **Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ (1805-1810). Από το ημερολόγιο του Άγγλου περιηγητού William Leak**(μετάφρασις αιδ. Γεωργίου Δ.Στάθη), Βόλος 1969,σελ.105-106.,Θωμάς Γ., **Η ανέκδοτη Χωρογραφία της Ανατ. Θεσσαλίας από το Γρηγόριο Κωνσταντά. Ένα χειρόγραφο του 1838**, Βόλος 1991,σελ.31,33,45 και 64, Λεονάρδος Αν.Ιωάννης, **Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία**,(Εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια Κ.Σπανός), Λάρισα 1992, σελ.88-89 και 110, Γεωργιάδης Ν.,**Θεσσαλία**, Λάρισα 1995,σελ.105, 108, 115, 130-131 και 133, Μάγνης Ι.Νικόλαος, **Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θεσσαλικής Μαγνησίας**, Αθήνα 1860, 1985² σελ.48,53,56,64-66 και 85-90. Αναλυτική καταγραφή των σχολείων που υπήρχαν στην περιοχή της Δημητριάδος λίγα χρόνια πριν από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας έκανε ο Δωρόθεος Σχολάριος, Μητροπολίτης της Δημητριάδος (1858-1870). Βλ. το βιβλίο του **Έργα και Ημέραι...**, Αθήνα 1877, σελ. 204-235, όπου αναφέρονται επίσης και πολλά χρήσιμα στοιχεία για τις κοινότητές της.

υποσ.1) θα προσπαθήσει να καταδείξει ότι η περιοχή της Δημητριάδος διαμόρφωσε μια ενδιαφέρουσα παράδοση και είχε σημαντική επίδραση στην εξέλιξη της Ιστορίας της Εκπαίδευσης στον ευρύτερο Θεσσαλικό χώρο και κατ' επέκταση στην υπόλοιπη τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Το φυσικό περιβάλλον της περιοχής, η κοινωνική και οικονομική κατάσταση των κατοίκων της, η ιδιαίτερα πλεονεκτική γεωγραφική της θέση καθώς και τα διάφορα ιστορικά και κοινωνικά γεγονότα που συντελέστηκαν στο χώρο της, ήταν οι παράγοντες που διαμόρφωσαν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία της. Αυτή η διαφορετικότητα που καταγράφεται στις διάφορες εκδηλώσεις της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής της περιοχής της Δημητριάδος της περιόδου που εξετάζεται, συντίθεται από ένα σύνολο στοιχείων σχετικών με τη λειτουργία των θεσμών που υπήρχαν ήδη εκεί και την διαχωρίζαν από άλλες υπόδουλες περιοχές της Ελλάδος.

Κατά τη διάρκεια της χρονικής περιόδου που αναφέρθηκε είχαν διαμορφωθεί και λειτουργούσαν στην περιοχή της Δημητριάδος θεσμοί που αφορούσαν την κοινοτική αυτοδιοίκηση, την Εκκλησία και την Εκπαίδευση απόλυτα σεβαστοί από τον πληθυσμό, η λειτουργία μάλιστα των οποίων εξασφάλιζε – κατά ένα μεγάλο μέρος της – την κοινωνική συνοχή και την ιστορική συνέχεια. Ο ρόλος ορισμένων προσώπων και φορέων³ προς την κατεύθυνση αυτή υπήρξε σημαντικός και καθοριστικός, αφού με τη δράση και με το προσωπικό τους ενδιαφέρον τα οποία έδειξαν ιδιαίτερα στον τομέα της Παιδείας και της συνεχούς ανάπτυξης και αναβάθμισής της, συνετέλεσαν στην όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη λειτουργία των ανωτέρω θεσμών. Η αλλαγή των θεσμών στην περιοχή της Δημητριάδος με τις τουρκικές μεταρρυθμίσεις (*Τανζιμάτ*) του 1840 και του 1856 μπορεί να καθόρισε ένα νέο πλαίσιο λειτουργίας τους, δεν ανέκοψε όμως την υπάρχουσα τάση – τόσο του πληθυσμού όσο και άλλων εμπλεκόμενων φορέων – για συνεχή αναβάθμιση και επέκταση της παρεχόμενης Παιδείας.

Σκοποί της παρούσας μελέτης είναι: α) η εξέταση των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν στην περιοχή της Δημητριάδος από τα τέλη του 18ου αιώνα και ιδιαιτέρως μετά από τη συνθήκη του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή (1774) ως την απελευθέρωσή της

³ Ενδεικτικά ως αναφερθούμε στον Οικουμενικό Πατριάρχη Καλλίνικο Γ'(1713-1771), τον Ιωάννη Πρίγκο(1725-1789) και το Μητροπολίτη Δημητριάδος Δωρόθεο Σχολάριο(1858-1870).

το 1881 και την ενσωμάτωσή της στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, γιατί θεωρούμε ότι η κοινωνική και οικονομική κατάσταση μιας περιοχής επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την εξέλιξη των εκπαιδευτικών πραγμάτων, β) η καταγραφή στοιχείων για τα σχολεία, τους δασκάλους, την τοπική ιστορία και την Ιστορία της Εκπαίδευσης της περιοχής της Δημητριάδος κατά την ίδια χρονική περίοδο και γ) η διερεύνηση της συμβολής των διαφόρων λογίων και δασκάλων στην Παιδεία της περιοχής, με έμφαση στο κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στο γεωγραφικό της χώρο, καθώς επίσης και της συμβολής της Εκκλησίας και του απλού Κλήρου στην Εκπαίδευση και ακόμη η εξέταση των εκπαιδευτικών θεσμών που εφαρμόστηκαν εκεί, ως συνεισφορά της μελέτης αυτής στην έρευνα της τοπικής Ιστορίας.

Με την παρούσα μελέτη γίνεται προσπάθεια να δοθεί μια συγκεντρωτική αναφορά μέσω της συστηματικής διερεύνησης του θέματος από τις πρωτογενείς πηγές για την ιστορία πολλών επιφανών και καταξιωμένων δασκάλων της περιοχής της Δημητριάδος και παρουσιάζονται νέα στοιχεία για το ρόλο της τοπικής κοινοτικής αυτοδιοίκησης στην εξέλιξη και την ανέλιξη των εκπαιδευτικών ζητημάτων στο γεωγραφικό της χώρο, καθώς επίσης και της συμβολής της Εκκλησίας και του απλού Κλήρου στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Ακόμη ερευνούνται οι εκπαιδευτικοί θεσμοί που εφαρμόστηκαν εκεί και γίνεται προσπάθεια ώστε να καταγραφεί κατά πόσο ασκούσε κυριαρχικό ρόλο η τοπική αυτοδιοίκηση στην εξελικτική πορεία των εκπαιδευτικών πραγμάτων. Είναι άλλωστε γενικά αποδεκτή η θεώρηση ότι οι επικρατούσες κοινωνικές, πολιτιστικές και οικονομικές συνθήκες μιας περιοχής ή και των στάσεων των κατοίκων της είναι πάντοτε στενά συνδεδεμένες με τη θεσμική αποτύπωση της Εκπαίδευσης. Έτσι, όσον αφορά την περιοχή της Δημητριάδος, η κοινωνική και η οικονομική κατάσταση των διαφόρων οικογενειών που αποτελούσαν τις κοινότητές της, προσδιόριζε τη φιλοδοξία των παιδιών τους για κοινωνική άνοδο. Αυτή με τη σειρά της ήταν εξαρτημένη από διάφορους άλλους παράγοντες με μεγάλη σημασία, όπως π.χ. το εμπόριο, η βιοτεχνία, το μορφωτικό επίπεδο του λαού, τα τοπικά ήθη, η καταγωγή κ.ά. Μέσω της εξέτασης και της έρευνας αυτών των παραγόντων έγινε προσπάθεια να καταγραφεί κατά πόσο επηρεάστηκε από αυτούς η εκπαιδευτική διαδικασία στις διάφορες κοινότητες της περιοχής της Δημητριάδος και ποιός ήταν ο ρόλος που έπαιξαν οι παράγοντες αυτοί στην μορφή και την εξάπλωση της παρεχόμενης εκπαίδευσης.

Η παρούσα διατριβή κινείται γύρω από τους παρακάτω θεματικούς άξονες, οι οποίοι και την υποδιαιρούν σε αντίστοιχα μέρη:

Στο Α' μέρος (θεωρητικό) εξετάζεται το συγκεκριμένο διοικητικό, κοινωνικό και οικονο-

μικό πλαίσιο της υπό εξέταση περιόδου. Εδώ πρέπει να διευκρινισθεί κάτι: Αν και ο τίτλος της διατριβής αναφέρεται στην Παιδεία της περιοχής της Δημητριάδος κατά την περίοδο 1800-1881, καθορίζοντας έτσι το χρονολογικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης από τις αρχές του 19ου αιώνα και τις δύο πρώτες δεκαετίες της προεπαναστατικής περιόδου ως το 1881, έτος απελευθέρωσης της Θεσσαλίας από τον τουρκικό ζυγό και ενσωμάτωσής της με την Ελλάδα, θεωρείται σκόπιμο να ερευνηθούν επίσης οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες στην περιοχή της Δημητριάδος και κατά την περίοδο 1775-1800. Και αυτό, διότι μετά από την εφαρμογή της συνθήκης του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή (1774), η περιοχή της Δημητριάδος γνώρισε μεγάλη οικονομική άνθηση, ιδιαίτερα στην περιοχή του Πηλίου και στην περιφέρεια της Αγιάς, γεγονός το οποίο επέδρασε καθοριστικά και στην αναζωογόνηση και επέκταση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, καθώς συνέπιπτε χρονικά και με την περίοδο της ακμής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1750-1828). Θεωρώντας λοιπόν αυτή τη χρονική περίοδο άμεσα συνδεδεμένη με το πεδίο της έρευνας στην υπό εξέταση περίοδο, κρίνεται ως επιβεβλημένη η αναφορά στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στην περιοχή της Δημητριάδος κατά το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα, διότι καθόρισαν κατά ένα μεγάλο μέρος την επέκταση της πνευματικής της άνθησης.

Κατ' αρχήν στο Κεφάλαιο 1 δίδονται στοιχεία για την ιστορία της Μητρόπολης της Δημητριάδος από την ίδρυσή της ως το 1881 και παρατίθεται πίνακας με τους αρχιερατεύσαντες σ' αυτήν από το 1775 ως το 1881. Στο Κεφάλαιο 2 προσδιορίζεται η γεωγραφική θέση της περιοχής της Δημητριάδος και γίνεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή, στην οποία αναφέρονται και στοιχεία για την ιστορία της Μητρόπολης της Δημητριάδος και της οποίας καθορίζονται επίσης τα γεωγραφικά όρια της πνευματικής δικαιοδοσίας του Μητροπολίτη. Κατόπιν αναφέρεται η μορφή της διοίκησης στα χωριά του Πηλίου και ο χωρισμός τους σε βακούφια και χάσια, όπως επίσης αναφέρονται στοιχεία για το καθεστώς αυτοδιοίκησης του Πηλίου μετά από την παροχή προνομίων από το Σουλτάνο το 1668. Ακόμη δίνονται στοιχεία τόσο για τη διάρθρωση της τουρκικής διοίκησης, όσο και για τη μορφή της διοίκησης των ελληνικών κοινοτήτων, πριν και μετά από τις τουρκικές μεταρρυθμίσεις του 1840 και του 1856. Εξετάζεται επίσης η κοινωνική και η οικονομική ζωή του πληθυσμού, ενώ δίνονται στοιχεία για την Εκκλησία και τον Κλήρο και επισημαίνονται οι κυριότερες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες των κατοίκων, η οικιστική και πληθυσμιακή συγκρότηση της περιοχής της Δημητριάδος και η θρησκευτική κατάσταση του λαού, με την αξιοποίηση τόσο της υπάρχουσας βιβλιογραφίας όσο και των αρχειακών πηγών. Στη συνέχεια (Κεφάλαιο 3) εξετάζεται η Παιδεία στην υπόδουλη Θεσσαλία και η κατάσταση στην περιοχή της Δημητριάδος. Εξετάζεται ο ρόλος των μοναστηριών για την παροχή της βασικής

εκπαίδευσης και η σύνδεση Εκκλησίας και Παιδείας. Τονίζεται η επίδραση της οικονομικής και πολιτιστικής ανόδου των περιοχών του Πηλίου και της Αγιάς για την άνθηση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, όπως επίσης και η συμβολή των ευπόρων Ελλήνων της Ευρώπης για την ίδρυση σχολείων στις γενέτειρές τους. Παρέχονται στοιχεία για την Παιδεία της εποχής εκείνης (βασικές γνώσεις μαθητών, πρόσληψη και πληρωμή δασκάλων, ίδρυση σχολείων κ.ά.) όπως και για τη συμβολή της ίδρυσης της πόλης του Βόλου (1833) στην εξάπλωση της παρεχόμενης Εκπαίδευσης στην περιοχή της Δημητριάδος, καθώς επίσης και για τη μεγάλη συμβολή του Μητροπολίτη της Δημητριάδος Δωροθέου Σχολαρίου (1858-1870) στην ίδρυση και διατήρηση των σχολείων σε πολλές από τις κοινότητές της. Εξετάζονται ακόμη οι αντιδράσεις σε κάποιες κοινότητες κατά των εκπαιδευτικών προσπαθειών και ερευνώνται οι λόγοι της δημιουργίας του φαινομένου αυτού. Στο 4ο Κεφάλαιο ερευνάται η επίδραση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στην περιοχή της Δημητριάδος. Εξετάζονται η σχέση της οικονομικής της ακμής με την εξάπλωση της Εκπαίδευσης στο χώρο της ως αποτέλεσμα της επίδρασης των ιδεών του Διαφωτισμού στην Ευρώπη και κατ' επέκταση στην Ελλάδα, ενώ ερευνάται και ο ρόλος των Θεσσαλών λογίων και η συνδρομή τους στην πνευματική άνθηση και στην εξάπλωση της εκπαίδευσης, όπως και ο ρόλος των τοπικών συνθηκών ως ανασχετικών παραγόντων της ανάπτυξης του Διαφωτισμού και των ιδεών του.

Στο Β' μέρος εξετάζεται η Παιδεία στην περιοχή της Δημητριάδος αναλυτικά κατά περιοχές. Εξετάζεται ξεχωριστά στην περιφέρεια της Αγιάς και ξεχωριστά στην περιοχή του Πηλίου και του Βόλου, επειδή εκεί υπήρξαν οι μεγαλύτερες εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Κατόπιν ερευνώνται η οργάνωση, η διοίκηση και η λειτουργία των σχολείων στην περιοχή της Δημητριάδος κατά τους χρόνους 1775-1881 και η συμβολή του Κλήρου και της Εκκλησίας ως αρωγού της παρεχόμενης Παιδείας στο χώρο της.

Στο 1ο Κεφάλαιο εξετάζεται η Παιδεία στην περιφέρεια της Αγιάς. Παραθέτονται στοιχεία μέσω πηγών της εποχής και μέσω αρχειακών πηγών για την ύπαρξη σχολείων, για τη μορφή της παρεχόμενης Παιδείας και τη συνδρομή ευεργετών της περιοχής για την ίδρυση σχολείων. Ερευνάται επίσης ο ρόλος των επαγγελματικών «συντροφιών» της Αγιάς και το ενδιαφέρον τους για την Εκπαίδευση, όπως και η συμβολή του Κλήρου της περιφέρειας της Αγιάς για την οργάνωση της Εκπαίδευσης.

Στο 2ο Κεφάλαιο εξετάζεται η Παιδεία στην περιοχή του Πηλίου και του Βόλου, όπως επίσης και στα χωριά του κάμπου τα οποία ανήκαν μεν στην περιοχή της Δημητριάδος, αλλά διοικητικά υπάγονταν στη Λάρισα. Παραθέτονται κι εδώ στοιχεία μέσω πηγών της εποχής και

μέσω διαφόρων αρχειακών πηγών⁴ για τη μορφή της παρεχόμενης Παιδείας καθώς και για την ύπαρξη και την ίδρυση σχολείων. Ερευνώνται η μορφή της παρεχόμενης Παιδείας, ο ρόλος των ευεργετών και των ευπόρων αποδήμων για την ίδρυση και τον εξοπλισμό σχολείων και βιβλιοθηκών σε διάφορες κοινότητες, όπως επίσης και ο ρόλος του Κλήρου της περιοχής για τη διάδοση της Εκπαίδευσης.

Στο 3ο Κεφάλαιο ερευνώνται η οργάνωση, η διοίκηση και η λειτουργία των σχολείων της περιοχής της Δημητριάδος κατά την περίοδο 1775-1881. Αναφέρονται στοιχεία για την αυτονομία τους, τις σχέσεις τους με τις κοινότητες, την επιστασία και τη διοίκησή τους, τη διαχείριση των οικονομικών πόρων που απαιτούνταν για τη λειτουργία τους, το γενικό περίγραμμα του προγράμματος διδασκαλίας των μαθημάτων τους κ. ά. Εξετάζεται η συνδρομή των ιδιωτών και των κοινοτικών φορέων για την ίδρυση των σχολείων, ο ρόλος των επιτρόπων και των εφόρων και ο ρόλος των διευθυντών – Σχολαρχών – ως προς τη λειτουργία τους. Ερευνάται κι εδώ ο ρόλος της τοπικής Εκκλησίας και του Κλήρου, των δημογερόντων των συντεχνιών, των δωρεών των ευπόρων αποδήμων, καθώς και άλλων φορέων για την κάλυψη των δαπανών λειτουργίας και συντήρησης των σχολείων. Δίδονται επιπλέον στοιχεία για τα προβλήματα της στέγασης των διαφόρων σχολείων, τις μεθόδους διδασκαλίας, τους μισθούς των δασκάλων, τα είδη των σχολείων και τη στελέχωσή τους με διδακτικό προσωπικό, τον αριθμό των μαθητών, την κοινωνική τους προέλευση, την ηλικία και τις συνθήκες διαβίωσής τους, τις διάφορες ποινές τους καθώς και τις εξετάσεις τους. Τέλος, μέσω της έρευνας, εξετάζεται κι εδώ η στενή σχέση μεταξύ Εκκλησίας και Εκπαίδευσης.

Στο 4ο Κεφάλαιο εξετάζεται αναλυτικά η συμβολή της τοπικής Εκκλησίας καθώς και του Κλήρου της περιοχής της Δημητριάδος ως αρωγών στην παρεχόμενη Εκπαίδευση της υπό εξέταση περιόδου. Δίδονται στοιχεία για τη συνδρομή τόσο ιερέων και μοναχών στην Εκπαίδευση, όσο και ανωτέρων Κληρικών και Μητροπολιτών, καθώς επίσης και για τη συνεισφορά των μοναστηριών στην περιοχή της Δημητριάδος στη Παιδεία και στη διατήρηση και την κάλυψη των δαπανών συντήρησης και λειτουργίας των σχολείων σε πολλές από τις

⁴ Βλ. υποσημείωση 2, όπου αναφέρονται δημοσιευμένες πηγές της εποχής. Όσον αφορά τις αρχειακές πηγές βλ. Βιβλιογραφία, όπου ενδεικτικά αναφέρονται χειρόγραφα από τη **Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς**, τη **Βιβλιοθήκη των Μηλεών**, την **ΕΒΕ (Αρχείο Τυρνάβου)** κ.α.

κοινότητες της. Το Γ' μέρος της μελέτης αποτελεί το ερευνητικό μέρος της. Μέσω της συστηματικής διερεύνησης των αρχειακών πηγών τόσο στα ΓΑΚ Αττικής, Μαγνησίας, Αγιάς/Τοπικό Αρχείο και Λαρίσης όσο και στις βιβλιοθήκες των Μηλεών, της Ζαγοράς, της ΕΒΕ και άλλων φορέων, καθώς επίσης και μέσω της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και των δημοσιευθεισών πρωτογενών πηγών που προαναφέρθηκαν, συγκεντρώθηκαν πλήθος στοιχείων που συνέθεσαν την ατμόσφαιρα της υπό εξέταση εποχής και απετέλεσαν το εργαλείο της παρουσίασης της εικόνας της Εκπαίδευσής της. Η ερευνητική αναζήτηση υποτάχθηκε σε κάποιες «σταθερές», σε ορισμένες βασικές παραμέτρους, μακροχρόνιες συνθήκες, διαρθρωτικές ή λειτουργικές, που είτε προσδιόρισαν, είτε περιόρισαν την έρευνα. Από τις «σταθερές» αυτές, που ήδη αναφέρθηκαν προηγουμένως- στην αρχή της εισαγωγής- πριν από την ανάλυση του περιεχομένου των διαφόρων κεφαλαίων της διατριβής- δημιουργήθηκαν ως συνέπειες – που λειτούργησαν και ως αίτια- ορισμένες «ιδιαιτερότητες», οι οποίες συμπλέκονταν και αλληλοενισχύονταν με ορισμένο τρόπο. Το θέμα μας λοιπόν το καθόρισαν οι παρακάτω «ιδιαιτερότητες»: α) η μακραιώνη τουρκική κυριαρχία που δημιούργησε ορισμένα περιοριστικά πλαίσια, β) η ύπαρξη προνομίων και ο θεσμός της αυτοδιοίκησης στο Πήλιο, γ) η ανάπτυξη διαφόρων εμπορευματικών δραστηριοτήτων, δ) η ύπαρξη ομογένειας στην Ευρώπη, ε) η θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και στ) η σταδιακή επικράτηση του λόγιου στοιχείου στο πολιτισμικό πεδίο. Στο Γ' μέρος εξετάζεται αναλυτικά η ιστορία των σχολείων στην περιοχή της Δημητριάδος και αναφέρονται ονόματα δασκάλων οι οποίοι υπηρέτησαν σε σχολεία των κοινοτήτων της. Θεωρήθηκε σκόπιμο η εξέταση των παραπάνω σχολείων (ελληνικών, αλληλοδιδασκτικών και Παρθεναγωγείων) να γίνει κατά περιοχή (περιφέρεια), διότι θεωρούμε ότι δεν θα έπρεπε να αγνοηθεί η σχέση των διαφόρων ιδιαιτεροτήτων και των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών συνθηκών κάθε περιοχής με την Εκπαίδευση, εφ' όσον αυτές ως ένα σημείο, δημιουργούσαν ανάλογες συνθήκες αναπαραγωγής της – το ίδιο μάλιστα ισχύει και αντιστρόφως – και καθόριζαν σημαντικά τη μορφή της⁵.

⁵ Σημαντική μελέτη για το ρόλο των διαφόρων ιδιαιτέρων συνθηκών κάθε περιοχής και των επιδράσεών τους στην Εκπαίδευση αποτελεί το έργο του Κωνσταντίνου Τσουκαλά <<Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)>>, Αθήνα 1992.

Στο 1ο Κεφάλαιο παρέχονται στοιχεία από τις αρχειακές πηγές και από άλλες πηγές της εποχής⁶ για την ύπαρξη σχολείων στην περιφέρεια της Αγιάς ήδη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, ενώ ονομάζονται και δάσκαλοι που δίδαξαν στα σχολεία της. Στην έρευνα αξιοποιήθηκαν στο έπακρο τα Αρχεία του Ι.Μ. Δάλλα, του Οικογενειακού Αρχείου Αλεξούλη, του Θεοδώρου Χατζημιχάλη και το Ιστορικό Αρχείο της Ι.Λ.Ε.Θ./Αρχείο Μ. Δάλλα. Επίσης ερευνήθηκε ο Κώδικας του Αγίου Αχιλλείου της Λαρίσης/ Συλλογή Δαμιανού Κυριαζή (στο Μουσείο Μπενάκη) και το Αρχείο «Θεσσαλικά. Συνεταιρισμός της Αγιάς» του Τμήματος Χειρογράφων της ΕΒΕ. Αποκαλύπτονται άγνωστα στοιχεία για την εξωδιδασκτική δράση δασκάλων, για τις σχολικές εφορίες, για τις επαγγελματικές ασχολίες των γονέων, των μαθητών και για την οικονομική τους κατάσταση, όπως επίσης παρουσιάζονται και αδημοσίεута στοιχεία της περιόδου 1879-1881 από σχολείο της Αγιάς.

Στο 2ο Κεφάλαιο παρέχονται παρεμφερή στοιχεία για την περιοχή τόσο του Πηλίου και του Βόλου, όσο και για τις κοινότητες που ανήκαν μεν στην περιοχή της Δημητριάδος, αλλά υπάγονταν διοικητικά στη Λάρισα. Εδώ αξιοποιήθηκε τόσο μεγάλος αριθμός εγγράφων από τα λυτά έγγραφα της Βιβλιοθήκης των Μηλεών, όσο και επιστολές του Άνθ. Γαζή, του Φ. Ιωάννου, του Γρ. Κωνσταντά, του Δ. Φιλιππίδη κ.ά. Αξιοποιήθηκαν επίσης στοιχεία που αντλήθηκαν από τα έγγραφα και τους κώδικες της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς καθώς επίσης και από υλικό διαφόρων φακέλων του «Αρχείου Τυρνάβου» της ΕΒΕ, ενώ παρατίθεται επίσης μεγάλος αριθμός ονομάτων από δασκάλους που δίδαξαν σε σχολεία των ανωτέρω περιοχών.

Στο 3ο Κεφάλαιο εξετάζεται η Εκπαίδευση των θηλέων στην περιφέρεια της Αγιάς. Παρέχονται στοιχεία για τα Παρθεναγωγεία της Αγιάς και του Μεταξοχωρίου, φωτίζονται άγνωστες πτυχές της ιστορίας τους και εξετάζονται οι λόγοι που επέδρασαν στο να μην υπάρχει μεγάλος αριθμός φοιτούντων θηλέων στην περιοχή. Αναφέρονται επίσης διάφορα στοιχεία για τον ευεργέτη της Αγιάς ιατρό Δημήτριο Σπ. Αλαμάνο καθώς επίσης και για τα κληροδοτήματα και τις δωρεές ιδιωτών στα σχολεία και τα Παρθεναγωγεία της περιφέρειάς της.

⁶ Ενδεικτικά ως αναφερθεί το *Οικογενειακό Αρχείο Αλεξούλη, το Αρχείο Ιωάννου Μ. Δάλλα (1. <<Θρησκευτικά>> Κλήρος. Ναοί. Ιερά Μοναί. 2.<<Εκπαίδευσις>> Διδάσκαλοι και Σχολεία. 3.<< Κοινοτικά>>)*, το *Αρχείο Θεοδώρου Χατζημιχάλη και το Αρχείο του Σχολαρχείου (Ελληνικής Σχολής Αγιάς)- Μητρώο 1879-1881.*

Στο 4ο Κεφάλαιο αντιστοίχως εξετάζονται στοιχεία για την εκπαίδευση των θηλέων στην περιοχή του Πηλίου και του Βόλου και για τις διάφορες υπάρχουσες διακρίσεις που υπήρχαν εκεί μεταξύ αρρένων και θηλέων και που αφορούσαν το χώρο της Εκπαίδευσης. Αναφέρεται η ιστορία της ίδρυσης των Παρθεναγωγείων της Ζαγοράς, της Τσαγκαράδας, της Πορταριάς, της Μακρυνίτσας, του Αγ. Γεωργίου, των Μηλεών, του Αγ. Λαυρεντίου και του Βόλου, ενώ ταυτόχρονα εξετάζεται και ο καθοριστικός ρόλος της συνδρομής των δωρεών των ευεργετών και της συμβολής της Εκκλησίας και του απλού Κλήρου στην ίδρυση και τη διατήρηση της λειτουργίας των Παρθεναγωγείων.

Στο 5ο Κεφάλαιο εξετάζεται η ιστορία της Σχολής των Μηλεών. Με τη βοήθεια της έρευνας των εγγράφων της Βιβλιοθήκης των Μηλεών και των άλλων πηγών της υπό εξέταση περιόδου δίνεται μια συνοπτική εικόνα της ιστορίας της και των εκπαιδευτικών της δραστηριοτήτων από την ίδρυσή της και έπειτα. Εξετάζεται η αλληλογραφία μεταξύ Ά. Γαζή και Γρ. Κωνσταντά και οι προσπάθειες για την ανάδειξή της ως «Ακαδημίας», ενώ αναφέρονται στοιχεία για την σπουδαία της Βιβλιοθήκη, τον εμπλουτισμό της σε βιβλία και τον εξοπλισμό της σε εποπτικά μέσα. Στο 6ο και τελευταίο κεφάλαιο του Γ' μέρους της μελέτης εξετάζεται συνοπτικά η ιστορία της Σχολής της Ζαγοράς από την ίδρυσή της ως την παρακμή της. Με την έρευνα των πηγών δίνονται στοιχεία τόσο για τον Πατριάρχη Καλλίνικο, όσο και για τον Ιωάννη Πρίγκο και εξετάζεται η σημασία της προσφοράς τους για την ίδρυση και τη λειτουργία της Σχολής. Αναφέρονται επίσης στοιχεία για τα προβλήματα στη λειτουργία της και για τις αντιδράσεις των προκρίτων οι οποίοι καταχράστηκαν τα χρήματα των δωρητών της Σχολής.

Παρατέθηκαν αρχειακά στοιχεία που αποτυπώνουν τη σχέση της Παιδείας με τις επαγγελματικές και τις κοινωνικές δραστηριότητες των κατοίκων της περιοχής της Μητροπόλεως της Δημητριάδος, μέσω των οποίων εμφανίζονται κοινωνικές και οικονομικές παράμετροι και ως ένα βαθμό οι πολιτιστικές δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα εκεί. Βεβαίως θα ήταν δυνατή μια στατιστική επεξεργασία των στοιχείων αυτών μέσω του προγράμματος SPSS⁷, προκειμένου να δειχθεί η συμβολή της παρούσας μελέτης στην

⁷ Για τη χρήση του προγράμματος SPSS στην κοινωνιολογική θεώρηση στον ερευνητικό τομέα της Εκπαίδευσης βλ. και: Σακκής Α. Δημήτριος: <<Κοινωνικοεπαγγελματικές δομές και Εκπαίδευση στις Νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας>>, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ (ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ), Θεσσαλονίκη 23/96, σελ.61-96.

κοινωνιολογική θεώρηση δραστηριοτήτων της λειτουργίας της Εκπαίδευσης κατά την εξεταζόμενη περίοδο, αλλά αυτό δεν ήταν σκοπός της εργασίας αυτής.

Επισημάνθηκε προηγουμένως ότι στη μελέτη αυτή επιχειρήθηκε να καταγραφεί η ιστορία των σχολείων που ιδρύθηκαν και λειτούργησαν στην περιοχή της Δημητριάδος κατά την υπό εξέταση περίοδο και να διερευνηθούν γενικότερα οι τρόποι ίδρυσης, οργάνωσης και λειτουργίας τους, στο βαθμό πάντοτε που με όλα αυτά μας γίνεται επιτρεπτό να σχηματισθεί μια όσο το δυνατόν περισσότερο ολοκληρωμένη εικόνα για την Εκπαίδευση. Και τούτο, διότι στην περίοδο της Τουρκοκρατίας δεν τέθηκε ποτέ σε εφαρμογή ένα ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα στις υπόδουλες περιοχές της Ελλάδος, ούτε βέβαια υπήρχαν κοινά προγράμματα σπουδών. Τα σχολεία λειτούργούσαν ως ανεξάρτητες μονάδες, έτσι οι βασικές συνιστώσες της Εκπαίδευσης στην περιοχή της Δημητριάδος μπορούν να ανιχνευθούν μόνο από τη μελέτη των σχολείων κάθε περιφέρειάς της ξεχωριστά.

Οι περιορισμοί στην έρευνα ήταν αρκετοί. Βασικός λόγος της μη καταγραφής της ιστορίας πολλών σχολείων υπήρξε η έλλειψη επαρκών στοιχείων, η οποία δεν επέτρεψε τη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης εικόνας για την πορεία και τη δράση τους. Η Εκπαίδευση στην περιοχή της Δημητριάδος εξετάστηκε σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο, με τις δικές της πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και με τους διάφορους – κατά περιόδους της ιστορίας της – προσδιορισμούς. Θα ήταν λοιπόν ατόπημα να υπάρχουν γενικεύσεις με βάση τα στοιχεία της έρευνας, δεδομένου ότι αυτά δεν ήταν υποχρεωτικό να ίσχυαν για άλλα μέρη της υπόδουλης Ελλάδος. Σε ό,τι αφορά την επιστημονική τεκμηρίωση, θα πρέπει να τονιστεί εδώ ότι για την εκπόνηση της παρούσας μελέτης χρησιμοποιήθηκαν και τα πορίσματα πολλών επί μέρους μελετών – οι οποίες έχουν ήδη αναφερθεί και προηγουμένως⁸ και όπου εξετάστηκε η ιστορία αρκετών από τα σχολεία που περιλήφθηκαν μέσα της, καθώς και τα πορίσματα διαφόρων μελετών⁹ που αναφέρονται σε πολλά από αυτά και ασχολήθηκαν γενικότερα με την πνευματική ζωή του υπόδουλου Ελληνισμού, ενώ παραλλήλως έγινε χρήση της

⁸ Βλ. επίσης στην υποσημείωση 1 στην αρχή της εισαγωγής.

⁹ Ας αναφερθούν ενδεικτικά οι κάτωθι μελέτες: Γεδεών Ι. Μανουήλ, *Η πνευματική κίνηση του Γένους κατά τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα*, Αθήνα 1976, Ζαχαρόπουλος Γρ. Νικόλαος, *Η Παιδεία στην Τουρκοκρατία*, τόμος Α΄, Θεσσαλονίκη 1983, Χατζόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελληνικά Σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991 και Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά Σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, Α΄ και Β΄ Τόμος, Αθήνα 1936, 1992².

βιβλιογραφίας που αναφερόταν στη ζωή και τη δράση των σημαντικότερων εκπροσώπων των ελληνικών γραμμάτων της περιοχής της Δημητριάδος κατά την υπό εξέταση περίοδο. Η διεπιστημονική προσέγγιση του υλικού είχε ως αποτέλεσμα την πληρέστερη εξέταση όλων των παραμέτρων που επηρέασαν την Εκπαίδευση στο συγκεκριμένο χώρο.

Οι στόχοι της παρούσας μελέτης επιτρέπουν τη διατύπωση από την πλευρά μας των παρακάτω βασικών υποθέσεων εργασίας:

1. Οι σχολικές μονάδες που δημιουργήθηκαν και οργανώθηκαν στην περιοχή της Δημητριάδος κατά την υπό εξέταση περίοδο, οφείλονταν κυρίως στην αγάπη για την Παιδεία. Συνεπικουροί στις εκπαιδευτικές αυτές προσπάθειες για την ίδρυση και τη διατήρηση της λειτουργίας των σχολείων ήταν πολλοί φορείς: δάσκαλοι (ιερείς και λαϊκοί), κοινότητες, Εκκλησία, ιδιώτες, πλούσιοι έμποροι, απόδημοι και μη κ.ά., ενώ η συνδρομή των γονέων δεν κρίνεται αμελητέα. Μεγάλη ήταν επίσης και η επίδραση των ιδεών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, η οποία υπήρξε καθοριστικός παράγοντας δημιουργίας της τάσης για εξάπλωση της Εκπαίδευσης.
2. Είναι λογικό ότι η κοινωνικοοικονομική κατάσταση των διαφόρων οικογενειών προσδιόριζε τη φιλοδοξία των παιδιών τους για κοινωνική άνοδο, από την άλλη όμως πλευρά η ανάγκη για την παροχή Παιδείας ενέπνευσε όλα τα κοινωνικά στρώματα του πληθυσμού των κοινοτήτων της περιοχής της Δημητριάδος, ανεξάρτητα από το μορφωτικό τους περιβάλλον. Το φυσικό επίσης περιβάλλον της διαμονής των οικογενειών των μαθητών –πόλη ή χωριό–επηρέαζε κατά ένα μεγάλο μέρος τη μορφή και την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Ακόμη είναι φανερό ότι οι ιδιαίτερες ενασχολήσεις των κατοίκων με το εμπόριο και τη ναυσιπλοΐα καθώς επίσης και ο πολιτισμικός παράγοντας της περιοχής είχαν μεγάλη συμβολή στην εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά δεν φαίνεται ότι έπαιξαν τον πλέον σημαντικό ρόλο στην υλοποίηση των φιλεκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του πληθυσμού.
3. Με την εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου από την ελεύθερη Ελλάδα, αναμορφώθηκαν οι εκπαιδευτικές αντιλήψεις και αντιμετωπίστηκαν κατά διαφορετικό τρόπο τα ζητήματα αγωγής των μαθητών, ενώ έγινε επίσης σταδιακά δυνατή η προσπέλαση των θηλέων στη στοιχειώδη βαθμίδα της Εκπαίδευσης, παρά τις όποιες αρχικές αντιδράσεις που υπήρξαν από πολλούς φορείς.

Για τις ανάγκες της πληρέστερης και ορθότερης κατεύθυνσης της παρούσας έρευνας επιχειρήθηκε η διατύπωση μιας σειράς ερωτημάτων¹⁰ σχετικών με τη δομή και τη λειτουργία των διαφόρων θεσμών στην περιοχή της Δημητριάδος και με τη στάση των κοινοτήτων της Εκκλησίας και άλλων φορέων έναντι της Εκπαίδευσης. Τα ερωτήματα αυτά ήταν τα ακόλουθα:

1. Ποια ήταν η κατάσταση της Παιδείας στην περιοχή της Δημητριάδος κατά την περίοδο από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ως το 1881 και ποια ήταν η σχέση της με την κοινοτική αυτοδιοίκηση και με την Εκκλησία;
2. Ποια ήταν η επίδραση των μεταρρυθμίσεων του 1840 και του 1856 στην τουρκική διοίκηση και στην κοινοτική αυτοδιοίκηση και τι επιπτώσεις είχαν αυτές στην Εκπαίδευση;
3. Ποια ήταν η συμβολή της Εκκλησίας, τόσο των Μητροπολιτών της Δημητριάδος όσο και του απλού Κλήρου στην Εκπαίδευση και στην εξάπλωσή της; Ποια ήταν η συμβολή των μοναστηριών;
4. Ποια ήταν η συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στον τομέα της Εκπαίδευσης;
5. Ως ποιο σημείο κάλυπταν τις ανάγκες του μαθητικού δυναμικού τα υπάρχοντα σχολεία και ποιοι ήταν οι παράγοντες που εμπόδιζαν την απρόσκοπτη λειτουργία τους; Ποια ήταν η ζωή στα σχολεία;
6. Η κατάσταση των δασκάλων (μορφωτική, οικονομική και επαγγελματική) ήταν ανάλογη με το επίπεδο των καθηκόντων που τους είχαν ανατεθεί από τις κοινότητες και την Εκκλησία;
7. Ποια ήταν η συμβολή της συνθήκης του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής της Δημητριάδος και τι επίδραση είχε αυτό στον τομέα της Εκπαίδευσης;
8. Ποια ήταν η σημασία της συμβολής των ιδιωτών πολλών κοινοτήτων καθώς και των αποδήμων από την περιοχή της Δημητριάδος στην Εκπαίδευση και στην ίδρυση σχολείων;
9. Ποιες ήταν οι επιπτώσεις των ιδεών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στην Εκπαίδευση και στον πληθυσμό των κοινοτήτων της περιοχής της Δημητριάδος;

¹⁰ Λεοντίνης Ν. Γεώργιος, *Διδακτική της Ιστορίας. Γενική- τοπική και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα 1996, σελ. 119-120.

10. Ποιές ήταν οι δυσλειτουργίες της Εκπαίδευσης και ποιοι ήταν οι τρόποι παρέμβασης από τους εμπλεκόμενους φορείς για την αποκατάστασή τους;
11. Ποιοι ήταν οι λόγοι της καθυστέρησης της ίδρυσης σχολείων για τις θήλεις και ποιοι ήταν οι φορείς που άλλαξαν την κατάσταση της υπάρχουσας στασιμότητας στα εκπαιδευτικά πράγματα ως προς τη μόρφωση των θηλέων;
12. Το φυσικό περιβάλλον της διαμονής των οικογενειών των μαθητών των σχολείων (πόλη η χωριό) έπαιξε κάποιο ρόλο στη μορφή της εκπαίδευσής τους;

Οι απαντήσεις που επιχειρήθηκε να δοθούν στα παραπάνω ερωτήματα αποκάλυψαν όσο το δυνατόν καλύτερα την εικόνα της περιοχής της Δημητριάδος κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο. Επιπλέον, για ό,τι ακολούθως στην έρευνα αφορά τις διάφορες εργασίες αποκωδικοποίησης, αποδελτίωσης, επεξεργασίας και ταξινόμησης του πρωτογενούς υλικού, αυτές έγιναν με γνώμονα την επισήμανση των ουσιαστικών στοιχείων που συνέθεταν αφ' ενός την εικόνα της Εκπαίδευσης και αφ' ετέρου τη λειτουργία των θεσμών στο συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο. Επιδιώχθηκε η ανασύνθεση της ιστορικής πραγματικότητας μέσω ποικίλων προσεγγίσεων και της μέσω της διερεύνησης των διαφόρων παραμέτρων που συνετέλεσαν στη διαμόρφωσή της. Η ερευνητική προσπάθεια απέβλεψε στην καταγραφή του θεσμού της Εκπαίδευσης, του τρόπου λειτουργίας της και των προβλημάτων που αντιμετώπιζε καθώς επίσης και στην αλληλεπίδραση των σχέσεων μεταξύ αυτής και της Εκκλησίας καθώς και της κοινοτικής αυτοδιοίκησης. Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στην έρευνα της συμβολής της Εκκλησίας και του απλού Κλήρου γενικότερα στην Εκπαίδευση. Κι αυτό γιατί σε πολλές περιπτώσεις η εκκλησιαστική περιουσία αποτέλεσε τον κύριο χρηματοδότη των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Τα ευρήματα της έρευνας όσον αφορά την λειτουργία των σχολείων ανέδειξαν κατά ένα μεγάλο μέρος τα προβλήματα τα οποία αντιμετώπιζαν (έλλειψη σχολικής στέγης, διδακτικού προσωπικού, βιβλίων, οικονομικών πόρων για τη συντήρηση και τη συνέχιση της λειτουργίας τους κ.ά.) και τα οποία ήταν ανασταλτικός παράγοντας για την εξάπλωση της Εκπαίδευσης.

Έχοντας ως γνωστή την ιδιομορφία της Παιδείας στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, θεωρείται ως απαραίτητο να παρουσιασθούν κάπως πλατύτερα οι διάφορες όψεις αυτής της ιδιομορφίας στην περιοχή της Δημητριάδος, ώστε να γίνουν κατανοητά πολλά σημεία της μελέτης αυτής:

(α) Είναι γνωστό ότι οι πραγματικοί φορείς της Παιδείας, οι δάσκαλοι, ήταν στην περιοχή της Δημητριάδος κατά την υπό εξέταση περίοδο κυρίως ιερωμένοι, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και δάσκαλοι λαϊκοί. Επομένως, οι δεσμοί μεταξύ των σχολείων –

και γενικότερα της Παιδείας- και της Εκκλησίας ήταν στενοί, χωρίς βέβαια να αποκλείεται και η συμμετοχή και άλλων παραγόντων (φορέων) στις σχολικές δραστηριότητες π.χ. συντεχνιών, ιδιωτών, προκρίτων, πλουσίων εμπόρων, αποδήμων κ.ά.. Η μέριμνα εν τούτοις της Εκκλησίας, εκτός από τα προβλήματα υλικής φύσεως, αφορούσε και διάφορα θέματα πνευματικής υφής: στο ήθος και στη γνήσια Ορθοδοξία των δασκάλων, σε υποδείξεις για τη διδακτέα ύλη κ.λ.π. Ας μη λησμονείται το γεγονός ότι η Εκκλησία ήταν μια οργανωμένη δύναμη, η οποία ασκούσε ουσιαστική εποπτεία.

(β) Η λειτουργία των σχολείων δεν ήταν πάντοτε απρόσκοπτη. Η απρόβλεπτη διακοπή της χορήγησης των απαραίτητων για τη λειτουργία τους χρηματικών πόρων καθώς και των διαφόρων δωρεών, η αποχώρηση ή ο θάνατος κάποιου δασκάλου ο οποίος άφηγε πίσω του δυσαναπλήρωτο κενό, η ανάρμοστη συμπεριφορά και οι αντιδράσεις τόσο κοινοτικών αρχών όσο και μαθητών, πόλεμοι και επαναστατικά γεγονότα, επιδημίες και άλλα δεινά που συνέβαιναν, είχαν συχνά ως αποτέλεσμα τη διακοπή της λειτουργίας των σχολείων. Ακόμη πιο συχνό ήταν το φαινόμενο της μη κανονικής φοίτησης των μαθητών εξαιτίας διαφόρων λόγων. Αν και πολλές φορές οι άποροι μαθητές συντηρούνταν μέσω βοηθημάτων από ιδιώτες και μέσω υποτροφιών, μικρό ποσοστό μαθητών ολοκλήρωνε τις σπουδές του.

(γ) Η συχνή μετακίνηση μαθητών και δασκάλων ήταν επίσης ένα φαινόμενο που επέδρασε δυσμενώς στη λειτουργία πολλών σχολείων. Πολλές φορές οι μαθητές πήγαιναν σε άλλα σχολεία για να φοιτήσουν ενώ παρόμοια κινητικότητα υπήρξε και σε πολλούς δασκάλους, οι οποίοι αποδέχονταν συχνά μια πρόσκληση οικονομικά πιο δελεαστική και αποχωρούσαν από το σχολείο όπου δίδασκαν. Η κατά κανόνα πενιχρή αμοιβή των δασκάλων προκαλούσε την επιθυμία για αναζήτηση καλύτερης τύχης σε άλλο σχολείο, γειτονικό ή μη με το προηγούμενο και αποτελούσε τη συνηθέστερη αιτία μετακίνησής τους. Επιπρόσθετα, οι επεμβάσεις των ισχυρών, οι μαθητικές αντιδράσεις και η ανάρμοστη συμπεριφορά τους καθώς και η συχνή διακοπή της μισθοδοσίας τους ανάγκαζε πολλές φορές τους δασκάλους να αποχωρήσουν, εγκαταλείποντας με τον τρόπο αυτό ένα σχολείο για χάρη ενός άλλου. Μέσω αυτής της συμπεριφοράς υπήρξε ως απόρροια ένα είδος πνευματικής κίνησης. Οι μετακινούμενοι δάσκαλοι και μαθητές συναπεκόμιζαν τις γνώσεις, τις ιδέες και τα βιβλία τους και συντελούσαν έτσι στην ανακύκλωση διαφόρων γνώσεων και κατ' επέκταση ορισμένων

νέων ιδεών και ιδεολογικών ρευμάτων¹¹.

(δ) Η φοίτηση δεν ήταν υποκείμενη σε διάφορους κανονισμούς, αλλά οι μαθητές μπορούσαν να αρχίσουν τις σπουδές τους σε οποιαδήποτε στιγμή και ηλικία, το ίδιο δε μπορούσε να συμβεί και με τη διακοπή των σπουδών, η οποία μπορούσε να γίνει οποτεδήποτε. Αυτή η ελαστικότητα ήταν αποτέλεσμα των ιδιαιτέρων συνθηκών που επικρατούσαν στις υπόδουλες περιοχές της Ελλάδος, διότι ένα αυστηρά καθορισμένο σύστημα σπουδών ήταν ανέφικτο. Έτσι η Παιδεία ήταν αναγκαστικά προσαρμοσμένη στις δυνατότητες και τις συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε περιοχή και σε κάποια συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Τον ερευνητικό προβληματισμό και τη μελέτη της Ιστορίας της Εκπαίδευσης και της συμβολής της τοπικής Εκκλησίας στην περιοχή της Δημητριάδος, ακολούθησε η εξαγωγή συμπερασμάτων τα οποία προέκυψαν από την εξέταση των παραγόντων που καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό την εξάπλωση της Εκπαίδευσης στο γεωγραφικό της χώρο. Στη διατύπωση των συμπερασμάτων επιχειρήθηκε η αποτίμηση της ύπαρξης και της λειτουργίας των θεσμών που έδρασαν στην περιοχή της Δημητριάδος και το τελικό αποτέλεσμα από την εφαρμογή των ενεργειών τους, η δε διαπλοκή των διαφόρων παραγόντων που επηρέασαν την εξάπλωση και τη μορφή της Εκπαίδευσης – επειδή επέδρασε καθοριστικά πάνω της – περιλαμβάνεται στα συμπεράσματα. Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Εκπαίδευση, οι αντιξοότητες με τις οποίες έρχονταν αντιμέτωποι οι δάσκαλοι και το κοινωνικό καθεστώς της εποχής προσφέρονται για την εξαγωγή χρήσιμων και σημαντικών συμπερασμάτων για την ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Η Εκκλησία στην τοπική της διάσταση συντέλεσε αποφασιστικά στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας και τα συμπεράσματα που εξήχθησαν δήλωσαν τις συνισταμένες που καθόριζαν τις σχέσεις της τόσο με την τουρκική διοίκηση, όσο και με το ποίμνιο της περιοχής της Δημητριάδος. Επειδή η Εκκλησία ήδη από την προεπαναστατική περίοδο ήταν ο κύριος φορέας της Εκπαίδευσης και συνέχισε να έχει τον πρώτο λόγο στη διαμόρφωση των σχολικών προγραμμάτων, τα εξαγόμενα συμπεράσματα ήταν χαρακτηριστικά για το πρόγραμμα και το περιεχόμενο των σπουδών της Εκπαίδευσης

¹¹ Σκαρβέλη- Νικολοπούλου, Γ. Αγγελική, **Μαθηματάρια των ελληνικών σχολείων κατά την Τουρκοκρατία** (διδακτορική διατριβή), Αθήνα 1994, σελ. 12-13.

της υπό εξέταση περιόδου. Η λειτουργία της τοπικής αυτοδιοίκησης μετά από το νέο πλαίσιο αρμοδιοτήτων που απέκτησε μετά από την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων από την Τουρκία το 1840 και το 1856, δημιούργησε νέες προϋποθέσεις για την εξέλιξη της τοπικής κοινωνίας στην περιοχή της Δημητριάδος και καθόρισε τις σχέσεις του πληθυσμού με την τουρκική διοίκηση στο χώρο της. Η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τις ιδιαιτερότητες που παρουσίαζε η κοινοτική αυτοδιοίκηση στην περιοχή της Δημητριάδος την περίοδο αυτή καθώς και με την επίδραση των μεταρρυθμίσεων αυτών στην Εκπαίδευση, ήταν απαραίτητη και καθοριστικής σημασίας, γιατί η άσκηση των αρμοδιοτήτων τις οποίες επέβαλλαν οι μεταρρυθμίσεις είχε σημαντικές επιπτώσεις τόσο στην τοπική αυτοδιοίκηση και στην Εκκλησία, όσο και στην Εκπαίδευση.

ΜΕΡΟΣ Α'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ

Η πόλη της Δημητριάδος ήταν γνωστή από την αρχαιότητα και όφειλε την ίδρυσή της στο Δημήτριο τον Πολιορκητή, ο οποίος το 293 π.Χ. συνοίκησε διάφορες μικρές, παρηκμασμένες πόλεις της Μαγνησίας¹². Στο Μουσείο του Βόλου υπάρχουν πολλά αρχαιολογικά ευρήματα της εποχής, τα οποία αποδεικνύουν την ακμή της πόλης τουλάχιστον ως το 197 π.Χ., όταν υποτάχθηκε στους Ρωμαίους, οι οποίοι κατέστρεψαν τα ισχυρά της τείχη. Το 194 π.Χ. ο Φλαμίνιος ίδρυσε το πρώτο «*Κοινόν των Μαγνήτων*», μια ένωση πόλεων με επικεφαλής τη Δημητριάδα και προσέφερε σ' αυτό την επίσημη προστασία του. Μετά από μία σύντομη περίοδο διαφορετικών διοικήσεων της πόλης – το 192 π.Χ. από τους Αιτωλούς και το 191 π.Χ. από τους Μακεδόνες – το 167 π.Χ., η πόλη πέρασε μετά από τη μάχη της Πύδνας στην κυριαρχία των Ρωμαίων, οπότε ιδρύθηκε και το δεύτερο «*Κοινόν των Μαγνήτων*», το οποίο διατηρήθηκε ως τα χρόνια του Διοκλητιανού (αρχές 4ου αιώνα μ.Χ.). Όσον αφορά στη γεωγραφική της θέση, βρισκόταν πλησίον του Βόλου, 3 χλμ. νοτιοανατολικά, χτισμένη σε μια μικρή χερσόνησο στη δυτική ακτή του Παγασητικού κόλπου. Η θέση της αυτή την έκανε σπουδαίο κέντρο στρατιωτικής δραστηριότητας και χρησιμοποιήθηκε ευρέως ως λιμάνι ελέγχου της Νότιας Ελλάδος.

Δεν είναι απολύτως γνωστό πότε διαδόθηκε ο Χριστιανισμός στην περιοχή της Δημητριάδος, το πιο πιθανό πάντως είναι οι πόλεις που την αποτελούσαν να εκχριστιανίσθηκαν σταδιακά, με πρώτα τα μεγάλα αστικά κέντρα της Δημητριάδος και των Θεσσαλικών – Φθιωτίδων – Θηβών. Ενδεικτικό είναι ότι οι αρχαιότερες Βασιλικές της Θεσσαλίας αποκαλύφθηκαν μετά από αρχαιολογικές ανασκαφές στη Δημητριάδα¹³.

Στην παλαιοχριστιανική εποχή η Δημητριάδα ήταν μία εκ των σπουδαιότερων πόλεων της Θεσσαλίας και ένα από τα σημαντικότερα κέντρα της περιοχής της Μαγνησίας, αποτελούσε μάλιστα και έδρα Επισκοπής, γεγονός που μας κάνει να συμπεράνουμε πως η Χριστιανική Εκκλησία την εποχή εκείνη βρισκόταν στην περιοχή της Δημητριάδος σε μεγάλη ακμή. Άλλωστε, στη Γ' Οικουμενική Σύνοδο της Εφέσου (431) έλαβε μέρος και ο επίσκοπος

¹² Για την ιστορία της πόλης από την ίδρυσή της ως την έλευση του Χριστιανισμού βλ. αναλυτικά: Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 128-143.

¹³ Γιαννόπουλος Ι. Νικόλαος, «*Ρωμαϊκός και Παλαιοχριστιανικός συνοικισμός εν Βόλω*», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* 5, Αθήνα 1936, σελ. 125-138.

της Δημητριάδος Μάξιμος, ενώ στην επόμενη Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνος (451) συμμετείχε επίσης ο επίσκοπος της Δημητριάδος Κωνσταντίνος¹⁴. Η Επισκοπή της Δημητριάδος διατηρήθηκε και κατά τη βυζαντινή εποχή, βρισκόταν μάλιστα σε ακμή ως το τέλος του 16ου αιώνα¹⁵, ενώ σ' αυτή κατά σειρά συγχωνεύτηκαν η Επισκοπή του Αλμυρού (13ος αιώνας), έπειτα η Επισκοπή των Φερών και κατά το 16ο αιώνα οι Επισκοπές της Βεσσαίνης (επαρχία Αγιάς), Σκοτούσσης και Μασηλουργίου.

Κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία για την περιοχή, αλλά είναι δεκτό ότι είτε λόγω σεισμού είτε εξαιτίας των συχνών επιδρομών¹⁶ - οι οποίες μάστιζαν τα ανατολικά παράλια της Ελλάδος από την περίοδο εκείνη και μετέπειτα - η πόλη της Δημητριάδος καταστράφηκε και ερήμωσε, μη έχοντας πλέον τη σπουδαιότητα που είχε ως τότε. Η παρακμή της συνεχίστηκε και ήρθε ολοκληρωτικά μετά την εγκατάσταση των περισσότερων από τους κατοίκους της στην περιοχή του σημερινού Άνω Βόλου, όπου το μεγαλύτερο υψόμετρο, οι γύρω λόφοι καθώς και η ταχεία πρόσβαση στο Πήλιο αποτελούσαν εμπόδια για τις επιδρομές των πειρατών. Το 1610 φονεύθηκε από τους Τούρκους ο Επίσκοπος της Δημητριάδος Αγάπιος, ως ένα εκ των πολλών αντιποίνων των Τούρκων κατά του επαναστατικού κινήματος του Μητροπολίτη της Λάρισας Διονυσίου του Σκυλοσόφου, ενώ ταυτόχρονα υπήρξε σφοδρή καταδίωξη του κλήρου της περιοχής και κατ' επέκταση όλης της Θεσσαλίας. Αυτό το γεγονός προκάλεσε τη μεταφορά της Επισκοπής και της κατοικίας του Επισκόπου στον Άνω Βόλο, όπου ο διάδοχος του Αγαπίου (από το 1610 ως το 1639) Κάλλιστος ανακαίνισε το βυζαντινό ναό της Παναγίας που ήταν χτισμένος πάνω στο λόφο όπου μεταφέρθηκε η Επισκοπή, όπως φαίνεται πάνω σε μαρμάρινη επιγραφή του 1639 που βρίσκεται στο ναό. Η ονομασία του λόφου εκείνου παρέμεινε ως τη σημερινή εποχή ως «Επισκοπή». Αυτός δε είναι και ο λόγος για τον οποίο η ονομασία «Δημητριάδος» - όσον αφορά στην Επισκοπή και μετέπειτα Μητρόπολη - διατηρήθηκε ως ωραιότερη και ιστορικότερη και επέζησε εκκλησιαστικά αντί αυτής του Βόλου, όπως κανονικά έπρεπε να λέγεται, αφού η έδρα της μεταφέρθηκε αργότερα σ' εκείνον. Οι Τούρκοι ανέθεσαν επίσης στον Κάλλιστο και την Επισκοπή της Δημητριάδος, την εποπτεία της περιοχής και τη νομή των

¹⁴ Κονιδάρης Ι. Γεράσιμος, «*Δημητριάδος, Μητρόπολις*», ΘΗΕ, τ. Δ', Αθήνα 1964, στ. 1043 – 1044.

¹⁵ Ο.π., στ. 1047 (με αναφορά στον Νικ. Ι. Γιαννόπουλο, ΕΕΒΣ, τ. ΙΑ', Αθήνα 1935, σελ. 513).

¹⁶ Ο.π., ομοίως στ. 1047.

εισοδημάτων, με προτροπή του τότε Οικουμενικού Πατριάρχη Νεοφύτου του Β΄, ως ένα μέτρο ικανοποίησης του πληθυσμού για το θάνατο του Επισκόπου Αγαπίου¹⁷.

Ως το έτος 1757 η Επισκοπή της Δημητριάδος υπαγόταν στην Μητρόπολη της Λαρίσης, οπότε τιμήθηκε με τον τίτλο της Αρχιεπισκοπής από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Καλλίνικο τον Γ΄, ο οποίος καταγόταν από τη Ζαγορά, θέλοντας μ΄ αυτό τον τρόπο να τιμήσει την πατρίδα του και να προβιάσει τον αδελφό του Γρηγόριο που ήταν τότε Επίσκοπος της Δημητριάδος. Η έδρα της Επισκοπής μεταφέρθηκε στη Ζαγορά¹⁸ και οι κάτοικοι της περιοχής του Άνω Βόλου έλαβαν σε ανταπόδοση την έκταση που έφτανε ως τα σύνορα της παλαιάς πόλης του Βόλου – την οποία ακριβώς κατέχουν ως τη σημερινή εποχή – και η οποία αποτέλεσε τον πρώτο οικισμό της σημερινής πόλης του Βόλου. Με το προνόμιο αυτό προς τους κατοίκους της περιοχής του Άνω Βόλου ο Καλλίνικος θέλησε να αμβλύνει τις αντιδράσεις από τη μεταφορά της έδρας της Επισκοπής. Η μεν Δημητριάδα αφέθηκε στους κατοίκους της να τη διαμοιράσουν όπως ήθελαν, τα δε ακίνητα κτήματα της περιφέρειας της Επισκοπής παρέμειναν στη διάθεση της Αρχιεπισκοπής και μετέπειτα της Μητροπόλεως της Δημητριάδος ως το 1840, όταν μετά από τη σύναψη συμφωνίας μεταξύ του Μητροπολίτη της Δημητριάδος Μελετίου (1841 – 1846) και των προκρίτων πουλήθηκαν τα περισσότερα από τα εκκλησιαστικά κτήματα¹⁹.

Στην Αρχιεπισκοπή της Δημητριάδος υπαγόταν ήδη και προ του 1757 η περιφέρεια της Αγιάς, γεγονός το οποίο μαρτυρούν και πολλές επιγραφές σε διάφορους ναούς της περιφέρειας της Αγιάς²⁰. Το 1794 ο Αρχιεπίσκοπος της Δημητριάδος Γρηγόριος παραιτήθηκε, η δε Αρχιεπισκοπή προήχθη σε Μητρόπολη από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Γεράσιμο τον Γ΄, έχοντας ως πρώτο Μητροπολίτη τον Αθανάσιο τον Κύπριο, πρώην αρχιδιάκονο της Μεγάλης Εκκλησίας, ο οποίος παρέμεινε στο μητροπολιτικό θρόνο ως το 1821. Με πατριαρχικό ορισμό

¹⁷ Βλ. και Εσφιγμενίτης Ζωσιμάς, «**ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ**», τ. Δ΄, Βόλος 1892, σελ. 338-332, υποσ. α, του ιδίου, «**ΦΗΜΗ**», Βόλος 1887, σελ. 129 – 131.

¹⁸ Κατά το Δωρόθεο Σχολάριο (βλ. **Έργα και Ημέραι**, Αθήνα 1877, σελ.205) η Επισκοπή της Δημητριάδος προήχθη σε Αρχιεπισκοπή το έτος 1760 και όχι το 1857, που είναι η σωστή χρονολογία. Η έδρα της Μητροπόλεως μεταφέρθηκε στο Βόλο το 1856, όπου και παραμένει ως σήμερα.

¹⁹ Βλ. και Εσφιγμενίτης Ζωσιμάς, «**ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ**», Βόλος 1892, τόμος Δ΄, σ. 338. Ακόμη και: Σχολάριος Δωρόθεος, **Έργα και Ημέραι**, Αθήνα 1877, σελ. 173-174.

²⁰ Π.χ. στην εκκλησία της Αγίας Τριάδος της Αγιάς, μια παλιά επιγραφή στην είσοδο του κυρίως ναού αναφέρει: «**ΑΡΧΗΡΑΤΕΒΩΝΤΕΣ ΚΑΛΙΣΤΟΥ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ – ΕΠΗ ΕΤΟΥΣ ΖΡΛΗ΄ (7138) = 7138 – 5508 = 1630. Σε άλλες εκκλησίες αναφέρεται σε επιγραφές ο Μητροπολίτης Δημητριάδος το 1645, το 1706, το 1749 κ.ά.**

οι Μητροπολίτες της Δημητριάδος ονομάστηκαν «*ιερώτατοι Μητροπολίται Δημητριάδος και Ζαγοράς, υπέρτιμοι και έξαρχοι Πελασγών*²¹». Το 1899 η Μητρόπολη υποβιβάστηκε σε Επισκοπή, όπως και όλες οι εκκλησιαστικές περιφέρειες του Βασιλείου της Ελλάδος, επί Μητροπολίτου Γρηγορίου Δ΄ Φορτουσιάδη (1870 – 1907), για να ονομαστεί και πάλι το 1922 Μητρόπολη, επί Μητροπολίτου Γερμανού Μαυρομάτη (1907 – 1935). Σήμερα η Μητρόπολη της Δημητριάδος ονομάζεται «Μητρόπολις Δημητριάδος και Αλμυρού», η έδρα δε της Διοικήσεώς της μεταφέρθηκε από το Βόλο στο χωριό Μελισσιάτικα.

Αυτή είναι εν συντομία η ιστορία της Μητροπόλεως της Δημητριάδος. Παλαιότερη πηγή για τη γεωγραφική της περιφέρεια, η οποία υπαγόταν στην πνευματική δικαιοδοσία του Μητροπολίτου της αποτελεί ο Δωρόθεος Σχολάριος²², κατά τον οποίο γνωρίζουμε ότι το 1877 η επαρχία (κατ' αυτόν) της Δημητριάδος χωριζόταν σε 4 τμήματα, αποτελούμενη εξ 92 χωριών με συνολικό πληθυσμό 62.750 κατοίκους. Τα όρια της Μητροπόλεως της Δημητριάδος τα οποία αναφέρονται από το Δωρόθεο Σχολάριο αντιστοιχούν στα σημερινά ακριβώς όριά της. Έτσι, η περιοχή της Μητροπόλεως της Δημητριάδος χωριζόταν στα εξής τέσσερα τμήματα: (α) το Α΄ τμήμα περιλάμβανε τις κωμοπόλεις και τα χωριά της περιοχής του Βόλου και του Πηλίου και χωριζόταν σε δύο θέματα, 1) το *μεσημβρινό* και 2) το *ανατολικό* με 24 και 10 κωμοπόλεις και χωριά αντιστοίχως (σύνολο 34 τότε, σήμερα 53), (β) το Β΄ τμήμα περιλάμβανε τον *ναχιγέ* (θέμα) της Αγιάς που καταλάμβανε όλη τη σημερινή επαρχία της Αγιάς του νομού Λαρίσης (σύνολο 25 χωριά τότε, σήμερα 19 μαζί με την Αγιά), (γ) το Γ΄ τμήμα περιλάμβανε ορισμένα *χωριά του κάμπου* του σημερινού νομού Λαρίσης, τα οποία υπάγονταν μεν διοικητικά στη Λάρισα, αλλά εκκλησιαστικά υπάγονταν στη Μητρόπολη της Δημητριάδος (σύνολο 24 χωριά) και (δ) το Δ΄ τμήμα περιλάμβανε μερικά χωριά από το *ναχιγέ* ή *καζά* (θέμα) του Βελεστίνου (σύνολο 9 χωριά τότε, σήμερα 8). Στην περιοχή των χωριών του κάμπου²³ τα περισσότερα εξ αυτών υπάγονταν στη δικαιοδοσία χωριών των άλλων δύο περιοχών, δηλαδή της περιοχής του Βόλου – Πηλίου και της περιοχής του Βελεστίνου.

Κατά την άποψή μας, θεωρείται πιο ορθή η ονομασία «περιοχή της Μητροπόλεως της Δημητριάδος» ή ακόμη και «περιοχή της Δημητριάδος» από τις ονομασίες «επαρχία της

²¹ Βλ. και ΘΗΕ, ό.π., σελ. 1047, καθώς και Κορδάτος Γιάννης, ό.π. σελ. 190 (όπου λανθασμένα αναφέρεται «Παγασών»), επίσης Σχολάριος, ό.π. σελ. 205.

²² Βλ. και Σχολάριος Δωρόθεος, ό.π., σελ. 204-235, με αναλυτική κατάσταση (στατιστική) της επαρχίας Δημητριάδος.

²³ Βλ. και: Αρσενίου Αρσ. Λάζαρος, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα, σελ. 403-404.

Δημητριάδος» ή «περιοχή της Θετταλομαγνησίας». Και τούτο διότι η περιοχή συμπεριλάμβανε όλες τις επαρχίες του σημερινού νομού Μαγνησίας²⁴ καθώς και την επαρχία της Αγιάς του νομού Λαρίσης. Θα μπορούσε επίσης να χρησιμοποιηθεί και η ονομασία «περιφέρεια της Μητροπόλεως της Δημητριάδος» ή απλώς «περιφέρεια της Δημητριάδος» αφού ο όρος «επαρχία» δεν υπήρχε επί Τουρκοκρατίας, αλλά είναι μεταγενέστερος, αν και ο Δωρόθεος Σχολάριος (1877) χρησιμοποίησε τον όρο «επαρχία Δημητριάδος» και τους όρους «θέμα» (τουρκ. “καζάς” και “ναχιγές”) για το Βελεστίνο και την Αγιά αντίστοιχα²⁵, αναφερόμενος σε διοικητικές περιφέρειες (τμήματα), στις οποίες χώριζε τις υπόδουλες περιοχές της Ελλάδος η Οθωμανική Αυτοκρατορία, για να κάνει πιο εύκολο το έργο της διοικήσεως, της διακυβερνήσεως και του ελέγχου τους. Αναφέροντας λοιπόν την ονομασία «περιοχή της Δημητριάδος» εννοούμε την περιοχή των ορίων δικαιοδοσίας της Μητροπόλεως της Δημητριάδος, δηλαδή συμπεριλαμβάνουμε το μέρος της περιοχής του σημερινού νομού Μαγνησίας – όπως ήδη αναφέρθηκε - καθώς και την επαρχία της Αγιάς του νομού Λάρισας.

²⁴ Εκτός από την επαρχία Σκοπέλου, που αν και ανήκει διοικητικά στο νομό Μαγνησίας, εκκλησιαστικά υπάγεται στην Ιερά Μητρόπολη Χαλκίδος, όπως άλλωστε υπαγόταν και προ της ανακήρυξης της Δημητριάδος σε Μητρόπολη.

²⁵ Βλ. και Σχολάριος Δωρόθεος, ό.π. σελ. 204-205, 221 και 232.

**ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΣΑΝΤΕΣ ΣΤΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1775-1881***

- 1) **Μακάριος**: από το 1757 (όταν η Μητρόπολη ήταν ακόμη Αρχιεπισκοπή) ως το 1781.
- 2) **Γρηγόριος Β΄**: μικρότερος αδελφός του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου Δ΄. α) 1801-1806 β) 1808-1809 ως “Αρχιεπίσκοπος” 1757-1794, παραιτηθείς. Εν τω μεταξύ παρενεβλήθησαν οι:
 - 3) **Διονόσιος Β΄**: 1781-1792.
 - 4) **Δημήτριος**: 1792-1794.
 - 5) **Αθανάσιος (Κασσαβέτης)**: 1794-1821, καταφυγών το 1821 στην ελεύθερη Ελλάδα.
 - 6) **Βαρθολομαίος**: 1821, παραιτηθείς το ίδιο έτος.
 - 7) **Παρθένιος**: 1822-1823, καθαιρεθείς και καταφυγών και αυτός στην ελεύθερη Ελλάδα.
 - 8) **Καλλίνικος Β΄**: 1823-1827, καθαιρεθείς.
 - 9) **Νεόφυτος Β΄**: 1827-1836, μετατεθείς στην Ιερά Μητρόπολη Σαζοαγαθουπόλεως (ή κατ’ άλλους στη Μητρόπολη της Αγκιάλου).
 - 10) **Ιωσήφ Β΄**: 1836-1837 παραιτηθείς (ή κατ’ άλλους καθαιρεθείς).
 - 11) **Γρηγόριος Γ΄**: 1837-1838 (κατ’ άλλους **Γρηγόριος Β΄**).
 - 12) **Ματθαίος**: 1838-1841, μετατεθείς στην Ιερά Μητρόπολη Γάνου και Χώρας.
 - 13) **Μελέτιος**: 1841-1846, μετατεθείς στην Ιερά Μητρόπολη Ικονίου.
 - 14) **Γαβριήλ Β΄**: 1846-1855, μετατεθείς στην Ιερά Μητρόπολη Αίνου (κατ’ άλλους **Γαβριήλ Γ΄**).
 - 15) **Γρηγόριος Δ΄**: 1855-1858 (κατ’ άλλους **Γρηγόριος Γ΄**).
 - 16) **Δωρόθεος Σχολάριος**: 1858-1870, μετατεθείς στην Ιερά Μητρόπολη Λαρίσης.
 - 17) **Γρηγόριος Ε΄ Φουρτουσιάδης**: 1870-1890 (και 1891-1907).

* **ΣΗΜ**: Βλ. και Ατέσης Βασίλειος, **Αρχιερείς Μητροπόλεων τινών της Εκκλησίας της Ελλάδος από του έτους 1453 μέχρι σήμερα**, Καλαμάτα 1978, σελ. 21-23. Ακόμη βλ. του ιδίου: **Επισκοπικοί κατάλογοι της Εκκλησίας της Ελλάδος απ’ αρχής μέχρι σήμερα** (ανατύπωση από το περιοδικό “ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ”, τόμοι ΝΣΤ’ και ΝΖ’ [1974-1975]/(1975), σελ.37-41.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΔΙΟΙΚΗΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΥΠΟΔΟΥΛΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Αναφερόμενοι τώρα στη διοίκηση του υπόδουλου πληθυσμού της περιοχής της Δημητριάδος από τους Τούρκους, είναι ήδη γνωστό ότι με την άφιξη των Τούρκων το 1423 στη Θεσσαλία και την οριστική κατάκτησή της το 1446 από το στρατηγό Τουραχάν Βέη, ανέκυψε και το πρόβλημα της διοίκησης των κατακτημένων περιοχών. Ήδη από τις αρχές του 15ου αιώνα είχαν αρχίσει μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμού από τα παράλια της Μαγνησίας στις ορεινές περιοχές του Πηλίου, όπου άλλωστε υπήρχαν πολλά μοναστήρια, κοντά στα οποία ιδρύθηκαν αρκετοί οικισμοί που εξελίχθηκαν σταδιακά σε χωριά. Κατά τα μέσα του 15ου αιώνα, το φαινόμενο αυτό διογκώθηκε. Τότε δημιουργήθηκαν νέα χωριά και αυξήθηκε ο πληθυσμός των άλλων, ενώ πολλοί παραθαλάσσιοι οικισμοί εγκαταλείφθηκαν οριστικά¹. Η συσσώρευση του πληθυσμού επέφερε συστηματική καλλιέργεια της γης των ορεινών περιοχών, που είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, ενώ συνεχίστηκε και η μετανάστευση πληθυσμού από άλλες περιοχές της Ελλάδος (κυρίως από την Ήπειρο) και η εγκατάστασή τους σε ορεινά χωριά της περιοχής της Δημητριάδος. Απότοκος της εξέλιξης αυτής ήταν η οικονομική και αργότερα η πνευματική ακμή, ιδιαίτερα στην περιοχή του Πηλίου.

Κυριότερος παράγοντας της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων καθώς και της οικονομικής και πνευματικής άνθησης στην περιοχή της Δημητριάδος, ιδιαίτερα δε στο Πήλιο και τα χωριά του, ήταν το σύστημα αυτοδιοίκησης (αυτονομίας) το οποίο επέτρεψαν οι Τούρκοι να εφαρμοστεί. Ήδη από το έτος 1615 οι Τούρκοι είχαν χωρίσει τα χωριά του Πηλίου σε δύο κατηγορίες, τα *βακούφια*² και τα *χάσια*³, σύμφωνα με μεταφράσεις ιεροδικαστικών

1 .Θωμάς Γιώργος , *Ο Πολιτισμός του Πηλίου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Βόλος 1996, σελ. 18-19.

² .Τουρκ. *wakif* (από το αραβικό *wakf*=αφιέρωμα). Το πράγμα και κυρίως το κτήμα που έχει αφιερωθεί για την εξυπηρέτηση ευαγών και κοινωφελών σκοπών διαφόρων ιδρυμάτων, π.χ. ναών (τεμενών), σχολείων, πτωχοκομείων, νοσοκομείων κλπ. Για τα βακούφια στο Πήλιο βλ. και: Δημητριάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, Αθήνα 2002² σελ.173-174.

³ .Τουρκ. *hass* (από το αραβοπερσικό *hash*= ιδιαίτερο, ιδιωτικό, ανήκον στον ηγεμόνα). Η γη που ανήκε στο δημόσιο και ειδικότερα στο Σουλτάνο, που την παραχωρούσε σε ανώτατους κρατικούς αξιωματούχους, σε ευνοούμενούς του ή και σε μέλη της οικογένειάς του. Για τα χάσια στο Πήλιο βλ. επίσης και Δημητριάς, *ό.π.*, σελ.174-175.

αποφάσεων οι οποίες σώζονται ως σήμερα⁴. Έδρα των βακουφιών ήταν η Μακρυνίτσα, πριν δε από αυτή το προνόμιο να προΐσταται των χωριών το είχε η Αργαλαστή. Τα βακούφια ήταν 14 στον αριθμό, είχαν μάλιστα ειδικό προνόμιο να μην καταβάλλουν έκτακτους φόρους, παρά μόνο ένα ειδικό φόρο⁵. Τα χάσια ήταν λιγότερα (10) και ήταν υπόχρεα στην καταβολή των έκτακτων εισφορών. Επίσης υπήρχαν και τα Λεχώνια, τα οποία ήταν τουρκοχώρι ως τα μέσα του 19ου αιώνα και δεν ανήκαν στην κατηγορία των χασιών. Σπουδαιότερα από τα χωριά που ήταν χάσια ήταν οι Μηλιές και η Ζαγορά. Το βασικότερο πλεονέκτημα του φορολογικού καθεστώτος των βακούφικων χωριών ήταν το ότι επειδή δεν επιβάλλονταν έκτακτοι φόροι, το συνολικό ύψος των εξόδων των κατοίκων τους προς τους Τούρκους φοροεισπράκτορες ήταν δυνατόν να προβλεφθεί. Εννοείται ότι οι συνήθεις και τακτικοί φόροι που έδιναν, ήταν κατά πολύ χαμηλότεροι από αυτούς των υπολοίπων χωριών. Τόσο τα βακούφικα όσο και τα χάσια χωριά πλήρωναν τους ίδιους περίπου κανονικούς και συνήθεις φόρους, οι οποίοι εκφράζονταν σε σταθερό κατ' έτος ποσό, δίνονταν δηλαδή κατ' αποκοπή. Στους φόρους αυτούς πρέπει να προστεθεί και ο ειδικός φόρος που κατέβαλλαν τα χάσια και τα βακούφια και αποδιδόταν κατ' αποκοπή στο ταμείο του αγά των γενίτσαρων, στη βάση μιας φορολογικής ενότητας, που περιέκλειε άγνωστο αριθμό πραγματικών μονάδων του υπόδουλου πληθυσμού⁶.

Η πλεονεκτική θέση των βακουφιών έναντι των χασιών ήταν φανερή. Εξ απόψεως δικαίου ήταν υποκείμενα σε φορολογική εκμετάλλευση, δήμευση και κατάσχεση, ενώ οι φορολογικές τους υποχρεώσεις – όπως αναφέρθηκε- ήταν προκαθορισμένες και αναφέρονταν κατά κανόνα μόνο στην καταβολή του κεφαλικού φόρου, της δεκάτης των προϊόντων της γης και σε δασμούς ορισμένων προϊόντων (κρασί, μετάξι), του δικαιώματος νομής των προβάτων, ειδικού φόρου κατά οικία κ.ά.⁷ Τα χάσια ανήκαν στην ψιλή κυριότητα του τουρκικού δημοσίου, αλλά η κατοχή και τα φορολογικά έσοδα που τους αντιστοιχούσαν

⁴ Βλ. και Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 233-235.

⁵ Βλ. Πανταζόπουλος Ι. Νικόλαος, *Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967, σελ.68.

⁶ Πετμεζάς Δ. Σωκράτης, *“Διαχείριση των κοινοτικών οικονομικών και κοινωνική κυριαρχία. Η στρατηγική των προυχόντων: Ζαγορά 1784-1822”*, ΜΝΗΜΩΝ 13, Αθήνα 1991, σελ.78-80.

⁷ Σκουβαράς Βαγγέλης, *Από το λειμώνια της παράδοσης: Πηλιορείτικα Β΄*, Αθήνα 1983, σελ.191.

είχαν παραχωρηθεί σε υψηλούς Τούρκους αξιωματούχους, σε θήλα μέλη της αυτοκρατορικής (σουλτανικής) οικογένειας ή ακόμη και στον ίδιο το Σουλτάνο. Παροχή προνομίων στο Πήλιο δόθηκε σύμφωνα με την παράδοση το 1669⁸, επειδή κατά το προηγούμενο έτος ο Σουλτάνος Μεχμέτ ο Δ΄ σε περιήγησή του στην περιοχή έμεινε γοητευμένος από τις ομορφιές του και με φερμάνι (διάταγμα) τα δώρισε ως ιδιοκτησία στη μητέρα του. Έτσι από τότε τα χωριά του Πηλίου ανήκαν στην κάθε φορά βασιλομήτορα (βαλιντέ σουλτάνα). Με τον τρόπο αυτό τα χωριά του Πηλίου έχοντας πάντα ισχυρούς προστάτες απέφευγαν τις τουρκικές αυθαιρεσίες.

Οι Τούρκοι αξιωματούχοι δεν είχαν το δικαίωμα να εμπλέκονται στα εσωτερικά ζητήματα των Πηλιορειτών. Τη διοίκηση στα βακούφια την εκπροσωπούσε ο *βοεβόδας* ή *μποσταντζήμπασης*, οι άνδρες του οποίου (*ζαμπτζήδες* ή *ζαμπίτες*) χρησιμοποιούνταν ως φορολογικοί εκπρόσωποι, ενώ επιπλέον είχαν και αστυνομική δικαιοδοσία στις κοινότητες των βακουφιών, ως διοικητές μικρών στρατιωτικών μονάδων. Όσον αφορά τη διοίκηση στα χάσια την ασκούσαν ως υπεύθυνοι οι *ζαμπτζήδες*, οι οποίοι ήταν ξεχωριστοί σε κάθε κοινότητα (χωριό), μιας και τα χάσια δεν αποτελούσαν «ομάδα» όπως τα βακούφια, αλλά είχαν το καθένα δικό του κάθε φορά ιδιοκτήτη της γης. Κατά ανεξακρίβωτη πληροφορία τα χωριά του Πηλίου ήταν χωρισμένα πριν από το 1665 σε πέντε «*ζιαμέτια*»⁹ (τμήματα) και εικοσιτέσσερα τιμάρια (φέουδα). Ήδη νωρίτερα, μεταξύ 1540 – 1570, στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, είχε παραχωρηθεί η περιοχή της επαρχίας της Αγιάς στην κόρη του Μιχριμά, η οποία μετέτρεψε την Αγιά και τέσσερα χωριά της (την Ανατολή, το Μεγαλόβруσο, τη Μελίβοια και το Μεταξοχώρι) σε βακούφια, γεγονός που μέσω της προνομιακής φορολογικής τους μεταχείρισης, έδωσε σ' αυτά τη δυνατότητα να έχουν μια γρήγορη και σταθερή δημογραφική ανάπτυξη, ακόμη και σε δύσκολες περιόδους, όταν άλλα χωριά εξαφανίζονταν ή παρέμεναν στάσιμα. Την ίδια περίοδο αποσπάσθηκε από την Αγιά το Μεταξοχώρι (τότε Ρέτσιανη), το οποίο κατά τον 19ο αιώνα εξελίχθηκε σε χωριό 300 νοικοκυριών. Τότε πληροφορούμαστε ότι σ' αυτό έδρευε ο αντιπρόσωπος των συμφερόντων της κάθε φορά ιδιοκτήτριας των χωριών της περιοχής¹⁰.

⁸ Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 197.

⁹ Εσφιγμενίτης Ζωσιμάς, "*ΦΗΜΗ*", έτος Β΄, Βόλος 1887, σελ. 29.

¹⁰ *Χώρα Αγιά* (κείμενα- επιμέλεια Δημ.Κ. Αγραφιώτη, Π.Ο.Αγιάς), Αγιά 1998, σελ. 15. Τα παραπάνω χωριά αναφέρθηκαν με τις σημερινές τους ονομασίες και όχι με τις παλιές τους επί Τουρκοκρατίας.

Τα βακούφια, όπως αναφέρθηκε, αποτελούσαν αυτοδιοικούμενη περιφέρεια, η οποία όσον αφορά τη διοίκηση και την κοινοτική οργάνωση, ήταν εξαρτημένη φορολογικά από τη Μακρυνίτσα. Οι προεστοί της Μακρυνίτσας ήταν υπεύθυνοι για όλα τα θέματα που αφορούσαν τα βακούφια, για ορισμένα δε θέματα είχαν αρμοδιότητες και οι προεστοί της κάθε κοινότητας, υφιστάμενοι όμως τον έλεγχο και την εξάρτηση από εκείνους της Μακρυνίτσας. Στην έδρα της διοίκησης, δηλαδή τη Μακρυνίτσα, προσκαλούνταν οι προεστοί όλων των άλλων κοινοτήτων και λαμβάνονταν αποφάσεις γενικότερης διοικητικής και φορολογικής σημασίας, οι οποίες πολλές φορές δεν ήταν αρεστές από τους αντιπροσώπους των κοινοτήτων, που θεωρούσαν ότι καταστρατηγούνταν τα δικαιώματά τους και ότι είχαν άνηση μεταχείριση από τους προεστούς της Μακρυνίτσας. Αποτέλεσμα ήταν η συχνή έκφραση παραπόνων εξ αυτών των προεστών, οι συνεχείς έριδες και διαμάχες και οι εσωτερικές ταραχές στις διάφορες κοινότητες, χωρίς να παραβλέπεται και η φιλαυτία των προυχόντων της Μακρυνίτσας για τη διατήρηση των πρωτείων τους, όπως μαθαίνουμε και από πηγές της εποχής¹¹. Στα αίτια της πλεονεκτικής θέσης των προεστών της Μακρυνίτσας έναντι εκείνων των υπολοίπων κοινοτήτων πρέπει να ενταχθεί από τη μια μεν η εγκατάσταση και η συνεχής διαμονή στη Μακρυνίτσα του βοεβόδα, ο οποίος μισθοδοτούνταν και προφανώς δωροδοκούνταν εξ αυτών, σύμφωνα με την τότε επικρατούσα συνήθεια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, από την άλλη δε οι κομματικές διαφωνίες και έριδες των προεστών στις υπόλοιπες κοινότητες¹². Αν σ' όλα αυτά προστεθούν επιπλέον η αμάθεια, η αναξιοτήτα πολλών προεστών και οι τοπικιστικές αντιλήψεις, τότε μπορεί να διαπιστωθεί ότι παρ' όλα τα προνόμια που είχε το Πήλιο και το καθεστώς αυτονομίας του, οι κάτοικοί του δεν ζούσαν με τις καλύτερες συνθήκες που θα μπορούσαν να υπάρξουν¹³.

Δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι οι εκπρόσωποι της τουρκικής εξουσίας αρκούσαν πάντοτε στην είσπραξη των προκαθορισμένων φόρων από τα χωριά που αποτελούσαν τα βακούφια, γιατί συνήθως δεν εφαρμόζονταν οι φορολογικές διευκολύνσεις που είχαν παρασχεθεί με σουλτανικά διατάγματα. Έτσι, όπως είναι ευνόητο, δεν αποφεύγονταν πολλές φορές διάφορες αυθαιρεσίες των τούρκων διοικητικών υπαλλήλων οι οποίοι κατά καιρούς

¹¹ Δημητριάς, ό.π., σελ. 174.

¹² Πανταζόπουλος Ι. Νικόλαος, ό.π., σελ.22. Πρβλ. και Δημητριάς, ό.π., σελ.174 και 184-185.

¹³ Δημητριάς, ό.π., ομοίως σελ.174.

υπηρετούσαν στην περιοχή της Δημητριάδος. Ειδικότερα, μετά από την επανάσταση του 1821 τα προνόμια αυτά καταστρατηγούνταν με συστηματικό τρόπο από τους κρατούντες, οι οποίοι πολλές φορές προέβαιναν σε εκβιασμούς απαιτώντας έκτακτες εισφορές εκ μέρους των διαφόρων κοινοτήτων¹⁴. Η κατάσταση βέβαια ήταν κατά πολύ χειρότερη στα χωριά που ανήκαν στα χάσια.

Τα χάσια δεν είχαν επακριβώς προκαθορισμένες φορολογικές υποχρεώσεις. Εκτός των τακτικών φόρων υπήρχαν και έκτακτοι πολιτικοί ή αυθαίρετοι φόροι, οι οποίοι κατά κανόνα ποίκιλλαν στις διάφορες κοινότητες και επιβάλλονταν μέσω της θέλησης του προστάτη τους. Όμως οι προστάτες (= διοικητές) των κοινοτήτων των χασιών σπάνια επεδείκνυαν ενδιαφέρον για τα κοινά των περιοχών που τους είχαν παραχωρηθεί. Έτσι πολλές φορές αυτές ήταν εκτεθειμένες στις αυθαιρεσίες, την εκμετάλλευση, την αυστηρότητα, την τυραννία και την περιορισμένη ελευθερία – σε σχέση με τα βακούφια – από τους Τούρκους κρατούντες. Ο εκάστοτε ιδιοκτήτης του τιμαρίου προέβαινε σε απογραφή των υποτελών του και προσδιόριζε τις υποχρεώσεις τους προς αυτόν τόσο σε χρήματα όσο και σε γεωργικά προϊόντα. Κατά την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας σε κάθε κοινότητα υπήρχε ειδικό κατάστιχο (τεφτέρι), με το οποίο καθοριζόταν το σύνολο του οφειλομένου ποσού από τα μέλη της, μετά από την επιστάσια και την επίβλεψη των προεστών της κοινότητας επί τη βάση ειδικού κτηματολογίου. Το κτηματολόγιο αυτό προσαρμοζόταν ανά επταετία σύμφωνα με την οικονομική κατάσταση των κατοίκων της κοινότητας από αιρετούς εκτιμητές¹⁵. Μερικές φορές οι Τούρκοι εκμίσθωναν σε ενοικιαστές τους φόρους που θα εισέπρατταν για λόγους ασφαλείας ως προς την είσπραξή τους. Η πολιτική των κοινοτικών αρχόντων στα χωριά που ανήκαν στα χάσια αποσκοπούσε στην άμεση σύνδεσή τους με τη διοίκηση που βρισκόταν μακριά από τους ίδιους – δηλαδή τον προστάτη του καθενός χωριού – και ταυτόχρονα πλησίον στο αυτοκρατορικό (σουλτανικό) κέντρο αποφάσεων.

Τη διοίκηση όμως ουσιαστικά στην κάθε κοινότητα – είτε ανήκε στα βακούφια είτε

¹⁴ Μάγνης Ι. Νικόλαος, *Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας (α' έκδοση 1860), Αθήνα 1985²*, σελ. 43.

¹⁵ Παντελοδήμος Ν. Δημήτριος, *Η αυτοδιοικήσις του Πηλίου κατά την τελευταίαν περίοδον της Τουρκοκρατίας*, *ΑΡΧΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ* 3, Βόλος 1974, σελ. 121. Πρβλ. Θωμάς Γιώργος, *ό.π.* σελ. 23 και Μάγνης Ι. Νικόλαος, *ό.π.*, σελ. 45.

στα χάσια – ασκούσε η τοπική δημογεροντία, που εκλεγόταν κάθε έτος με ψηφοφορία που διεξαγόταν μεταξύ των κατοίκων. Οι δημογέροντες μάλιστα φρόντιζαν να υπάρχουν άψογες σχέσεις μεταξύ αυτών και των Τούρκων αξιωματούχων, τους οποίους κολάκευαν και εξευμένιζαν έτσι ώστε εκείνοι να μην ασκούν πιέσεις στα κοινοτικά ζητήματα και να μην επιβαρύνουν στα διοικητικά τους θέματα. Το «νομικό» κύρος μάλιστα των δημογερόντων των διαφόρων κοινοτήτων ήταν τέτοιο, ώστε διευθετούσαν και ορισμένες μικροδιαφορές μεταξύ των χωρικών, οι οποίοι – θέλοντας και μη - προσέφευγαν σ' αυτούς για την επίλυσή τους¹⁶.

Οι εκλογές για την ανάδειξη των δημογερόντων και του γραμματέα τους γίνονταν την πρώτη Κυριακή του Μαρτίου κάθε έτους με καθολική φανερή ψηφοφορία από τους ενήλικες άρρενες κατοίκους της κάθε κοινότητας. Ο γραμματέας συνήθως αναλάμβανε και χρέη εισπράκτορα και ταμιά. Πριν από την ψηφοφορία οι απερχόμενοι δημογέροντες προέβαιναν σε απολογισμό της δράσης τους και της διαχείρισης των οικονομικών και φορολογικών υποθέσεων της κοινότητας, οι δε φόροι που εισπράττονταν από τον γραμματέα υπό την επίβλεψη των δημογερόντων παραδίδονταν στον εκπρόσωπο της τουρκικής εξουσίας, είτε βοεβόδα είτε ζαμπίτη. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο γραμματέας κάθε κοινότητας ήταν έμμισθος, ενώ οι δημογέροντες υπηρετούσαν την ετήσια θητεία τους χωρίς μισθό ως το έτος 1840, κατά το οποίο, η διοικητική και φορολογική διάκριση των χωριών σε βακούφια και χάσια έπαψε πλέον να υφίσταται και επήλθαν σημαντικές μεταβολές στο θεσμό της τοπικής αυτοδιοικήσεως, οι οποίες οδήγησαν στην καθιέρωση ενός νέου ομοιόμορφου διοικητικού συστήματος. Ως τα μέσα περίπου του 17ου αιώνα το Πήλιο υπαγόταν στην υποδιοίκηση του Βελεστίνου. Με την πάροδο του χρόνου το Πήλιο έγινε υποδιοίκηση με έδρα την Αργαλαστή, αργότερα η έδρα μεταφέρθηκε στον Άγιο Γεώργιο Νηλείας, αλλά μετά από λίγο καιρό επέστρεψε στην Αργαλαστή. Πάλι όμως η έδρα επέστρεψε στον Άγιο Γεώργιο, αλλά κατόπιν της μεσολάβησης των προυχόντων της Μακρυνίτσας, γύρω στο 1790, η έδρα μεταφέρθηκε στο παραπάνω χωριό, όπου εγκαταστάθηκε και ο Τούρκος βοεβόδας¹⁷. Μεταξύ των ετών

¹⁶ Θωμάς Γιώργος, *ό.π.*, σελ.21. Για τη μορφή της διοικήσεως στα χωριά του Πηλίου την εποχή εκείνη βλ. και του ιδίου, *Η ανέκδοτη Χωρογραφία της ανατ. Θεσσαλίας από τον Γρηγόριο Κωνσταντά. Ένα χειρόγραφο του 1838*, Βόλος 1991, σελ.32.

¹⁷ Βλ. και Δημητριάς, *ό.π.*,σελ.173-174. Πρβλ.και Μάγνης Ι.Νικόλαος, *ό.π.*, σελ.48.

1817-1819, η έδρα του βοεβόδα μεταφέρθηκε στο χωριό Καραμπάσι (σημερινό Άγιο Βλάσιο), εξαιτίας των εμφυλίων ερίδων μεταξύ των προυχόντων της Μακρυνίτσας και των Μηλεών, αφού προηγήθηκε μια σύντομη εγκατάσταση του βοεβόδα στον Άγιο Λαυρέντιο, ώσπου να του εξασφαλισθεί κατάλληλο οίκημα για τη διαμονή του στο Καραμπάσι¹⁸ . Είναι σημαντικό να αναφερθεί εδώ ότι τόσο τα χάσια όσο και τα βακούφια από τα χωριά του Πηλίου εξελίχθηκαν και αναπτύχθηκαν κάτω από όρους πολύ διαφορετικούς από εκείνους που είχαν τα χωριά του κάμπου και της περιοχής της Αγιάς¹⁹ .

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, ως το 1840 οι κοινότητες του Πηλίου προσπαθούσαν να αποκλείσουν τους Τούρκους από την είσπραξη των φόρων, προσφέροντας για το λόγο αυτό μεγάλα ποσά προς ενοικίαση των φόρων. Το 1840 όμως έγινε διοικητική ενοποίηση των κοινοτήτων του Πηλίου, καταργήθηκε ο χωρισμός τους σε βακούφια και χάσια και επιπρόσθετα η θέση του βοεβόδα (μποσταντζήμπαση), ο οποίος αντικαταστάθηκε από τον *καϊμακάμη* (υποδιοικητή) του *βαλή* (νομάρχη) της Λάρισας. Ο καϊμακάμης ανέλαβε τη διοίκηση όλων ανεξαιρέτα των χωριών του Πηλίου και εγκαταστάθηκε στο κάστρο του Βόλου.

Η διοικητική αυτή μεταρρύθμιση έβλαψε το Πήλιο, διότι εξέλιπαν πλέον οι προστάτες των κατοίκων με τα χαμηλότερα εισοδήματα Τούρκοι αξιωματούχοι και επειδή άλλαξε προς το χειρότερο ο τρόπος είσπραξης των φόρων από τους Τούρκους²⁰. Από τότε και στο εξής η τουρκική διοίκηση ανέλαβε να συγκεντρώνει η ίδια το ποσό των φόρων, πουλώντας τους σε ξένους εμπόρους – υπηκόους του κράτους – ενώ ως τότε οι φόροι νοικιάζονταν από τους πλούχιοντες σε ευυπόληπτα πρόσωπα της κάθε κοινότητας. Οι Τούρκοι πλέον αναμειγνύονταν στην εκτίμηση των εισοδημάτων με δυσμενή βεβαίως αποτελέσματα για τον υπόδουλο πλη-

¹⁸ Βλ. και Σκουθαράς Βαγγέλης, *Από το λειμώνα της παράδοσης. Πηλιορείτικα Α'*, Αθήνα 1981, σελ. 179-180. Ακόμη και του ιδίου, *“Ο Νικόλαος Μάγνης και το βιβλίο του για τη Θεσσαλία” ΒΙΒΛΙΟΦΙΛΟΣ 3-4, έτος ΙΔ', Ιούλιος-Δεκέμβριος 1960, σελ.31-43 (και ανάτυπο). Πρβλ. και Μάγνης Ι.Νικόλαος, ό.π., σελ.48 και 59.*

¹⁹ Κορδάτος Γιάννης, ό.π., σελ.199.

²⁰ Βλ. και Αθανασιάδης Ν.Σωτήρης, *“12 ανέκδοτα έγγραφα για το Πήλιο και για τη Μούχα της Καρδίτσας”*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5 Λάρισα 1983, σελ.161-176. Το έγγραφο για τη φορολογία του Πηλίου αναφέρεται στις σελίδες 161-168 και προέρχεται από τη *Συλλογή Βλαχογιάννη (Ιστορικά Αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη), φ.Γ'3, βιβλιοθήκη Γενικών Αρχείων του κράτους (ΒΓΑΚ), ΓΑΚ Αθήνας.*

θυσμό, όπως π.χ. συχνά γινόταν υπερεκτίμηση της εσοδείας προκαταβολικά, για να εισπραχθούν έτσι υψηλοί φόροι. Άμεσο αποτέλεσμα ήταν ανεξέλεγκτα φαινόμενα τοκογλυφίας, κατάχρησης και κερδοσκοπίας των πλουσιότερων τάξεων έναντι των φτωχότερων τάξεων του πληθυσμού. Ο καϊμακάμης έστελνε σε κάθε κοινότητα ως εκπρόσωπο του ένα ζαμπίτη, ο οποίος ασκούσε την εξουσία μαζί με τους προύχοντες και εκτελούσε χρέη αστυνομικού, ενώ ήταν επιφορτισμένος μαζί με τους προύχοντες και με δικαστικές δικαιοδοσίες. Οι κοινοτικοί άρχοντες από το 1840 και μετέπειτα έγιναν έμμισθοι, λαμβάνοντας κατά τη διάρκεια της ετήσιας θητείας τους 2000 γρόσια και άνω, ενώ ο ζαμπίτης είχε ως αποδοχές 160 γρόσια κάθε μήνα²¹. Αυτές οι μεταβολές που επήλθαν στο θεσμό της τοπικής αυτοδιοίκησης, ιδιαίτερα στις κοινότητες του Πηλίου, μετά από τη μεταρρύθμιση του διοικητικού συστήματος, έτειναν προς την κατάργηση της αυτονομίας τους. Έτσι, οι αυξημένες αρμοδιότητες του κάθε ζαμπίτη κατά την άσκηση της εξουσίας οδήγησαν – όπως ήταν επόμενο- στο φαινόμενο της ανάμειξης της τουρκικής αρχής στα εσωτερικά των κοινοτήτων. Εκτός όμως από τον εξωτερικό αυτό κίνδυνο, η παραπάνω αλλαγή έγινε αιτία δημιουργίας σοβαρών εσωτερικών ταραχών σε κάθε κοινότητα, αφού σχεδόν πάντοτε η κομματική παράταξη των προυχόντων που την κυβερνούσε προσεταιριζόταν τον Τούρκο διοικητικό εκπρόσωπο σε βάρος της αντιπολίτευσης, έχοντας ως αντικειμενικό σκοπό την ικανοποίηση του προσωπικού της οφέλους. Σε πολλές περιπτώσεις, η όξυνση των ενδοκοινοτικών αντιθέσεων οδήγησε σε ανατροπή των κοινωνικών ισορροπιών. Σε άλλες όμως, η στρατηγική που ακολουθούσαν οι προύχοντες για να εξασφαλίσουν την προστασία της κοινότητας από τον κίνδυνο μετατροπής της σε τσιφλίκια κι έπειτα την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων επί των οποίων εδραζόταν η κυριαρχία τους ήταν πλήρως επιτυχής.

Καθοριστικός παράγοντας για την διοικητική ενοποίηση των κοινοτήτων του Πηλίου υπήρξε το αυτοκρατορικό διάταγμα που υπέγραψε ο Σουλτάνος Αβδούλ Μετζίτ το 1839, γνωστό ως «*Χάτι Σερίφ*», το οποίο αποτέλεσε την αρχή του επονομαζόμενου *Τανζιμάτ*, της μεταρρυθμιστικής κίνησης που σημάδεψε την πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 19ο αιώνα²². Οι μεταρρυθμίσεις του *Τανζιμάτ*, με τελική επιδίωξη τη φιλελευθεροποίηση των θεσμών του κράτους, απέβλεπαν στην επίτευξη των εξής δύο στόχων: α) την ανατροπή του

²¹ Πανταζόπουλος Ι. Νικόλαος, *ό.π.*, σελ.43.

²² Βλ. και Βερέμης Αθανάσιος, “ *Οι Οθωμανικές Μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ)*”, ΙΕΕ, Τόμ.ΙΓ’, Αθήνα 1977, σελ.168-171.

υπάρχοντος συστήματος της φορολόγησης και της συλλογής των φόρων και β) τη διοικητική μεταρρύθμιση με πρόθεση τη δημιουργία ενός συνεκτικότερου μηχανισμού διοικητικού και πολιτικού ελέγχου των υπόδουλων λαών της οθωμανικής αυτοκρατορίας, μειώνοντας ταυτόχρονα την ισχύ των διοικητών των διαφόρων περιφερειών (αγιάν)²³.

Οι τοπικές ιδιαιτερότητες που αφορούσαν το Πήλιο και γενικά όλη την περιοχή της Δημητριάδος εξαλείφθηκαν μπροστά στη σκοπιμότητα μιας ενιαίας και ομοιόμορφης διοίκησης. Οι εξουσίες που ασκούσαν από τους δημογέροντες (προύχοντες) περιήλθαν σταδιακά στα χέρια των Τούρκων αξιωματούχων οι οποίοι αντιπροσώπευαν την κεντρική εξουσία και λίγο αργότερα μεταφέρθηκαν στα αστικά κέντρα της κάθε περιοχής. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η αφαίρεση της δικαστικής εξουσίας την οποία ασκούσαν οι δημογέροντες για ελάσσοнос φύσεως αδικήματα. Η παροχή δικαιοσύνης τελικά περιήλθε στον απόλυτο έλεγχο της τουρκικής εξουσίας²⁴, το συμβούλιο αναδείχθηκε ως μείζον όργανο διοίκησης της κάθε περιοχής ενώ αντίθετα η κοινότητα με τα προεπαναστατικά της καθήκοντα και δικαιοδοσίες ουσιαστικά έπαψε να υπάρχει και ατόνησε. Ο υποβιβασμός αυτός των εξουσιών είχε όμως και την καλή του πλευρά, διότι άρχισε να δίδεται πλέον έμφαση στις εκπαιδευτικές και φιλανθρωπικές δραστηριότητες. Οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις ενίσχυσαν την τουρκική εξουσία μέσω πρακτικών που αναιρούσαν το μέχρι τότε πνεύμα και την πρακτική της κοινοτικής διοίκησης, προς την ίδια μάλιστα κατεύθυνση οδήγησε και η πολιτική των Τούρκων έναντι των κοινοτικών αρχόντων, οι οποίοι έτειναν να μετατραπούν σε διεκπεραιωτές των διοικητικών υποθέσεων και κατά πολλούς σε κυβερνητικούς υπαλλήλους των Τούρκων²⁵.

Το Τανζιμάτ ενεργοποιήθηκε με νέο σουλτανικό διάταγμα το 1856, το «Χάτι Χουμαγιούν», το οποίο επαναλάμβανε (όπως εκείνο του 1840) τις υποσχέσεις για ισότητα όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας και επιπλέον θέσπιζε διατάξεις για την αντιπροσώπευση όλων των μη μουσουλμάνων υπηκόων στη διοίκηση του κράτους. Περαιτέρω βήμα εκσυγχρονισμού έγινε με τη μεταρρύθμιση του 1864, όπου με το νόμο «περί

²³ Κωστής Κώστας, *“Κοινότητες, εκκλησία και μιλλέτ στις ‘ελληνικές’ περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων”*, ΜΝΗΜΩΝ 13, Αθήνα 1991, σελ.69.

²⁴ Ο.π., σελ.70-71. Πρβλ. επίσης και : Πανταζόπουλος Ι. Νικόλαος, ό.π., σελ.47.

²⁵ Πανταζόπουλος, ό.π., σελ.43,58-59.

βιλαετίων» η αυτοκρατορία χωρίστηκε σε ευρείες αυτοδιοικούμενες περιφέρειες με σκοπό την αποκέντρωση και την εφαρμογή της αντιπροσώπευσης των θρησκευτικών κοινοτήτων στους διάφορους διοικητικούς τομείς. Το Σύνταγμα του 1875, που είχε αρχικά υπογράψει ο Σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ αλλά τελικά το κατήγγειλε επιβάλλοντας ένα νέο αυταρχικό καθεστώς, θα μπορούσε να ήταν το αποκορύφωμα του Τανζιμάτ²⁶. Δεν ήταν όμως, διότι τα συντηρητικά εθνικιστικά στοιχεία της Τουρκίας αντιτάχθηκαν με σφοδρότητα στις μεταρρυθμίσεις του προβάλλοντας ως ανεπίτρεπτες τις διατάξεις του, επειδή κατά τη γνώμη τους προτεινόταν από ξένα κέντρα εξουσίας και επειδή τις θεωρούσαν ως ξένη επέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της αυτοκρατορίας, γεγονός που οδήγησε τελικά στην κατάργησή του.

Εκ των παραπάνω διαπιστώνεται η άμεση εξάρτηση της ιδρύσεως και της ανάπτυξης του Βόλου από τις τουρκικές μεταρρυθμίσεις. Παρά τις εξεγέρσεις του 1854 και 1878 στο χώρο της Θεσσαλομαγνησίας που καταπνίγηκαν από του Τούρκους, η ανάπτυξη του Βόλου δε σταμάτησε. Έτσι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι το Τανζιμάτ είχε άμεση και σημαντική επίδραση στη γενική βελτίωση των συνθηκών ζωής στη Θεσσαλία τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας και ιδιαιτέρως επηρέασε την ανάπτυξη ορισμένων πόλεων, όπως π.χ. του Βόλου, ο οποίος έγινε σπουδαίο διοικητικό και εμπορικό κέντρο.

Όσον αφορά τώρα στην κοινωνική ζωή στην περιοχή της Δημητριάδος, όπως έχει και προηγουμένως αναφερθεί από το έτος 1669 η κατάσταση στο Πήλιο άρχισε να βελτιώνεται για τον υπόδουλο πληθυσμό, εξαιτίας των προνομίων που είχε δώσει ο Σουλτάνος στην περιοχή, η οποία από τότε απέκτησε αυτονομία. Έτσι, αυτό έγινε η αφορμή να έρχονται συνεχώς για μόνιμη εγκατάσταση μετανάστες και πρόσφυγες από πολλά μέρη της Ελλάδος (π.χ. Ήπειρο, νησιά, Κρήτη, Πελοπόννησο, κ.ά.) και ο μέχρι τότε αποκλειστικά αμιγής πληθυσμός να αναμιχθεί με τους νεοφερμένους, με αποτέλεσμα μάλιστα σε ορισμένους οικισμούς οι μετανάστες να είναι περισσότεροι σε αριθμό από τους αυτόχθονες²⁷. Οι περισ-

²⁶ Αλλαμανή Έφη, *“Το Τανζιμάτ και οι επιπτώσεις του στη ζωή των κατοίκων της Θεσσαλίας,”* ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 13 (Πρακτικά του Α΄ Συνεδρίου Θεσσαλικών Σπουδών /20-23 Οκτωβρίου 1978), Αθήνα 1980, σελ.403-410. Βλ. της ίδιας επίσης: ΙΕΕ, Τομ.ΙΓ΄, Αθήνα 1977, σελ.394-406.

²⁷ Π.χ. για τις Μηλιές, βλ. Καμηλάρης Ν.Ρήγας, *Γρηγορίου Κωνσταντά Βιογραφία-Λόγοι-Επιστολαί*, Αθήνα 1897,σελ.85.

σότεροι κάτοικοι της περιοχής του Πηλίου προέρχονταν κυρίως από την Ήπειρο, την οποία εγκατέλειψαν για να αποφύγουν το καθεστώς των πασάδων, που είχε γίνει δυσβάσταχτο και τυραννικό. Αυτή η εγκατάσταση έδωσε στην περιοχή μεγάλη ώθηση στην κοινωνική και οικονομική ζωή των κοινοτήτων και ανανέωσε ριζικά το λαϊκό πολιτισμό τους. Το εμπόριο και η βιοτεχνία άρχισαν να ακμάζουν και ταυτόχρονα υπήρξε εισροή νέων εθίμων, προλήψεων, παραδόσεων από τη μια και αφομοίωση νέων γλωσσικών και πολιτιστικών στοιχείων από την άλλη. Γεγονός πάντως είναι ότι οι πρόσφυγες είχαν τοποθετηθεί σε χαμηλά κοινωνικά στρώματα σε σύγκριση με τον εγχώριο πληθυσμό, διατηρώντας μ' αυτό τον τρόπο το καθεστώς της διάκρισης των κοινωνικών τάξεων.

Μετά από την επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας των κοινοτήτων του Πηλίου πέρα από την πρωτογενή παραγωγή (17ος αιώνας και μετέπειτα) διαμορφώθηκαν τρεις τάξεις στην κοινωνική τους συγκρότηση. Στην *πρώτη* τάξη ανήκαν οι πολιτικοί, οι προύχοντες, και οι μεγαλοκτηματίες, στη *δεύτερη* οι πραγματευτές, οι βιοτέχνες, οι τεχνίτες, οι μικροκτηματίες, οι караβοκύρηδες και οι ναύτες ενώ στην *τρίτη* και τελευταία υπάγονταν οι υπάλληλοι (που λέγονταν και παραγιοί) σε ξένα σπίτια και χωράφια, οι ακτήμονες και οι αγωγιάτες²⁸. Παρ' όλα αυτά, δεν υπήρχε αυστηρή κατάταξη του πληθυσμού στις τάξεις και οι διακρίσεις που υπήρχαν γίνονταν με πολλούς τρόπους. Κατά πρώτον, εκείνοι που είχαν το δικαίωμα να αναμειγνύονται με τα πολιτικά θέματα ήταν μόνον οι πιο εύποροι κάτοικοι των κοινοτήτων, οι οποίοι μαζί με τους προύχοντες ήταν οι μόνοι που κάθονταν σε τιμητικές θέσεις σε διάφορες εκδηλώσεις που γίνονταν στις κοινότητες ή αλλού, ενώ ο απλός κόσμος ήταν πάντοτε όρθιος. Σε ορισμένα μάλιστα χωριά στήνονταν ειδικές εξέδρες για να κάθονται οι οικογένειές τους, ενώ τιμητική θέση καταλάμβαναν στα γαμήλια τραπέζια όταν προσκαλούνταν ως καλεσμένοι, καθώς και στις εκκλησίες. Στα μοναστήρια υπήρχε ειδικό κελλί για την κατάλυση των αρχόντων, το αρχονταρίκι, την ίδια μάλιστα χρήση είχε και το ξεχωριστό οίκημα που υπήρχε σε κάθε κοινότητα για να συγκεντρώνονται και να κανονίζουν τις διάφορες κοινοτικές υποθέσεις²⁹.

Ο κοινωνικός διαχωρισμός μεταξύ των διαφόρων τάξεων εκφραζόταν επίσης και με

²⁸ Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης, *Τα Περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία-Βιβλίων Ηθικών* (επιμέλεια Αρχμ. Φιλαρέτου Βιτάλη), Αθήνα 1978, σελ.152,173,182,185,187,191-192.

²⁹ Θωμάς Γιώργος, *Ο πολιτισμός του Πηλίου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Βόλος 1996, ό.π., σελ.35.

την ενδυμασία, η οποία είχε τεράστια διαφορά στην ποιότητά της, τόσο ανάμεσα στους άνδρες όσο και ανάμεσα στις γυναίκες. Κριτήριο εντούτοις της αρχοντιάς δεν ήταν η οικονομική ευρωστία, όπως αναγκαστικά θα ήταν το πιθανότερο να συμβαίνει, αλλά βασικότερο ρόλο έπαιζε η καταγωγή, το καλό «σόϊ». Ξεχωριστό ρόλο όσον αφορά την κοινωνική ζωή, χωρίς όμως να διαθέτουν ηγετική θέση, κατείχαν οι εκπρόσωποι του Κλήρου. Ο ρόλος αυτός δεν ήταν αποτέλεσμα και συνάρτηση της οικονομικής τους ακμής – το εντελώς αντίθετο μάλιστα- αλλά της προσήλωσης των χωρικών στην εκκλησία και της αυξημένης θρησκευτικότητάς τους. Η αμετακίνητη προσήλωση στην Ορθοδοξία, σε σχέση πάντοτε με τα προνόμια που είχαν δοθεί στην περιοχή, ήταν το χαρακτηριστικό γνώρισμα των κατοίκων της περιοχής της Δημητριάδος και ιδιαίτερα των ορεινών κοινοτήτων. Κατ' αυτούς η καθημερινή ζωή ήταν μια κατάσταση – σε ένα συγκεκριμένο χώρο- όπου εκδηλωνόταν η αγάπη του Θεού για τον άνθρωπο: «...Τους πολιούχους αγίους πάντες θεωρούσιν ως προμάχους και υπερασπιστάς αυτών κατά παντός κακού (...)»³⁰.

Η εμμονή αυτή και η διατήρηση της θρησκευτικής συνείδησης υπήρξε ο συνδετικός κρίκος των κατοίκων κατά το μεγάλο χρονικό διάστημα που διήρκεσε η Τουρκοκρατία στην περιοχή. Η συνείδηση αυτή είναι εμφανής λόγω της ίδρυσης και ανακαίνισης είκοσι περίπου μοναστηριών στην περιοχή του Πηλίου, όπως επίσης ένεκα της κατασκευής άνω των διακοσίων εκκλησιών εντός και εκτός των διαφόρων κοινοτήτων κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας³¹, χωρίς να παραβλέπεται το γεγονός της ανοχής που είχαν επιδείξει για όλα αυτά οι Τούρκοι.

Γεγονός όμως είναι ότι ο Κλήρος στην περιοχή του Πηλίου – και γενικότερα στη Θεσσαλομαγνησία – δεν διέθετε ούτε πολιτική ούτε κοινωνική δύναμη, όπως π.χ. στη Μακεδονία³². Εντούτοις οι χωρικοί αντιμετώπιζαν τους ιερείς με το δέοντα σεβασμό, όπως

³⁰ Ρηματισίδης Π. Νικόλαος, **Συνοπτική Περιγραφή της Θεσσαλίας και τινών παρά τοις Θεσσαλοίς εθίμων**, Σμύρνη 1874, σελ.55.

³¹ Σκουβαράς Βαγγέλης- Μακρής Κίτσος, **Αρχαιολογικός και Τουριστικός οδηγός Μαγνησίας**, Βόλος 1999, σελ.93.

³² Πανταζόπουλος Ι. Νικόλαος, *ό.π.*, σελ.50.

φαίνεται και από πηγές της εποχής³³ τους οποίους θεωρούσαν στήριγμα ελπίδας και παρηγοριάς και όχι μόνον ως όργανα τέλεσης διαφόρων εκκλησιαστικών μυστηρίων, λειτουργιών, λιτανειών και άλλων τελετών. Αξιοσημείωτο είναι ότι και οι κάτοικοι του Πηλίου «έμεναν πιστοί σε όλες τις τελετές και τις νηστείες»³⁴. Εκτός από την προσφορά τους αυτή, όσοι εκ των ιερέων ήξεραν βεβαίως γράμματα γίνονταν συντάκτες διαφόρων πράξεων, όπως π.χ. προικοσυμφώνων, συμβολαίων αγοράς και πώλησης κ.ά. καθώς επίσης έγραφαν και διάβαζαν τα γράμματα όσων κατοίκων είχαν ανάγκη.

Η θέση επίσης του Επισκόπου και μετέπειτα του Αρχιεπισκόπου και του Μητροπολίτη της Δημητριάδος δεν διέθετε μεγάλο επίπεδο επιρροής στους κατοίκους της και ιδιαίτερος σε εκείνους που κατοικούσαν στην περιοχή του Πηλίου, παρ' όλο το σεβασμό που ενέπνεε κι αυτός σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και παρά τις συνεχείς προσπάθειες που κατέβαλε ο κλήρος « να διατηρήσει την πνευματικήν αυτού πρωτοκαθεδρίαν, χωρίς εντούτοις να κατορθώνει να επηρεάζει ή να κατευθύνει την εξέλιξιν της κοινοτικής ζωής»³⁵. Ο κλήρος με λίγα λόγια είχε ελάχιστη δύναμη επιβολής στους κατοίκους της περιοχής του Πηλίου κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις³⁶ ούτε και ο ίδιος ο Μητροπολίτης δεν κατάφερε να καταπραΰνει και να επιλύσει τις κοινοτικές διαφορές και τις αντιδικίες που είχαν προκύψει εξαιτίας καταχρήσεων από τους προύχοντες διαφόρων κοινοτήτων, αν και πολλές εξ αυτών υπάγονταν στη δικαστική δικαιοδοσία της Εκκλησίας. Οι δε διάφορες νουθεσίες και υποδείξεις του παρέμειναν ατελέσφοροι, όπως και οι προσπάθειές του να επιχειρήσει συμβιβαστική λύση μεταξύ των αντιτιθέμενων πλευρών, πολλές φορές μάλιστα με την απειλή του αφορισμού³⁷.

³³ Σπεράντζας Κ. Θεοδόσης, *ό.π.*, σελ.181.

³⁴ Φίνλεου Γεώργιος, *Ιστορία της Τουρκοκρατίας και της Ενετοκρατίας εν Ελλάδι* (γενική επιμέλεια Τάσου Βουρνά), Αθήνα 1958, σελ.194.

³⁵ Πανταζόπουλος Ι. Νικόλαος, *ό.π.*, σελ.53.

³⁶ Θωμάς Γιώργος, <<Κοινοτικοί καυγάδες στις Μηλιές του Πηλίου (1790-1819)>>, ΤΡΙΚΑΛΙΝΑ 1, Τρίκαλα 1981, σελ.177-180 (και ανάτυπο).

³⁷ Πανταζόπουλος Ι. Νικόλαος, *ό.π.*, σελ.50 (βλ.και στην προηγούμενη υποσημείωση με το παράδειγμα των Μηλεών).

Ο Μητροπολίτης της Δημητριάδος ρύθμιζε όλα τα θέματα του οικογενειακού δικαίου, εκδίδοντας τις άδειες των γάμων ή ακυρώνοντας και λύνοντάς τους. Πριν όμως από την υπογραφή του σε ενδεχόμενο διαζύγιο, μεσολαβούσε άλλες φορές προσωπικώς και άλλες μέσω του αντιπροσώπου του ώστε να γίνει δυνατή η αποκατάσταση των σχέσεων του ανδρόγυνου και να ματαιωθεί ο επιδιωκόμενος χωρισμός³⁸. Το φαινόμενο εντούτοις του να καταλήξει ένα ανδρόγυνο σε διαζύγιο ήταν πάρα πολύ σπάνιο. Λόγω μάλιστα του ανδροκρατικού χαρακτήρα της κοινωνίας της περιοχής του Πηλίου και κατ' επέκταση όλης της Θεσσαλομαγνησίας, σε περίπτωση διαζυγίου εκείνη που ήταν πάντοτε ζημιωμένη τόσο ηθικά όσο και υλικά, ήταν η γυναίκα, η οποία θα υφίστατο – μετά τη λύση της έγγαμης σχέσης της – την περιφρόνηση όλης της κοινότητας ενώ και η προίκα της θα παρέμενε στην ιδιοκτησία του πρώην άντρα της³⁹.

Δύο πατριαρχικά επιτίμια του 1757 και του 1770 τα οποία απευθύνονταν στον τότε επίσκοπο της Δημητριάδος Γρηγόριο από τους κατά χρονολογία αντίστοιχους Οικουμενικούς Πατριάρχες Καλλίνικο και Σωφρόνιο⁴⁰, αποδεικνύουν ότι εκτός από τους Επισκόπους, Αρχιεπισκόπους και Μητροπολίτες της Δημητριάδος που επενέβαιναν στην κοινωνική ζωή των Θεσσαλομαγνητών, επεμβάσεις σ' αυτή γίνονταν επίσης και από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως.

Τα επιτίμια αυτά είχαν σκοπό να διευθετήσουν οικονομικές διαφορές μεταξύ των κατοίκων και παράλληλα να απευθύνουν κατάρες σ' εκείνους που ενώ ήξεραν την αλήθεια, δεν την αποκάλυπταν. Αυτά τα επιτίμια αποδεικνύουν ότι και στην περιοχή αυτή η Εκκλησία διατηρούσε και μια μορφή εξουσίας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, χωρίς εντούτοις κανείς εκ των κατοίκων να την αμφισβητεί ή να κινείται για την ανατροπή της.

Οι εκκλησιαστικοί επίτροποι επιβλέπονταν από τους προύχοντες των κοινοτήτων, οι οποίοι – όπως αναφέρθηκε και παραπάνω – έλυναν τις μικροδιαφορές που παρουσιάζονταν μεταξύ των κατοίκων, ασκώντας ένα είδος «δικαστικής» εξουσίας. Οι προύχοντες κρατούσαν και το κτηματολόγιο της κοινότητας, ένας δε εξ' αυτών ήταν ο γενικός της ταμίας, ήταν δε

38. Βλ. π.χ. **φ. Ζ', αρ. διαταγής 27** (Ιούνιος 1846) του Μητροπολίτου της Δημητριάδος Μελετίου προς τα χωριά του Πηλίου. Ακόμη και **φ. ΚΑ', αρ. αναφοράς 29** από τον οικονόμο παπα – Κωνσταντή στον ίδιο Μητροπολίτη. Και οι δύο βρίσκονται στη βιβλιοθήκη των Μηλεών.

39 Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 222.

40. *Ό.π.*, σελ. 274-275 (από τον Πατριάρχη Σωφρόνιο) Βλ. επίσης: **φ. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΤΑΞΟΧΩΡΙ ΑΓΙΑΣ, υποφ. 1, Αρχείο Θεοδώρου Χατζημιχάλη, Γ.Α.Κ., Τοπικό Αρχείο Αγιάς, όπου βρίσκεται το επιτίμιο του Πατριάρχου Καλλινίκου Γ' (με ημερομηνία 10 Απριλίου 1757).**

επιφορτισμένοι και με την τιμωρία των παραβατών, τόσο σε μικροπταίσματα όσο και σε ζητήματα ηθικής. Κάθε συνοικία της κοινότητας είχε και την εκκλησία της, στην πιο ωραία δε συνοικία υπήρχαν και οι κατοικίες των προυχόντων. Κοντά στην εκκλησία της κεντρικότερης συνοικίας υπήρχε στις πιο καλές κοινότητες μια πλακοστρωμένη πλατεία με μεγάλους πλάτανους και μια βρύση. Γύρω από την πλατεία υπήρχαν πεζούλια, όπου κάθονταν οι χωρικοί στα πανηγύρια, τις δημόσιες συγκεντρώσεις και τις Κυριακές. Κοντά στην πλατεία υπήρχε ένα είδος στοάς (χαϊάτι), όπου κάθονταν οι προύχοντες και ένα ή δύο σπίτια της εκκλησίας (χαϊρία) που χρησιμοποιούνταν ως ξενώνες για να καταλύουν δωρεάν οι ξένοι που έρχονταν για δουλειές στην κοινότητα ή όσοι επισκέπτες ήταν περαστικοί απ' αυτήν⁴¹.

Κατά τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα εξαιτίας της μεγάλης ανάπτυξης του εμπορίου και της βιοτεχνίας στην περιοχή της Δημητριάδος, ιδιαίτερα δε στην περιφέρεια του Πηλίου και της Αγιάς, διαμορφώθηκε υπό την επίδραση του αστικού δικαίου της Κεντρικής Ευρώπης (κυρίως της Γερμανίας και της Αυστρίας, με τις οποίες υπήρχαν και οι στενότερες εμπορικές συναλλαγές) νέα μορφή δικαίου⁴², το οποίο άλλαξε κατά πολύ το μέχρι τότε ισχύον δίκαιο, κατά πρώτον το οικογενειακό και κατά δεύτερον το κληρονομικό.

Η ύπαρξη νέων παραγωγικών δυνάμεων άλλαξε τις ως τότε υφιστάμενες σχέσεις παραγωγής, επιφέροντας κοινωνικές ανακατατάξεις και δημιουργώντας μ' αυτό τον τρόπο ριζικές αλλαγές στην κοινωνική και πολιτική ζωή, έχοντας ως άμεσο αποτέλεσμα το σχηματισμό διαφόρων κομμάτων, τα οποία εξέφραζαν τις υπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές αντιθέσεις των τάξεων της κάθε κοινότητας. Οι κοινωνικές ανισότητες οδήγησαν στη διαφωνία με τον τρόπο διοίκησης της κοινότητας. Υπήρχαν αντιθέσεις τόσο μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων όσο και μέσα στις ίδιες τις κοινωνικές τάξεις, οι οποίες είχαν ως επί το πλείστον οικονομικά κίνητρα και αποσκοπούσαν σε οικονομικές επιδιώξεις. Δύο ήταν τα κόμματα που διαμορφώθηκαν και εξέφραζαν τις αντιθέσεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων: το *συντηρητικό*, που εκπροσωπούσε τα συμφέροντα των μεγαλοκτηματιών και των άλλων εύπορων κατοίκων των κοινοτήτων και το *δημοτικό*, που τα στελέχη του ήταν έμποροι (πραματευτές), караβοκύρηδες κ.ά.⁴³.

41 Μάγνης Ι. Νικόλαος, *ό.π.*, σελ.47.

42 Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, σελ.222.

43. *Ό.π.*, σελ. 226-227.

Η κατάσταση διαρκώς επιδειωνόταν και έφτασε σε τόσο άσχημο σημείο από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετέπειτα, που ο Μητροπολίτης της Δημητριάδος Δωρόθεος σε εγκύκλιό του της 16ης Μαρτίου 1870⁴⁴ την οποία απέστειλε στους κατοίκους της από την Κωνσταντινούπολη – όπου μετέβαινε συχνά με την ιδιότητά του (από το 1861) ως μέλους της Ιεράς Συνόδου και του Μικρού Συμβουλίου του Πατριαρχείου – συνιστούσε ομόνοια και εμμονή στα πάτρια, καταδικάζοντας τη διχόνοια που είχε δημιουργηθεί. Υπήρχαν όμως και μερικοί πολιτικοί ηγέτες οι οποίοι διατύπωναν νεωτεριστικές ιδέες και κατέκριναν τους προύχοντες που δεν διοικούσαν καλά και καταπίεζαν τους χωρικούς κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Αυτές τις ιδέες εγκολπώθηκαν οι αντίπαλοί τους και ένα μεγάλο μέρος των ασθενέστερων οικονομικά κοινωνικών τάξεων, αναγκάζοντας πολλές φορές τους προύχοντες να συνεργάζονται στενά με τους Τούρκους αξιωματούχους που ήταν υπεύθυνοι για την εποπτεία της περιοχής των κοινοτήτων όπου οι προύχοντες ασκούσαν την εξουσία τους, έχοντας ως αντικειμενικό σκοπό τη διατήρηση των κεκτημένων τους. Αυτή όμως η συμπεριφορά των προύχοντων δεν έλυσε κανένα πρόβλημα, αντίθετα μάλιστα οι αντιδράσεις οξύνθηκαν και η κατάσταση σε πολλές κοινότητες γινόταν μερικές φορές αφόρητη⁴⁵. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη μόνιμη αστυνόμευση των κοινοτήτων από τους Τούρκους, οι οποίοι είχαν πλέον τη διακριτική ευχέρεια να επεμβαίνουν με διάφορους τρόπους⁴⁶ όταν τους καλούσαν οι προύχοντες για να τους διευκολύνουν κατά την άσκηση της εξουσίας τους, καθώς και να καταπνίγουν κάθε αντίδραση από τους κατοίκους των κοινοτήτων, όταν θεωρούσαν ότι αυτή έθιγε τα συμφέροντά τους.

Εξετάζοντας τώρα την οικονομική ζωή της περιοχής της Δημητριάδος κατά την περίοδο που ερευνούμε (από το τέλος του 18ου αιώνα ως την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881), ερχόμαστε σε επαφή με αρκετές πηγές που μας δίνουν σημαντικά πληροφοριακά στοιχεία, σε αντίθεση με την περίοδο των πρώτων χρόνων της Τουρκοκρατίας για την οποία υπάρχει μεν έλλειψη πηγών, αλλά μπορούμε να υποθέσουμε ότι η οικονομία τότε είχε κλειστό χαρακτήρα και στηριζόταν στη γεωργία και την κτηνοτροφία⁴⁷. Από το τέλος όμως του 17ου αιώνα και από τις αρχές του 18ου ο χαρακτήρας της οικονομίας άρχισε σταδιακά να μεταβάλλεται και οι οικονομικές δραστηριότητες όπως ήταν φυσικό άλλαξαν κι αυτές μορφή.

44. Βλ. και Σχολάριος Δωρόθεος, *ό.π.* σελ. 155-157.

45. Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, 229.

46. Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.* σελ. 585-586.

47. Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 208. Πρβλ, επίσης: Σκουβαράς Βαγγέλης, «*Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)*», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* 9, Αθήνα 1964, σελ. 26.

Σε όλα τα μεγάλα χωριά της περιοχής του Πηλίου άρχισαν να αναπτύσσονται η παραγωγή καθώς και η βιοτεχνία, οι οποίες επέφεραν με τη σειρά τους μεγάλη οικονομική ακμή, η μεταβολή δε αυτή συντελέσθηκε με τη βοήθεια εξωγενών παραγόντων. Κυρίως οι ρωσοτουρκικοί πόλεμοι έδωσαν την πιο δυνατή ώθηση για την ανάπτυξη του ελληνικού εμπορίου και της ελληνικής ναυτιλίας, ειδικότερα μετά τη ρωσοτουρκική συνθήκη του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή (1774). Παράλληλα με το γεγονός αυτό, οι ξενιτεμένοι Πηλιορείτες αφ' ενός μεν έστελναν στις οικογένειές τους χρήματα, αφ' ετέρου δε έφτιαχναν εκκλησίες και σχολεία. Οι αιτίες αυτές οδήγησαν στη διάλυση του καθεστώτος της κλειστής οικονομίας και στην ανάπτυξη του ανταλλακτικού εμπορίου και της βιοτεχνίας. Η δημιουργία νέων παραγωγικών όρων διαμόρφωσε και την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και ταυτόχρονα τις νέες παραγωγικές σχέσεις που εμφανίστηκαν στο προσκήνιο.

Η ελευθεροπλοΐα των Ελλήνων στο Αιγαίο και στη Μεσόγειο, υψώνοντας στα πλοία τους τη ρωσική σημαία, όπως ήταν φυσικό βοήθησε τα μέγιστα στην ανάπτυξη του εμπορίου και στη συσσώρευση κεφαλαίου, επιφέροντας επιπλέον μεγάλο κύμα μετανάστευσης Ελλήνων στην Κεντρική Ευρώπη και τη Βόρεια Βαλκανική Χερσόνησο όπου εγκαταστάθηκαν και ίδρυσαν αξιόλογες κοινότητες αποκτώντας με την πάροδο του χρόνου μεγάλη οικονομική δύναμη.

Στην περιοχή της Αγιάς είχαν ιδρυθεί «*συντροφίαι*»⁴⁸ ήδη από το 1759 και το 1763, δηλαδή τοπικές οικονομικές ενσωματώσεις οι οποίες εμπορεύονταν λευκό βαμβακερό νήμα και μετάξι καθώς επίσης ασχολούνταν – όπως και τα Αμπελάκια – με τη βαφή και εκμετάλλευση κόκκινων νημάτων. Η μεταφορά των νημάτων στις βαλκανικές χώρες και στην Κεντρική Ευρώπη γινόταν με καραβάνια, με την πώληση δε των νημάτων, η Αγιά έπαιρνε εργαστηριακά είδη, υαλικά, χρυσαφικά, φαρμακευτικά προϊόντα, υφάσματα κ.ά. Μαζί με την Αγιά, αξιόλογη εμπορική και βιοτεχνική κίνηση γνώρισαν κατά την ίδια χρονική περίοδο η Ρέτσιανη (Μεταξοχώρι), η Ανατολή (Σελίτσιανη), η Νιβόλιανη (Μεγαλόβρυσο) και η Αθανάτη (Μελίβοια)⁴⁹. Εκτός των παραπάνω προϊόντων, η περιφέρεια της Αγιάς παρήγαγε σιτάρι,

48. Βλ. και Αρχείο «*Θεσσαλικά. Συνεταιρισμός Αγιάς*», στο Τμήμα Χειρογράφων της ΕΒΕ, το οποίο περιλαμβάνει επιστολές, λογαριασμούς, κατάστιχα, έγγραφα, συμφωνητικά κ.ά. των ετών 1759-1814.

49. Βλ. και : Δημητριάς, ό.π., σελ. 193 (για την Μελίβοια), Μάγνης Ι. Νικόλαος, ό.π., 94-95 (για την Αγιά και τα χωριά της). Πρβλ. Παπαμιχαήλ Π. Αντώνης, *Το Μεγαλόβρυσο της Αγιάς (Νιβόλιανη). Ιστορία – Λαογραφία*, Αγιά 1998, σελ. 257-264, επίσης: Γερορρίζος Ρ. Δημήτριος, *Ιστορία της Ανατολής (Σελίτσιανης)*, Αθήνα 1964, σελ. 31-32.

καλαμπόκι, κρασί, λαχανικά και διάφορα φρούτα, όπως μαρτυρούν αναφορές περιηγητών του 18ου και του 19ου αιώνα⁵⁰.

Στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της Αγιάς συντέλεσαν επίσης πολλοί πρόσφυγες που ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της κατά το τέλος του 18ου αιώνα και μετέπειτα, ιδιαίτερα από την Ήπειρο, τα Άγραφα και τα νησιά⁵¹. Η σταδιακή παρακμή της Αγιάς άρχισε στα τέλη του 18ου αιώνα και κορυφώθηκε στο τέλος της πρώτης δεκαετίας του 19ου αιώνα. Μετά την κατάκτηση τόσο της εσωτερικής όσο και –κυρίως- της αγοράς της Κεντρικής Ευρώπης, ήλθε η κατάρρευση, για την οποία συντέλεσαν πολλοί παράγοντες: οι ναπολεόντειοι πόλεμοι, η ρευστή κατάσταση στη Βαλκανική Χερσόνησο με την αποστασία του Πασβάνογλου, η συνεχώς αυξανόμενη ισχύς του Αλή Πασά, η χρεοκοπία της Τράπεζας της Βιέννης μαζί με τη χρεοκοπία ορισμένων μεγαλοκεφαλαιούχων, η διχόνοια μεταξύ των διάφορων «συντροφιών», αλλά και μεταξύ των εταίρων στην ίδια εταιρία τόσο σε εμπορικό όσο και σε κοινοτικό πεδίο, η κακοδιοίκηση στο Θεσσαλικό χώρο, η τρομοκρατία των Αρβανιτών ληστών που εμπόδιζαν την ομαλή διακίνηση των εμπορευμάτων προς το εξωτερικό και ακόμη για ανεμπόδιστη και αποδοτική εργασία κ.ά. Η ανάπτυξη επιπλέον της αγγλικής βιομηχανίας και η σε όλα τα επίπεδα «επίθεσή» της, απέκλεισε τις παραδοσιακές βιοτεχνικές «συντροφίες» - και λόγω κόστους και λόγω ποιότητας - από τις μέχρι τότε σχεδόν αποκλειστικές αγορές για τους Έλληνες εμπορευόμενους, οδηγώντας στη σταδιακή διάλυση των κοινών συντροφιών (1809 – 1812) καθώς και των επιμέρους λίγο αργότερα, στη μεν Αγιά μέχρι το 1812, ενώ στα γειτονικά Αμπελάκια (με το φημισμένο συνεταιρισμό τους) μέχρι το 1820.

Μετά από περίπου μισό αιώνα έντονης βιοτεχνικής και εμπορικής δραστηριότητας στην περιοχή της Αγιάς άρχισε να υφίσταται μια μεταβατική περίοδος. Η προσαρμογή στις νέες συνθήκες δεν ήταν εύκολη αλλά συνάντησε αυξημένες δυσκολίες, παρατηρήθηκε δε στροφή προς άλλα είδη καλλιεργειών (κυρίως σιτηρών) και εγκατάλειψη της καλλιέργειας βαμβακιού και της σηροτροφίας. Σημειώθηκε μείωση της παραγωγής, αύξηση τιμών των

50. Για τις αναφορές των περιηγητών βλ. αναλυτικά : *Χώρα Αγιά* (κείμενα – επιμέλεια Δημητρίου Κ. Αγραφιώτη), Π.Ο. Αγιάς, Αγιά 1998, ό.π., σελ. 21-32, όπου καταγράφονται πηγές από το 18^ο αιώνα ως το έτος 1880, όπως έχουν δημοσιευθεί.

51. Βλ. και: *Δάλλας Μιλτιάδης, Η Αγιά διαμέσου των αιώνων*, Αθήνα 1937, σελ. 37 (έκδοση του Ιστ. Τμήματος Αγιάς της Ι.Λ.Ε.Θ.)

προϊόντων και έλλειψη των βασικών ειδών διατροφής που σε συνδυασμό με τη σκληρή φορολογία και τις συχνές θεομηνίες που έπλητταν την περιοχή επέφεραν καίριο πλήγμα στο άλλοτε υψηλό βιοτικό επίπεδο των κατοίκων, το οποίο παρουσίασε κατακόρυφη πτώση. Παρ' όλα αυτά, οι μικροκαλλιέργειες δεν σταμάτησαν, για κάλυψη όμως της εσωτερικής αγοράς και των οικογενειακών αναγκών, κυρίως όσον αφορούσε στο βαμβάκι. Λίγο κρασί και λίγο μετάξι συμπλήρωναν τα οικογενειακά εισοδήματα, αρκετοί κάτοικοι μάλιστα επιδόθηκαν στη βυρσοδεψία και την σαπωνοποιία. Το ξέσπασμα της επανάστασης του 1821 νέκρωσε όλες τις δραστηριότητες αφού δεν θα μπορούσαν πλέον να ήταν αποδοτικές. Το κυριότερο πρόβλημα για δέκα περίπου χρόνια ήταν η επιβίωση, μιας και η τουρκική παρουσία ήταν πολύ έντονη στην περιοχή της Αγιάς και σε όλη φυσικά τη Θεσσαλία. Πείνα, ληστείες, θεομηνίες, επιδείνωναν συνεχώς την κατάσταση. Η εικόνα άρχισε όμως ν' αλλάζει από το 1833 και μετέπειτα⁵². Τα σχολεία⁵³, τα υφαντουργεία και τα βαφεία άρχισαν πάλι να λειτουργούν, η σηροτροφία και η καλλιέργεια της γης έγιναν ξανά όπως και παλαιότερα πεδία δραστηριότητας του πληθυσμού, καθώς επίσης άρχισαν να ανθούν και η οινοπαραγωγή, η βυρσοδεψία και η σαπωνοποιία. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα να ξαναρχίσει πάλι το εξαγωγικό εμπόριο, το οποίο πλέον απορροφούσε σημαντικό μέρος της παραγωγής.

Σε σύντομο χρονικό διάστημα, όσοι από τους κατοίκους μπόρεσαν μέσω αυτών των ενασχολήσεων να αποκτήσουν κάποια οικονομική επιφάνεια, συγκέντρωσαν με αγορές το μεγαλύτερο μέρος της καλλιεργήσιμης γης στα χέρια τους, όπως φανερώνεται από ένα μεγάλο αριθμό πωλητηρίων συμβολαίων από το 1836 ως το 1860⁵⁴. Μεγάλο ήταν και το μέρος της γης που ανήκε σε μοναστήρια και ενοριακούς ναούς της περιοχής, όπως επίσης και καταστήματα, εργαστήρια και μύλοι. Οι σπουδαιότεροι ιδιοκτήτες γης της περιόδου που αναφέρθηκε ήταν οι οικογένειες Δάλλα, Ηρακλείδη ή Συρμακέζη και οι αδελφοί Αλεξούλη, οι οποίοι συγκέντρωσαν στα χέρια τους το μεγαλύτερο μέρος των καλλιεργήσιμων εκτάσεων και σ' αυτές τις εκτάσεις απασχολούσαν ως εργάτες τους ακτήμονες της περιοχής. Αυτό το φαινόμενο-δηλαδή της συγκέντρωσης της γης σε λίγες οικογένειες-είχε ως άμεση συνέπεια

52. Βλ. και Λεονάρδος Α. Ιωάννης, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία* (εισαγωγή – σχόλια- επιμέλεια: Κώστας Σπανός), Λάρισα 1992², σελ.110-111. Πρβλ. επίσης : Θωμάς Γιώργος , *Η ανέκδοτη Χωρογραφία της ανατ. Θεσσαλίας...*, ό.π., 70-73.

53. Βλ. Λεονάρδος, ό.π., ομοίως σελ. 110.

54. Τα συμβόλαια αυτά βρίσκονται στα Γ.Α.Κ.-Τοπικό Αρχείο Αγιάς, ανήκουν δε σε πολλά επιμέρους Αρχεία όπως π.χ. το *Οικογενειακό Αρχείο Αλεξούλη*, το *Οικογενειακό Αρχείο Ηρακλείδη* κ.ά. καθώς και σε έγγραφα ιδιωτών που φυλάσσονται εκεί.

και ως φυσικό επακόλουθό του την ενασχόληση αυτών των οικογενειών με το εμπόριο των παραγομένων προϊόντων από καθαρά προσωπικές – οικογενειακές επιχειρήσεις.

Αν και η περίοδος από το 1836 ως το 1860 υπήρξε περίοδος προσπαθειών για την οικονομική ανασυγκρότηση της περιοχής της Αγιάς, η περίοδος 1860 – 1881 μπορεί να χαρακτηριστεί περίοδος νέας οικονομικής ακμής. Τα χαρακτηριστικά της προηγούμενης περιόδου έγιναν πιο έντονα, οι ποσότητες προϊόντων μεγάλωσαν και η ποιότητά τους βελτιώθηκε πάρα πολύ. Η βαμβακοκαλλιέργεια επανήλθε σε αρκετά εκτεταμένες εκτάσεις και ξαναλειτούργησε το βαμβακοπάζαρο στην εβδομαδιαία αγορά του Σαββάτου στην Αγιά, προστέθηκε δε στις διάφορες ενασχολήσεις των κατοίκων και πάλι η νηματοποίηση του βαμβακιού και η εμπορία του λευκού νήματος. Η βαμβακοκαλλιέργεια και η σηροτροφία απασχολούσαν χιλιάδες ανθρώπους, ο εμπορικός οίκος των αδελφών Αλεξούλη (Γεωργίου, Περικλή & Κλεάνθη) ήκμασε ενώ πολλά κέρδη συγκέντρωσαν και οι εμπορομεσίτες. Μικρές επιχειρήσεις, ατομικές ή οικογενειακές, στηρίχθηκαν στη βαμβακοπαραγωγή και εμφανίστηκαν οι πρώτες εκκοκκιστικές μηχανές στο Μεταξοχώρι (Ευθ. Βατζιάς – Ν. Καρδάρας). Σημειώθηκε άνθηση των προσωπικών επιχειρήσεων ενώ εμφανίστηκαν και ομάδες συνεργασίας κτηνοτρόφων και ξυλοκόπων. Όλες σχεδόν οι επιχειρήσεις (εκκοκκιστήρια, βυρσοδεψεία, σαπωνοποιεία, γεωργικές εκμεταλλεύσεις, εκμετάλλευση κεφαλαίων κ.ά.) λειτουργούσαν σε προσωπική βάση ή καθαρά οικογενειακή, μιας και οι συνθήκες που ευνοούσαν παλαιότερα τις «συντροφικές» δεν υπήρχαν πλέον, όπως δεν υπήρχαν επίσης μεγάλες αγορές που θα απαιτούσαν μεγαλύτερες προμήθειες πρώτων υλών και μεγαλύτερα κεφάλαια τα οποία θα απαιτούσαν με τη σειρά τους συνένωση διαφορετικών κεφαλαίων. Οι εξαγωγές περιορίστηκαν μόνο στο μετάξι, μα κι από την άλλη οι Ευρωπαίοι δεν περίμεναν στο χώρο τους, αλλά άρχισαν να έρχονται στη Θεσσαλία συστήνοντας επιχειρήσεις και εκμεταλλεόμενοι την πρωτογενή παραγωγή της περιοχής, όπως π.χ. ο Ελβετός υπήκοος Ευγένιος Φαβρ με τη σύζυγό του Στεφανία που εγκαταστάθηκαν στο Μεταξοχώρι της Αγιάς το 1873 και ασχολήθηκαν με την εμπορία γίδινου μαλλιού, τη σηροτροφία και την μακαρονοποιΐα, νοικιάζοντας ταυτόχρονα τα κτήματα του μοναστηριού των Εισοδίων της Θεοτόκου και αργότερα (1877) την έκταση του μοναστηριού του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου στη Βελίκα της Αγιάς⁵⁵. Κατά τα επόμενα τέσσερα έτη (1877 – 1881) η

55. Βλ. και : Αγραφιώτης Κ. Δημήτριος, «Ανέκδοτα έγγραφα από το Μεταξοχώρι της Αγιάς», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 3, Λάρισα 1994², σελ. 56-64. Πρβλ. επίσης : Σακελλίων Α. Γιάννης, «Φιλέλληνες στην Αγιά Λαρίσης τον 19^ο αιώνα», ΑΡΧΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ 2, Βόλος 1973, σελ. 69-108, όπου αυτοί αναφέρονται δίνοντάς μας πολλά στοιχεία για το ζεύγος Φαβρ.

κατάσταση στην περιοχή της Αγιάς επιδεινώθηκε λόγω της Θεσσαλικής εξέγερσης κατά των Τούρκων (1877 – 1878). Έτσι, ως την απελευθέρωση της Θεσσαλίας (1881) η οικονομική ανάπτυξη είχε αισθητή πτώση και οι οικονομικές δραστηριότητες ατόνησαν. Η έλλειψη δημόσιας ασφάλειας, οι αρπαγές περιουσιών, οι συμπλοκές και οι συγκρούσεις αντιμαχόμενων, οι συχνές επιδρομές τουρκικού στρατού και βασιβουζούκων κατά των ανταρτών στις ορεινές περιοχές της Όσσας δεν ευνοούσαν, όπως ήταν φυσικό, ουσιαστικές οικονομικές δραστηριότητες.

Όσον αφορά την υπόλοιπη περιοχή της Δημητριάδος, κατά τα τέλη του 18ου αιώνα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η βιοτεχνία και το εμπόριο ήκμασαν κυρίως στα χωριά του Πηλίου, με ταυτόχρονη ανάπτυξη της ναυτιλίας. Κύριο προϊόν εξαγωγής ήταν το μεταξι, το οποίο αποτελούσε και την πρώτη ύλη για την κατασκευή άλλων προϊόντων, που και αυτά προωθούνταν στις αγορές της Ελλάδος και της Ευρώπης. Κυριότερο κέντρο παραγωγής του μεταξιού ήταν η Ζαγορά, στην οποία παράγονταν το 50% της συνολικής ποσότητάς του⁵⁶. Πηγές του 18ου αιώνα υπολόγιζαν την ετήσια ποσότητα του μεταξιού που εξαγόταν από το λιμάνι του Βόλου σε 30.000 – 35.000 οκάδες (ήτοι 38.400 – 44.800 κιλά, δηλαδή 38,4-44,8 τόνους), το δε ετήσιο εισόδημα από την πώλησή του σε 350.000 γρόσια με τιμή γύρω στα 10 γρόσια την οκά⁵⁷. Το 1790 για παράδειγμα, διατέθηκαν 5.000 οκάδες μεταξιού στις βιοτεχνικές μονάδες του Πηλίου, 5.000 στον Τύρναβο, 5.000 στη Χίο, 5.000 στη Θεσσαλονίκη και 15.000 οκάδες έγιναν εξαγωγή στην Ολλανδία, την Αγγλία, τη Γαλλία και την Ιταλία (Γένοβα και Βενετία)⁵⁸. Τα περισσότερα εργαστήρια βρίσκονταν στη Ζαγορά, τη Μακρυνίτσα και την Πορταριά. Στη Μακρυνίτσα επίσης και στην Αγριά από τα μέσα του 18ου αιώνα ήκμασε και η κατεργασία των δερμάτων, σε σημείο που να υπάρχουν στην περιοχή του Πηλίου 40 βυρσοδεψεία, τα οποία προωθούσαν τα κατεργασμένα προϊόντα τους στην Ευρώπη και κυρίως στο Μοναστήρι (σημερινή Μπίτολα) της Σερβίας⁵⁹.

56. Αρσενίου Αρσ. Λάζαρος, *ό.π.*, σελ. 82.

57. Bjornstahl J.J., *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας, 1779* (μετάφραση – προλεγόμενα – σημειώσεις Μεσεθρινός), Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 61.

58. Παπακωνσταντίνου Β. Θωμάς, *Διαφωτισμός και κοινωνική εξέλιξη στη Θεσσαλία (1453 – 1821)*, Αθήνα 1984, σελ. 34.

59. Νάνου – Σκοτεινιώτη Αποστολία, *Μακρυνίτσα, Βόλος 1980²*, σελ. 36-52. Πρβλ. Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης, *ό.π.*, σελ. 152, Ρηματισίδης Ν. Νικόλαος, *ό.π.*, σελ. 26-27. Βλ. ακόμη και : Γεωργιάδης Νικόλαος, *Θεσσαλία, Λάρισα 1995³*, σελ. 109.

Γενικό λοιπόν ήταν το φαινόμενο κατά το οποίο σε όλα τα χωριά του Πηλίου παρατηρήθηκε έντονη βιοτεχνική και εμπορική δραστηριότητα η οποία κορυφώθηκε το 19ο αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα εργαστήρια των τεχνιτών βρίσκονταν κυρίως σε κτίσματα και χώρους που υπήρχαν γύρω από τις κεντρικές πλατείες των κοινοτήτων, όπως αναφέρεται άλλωστε και σε πηγές της εποχής⁶⁰. Ένα άλλο αξιοσημείωτο γεγονός είναι ότι κατά την περίοδο αυτή της ανάπτυξης της βιοτεχνικής παραγωγής επιδιώχθηκε μια διαφορετική προσπάθεια εκμετάλλευσης της εργασίας με τη σύσταση συνεταιριστικών οργανώσεων, δηλαδή συντεχνιών, όπως είχε συμβεί και στην περιοχή της Αγιάς, ιδιαίτερα στους τομείς της κατεργασίας του μεταξιού και του βαμβακιού. Έχουμε ως γνωστό σήμερα ότι οι τεχνίτες της Ζαγοράς ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες⁶¹, ενώ στην Κωνσταντινούπολη ομογενείς τεχνίτες από το Καραμπάσι (σημερινός Άγιος Βλάσιος) είχαν ιδρύσει «Αδελφότητα», «...με σκοπό τη βοήθεια αναξιόπαθών συντοπιτών τους και τη συντήρηση σχολείων στη γενέτειρά τους»⁶². Στην Κωνσταντινούπολη και στο Γαλατά είχαν επίσης συσταθεί και συντεχνίες από τη Ζαγορά.

Στην παραγωγική αυτή διαδικασία η ενεργητική συμμετοχή των γυναικών ήταν κάτι παραπάνω από απαραίτητη, αν και οι συνθήκες εργασίας τους πολλές φορές ήταν απάνθρωπες και βασανιστικές, ιδιαίτερα στην Τσαγκαράδα, τον Κισσό και το Μούρεσι. Ήδη από το 1791 υπήρχαν αρκετές αναφορές για την εργασία των γυναικών στο ανατολικό Πήλιο, καθώς και στα χωριά που βρίσκονται γύρω από τη Μακρυνίτσα. Γεγονός πάντως είναι ότι βάσει των πληροφοριών που αντλήθηκαν από τις πηγές της εποχής η θέση των γυναικών στην παραγωγική διαδικασία ήταν πλήρως υποβαθμισμένη⁶³, η δε εργασία τους διαρκούσε όλο το χρόνο και δε σταματούσε καθόλου.

Εκτός της βιοτεχνίας, μεγάλο μέρος του πληθυσμού του Πηλίου ασχολούνταν με την καλλιέργεια της γης, η οποία γινόταν με παραδοσιακούς τρόπους. Στο νότιο Πήλιο υπήρχαν πολλά ελαιοχώραφα, τα οποία παρήγαγαν ελαιόλαδο άριστης ποιότητας, η παραγωγή του

60. Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης, *ό.π.*, σελ. 150,154,158,161,169,175,185 και 193.

61. Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος, *Τα εν τω Πηλίω όρει παλαιά και σύγχρονα χριστιανικά μνημεία*, Αλεξάνδρεια Η.Α.Δ., 1960, σελ. 13.

62. Σκουβαράς Βαγγέλης, *Πηλιορείτικα Α΄*, *ό.π.*, σελ. 174. Πρβλ. επίσης: Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 363, υποσ.2.

63. Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης, *ό.π.*, σελ. 185 (για τη θέση της γυναίκας στην Τσαγκαράδα), 187 (στον Κισσό) και 188 (στο Μούρεσι).

οποίου βρισκόταν μεταξύ των πρώτων εισοδημάτων της περιοχής και συνεχίστηκε με αυξανόμενο ρυθμό και καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα⁶⁴. Άλλα εισοδήματα ήταν η οινοπαραγωγή, η καλλιέργεια σύκων, η βαμβακοπαραγωγή, τα εσπεριδοειδή, τα όσπρια, το λινάρι, το μέλι, τα δημητριακά, τα κηπευτικά, η καλλιέργεια άλλων οπωροφόρων δέντρων κλπ. Από όλα αυτά εμπόριο γινόταν μόνο με τα σύκα, ενώ τα υπόλοιπα προϊόντα χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη των αναγκών των κατοίκων, οπωρικά και κυρίως μήλα παράγονταν επίσης και στα χωριά του ανατολικού Πηλίου, ενώ από το 1834 άρχισε σ' αυτό και στην περιοχή των Μηλεών η καλλιέργεια της πατάτας δια της συνδρομής του Γρηγορίου Κωνσταντά, ο οποίος τις έφερε από την ελεύθερη Ελλάδα⁶⁵. Στα εδάφη της περιοχής ευδοκιμούσαν οι κερασιές, οι καρυδιές, οι καστανιές, τα βαμβάκια, τα όσπρια κ.ά. Υπήρχε λίγη παραγωγή ελαιόλαδου που δεν επαρκούσε για εξαγωγή. Εξάγονταν όμως κεράσια, κάστανα και καρύδια, όπως και αρκετές ποσότητες ξυλείας, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας το χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή βαρελιών.

Στο βόρειο Πήλιο βασικό στήριγμα της οικονομίας ήταν η κτηνοτροφία, ιδιαίτερα η εκτροφή αιγών και σε μικρότερο βαθμό προβάτων. Υπήρχαν εκεί λίγα οπωροφόρα δέντρα, ελιές, αμπέλια, μελίτσια και σιτάρι. Το Τρίκερι όμως ήταν το μοναδικό χωριό του Πηλίου και της Μαγνησίας που οι κάτοικοί του ασχολούνταν με την αλιεία και την σπογγαλιεία ενώ επίσης ήταν φημισμένο και για τους αλιείς χταποδιών που υπήρχαν εκεί. Με την αλιεία επίσης ασχολούνταν συστηματικά και οι κάτοικοι των Καναλιών και του Καραμπασιού (Αγίου Βλασίου), ενώ με την σπογγαλιεία εκείνοι του Λαύκου⁶⁶.

Άλλη πλουτοπαραγωγική πηγή του Πηλίου ήταν ο σχιστόλιθος της Πρόπαν (σημερινού Καλαμακίου), ο οποίος ήταν φημισμένος για τη χρήση του ως οικοδομικό υλικό, κυρίως για να σκεπάζονται σπίτια, κεντρικές εκκλησίες και μοναστήρια, τον οποίο μετέφεραν με ζώα στα υπόλοιπα χωριά του Πηλίου και με καΐκια στο Άγιο Όρος⁶⁷. Αξιόλογη επίσης ήταν σε όλα τα χωριά του Πηλίου και η παραγωγή μαρμάρου, φαίνεται δε από αρχαιολογικά ευρήματα ότι

64. Ό.π., σελ. 173, 174, 176, 180 κ.ά. Πρβλ. και Κορδάτος Γιάννης, ό.π., σελ. 215. Ακόμη βλ.: Leake M. William, *Η Θεσσαλία (1805 – 1810)* [μετάφραση αιδ. Γεωργίου Δ. Στάθη], Βόλος 1969, σελ. 107.

65. Καμηλάρης Ν. Ρήγας, *Γρηγορίου Κωνσταντά. Βιογραφία – Λόγοι – Επιστολαί*, Αθήνα 1897, ό.π., σελ. 52.

66. Βλ. Leake M. William, ό.π., σελ. 111, Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης, ό.π., σελ. 134 – 136 και 198-199, Δημητριάδης, ό.π., σελ. 88, Σκουβαράς Βαγγέλης, ό.π., σελ. 174.

67. Θωμάς Γιώργος, *Η ανέκδοτη Χωρογραφία της Ανατ. Θεσσαλίας από το Γρηγόριο Κωνσταντά (1838)*, Βόλος 1991, σελ. 57-58. Πρβλ. Μάγνης Ι. Νικόλαος, ό.π., σελ. 81-82.

ήταν εκμεταλλευτική ακόμη και από την αρχαιότητα, γιατί ποικιλία μαρμάρου που υπάρχει σε περιοχή στο άκρο της χερσονήσου του Τρίκερι βρέθηκε στα ερείπια της γειτονικής προχριστιανικής πόλης Ολιζώνος⁶⁸.

Όμως, όπως και στην περιοχή της Αγιάς, έτσι και στο Πήλιο, οι κάτοικοι αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα οικονομικής ανέχειας κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821, η κατάσταση δε επιδεινώθηκε μετά από την αποτυχία του κινήματος των Θετταλομαγνητών (μέσα του 1821), όταν πολλά χωριά λεηλατήθηκαν από τον Τουρκικό στρατό και η φορολογία των κατοίκων έγινε ακόμη βαρύτερη⁶⁹.

Η κατάσταση όμως άρχισε να βελτιώνεται από το 1830 και μετέπειτα. Από τα μέσα μάλιστα του 19ου αιώνα δύο εργοστάσια - από τα οποία ήταν χυτήριο μεταλλευμάτων κοντά στο μοναστήρι των Ταξιαρχών της Ζαγοράς και το άλλο ήταν μεταξουργείο στα Λεχώνια - έδωσαν ζωή στην οικονομία του ανατολικού και του δυτικού Πηλίου, απασχολώντας πάρα πολλούς εργάτες για τη λειτουργία τους⁷⁰.

Εκτός των παραγωγικών δυνάμεων, υπήρχε σε κάθε κοινότητα και ένα μεγάλο ποσοστό κατοίκων οι οποίοι ήταν άποροι. Έτσι, ήταν υποχρεωμένοι να υπηρετούν τις εύπορες οικογένειες για να καλύψουν τις βιοτικές τους ανάγκες, πολλοί δε από αυτούς εργάζονταν ως παραγοί σε μεγαλοκτηματίες ή έστελναν τις κόρες τους να εργαστούν ως υπηρέτριες σε σπίτια προυχόντων, θεωρώντας το ως ευλογία Θεού και ως τιμητική θέση την υπηρεσία τους εκεί. Άλλοι, οι οποίοι διέθεταν μικρή γεωργική έκταση στην κατοχή τους ή ήταν ακτήμονες, εργάζονταν σε ξένα χωράφια ή σε μοναστηριακά κτήματα με τα ζώα τους (ζευγάρια βοδιών ή μουλάρια), λαμβάνοντας ως αμοιβή ένα ποσοστό από την παραγωγή της γης του ιδιοκτήτη ή του μοναστηριού που καλλιεργούσαν, ήταν δηλαδή «κολλήγοι»⁷¹. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι στα Λεχώνια όλη η αγροτική παραγωγή είχε δημευθεί από τους Τούρκους κατά τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας, επειδή αποτελούσε πιο πριν ιδιοκτησία Βενετών και η γη δεν είχε

68. Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης, *ό.π.*, σελ. 174. Βλ. επίσης: Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 76-77

69. Θωμάς Γιώργος, *Χωρογραφία...*, *ό.π.*, σελ. 39 (με αναφορές για τον Άγιο Γεώργιο) και 55-56 (με αναφορές για το Προμύρι).

70. Του ιδίου, *Ο πολιτισμός του Πηλίου...*, *ό.π.*, σελ. 67-68.

71. Σκουβαράς Βαγγέλης, «*Ιωάννης Πρίγκος (1725; - 1789)*», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* 9, Αθήνα 1964, σελ. 26 (για τους κολλήγους των μοναστηριών), επίσης: Τσοποτός Δημήτριος, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία*, Βόλος 1912, σελ. 38 (για τους κολλήγους του Πηλίου).

Ιδιοκτήτες από τους κατοίκους της περιοχής, έτσι πολλοί ακτήμονες χριστιανοί αναγκάζονταν να γίνουν κολλήγοι στους Τούρκους των Λεχωνίων, μη έχοντας δικαίωμα και δυνατότητα για ευνοϊκή συμφωνία εργασίας και καθορισμού της τύχης τους από τους ίδιους. Ωστόσο ο θεσμός αυτός του κολλήγου σε Τούρκους κτηματίες δεν εξαπλώθηκε πέρα από την περιφέρεια των Λεχωνίων, στα οποία επίσης από το 1835 και έπειτα άρχισε να παρακμάζει γιατί και οι χριστιανοί άρχισαν σταδιακά να αποκτούν δική τους γη και να την καλλιεργούν οι ίδιοι⁷². Ξεχωριστή θέση στους ανθρώπους του μόχθου στην περιοχή της Δημητριάδος καταλάμβαναν και οι αγωγιάτες ή «κιραντζήδες»⁷³ (ή εμποροαγωγείς, όπως τους ήθελε η επίσημη γλώσσα της τότε διοίκησης), οι οποίοι υπήρχαν πάντοτε σε όλες τις κοινότητες του Πηλίου, ασχολούμενοι με τη μεταφορά των εξαγωγικών προϊόντων των βιοτεχνικών εργαστηρίων του Πηλίου στις πόλεις και στις κωμοπόλεις της πεδινής και της δυτικής Θεσσαλίας, αλλά και ακόμα μακρύτερα: στη Μακεδονία, στη Θράκη, στη Βουλγαρία, στη Σερβία και στη Μολδοβλαχία, απ' όπου επέστρεφαν με άλλα προϊόντα τα οποία διέθεταν προς πώληση στους κατοίκους της περιοχής της Δημητριάδος. Στο χώρο αυτό του διαμετακομιστικού εμπορίου διακρίθηκαν οι αγωγιάτες του Άνω Βόλου, του Κατηχωρίου και της Αλλημεριάς (Αλμεριάς). Οι αγωγιάτες της Αλλημεριάς ξεχώριζαν επειδή ήταν οργανωμένοι σε πατριές, που η καθεμιά τους διέθετε 50-100 μουλάρια και άλογα για τη μεταφορά των προϊόντων.

Στο πλαίσιο της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και του ανταλλακτικού εμπορίου στην περιοχή του Πηλίου μπορεί να ενταχθεί και η ναυτιλιακή δραστηριότητα των κατοίκων του κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου και κατά το 19ο αιώνα, που συντέλεσε τα μέγιστα ως προς την οικονομική ακμή πολλών εκ των κοινοτήτων του. Ναυτιλιακές δραστηριότητες υπήρχαν ήδη από το 17ο αιώνα στη Ζαγορά, η οποία είχε αναπτύξει επίσης η Μιτζέλα (σημερινή Αμαλιάπολη), ο Κισσός και ο Λαύκος, χωρίς όμως να φτάσουν το επίπεδο εκείνο της Ζαγοράς, χάρη στην οποία όλα τα καράβια του Πηλίου επικράτησε να ονομάζονται ζαγοριανά, επειδή η Ζαγορά είχε τα πιο πολλά και τα πιο μεγάλα⁷⁴. Μεγαλύτερη κίνηση είχε το λιμάνι του Χορευτού, από το οποίο φορτώνονταν καράβια με προϊόντα τόσο για τα λιμάνια

72. Θωμάς Γιώργος, *Χωρογραφία...*, ό.π., σελ. 41-42. Πρβλ. και Δημητριάδης, ό.π., σελ. 182-183.

73. Σκουβαράς Βαγγέλης, *Πηλιορείτικα Α'*, ό.π., σελ. 50. Πρβλ. Κορδάτος Γιάννης, ό.π., σελ. 263.

74. Αρσενίου Α. Λάζαρος, ό.π., σελ. 77, Κορδάτος Γιάννης, ό.π., σελ. 218. Πρβλ. Δημητριάδης, ό.π., σελ. 218 και Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης, ό.π., σελ. 191

της Ελλάδας όσο και για τα λιμάνια του εξωτερικού (Μαύρη Θάλασσα, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Αδριατική, Μάλτα κι Αίγυπτο), από τα οποία επέστρεφαν με άλλα προϊόντα που τα διοχέτευαν σε όλη την περιοχή της Δημοκρατίας και αλλού. Λόγω του ότι τα ταξίδια ήταν πολύ επικίνδυνα, πολλές φορές τα καράβια χάνονταν μεσοπέλαγα μαζί με τους ναύτες γεγονός που οδήγησε στη δημιουργία πολλών δημοτικών τραγουδιών⁷⁵.

Η κίνηση των ελληνικών εμπορικών πλοίων – όπως έχει ήδη αναφερθεί- διευκολύνθηκε και εντάθηκε ύστερα από τη συνθήκη του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή (1774) μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας, γιατί εξαιτίας της η ναυσιπλοΐα στο Αιγαίο, τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα έγινε ελεύθερη, οι Έλληνες ναυτικοί απόκτησαν προνομιακή θέση στο ρωσοτουρκικό εμπόριο, δημιουργώντας έτσι όλες τις προϋποθέσεις από τη μια για την περαιτέρω ανάπτυξη της ναυτιλίας και από την άλλη για την ενίσχυση του εμπορίου που γινόταν κι από τη στεριά με τα διάφορα καραβάνια. Ιδρύθηκαν έτσι πολλοί εμπορικοί σταθμοί σε αρκετές πόλεις και λιμάνια της Ευρώπης οι οποίοι επανδρώνονταν με αντιπροσώπους από τις κοινότητες του Πηλίου, ενώ με την ανάπτυξη του εμπορικού στόλου του Πηλίου δημιουργήθηκε ένα μεγάλο πλήθος από καπετάνιους και ναύτες, δίνοντας έτσι το κίνητρο και ερέθισμα για συνεχή πλουτισμό και ανανέωση του ναυτικού επαγγέλματος. Η οικονομική ευμάρεια των καπεταναίων παρακίνησε πολλούς άλλους Πηλιορείτες να ασχοληθούν με τη ναυτιλία και είχε ως άμεσο επακόλουθο αρκετοί από αυτούς να μεταναστεύσουν στην Ευρώπη, την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη και την Αίγυπτο, ελπίζοντας σε μια καλύτερη ζωή και σε οικονομική τους αποκατάσταση στις ξένες χώρες. Γνωρίζοντας οι μετανάστες τον πολιτισμό της Ευρώπης και βλέποντας σ' εκείνη τα αποτελέσματα του Διαφωτισμού, επιστρέφοντας στο Πήλιο ήταν είτε εξαιρετικοί έμποροι είτε πνευματικοί άνθρωποι που, ως φορείς νέων ιδεών και αντιλήψεων, προσπάθησαν να τις μεταδώσουν στον υπόδουλο πληθυσμό με σκοπό την αφύπνισή του, έτσι ώστε να τον εξεγείρουν σε ένοπλο αγώνα κατά των Τούρκων για να κερδίσουν έτσι την πολυπόθητη ελευθερία. Παράλληλα, όσοι μετανάστες πλούτιζαν στις ευρωπαϊκές χώρες από το εμπόριο, έστελναν συχνά χρήματα στα χωριά τους για την ίδρυση και ανέγερση σχολείων και εκκλησιών και για τη χρηματοδότησή τους. Επιπλέον άλλοι άρχοντες και γραμματικοί στις

75. Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 219-220, 353-355. Για τα ζαγοριανά καράβια βλ. επίσης: α) Θωμάς Γιώργος, «**Τα ζαγοριανά καράβια**», *ΗΩΣ* 92-97, περίοδος Γ', έτος 9^ο Αθήνα 1966, σελ. 63-65 και β) Λιάπης Κώστας, «**Τα ζαγοριανά καράβια**», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΣΤΙΑ* 47, χρόνος 8^{ος}, Σεπτέμβριος – Οκτώβριος, Αθήνα 1980, σελ. 427-430.

παραδουνάβιες χώρες μεσολαβούσαν στην Κωνσταντινούπολη για τη διευθέτηση προβλημάτων τα οποία είχαν τα χωριά του Πηλίου ή δέχονταν παιδιά για σπουδές⁷⁶, ενισχύοντας έτσι τις ιδέες για πνευματική, κοινωνική και πολιτική αναγέννηση που είχαν αρχίσει να μεταδίδονται στην Ελλάδα από την Ευρώπη – ιδιαίτερα μετά τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 – μέσω των Ελλήνων διαφωτιστών, που τόνιζαν συνεχώς την αναγκαιότητα να υπάρξει καθολικότητα της Παιδείας και την αναγεννητική της δύναμη για την απελευθέρωση του υπόδουλου Γένους.

Με τον τρόπο αυτό τόσο οι κάτοικοι του Πηλίου όσο και της υπόλοιπης περιοχής της Θεσσαλομαγνησίας, ανακαλύπτοντας και αξιοποιώντας παραγωγικά τις δυνάμεις τους μέσα στο υπάρχον κλίμα της ανεκτικότητας των Τούρκων, κατάφεραν να δημιουργήσουν νέες οικονομικές δραστηριότητες κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα, τις οποίες ενίσχυσαν και κατά τον 19ο αιώνα, επιφέροντας ως ένα μεγάλο μέρος την αναγέννηση σε όλους τους τομείς της πολιτισμικής και της κοινωνικής τους ζωής. Η ανάπτυξη της οικονομίας βρήκε πρόσφορο έδαφος να συνεχιστεί με γοργότερο ρυθμό από τα μέσα του 19ου αιώνα και μετέπειτα, όταν η πόλη του Βόλου άρχισε να επεκτείνεται και σ' αυτή να συγκεντρώνονται υπηρεσίες, εργοστάσια, βιοτεχνίες, εμπορικοί οίκοι και αντιπροσωπείες, προξενεία ευρωπαϊκών κρατών κ.ά. και όπως ήταν φυσικό, ο αριθμός των κατοίκων του άρχισε να αυξάνεται ραγδαία. Αποκτώντας μεγάλη σπουδαιότητα λόγω του λιμανιού του ο Βόλος αποτέλεσε το κέντρο διεξαγωγής του εμπορίου ολόκληρης της Θεσσαλίας για πολλές δεκαετίες και μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881 από τον τουρκικό ζυγό.

76. Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 221. Πρβλ. Δημητριάς, *ό.π.*, σελ. 190-191.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΙ Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Από την αρχή της Τουρκοκρατίας ανέκυψε για την Εκκλησία η ανάγκη ύπαρξης ιερέων, ψαλτών και διακόνων, απαραίτητων για τη λειτουργία των ναών.

Η ανυπαρξία όμως σχολείων ώθησε την Εκκλησία να προετοιμάζει η ίδια ορισμένα άτομα που θα ήταν επιφορτισμένα με το καθήκον να βοηθούν στην τέλεση της λειτουργίας. Έτσι, κάθε ιερέας επέλεγε κάποια άτομα για να τον βοηθούν και τα μάθαινε ψαλτική τέχνη, αποστήθιση ευαγγελικών περικοπών και λίγα βασικά «γράμματα», για γραφή και ανάγνωση, συντελώντας έτσι στο γεγονός ώστε κάθε ναός να έχει τη μορφή ενός σχολείου. Κάθε ιερέας γινόταν ένας δάσκαλος, ο οποίος συντελούσε στην υποτυπώδη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας και την παραγωγή ιερωμένων. Η ευχέρεια στα μοναστήρια ήταν βεβαίως μεγαλύτερη και η διδασκαλία γινόταν πιο μεθοδική.

Στη Θεσσαλία υπήρχαν ακόμη πριν από την περίοδο της Τουρκοκρατίας πολλές και μεγάλες εκκλησίες αλλά και μεγάλος αριθμός από μοναστήρια. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας ο αριθμός των εκκλησιών (ναών) λιγόστεψε, αλλά τα μοναστήρια πλήθυναν, εξαιτίας της αναπτύξεως της τάσεως για προσφυγή στη μοναστική ζωή. Σε όλα τα μοναστήρια οι νεοφώτιστοι διδάσκονταν ανάγνωση, γραφή και ψαλτική. Σε μεγάλα μοναστήρια, π.χ. στα Μετέωρα, η προετοιμασία μοναχών ή άλλων κληρικών ήταν συστηματικότερη, ενώ σε πολλά μοναστήρια λειτουργούσαν σχολές για κληρικούς. Παρ' όλα αυτά, η διδασκαλία σε ναούς και σε μονές ήταν υποτυπώδης, οι δε μαθητές μάθαιναν λίγα γράμματα, τα «κολλυβογράμματα», έχοντας περιορισμένες γνώσεις που αφορούσαν την απόκτηση κάποιας εμπειρίας στην ψαλτική και τη λειτουργία των ναών, στηριζόμενες κυρίως στην αποστήθιση κειμένων και λιγότερο στην ανάγνωση. Έτσι ήταν συχνό το φαινόμενο οι περισσότεροι εκ των μαθητών αυτών να αδυνατούν να γράψουν την ελληνική γλώσσα ή να τη γράφουν με φοβερές ανορθογραφίες¹. Έστω κι έτσι όμως, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι σε κάθε μοναστήρι υπήρξε μια εστία Ελληνικής Παιδείας και διατήρησης της πνευματικής κληρονομιάς των

¹ Αρσενίου Αρσ. Λάζαρος, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1984, σελ. 132-133. Πρβλ. και Μουγογιάννης Γ. Γιάννης, *«Η Παιδεία στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία»*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5, Λάρισα 1983, σελ. 49.

προγόνων. Ακόμη, δεν είναι περίεργο το φαινόμενο κατά το οποίο στα θεσσαλικά μοναστήρια το μορφωτικό επίπεδο φαίνεται ότι ήταν υψηλότερο από τους ναούς και την εγκόσμια ζωή.

Εκτός από τα μοναστήρια των Μετεώρων που αναφέρθηκαν παραπάνω, φημισμένα ήταν ακόμη το μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου στο Στόμιο της Όσσας, καθώς και τα μοναστήρια της Ξενιάς του Αλμυρού και του Φλαμουρίου στο Πήλιο, τα δύο δε τελευταία μας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα, μια και βρίσκονται στην περιοχή της Δημητριάδος την οποία εξετάζουμε.

Με την πάροδο του χρόνου, δημιουργήθηκε και η αλλαγή των αναγκών. Ενώ αρχικώς, όπως αναφέρθηκε, η διδαχή στα μοναστήρια και τις εκκλησίες αποσκοπούσε στην κάλυψη των εσωτερικών αναγκών τους με μοναχούς, ιερείς, ιεροψάλτες και αναγνώστες, με τη σταδιακή ανάπτυξη της οικονομικής ζωής δημιουργήθηκαν και για την κοινωνική ζωή ανάγκες για «γράμματα». Επειδή όμως δεν υπήρχε «Παιδεία», ανέλαβε η Εκκλησία να καλύψει τις ανάγκες αυτές, με τον αυξανόμενο αριθμό των προσερχόμενων σ' αυτή προς διδαχή, αποτελώντας έτσι τον πρώτο πυρήνα δημιουργίας των σχολείων. Τα λίγα αυτά γράμματα που μάθαιναν τα παιδιά που προσέρχονταν στις εκκλησίες, τους ναούς και τα μοναστήρια, τα χρησιμοποιούσαν κυρίως στην καθημερινή ζωή. Πολλά εξ αυτών πήγαιναν έπειτα σε πόλεις, όπου «πρόκοβαν», δίνοντας έτσι κίνητρο σε άλλους να ακολουθήσουν τον ίδιο δρόμο και ήταν επίσης παράδειγμα για τους άλλους για την αξία που είχαν τα γράμματα.

Το φαινόμενο αυτό συνέβαινε κυρίως σε ορεινά χωριά που γειτόνευαν με μοναστήρια και είχαν μεγαλύτερη ευχέρεια για τη δημιουργία σχολείου ή που είχαν δυνατότητα για ελεύθερη διδασκαλία σε ναούς, προετοιμάζοντας όλο και περισσότερους νέους με «λίγα γράμματα», οι οποίοι ακολούθως κατέβαιναν στις πόλεις και βελτίωναν το βιοτικό τους επίπεδο, ενώ δεν ήταν λίγοι εκείνοι οι οποίοι συνέχιζαν τη μάθησή τους σε ανώτερα σχολεία. Έτσι, ενώ από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα ως το τέλος του 16^{ου} αιώνα υπήρχε μια στασιμότητα στην Παιδεία, ένα εκπαιδευτικό κενό, από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα άρχισε η πνευματική αφύπνιση του Ελληνισμού, η οποία προήλθε κυρίως από πολιτική σκοπιμότητα των Τούρκων. Πράγματι, επιδιώχθηκε η τελειοποίηση των ανωτέρων σχολείων, των οποίων οι απόφοιτοι προορίζονταν για εκκλησιαστικά αξιώματα καθώς και για επάνδρωση θέσεων στην τουρκική διοίκηση², πολλοί δε εξ αυτών συνέχιζαν τις σπουδές τους στη Δυτική Ευρώπη, όπου

² Νημάς Α. Θεόδωρος, *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 59.

σπούδαζαν νομική, ιατρική και ξένες γλώσσες. Με την επιστροφή τους στην Ελλάδα χειροτονούνταν μητροπολίτες ή επίσκοποι, γίνονταν γιατροί ή δάσκαλοι ή προσλαμβάνονταν ως ανώτεροι υπάλληλοι της τουρκικής κυβέρνησης. Αρωγός στη δημιουργία του φαινομένου αυτού ήταν ο απόδημος Ελληνισμός και η Εκκλησία, φορείς αμφότεροι ουμανιστικών διαθέσεων, οι οποίοι συνετέλεσαν στην ίδρυση πολλών ελληνικών σχολείων σε χώρες της Ευρώπης. Από την αρχή μάλιστα του 18^{ου} αιώνα πολλαπλασιάστηκαν και βελτιώθηκαν τα ελληνικά σχολεία στις περιοχές που ήταν αναπτυγμένες οικονομικά³. Κυριότερο όμως ρόλο για την επιβίωση του υπόδουλου Ελληνισμού κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας έπαιξε η Ορθόδοξη Εκκλησία, άποψη η οποία επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι περί το τέλος του 16^{ου} αιώνα (1593), κατόπιν εισηγήσεως του Πατριάρχου Ιερεμία Β΄, για πρώτη φορά:

«...ώρισεν η Αγία Σύνοδος, έκαστον επίσκοπον εν τη εαυτού παροικία φροντίδα και δαπάνην την δυναμένην ποιείν ώστε τα θεία και ιερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθείν δε κατά δύναμιν τοις εθέλουσι διδάσκειν και τοις μαθείν προαιρουμένοις, εάν των επιτηδείων χρείαν έχωσιν»⁴.

Αυτή η πατριαρχική πράξη είχε πάρα πολύ μεγάλη σημασία για την Παιδεία του υπόδουλου Ελληνισμού, η οποία έπρεπε να στηριχθεί από την Εκκλησία.

Τα σχολεία εντούτοις της πρώτης περιόδου της Τουρκοκρατίας όπως είναι φυσικό, δεν είχαν καμιά σχέση με τα σημερινά. Ήταν υποτυπώδη και, όπως αναφέρθηκε, αρκετά σπάνια ως τα μέσα του 16ου αιώνα. Οι μαθητές κυμαίνονταν από δέκα ως δεκαπέντε ως προς τον αριθμό τους, η δε ηλικία τους δεν ήταν συγκεκριμένη.

Η συγκέντρωσή τους γινόταν συνήθως στο νάρθηκα κάποιου ναού ή σε κάποιο άλλο πρόσφορο οίκημα και παρακολουθούσαν για μερικές ώρες τις αυτοσχέδιες παραδόσεις ενός δασκάλου. Οι περισσότεροι λόγιοι και δάσκαλοι ήταν κληρικοί, δεν ήταν δε λίγοι εκείνοι οι οποίοι είχαν τα σπίτια τους ως έδρες των σχολείων⁵.

Σχετικά με αυτό το θέμα, είναι ίσως αξιοσημείωτο να αναφερθεί ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία είχε σχετική ελευθερία εκτός από τα θέματα πίστεως και λατρείας και στα θέματα

³ Βακαλόπουλος Ε. Απόστολος, ΙΝΕ, τ.Δ΄ (Τουρκοκρατία 1669-1812), Θεσσαλονίκη 1973, σελ.312.

⁴ Βλ. και Βακαλόπουλος Ε. Απόστολος, ΙΝΕ, τ.Β΄ (Τουρκοκρατία 1453-1669), Θεσσαλονίκη 1976², σελ.305.

⁵ Ο.π., σελ. 256. Πρβλ. και Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, «Ελληνική Εκκλησία», Μ.Ε.Ε., τόμος ΕΛΛΑΣ, σελ.671β.

εκπαιδεύσεως και κοινωνικής πρόνοιας, επειδή το τουρκικό καθεστώς θεωρούσε πως η δημόσια εκπαίδευση και η κοινωνική πρόνοια αποτελούσαν υποθέσεις οι οποίες ανήκαν αποκλειστικά στην αρμοδιότητα της θρησκείας⁶. Δεν είναι άστοχο να υποστηριχθεί ότι η ιστορία της Παιδείας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν συνυφασμένη με την αντίστοιχη της Εκκλησίας⁷. Μετά δε μάλιστα από την Ελληνική Επανάσταση, όταν ένα μέρος της Ελλάδας απέκτησε την ανεξαρτησία του, παρατηρήθηκε το φαινόμενο ότι η Εκκλησία είχε πλέον υποδεέστερο ρόλο σε σχέση με την πολιτική εξουσία, ενώ στον υπόδουλο Ελληνισμό το κύτταρο της συλλογικής δράσης το είχε πλέον αποκτήσει η ενορία – κοινότητα⁸. Η δραστηριότητα λοιπόν της Ορθόδοξης Εκκλησίας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη όχι μόνο με την οικονομική υποδομή και την οργανωτική διάρθρωση, αλλά και με το σκοπό και το περιεχόμενο της παρεχόμενης Παιδείας, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα.

Εντούτοις παρά τις πολλές δυσκολίες και ελλείψεις, η εκπαίδευση στη Θεσσαλία είχε σταθερά ανοδική και εξελικτική πορεία, ακολουθώντας τη γενική τάση της αναγέννησης της Παιδείας του υπόδουλου Ελληνισμού καθώς και όλη την πορεία της εξέλιξης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Η πίστη των Θεσσαλών λογίων, είτε κληρικών, είτε δασκάλων, στην αναγεννητική δύναμη της Παιδείας θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι εκφράζεται από τη φράση του Ρήγα Βελεστινλή: «Όλοι, χωρίς εξαιρέσεις, έχουν χρέος να ηξεύρουν γράμματα. Η πατρίς έχει να καταστήσει σχολεία εις όλα τα χωρία δια τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά. Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή, με την οποίαν λάμπουν τα ελεύθερα έθνη»⁹. Το γεγονός επίσης ότι όλα σχεδόν τα σχολεία βρισκόνταν ή λειτουργούσαν πλησίον ή εντός της περιοχής των ναών¹⁰, εξυπηρετούσε ακόμη καλύτερα τη λειτουργία τους, διότι αφ' ενός οι δάσκαλοι και οι μαθητές μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τις εκκλησιαστικές βιβλιοθήκες και να βοηθούν στις ανάγκες διαβίωσής τους – ιδιαίτερα οι μαθητές – αφ' ετέρου μπορούσαν να παρακολουθούν τις λειτουργίες και να εξασκούνται στα εκκλησιαστικά τους καθήκοντα, μιας και οι περισσότεροι εξ αυτών ή ήταν ή προορίζονταν να γίνουν κληρικοί.

⁶ Βλ. και Κούκκου Ελένη, *Διαμόρφωσις της ελληνικής κοινωνίας κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1971, σημαντική μελέτη για τη στάση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας έναντι του υπόδουλου Ελληνισμού.

⁷ Βακαλόπουλος Ε. Απόστολος, *ΙΝΕ*, τ. Β' (Τουρκοκρατία 1453-1669), Θεσσαλονίκη 1976², σελ. 256.

⁸ Βλ. και Παπαστάθης Κ. Χαράλαμπος, *Οι Κανονισμοί των Ορθόδοξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς*, τ. Α', *Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 7.

⁹ Βελεστινλής Ρήγας, «*Τα δίκαια του ανθρώπου*», άρθρο 22, στον τόμο Ρήγα Βελεστινλή, «*Τα Επαναστατικά*», Αθήνα 1994, σελ. 27.

¹⁰ Αγγέλου Άλκης. «*Η Εκπαίδευση (1669 – 1821)*», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σελ. 311.

Ως το τέλος του 18ου αιώνα μόνον η εμπειρία και όχι η παιδαγωγική κατάρτιση και η ύπαρξη άλλων τυπικών προσόντων ήταν απαραίτητη να έχει κάποιος για να ασκήσει το επάγγελμα του δασκάλου, αυτή δε ήταν προνόμιο πολλών εκκλησιαστικών ανδρών, οι οποίοι εκ παραδόσεως ήταν συνδεδεμένοι με την εκπαίδευση. Η συνδρομή της Εκκλησίας, όσον αφορά την κατώτερη κυρίως εκπαίδευση, ήταν καθοριστική, αφού μόνον αυτή μπορούσε να προσφέρει για τις εκπαιδευτικές ανάγκες στέγη, χρήματα, βιβλία, άλλα βοηθήματα κ.ά. Στην ανώτερη εκπαίδευση όμως τα πράγματα ήταν διαφορετικά και οι απαιτήσεις πολύ μεγαλύτερες, αφού ήταν απαραίτητες οι σπουδές σε γνωστά σχολεία της Ελλάδας ή της Ευρώπης. Οι μισθοί των δασκάλων των κατώτερων σχολείων δεν ήταν ικανοποιητικοί, αλλά ανεπαρκείς για τη διαβίωσή τους, έτσι οι έχοντες επιπλέον και το κληρικό σχήμα προσκολλούνταν τις περισσότερες φορές σε κάποια εκκλησία ή μοναστήρι για να εξασφαλίσουν τη συντήρησή τους. Ο κλήρος και η εκπαίδευση θεωρούνταν κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα από την κοινωνία του υπόδουλου Ελληνισμού ως αποστολή και όχι ως επάγγελμα¹¹. Η εικόνα όμως αυτή μεταβλήθηκε ριζικά από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και μετέπειτα, αφού η εκπαίδευση άρχισε να παίρνει καθολικό χαρακτήρα και σε όλα σχεδόν τα χωριά λειτουργούσαν σχολεία, γεγονός που φανερώνει ότι είχαν επιτύχει οι απόπειρες για τη γενίκευση της υποχρεωτικής στοιχειώδους εκπαίδευσης. Η στοιχειώδης αυτή εκπαίδευση ήταν όμως εξαρτημένη αρχικά από την παράδοση, το προσωπικό στοιχείο και την απουσία παιδαγωγικών αρχών, όπως ήδη αναφέρθηκε. Σταδιακή μεταβολή και ανανέωση παρατηρήθηκε μόνο μετά από την εμφάνιση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, οπότε σημειώθηκαν ραγδαίες εξελίξεις στην μορφή της διδασκαλίας και είσοδος πολλών νεωτεριστικών εκπαιδευτικών στοιχείων.

Η δημιουργία καλύτερων συνθηκών διαβίωσης στον υπόδουλο Ελληνισμό, ιδιαίτερα μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή (1774) και την ισχυροποίηση της τάξης των Ελλήνων εμπόρων, η οποία ήταν άμεσο επακόλουθό της, οδήγησε με τη σειρά της σε οικονομική ακμή αρκετές περιοχές της Ελλάδας και στην ίδρυση πολλών σχολείων, αποκαλύπτοντας τη σπουδαιότητα της μόρφωσης και στρέφοντας πολλούς Έλληνες στο να επιδοθούν στα γράμματα. Ο ρόλος της Θεσσαλίας αυτή την περίοδο ήταν πρωταγωνιστικός και πρωτοποριακός, στα πλαίσια δε του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ο Θεσσαλικός Διαφωτισμός κατείχε την πλέον εξέχουσα θέση¹². Τα περισσότερα και τα καλύτερα σχολεία

¹¹ Νημάς Α. Θεόδωρος, *ό.π.*, σελ. 69.

¹² Μουγογιάννης Γ. Γιάννης «*Η Θεσσαλία κοιτίδα της προεπαναστατικής Παιδείας*», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΣΤΙΑ 1-2 (1973-74)*, σελ. 394. *Η Θεσσαλία μόνο με την Ήπειρο μπορεί να συγκριθεί στην επίδοση όσον αφορά τα γράμματα.*

κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ιδρύθηκαν στη Θεσσαλία, ιδιαίτερα στην περιοχή της Δημητριάδος, από τα οποία αποφοίτησαν αρκετοί και σημαντικοί δάσκαλοι και λόγιοι, που αναδείχθηκαν σε μεγάλες μορφές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (π.χ. Ρήγας Βελεστινλής, Άνθιμος Γαζής, Γρηγόριος Κωνσταντάς, Δανιήλ Φιλιππίδης κ. ά.).

Η περιοχή της Δημητριάδος γνώρισε σταδιακά μεγάλη οικονομική ανάπτυξη, κατά πρώτον στην περιφέρεια του Πηλίου και κατά δεύτερον στην περιφέρεια της Αγιάς ιδιαίτερα στους τομείς της βιοτεχνίας, του εμπορίου και της ναυτιλίας.

Απότοκος της οικονομικής ανάπτυξης ήταν όπως είναι φυσικό και η πνευματική ανάπτυξη τόσο του Πηλίου, όσο και της ευρύτερης περιφέρειας της Αγιάς, φαινόμενο που ήδη είχε παρατηρηθεί και κατά τον 17^ο αιώνα, ενώ πηγές της εποχής αυτής μαρτυρούν την ύπαρξη σχολείων σε χωριά του Πηλίου και της Αγιάς¹³. Συνεργοί στη δημιουργία άλλων σχολείων και στην περαιτέρω επαύξησή τους ήταν πολλοί Πηλιορείτες και Αγιώτες μετανάστες στην Ευρώπη καθώς και έμποροι, οι οποίοι είχαν συνειδητοποιήσει την προσφορά της εκπαίδευσης για την ανύψωση του ανθρώπου και για τη δημιουργία ενός ανώτερου βιοτικού επιπέδου, ερχόμενοι σε επαφή με το κλίμα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Η αφύπνιση των παραγωγικών δυνάμεων του Πηλίου και της Αγιάς, η ανάπτυξη του εμπορίου, της ναυτιλίας, της βιοτεχνίας και άλλων δραστηριοτήτων καθώς και η καλλιέργεια σχέσεων με διάφορα κέντρα πολιτισμού της Ευρώπης δημιούργησε την ανάγκη της Παιδείας, ανάγκη η οποία ήταν πρωτύτερα άγνωστη. Οι απόδημοι Πηλιορείτες και Αγιώτες ήταν φορείς του νέου αυτού πνεύματος, αφού οι ίδιοι γνώρισαν διάφορα εκπαιδευτήρια στην Ευρώπη και ήρθαν σε επαφή με μια νεολαία που βρισκόταν σε ένα πολύ υψηλό επίπεδο συγκρινόμενο με εκείνο της νεολαίας της Ελλάδος. Το νέο αυτό πνεύμα που διαμόρφωσαν οι απόδημοι Έλληνες αποκρυστάλλωσε και την πίστη στη βαρύνουσα επίδραση της Παιδείας για τη βελτίωση και τον εξευγενισμό της ζωής. Ως φορείς νέων ιδεών και αντιλήψεων, έστελναν χρήματα στα χωριά τους για τη δημιουργία και χρηματοδότηση σχολείων και εκκλησιών. Ακόμη, ανώτεροι Έλληνες αξιωματούχοι των παραδουνάβιων χωρών μεσολαβούσαν στην Κωνσταντινούπολη για τη διευθέτηση προβλημάτων των χωριών του

¹³ Βλ. και: Κορδάτος Κ. Γιάννης, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 578 – 607, όπου αναφέρονται πολλές πηγές για τα σχολεία στο Πήλιο και στην Αγιά τους 17^ο και 18^ο αιώνες.

Πηλίου και ταυτόχρονα δέχονταν παιδιά για σπουδές,¹⁴ ενισχύοντας έτσι την τάση που υπήρχε για κοινωνική και πολιτική αλλαγή.

Τα σχολεία λοιπόν στο Πήλιο και στην Αγιά είναι σκόπιμο να ερευνηθούν στο πλαίσιο αυτής της γενικότερης πολιτισμικής και οικονομικής ανόδου. Δεν είναι τυχαίο που τα σχολεία αναπτύχθηκαν κυρίως στα ορεινά μέρη της περιοχής της Δημητριάδος και όχι στα πεδινά και παραθαλάσσια μέρη, όπου η πρόσβαση των Τούρκων ήταν ευκολότερη. Οι ιδιαίτερες συνθήκες ζωής που επικρατούσαν στα ορεινά κέντρα, δημιούργησαν στον πληθυσμό τους μια ξεχωριστή αίσθηση ανεξαρτησίας που δεν ήταν δυνατόν να εξαλειφθεί εύκολα από εξωτερικούς παράγοντες και ταυτόχρονα τις προϋποθέσεις που τον διαφοροποιούσαν από τους κατοίκους των άλλων περιοχών, όπου οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν εκεί καθόριζαν ένα διαφορετικό πλαίσιο συμπεριφοράς. Σπάνιες είναι οι περιπτώσεις που κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας θα παρατηρήσουμε οικονομική ή πνευματική κίνηση σε χωριά ή πόλεις πεδινών περιοχών της Ελλάδος, ενώ αντίθετα πολλά ορεινά κέντρα γίνονται εστίες Παιδείας και αξιόλογης πνευματικής κίνησης. Οι περιπτώσεις της Ζαγοράς, των Μηλεών και της Αγιάς στην περιοχή Δημητριάδος είναι χαρακτηριστικές, όπως επίσης των Αμπελακίων στη Όσσα (Κίσσαβο), ως ελάχιστα παραδείγματα από το Θεσσαλικό χώρο, που εν τούτοις η πνευματική προσφορά τους υπερέβη τα όρια της Θεσσαλίας και επεκτάθηκε σ' όλη την ελληνική επικράτεια.

Ξεχωριστή μορφή από τους απόδημους εμπόρους της περιοχής της Δημητριάδος ήταν ο Ζαγοριανός Ιωάννης Πρίγκος (1725; - 1789), ο οποίος συνεισέφερε τα μέγιστα για την πνευματική ανάπτυξη της Ζαγοράς και του Πηλίου γενικότερα. Σημαντικό μέλος της Ελληνικής παροικίας του Άμστερνταμ, πρωτοστάτησε στην ίδρυση πρότυπου διδακτηρίου στη Ζαγορά μαζί με το Ζαγοριανό Πατριάρχη Καλλίνικο το Γ'¹⁵ το οποίο άρχισε να λειτουργεί το 1777, χτισμένο στα θεμέλια παλαιότερου σχολείου. Ο Ιωάννης Πρίγκος ενίσχυσε με πολλά χρήματα τόσο την ανέγερση του σχολείου όσο και τη δημιουργία και τον εμπλουτισμό της φημισμένης βιβλιοθήκης της Ζαγοράς με εκατοντάδες πολύτιμων βιβλίων, έχοντας ως ακούραστο συμπαραστάτη και τον Πατριάρχη Καλλίνικο. *«Τα γράμματα κάνουν τους ανθρώπους»,*

¹⁴ Σκουβαράς Βαγγέλης, *«Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)»*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 9, Αθήνα 1964, σελ. 27.

¹⁵ Για ενδεικτική βιβλιογραφία για τον Καλλίνικο το Γ' (1713-1791) βλ. μεταξύ άλλων στις μελέτες: Φυτράκης Ι. Ανδρέας, <<Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Καλλίνικος ο εκ Ζαγοράς>>, ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, Βόλος 1973, ΣΕΛ.17-40 και Χρυσοθέγγης Δ. Αθανάσιος, *Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος ο Γ' ο εκ Ζαγοράς*, Ζαγορά 1995.

έγραφε σε πολλές επιστολές του από την Ολλανδία καθώς και σε ενθυμήσεις του που διασώθηκαν¹⁶, φανερώνοντας έτσι τη μεγάλη σημασία που έδινε στα «γράμματα», τη σχολική δηλαδή Παιδεία στο ευρύτατό της περιεχόμενο καθώς και στους «ανθρώπους», δηλαδή άτομα ξεχωριστά, πνευματικά ανεπτυγμένα, πολιτισμένα και εμπνεόμενα από υψηλές ανθρωπιστικές αξίες. Μακάριζε επίσης ο ίδιος τις πόλεις και τα χωριά όπου υπήρχαν σχολεία¹⁷.

Τα πρώτα σχολεία που ιδρύθηκαν στην περιοχή της Δημητριάδος δεν είχαν την κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή και τα προγράμματά τους επαρκούσαν για στοιχειώδεις μόνο γνώσεις, δηλαδή τα παιδιά που φοιτούσαν σ' αυτά μάθαιναν μόνο το αλφάβητο, την πρόσθεση, τον πολλαπλασιασμό και την αφαίρεση¹⁸. Ήταν τα λεγόμενα σχολεία των «κοινών γραμμάτων», τα οποία θα αποτελέσουν θέμα αναφοράς σε άλλο κεφάλαιο της εργασίας αυτής. Αργότερα όμως τα προγράμματα των μαθημάτων καταρτίζονταν από τη Μητρόπολη της Δημητριάδος, με άμεσο επακόλουθο να δοθεί προτεραιότητα στα θρησκευτικά μαθήματα¹⁹, ενώ το αρχαιοπρεπές πνεύμα να ασκεί κυριαρχικό ρόλο στην εκπαίδευση, τα παιδιά να υποχρεώνονται να απομνημονεύσουν αφηρημένες γνώσεις και να υπάρχει πλήρης έλλειψη μιας μεθοδολογικής διδασκαλίας, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα τη χαμηλή ποιότητα των σχολείων, που τα χαρακτήριζε επίσης και η ελλιπής μόρφωση των δασκάλων. Η κατάσταση αυτή άρχισε να αλλάζει προς το καλύτερο από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μετέπειτα, παρόλα αυτά όμως το εμπειρικό στοιχείο στη διδασκαλία υπερτερούσε του επιστημονικού.

Η αυταρχική συμπεριφορά των δασκάλων απέναντι στους μαθητές ήταν επίσης γνώρισμα της Παιδείας της εποχής εκείνης. Αυστηρά παιδονομικά μέτρα, τιμωρίες και ποινές δεν ήταν κάτι σπάνιο, αλλά η συνηθισμένη εικόνα που επικρατούσε. Οι δάσκαλοι ήταν υπόλογοι στους προκρίτους των κοινοτήτων, οι οποίοι ήταν και υπεύθυνοι για την πρόσληψη ή την απόλυσή τους, καθώς επίσης και για τον έλεγχο της επίδοσης των μαθητών κατόπιν εξετάσεων, οι οποίες δίνονταν στο τέλος κάθε σχολικής χρονιάς μπροστά σε σύναξη των χωρικών και έπαιρναν πανηγυρικό χαρακτήρα. Τα σχολεία συντηρούνταν και ιδρύονταν

¹⁶ Σκουβαράς Βαγγέλης, *ό.π.*, σελ. 143.

¹⁷ Κορδάτος Γιαννης *ό.π.*, σελ. 579.

¹⁸ Βλ. έντυπο **υπ' αριθ. 918** της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς. Πρβλ. Θωμάς Γιώργος, «**Εκπαιδευτικές προσπάθειες στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο**», **ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5**, Λάρισα 1983, σελ. 29.

³³ Βλ. Θωμάς Γιώργος, *ό.π.*, ομοίως σελ. 29.

κυρίως από τις κοινότητες, οι οποίες ήταν υπεύθυνες για την εξεύρεση των δασκάλων τους καθώς και του χώρου στον οποίο θα αναγείρονταν τα σχολεία. Αργότερα όμως οι κοινότητες επιφορτίσθηκαν με το καθήκον της κατασκευής ειδικών διδακτηρίων.

Αρωγοί στην ίδρυση των εκπαιδευτηρίων στο Πήλιο και στην Αγιά ήταν πολλές φορές και κάποια μοναστήρια, κυρίως εκείνα που βρίσκονταν υπό την επιστοπία των κοινοτήτων και όχι υπό την εποπτεία της Μητροπόλεως της Δημητριάδος. Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος από τους Τούρκους ύστερα από την επανάσταση του 1821, από το ελεύθερο ελληνικό κράτος εισήχθη και εφαρμόστηκε στην ακόμη τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία και φυσικά στο Πήλιο και την Αγιά, η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, η οποία συνεχίστηκε να διδάσκεται ως το τέλος περίπου του 19ου αιώνα, οπότε και αντικαταστάθηκε νομοθετικά από τη συνδιδασκτική διδασκαλία, κατά την οποία τα μαθήματα θα τα δίδασκε ο ίδιος ο δάσκαλος και όχι κάποιοι μαθητές από τους μεγαλύτερους σε ηλικία, όπως συνέβαινε ως τότε.

Δεν διασώθηκαν ως σήμερα πηγές για το αν στα πρώτα νηπιαγωγεία που ιδρύθηκαν στο Πήλιο κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας φοιτούσαν νήπια και των δύο φύλων ή μόνο αγόρια²⁰. Είναι πιθανόν και αυτά να ανήκαν στην αρμοδιότητα των κοινοτήτων στις οποίες ιδρύθηκαν, όπως και τα άλλα σχολεία, αφού δεν υπήρχε τότε κεντρική εξουσία. Στα 1842 – 1844 έχουμε την πρώτη πληροφορία²¹ για την εκπαίδευση θηλέων στο σχολείο του Αγίου Λαυρεντίου του Πηλίου, το οποίο λειτουργούσε στο ομώνυμο μοναστήρι, στο βόρειο μέρος του χωριού.

Για αναγνωσματάρια τα παιδιά χρησιμοποιούσαν το Οκτώηχο και το Ψαλτήρι. Η φοίτηση των θηλέων όμως ήταν περιορισμένη τόσο στη Ζαγορά, όπου λειτούργησε το πρώτο Παρθεναγωγείο²² στην περιοχή του Πηλίου το 1855, όσο και στα άλλα χωριά που είχαν ιδρυθεί τέτοια σχολεία. Στην περιοχή της Δημητριάδος Παρθεναγωγεία ιδρύθηκαν ακόμη στην Αγιά, το Μεταξοχώρι, την Πορταριά, το Βόλο, τον Παλιό Βόλο, τη Μακρινίτσα, της Δράκειας, τις Μηλιές και τον Άγιο Γεώργιο. Παρόλο όμως που ιδρύθηκαν Παρθεναγωγεία, οι προλήψεις έναντι των θηλέων ήταν ακόμη ισχυρές.

Η θέση της γυναίκας εθεωρείτο ότι ήταν στο σπίτι. Δεν κρινόταν ως αναγκαίο να μάθει γράμματα, ούτε να πηγαίνει στο σχολείο. Γενικά η εκπαίδευση των κοριτσιών καθυστέρησε να αναπτυχθεί τόσο στο υπόδουλο ελληνικό κράτος, όσο και στο ελεύθερο. Οι γονείς δεν

²⁰ Θωμάς Γιώργος, *Ο πολιτισμός του Πηλίου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Βόλος 1996, σελ. 90.

²¹ Βλ. του ίδιου, «*Εκπαιδευτικές προοπτικές...*», ό.π., *ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5*, Λάρισα 1983, σελ. 18.

²² Βλ. Κορδάτος Γιάννης, ό.π. σελ. 592

ήταν καθόλου πρόθυμοι να στείλουν τις θυγατέρες τους στα σχολεία για να μορφωθούν. Παρ' όλα αυτά στη Σκόπελο των Βορείων Σποράδων οι οποίες απελευθερώθηκαν πριν από την υπόλοιπη Θεσσαλία, κατά το σχολικό έτος 1829-30 φοιτούσαν στο εκεί αλληλοδιδασκτικό σχολείο 43 μαθήτριες, από τις οποίες 8 ήταν από την περιοχή της Δημητριάδος και 1 από το Βόλο²³.

Γενικό πάντως χαρακτηριστικό των εγκυκλίων σπουδών όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης της περιόδου που ερευνάται και όχι μόνο της κατώτερης (δημοτικής) εκπαίδευσης ήταν η επικέντρωση του μαθησιακού ενδιαφέροντος στα ηθικοπλαστικά και τα αρχαιογνωστικά μαθήματα. Κοινό επίσης χαρακτηριστικό της σχολικής ζωής ήταν η επιβολή αυστηρής πειθαρχίας και η τήρηση μιας δασκαλοκεντρικής στάσης, εξ ολοκλήρου μη ευέλικτης. Η κατάσταση αυτή ίσχυε και επικρατούσε μετά την ίδια περίοδο τόσο στα σχολεία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους –όπως προέκυψε μετά την επανάσταση του 1821 – όσο και στα σχολεία όλων των βαθμίδων τα οποία ανήκαν στην οθωμανική διοίκηση καθώς και στα σχολεία των ελληνικών παροικιών του εξωτερικού. Αφορούσε αφενός μεν τα μαθήματα, το πρόγραμμα και τη διάρθρωση και αφετέρου τη διδασκαλία, τη μεθοδολογία και τους προσανατολισμούς της εκπαίδευσης.

Το ενδιαφέρον της Εκκλησίας για τα εκπαιδευτικά πράγματα στην περιοχή της Δημητριάδος ήταν πάντοτε αμέριστο και ζωντανό. Οι δύο μεγαλύτερες μορφές που ανήκουν στους κόλπους της Εκκλησίας και συνεισέφεραν τα μέγιστα στην υπόθεση της Παιδείας ήταν κατά το 18ο αιώνα ο Οικουμενικός Πατριάρχης Καλλίνικος -ο οποίος καταγόταν από τη Ζαγορά του Πηλίου- και κατά το 19ο αιώνα ο Μητροπολίτης της Δημητριάδος (από το 1858 ως το 1870) Δωρόθεος Σχολάριος. Από το 1762 ως το 1792 ο Καλλίνικος, μετά την εκθρόνισή του από τον πατριαρχικό θρόνο (1757), ασχολήθηκε με τη μελέτη και τη συγγραφή εκκλησιαστικών και ιστορικών έργων, εγκατεστημένος στη Ζαγορά του Πηλίου. Με προτροπή και συνδρομή του κτίστηκε το 1777 το νέο κτίριο της Σχολής Ζαγοράς, στην οποία το έτος 1785 δώρισε όλα τα βιβλία του, τα περισσότερα εκ των οποίων ήταν πολύτιμα. Πολυμαθέστατος, με ευρύτατες γνώσεις, ο Καλλίνικος συνεισέφερε τα μέγιστα αγωνιζόμενος για την πνευματική άνοδο των κατοίκων της περιοχής. Όσον αφορά το Δωρόθεο Σχολάριο, κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του ως Μητροπολίτης της Δημητριάδος ίδρυε συνεχώς σχολεία και βοηθούσε ποικιλοτρόπως κάθε εκπαιδευτική προσπάθεια, ασκώντας ακούραστη

²³ Δασκαλάκης Β. Απόστολος, *Κείμενα – Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης. Σειρά Τρίτη: τα περί Παιδείας, τόμος Α', Αθήνα 1966, σελ. 620-621.*

φιλεκπαιδευτική δραστηριότητα²⁴, κληροδοτώντας μάλιστα και μετά το θάνατό του σημαντικά περιουσιακά του στοιχεία σε εκπαιδευτικά ιδρύματα και άλλους φορείς. Δικαίως λοιπόν έφερε ήδη από το 1844 την επωνυμία Σχολάριος. Είναι ευνόητο ότι εκτός από τις δύο μεγάλες αυτές μορφές της Εκκλησίας δεν πρέπει να λησμονηθούν και άλλοι σπουδαίοι λόγιοι που ξεπήδησαν από τους κόλπους της, όπως ο Άνθιμος Γαζής, ο Δημήτριος – Δανιήλ Φιλιππίδης και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, καθώς και άλλοι λιγότερο γνωστοί ιερείς και ιερομόναχοι που είχαν σημαντική συνεισφορά ως προς την πνευματική ανάπτυξη της περιοχής της Δημητριάδος και θα αναφερθούν και σε άλλα κεφάλαια της εργασίας αυτής.

Εντούτοις, η ηγεσία της Ορθόδοξης Εκκλησίας βλέποντας τη στασιμότητα που επικρατούσε στην Παιδεία κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, άρχισε τις προσπάθειες ανανέωσης των εκπαιδευτικών πραγμάτων και ρύθμισης της λειτουργίας των σχολείων σε όλη την τουρκοκρατούμενη επικράτεια, η οποία εποπτευόταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως. Τα θεσμικά μέτρα σύμφωνα με τα οποία λειτουργούσε το εκπαιδευτικό σύστημα ήταν πασιφανές ότι χρειαζόνταν αλλαγή. Η εκπαιδευτική πραγματικότητα αποτελούσε πεδίο διαμαρτυριών και προτάσεων για τη βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων, τόσο από αρμόδιους φορείς όσο και από άτομα που είχαν ειδικό ενδιαφέρον. Η αδυναμία των αρχικών θεσμικών μέτρων του εκπαιδευτικού συστήματος ώθησε αρκετούς ιδιωτικούς και δημόσιους παράγοντες αφενός μεν στην ελεύθερη Ελλάδα, αφετέρου δε στα τουρκοκρατούμενα κέντρα του Ελληνισμού να υψώσουν φωνές διαμαρτυρίας για την κακή κατάσταση της Παιδείας²⁵. Κοινή ήταν η διάθεση από όλους τους φορείς για τη βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων. Στο κλίμα λοιπόν αυτό εντάχθηκαν τόσο η δημόσια έκφραση των βελτιωτικών προτάσεων όσο και η δημιουργία διαφόρων φιλεκπαιδευτικών σωματείων και συλλόγων όπου υπήρχαν ελληνικά σχολεία, είτε στην Ελλάδα είτε στις τουρκοκρατούμενες περιοχές, έχοντας ως βασικότερο σκοπό την προώθηση και τη βελτίωση της Παιδείας. Το 1869 ιδρύθηκε στην Αθήνα ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων», το 1872 ο «Σύλλογος κυριών υπέρ της γυναικείας εκπαιδύσεως» και το 1873 ο «Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος», εκφραστής του ενδιαφέροντος των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων.

²⁴ Δημητρακόπουλος Α. Φώτιος, «Δωρόθεος Σχολάριος: ο ποιήσας και διδάξας», ΤΡΙΚΑΛΙΝΑ 9, Τρίκαλα 1989, σελ. 112-114.

²⁵ Δημαράς Αλέξης (επιμέλεια), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια Ιστορίας), τόμος Α΄: 1821-1894*, Αθήνα 1987, σελ. 212-214.

Στο κλίμα αυτών των προσπαθειών ιδρύθηκε κατά την ίδια περίοδο (1873) στην προ ολίγων ετών (1833) ιδρυθείσα πόλη του Βόλου ο «Φιλοπαιδευτικός Σύλλογος Θετταλομαγνησίας». Ως Θετταλομαγνησία θεωρείται η περιοχή η οποία στα εκκλησιαστικά κείμενα συμπίπτει με τα όρια της περιφέρειας της Επισκοπής και από το έτος 1794 ως Μητροπόλεως της Δημητριάδος. Η οικονομική ευμάρεια, η επαφή με προηγμένους τόπους και η συντηρούμενη πνευματική παράδοση σε συνδυασμό με το κλίμα της εποχής, που από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ευνόησε την καλλιέργεια των γραμμάτων καθώς και η παρουσία στην περιοχή σημαντικών λογίων και δασκάλων, συνέβαλαν στη γενικότερη πνευματική της ανάπτυξη, η οποία ανακόπηκε κατά τα πρώτα μεταναστευτικά χρόνια, χωρίς όμως οι κάτοικοι του τόπου να σταματήσουν να αναζητούν τρόπους για την παροχή μορφωτικών αγαθών. Ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα υπήρξε μια τάση αναζήτησης της γνώσης σε σχολεία του ελεύθερου ελληνικού κράτους και της Ευρώπης ή της Ανατολής. Από το 1850 όμως στην περιοχή παρατηρήθηκε μια νέα αναγεννητική προσπάθεια, μια νέα τάση ίδρυσης σχολείων και παροχής ευκαιριών σε όσο το δυνατόν περισσότερους μαθητές ώστε να παρακολουθούν τα μαθήματα, ευνοημένη κυρίως από λίγες, αλλά χαρακτηριστικές περιπτώσεις δωρεών από ευκατάστατους ομογενείς²⁶: π.χ. αδελφοί Κρίτσκη, Ηρ. Βόλτος, Δημ. Γυαλόπουλος, Ιω. και Δημ. Κασσαβέτης και Σοφ. Κωνσταντινίδης στη Ζαγορά, Παρ. Χρυσόχοι και Β.Γ. Σουλήνης στη Μακρινίτσα, Δημ. Πλατογένης ή Γουργιώτης στην Πορταριά κ.ά. Μεγάλη δε επίσης ήταν και η συμβολή προς την προσπάθεια αυτή με δωρεές που προέρχονταν από κατοίκους των περιοχών όπου συστήνονταν τα σχολεία π.χ. του Δημ. Αλαμάνου στην Αγιά και του π. Ιεροθέου Κακκάλη στο Μεταξοχώρι, του Δημ. Καρά (από τη Λάρισα) στην Αγιά, το Μεταξοχώρι και την Ανατολή κ.ά.

Βάσει των καταγραφών που υπάρχουν ως σήμερα για την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας στη Θετταλομαγνησία (1860 – 1881), όσον αφορά την εκπαίδευση, με τη βοήθεια μαρτυριών και πηγών της εποχής²⁷ συνάγεται το συμπέρασμα ότι μόνο στα μικρότερα – και πάντως τα λιγότερα – χωριά της περιοχής της Δημητριάδος δεν λειτουργούσαν σχολεία. Αντίθετα στα περισσότερα από τα χωριά ίσχυε ο σχολικός θεσμός, ο

²⁶ *Θωμάς Γιώργος, Ο πολιτισμός του Πηλίου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, Βόλος 1996, σελ. 461-465 και 468. Στις σελίδες 458-461 δίνονται στοιχεία για δωρεές του 18^{ου} και των αρχών του 19^{ου} αιώνα*

²⁷ *Βλ. και: Σχολάριος Δωρόθεος, Έργα και Ημέραι, Αθήνα 1877, σελ. 204 κ.εξ., όπου καταχωρίζονται βάσει στατιστικής του συγγραφέα για την επαρχία Δημητριάδος πολλές πληροφορίες και για την εκπαίδευση, κατόπιν αυτοψίας του κατά την περίοδο 1860-1870, επίσης: Γεωργιάδης Νικόλαος, Θεσσαλία, Λάρισα 1995³, σελ. 102-147 με πληροφορίες ως το 1880 (έτος Α΄ έκδοσης του βιβλίου), ακόμη και: Ρηματισίδης Π. Νικόλαος, Συνοπτική περιγραφή της Θεσσαλίας και τινών παρά τοις Θεσσαλοίς εθίμων, Σμύρνη 1874, σελ. 22-43 (στοιχεία 1870-1873).*

οποίος συντηρούνταν είτε από τη μέριμνα των αυτοδιοικουμένων κατοίκων - και βέβαια χάρη στις δωρεές των ευπόρων κατοίκων της περιοχής ή των ευεργετών από τους απόδημους που κατάγονταν απ' αυτή – είτε από τη συμμετοχή των εκκλησιαστικών παραγόντων. Ήταν επίσης περιορισμένη – συγκριτικά με εκείνη των αρρένων - η απήχηση της γυναικείας εκπαίδευσης, όπως ομοίως ήταν η λειτουργία σχολείων μέσης βαθμίδας, τα οποία είχαν ως μαθητές μόνο άρρενες. Στο άθροισμα των σχολείων που καταγράφηκαν συμπεριλαμβάνονταν και τα σχολεία που λειτουργούσαν στη νεοϊδρυθείσα (1833) πόλη του Βόλου, όπως προαναφέρθηκε.

Εντούτοις, ενώ είναι δυνατό να υπολογιστεί σήμερα επακριβώς ο αριθμός των σχολείων της εξεταζόμενης περιοχής κατά την αναφερθείσα περίοδο, διαθέτουμε μόνο σποραδικές πληροφορίες για τη λειτουργία των σχολείων αυτών. Άγνωστα είναι για τα περισσότερα σχολεία οι χρονολογίες ιδρύσεώς τους, τα ονόματα δασκάλων – διδασκαλισσών και μαθητών, οι μέθοδοι διδασκαλίας, ο τρόπος διεξαγωγής της σχολικής ζωής καθώς και όλα τα συναφή στοιχεία που έχουν σχέση με τη λειτουργία των σχολείων (διδακτήριο, εξοπλισμός, διδακτικά βιβλία, εξετάσεις, σχολικές εφορίες κ.λ.π.). Έχουν βρεθεί και συγκεντρωθεί ελάχιστα μόνο επίσημα και άλλα έγγραφα, τίτλοι, υπηρεσιακά βιβλία (κατάστιχα) και βέβαια φωτογραφίες ή άλλα ενθυμήματα μαθητών και δασκάλων των σχολείων της εποχής εκείνης στη συγκεκριμένη περιοχή, τα οποία έχουν καταγραφεί και δημοσιευθεί ως σχετικά τεκμήρια για την εκπαίδευση²⁸. Ενώ όμως τα άλλα στοιχεία λανθάνουν, για τις μεθόδους διδασκαλίας και το γενικότερο προσανατολισμό της εκπαίδευσης – και στην περιοχή της Δημητριάδος – είναι δυνατό να υπάρχουν πληροφορίες, κατά συμπερασμό, συσχετιζόμενες φυσικά με τα συμβαίνοντα κατά την ίδια χρονική περίοδο στα σχολεία και το εκπαιδευτικό σύστημα της υπόλοιπης ελεύθερης και της τουρκοκρατούμενης Ελλάδος. Τα συχνά παράπονα που εκφράζονταν από πολλούς φορείς για την κατάσταση της ελληνικής εκπαίδευσης καθώς και οι περιορισμένες απόπειρες βελτίωσης των σχολικών πραγμάτων ήταν φυσικό να είχαν εμβέλεια ως την περιοχή της Δημητριάδος, η οποία ενέτεινε τις προσπάθειές της με σκοπό την πνευματική πρόοδο των κατοίκων της μέσω της παλλαϊκής απαίτησης για βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων και προώθηση του σχολικού θεσμού.

²⁸ Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, «Σελίδες από την ιστορία της Εκπαίδευσης στη Μαγνησία κατά την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας (1860-1880). Ο Φιλοπαιδευτικός Σύλλογος της Θεσσαλομαγνησίας», *ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ* 7, Βόλος 1985, σελ. 78-79.

Η ίδρυση το Φεβρουάριο του 1873 του «Φιλοπαιδευτικού Ομίλου της Θεσσαλομαγνησίας» στο Βόλο συνέπεσε με της περίοδο ακμής της νέας πόλης που είχε ήδη αρχίσει από τα μέσα του 19ου αιώνα. Η οικονομική ευμάρεια που επικρατούσε μεταξύ των περισσότερων κατοίκων, βοήθησε τα μέγιστα στην ανάπτυξη της Παιδείας στην πόλη και στην περιοχή γύρω απ' αυτή. Παρ' όλα αυτά, η παρεχόμενη εκπαίδευση στα σχολεία της πόλης, οι αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος και οι παρατηρούμενες ελλείψεις σε ανθρώπινο δυναμικό και υλικοτεχνική υποδομή δημιούργησαν το κατάλληλο κλίμα για την ίδρυση του σωματείου κατόπιν πρωτοβουλίας της εκκλησιαστικής και της πολιτικής ηγεσίας του Βόλου. Κυριότερος σκοπός της ίδρυσης του Φιλοπαιδευτικού Ομίλου ήταν η διεύρυνση των προσπαθειών για περαιτέρω αναμόρφωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων στο Βόλο καθώς επίσης και ο συντονισμός των ενεργειών που θα απέβλεπαν στη στήριξη του σχολικού θεσμού. Πρόεδρος του σωματείου υπήρξε ο Μητροπολίτης της Δημητριάδος Γρηγόριος ο Δ΄ Φορτουσιάδης²⁹, που επέδειξε κι άλλες φορές ενδιαφέρον για τα εκπαιδευτικά ζητήματα της περιοχής. Αν και αρχικά το σωματείο ήταν δραστήριο για μερικά χρόνια, σταδιακά ατόνησε και τα σχέδιά του δεν προωθήθηκαν όπως ήταν επιθυμητό. Πιθανότερη αιτία για το γεγονός αυτό ενδεχόμενα να ήταν, η ίδρυση του «Φιλολογικού Συλλόγου» του Βόλου το 1875 που ίσως να υποκατέστησε ένα μέρος των επιδιώξεων του «Φιλοπαιδευτικού Ομίλου», ο οποίος είχε θέσει – όπως αναφέρθηκε- ως μέγιστη προτεραιότητα τη διάδοση της προπαιδευτικής και μέσης εκπαίδευσης.

Η ύπαρξη ελαστικότητας εκ μέρους της τουρκικής διοίκησης επέδρασε ευμενώς στο ζήτημα της εκπαίδευσης στην περιοχή της Δημητριάδος, όπως είχε επιδράσει και σε άλλες περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας. Πράγματι, όπως αναφέρεται σε πηγή της εποχής, η τουρκική κυβέρνηση «... ουδέν πρόσκομμα παρενέβαλλεν (...) υπέρ της διαδόσεως των γραμμάτων...»³⁰, τόσο πριν όσο και μετά από την περίοδο της ελληνικής επανάστασης του 1821. Αυτές ακριβώς οι συνθήκες που επικρατούσαν και στην περιοχή της Δημητριάδος- αν και είχαν μεσολαβήσει και οι εξεγέρσεις του 1854 και του 1878 στο Πήλιο κατά της τουρκικής κυβέρνησης- καθόρισαν και τα περιθώρια της καλλιέργειας των γραμμάτων και της πνευματικής ανάπτυξης ως την απελευθέρωσή της- καθώς και της υπόλοιπης Θεσσαλίας- το

²⁹ Γρηγόριος ο Δ΄ Φορτουσιάδης, Μητροπολίτης της Δημητριάδος κατά την περίοδο 1870-1907. Βλ. και Γιαννόπουλος Ι. Νικόλαος, «Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας», απόσπασμα εκ της Επετηρίδος του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός», Αθήνα 1915, σελ. 286.

³⁰ Χασιώτης Γιώργος, «Περί της παρ' ημών δημοτικής εκπαιδεύσεως από αλώσεως μέχρι σήμερον», Ο ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ, τεύχος Η΄ (1874), σελ. 116.

1881. Με κάθε σχεδόν ελευθερία μπορούσαν να ιδρυθούν και να λειτουργούν ελληνικά σχολεία στην περιοχή, τα δε επαναστατικά γεγονότα του 1854 και του 1878 προξένησαν μεν προσωρινή αναστάτωση, αλλά δεν ανέκοψαν την τάση για ανοδική πορεία και βελτίωση της εκπαίδευσης.

Όσον αφορά στις πληροφορίες³¹ για τα πρώτα σχολεία της έδρας της Μητροπόλεως της Δημητριάδος, δηλαδή του Βόλου, καθώς και την εκπαιδευτική κίνηση στην πόλη, τις οφείλουμε στον Νικόλαο Σ. Γάτσο (1864-1934), εγγονό του αναφερόμενου ως πρώτου οικιστή του Βόλου, ο οποίος καταγόταν από την Ήπειρο. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα και πριν ακόμη ο Βόλος πάρει τη μορφή πόλης, οι λίγοι κάτοικοι της περιοχής αισθανόμενοι την ίδια έφεση για μόρφωση των παιδιών τους, έστελναν τα παιδιά τους (ιδιαίτερα την εποχή μεταξύ των ετών 1845 – 1852) στα σχολεία της Πορταριάς στο Πήλιο, η οποία διατηρούσε τότε «*ακμαία και αξιοζήλευτα*» σχολεία κατώτερης βαθμίδας³². Κατά το έτος 1853 δημιουργήθηκε το πρώτο «*αλληλοδιδασκτικό*» σχολείο στο Βόλο, το οποίο το 1870 χωρίστηκε σε δύο σχολεία, το αρρένων και το θηλέων, το «*Παρθεναγωγείο*». Κατά την ίδια χρονιά ιδρύθηκαν και το πρώτο «*ελληνικό*» σχολείο, το πρώτο σχολείο αρρένων της μέσης βαθμίδας της εκπαίδευσης. Προσπάθειες για την ίδρυση Γυμνασίου στην Πόλη είχαν ήδη ξεκινήσει από το 1867 με ενέργειες των πρόκριτων της περιοχής και του Μητροπολίτη της Δημητριάδος Δωροθέου Σχολαρίου, αλλά προσέκρουσαν στην άρνηση των Τούρκων να δοθεί η άδεια λειτουργίας³³ αν και είχαν εξευρεθεί οι αναγκαίοι πόροι και είχε νωρίτερα ζητηθεί και η μεσολάβηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, μέσω προσφυγής του Μητροπολίτη της Δημητριάδος. Πιθανότερη αιτία για την άρνηση των Τούρκων για να χορηγηθεί άδεια λειτουργίας Γυμνασίου, ήταν η εμπλοκή του Ελληνικού κράτους στην Κρητική επανάσταση (1867-1868) γεγονός το οποίο οδήγησε στη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων, τη συγκέντρωση και άλλου τουρκικού στρατού στη Θεσσαλία και στην αναβίωση του φανατισμού του τουρκικού στοιχείου ενάντια σε κάθε τι ελληνικό.

³¹ Δημοσιεύτηκαν σε καθημερινές συνέχειες στην εφημερίδα του Βόλου «**ΣΗΜΑΙΑ**» από τις 15-3-1931 ως τις 18-4-1931 με τίτλο «**Βολιώτικες Αναμνήσεις**», με στοιχεία επίσης για την ιστορία, την οικονομία και την καλλιτεχνική κίνηση της πόλης. Βλ. και Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, *ό.π.*, σελ.55, υποσ.1.

³² Χαρίτος, *ό.π.*, σελ. 55-65, όπου δίδονται πολλά στοιχεία για την εκπαίδευση στο Βόλο την περίοδο αυτή. Γύρω στο 1850 ο Δημήτριος Πλατυγένης ίδρυσε ελληνικό σχολείο στην Πορταριά.

³³ Σχολάριος Δωρόθεος, *ό.π.*, σελ. 142 – 151. πρβλ. επίσης εφημ. Βόλου «**ΣΗΜΑΙΑ**», φύλλα της 3-4-1931 και 4-4-1931. Βλ. και Χαρίτος, *ό.π.*, σελ. 59, υποσ.1 και 3, καθώς και σελ. 61, υποσ.2

Όπως ήδη αναφέρθηκε προηγουμένως, μεγάλες προσπάθειες για την εκπαιδευτική ανάπτυξη της περιοχής της Δημητριάδος κατέβαλε κατά τη διάρκεια της 12ετούς (1858-1870) θητείας του ο Μητροπολίτης της Δωρόθεος Σχολάριος, το έργο του δε συνέχισε επιτυχώς ο μετέπειτα Μητροπολίτης Γρηγόριος ο Δ΄ Φορτουσιάδης, από το 1870 ως την απελευθέρωση της περιοχής από τον τουρκικό ζυγό το 1881. Ο Δωρόθεος Σχολάριος έδειξε επιπλέον μεγάλη φροντίδα για τη γυναικεία εκπαίδευση και τη μόρφωση του κλήρου³⁴, θεώρησε δε ως αναγκαία τη σύσταση Ιερατικού Σχολείου ενώ έκανε ενέργειες ώστε να δημιουργηθεί στο Βόλο και το πρώτο οικοτροφείο «*προς διατήρησιν απόρων μαθητών*». Επί της θητείας του Μητροπολίτη Γρηγορίου Δ΄ Φορτουσιάδη ιδρύθηκε στο Βόλο το πρώτο εκπαιδευτικό ίδρυμα για παιδιά της προσχολικής ηλικίας (νηπιαγωγείο) από την απόφοιτο του Αρσακείου Μαρία Χατζηκώστα (1877), ενώ ήδη από το 1870 είχε αρχίσει να λειτουργεί εβραϊκό σχολείο³⁵ στον επάνω όροφο της εβραϊκής συναγωγής, η οποία επίσης είχε χτιστεί κατά το ίδιο έτος, για να καλύψει τις θρησκευτικές ανάγκες της εβραϊκής παροικίας της πόλης που αριθμούσε τότε περίπου 200 μέλη.

Εξ όλων των ανωτέρω συνάγεται, ότι το ενδιαφέρον της Εκκλησίας για τα εκπαιδευτικά πράγματα, για την περιοχή της Δημητριάδος ειδικότερα και για την ελεύθερη Ελλάδα και το τουρκοκρατούμενο μέρος της γενικότερα, υπήρξε πάντοτε ζωηρό. Το 1873 μάλιστα, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Άνθιμος ο Στ΄ συνεχίζοντας την παράδοση, απέστειλε εγκύκλιο προς όλους τους Ελλαδικούς Ιεράρχες, καλώντας τους να μεριμνήσουν για την προαγωγή της παιδείας και των σχολείων στην περιφέρεια του καθενός εξ αυτών. Κατά το επόμενο έτος (1874) η Ιερά Σύνοδος της Ελλάδος πήρε πρωτοβουλία και διατύπωσε τη ριζοσπαστική πρόταση για ανάληψη της ευθύνης για τη λειτουργία των δημοτικών σχολείων της χώρας από τον Κλήρο³⁶. Η πρόταση αυτή υλοποιήθηκε και κατατέθηκε στη Βουλή με νομοσχέδιο του τότε υπουργού Ιωάν. Βαλασόπουλου («*Περί εφημερίων και δημοδιδασκάλων*», της 11-4-1874), αλλά επέφερε την άμεση αντίδραση εκ μέρους των εκπαιδευτικών τόσο στην πρόταση της Ιεράς Συνόδου, όσο και στο νομοσχέδιο³⁷, χωρίς εντούτοις να δοθεί συνέχεια στη ρηξικέλευθη αυτή πρόταση.

³⁴ Σχολάριος Δωρόθεος, *ό.π.*, σελ. 193 (επιστολή προς Νικ. Φ. Γεωργιάδη, έφορο του Σχολαρχείου Βόλου, με ημερομηνία 17-2-1869).

³⁵ Εφημ. Βόλου «**ΣΗΜΑΙΑ**», φύλλο της 22-3-1931. Βλ. και Χαρίτος, *ό.π.*, σελ. 65, υποσ. 2.

³⁶ Δημαράς Αλέξης, *ό.π.*, σελ. 218-219.

³⁷ *Ο.π.*, σελ. 219.

Η ηγεσία λοιπόν της Ορθοδόξου Εκκλησίας έδειξε ενδιαφέρον και παρουσίασε ανανεωμένες προσπάθειες, ώστε να καθοδηγήσει τα εκπαιδευτικά πράγματα και να ρυθμίσει τη λειτουργία των σχολείων σε όλη την εποπτευόμενη από το Ελληνικό Πατριαρχείο επικράτεια, η οποία ήταν ακόμη τουρκοκρατούμενη. Στην περιοχή της Δημητριάδος κατά την ίδια χρονική περίοδο ίσχυε το καθεστώς της εξάρτησης των σχολικών πραγμάτων από την κεφαλή της Εκκλησίας, δηλαδή την εποπτεία των σχολείων ασκούσε κατά παράδοση το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως με τα αρμόδια υπηρεσιακά όργανά του και βεβαίως με τη μεσολάβηση του τοπικού Ιεράρχη, του Μητροπολίτη της Δημητριάδος. Το καθεστώς αυτό δεν ίσχυε φυσικά μόνο για την περιοχή της Δημητριάδος, αλλά και για όλες τις ελληνικές επαρχίες, οι οποίες ήταν υποκείμενες στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου. Υπήρχε δικαιωματικά η δυνατότητα στην εκκλησία να εποπτεύει τα σχολεία όπου αυτά λειτουργούσαν με τη φροντίδα των εφόρων και όπου δίδασκαν οι εκπαιδευτικοί που κάθε φορά και σε κάθε περίπτωση προσλαμβάνονταν. Το δικαίωμα όμως αυτό, αν και κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα περιοριζόταν στην απαραίτητη έγκριση και ευλογία μέσω των Πατριαρχικών σιγιλλίων, το 1836 έγινε εφικτό όταν ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο ΣΤ΄ «...εκανόνισε το δίκαιον της εκκλησιαστικής εποπτείας και εξέδωκεν τον επί τούτω κανονισμόν...»³⁸, καθώς μάλιστα ιδρύθηκε και η «Κεντρική Εκκλησιαστική και Πνευματική Επιτροπή» του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η οποία μεταξύ των άλλων καθηκόντων με τα οποία είχε επιφορτισθεί είχε αναλάβει την έγκριση της πρόσληψης και απόλυσης των δασκάλων, την υπόδειξη των εγκεκριμένων διδακτικών εγχειριδίων στα σχολεία και επίσης τον ορισμό των μελών της εφορείας του κάθε σχολείου. Ακόμη η ίδια Κεντρική Επιτροπή εξέταζε «τα φρονήματα, τη διαγωγή και τα μαθήματα των διδασκάλων και των μαθητών». Η στενή εποπτεία της Εκκλησίας στα σχολεία έγινε περισσότερο συγκεκριμένη το 1846, όταν ο Οικουμενικός Πατριάρχης Άνθιμος ο ΣΤ΄ εξέδωσε «τον πρώτον τον εν Κωνσταντινουπόλει και ταις επαρχίαις του Οικουμενικού Θρόνου σχολείων των Ορθοδόξων Κανονισμόν μετά και του επί τούτω πατριαρχικού και συνοδικού σιγιλλίου».

Κατά την περίοδο της τελευταίας φάσης της Τουρκοκρατίας στην περιοχή της Δημητριάδος, όταν το ενδιαφέρον και οι δικαιοδοσίες της Εκκλησίας για τα σχολικά πράγματα ανανεώθηκαν και μπήκαν σε εφαρμογή οι διατάξεις και οι πράξεις που είχε προηγουμένως θεσπίσει η κεφαλή της Ορθοδόξου Εκκλησίας, ένας από τους αποδέκτες της Πατριαρχικής εγκυκλίου του 1873 – από τον πατριαρχεύοντα για τρίτη φορά Άνθιμο τον ΣΤ΄ - ήταν και ο

³⁸ Γεδεών Ι. Μανουήλ, *Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα*, Αθήνα 1976, σελ. 224.

Μητροπολίτης της Δημητριάδος Γρηγόριος ο Δ΄ Φορτουσιάδης, ο οποίος κατά την ίδια εποχή φερόταν ως Πρόεδρος του «Φιλοπαιδευτικού Ομίλου της Θεσσαλομαγνησίας». Διά της εγκυκλίου αυτής³⁹ καταγραφόταν η μορφή της εκκλησιαστικής παρεμβολής στα εκπαιδευτικά πράγματα της περιοχής και καθορίζονταν ακριβώς οι εντολές της κεφαλής της Ορθοδόξου Εκκλησίας στο Μητροπολίτη της Δημητριάδος, τις οποίες αυτός ήταν υποχρεωμένος να ακολουθήσει κατά γράμμα. Με τη σειρά του ο Μητροπολίτης της Δημητριάδος απέστειλε έγγραφο προς τους δασκάλους και τους εφόρους των σχολείων του Πηλίου⁴⁰ ως άμεση ανταπόκριση – και δέουσα μεταβίβαση στους αρμοδίους- στις εντολές του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Από τα κείμενα των εγγράφων αυτών τεκμηριώνεται κατ' άμεσο τρόπο το γεγονός της εξαρτήσεως της λειτουργίας των σχολείων της περιοχής της Δημητριάδος από την εποπτεύουσα εκκλησιαστική Αρχή, οι δε παραλήπτες των εγγράφων – τοπικοί έφοροι των σχολείων και δάσκαλοι- ήταν υποχρεωμένοι να τηρήσουν επακριβώς τις εντολές που τους δίνονταν για να τύχουν της έγκρισης της λειτουργίας των σχολείων τους από την πατριαρχική επιτροπή. Το καθεστώς αυτό ίσχυσε ως την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στο Ελληνικό κράτος (1881), οπότε τα σχολεία της περιοχής της Δημητριάδος εντάχθηκαν στο σύστημα διοίκησης και λειτουργίας που ίσχυε σ' αυτό.

Κάνοντας μια σύντομη ανασκόπηση των όσων αναφέρθηκαν ως εδώ, φαίνεται ότι η ακμή της Παιδείας στην περιοχή της Δημητριάδος άρχισε κατά το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα, μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή (1774) μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας. Οι εκπαιδευτικές προσπάθειες που ως εκείνη την περίοδο ήταν διάσπαρτες, άνισες και ασυντόνιστες και απέβλεπαν κυρίως στην κάλυψη άμεσων βιοτικών αναγκών, προσφέροντας έτσι εντελώς στοιχειώδεις γνώσεις, άρχισαν να συστηματοποιούνται με την αμέριστη συμπαράσταση της Εκκλησίας και ευπόρων αποδήμων ή κατοίκων της περιοχής, επιθυμώντας πρωτίστως την πνευματική αφύπνιση του υπόδουλου πληθυσμού, εμπνεόμενοι και από το φαινόμενο του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Η συνδρομή του Κλήρου υπήρξε καθοριστική, δικαίως λοιπόν υποστηρίχθηκε ότι «ο Κλήρος υπήρξε ο οδηγός του Έθνους και το στήριγμά του»⁴¹. Από τους πρώτους εκπαιδευτικούς πυρήνες οι οποίοι λειτούργησαν μέσα στις εκκλησίες και στα μοναστήρια, η κατάσταση σταδιακά βελτιώθηκε και από τους πρώτους ανώνυμους, εμπειρικούς και αυτόκλητους δασκάλους οι οποίοι κατά τη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν κληρικοί, τα σχολεία επανδρώθηκαν με λόγιους και μορφωμένους

³⁹ Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, *ό.π.*, σελ. 89-90.

⁴⁰ *Ο.π.*, σελ. 90.

⁴¹ Κόκκινος Διονύσιος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα 1938, τόμ. Α΄, σελ. 28.

εκπαιδευτικούς σε ξεχωριστά κτίρια και όχι πλέον μέσα σε ιερούς χώρους, όπως συνέβαινε ως τότε. Εξαιτίας της έλλειψης μορφωμένων δασκάλων, η οποία ήταν καθοριστικός παράγοντας στασιμότητας της εκπαιδευτικής κίνησης, η ίδρυση επίσημων σχολείων στην περιοχή της Δημητριάδος καθυστέρησε παρ'όλη τη φήμη των σχολείων της Ζαγοράς και των Μηλεών. Εντούτοις την καθυστέρηση διαδέχτηκε η πνευματική ακμή από το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα ως την επανάσταση του 1821, περίοδο κατά την οποία η άνθηση της Παιδείας στην περιοχή σταμάτησε και οι εκπαιδευτικές προσπάθειες παρέλυσαν και κλονίστηκαν. Αυτό συνέβη αφενός λόγω της κοινωνικής αναστάτωσης και αφετέρου λόγω της έλλειψης των δασκάλων, πολλοί από τους οποίους πέρασαν σε άλλο πεδίο δράσης, ανταποκρινόμενοι στο κάλεσμα της Ελλάδος και στα μηνύματα της εποχής εκείνης.

Δεν είναι όμως άγνωστο στην έρευνα για την Παιδεία στην περιοχή της Δημητριάδος (κατά τους χρόνους 1774 – 1881) ότι τουλάχιστον κατά την περίοδο από την έναρξη της πνευματικής ακμής ως την έναρξη της επανάστασης του 1821 υπήρξαν και πάρα πολλές αντιδράσεις κατά των εκπαιδευτικών προσπαθειών, η εξάπλωση των οποίων ήταν μεν γεγονός, αλλά δεν μπορούμε να πούμε ότι η λειτουργία όλων των σχολείων κατά την εποχή εκείνη ήταν συνεχής και υποδειγματική. Πολλά από τα σχολεία υπολειπούνταν και έκλειναν για κάποια χρονικά διαστήματα, αν συνέβαινε να αρρωστήσει ο μοναδικός δάσκαλός τους ή να φύγει για διάφορους λόγους. Ακόμη και το φημισμένο «Ελληνομουσείο» της Ζαγοράς που διέθετε και το μοναδικό σε ολόκληρη την περιοχή της Δημητριάδος οικοτροφείο, υποχρεώθηκε να κλείσει εξαιτίας της αδιαφορίας ορισμένων προυχόντων προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα, οι οποίοι καταχράστηκαν τα χρήματα που άφησε ο Ιωάννης Πρίγκος για τη συντήρηση και τη λειτουργία του ιδρύματος, όπως αναφέρεται⁴² σε πηγές της εποχής εκείνης. Η αδιαφορία αυτή των προυχόντων έφτασε ως την αντίδραση. Έχοντας επίσης προστριβές με το Ζαγοριανό Πατριάρχη Καλλίνικο, ο οποίος - όπως προαναφέρθηκε - ιδιώτευε στη Ζαγορά από το 1762 καθώς και με τον Ιωάννη Πρίγκο, προσπάθησαν να κλείσουν τα σχολεία -που ήταν έργο ζωής και των δύο ευεργετών- κατά τα έτη 1781 και 1783, κατηγορώντας τους στους Τούρκους ότι δήθεν ανακαίνισαν τα δύο σχολεία (των «κοινών γραμμάτων» και το «Ελληνομουσείο») αυθαίρετα, χωρίς την άδεια της οθωμανικής διοίκησης. Κατόπιν τούτου, επιβλήθηκαν πρόστιμα και κλονίστηκε η λειτουργία των

⁴² Βλ. και Δημητριάδης, *Γεωγραφία Νεωτερική Περί της Ελλάδος* (Επιμέλεια Αικατερίνης Κουμαριανού) Αθήνα 2000², σελ. 190-191 (Α' έκδοση Βιέννη 1791).

σχολείων⁴³, χωρίς αυτό να σημαίνει βεβαίως ότι διακόπηκε. Μετά την επανάσταση του 1821, το Ελληνομουσείο παρήκμασε, αλλά στη θέση του το 1833 ιδρύθηκε το «Κρίτσκειο», χάρη στη συνδρομή των απόδημων Ζαγοριανών Μωυσή και Νικολάου Κρίτσκη, οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι στη Ρωσία.

Τα φαινόμενα αυτά της αντίδρασης εμφανίστηκαν και σε άλλα χωριά του Πηλίου και όχι μόνο στη Ζαγορά. Οι νεωτεριστικές ιδέες που εμπνέονταν από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και αφορούσαν την εκπαίδευση συνάντησαν έντονες αντιδράσεις από τη συντηρητική μερίδα ορισμένων προεστών, οι οποίοι θεώρησαν ότι θα θίγονταν τα συμφέροντα και η θέση τους. Πολλοί από αυτούς ενέπλεξαν την Παιδεία στις μεταξύ τους αντιθέσεις και αντιζηλίες, ενώ κοντά σ' αυτούς υπήρχαν και μερικοί – ευτυχώς ελάχιστοι – φανατισμένοι και θρησκόληπτοι κληρικοί, οι οποίοι έβλεπαν μέσα από το παλιό δογματικό πρίσμα πως η απομάκρυνση από τη λόγια και σχολαστική εκπαιδευτική παράδοση – όπως αυτή εκφραζόταν μέσω των σχολείων των «κοινών γραμμάτων» - και ο ενστερνισμός των νέων ιδεών και κηρυγμάτων του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, διαμέσου των νέων μαθημάτων της Φιλοσοφίας και των Θετικών Επιστημών, θα είχε ως αποτέλεσμα την εθνική και θρησκευτική αλλοτρίωση του λαού⁴⁴. Ωστόσο, η πνευματική αναγέννηση στην περιοχή της Δημητριάδος δεν μπόρεσε να θιχτεί, επειδή αυτά τα φαινόμενα της αντίδρασης ήταν λιγοστά και μεμονωμένα και ασφαλώς δεν μπορούν να οδηγήσουν την έρευνα σε γενικεύσεις. Τουλάχιστον στα θέματα της Παιδείας, παρ' όλες τις αντιθέσεις τους – για τις οποίες ψέγονται σκληρά και από λογίους της εποχής⁴⁵ – η συντριπτική πλειοψηφία των προυχόντων επέδειξε υψηλό αίσθημα ευθύνης και αξιοζήλευτο ενδιαφέρον, στην ύπαρξη των οποίων οφείλεται άλλωστε κατά ένα μεγάλο μέρος η ανάπτυξη της Παιδείας στα χωριά της περιοχής⁴⁶. Κύριος παράγοντας στη σύσταση και την εύρυθμη λειτουργία των σχολείων ήταν η φιλεκπαιδευτική διάθεση των κοινοτικών αρχόντων. Η έλλειψη της κεντρικής εξουσίας ήταν ο λόγος που καλλιέργησε στους δημογέροντες το χρέος της εκπαίδευσης των νέων στις κοινότητες τις οποίες αυτοί διοικούσαν, ενώ οι πιο σημαντικές ενέργειες τις οποίες έκαναν οι κοινοτικοί άρχοντες ήταν αφενός η ίδρυση και αφετέρου η συντήρηση των σχολείων που λειτουργούσαν

⁴³ Βλ. και: Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 585-586 καθώς επίσης και Σκουβαράς Βαγγέλης, *ό.π.*, σελ. 277-281, όπου αναφέρονται αναλυτικά τα προβλήματα που δημιούργησαν στη λειτουργία των σχολείων μερικοί προύχοντες της Ζαγοράς.

⁴⁴ Λιάπης Κώστας, *Η Παιδεία στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο πριν απ' την Εθνεγερσία του Εικοσιένα*, ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ 8, Βόλος 1988, σελ. 131-132.

⁴⁵ Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 184.

⁴⁶ *Ο.π.*, σελ. 175.

σ' αυτές. Οι ενέργειες αυτές συνεχίζονταν χωρίς διακοπή, προκειμένου κάθε φορά να εξασφαλίζεται το αναγκαίο ποσό των χρημάτων για την εξεύρεση και την πληρωμή του δασκάλου, για την περιποίηση και τον απαραίτητο εξοπλισμό του διδακτηρίου, για τη συντήρησή του κ.λ.π. Τα χρήματα αυτά τα διέθετε κυρίως η κοινοτική αρχή, χωρίς να παραβλέπεται – όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως- και η συνδρομή άλλων ιδιωτικών χρηματοδοτήσεων, καθώς επίσης και των μοναστηριών που υπάγονταν στις κοινότητες, ενώ σημαντική πολλές φορές υπήρξε και η συνδρομή της Μητρόπολης της Δημητριάδος. Οι δημογέροντες των διαφόρων κοινοτήτων είχαν αναλάβει τη φρονίδα να βρουν και να προσλάβουν τον κατά τη γνώμη τους καλύτερο δάσκαλο για τη λειτουργία των σχολείων τους. Οι πλέον ακμάζουσες κοινότητες προτιμούσαν κυρίως φημισμένους δασκάλους, τους οποίους βεβαίως πλήρωναν καλύτερα, πάντοτε δε μεταξύ δασκάλων και προυχόντων συντάσσονταν συμφωνητικά⁴⁷, τα οποία καθόριζαν τους όρους της συνεργασίας, τα εκατέρωθεν καθήκοντα και τις αμοιβαίες υποχρεώσεις καθώς και το ποσό της αμοιβής για την εκτέλεση του διδακτικού έργου. Υπήρχε μάλιστα άμιλλα μεταξύ των κοινοτήτων για το ποια θα αποκτούσε τον καλύτερο δάσκαλο για το σχολείο της.

Η άποψη συμφώνως με την οποία υπήρξε γενίκευση των αντιδράσεων κατά της εξάπλωσης της Παιδείας στην περιοχή της Δημητριάδος⁴⁸ από τους προύχοντες των κοινοτήτων ανατρέπεται από την ίδια την εκπαιδευτική πραγματικότητα της εποχής εκείνης, όπως άλλωστε φαίνεται από τα στοιχεία που παρατέθηκαν. Η δημιουργία και η συνεχής επέκταση της ίδρυσης σχολείων στην περιοχή προϋπέθετε και το σχετικό ενδιαφέρον καθώς και τις ανάλογες ενέργειες των δημογερόντων, υπήρχαν εντούτοις και ελάχιστες εξαιρέσεις. Το ότι δεν είχαν την ίδια απόδοση οι δάσκαλοι, ούτε βέβαια όλα τα σχολεία, είναι επίσης αυτονόητο. Γεγονός πάντως είναι το ότι στην περιοχή της Δημητριάδος υπήρξε έντονο το ενδιαφέρον των κατοίκων για την Παιδεία και για την πνευματική υπόσταση του υπόδουλου πληθυσμού της. Παραλλήλως η εποπτεία της Εκκλησίας και η έμπρακτη ενεργητικότητα των ιεραρχών μαζί με τους κοινοτικούς άρχοντες καθώς και η συνδρομή της ιδιωτικής πρωτοβουλίας για τα εκπαιδευτικά θέματα, συνεισέφεραν τα μέγιστα για την εμπέδωση του θεσμού της Παιδείας στην περιοχή της Δημητριάδος.

⁴⁷ Πρβλ. και Σκουβαράς Βαγγέλης, *ό.π.*, σελ. 261-262 και 268-269. (βλ. και το **ΧΓΦ**. υπ' αριθμ. 22 της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς)

⁴⁸ Βλ. και Κορδάτος Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 578 (πρβλ. και σελ. 586, για το σχολείο της Ζαγοράς).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ο ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ

Στην κατακτημένη από τους Τούρκους Θεσσαλία το θέμα της θρησκείας αντιμετωπίστηκε από την αρχή με ανεκτικότητα, όπως άλλωστε συνιστούσε και το Κοράνιο, όταν οι αλλόθρησκοι υποτάσσονταν ειρηνικά στις δυνάμεις του Ισλάμ. Μετά άλλωστε από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως η ύπαρξη της χριστιανικής εκκλησίας είχε ρυθμιστεί με το «βεράτιο»⁴⁹ που παραχώρησε ο Σουλτάνος Μωάμεθ ο Β΄ στον Οικουμενικό Πατριάρχη Γεώργιο Σχολάριο – Γεννάδιο το Β΄, σύμφωνα με το οποίο οι ορθόδοξοι ιεράρχες εξέλεγαν τον Πατριάρχη τους, ο οποίος ήταν υπόλογος μόνο στο Σουλτάνο. Αν και οι εκκλησίες και τα μοναστήρια αφέθηκαν τυπικά να λειτουργούν ελεύθερα, όπως όριζε το βεράτιο, στην πραγματικότητα δημιουργήθηκαν άπειροι περιορισμοί, που με τις φανερές παραβιάσεις τους σε μακρινές περιοχές, όπως η Θεσσαλία, η λειτουργία των ναών και των μοναστηριών κατάντησε πολύ δύσκολη, συχνό μάλιστα ήταν το φαινόμενο κατά το οποίο για τους κληρικούς και τους πιστούς γινόταν πάρα πολύ επικίνδυνη⁵⁰. Βανδαλισμοί και καταστροφές σε πολλούς ναούς ήταν κάτι συνηθισμένο, ενώ σε πολλές περιπτώσεις αφαιρέθηκαν μοναστηριακές και εκκλησιαστικές περιουσίες. Με την πάροδο του χρόνου, παρατηρήθηκε το φαινόμενο να υπάρχει διαφορετική κατάσταση στον πεδινό χριστιανικό πληθυσμό απ' ότι στον ορεινό. Στον μεν πρώτο επήλθε σταδιακά κάποια χαλάρωση στον θρησκευτικό τομέα, η οποία οδήγησε σε μια απομάκρυνση του χριστιανικού ποιμνίου από την εκκλησία και σε μια μορφή θρησκευτικής κατάπτωσης, που οφείλονταν κυρίως στα εμπόδια για τη λειτουργία ναών και στην έλλειψη οικονομικών μέσων, εξαιτίας των τουρκικών αυθαιρεσιών.

Από την άλλη, η κατάσταση για τον ορεινό χριστιανικό πληθυσμό ήταν πολύ διαφορετική. Η διατήρηση των σχετικών ελευθεριών του και το προνόμιο που είχε να μην υπάρχει ανάμεσά του τουρκικό στοιχείο, επέτρεψε στο να λειτουργούν φανερά και χωρίς φόβο οι εκκλησίες του και να εκκλησιάζεται ομοίως και ο ίδιος χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα.

⁴⁹ **Βεράτι(ο)** ή **μπεράτι**, τούρκ. **berat**: σουλτανικό διάταγμα α) που παραχωρούσε διάφορες απαλλαγές ή προνόμια, β) που επικύρωνε την εκλογή του Πατριάρχη ή των Μητροπολιτών και περιείχε την αναγνώριση των παρεχόμενων θρησκευτικών προνομίων.

⁵⁰ Αρσενίου Αρσ. Λάζαρος, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1964, σελ. 33.

Ήδη, από το 1668, με σουλτανικό διάταγμα είχε θεσπιστεί ώστε «να είναι τα χωριά (του Πηλίου) αυτοδιοίκητα και ανενόχλητα από την τουρκική εξουσία», με την πάροδο δε του χρόνου – ως την εμφάνιση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού – ήκμασαν αρκετά εμποροβιοτεχνικά κέντρα στην περιοχή της Δημητριάδος, όπως π.χ. η Μακρινίτσα, η Πορταριά, η Δράκεια, οι Μηλιές, η Ζαγορά, η Αργαλαστή, η Αγιά κ.ά. Τα κέντρα αυτά εξασφάλισαν ένα ικανοποιητικό εισόδημα στους κατοίκους τους, απέκτησαν δε μεγάλη φήμη τόσο μέσα στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, όπου άνοιξαν πρατήρια στις μεγαλύτερες πόλεις της Ευρώπης (Βιέννη, Βουδαπέστη, Βουκουρέστι, Αμβούργο, Δρέσδη, κ.ά). Σημαντικό ρόλο έπαιξε γι αυτό ο σπουδαίος εμπορικός στόλος, που επανδρωνόταν κυρίως από Μιτζελιώτες, Τρικεριώτες, Κεραμιδιώτες και Ζαγοριανούς, ενώ δεν ήταν αμελητέες και η συμβολή των μεγάλων εμπορικών караβανιών που διέσχιζαν από άκρη σ' άκρη όλη την Κεντρική Ευρώπη, καθοδηγούμενα από έμπειρους αγωγιάτες⁵¹.

Η στενότερη επικοινωνία της Θεσσαλίας με την Ευρώπη εξαιτίας του εξαγωγικού εμπορίου – και ιδιαίτερα της περιοχής της Δημητριάδος – διάνοιξε νέους ορίζοντες στον υπόδουλο πληθυσμό, επιφέροντας θετικές επιπτώσεις, τόσο οικονομικές όσο και ιδεολογικές, πολιτισμικές και πνευματικές. Οι απόδημοι εκτός των εμβασμάτων για την ενίσχυση, συντήρηση και βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των οικογενειών τους έστελναν μεγάλο αριθμό βιβλίων και γενικά έντυπο υλικό για εμπλουτισμό ή συγκρότηση μοναστηριακών, κοινοτικών ή σχολικών βιβλιοθηκών. Φημισμένες ήταν οι βιβλιοθήκες των μονών Ξενιάς και Φλαμουρίου, καθώς και οι κοινοτικές βιβλιοθήκες της Ζαγοράς, των Μηλεών και του Αλμυρού. Όλα αυτά δημιούργησαν τις καταλληλότερες προϋποθέσεις για την πνευματική αναγέννηση της περιοχής της Δημητριάδος και κατ' επέκταση ολόκληρης της Θεσσαλίας, η αρχή της οποίας εκδηλώθηκε πολύ νωρίς. Η παρουσία επίσης πολλών μοναστηριών – κυρίως στις ορεινές περιοχές – συντέλεσε σημαντικά στη διατήρηση της πίστης και της ελληνικότητας του πληθυσμού αρχικά, καθώς και στην προαναφερθείσα πνευματική αναγέννηση αργότερα.

Η εκπαιδευτική πρόοδος επιταχύνθηκε με τη διάδοση των διαφόρων εντύπων, βιβλίων, περιοδικών, εφημερίδων και χαρτών. Με τις επιχορηγήσεις διαφόρων εμπόρων και εφοπλιστών, κληροδοτήματα, καθώς και υποτροφίες θεσπίστηκαν και λειτούργησαν στις Μηλιές και στη Ζαγορά του Πηλίου οι δύο φημισμένες σε όλη την Ελλάδα σχολές, όπου δίδαξαν διακεκριμένοι δάσκαλοι και λόγιοι, συνήθως απόφοιτοι των θεσσαλικών σχολών,

⁵¹ Λαζάρου Γ. Αχιλλέας, «Η Θεσσαλία από τις αρχές της ως το 1881», ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 14, Αθήνα 1981, σελ. 69 (και ανάτυπο).

που είχαν μετεκπαιδευτεί στην Ευρώπη. Οι ευεργέτες και οι δωρητές των σχολών και των βιβλιοθηκών δεν αρκούσαν στην προσφορά γνώσεων, αλλά φιλοδοξούσαν να επανδρώσουν τις σχολές με μεγάλους διδασκάλους. Όπως για παράδειγμα, οι Ζαγοριανοί Κωνσταντίνος Μαυρίκιος και Ιωάννης Πρίγκος, οι οποίοι πλήρωναν για την αγορά και την εκτύπωση βιβλίων, δώριζαν βιβλία και έντυπα, φρόντιζαν για τον άρτιο εξοπλισμό της σχολής της Ζαγοράς και τους μισθούς των δασκάλων της και οι οποίοι υπήρξαν από τους θεμελιωτές του Θεσσαλικού Διαφωτισμού.

Δικαιολογημένη είναι η άποψη ότι ο κορμός του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ήταν βγαλμένος από τη Θεσσαλία⁵². Μορφές σαν του Ζαχαρία Παπαστέλιου, διδασκάλου των σχολών Μακρινίτσας και Μηλεών, του Νικολάου Ιωάννου Κασσαβέτη, διδασκάλου του Γρηγορίου Κωνσταντά και του Ρήγα Βελεστινλή, του Ζαγοριανού Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου Γ', του Δανιήλ Φιλιππίδη του Γρηγορίου Κωνσταντά, του Άνθιμου Γαζή κ.ά. λάμπρυναν πρώτα την περιοχή της Δημητριάδος και μετά όλη την πνευματική Ελλάδα κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Ο απόδημος Ελληνισμός, έμποροι και λόγιοι, επηρεασμένοι από τις κοσμογονικές αλλαγές στην Ευρώπη, οι οποίες ακολούθησαν την Αναγέννηση και συνεχίστηκαν με ραγδαίο ρυθμό κατά τους 17ο και 18ο αιώνες, δε μπορούσε να μείνει αμέτοχος. Θέλησε με όλες του τις δυνάμεις να συμβάλει στο φωτισμό των υπόδουλων Ελλήνων και ως πρώτο βήμα ήταν η ίδρυση ελληνικών σχολείων σε χώρες της Ευρώπης, πολλά από τα οποία εξελίχθηκαν σε σημαντικά κέντρα κλασικών σπουδών, στα οποία φοίτησαν εκατοντάδες Έλληνες σπουδαστές⁵³. Με βάση λοιπόν τον απόδημο Ελληνισμό, την Εκκλησία και την αστική τάξη των ελληνικών εμποροβιοτεχνικών κέντρων, οργανώθηκε σταδιακά η εκπαίδευση σε όλο τον Ελληνισμό, που συντέλεσε στην πολιτική, εθνική και πνευματική του αναγέννηση⁵⁴.

Ως τα μέσα του 18ου αιώνα το έδαφος άρχισε να γίνεται προσφορότερο για την αναγέννηση της Παιδείας. Χάρη σε ατομικές πρωτοβουλίες διαφόρων φωτισμένων ιεραρχών μα και πλούσιων εμπόρων, ιδρύθηκαν αξιόλογα σχολεία σε πολλές πόλεις και κωμοπόλεις των τουρκοκρατούμενων περιοχών τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Παρά τις πολλές δυσκολίες και ελλείψεις, η νεοελληνική εκπαίδευση είχε σταθερά ανοδική και εξελικτική

⁵² Λαζάρου Γ. Αχιλλέας, *ό.π.*, σελ. 70-71.

⁵³ Βακαλόπουλος Ε. Απόστολος, *Τουρκοκρατία 1453-1669, ΙΝΕ, τ. Β'*, Αθήνα 1976², σελ. 275 κ.ε.

⁵⁴ Πατρινέλης Χρίστος, *«Από την Άλωση ως τις απαρχές της πρώτης αναγέννησής της Παιδείας»*, ΙΕΕ, τ. Ι', Αθήνα 1974, σελ. 368.

πορεία και ακολούθησε την εξέλιξη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Η προσπάθεια των Ελλήνων για γενίκευση της Παιδείας κατά το 18ο αιώνα ήταν συγκινητική, η δε πίστη των Ελλήνων λογίων και διδασκάλων στην αναγεννητική δύναμή της ήταν βαθιά και έντονη. Τόνιζαν μάλιστα την ανάγκη καθολικότητάς της, για να αφυπνισθεί μέσα απ' αυτή το υπόδουλο Γένος, επηρεασμένοι από τα κηρύγματα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός, ο Ρήγας Βελεστινλής, ο Αδαμάντιος Κοραής και άλλες πνευματικές μορφές, τόνιζαν ιδιαίτερα την ανάγκη δημιουργίας σχολείων για την αφύπνιση του Ελληνικού Γένους, από το σκοτός της σκλαβιάς⁵⁵. Η συμμετοχή της Εκκλησίας για την επιτυχή έκβαση του εγχειρήματος αυτού ήταν καθοριστική. Από τα μέσα του 18ου αιώνα και εξής τα κοινά σχολεία στεγάζονταν αρχικά στα σπίτια των δασκάλων και αργότερα, με την αύξηση του αριθμού των μαθητών, στις εκκλησίες και σε άλλα οικοδομήματα, όπως π.χ. σε χώρους μοναστηριών, μετοχιών ή ναών. Δεν ήταν λοιπόν τυχαίο το γεγονός ότι οι πρώτοι και οι σπουδαιότεροι δάσκαλοι ήταν εκκλησιαστικοί άνδρες, οι οποίοι συνδέονταν εκ παραδόσεως με την εκπαίδευση. Εκτός από τις αναφερθείσες χορηγίες και δωρεές για τη λειτουργία των σχολείων, σημαντικό ρόλο έπαιζαν και οι εισπράξεις δια της περιφοράς δίσκων στους ναούς, οι τόκοι κεφαλαίων, διάφοροι ειδικοί φόροι κ.ά.⁵⁶.

Στις αρχές του 19ου αιώνα η εκπαίδευση είχε πάρει καθολικό χαρακτήρα και σε όλα σχεδόν τα χωριά λειτουργούσαν σχολεία, όπως μαρτυρείται από πολλές πηγές. Η Θεσσαλία και ειδικά η περιοχή της Δημητριάδος κατείχε ξεχωριστή θέση και έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο, εμφανιζόμενη ως πρωτοπόρος στα πλαίσια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Εκεί ιδρύθηκαν τα περισσότερα και τα καλύτερα σχολεία και σχολές – από τα μέσα του 18ου αιώνα και εξής – εκ των οποίων αποφοίτησαν πολλοί και φωτισμένοι διδάσκαλοι και λόγιοι. Εκεί ανήκε και το τιμητικό προνόμιο να έχει αναδείξει τις πιο πολλές και τις πλέον σημαντικές μορφές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και των μεγάλων Διδασκάλων του Γένους (Ρήγας Βελεστινλής, Γρηγόριος Κωνσταντάς, Άνθιμος Γαζής, Δανιήλ Φιλιππίδης κ.ά.), όπως ήδη αναφέρθηκε.

Οι κύριες κατευθύνσεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ήταν οι εξής τρεις:

⁵⁵ Νημάς Α. Θεόδωρος, *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 65.

⁵⁶ Χατζόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 313-322.

α) Ο εφοδιασμός των Ελλήνων με απαραίτητες γνώσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να τους βοηθήσουν στο εμπόριο και στην καθημερινή τους ζωή

β) Η σύνδεση των Ελλήνων και η άμεση επαφή τους με τα διάφορα ιδεολογικά ρεύματα της Ευρώπης και ιδιαίτερα με τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και

γ) Η δυνατότητα αφύπνισης της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων και η μέσω αυτής προετοιμασία της εθνικής εξέγερσης και του ένοπλου αγώνα κατά των Τούρκων, με αντικειμενικό σκοπό την απελευθέρωση του υπόδουλου Ελληνισμού.

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, μέσω της Παιδείας που έθετε ως κύριο στόχο του σκλαβωμένου Γένους, είχε ως σκοπό την εθνική απελευθέρωση, προς επαλήθευση του γραφέντος υπό τον Αδ. Κοραή «Όταν τα φώτα λάμψωσιν, η δουλεία εξ ανάγκης πρέπει να παύση». Η απήχηση του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στον υπόδουλο Ελληνισμό, τόσο παροικιακό όσο και τουρκοκρατούμενο, ήταν τεράστια. Έτσι, ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός ήρθε ως συνέχεια του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, ως μια πνευματική κίνηση που διαμορφώθηκε στον Ελλαδικό χώρο τα μισά του ΙΗ΄ και στις αρχές του ΙΘ΄ αιώνα (1750-1828), μέσα στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Παιδείας και που έδωσε ώθηση στην καλλιέργεια των επιστημών και της γνώσης. Αυτός αποτέλεσε τον σπορέα της πίστης στην ιδέα της απολύτρωσης του Ελληνικού έθνους από τον τουρκικό ζυγό καθώς και αδιάσπαστο μέρος από τον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων κατά των Τούρκων, μιας και τον όπλισε με ιδεολογικό περιεχόμενο, με επαναστατική θεωρία καθώς και με εθνική και πατριωτική συνείδηση. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός ήταν ένας συνεχής αγώνας με πνευματικά και ιδεολογικά όπλα που «στάθηκε μια γενναία ανάταση προς την κάθε είδους ελευθερία»⁵⁷.

Η Θεσσαλία κατέχει ένα πολύ μεγάλο μέρος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, αφού οι περισσότεροι και οι σημαντικότεροι των Ελλήνων διαφωτιστών είχαν θεσσαλική καταγωγή. Ο κορμός του Νεοελληνικού Διαφωτισμού προερχόταν από την περιοχή της Θεσσαλίας και δεν είναι άστοχο να υποστηριχθεί ότι παρ' όλα τα σχετικά ως σήμερα δημοσιεύματα για τη συμβολή της Θεσσαλίας στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό, δεν έχει καθοριστεί ακόμη επακριβώς η έκταση και η σημασία της. Πρωτοπόρος στην αναγεννητική – μορφωτική προσπάθεια της υπόδουλης Ελλάδος, ο θεσσαλικός Διαφωτισμός βρήκε το πλέον εύφορο έδαφος να ανθίσει στην περιοχή της Δημητριάδος, και ιδιαίτερα στο Πήλιο. Η προεπαναστατική Παιδεία στο

⁵⁷ Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Νεοελληνικά μελετήματα 2*, Αθήνα 1998⁷, σελ.25.

Πήλιο αποτελεί ένα αξιομνημόνευτο φαινόμενο. Η ύπαρξη πληθώρας σχολείων καθώς και η εμφάνιση Μεγάλων Διδασκάλων του Γένους και Διαφωτιστών, κατέστησε το Πήλιο πόλο έλξης για μεγάλο χρονικό διάστημα από πολλούς Έλληνες, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της ακμής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1750-1828). Έτσι, ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα είχαμε μόνο μεμονωμένες περιπτώσεις με φημισμένα σχολεία, στη Θεσσαλία και ιδιαίτερα στο Πήλιο – και σε λιγότερο βαθμό στην Ήπειρο – το φαινόμενο αυτό χαρακτηρίζεται από μια αξιοσημείωτη μαζικότητα εμφάνισης και ίδρυσης ξακουστών σε όλη την Ελλάδα σχολείων π.χ. στις Μηλιές και στη Ζαγορά του Πηλίου, στα Αμπελάκια Λαρίσης και στην Τσαριτσάνη Ελασσόνας. Μάλιστα τα σχολεία αυτά είναι ευνόητο ότι ήταν σχολεία απευθυνόμενα στις πλατιές λαϊκές μάζες και όχι εκπαιδευτικά ιδρύματα ανώτερης γνώσης, τα οποία διαμορφώθηκαν και ιδρύθηκαν αργότερα. Άξιος λόγου, αν και όχι τόσο μεγάλης φήμης όσο τα παραπάνω σχολεία, ήταν επίσης στο θεσσαλικό χώρο οι σχολές του Τιρνάβου, του Λιβαδίου και της Ραψάνης Ολύμπου καθώς και το «Μουσείο των Αγράφων» στα Βραγγιανά της ορεινής Καρδίτσας. Όλη αυτή η περιοχή του θεσσαλικού χώρου, με τις γύρω εφαπτόμενες περιοχές των Αγράφων και της Ηπείρου, υπήρξε το λίκνο της προεπαναστατικής ελληνικής Παιδείας.

Αναφέρθηκαν προηγουμένως οι λόγοι της ανάπτυξης του Πηλίου και της ευρύτερης περιοχής της Δημητριάδος, καθώς και της πνευματικής αφύπνισης των κατοίκων τους, που, σε συνδυασμό με την ολιγάριθμη τουρκική παρουσία που υπήρχε στον εδαφικό τους χώρο, βρισκόνταν σε πλεονεκτικότερη θέση από άλλες περιοχές της Ελλάδος. Όλα αυτά τα στοιχεία συντέλεσαν στο να υπάρχει μια συνεχώς αυξανόμενη τάση για περισσότερες ευκαιρίες για μάθηση από όλο και μεγαλύτερο μέρος του εγχώριου πληθυσμού, ενώ οι συνθήκες που επικρατούσαν ευνοούσαν τη συνειδητοποίηση της σημασίας του ευρύτερου προορισμού του σχολείου από τις πλατύτερες μάζες των κατοίκων της περιοχής. Στο οδοιπορικό του στην προεπαναστατική Θεσσαλία ο Άγγλος περιηγητής William Leake⁵⁸ ανέφερε ότι στα 1809 υπήρχαν στο Πήλιο 5 σχολεία για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και συγκεκριμένα στη Μακρινίτσα, στην Πορταριά, στη Δράκεια, στις Μηλιές και στη Ζαγορά.

Από τα μέσα του 18ου αιώνα ως την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης η αξιόλογη οικονομική ευημερία στα χωριά του Πηλίου, οδήγησε στην πνευματική και καλλιτεχνική ακμή της περιοχής. Εκτός των σχολείων στα χωριά που ανέφερε ο Leake, λειτούργησαν κατά την

⁵⁸ Leake M. William, *Η Θεσσαλία (1805-1810)*, Βόλος 1969, σελ. 106 (μετάφραση αιδεσιμώτατου Γεωργίου Στάθη) [από το ημερολόγιο του Άγγλου περιηγητή].

περίοδο εκείνη κοινά σχολεία στην Τσαγκαράδα, στον Κισσό, στον Άγιο Γεώργιο Νηλείας και στον Άγιο Λαυρέντιο. Την εκπαιδευτική προσπάθεια στα χωριά του Πηλίου βοηθούσαν και οι κοινοτικές αρχές με όλα τα μέσα που μπορούσαν να διαθέσουν, αν και κάποιοι προεστοί και κοτζαμπάσηδες κρατούσαν αντιδραστική στάση, διότι θεωρούσαν ότι η μόρφωση του λαού θα μπορούσε να αποβεί επικίνδυνος ανταγωνιστής της δικής τους επικυριαρχίας κι έτσι εναντιώθηκαν με κάθε τρόπο σ' αυτή. Δεν θα πρέπει επίσης να παραβλεφθεί και η σημαντική συμβολή κάποιων μοναστηριών της περιοχής στην εκπαιδευτική αυτή προσπάθεια, τα οποία ενίσχυσαν οικονομικά τα σχολεία του Πηλίου⁵⁹.

Η συμβολή της Εκκλησίας και ιδιαίτερα των μοναστηριών της περιοχής της Δημητριάδος υπήρξε ο αρχικός πυρήνας της δημιουργίας ενός ρεύματος που έτεινε προς τη διαφώτιση των κατοίκων. Είναι αξιοσημείωτο το φαινόμενο ότι εκτός από τα γράμματα οι κληρικοί και οι μοναχοί μετέδιδαν στους κατοίκους και πολλές χρήσιμες πρακτικές γνώσεις⁶⁰, για να αντιμετωπίζουν τα προβλήματα για την εξασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών στους χώρους της εργασίας τους, έτσι ώστε να μπορούν να τους βοηθήσουν στην ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών τους, όπως π.χ. στη γεωπονία και στη γεωργία, στην οινοποιία, στη βυρσοδεψία, στην κτηνοτροφία, στη μελισσοκομία κ.ά. Ο κλήρος και οι μοναχοί υπήρξαν ο συνδετικός κρίκος του ελληνικού στοιχείου της περιοχής και, παρά τις όποιες αρνητικές πλευρές αυτής της σχέσης συμπίεσης Ορθοδοξίας – λαού, ήταν φυσικό επακόλουθο οι πρώτοι εκπαιδευτικοί πυρήνες να λειτουργήσουν μέσα στα μοναστήρια και η Παιδεία που παρεχόταν να ήταν κυρίως στηριγμένη στις εκκλησιαστικές διδαχές. Είναι άλλωστε σήμερα εξακριβωμένο ότι οι Τούρκοι είχαν επιτρέψει από την αρχή την ελεύθερη δραστηριότητα της Εκκλησίας, αρκεί να ήταν βέβαιοι ότι αυτή η δραστηριότητα δεν θα είχε πολιτικούς στόχους⁶¹. Υπήρχε λοιπόν θρησκευτική ελευθερία, όσο οι Τούρκοι θεωρούσαν ότι αυτή δεν ήταν επικίνδυνη.

Σημαντικό σταθμό για την ιστορία και την εξέλιξη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και για την ανάπτυξη της Παιδείας στην περιοχή της Δημητριάδος αποτέλεσε η υπογραφή της συνθήκης του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή (1774) μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας, η οποία σήμανε το

⁵⁹ Θωμάς Γιώργος. «*Εκπαιδευτικές προσπάθειες στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5, Λάρισα 1983, σελ. 24-26.

⁶⁰ Αρσενίου Αρσ. Λάζαρος, *ό.π.*, σελ.134.

⁶¹ Μουγογιάννης Γ. Γιάννης, «*Η Παιδεία στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5, Λάρισα 1983, σελ. 49-50.

τέλος του εξάχρονου ρωσοτουρκικού πολέμου (1768-1774) και υπήρξε αφετηρία πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων στο χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και γενικότερα της ανατολικής Μεσογείου. Με το άρθρο 7 της συνθήκης η Ρωσία αναγνωριζόταν ως προστάτιδα των χριστιανών υπηκόων της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ενώ με το άρθρο 11 αποκτούσε απεριόριστα εμπορικά προνόμια στη Μαύρη Θάλασσα και στη Μεσόγειο. Με το άρθρο 16 η Ρωσία είχε προνομιακή θέση σε σχέση με τους χριστιανικούς πληθυσμούς των ημιαυτόνομων ηγεμονιών της Μολδαβίας και της Βλαχίας και με το άρθρο 17 η Τουρκία δεσμευόταν να χορηγήσει αμνηστία στους κατοίκους του Αιγαίου για τη συμμετοχή τους στα Ορλωφικά (1770) και να τους απαλλάξει επί δύο χρόνια από οποιαδήποτε φορολογία. Με τις ρυθμίσεις αυτές δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης του Ελληνισμού, η οποία είχε ήδη αρχίσει.

Αναλυτικότερα, ο όρος της ελεύθερης ναυσιπλοΐας εξυπηρέτησε έμμεσα και την επιχειρηματικότητα των Ελλήνων κάνοντάς τους να στραφούν στο εμπόριο και στη ναυτιλία. Το δικαίωμα των Ελλήνων να υψώνουν ελεύθερα στα πλοία τους ρωσική σημαία – για λόγους ασφάλειας και σκοπιμότητας- καθώς και το άνοιγμα των Στενών του Ελλησπόντου, το οποίο διευκόλυνε το εμπόριο των Ελλήνων με τα παράλια του Εύξεινου Πόντου, η εγκατάσταση κυρίως στη νότια Ρωσία μεταναστών από τα νησιά και άλλες περιοχές και το ειδικό καθεστώς το οποίο είχαν οι παραδουνάβιες ηγεμονίες, υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες για την πορεία του Ελληνισμού προς την εξέγερση του 1821 κατά των Τούρκων, μα και προς τη δημιουργία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Η συνθήκη αυτή ευνόησε εξαιρετικά και το Θεσσαλικό χώρο, ιδιαίτερα δε την περιοχή της Δημητριάδος, όχι μόνο γιατί επιτράπηκε η ελεύθερη ναυσιπλοΐα, αλλά και γιατί βοήθησε τη μετανάστευση στο εξωτερικό. Ένα άρθρο της όριζε «...ένα χρόνο, νά είναι ελεύθεροι οι Χριστιανοί νά πηγαίνουν όπου καί άν θέλουν...»⁶². Έτσι, άνοιξαν οι δρόμοι για τα περίφημα ζαγοριανά καράβια και δημιουργήθηκαν ευνοϊκότερες συνθήκες για την αποδημία των Θεσσαλών νέων, που έφυγαν ανήσυχοι και πνευματικά προικισμένοι για ξένες χώρες και επέστρεψαν ύστερα στη Θεσσαλία, για να μεταλαμπαδεύσουν τα φώτα της Παιδείας που είχαν αποκτήσει στην Ευρώπη στον υπόδουλο Ελληνισμό. Δεν είναι λοιπόν άστοχο να υποστηριχθεί η άποψη ότι κατά ένα μεγάλο ποσοστό όλα αυτά επέδρασαν στο να εγκλωπωθεί η Θεσσαλία την εκπαιδευτική αναγέννηση της Ελλάδος, καθώς επίσης – όπως δέχονται πολλοί ιστορικοί – ότι

⁶² Βαλέτας Γεώργιος, «Η συμβολή της Θεσσαλίας στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό» (σύντομο διάγραμμα), ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ (έκτακτη έκδοση), Αθήνα 1965, σελ. 326.

η συνθήκη αυτή βοήθησε ως ένα σημείο «στο ξεσπαργάνωμα του νέου Ελληνισμού»⁶³, στην πνευματική και πολιτική αφύπνιση των υπόδουλων Ελλήνων.

Μεγάλη ήταν επίσης και η επίδραση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης (1789) καθώς και η κατάργηση του φεουδαρχισμού στην Ευρώπη, που σε συνδυασμό με το κίνημα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, συνεισέφερε τα μέγιστα στη διαμόρφωση του ελληνικού διαφωτιστικού κινήματος. Όπως ήταν φυσικό, καθώς οι τουρκοκρατούμενες περιοχές άρχισαν να επηρεάζονται και να φορτίζονται ιδεολογικά και πολιτικά, ήταν πλέον αναμενόμενη η σταδιακή εμφάνιση της εθνικής περιχαράκωσης των ευρωπαϊκών κρατών, που οδήγησε με τη σειρά της στη δημιουργία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ως συνάρτησης και παραφυάδας του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και Εγκυκλοπαιδισμού, ο οποίος σταδιακά έβγαλε την Ελλάδα από την αμάθεια, και με τη συμβολή της παιδευτικής και ιδεολογικής επιρροής του κατάφερε να την οδηγήσει στην πνευματική της αναγέννηση.

Το διαφωτιστικό ελληνικό πνεύμα είχε να παλέψει με την αμάθεια αιώνων, τις διάφορες προκαταλήψεις και δεισιδαιμονίες, την τουρκική κατοχή και πολλές φορές με την αντίδραση των κοτζαμπάσηδων. Κύρια ώθηση στο πνεύμα αυτό έδωσε η εμφάνιση του Θεσσαλικού Διαφωτισμού, ο οποίος εισέβαλε στον ελληνικό χώρο μετά την απαρχή της παρακμής της οθωμανικής αυτοκρατορίας και την ανάπτυξη των καινούριων παραγωγικών κέντρων στις ορεινές περιοχές. Δόθηκε ιδιαίτερη ώθηση στη γνώση, στην επιστήμη, τη δημοσιογραφία, στις παραγωγικές συντροφίες (βιοτεχνικές και ναυτικές), στην έκδοση βιβλίων, περιοδικών εκδόσεων και εφημερίδων και τέλος στην επαναστατική εξέλιξη για την απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό⁶⁴. Ο διαφωτισμός του λαού, περιορισμένος αρχικά, μα με την πάροδο του χρόνου επεκτεινόμενος σε συνεχώς μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, είχε κι αυτός να αντιμετωπίσει πολλά προβλήματα. Διαφορετικές αντιλήψεις ως προς την εφαρμογή του, δισταμένες απόψεις ως προς τη δράση του λαού κατά των Τούρκων και διάφορα άλλα ζητήματα ταλάνιζαν τους λογίους και τους διαφωτιστές. Όλοι όμως συμφωνούσαν στο ότι η Παιδεία δεν έπρεπε να υπήρχε για ένα μόνο μικρό μέρος του πληθυσμού, αλλά για όλο το λαό, γιατί μόνον αν γινόταν κοινωνική πραγματικότητα θα μπορούσε να εκπληρώσει την διαχρονική της αποστολή. Πάνω σ' αυτή τη βάση της ενότητας

⁶³ Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 27.

⁶⁴ Παπακωνσταντίνου Β. Θωμάς, *Διαφωτισμός και κοινωνική εξέλιξη στη Θεσσαλία (1453-1821)*, Αθήνα 1984, σελ. 48. Πρβλ. και Αρσενίου Αρσ. Λάζαρος, *ό.π.*, σελ. 167.

λόγου – πράξης θα πρέπει να θεωρηθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της η επίδραση του Διαφωτισμού στην κοινωνική εξέλιξη.

Οι Θεσσαλοί λόγιοι και ιδιαίτερα οι λόγιοι της περιοχής της Δημητριάδος που ακολούθησαν με συνέπεια την επιστήμη ως κινητήρια δύναμη που θα ξυπνούσε συνειδήσεις και το Διαφωτισμό σε συνδυασμό με την αγωνιστική έπαλξη, ήταν πρωτοπόροι. Αυτοί ήταν που ξεσήκωσαν το λαό, ο οποίος κάτω από έντονη συναισθηματική φόρτιση και κάτω από την καταπίεση της τουρκικής κατοχής αιώνων, θέλησε να απελευθερωθεί από τη σκλαβιά, έχοντας αφυπνίσει την εθνική του συνείδηση ως Έλληνα και κάνοντάς τον, χάρη στην Παιδεία, να αποκτήσει πατριωτικές ιδέες και εσωτερική δύναμη, αντιπαραθέτοντας το δοξασμένο παρελθόν στο ταπεινωτικό παρόν του. Με τη διδασκαλία τους, η ιδέα της απελευθέρωσης του Γένους από τον τουρκικό ζυγό, προσέδιδε συγκεκριμένο περιεχόμενο στον αγώνα, έτσι ώστε οι υπόδουλοι Έλληνες, με την κατάκτηση της Εθνικής τους ελευθερίας, να κατακτήσουν ισότητα και δημοκρατία.

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός ήταν μεν συνάρτηση του ευρωπαϊκού, αλλά είχε τις εθνικές του ιδιομορφίες, τόσο στην έναρξη, όσο και στην πορεία της ανάπτυξής του, στην εξέλιξή του και στη λήξη του. Ως ιστορικό φαινόμενο, αποτέλεσε την πιο δημιουργική περίοδο της νεοελληνικής ιστορίας και η προσφορά του – παρ' όλο τον περιορισμό των ιστορικών ορίων του – ήταν τεράστια. Η περιοχή της Δημητριάδος προσέφερε τα μέγιστα στον αγώνα της Ελλάδος για τον Διαφωτισμό και την αναγέννηση, χωρίς η προσφορά της να ήταν περιορισμένη μόνο στον καθαρά εκπαιδευτικό τομέα, αλλά είχε επεκταθεί και σε εκπολιτιστικές, οργανωτικές, εκδοτικές, επαναστατικές, δημοσιογραφικές και εταιρικές επιδιώξεις, γιατί εκπορευόταν από αναπτυγμένα αστικά κέντρα, τα οποία βρίσκονταν σε άμεση επικοινωνία με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Αυτά τα κέντρα δημιουργήθηκαν αρχικά στο Πήλιο και μετά επεκτάθηκαν σ' όλη τη Θεσσαλία. Η ακμή του Πηλίου⁶⁵ έδειχνε το υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων του σε σχέση με τους άλλους Έλληνες της εποχής και το εκσυγχρονιστικό τους πνεύμα – παρά τις όποιες αντιδράσεις- που επιζητούσε την πρόοδο και την αλλαγή του παλαιού με το νέο και το οποίο αποτελούσε το βασικότερο χαρακτηριστικό των ακμαζουσών κοινοτήτων του και των αμέτρητων προγεφυρωμάτων τους στις ελληνικές παροικίες της Ευρώπης.

⁶⁵ Δημητριάδης, *Γεωγραφία Νεωτερική. Περί της Ελλάδος* (πρώτη έκδοση Βιέννη 1791), Αθήνα 2000², σελ. 175-176 (επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού).

Οι βασικότεροι όμως λόγοι που παρ' όλη την ακμή του Πηλίου και την πνευματική και κοινωνική του ανάπτυξη, παρ' όλο τον συσσωρευθέντα σ' αυτό πλούτο και την ύπαρξη τόσο ευνοϊκών συνθηκών – λόγω του προνομίου της αυτοδιοίκησης που είχε ήδη θεσπιστεί με σουλτανικό διάταγμα το 1668, όπως αναφέρθηκε – οι οποίες εξασφάλιζαν στην περιοχή ελευθερία σχεδόν ισάξια αυτής που απολάμβαναν οι ελεύθεροι λαοί της Ευρώπης, δεν έγινε τελικά δυνατόν να δημιουργηθούν μεγάλες Σχολές Διαφωτισμού (όπως π.χ. στις Κυδωνίες, στη Σμύρνη, στα Ιωάννινα, στο Βουκουρέστι, στη Δημητσάνα κ.ά) και να αναπτυχθεί εγχώρια ανώτατη εκπαιδευτική κίνηση, ήταν οι εμφύλιες έριδες μεταξύ των κοινοτήτων και η αντίδραση ορισμένων προεστών. Στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα το Πήλιο είχε φτάσει στη μεγαλύτερη χωρογραφική και εμποροβιομηχανική του ανάπτυξη, επεκτείνοντας την επιρροή του όχι μόνο στο χώρο της σημερινής Μαγνησίας, αλλά σε όλη τη Θεσσαλία και τα νησιά των Βορείων Σποράδων, ιδιαίτερα στη Σκιάθο και τη Σκόπελο, καθώς και προς τη Μακεδονία (Όλυμπο) και την Ήπειρο (Πίνδο). Εντούτοις, παρά αυτήν την καταπληκτική ανάπτυξη και τη συμπόρευση πολιτισμού – πλούτου, μόρφωσης – μετανάστευσης, εμπορίου – τάσης εξευρωπαϊσμού, οι πηγές της εποχής⁶⁶ μας βοηθούν να εξηγήσουμε τους κοινωνικούς λόγους, που, μαζί με άλλους παράγοντες, ώθησαν σχεδόν όλους τους πνευματικούς ανθρώπους της περιοχής, που αποτέλεσαν τους στυλοβάτες του θεσσαλικού και κατ' επέκταση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, να καταφύγουν στις ευρωπαϊκές χώρες. Έτσι, αυτός δεν μπόρεσε να αναπτυχθεί περισσότερο στην περιοχή που γεννήθηκε, παρά μόνο στο μέτρο που του επέτρεψαν οι επικρατούσες τοπικές συνθήκες. Παρουσιάστηκαν δηλαδή και στην περιοχή του Πηλίου – και κατ' επέκταση όλης της Δημητριάδος – οι ίδιοι εκείνοι ανασχετικοί παράγοντες, που προερχόμενοι από την άρχουσα ελληνική αριστοκρατία, είχαν εμποδίσει την ανάπτυξη του Διαφωτισμού και της Ελληνικής Παιδείας γενικότερα και σε άλλες περιοχές της Ελλάδος⁶⁷. Αυτή η φυγή του πνευματικού δυναμικού και ο διασκορπισμός του στην Ευρώπη μπορεί να θεωρηθεί ως ο γενετικός παράγοντας του πλήθους των μορφών και των επιτευξέων του Θεσσαλικού Διαφωτισμού, μιας και ως άμεσο επακόλουθο της διασποράς αυτής ήταν η δημιουργία νέων δυνάμεων.

Τα σχολεία της περιοχής της Δημητριάδος υπήρξαν λοιπόν τα κυριότερα φυτώρια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, που απ' αυτά ξεπήδησαν πολλές μεγάλες πνευματικές μορφές

⁶⁶ *Leake M. William, ό.π., σελ. 105-107, Δημητριάς, ό.π., σελ. 104-106 και 114-116. Πρβλ. και Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας. (Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου), τόμος Α', Αθήνα 1936, σελ. 197 και υποσ.1.*

⁶⁷ *Βαλέτας Γεώργιος, ό.π., σελ. 323 και 326.*

της περιόδου αυτής. Με τη δίψα της Παιδείας και τον έρωτα για τη γνώση, μη μπορώντας να πάρουν ανώτατη μόρφωση σ' αυτά, κατέφυγαν στην Ευρώπη, όπου κατάφεραν να σπουδάσουν σε φημισμένες σχολές και να γίνουν καθηγητές, δάσκαλοι και λόγιοι. Πολλοί εξ αυτών πήραν επίσης σημαντικές θέσεις σε πανεπιστήμια και ανώτατες σχολές ή προσλήφθηκαν στην υπηρεσία των ηγεμόνων των παραδουνάβιων ηγεμονιών, των μεγάλων διερμηνέων και των διερμηνέων του οθωμανικού στόλου και «...πολλαχού εχρησιμοποιήθησαν ευδοκίμως ως καθηγηταί και διδάσκαλοι του Γένους του δουλεύοντος τοις Τούρκοις»⁶⁸. Κοντά σ' αυτούς πολλά ονόματα λογίων και δασκάλων παρέμειναν άγνωστα, ή αναφέρονται χωρίς τα επώνυμά τους ή ακόμη τα επώνυμά τους συγχέονται με άλλα.

Εκτός από τον Γρηγόριο Κωνσταντά, ο οποίος εγκαταστάθηκε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα στις Μηλιές και εργάστηκε ως δάσκαλος ως το θάνατό του, δυστυχώς κανείς από τους άλλους γνωστούς διαφωτιστές της περιοχής της Δημητριάδος δεν έμεινε για πολύ να διδάξει στην πατρίδα του. Αυτό οφειλόταν από τη μια στη μεγάλη ζήτηση την οποία είχαν εκείνα τα χρόνια οι μορφωμένοι δάσκαλοι και από την άλλη στις δύσκολες συνθήκες που αντιμετώπιζε η ανάπτυξη της θεσσαλικής Παιδείας παρ' όλη την σχετική ελευθερία που επικρατούσε στο Πήλιο. Ως δυσάρεστο επακόλουθο η πολυετής εκπαιδευτική καθυστέρηση και η αντίδραση από ένα μεγάλο μέρος της άρχουσας τάξης σε πολλές κοινότητες – κυρίως στη Μακρινίτσα – σε κάθε πνευματική προσπάθεια⁶⁹, έκανε να πάνε χαμένα μαζί με τα προνόμια και τα προτερήματα του και οι δωρεές των ξενιτεμένων. Κάτω από τις συνθήκες αυτές, η Παιδεία όχι μόνο δεν υποστηρίχθηκε, αλλά πολλές φορές κυνηγήθηκε, περιοριζόμενη στα στοιχειώδη μαθήματα με ένα κοινό δάσκαλο. Ως παράδειγμα έχουμε τη σχολή των Μηλεών, που από την ίδρυσή της και για πάρα πολλά χρόνια κρατήθηκε σε λειτουργία με το ζήλο ενός και μοναδικού δασκάλου της παλιάς σχολής, του ιερομόναχου Ανθίμου Παπαπανταζή⁷⁰, ο οποίος είχε μαθητές τον Άνθιμο Γαζή, το Γρηγόριο Κωνσταντά και το Δανιήλ Φιλιππίδη. Άλλωστε και αργότερα (1816) η προσπάθεια ίδρυσης ενός σχολείου πανεπιστημιακού επιπέδου, μιας «Ακαδημίας», από τους τρεις αυτούς διαφωτιστές στις

⁶⁸ Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, *ό.π.*, σελ. 200 και υποσημ. 1.

⁶⁹ Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 174 και 186. Πρβλ. και Leake William, *ό.π.*, σελ. 106.

⁷⁰ Μουγογιάννης Γ. Γιάννης «Η Θεσσαλία κοιτίδα της προεπαναστατικής Παιδείας», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΣΤΙΑ* 1-2, Αθήνα 1973-1974, σελ. 519. Πρβλ. και Φιλιππίδης Δανιήλ – Κωνσταντάς Γρηγόριος, *ό.π.*, σελ. 116 και Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, *ό.π.*, σελ. 207.

Μηλιές ναυάγησε⁷¹, αν και γι' αυτό το σκοπό είχε συγκεντρωθεί ποσό 20.000 λιρών από δωρεές πλουσίων Ελλήνων εμπόρων της Ευρώπης, είχαν αγοραστεί πολλά βιβλία και διάφορα όργανα για πειράματα και το κυριότερο, είχε δώσει την έγκρισή του από καιρό ο Σουλτάνος με την έκδοση σχετικού φερμανιού, την οποία αργότερα αναίρεσε, κατόπιν ενεργειών των προκρίτων της Μακρινίτσας, οι οποίοι αντέδρασαν για το μέρος που θα ήταν εγκατεστημένη η έδρα της «Ακαδημίας» επιθυμώντας να μεταφερθεί από τις Μηλιές στο χωριό τους. Την ίδια περίοδο, εντούτοις, το «Ελληνομουσείον» της Ζαγοράς έχαιρε μεγάλης φήμης, όμως έκλεισε κι αυτό, όπως και άλλα πηλιορείτικα σχολεία, με την επανάσταση του 1821⁷². Η κοινωνική αναστάτωση που προκάλεσε στην περιοχή η εθνική εξέγερση και η έλλειψη των δασκάλων – πολλοί εκ των οποίων προσανατολίστηκαν σε άλλες δραστηριότητες όταν τους κάλεσε η Ελλάδα για να κάνουν το χρέος τους, όπως π.χ. ο Άνθιμος Γαζής και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς – έκαναν την εκπαιδευτική προσπάθεια να παραλύσει. Ο μεν Άνθιμος Γαζής το 1824 διορίστηκε επικεφαλής της Επιτροπής Παιδείας⁷³ η οποία υπέβαλε στην επαναστατική κυβέρνηση τις πρώτες συγκροτημένες προτάσεις για την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος του ελεύθερου ελληνικού κράτους, ο δε Γρηγόριος Κωνσταντάς το ίδιο έτος διορίστηκε έφορος της Παιδείας και από το 1828 ως το 1834 ήταν διδάσκαλος (Διευθυντής) και έφορος του Ορφανοτροφείου της Αίγινας, στο οποίο λειτούργησε το πρώτο πολυδύναμο και καλά οργανωμένο σχολείο⁷⁴.

Συνεχιστές του έργου του μεγάλου πρωτεργάτη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού Ρήγα Βελεστινλή, ο Άνθιμος Γαζής, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Δανιήλ Φιλιππίδης με πλήθος άλλων πνευματικών ανθρώπων της περιοχής της Δημητριάδος προσέφεραν τα μέγιστα και διαδραμάτισαν μεγάλο ρόλο στη σφυρηλάτηση της εθνικής συνείδησης και στην κοινωνική και εθνική διαφώτιση, τόσο με τις δραστηριότητές τους στην Ελλάδα και στην Ευρώπη, όσο και με το συγγραφικό τους έργο.

Στην περίοδο λοιπόν από την εμφάνιση ως την ακμή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και ως την εξέγερση του 1821, η περιοχή της Δημητριάδος αποτέλεσε ένα χώρο δημιουργίας και προόδου, στον οποίο από τη μια ιδρύθηκαν μερικά από τα καλύτερα οργανωμένα

⁷¹ Θωμάς Γιώργος, *Ο πολιτισμός του Πηλίου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Βόλος 1996, σελ. 96.

⁷² Θωμάς Γιώργος, *ό.π.*, σελ. 98. Πρβλ. και Καλαντζής Γ. Κώστας. «*Η Παιδεία και τα Γράμματα στο Πήλιο κατά τα χρόνια της σκλαβιάς*», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 10*, Αθήνα 1971, σελ. 178-179.

⁷³ Μουγογιάννης Γ. Γιάννης «*Άνθιμος Γαζής*», *ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ*, Βόλος 1973, σελ.99 (συλλογικό έργο).

⁷⁴ Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, *ό.π.*, σελ. 209-210. Πρβλ. και Νημάς Α. Θεόδωρος, *ό.π.*, σελ. 298.

σχολεία και ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα που λειτουργούσαν στους κόλπους του Ελληνισμού και από την άλλη εμφανίστηκαν πολλοί Μεγάλοι Διδάσκαλοι του Γένους και διαφωτιστές που συνέβαλαν τα μέγιστα στην πνευματική και κοινωνική αφύπνιση του υπόδουλου χριστιανικού πληθυσμού, τόσο ιερείς και μοναχοί, όσο και λόγιοι. Οι υπηρεσίες που προσέφεραν στην περιοχή της Δημητριάδος όσο και στον υπόλοιπο Θεσσαλικό χώρο οι σχολές της Ζαγοράς και των Μηλεών – ιδίως η δεύτερη- ήταν πάρα πολύ σημαντικές, χωρίς να παραβλέπεται και η σημασία και η συμβολή της λειτουργίας των σχολείων που υπήρχαν στα υπόλοιπα χωριά του Πηλίου καθώς και στην περιφέρεια της Αγιάς, π.χ. στην Αγιά⁷⁵, στη Ρέτσιανη (σημερινό Μεταξοχώρι), στη Σελίτσιανη (σήμερα Ανατολή⁷⁶) κ.ά. Είναι γνωστό ότι η επαρχία της Αγιάς περιλαμβανόταν ήδη πριν από το 1794 στην Αρχιεπισκοπή Δημητριάδος, έτος κατά το οποίο η Αρχιεπισκοπή προήχθη σε Μητρόπολη. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στη σχολή των Μηλεών, η οποία παρ' όλα τα προβλήματα που είχε ως την έναρξη λειτουργίας της (1815), κατάφερε μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα να υποσκελίσει όλες τις άλλες σχολές οι οποίες λειτουργούσαν στη Θεσσαλία και ιδιαίτερα εκείνες της Ζαγοράς και των Αμπελακίων, που είχαν αποκτήσει πανελλήνια φήμη, εξ αιτίας του εκπαιδευτικού προσωπικού και της επιτυχημένης λειτουργίας τους. Η προσφορά της σχολής των Μηλεών αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία και αξία, αν σκεφθεί κανείς ότι η περίοδος της ακμής της σχολής (1818-1821), συνέπιπτε με την περίοδο προετοιμασίας της ελληνικής επανάστασης του 1821. άλλωστε είναι γνωστό ότι και οι δύο ιδρυτές της σχολής, Άνθιμος Γαζής και Γρηγόριος Κωνσταντάς, ήταν μνημόνοι στη Φιλική Εταιρεία – ο δε πρώτος ήταν ήδη μέλος της από το 1817 – και επομένως συνδύαζαν το διδακτικό τους έργο με την επαναστατική δράση. Αυτός ήταν και ο λόγος που οι δύο μεγάλοι αυτοί διαφωτιστές δε δίστασαν να εγκαταλείψουν την ασφάλεια και τη σιγουριά – ως ένα σημείο- της διδασκαλικής έδρας και να σπεύσουν μόλις έφτασε η φλόγα της επανάστασης στο Πήλιο, να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο αγωνιζόμενο Έθνος από άλλη θέση⁷⁷.

⁷⁵ Ήδη από άλλες πηγές έχουμε τις πληροφορίες για σχολεία πριν από την επανάσταση του 1821 στην Αγιά. Βλ. αναλυτικά: Οικονόμου Ιωάννου, Λαρισαίου, *Επιστολαί διαφόρων Ελλήνων λογίων, ανωτάτων κληρικών, Τούρκων διοικητών, εμπόρων και εσαφίων (1759-1824). Ανέκδοτος χειρόγραφος κώδικας* (Μεταγραφή, Παρακολούθηση, Πρόλογος Γιάννη Α. Αντωνιάδη. Φιλολογική παρουσίαση – μελέτη – πίνακες Μ.Μ. Παπαϊωάννου). Αθήνα 1964, σελ. 394, *έγγρ.* 219 και σελ. 435, *έγγρ.* 224. Επίσης βλ. Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης, *Τα περιωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη – Μερική Γεωγραφία – Βιβλίον Ηθικόν* (επιμ. Αρχιμ. Φιλάρετου Βιτάλη), Αθήνα 1978, σελ. 140. Πρβλ. και Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, *ό.π.*, σελ. 203, υποσ. 2.

⁷⁶ Γερορρίζος Δ. Δημήτριος, *Ιστορία της Ανατολής (Σελίτσιανης)*, (Αθήνα 1964, σελ. 48.

⁷⁷ Χατζόπουλος Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 259-260.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ

Παρά τα όσα έχουν γραφτεί, ιδίως τα τελευταία χρόνια (1964 και εξής) για την Αγιά και την περιοχή της, το παρελθόν του τόπου τον 19ο αιώνα εξακολουθεί ακόμη να μην έχει επαρκώς ερευνηθεί. Τα στοιχεία που έχουμε για την περίοδο των τελευταίων δεκαετιών της Τουρκοκρατίας δεν είναι αρκετά, πολλά δε από αυτά που υπάρχουν χρειάζονται λεπτομερέστερη έρευνα και επεξεργασία. Περισσότερο στηριζόμαστε σε υποθέσεις βασισμένοι σε κάποιες ενδείξεις που μας δίνουν τα ερευνητικά δεδομένα και τα στοιχεία των αρχειακών πηγών που έχουν ευρεθεί ως τη σημερινή εποχή. Αυτή η έλλειψη και το κενό των γνώσεων καλύπτονται κυρίως από μια αόριστη και πολλές φορές αντιφατική παράδοση, συχνά ερμηνευμένη με λανθασμένο τρόπο και μια άλλη «παράδοση», που πηγάζει από νεότερες συγγραφές, καθόλου κολακευτική για τους κατοίκους της περιφέρειας της Αγιάς¹.

Για την Παιδεία στο χώρο της περιφέρειας της Αγιάς η βιβλιογραφία είναι πάρα πολύ φτωχή. Ιδιαίτερα για την περίοδο προ των μέσων του 18ου αιώνα είναι σχεδόν ανύπαρκτη, αν εξαιρεθούν οι μεταγενέστερες πληροφορίες για τον καταγόμενο από το Βαθύρεμα της Αγιάς Όσιο Συμεών, ο οποίος έζησε και έδρασε κατά τον 16ο αιώνα και υπήρξε πιθανότατα και κωδικογράφος κατά το διάστημα της διαμονής του στην Ιερά Κομνηνείο Μονή του Αγίου Δημητρίου του Στομίου, το γνωστό Κονομείο. Αξίζει να σημειωθεί ότι η περιοχή της Αγιάς – από τώρα και στο εξής καλύτερα να αναφέρεται ως περιφέρεια της Αγιάς – ήταν σχεδόν κορεσμένη από μονές σε τέτοιο βαθμό, που, εκτός από τα ερημικά μέρη, αυτές βρίσκονταν και μέσα στους οικισμούς. Οι οικισμοί επίσης διέθεταν από τους πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας ενοριακούς ναούς, παρεκκλήσια και μετόχια μονών καθώς και εξωκλήσια σε μεγάλο αριθμό. Φυσιολογικά, θα έπρεπε σε μονές και ενοριακούς ναούς κάποιοι μορφωμένοι κληρικοί και μοναχοί εκτός από τη θρησκεία να έχουν διακονήσει και την Παιδεία. Όμως, σχεδόν στο σύνολό τους, τα αρχεία των μονών αυτών έχουν χαθεί και η απώλειά τους καθιστά ατελέσφορη κάθε απόπειρα να ανιχνευθεί, από αυτή την πλευρά, η πορεία ή η κατάσταση απλώς της Παιδείας στην περιφέρεια της Αγιάς. Η Αγιά ήδη από το

¹ Βλ. Γεωργίου Π. Ηλίας, «*Η περί των Αγιωτών άδικος κρίσις του Γρηγορίου Κωνσταντά*», ανάπτυπον της εκτάκτου εκδόσεως των ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ, Αθήνα 1966, σελ. 3-4.

τέλος του 16ου και τις αρχές του 17ου αιώνα βρισκόταν σε μεγάλη ανάπτυξη². Το εύφορο της περιοχής, το πολύ καλό κλίμα και η ύπαρξη πολλών πηγών, συντέλεσαν τα μέγιστα στην εγκατάσταση σ' αυτή μεγάλου αριθμού ανθρώπων οι οποίοι ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία, την υφαντουργία – νηματουργία και το εμπόριο. Συνακόλουθο γεγονός της οικονομικής ακμής της Αγιάς, η οποία έφτασε στο απόγειό της κατά το τέλος του 16ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, ήταν και η πνευματική της ακμή, την οποία προσδιόρισε και η ίδρυση σχολείων, τόσο ανωτέρων (ελληνικών) όσο και κατωτέρων (κοινών και αλληλοδιδασκτικών), στην ευρύτερη περιοχή της.

Η έρευνα που έχει γίνει για τα σχολεία και την Παιδεία, καθώς και τους πνευματικούς ανθρώπους της περιφέρειας της Αγιάς κατά την περίοδο 1775-1881, έχει αποδώσει ως σήμερα ελάχιστα στοιχεία. Ό,τι είναι γνωστό το οφείλουμε – εκτός από κάποιες ασαφείς αναφορές³ – σε συγγραφείς καταγόμενους είτε από την Αγιά, είτε από χωριά της επαρχίας της⁴. Οι διάσπαρτες αυτές πληροφορίες δημιουργούν πάρα πολλές δυσκολίες όσον αφορά τη συγκέντρωσή τους σε ένα ενιαίο σύνολο. Μαζί με την προσθήκη ορισμένων νεότερων στοιχείων που αφορούν τα τεκμήρια της παρουσίας και της εξωδιδασκτικής δράσης των διαφόρων διδασκάλων και των λογίων στον κοινωνικό χώρο της περιφέρειας της Αγιάς, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι έχουμε μια αντιπροσωπευτική εικόνα της Παιδείας της περιόδου που εξετάζουμε.

Η ύπαρξη ενός ικανοποιητικού αριθμού γραμματισμένων – κατά το τέλος του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα – και γενικότερα μορφωμένων ανθρώπων στην περιφέρεια της Αγιάς, είχε ως άμεση συνάρτηση με την ύπαρξη και τη συνεχή λειτουργία στην περιοχή της, σχολείων πέραν των απλών (των κοινών γραμμάτων) ή διδασκάλων με ικανοποιητική παιδεία, οι οποίοι θα μπορούσαν να μεταδώσουν τις γνώσεις τους σε κάποιους νέους που το επιθυμούσαν. Σε εξαιρετικές και μεμονωμένες περιπτώσεις μπορούμε να δεχθούμε την προσφυγή νέων με ζήλο για τη μάθηση, αλλά και οικονομικές δυνατότητες, στα φώτα σχολείων γειτονικών ή πιο απομακρυσμένων περιοχών (π.χ. Αμπελάκια, Μηλιές, Ζαγορά και αλλού). Ήταν η χρονική περίοδος κατά την οποία τα κοινά σχολεία υπήρχαν σε μεγάλο αριθμό οικισμών ή χωριών και τα κάπως ανώτερα σχολεία έκαναν πλέον αισθητή την παρουσία τους

² Βλ. «**Χώρα Αγιά**» (Κείμενα – επιμέλεια Δημητρίου Κ. Αγραφιώτη), Π.Ο. Αγιάς, Αγιά 1998, σελ. 15.

³ Βλ. Αναφορές του διδασκάλου Γεωργίου Καρτερού, Εσφιγμενίτης Ζωσιμάς, «**ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ**», τ. Β' (1890), σελ. 163-166, Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, **Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας...** τόμος Α', Αθήνα 1936, σελ. 213-214.

⁴ Π.χ. στους Μιλτιάδη Δάλλα, Ηλία Π. Γεωργίου, Θεόδωρο Χατζημιχάλη, όπως θα δούμε και παρακάτω.

σε αρκετές κωμοπόλεις, μεταξύ των οποίων και πολλές Θεσσαλικές, όπως η Αγιά. Η κατάσταση αυτή στην Ελλάδα και ειδικότερα στη Θεσσαλία και στην περιφέρεια της Αγιάς, οφειλόταν στη διεθνή συγκυρία και κυρίως στις επικρατούσες σχέσεις μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των χωρών της Κεντρικής Ευρώπης, οι οποίες ευνοούσαν για πολλούς λόγους τη διακίνηση διαφόρων αγαθών και ανθρώπων. Οι Έλληνες πολύ γρήγορα αντιλήφθηκαν τις προοπτικές που διανοίγονταν και έσπευσαν να τις εκμεταλλευτούν. Χρειάζονταν ανθρώπους με ανοιχτό μυαλό και με γνώσεις ειδικευμένες, καλύτερους διδασκάλους και περιεχόμενο σπουδών ικανό να καλύπτει και τις πρακτικές ανάγκες του εμπορίου.

Για την ύπαρξη όμως τέτοιων σχολείων κατά την περίοδο από τα τέλη του 18ου ως τις αρχές του 19ου αιώνα στην περιφέρεια της Αγιάς δεν υπάρχει κάποια ειδική μαρτυρία, ούτε για την περίπτωση να κάλυπταν τις ανάγκες αυτές οι νέοι σε σχολεία άλλων κοντινών προς την Αγιά περιοχών. Μπορούμε όμως να αποτολμήσουμε την υπόθεση ότι εφόσον – κατά τη συνήθεια της εποχής, όπως είναι γνωστό και από άλλες περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδος – σε πολλά, αν όχι στα περισσότερα εκκλησιαστικά ιδρύματα της περιφέρειας της Αγιάς θα διδάσκονταν τα «*ιερά γράμματα*» από μορφωμένους μοναχούς, δεν είναι αφύσικο, κατ' αυτό το σκεπτικό, να εξαχθεί με κάποια βεβαιότητα το έμμεσο συμπέρασμα ότι, μια περιοχή η οποία αποτελούσε τον πόλο έλξης τόσων μοναχών και ιερωμένων και βρισκόταν σε μια τόσο ανθηρή οικονομική κατάσταση, δεν υπήρχε περίπτωση να μην είχε θέσει σε λειτουργία κάποια σχολεία, αν και στοιχεία που να τεκμηριώνουν κάτι τέτοιο δεν υπάρχουν. Ωστόσο, όπως θα δούμε παρακάτω, οι αρχειακές πηγές που υπάρχουν για την περίοδο που αναφέρουμε παρουσιάζουν μια πλειάδα εμπορευομένων που αλληλογραφούν, κρατούν εμπορικά κατάστιχα, μιλούν και γράφουν ξένες γλώσσες, κατά τέτοιο τρόπο, που φανερώνει ότι ήταν απόφοιτοι εκπαιδευτηρίων ικανοποιητικού επιπέδου και όχι τυφλοπαιδαγωγείων. Με βάση τη διαπίστωση αυτή μπορούμε να υποθέσουμε ότι στην ακμάζουσα οικονομικά Αγιά της περιόδου που ερευνάται ή λειτουργούσε κάποιο ανώτερο σχολείο ή ότι αξιοποιήθηκε κατάλληλα η παρουσία ικανών διδασκάλων, είτε λαϊκών είτε ιερωμένων. Σε χωριά όμως πλησίον της Αγιάς⁵, λειτουργούσαν σχολεία και πριν από το 19ο αιώνα.

Στο Ιστορικό Αρχείο της Κοινότητας Αγιάς του Μιλτιάδου Δάλλα, το οποίο σήμερα βρίσκεται στα ΓΑΚ – Τοπικό Αρχείο της Αγιάς, ενώ πριν βρισκόταν στα γραφεία της Ιστορικής

⁵ Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, «*Το σχολείο του Μεταξοχωρίου και οι δάσκαλοί του (1735-1880)*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 33, Λάρισα 1998, σελ. 273-290.

και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών (Ι.Λ.Ε.Θ.) στην Αθήνα, υπάρχουν αρκετά σημαντικά έγγραφα χρονολογούμενα από το 1760 και εφεξής. Πολλά εξ αυτών αναφέρονται στην τοπική αυτοδιοίκηση και ιδιαίτερα στη δικαιοδοσία των προκρίτων και στη συνεργασία τους με τον Κλήρο. Στα έγγραφα αναφέρονται εκτός των άλλων και πληροφοριακά στοιχεία για τις Ιερές Μονές, τους ναούς καθώς και την εκπαίδευση (διδάσκαλοι, σχολεία, συμφωνητικά, κατάλογοι, δαπάνες κ.ά.). Τα ευρετήρια του Αρχείου του Μιλτιάδη Δάλλα δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό «Θεσσαλικά Χρονικά» (Θ.Χ.) της Ι.Λ.Ε.Θ., καθώς και σε ιδιαίτερη έκθεση του Ιστορικού Τμήματος της Ι.Λ.Ε.Θ., την οποία εξέδωσε η κοινότητα Αγιάς⁶.

Ο λόγιος της επαρχίας Αγιάς Θεόδωρος Χατζημιχάλης (1873-1931) έχει επίσης συμβάλει σημαντικά στη διάσωση πολλών άλλων στοιχείων που αναφέρονται στην επαρχία της Αγιάς, μεταξύ των οποίων είναι οι «*Ενθυμήσεις*» που αντέγραψε από χαμένα πια σήμερα εκκλησιαστικά βιβλία μονών και εκκλησιών της περιοχής, καθώς και αρκετά χειρόγραφα του. Έγγραφα και χειρόγραφα του αρχείου του παραχώρησε πριν απ' το θάνατο του Θ. Χατζημιχάλη ο αδελφός του στον καταγόμενο από τον Έλαφο της Αγιάς λόγιο, Ηλία Π. Γεωργίου (1915-1992), που το πλούσιο αρχείο του και η πολύτιμη βιβλιοθήκη του βρίσκονται σήμερα στα Γ.Α.Κ. της Αγιάς και αποτελούν ένα πραγματικό θησαυρό για κάθε ερευνητή.

Πηγές για την ύπαρξη σχολείων στην Αγιά, κατά την περίοδο από τις αρχές του 19ου αιώνα ως την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881, αποτελούν και οι αναφορές Ελλήνων περιηγητών στην περιοχή, στα βιβλία που συνέγραψαν⁷. Αναλυτικά, ο Αργύρης Φιλιππίδης (1815) αναφέρει ότι η Αγιά «... έχει σχολείον», ο Ιωάννης Α. Λεονάρδος (1836) ότι «...ομοίως διαπρέπει ενταύθα και το ήδη νεοσυσταθέν Αλληλοδιδασκτικόν σχολείον...», ο Νικόλαος Λωρέντης (1838) ότι η Αγιά έχει «...έν αλληλοδιδασκτικόν σχολείον...», ο Αδριανός Βάλβις (1839) ότι υπάρχει «...αλληλοδιδασκτικόν σχολείον...» και ο Δωρόθεος Σχολάριος (1877) ότι «...έχει δε Σχολεία τρία: Αλληλοδιδασκτικόν, Ελληνικόν και Παρθεναγωγείον».

Κατά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος το 1881 η κατάσταση των λειτουργούντων σχολείων όσον αφορά την περιφέρεια της Αγιάς φαίνεται αναλυτικά σε πίνακα ληφθέντα από το Αρχείο του Ιωάννου Μ. Δάλλα, ο οποίος καταγράφει λεπτομερώς μεταξύ των άλλων τα σχολεία και το μαθητικό δυναμικό τους στην πόλη της Αγιάς και τους

⁶ Δάλλας Μιλτιάδης, «*Αρχείον Ιστορικόν*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 5, Αθήνα 1936, σελ. 239-253 και επίσης: *Η Αγυιά δια μέσου των αιώνων*, Αθήνα 1937, σελ. 3-16 [Έκθεση του Ιστ. Τμήματος Αγιάς της Ι.Λ.Ε.Θ.].

⁷ Τις αναφορές των περιηγητών βλ. αναλυτικά: *Χώρα Αγιά* (κείμενα-επιμέλεια Δημήτρη. Κ. Αγραφιώτη), Αγιά 1998, σελ. 23,25-27 και 31.

συνοικισμούς της περιφέρειάς της, σύμφωνα με στατιστική που έγινε το έτος 1880⁸. Έτσι, μπορούμε να δούμε ότι από τα 25 χωριά – συνοικισμούς της περιφέρειας της Αγιάς λειτουργούσαν σε 19 εξ αυτών 20 σχολεία, εκ των οποίων 2 αμιγώς οθωμανικά, με σύνολο μαθητών 615 στα 18 ελληνικά σχολεία και 22 στα αντίστοιχα 2 οθωμανικά. Σε 6 χωριά δεν λειτουργούσαν σχολεία (Γερακάρι, Αληφακλάρ [σημερινό Καλαμάκι] και στα τσιφλίκια Τζικερί, Καστρί, Γρουβιάνι και Τζιούξανη), ενώ στη Ρετσάνη (μετέπειτα Μελίσσι και σημερινό Μεταξοχώρι) υπήρχαν 2 σχολεία. Μαζί με τα 3 σχολεία – με σύνολο μαθητών 240 – τα οποία λειτουργούσαν στην Αγιά, ο συνολικός αριθμός των σχολείων της περιφέρειας της Αγιάς ανερχόταν σε 23 και των μαθητών σε 855.

Ο πίνακας μας πληροφορεί επίσης ότι ο μισθός των δασκάλων καταβαλλόταν από τις εκκλησίες και ότι όλα τα σχολεία ήταν λιθόκτιστα.

Ο Δωρόθεος Σχολάριος (1812-1888) στο βιβλίο – αυτοβιογραφία του «Έργα και Ημέραι» το οποίο εκδόθηκε στην Αθήνα το 1877, μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για τα σχολεία της Αγιάς και των χωριών της περιφέρειάς της⁹, σχολιάζοντας την κατάσταση που επικρατούσε σ' αυτά και στα μέρη όπου λειτουργούσαν και αναφέροντας χρήσιμα στοιχεία για την εικόνα που παρουσίαζε η περιοχή λίγο πριν από την απελευθέρωσή της το 1881. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι στην Αγιά υπήρχαν τρία σχολεία: αλληλοδιδασκτικό, ελληνικό και Παρθεναγωγείο, τα οποία λειτουργούσαν χάρη στη βοήθεια των εκκλησιαστικών προσόδων και από το κληροδότημα του γιατρού και ευεργέτη της Αγιάς Δημητρίου Αλαμάνου (1790-1873). Ο Δωρόθεος Σχολάριος, Μητροπολίτης Δημητριάδος κατά την περίοδο 1858-1870, στην οποία υπαγόταν και η περιφέρεια της Αγιάς και που ο ίδιος την επισκεπτόταν πολύ συχνά, αναφέρει επίσης ότι υπήρχαν αλληλοδιδασκτικά σχολεία στα χωριά Ρέτσιανη (σημερινό Μεταξοχώρι), Αθανάτου (Μελίβοια), Βουλγαρινή (Έλαφος), Κουκουράβα (Αμυγδαλή) και Κεραμίδι, τα οποία λειτουργούσαν είτε χάρη στη βοήθεια των εκκλησιαστικών προσόδων των μοναστηριών τα οποία βρίσκονταν κοντά στα χωριά όπου υπήρχαν τα σχολεία, είτε χάρη στη βοήθεια της κοινότητας στην οποία υπάγονταν.

Το 1868 ο Δωρόθεος Σχολάριος, εν ενεργεία Μητροπολίτης Δημητριάδος, σε εγκύκλιο του απευθυνόμενη προς την κοινότητα Αγιάς, αναφερόταν στην κατάσταση του ελληνικού

⁸ Δάλλας Μιλτιάδης, «**Επαρχία Αγιάς**», έκτακτη έκδοση των **ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ**, Αθήνα 1935, **πίναξ Στ'**, σελ. 111.

⁹ Βλ. Σχολάριος Δωρόθεος, **Έργα και Ημέραι**, Αθήνα 1877, σελ. 221-227 (για την περιφέρεια της Αγιάς).

σχολείου της Αγιάς με αυστηρότητα, διευκρινίζοντας ότι τα χρήματα των εκκλησιών, των μοναστηριών και του Αγίου Αντωνίου, μετά από τη δαπάνη ενός αναγκαίου ποσού για την ευπρέπεια, τον καλλωπισμό και την διατήρηση των ιερών ναών καθώς και για την περίθαλψη και βοήθεια ορφανών και χηρών, ήταν απαραίτητο να χρησιμεύσουν και να δαπανηθούν σε διδασκαλικούς μισθούς και στη συγκέντρωση αποθεματικού κεφαλαίου για την ανοικοδόμηση του ετοιμόρροπου ελληνικού σχολείου¹⁰. Το 1876 στην κοινότητα Αγιάς κτίστηκε καινούριο σχολείο, το οποίο έγινε σε νέα οικοδομή. Το 1877, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, λειτουργούσαν στην Αγιά τρία σχολεία, από τα οποία το πιο πρόσφατο ήταν το Παρθεναγωγείο, στο οποίο σήμερα διασώζεται χαραγμένη σε λίθο, στο όρθιο ακόμη και ήδη αναπαλαιωμένο κτίριό του, μια χρονολογία: 1871. Τα σχετικά με την ανέγερσή του και τη δωρεά χρηματικού ποσού για τη λειτουργία του εμφανίζονται εντούτοις αρκετά συγκεχυμένα στη γνωστή μέχρι σήμερα βιβλιογραφία, γιατί πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι ήταν έτοιμο ως κτίριο ήδη από τα τέλη του 1868 – αρχές του 1869, τέσσερα ή πέντε χρόνια πριν από το θάνατο του Δ. Αλαμάνου, μεγάλου δωρητή του Παρθεναγωγείου, με βάση νεότερες έρευνες και υποθέσεις που προέκυψαν από νέα στοιχεία και ευρήματα. Είναι πιθανόν η χρονολογία «1871» να αναφέρεται στην έναρξη της λειτουργίας του Παρθεναγωγείου ή στην ολοκλήρωση των εργασιών οι οποίες είχαν σχέση με την εσωτερική διαμόρφωση του κτιρίου.

Ο Δημ. Κ. Αγραφιώτης (1948-1999), πρώην προϊστάμενος του Τοπικού Αρχείου Αγιάς των Γ.Α.Κ. και ακάματος ερευνητής της Ιστορίας της Αγιάς, σε αδημοσίευτη μελέτη του υπολογίζει την ανέγερση του κτιρίου του Παρθεναγωγείου πριν από το 1867¹¹.

Όσον αφορά στο ελληνικό σχολείο της Αγιάς, οι απόφοιτοί του γίνονταν δεκτοί στη δευτέρα τάξη του Γυμνασίου των Αθηνών, πολλοί δε εξ αυτών δίδαξαν σε δημοτικά σχολεία των περιχώρων του κάμπου της Λάρισας, ακόμη και στη Μικρά Ασία, ενώ μεγάλος μάλιστα αριθμός εκ των προυχόντων της Αγιάς και των περιχώρων της ήταν απόφοιτοι του σχολείου αυτού¹². Στα σχολεία της Αγιάς εκτός των δασκάλων, υπήρχαν και βοηθοί τους, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν όταν παρουσιαζόταν κάποια ανάγκη.

¹⁰ Σχολάριος Δωρόθεος, *ό.π.*, σελ. 184.

¹¹ Η ανωτέρω μελέτη βρίσκεται στη βιβλιοθήκη του Τοπικού Αρχείου Αγιάς των Γ.Α.Κ. και αριθμεί 13 σελίδες. Η αναφορά όπου υπολογίζεται η ανέγερση του Παρθεναγωγείου πριν από το 1867, βρίσκεται στη σελίδα 7 της μελέτης.

¹² Δάλλας Μιλτιάδης, *"Επαρχία Αγιάς"*, *ό.π.*, σελ.103. Βλ. επίσης και του ιδίου *"Αρχείον Ιστορικών"*, *ό.π.*, σελ.243-244. Πρβλ. ακόμη και του ιδίου, *Η Αγιά δια μέσου των αιώνων*, *ό.π.*, σελ.7.

Εκτός από το ήδη αναφερθέν Παρθεναγωγείο της Αγιάς, λίγα χρόνια πριν από την προσάρτηση της περιφέρειάς της στο ελληνικό κράτος, λειτούργησε και Παρθεναγωγείο στη Ρέτσιανη (Μεταξοχώρι), μετά από δωρεά του Μεταξοχωρίτη στην καταγωγή Ιεροθέου Κακκάλη, πρώην ηγουμένου της Ιεράς Μονής των Εισοδίων της Θεοτόκου της Ρέτσιανης και ακολούθως επισκόπου Γαρδικίου (1860-1877) και Θαυμακού (1877-1881)¹³. Δυστυχώς δεν διασώθηκαν τα ονόματα των γυναικών – διδασκαλισσών οι οποίες δίδαξαν στα κορίτσια, ούτε στην Αγιά ούτε στο Μεταξοχώρι, έτσι λοιπόν αγνοούμε το μέγεθος της συμβολής τους όσον αφορά στη μόρφωση του γυναικείου πληθυσμού της περιοχής.

Οι πρώτες αναφορές για την ύπαρξη ενός σχολείου στην περιφέρεια της Αγιάς αφορούν στην τότε Νιβόλιανη και σημερινό Μεγαλόβρυσσο¹⁴, χωριό που βρίσκεται βόρεια της Αγιάς. Για την ύπαρξη παιδοδιδασκάλου στην πόλη της Αγιάς περί τα μέσα του 18ου αιώνα υπάρχει αναφορά του 1791¹⁵, ενώ λίγο αργότερα διαπιστώνεται η παρουσία επωνύμου δασκάλου στην Αγιά σε χειρόγραφο που βρίσκεται σε φάκελο του Αρχείου «*Θεσσαλικά. Συνεταιρισμός της Αγιάς*» του Τμήματος Χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος¹⁶. Το ανωτέρω Αρχείο περιλαμβάνει επιστολές, λογαριασμούς, φορτωτικές, συναλλαγματικές, κατάστιχα, βιβλίο αλληλογραφίας κ.ά. της περιόδου 1759-1814, δηλαδή κατά το χρονικό διάστημα κατά το οποίο η περιφέρεια της Αγιάς γνώρισε μεγάλη εμπορική και οικονομική ακμή. Από την έρευνα του παραπάνω Αρχείου διαπιστώνεται ότι οι άνθρωποι που παρουσιάζονται και αναφέρονται στα χειρόγραφα του έχουν πολύ ικανοποιητική έως άριστη Παιδεία. Ακόμη διαπιστώνεται ότι σε πολλές περιπτώσεις οι συντροφίαι του συνεταιρισμού είχαν αναλάβει και τα έξοδα συντήρησης των διδασκάλων, γεγονός που αποδεικνύει τη σημασία που δινόταν στην εκπαίδευση¹⁷. Επιδεικνυόταν μάλιστα ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των νέων στο εξωτερικό, όταν υπήρχε η δυνατότητα, ενώ αναφέρεται συχνά και

¹³ Αγραφιώτης Κ. Δημήτριος, «*Δάσκαλοι και σχολεία στην επαρχία της Αγιάς: 1700 – 1881*», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5*, Λάρισα 1983, σελ. 66.

¹⁴ Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, *ό.π.*, σελ. 214. Πρβλ. και Αγραφιώτης Κ. Δημήτριος, *ό.π.*, σελ. 65.

¹⁵ Δημητριάδης, *Γεωγραφία Νεωτερική. Περί της Ελλάδος* (Επιμέλεια Αικατερίνης Κουμαριανού), Α' έκδοση Βιέννη 1791, Αθήνα 2000², σελ. 192.

¹⁶ ΕΒΕ, *χειρόγραφο Θ 278*, με ημερομηνία 6-12-1799, από το Αρχείο «*Θεσσαλικά. Συνεταιρισμός της Αγιάς*». Αναφέρεται κατά λέξη «*κυρ Γεώργιος διδάσκαλος*». Πρβλ. Γεωργίου Π. Ηλίας, «*Η περί των Αγιωτών άδικος κρίσις του Γρηγορίου Κωνσταντά*», ανάτυπο από την έκτακτη έκδοση των *ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ*, Αθήνα 1966, σελ. 519.

¹⁷ *Ο.π.*, ΕΒΕ, *χειρόγραφο Θ 06*, σελ. 50. Αναφέρεται: «*Χατζηπαυστόλης Παπαθεοκλήτου να δώση 1808 Σεπτεμβρίου 10 εις την κάσσαν του διδασκάλου*», στο φάκελο με την ένδειξη *Καθολικόν*. Πρβλ. και Γεωργίου Π. Ηλίας, *ό.π.*, ομοίως σελ. 519.

καταβολή χρημάτων σε σχολεία διαφόρων χωρών της Ευρώπης¹⁸. Εκτός από το Αρχείο του Συνεταιρισμού της Αγιάς της ΕΒΕ, υπάρχουν ακόμη αρκετές άλλες πηγές¹⁹ που αναφέρονται στο ενδιαφέρον που επιδεικνυόταν από τους πλούσιους εμπόρους της Αγιάς να στέλνουν τους νέους για σπουδές στην Ευρώπη, ως άμεσο επακόλουθο της οικονομικής ακμής της πόλης, ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1780 – 1810, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από αναφορές και πληροφορίες που προέρχονται από τη σχετική με την περίοδο αυτή βιβλιογραφία για την περιφέρεια της Αγιάς. Παρατηρήθηκε λοιπόν και εκεί το ίδιο φαινόμενο που είχε συμβεί και στα γειτονικά Αμπελάκια, τα οποία βρίσκονταν σε μεγάλη οικονομική ανάπτυξη, με την οργάνωση του Συνεταιρισμού και των εμπορικών συντροφιών τους²⁰.

Απ' όλα τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι υπήρχε ήδη στην Αγιά σχολείο από τα μέσα του 18ου αιώνα²¹, ενώ κατά το τέλος του 18ου αιώνα η εμπορική της ανάπτυξη βρισκόταν στο απόγειό της. Έτσι η οικονομική της ακμή ήταν επόμενο να επιφέρει και την πνευματική της ακμή, με την ίδρυση σχολείου. Επιπλέον, η ύπαρξη επωνύμων λογίων ιερωμένων και δασκάλων, όπως του Μεθοδίου Ολυμπιώτη²², του Πολυζώη ιερέως Οικονόμου²³ και του παιδαγωγού Παναγιώτη²⁴, ως ένα ελάχιστο δείγμα πνευματικών ανθρώπων του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα στην Αγιά, αποδεικνύει ότι η πνευματική κίνηση στην Αγιά κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου δεν ήταν καθόλου αμελητέα.

Για τα σχολεία και τους διδασκάλους στην περιφέρεια της Αγιάς θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο. Πρέπει εντούτοις να επισημανθεί το γεγονός ότι από τις αρχές του 19ου αιώνα ως την απελευθέρωση της Θεσσαλίας (1881) στην πόλη της Αγιάς λειτουργούσαν ανελλιπώς σχολεία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω μέσα από διάφορες

¹⁸ Ό.π.,ΕΒΕ, **χειρόγραφο Θ 994**, όπου αναφέρεται η καταβολή χρημάτων «εις σχολείον Ζέμονος», σε κάποιο λογαριασμό του 1801.Πρβλ.και Γεωργίου Π.Ηλίας, ό.π., σελ.518.

¹⁹ Π.χ. βλ. Leake M. William, **Η Θεσσαλία (1805-1810)**, Βόλος 1969, σελ. 117 (μετάφραση αιδεσ. Γεωργίου Δ. Στάθη).

²⁰ Γεωργίου Π. Ηλίας, **Ιστορία και Συνεταιρισμός των Αμπελακίων** (διδακτορική διατριβή), Αθήνα 1951, σελ. 2,41,53,54 και 58. Επίσης του ιδίου, **Νεώτερα στοιχεία περί της ιστορίας και της συντροφίας των Αμπελακίων εξ ανεκδότου αρχείου**, Αθήνα 1950, σελ. 2,9 σημ. 2.

²¹ Κορδάτος Κ. Γιάννης, **Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς**, Αθήνα 1960, σελ. 598, σημ. 1.

²² Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, ό.π., σελ. 214, 221-222.

²³ Αραβαντινός Παναγιώτης, **Βιογραφική συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας** (εισαγωγή – επιμέλεια Κ.Θ. Δημαράς), Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1960, σελ. 173.

²⁴ Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, ό.π., σελ. 213, 218 και 222. Πρβλ. Γεωργίου Π. Ηλίας, **Ιστορία και Συνεταιρισμός...**, ό.π., σελ. 78.

μαρτυρίες περιηγητών. Μάλιστα λίγο πριν από την απελευθέρωση, το 1880, ο ιατρός Νικόλαος Γεωργιάδης από την Πορταριά του Πηλίου, μετέπειτα βουλευτής του Ελληνικού κράτους (1881, 1890 και 1910) και δήμαρχος Παγασών (Βόλου) για δύο διαδοχικές τετραετίες (1899 – 1907), στο βιβλίο του «Θεσσαλία» αναφέρει ότι στην Αγιά «... οι κάτοικοι είναι φιλομαθείς, διατηρούντες καλά σχολεία...»²⁵. Σε άλλη πηγή, η οποία ήδη αναφέρθηκε²⁶, κατά το ίδιο έτος στην Αγιά λειτουργούσαν 3 σχολεία (τα γνωστά από προηγούμενες μαρτυρίες άλλων πηγών: αλληλοδιδασκτικό, ελληνικό και Παρθεναγωγείο) με σύνολο 240 μαθητές (140 άρρενες και 100 θήλειες). Επίσης στην περιφέρεια της Αγιάς, κατά το έτος της απελευθέρωσης (1881), τα 3 σχολεία που ιδρύθηκαν ήταν: «...στεγαζόμενα εις παλαιά διδασκτήρια ανά μίαν έχοντα αίθουσαν παραδόσεως και ανά ένα διδάσκαλον πλην της του Αγιάς, εν ω υπηρετούνσιν έστιν ότε και 1-2 βοηθοί του Διδασκάλου...»²⁷.

Από το Αρχείο του Ιωάννου Μ. Δάλλα που αναφέρθηκε, από τον ίδιο πίνακα πληροφορούμαστε επίσης ότι κατά το 1880 λειτουργούσαν εκτός από τα 3 σχολεία της Αγιάς, 2 σχολεία στη Ρετσιανή (σημερινό Μεταξοχώρι) και από ένα σχολείο στα παρακάτω χωριά: Νιβόλιανη, Αθάνατον, Κάρυτσα, Τσάγιαζι, Σελήτζανη, Κουκουράβα, Βουλγαρινή, Κεραμίδιον, Βένετον, Σκλήθρον, Σκήτη, Ποτάμιον, Κάπιστα, Δεσιάνη και Πλασιά, συνολικά δηλαδή 3+2+15 = 20 σχολεία με συνολικό αριθμό μαθητών 855. Αναλυτικά: 240 στην Αγιά, 85 στη Ρετσιανή (80 άρρενες και 5 θήλειες) και 530 συνολικά στα υπόλοιπα 16 χωριά. Αν υπολογιστούν και τα 2 οθωμανικά σχολεία που λειτουργούσαν στο Καλμελή και στο Τουρκοχώρι, με αντίστοιχο αριθμό μαθητών 10 και 12 (σύνολο μαθητών 22), ο συνολικός αριθμός των σχολείων ανερχόταν σε 23 και των μαθητών σε 877. Δεν καταγράφηκε σχολείο στη Δογάνη, αν και σ' αυτή καταγράφονταν 15 μαθητές, το πιθανότερο εκ παραδρομής, εφόσον ο συνολικός αριθμός των σχολείων ήταν 23, υπολογιζόμενου και εκείνου της Δογάνης, ενώ στο σχολείο της Πλασιάς δεν αναφερόταν καθόλου αριθμός μαθητών, αν και αυτό υπολογιζόταν στο σύνολο. Σημειωτέον ότι τα χωριά της περιφέρειας της Αγιάς αναφέρονται εδώ όπως καταγράφονται στον πίνακα της κατάστασης και όχι όπως αποκαλούνται με τη σημερινή τους επικρατούσα ονομασία.

²⁵ Γεωργιάδης Νικόλαος, *Θεσσαλία*, Αθήνα 1880¹, σελ. 204. (Β' έκδοση 1894 αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Γ' έκδοση Λάρισα 1995). Πρβλ. Γεωργίου Π. Ηλίας, «*Η περί των Αγιωτών...*» ό.π., σελ. 16, καθώς και το ίδιο δημοσίευμα στην έκτακτη έκδοση των *ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ*, Αθήνα 1965, σελ. 520. Πρβλ. *Χώρα Αγιά*, ό.π., σελ. 32, με αναφορά στην Γ' έκδοση (Λάρισα 1995), σελ. 133, όπου όμως στη σελίδα αυτή τίποτε δεν αναφέρεται για τα σχολεία της Αγιάς!!!

²⁶ Βλ. Δάλλας Μιλτιάδης, «*Επαρχία Αγιάς*», ό.π., πίναξ Στ', σελ. 111.

²⁷ Βλ. του ιδίου, *Η Αγιά δια μέσου των αιώνων*, ό.π., σελ. 21-22 (Έκθεση του Ιστ. Τμήματος της Αγιάς της Ι.Λ.Ε.Θ.)

Εκτός από τις μαρτυρίες που έχουν γίνει γνωστές για τα σχολεία της περιφέρειας της Αγιάς, τόσο από Έλληνες όσο και από ξένους περιηγητές, υπάρχουν και τουρκικές πηγές για την κατάσταση που επικρατούσε στην περιφέρεια της Αγιάς κατά το 19ο αιώνα με αναφορές για τα σχολεία της και με πολλές άλλες ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Έτσι, π.χ. σε κάποιο τουρκικό κείμενο του 1871 (μεταφρασμένο στην ελληνική γλώσσα), το οποίο είναι ημερολόγιο (*σαλναμέ*) και αναφέρεται στις περιοχές που διοικούνταν τότε από τον Γενικό Διοικητή Ιωαννίνων, έχουμε μια περιγραφή της Θεσσαλίας, στην οποία περιλαμβάνεται και η περιφέρεια (*ναχιγιές*) της Αγιάς (τουρκ. *Γενιτζέ* – νέος τόπος) και από την οποία πληροφορούμαστε ότι στα σχολεία της φοιτούσαν γύρω στους 600 μαθητές²⁸.

Στοιχεία επίσης και πληροφορίες για την ύπαρξη σχολείων σε χωριά της περιφέρειας της Αγιάς κατά το 19ο αιώνα αντλούμε και από πρόσφατα πονήματα που είδαν το φως της δημοσιότητας, βασισμένα σε παλαιότερες πηγές και μαρτυρίες. Έτσι, στην Ανατολή (πρώην Σελίτσιανη) αναφέρεται ότι υπήρχε ήδη σχολείο από τον 18ο αιώνα, ο διδάσκαλος του οποίου προερχόταν από εκλογή μεταξύ των εγγραμμάτων μοναχών της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου που βρισκόταν κοντά στο χωριό, ίσως μέχρι το 1820, έτος από το οποίο άρχισαν να επανδρώνουν το σχολείο ορισμένοι ιδιώτες δάσκαλοι, για την αμοιβή των οποίων η ίδια μονή ενίσχυε οικονομικά την κοινότητα του χωριού²⁹. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας τα σχολεία του χωριού στεγάζονταν είτε στο νάρθηκα του ναού της Παναγίας, είτε σε μικρό παράρτημα του ναού του Αγίου Νικολάου. Κατά το έτος 1860 δωρήθηκε στην κοινότητα Ανατολής ένα κτίριο από τον κάτοικο του χωριού Δημήτριο Θώμο, στο οποίο στεγαζόταν το διδακτήριο του σχολείου ως τις αρχές του 1931. Σύμφωνα με άλλες πληροφορίες³⁰, κατά τα μέσα του 19ου αιώνα στο χωριό ιδρύθηκαν τα «*Κυριαζίδεια*» σχολεία δια της δωρεάς των μεγάλων καπνεμπόρων Κυριαζίδων από την Δρέσδη της Σαξωνίας. Εντούτοις, κατά το 1877, από πηγή της εποχής πληροφορούμαστε ότι στο χωριό: «*Δυστυχώς σχολείον δεν υπάρχει· αλλά διά φιλοτιμίας και καλής θελήσεως δεν είναι δύσκολον να συστηθή και διατηρηθή αλληλοδιδασκτικόν, εάν καλώς διαχειρίζωνται αι πρόσοδοι των Μοναστηρίων, και συνεισφέρωσι και μικρόν τι και οι κάτοικοι...*», γεγονός που μας οδηγεί σε προβληματισμό για το τί μπορεί να συνέβη εκείνη την περίοδο και δεν υπήρχε σχολείο. Ενώ

²⁸ Βλ. Κοκολάκης Μιχάλης, «*Ένα οθωμανικό κείμενο του 1871 για την επαρχία της Αγιάς*», ΑΓΙΩΤΙΚΑ ΝΕΑ 5, Αγιά 1995, σελ. 15. Πρβλ. του ιδίου, απόσπασμα του ιδίου κειμένου για την επαρχία της Αγιάς, ΙΣΤΩΡ 1, Αθήνα 1990, σελ. 63 και 65-66.

²⁹ Γερορρίζος Ρ. Δημήτριος, *Ιστορία της Ανατολής (Σελίτσιανης)*, Αθήνα 1964, σελ. 48-49.

³⁰ Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, *ό.π.*, σελ. 214.

οι προηγούμενες αναφορές δείχνουν ότι υπήρχε σχολείο στο χωριό πριν από την Επανάσταση του 1821 και μεταγενέστερα, δεν γνωρίζουμε αν έγινε αναστολή της λειτουργίας του για κάποιο χρονικό διάστημα και ποιοί ήταν οι λόγοι που οδήγησαν σ' αυτή. Η ίδια πηγή αναφέρει ότι και το γειτονικό με την Σελίτσση χωριό Νιβόλιανη (σημερινό Μεγαλόβρυσσο): «Στερείται δε σχολείου, ου ανάγκην έχει»³¹. Μεταγενέστερη όμως πηγή (1880)³² μας πληροφορεί ότι τόσο στην Ανατολή όσο και στη Νιβόλιανη λειτουργούσαν από ένα σχολείο στην κάθε κοινότητα, με 40 μαθητές το καθένα. Όπως είναι ήδη γνωστό, στη Νιβόλιανη λειτούργησε το πρώτο σχολείο στην περιφέρεια της Αγιάς (από το 1700), στο οποίο το 1645 δίδασκε ο μοναχός Ευστάθιος³³, στεγαζόταν δε στο μοναστήρι της Παναγίας (Κοιμήσεως της Θεοτόκου), που είναι το παλαιότερο του χωριού³⁴.

Για το Μεταξοχώρι (πρώην Ρετσάνη) Αγιάς υπάρχουν στοιχεία τα οποία μας επιτρέπουν να βεβαιώσουμε ότι λειτουργούσε ήδη από το 1735 σχολείο των κοινών γραμμάτων, στο οποίο δίδασκε ο Αρτινός καλόγερος Χριστόφορος³⁵, βάσιζόμενοι σε μια ενθύμηση – σημείωμα μέσα σε εκκλησιαστικό βιβλίο του Μεταξοχωριού, την οποία αντέγραψε (το 1928) σε ανέκδοτο χειρόγραφο ο λόγιος του χωριού Θεόδωρος Χατζημιχάλης, με τίτλο: « Γεώργιος Χατζηδημητρίου ή Χατζημήτρος, Αγιωτικά Αναμνήσεις». Εντούτοις, αν και γνώστες αυτής της ενθύμησης, τόσο ο Θεόδωρος Χατζημιχάλης, όσο και ο Ηλίας Π. Γεωργίου τοποθετούν την έναρξη λειτουργίας σχολείου στο Μεταξοχώρι κατά το έτος 1780³⁶. Κατά το 1877 ο Δωρόθεος Σχολάριος αναφέρει ότι στο Μεταξοχώρι υπήρχε «...Σχολείον δε αλληλοδιδασκτικόν εκ των προσόδων του Μοναστηρίου διατηρούμενον...», ενώ ο Μιλτιάδης Δάλλας, βασισμένος στο Αρχείο του Ιωάννου Μ. Δάλλα, μας πληροφορεί ότι το 1880 στο Μεταξοχώρι υπήρχαν 2 σχολεία με σύνολο μαθητών 85 (80 άρρενες και 5 θήλεις), όπως έχει

³¹ Σχολάριος Δωρόθεος, *ό.π.*, σελ. 223.

³² Βλ. Δάλλας Μιλτιάδης (από το Αρχείο Ιωάννου Μ. Δάλλα), «**Επαρχία Αγιάς**», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* 1935, *ό.π.*, πίναξ Στ', σελ. 111.

³³ Ευαγγελίδης Ε, *Τρύφων*, *ό.π.*, σελ. 214.

³⁴ Παπαμιχαήλ Π. Αντώνης, *Το Μεγαλόβρυσσο της Αγιάς (Νιβόλιανη)*. Ιστορία – Λαογραφία, έκδοση κοινότητας Μεγαλοβρύσου, Λάρισα 1998, σελ. 222.

³⁵ Βλ. Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, «**Ένας Αρτινός καλόγερος – θυμιογράφος – δάσκαλος στο Μεταξοχώρι της Λάρισας στα 1735-1741**», ανάτυπο από το περιοδικό *ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ*, τεύχος 351-352 [Ιούλιος – Αύγουστος 1981].

³⁶ Βλ. Γεωργίου Π. Ηλίας, «**Η περί των Αγιωτών...**», *ό.π.*, σελ. 10 και υποσ. 31, καθώς και το ίδιο δημοσίευμα στην έκτακτη έκδοση των *ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ* (1965), σελ. 518, υποσ.31. Πρβλ. με το *Αρχείο του Θεόδωρου Χατζημιχάλη* στα Γ.Α.Κ.-Τοπικό Αρχείο Αγιάς, *Χγφ Γ', φ.1*.

ήδη αναφερθεί³⁷. Άλλη αναφορά για τα σχολεία του Μεταξοχωρίου βρίσκεται σε κείμενο διαθήκης που βρίσκεται στον κώδικα του ναού του Αγίου Αχιλλείου της Λάρισας, ο οποίος σώζεται στο Μουσείο Μπενάκη, στη Συλλογή του Δαμιανού Κυριαζή με αριθμό 15, του οποίου αντίγραφο σε μικροφίλμ και φωτοαντίγραφο κατέχει σήμερα το Λαογραφικό Μουσείο Λάρισας³⁸. Η διαθήκη υπογράφεται από τον δωρητή Δημήτριο Καρά τις 10 Μαΐου αωνστ' (1856) στη Λάρισα, ο οποίος κληροδοτούσε εκτός από άλλα 10 σχολεία και τα σχολεία του Μεταξοχωρίου με το ποσό των 4.000 γροσίων, ποσό μεγαλύτερο από αυτά που κληροδοτούσε στα άλλα σχολεία, πιθανόν επειδή εκεί κατείχε ένα περιβόλι με έκταση 8 στρέμματα, όπως μας πληροφορεί ο κώδικας, έτσι προφανώς θα είχε αναπτύξει φιλία με τους κατοίκους του χωριού. Αξιοσημείωτο είναι ότι εκτός από το Μεταξοχώρι, ο ίδιος δωρητής κληροδοτούσε επίσης από 2.000 γρόσια στα σχολεία της Αγιάς και της Ανατολής³⁹, ενώ στον Τριαντάφυλλο Παπακωνσταντίνου, κάτοικο του Μεταξοχωρίου, κληροδοτούσε 3.000 γρόσια⁴⁰, επειδή προφανώς φρόντιζε το περιβόλι που αυτός κατείχε στο χωριό του.

Βάσει των ανωτέρω στοιχείων τα οποία πληροφορούμαστε από τη διαθήκη του Δημητρίου Καρά, συνάγεται το συμπέρασμα ότι στα 1856 λειτουργούσαν στο Μεταξοχώρι 2 σχολεία, ένα αρρένων και ένα θηλέων, ενώ περισσότερα στοιχεία για τον κώδικα της Εκκλησίας του Αγίου Αχιλλείου – στον οποίο καταχωρίζεται και η διαθήκη του Δημητρίου Καρά – καθώς και για το περιεχόμενό του – βρίσκονται και σε άλλα δημοσιεύματα⁴¹, που μας βοηθούν να πληροφορηθούμε για την εικόνα της Παιδείας στην περιοχή της Λάρισας κατά τον 19ο αιώνα.

³⁷ Σχολάριος Δωρόθεος, *ό.π.*, σελ. 222 και Δάλλας Μιλτιάδης, *ό.π.*, πίναξ Στ', σελ. 111.

³⁸ Βλ. και Σπανός Κ. Βασίλης, «*Η Διαθήκη του Λαρισιαίου δωρητή Δημητρίου Καρά (1856). Αναφορά στα σχολεία της Λάρισας και της περιοχής της*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 22 (1992), 17-30 και επίσης: Σπανός Β. Κώστας: «*Δημήτριος Καράς: Ένας Κονιτσιώτης δωρητής της Λάρισας*» [Ανάτυπο από το συλλογικό τόμο «*Η ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΟΝΙΤΣΑΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΟΝΟ*», Εισηγήσεις στο Α' επιστημονικό συμπόσιο/ Δήμος Κόνιτσας – Πνευματικό Κέντρο] Κόνιτσα 1996, σελ. 373 – 379.

³⁹ *Κώδικας Αγίου Αχιλλείου*, φ. 142^α, Κατά λέξη: «...θ:ον: 4.000 χιλ(ιάδες) εις τα εν Ρετζάνη σχολεία, ι:ον: 2.000 χιλ(ιάδες) εις τα σχολεία της Αγιάς, ια: ον: 2.000 χιλ(ιάδες) εις τα σχολεία της Σελίτζανης». Πρβλ. επίσης Σπανός Κ. Βασίλης, *ό.π.*, σελ. 27 και Σπανός Κώστας, *ό.π.*, σελ. 376.

⁴⁰ *Κώδικας Αγ. Αχιλλείου*, *ό.π.*, φ. 142β, κατά λέξη: «κβ:ον: 3.000 χιλ(ιάδες) εις τον Τριαντάφυλλον παπά/Κωνσταντίνου εις Ρέτζανην». Πρβλ. επίσης Σπανός Κ. Βασίλης, *ό.π.*, σελ. 28 και Σπανός Κώστας, *ό.π.*, σελ. 377.

⁴¹ Βλ. Κόντη Βούλα, «*Ο κώδικας της εκκλησίας του Αγίου Αχιλλείου. Ειδήσεις για τα σχολεία της Λάρισας στον 19ο αιώνα*», Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ 14 (έτος 15^ο), Αθήνα 1977, σελ. 185-187.

Κατά την περίοδο 1780 – 1860 ως σχολείο των αρρένων της Ρετσάνης χρησιμοποιούνταν δύο δωμάτια του Μετοχίου της μονής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου της Ανατολής, το οποίο βρισκόταν κοντά στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου, σε ένα μάλιστα δωμάτιο υπήρχε και τζάκι, για τη στοιχειώδη θέρμανση κατά τη διάρκεια του χειμώνα⁴². Το 1860⁴³ ολοκληρώθηκε ένα νέο διδακτήριο, στο οποίο παρακολουθούσαν μαθήματα χωριστά τα αγόρια και τα κορίτσια, στο ανατολικό μέρος του Αγίου Νικολάου. Το Παρθεναγωγείο (= σχολείο θηλέων) λειτουργούσε επομένως και πριν από την εξασφάλιση ιδιαίτερης στέγης με τη δωρεά του πατρικού σπιτιού του καταγόμενου από το Μεταξοχώρι αρχικά επισκόπου Γαρδικίου και μετέπειτα Θαυμακού Ιεροθέου Κακκάλη (+1881). Σύντομη, αλλά αρκετά χαρακτηριστική περιγραφή του σχολικού κτιρίου διασώζεται σε έγγραφο που βρίσκεται στο Αρχείο του Θεοδώρου Χατζημιχάλη:

«... Ήτο ευάερρον, ευήλιον, σανιδωμένον, με 14 μεγάλα παράθυρα, με έδραν υψηλήν του διδασκάλου, με ανθρακαποθήκην και με ακίνητα θρανία, εις το άκρον των οποίων ήτο προσηρμοσμένος κοντός φέρων μακράν πινακίδα με κεφαλαίον γράμμα, επί δε των τεσσάρων τοίχων ήσαν ανηρτημένοι πίνακες περιέχοντες τα διδακτέα μαθήματα της Δ' τάξεως, άτινα εδιδάσκοντο οι μαθηταί όρθιοι, πλην της αριθμητικής, την οποίαν εδιδάσκοντο καθήμενοι επί των θρανίων.»⁴⁴

Από τις ανωτέρω πληροφορίες συνάγεται το συμπέρασμα ότι η συμβολή της Εκκλησίας για την οργάνωση της Παιδείας στο Μεταξοχώρι ήταν σημαντική, όπως άλλωστε ήταν και σε όλα τα χωριά της περιφέρειας της Αγιάς όπου υπήρχαν σχολεία. Εντούτοις, τα σχολεία στο Μεταξοχώρι, όπως ήταν φυσικό, δεν μπορούσαν να δώσουν τίποτε άλλο στους μαθητές τους παρά μόνον κάποιες δυνατότητες ανάγνωσης και γραφής. Για να μάθουν περισσότερα γράμματα και για να αποκτήσουν καλύτερη μόρφωση φοιτώντας σε ένα ανώτερο σχολείο, πήγαιναν είτε στην Αγιά, είτε στα Αμπελάκια⁴⁵.

Αναφορές για τα υπόλοιπα σχολεία που λειτουργούσαν στην περιφέρεια της Αγιάς κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα έχουμε μόνο από 2 πηγές, οι οποίες αναφέρθηκαν και στις

⁴² Αρχείο Θεόδωρου Χατζημιχάλη, ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Αγιάς, βλ. *χγφ Β', φ.16* και *χγφ Γ', φ.19*.

⁴³ Ο.π., *χγφ Β', φ. 19-20* και *χγφ Γ', φ.4*. Στο *χγφ Γ'* όμως αναγράφεται (ίσως εκ παραδρομής) και εν αντιθέσει με το προηγούμενο *χγφ Β', φ.19* ως έτος ανέγερσης του δημοτικού σχολείου το 1862.

⁴⁴ Ο.π., *χγφ Β' και χγφ Γ'*, στα ίδια φύλλα των χειρογράφων.

⁴⁵ Βλ. και Σακελλίων Α. Γιάννης, *Θεόδωρος Χατζημιχάλης, ο λόγιος της Αγιάς*, Αθήνα 1972, σελ. 29 και του ιδίου, *Γιαννούλης ή Αναγνώστης Χατζημιχάλης*, εφημερίς «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ» Λαρίσης, 5-6-1966.

προηγούμενες παραγράφους, συγκεκριμένα το Δωρόθεο Σχολάριο και το Αρχείο Ιωάννου Μ. Δάλλα, κατά τα έτη 1877 και 1880 αντίστοιχα. Καταγράφουμε πρώτα τις πληροφορίες που συλλέγουμε από το Δωρόθεο Σχολάριο, με πιστή αντιγραφή αποσπασμάτων από το βιβλίο – αυτοβιογραφία του «Έργα και Ημέραι...», τα οποία αναφέρονται στα σχολεία των χωριών της περιφέρειας της Αγιάς:

«... Μ'. 6. Αθανάτου... Έχει σχολείον δε αλληλοδιδασκτικόν εκ των προσόδων του Μοναστηρίου διατηρούμενον...» Η Αθανάτου (ή Αθάνατος ή Αθανάτη) είναι η σημερινή Μελίβοια.

«ΜΕ' 11. Κεραμίδι ...Έχει και αλληλοδιδασκτικόν σχολείον υπό της κοινότητος διατηρούμενον, αλλ' ουχί καλώς...»⁴⁶

«ΜΖ'. 13. Βουλγαρινή... Έχει και σχολείον αλληλοδιδασκτικόν εκ των εκκλησιαστικών προσόδων διατηρούμενον...» Η Βουλγαρινή είναι η σημερινή Έλαφος.

«ΜΘ'.15. Κουκουράβα... Έχει και σχολείον αλληλοδιδασκτικόν...»⁴⁷. Είναι το σημερινό χωριό Αμυγδαλή.

Ο Δωρόθεος Σχολάριος μας πληροφορεί επίσης ότι δεν υπήρχαν σχολεία στα εξής χωριά της περιφέρειας της Αγιάς: Σκήτη, Σκλήθρον, Βένετον και Ποταμιά, στα οποία θεωρούσε ότι ήταν αναγκαίο να λειτουργήσουν, ενώ με ειδική αναφορά του μας πληροφορεί για την μη ύπαρξη εκκλησίας και σχολείου στο Τουρκοχώρι (σημερινοί Νερόμυλοι) το οποίο βρισκόταν κοντά στη Ρετσάνη⁴⁸. Δεν αναφέρεται καθόλου για την ύπαρξη ή μη σχολείου στα χωριά Κάπισσα, Πολυδένδρι, Αλαφακλάρ, Καστρί, Πλασιά, Κερμελή, Τζηκήρη, Δέσση, Ντουγάνη, Γερακάρι, Τζούξανι και Καραλάρι.

Η άλλη πηγή, το Αρχείο του Ιωάννου Μ. Δάλλα, βασισμένο σε στοιχεία του Μιλτιάδη Δάλλα, που αναφέρεται στην περιφέρεια της Αγιάς το 1880, είναι ένας πίνακας με στατιστικά

⁴⁶ Σχολάριος Δωρόθεος, ό.π., σελ. 223-224, Αθανάτου: σελ. 223-224 και Κεραμίδι: σελ. 224.

⁴⁷ Ομοίως, ό.π., σελ. 225, στην ίδια σελίδα αναφορά και για τη Βουλγαρινή και για την Κουκουράβα.

⁴⁸ Ομοίως, ό.π., σελ. 223 για το Τουρκοχώρι, σελ. 224 για τη Σκήτη και το Σκλήθρο, σελ. 225 για το Βένετο και σελ. 226 για την Ποταμιά.

στοιχεία που την ένδειξη «Κατάστασις Πληθυσμού, Φόρων, Τζαμιών και Σχολείων».⁴⁹ Στον πίνακα αυτό καταγράφονται οι συνοικισμοί της περιφέρειας της Αγιάς κατ' αύξοντα αριθμό με την ιδιότητά τους, καθώς και η μετονομασία μερικών εξ αυτών, ο πληθυσμός των αρρένων και των θηλέων, ο αριθμός των οικιών και το σύνολο των κατοικούντων σ' αυτές ατόμων, οι φόροι και τα ποσά που αναλογούν εξ αυτών σε κάθε συνοικισμό, ο αριθμός των εκκλησιών, των τζαμιών, των σχολείων και των μαθητών τους, μαζί με ορισμένα πληροφοριακά στοιχεία και παρατηρήσεις. Βάσει των στοιχείων του πίνακα αυτού, εκτός των σχολείων της Αγιάς, της Ρετσάνης, της Νιβόλιανης και της Σελιτζάνης που αναφέρθηκαν και σε προηγούμενες σελίδες, πληροφορούμαστε ότι σχολεία υπήρχαν επίσης και στα παρακάτω χωριά, στα οποία μετά από την ονομασία τους ακολουθεί ο αριθμός των μαθητών του σχολείου τους, ενώ διατηρείται η ονομασία του κάθε χωριού όπως αυτή καταγράφεται στην κατάσταση του πίνακα. Τα χωριά αυτά είναι: Αθάνατον 70, Κάρυτσα 70, Τσάγιαζι 20, Κουκουράβα 30, Βουργαρινή 25, Κεραμίδιον 90, Βένετον 20, Σκλήθρον 30, Σκήτη 20, Ποτάμιον 30, Κάπιστα 15 και Δέσιανη 15. Ιδιαίτερη αναφορά ας γίνει στη Δογάνη, η οποία είχε 15 μαθητές. Στη στήλη των σχολείων του πίνακα, στα στοιχεία που αναφέρονται στη Δογάνη, δεν φαίνεται ότι υπάρχει σχολείο να λειτουργεί στο χωριό, εντούτοις όμως στη στήλη των μαθητών, ακριβώς δίπλα από τη στήλη των σχολείων, αναγράφεται ο αριθμός 15. Προφανώς πρόκειται περί παραδρομής, γιατί στο συνολικό αριθμό των σχολείων στο τέλος του πίνακα φαίνεται ότι υπολογίζεται και ένα σχολείο στη Δογάνη, αλλιώς ο συνολικός αριθμός των σχολείων – όπως φαίνεται από τα στοιχεία του πίνακα – θα έπρεπε να είναι 22 και όχι 23, όπως πράγματι είναι. Εκτός από τα σχολεία που αναφέρθηκαν, στον πίνακα φαίνεται ότι υπάρχει σχολείο στην Πλασιά, όπως καταγράφεται στη στήλη των σχολείων, εντούτοις όμως δεν υπάρχουν στοιχεία για τον αριθμό των μαθητών που φοιτούσαν σ' αυτό. Αξίζει να σημειωθεί ότι στον πίνακα καταγράφονται και 2 αμιγώς οθωμανικά σχολεία στα χωριά Καλμελή και Τουρκοχώρι, με αντίστοιχο αριθμό 10 και 12 Οθωμανών μαθητών.

Από όλα αυτά που αναφέρθηκαν στις προηγούμενες σελίδες, συνάγεται το συμπέρασμα ότι η γνώμη των Δημητριάδων για την πνευματική υποβάθμιση της περιφέρειας

⁴⁹ Ο πίνακας αυτός δημοσιεύτηκε στην έκτακτη έκδοση του περιοδικού **ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ** (της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών) το έτος 1935 και βρίσκεται στη σελίδα 111 του περιοδικού, ως μέρος του άρθρου του Μιλτιάδη Δάλλα με τίτλο «**Επαρχία Αγιάς**», όπως έχει ήδη γραφεί σε πολλές υποσημειώσεις.

της Αγιάς και την αμάθεια των Αγιωτών⁵⁰ ήταν εντελώς λανθασμένη. Όχι μόνον υπήρχε σχολείο στην Αγιά κατά το χρόνο συγγραφής της «*Νεωτερικής Γεωγραφίας*» (1791) από τους Δημητριάδεις, αλλά ούτε και παρήκμασε τον 19ο αιώνα, όπως ισχυρίζονται μερικοί ερευνητές⁵¹, όταν μάλιστα πρόσφατες έρευνες έδειξαν ότι στο τέλος του 19ου αιώνα, εκτός από το δημοτικό σχολείο αρρένων, ιδρύθηκε ακόμη και Παρθεναγωγείο καθώς και ελληνικό σχολείο, ενώ λειτούργησαν Κυριακό σχολείο και σχολείο του λαού⁵².

⁵⁰ Φιλίππιδης Δανιήλ – Κωνσταντάς Γρηγόριος, *Γεωγραφία...*, ό.π. σελ. 192. Βλ. και Γεωργίου Π. Ηλίας, *“Η περί των Αγιωτών άδικος κρίσις του Γρηγορίου Κωνσταντά”*, έκτακτη έκδοση των ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ, Αθήνα 1966, σελ. 514-526 (και ανάτυπο).

⁵¹ Π.χ. Κορδάτος Κ. Γιάννης, ό.π., σελ. 598 και υποσ. 1.

⁵² Βλ. Σχολάριος Δωρόθεος, ό.π., σελ. 221-222. Πρβλ. και Γεωργίου Π. Ηλίας, *«Η περί των Αγιωτών...»* ό.π., σελ. 15 (ανάτυπον) και υποσ. 49 και 50, σελ. 20, καθώς και το ίδιο δημοσίευμα στην έκτακτη έκδοση των ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ (1965), σελ. 520, υποσ. 49 και 50, 521.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

Η ιστορία της εκπαίδευσης στην περιοχή του Πηλίου και του Βόλου κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας παρουσιάζει τη σημερινή εποχή σοβαρά κενά αφού, σε αντίθεση με τα επαναστατικά και πολεμικά κυρίως γεγονότα καθώς επίσης και με τα θέματα της κοινωνικής διάρθρωσης και της δημόσιας διοίκησης εκείνης της εποχής, ο χώρος αυτός ελάχιστα έχει ευαισθητοποιήσει τους παλαιότερους κυρίως ιστορικούς και λογίους. Θεωρείται σκόπιμο να αναφερθεί το γεγονός αυτό, διότι οι ίδιοι, ευρισκόμενοι πιο κοντά στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες της εποχής εκείνης και έχοντας – όπως είναι φυσικό- καλύτερη πρόσβαση στις πηγές τους, πριν αυτές καταστραφούν, θα μπορούσαν να προλάβουν να καταγράψουν και να μας παραδώσουν μια συνολική εικόνα της ιστορίας του εκπαιδευτικού γίνεσθαι, με ικανοποιητική επάρκεια και πληρότητα. Δυστυχώς όμως και αυτοί οι ίδιοι οι Πηλιορείτες δάσκαλοι και λόγιοι της περιόδου της Τουρκοκρατίας, οι οποίοι έγραψαν και άφησαν πίσω τους ένα ιστορικό – κατά βάση- έργο με κάποια σπουδαιότητα και εμβέλεια, δεν ασχολήθηκαν παρά ελάχιστα στις συγκεκριμένες ιστορικές αναφορές τους ακόμη και με αυτά τα εκπαιδευτικά πράγματα της εποχής τους, τόσο εκείνοι που έζησαν το 18ο, όσο και εκείνοι που έζησαν το 19ο αιώνα¹.

1. Ένας κατάλογος των έργων τους μέσα στα οποία οι κάτωθι αναφερόμενοι Πηλιορείτες δάσκαλοι και λόγιοι του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα θα μπορούσαν να καταγράψουν και στοιχεία της Ιστορίας της Εκπαίδευσης του Πηλίου είναι κατά χρονολογική σειρά έκδοσής τους ο εξής: (α) Δημητριάδης (Φιλίππιδης Δανιήλ – Κωνσταντάς Γρηγόριος), «Γεωγραφία Νεωτερική περί της Ελλάδος», εν Βιέννη 1791, (Αθήνα 2000³), (β) Γαζής Ανθίμος, «Μελετίου Γεωγραφία Παλαιά τε και Νέα, επηυξημένη διά σημειώσεων Ανθίμου Γαζή του εκ Μηλεών της Θεσσαλίας» Ενετίση 1807, (γ) Κωνσταντάς Γρηγόριος, «Χωρογραφία της Ανατολικής Θεσσαλίας», 1838 (Βόλος 1991²), (δ) Μάγνης Ι. Νικόλαος, «Περιήγησις ή τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θεσσαλικής Μαγνησίας», εν Αθήναις 1860, (ε) Ιωάννου Φίλιππος, «Φιλολογικά πάρεργα», εν Αθήναις 1865, (στ) Ρηματισίδης Νικόλαος, «Συνοπτική ιστορία της Θεσσαλίας και τινών παρά τοις Θεσσαλοίς εθίμων», Σμύρνη 1874 και: (ζ) Καμηλάρις Ν. Ρήγας, «Γρηγορίου Κωνσταντά. Βιογραφία – Λόγιοι – Επιστολαί. Μετά περιγραφής των Μηλεών και της Σχολής αυτών», εν Αθήναις 1897. Οι ανωτέρω λόγοι – με εξαίρεση το Ν. Ρηματισίδη – στα αντίστοιχα ιστορικά χρονικά τους ή στα οποιαδήποτε άλλα γραπτά πονήματά τους, μας δίνουν ελάχιστες και εντελώς ανεπαρκείς πληροφορίες ακόμη και για τα φημισμένα σχολεία του Πηλίου της εποχής τους, όπως ελάχιστα είναι επίσης και τα ονόματα των δασκάλων τα οποία αυτοί μνημονεύουν, όσοι εξ αυτών μάλιστα κάνουν μια τέτοια μνεία.

Το ίδιο επίσης έλλειμμα παρουσιάζεται και στα συγγράμματα και των άλλων ιστορικών, λογίων και περιηγητών του 18ου και του 19ου αιώνα, τόσο Ελλήνων όσο και ξένων (Ευρωπαίων), οι οποίοι ασχολήθηκαν με το Πήλιο². Ευτυχώς όμως που υπάρχει και το σύγγραμμα του Μητροπολίτη της Δημητριάδος Δωροθέου Σχολαρίου (1858-1870) με τίτλο «*Έργα και Ημέραι*» (Αθήνα 1877), όπως επίσης και του Νικ. Ρηματισίδη που αναφέρθηκε προηγουμένως (βλ. υποσ. 1), από τα οποία τουλάχιστον αντλούνται πληροφορίες σε ποια χωριά του Πηλίου λειτουργούσαν την τελευταία δεκαετία πριν από την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα σχολεία αρρένων και των δύο βαθμίδων, καθώς και Παρθεναγωγεία. Εν τούτοις, παρά τις προσπάθειες των επομένων ερευνητών, τόσο εκείνων των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα όσο και αυτών του 20ου αιώνα³, η έρευνα της ιστορίας της Εκπαίδευσης από όσους εξ αυτών ασχολήθηκαν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο – είτε ειδικά είτε αποσπασματικά – παρουσιάζει μεγάλα κενά, που ως σήμερα δεν έγινε να καλυφθούν.

Όπως και σε πολλές άλλες περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδος έτσι και στο Πήλιο το πρόβλημα της προσφοράς μιας συστηματικής και πλατύτερης Εκπαίδευσης αρχίζει να γίνεται πιο έντονο από τα μέσα του 18ου αιώνα και έπειτα. Προηγουμένως ήταν σχεδόν άγνωστη στα χωριά του Πηλίου η συστηματική εκπαιδευτική μέριμνα και οργάνωση, έλειπαν τα επίσημα σχολεία, οι μορφωμένοι και καταρτισμένοι δάσκαλοι και το κατάλληλο διδακτικό υλικό. Έτσι, όπως και στις άλλες περιοχές του υπόδουλου Ελληνισμού, το έργο της μόρφωσης των παιδιών – όσων είχαν τουλάχιστον τη σχετική έφεση – το είχαν αναλάβει οι καλόγεροι των μοναστηριών και οι ιερείς των εκκλησιών της περιοχής του Πηλίου. Η παροχή προνομίων στο Πήλιο εκ μέρους του Σουλτάνου το 1668 οδήγησε σταδιακά στην οικονομική και – μέσω αυτής- στην πνευματική του ακμή από τα μέσα του 18ου αιώνα ως την Επανάσταση του 1821. Τα προνόμια αυτά του Σουλτάνου παραχωρήθηκαν στο πλαίσιο μιας νέας πολιτικής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αποτέλεσαν την απαρχή της κοινοτικής ζωής του Πηλίου. Η χορήγηση αυτή των προνομίων δημιούργησε ένα νέο καθεστώς στο Πήλιο, μια ιδιαίτερη μορφή αυτοδιοίκησης. Τα χωριά του χωρίστηκαν σε «*βακούφια*» και σε «*χάσια*», με τα πρώτα να έχουν περισσότερα πλεονεκτήματα σε σχέση με τα χάσια – εξαιτίας της πλήρους σχεδόν

2. Όπως π.χ. ο Ζαγοριανός Οικουμενικός Πατριάρχης Καλλίνικος ο Γ', ο Αργύρης Φιλιππίδης, ο Ιωάννης Λεονάρδος, ο Νικόλαος Γεωργιάδης κ.ά. από τους Έλληνες, ο J.J. Björnstahl, ο W. M. Leake κ.ά. από τους Ευρωπαίους, τα συγγράμματα των οποίων αναφέρονται στη βιβλιογραφία αυτής της μελέτης.

3. Παρομοίως, τα έργα και τα συγγράμματα όλων αυτών των ερευνητών αναφέρονται τόσο στις παραπομπές και τις υποσημειώσεις των κεφαλαίων, όσο και στη βιβλιογραφία που υπάρχει στο τέλος της μελέτης.

αυτοδυναμίας τους, όσον αφορούσε τη διοίκησή τους – ενώ τα χάσια λόγω των κοινοτικών ερίδων τα οποία είχαν και εξαιτίας των συχνών παρεμβάσεων των τουρκικών αρχών στη διοίκησή τους, υστερούσαν κατά πολύ στη σύγκρισή τους με τα βακούφια. «Βακούφια» ήταν η Μακρινίτσα, η Δράκεια, ο Άγιος Λαυρέντιος, ο Άγιος Γεώργιος, οι Πινακάτες, η Βυζίτσα, η Αργαλαστή, το Μετόχι, η Πιστινίκα, η Συκή, το Μπιρ, ο Λάυκος, το Προμύρι, το Μούρεσι, το Ανήλιο, ο Κισσός και η Μακρυρράχη, ενώ η Πορταριά, ο Βόλος, τα Λεχώνια, οι Μηλιές, το Πρόπαν, η Λαμπινού, το Νεοχώρι, το Νιάου, η Τσαγκαράδα, η Ζαγορά και του Πουρί ήταν «χάσια»⁴.

Πρωτεύουσα των βακουφίων ήταν η Μακρινίτσα, όπου είχε την έδρα του ο «βοεβόδας», αξιωματούχος εκπρόσωπος της Υψηλής Πύλης, με ρόλο διοικητή – επόπτη της περιοχής, που είχε ως βοηθούς του τους «ζαμπίτες», οι οποίοι αποστέλλονταν ως υποδιοικητές στα υπόλοιπα βακούφια. Ως υπεύθυνοι εποπτείας της διοίκησης των βακουφίων ορίστηκαν οι προεστοί της Μακρινίτσας, ενώ σε κάθε χωριό τη διοίκηση την ασκούσαν οι δημογέροντες (πρόκριτοι). Οι φόροι των βακουφίων ήταν ελάχιστοι, σε κανένα δε εξ αυτών δεν επιτρεπόταν η είσοδος των Τούρκων περιοίκων τους. Όλη γενικά η διοίκηση ήταν αρμοδιότητα των δημογερόντων, αν και τυπικά ήταν υπεύθυνος ως προς αυτή ο Τούρκος βοεβόδας⁵.

Κάτω απ' αυτή τη διοίκηση τα χωριά του Πηλίου άρχισαν να ευημερούν και ο πληθυσμός τους να αυξάνεται. Ο κοινοτισμός, με τον αυτοδιοικητικό χαρακτήρα του, αποτέλεσε τον κυριότερο παράγοντα της πληθυσμιακής αυτής έκρηξης στην περιοχή του Πηλίου, η οποία συμπορεύτηκε με μια αξιοσημείωτη οικονομική ανάπτυξη, την οποία σταδιακά ακολούθησε και η πνευματική άνθηση. Η εισροή στο Πήλιο μεγάλων χρηματικών ποσών σε συνδυασμό με τη μορφή του κοινοτικού του συστήματος και την ανάπτυξη και άλλων οικονομικών σταθερών – εκτός από τις ήδη υπάρχουσες, γεωργία και κτηνοτροφία – όπως π.χ. τις σηροτροφία, της βιοτεχνίας, της εμπορικής ναυτιλίας και του μεταπρατικού εμπορίου, του άνοιξαν νέους οικονομικούς και πνευματικούς δρόμους.

4. Νικόλαος Γεωργιάδης, *Θεσσαλία, Λάρισα 1995*³, σελ. 104. Πρβλ. Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 196-198.

5. Κορδάτος Γ., *ό.π.*, σελ. 197. Για την ιστορία της αυτονομίας και της διοίκησης του Πηλίου υπό το καθεστώς των προνομίων, σημαντικές πληροφορίες μας δίνουν και πηγές του 18^{ου} αιώνα, βλ. Δημητριάδης, *Γεωγραφία Νεωτερική*, *ό.π.*, σελ. 173 – 176 (στην υποσημείωση αρ. 1 του κεφαλαίου αυτού).

Από την υπογραφή της συνθήκης του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή (1774) μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας και έπειτα, η οικονομική ανάπτυξη του Πηλίου πήρε νέα ώθηση, συνεχίζοντας να αυξάνεται με ραγδαίους ρυθμούς. Οι οικονομικές σχέσεις αρκετών Πηλιορειτών με πολλές χώρες της Ευρώπης και οι συχνές επισκέψεις τους στα μεγαλύτερα οικονομικά και πνευματικά κέντρα της εποχής εκείνης, τους έφερε σε επαφή με τις τότε σύγχρονες φιλελεύθερες ιδέες, τα νέα προοδευτικά ρεύματα, τις νέες εκπαιδευτικές αντιλήψεις καθώς επίσης και με το αφυπνιστικό πνεύμα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Η εγκόλπωση αυτή των πολιτικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και πνευματικών μηνυμάτων από τους απόδημους Πηλιορείτες είχε ως αποτέλεσμα τη μετάγγισή τους – όταν επέστρεφαν από την Ευρώπη – στους κατοίκους του Πηλίου, προσπαθώντας να τους κάνουν να συνειδητοποιήσουν την αξία της Εκπαίδευσης και τη σημασία της για την άνοδο του πνευματικού επιπέδου του εγχώριου πληθυσμού. Αυτή η μετακένωση και διάδοση των ιδεών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού με την παράλληλη προσπάθεια αφύπνισης του υπόδουλου πληθυσμού του Πηλίου, απαίτησε εντούτοις την ενεργό συμμετοχή πολλών φορέων, τόσο ιδιωτών, όσο και λογίων, ώστε να μπορέσει να εφαρμοστεί.

Ως τα τέλη λοιπόν του 18ου αιώνα η Παιδεία στο Πήλιο είχε τη μορφή της Παιδείας που είχαν όλες οι περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδος. Από τη «μοναστηριακή» Παιδεία των «κολλυβογραμμάτων» που διήρκεσε από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως (1453) ως τα μέσα του 17ου αιώνα η κατάσταση της Παιδείας με την πάροδο του χρόνου βελτιώθηκε και από την περίοδο αυτή και έπειτα οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες διεξάγονταν πλέον στα σχολεία των «κοινών γραμμάτων». Η δημιουργία των σχολείων αυτών ήταν αποτέλεσμα της δυναμικής που εμφανίστηκε στην περιοχή του Πηλίου, τόσο στο οικονομικό όσο και στο πολιτιστικό γίγνεσθαι. Οι φορείς της ήταν οι νέες κοινωνικοοικονομικές ομάδες του πληθυσμού του Πηλίου, οι οποίες απέβλεπαν στην ενεργό συμμετοχή τους στη μορφοποίηση μιας νέας εκπαιδευτικής πραγματικότητας που στην αρχή εμφανίστηκε με την ίδρυση των πρώτων επισήμων σχολείων των «κοινών γραμμάτων». Πρόγονος εν τούτοις των σχολείων των «κοινών γραμμάτων» μπορεί να θεωρηθεί το σχολείο της Ζαγοράς το οποίο ιδρύθηκε πιθανόν τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα⁶, ενώ βάσει των υπάρχουσών πηγών, σχολεία των «κοινών γραμμάτων» άρχισαν να ιδρύονται και να λειτουργούν στα χωριά της περιοχής του Πηλίου από τα μέσα του 18ου αιώνα και έπειτα. Παρ' όλα αυτά στα σχολεία εκείνα των «κοινών γραμμάτων» ήταν ολοφάνερη η έλλειψη μορφωμένων και καταρτισμένων

6. Μάγνης Ι. Ν., *Περιήγησις...*, σελ. 65 και 86 (βλ. υποσημείωση αρ. 1 αυτού του κεφαλαίου).

δασκάλων, ενώ σχεδόν σε όλα εξ αυτών δίδασκαν ιερομόναχοι ή ιερείς⁷. Η έλλειψη αυτή επέβαλε πολλές φορές και τη μετάβαση των δασκάλων από το ένα χωριό στο άλλο σε σύντομα χρονικά διαστήματα, ιδιαίτέρως μάλιστα όταν κάποιος δάσκαλος ήταν φημισμένος για τη μεγάλη του μόρφωση.

Επίσημα σχολεία των «κοινών γραμμάτων» απέκτησαν μετά από τη Ζαγορά, από τα μέσα του 18ου αιώνα και έπειτα, τα παρακάτω χωριά, δίπλα στα οποία αναφέρεται και η πιθανή χρονολογία της ίδρυσης των σχολείων των «κοινών γραμμάτων» τους: *Μακρινίτσα* (1740), *Άνω Βόλος* (1741/42), *Κισσός* (1751/52), *Άγιος Γεώργιος* (1752/53), *Ανήλιο* (1753), *Δράκεια* (1760), *Μηλιές* (1760/61), *Άγιος Λαυρέντιος* (1766), *Πορταριά* (1778) και *Τσαγκαράδα* (1780/81)⁸. Περιττό να αναφερθεί ξανά ότι σχεδόν όλοι οι δάσκαλοι των ανωτέρω σχολείων ήταν ιερομόναχοι ή ιερείς. Αναφερόμενοι στη διδακτέα ύλη, στα σχολεία των «κοινών γραμμάτων» διδάσκονταν η γραφή, η ανάγνωση και η αριθμητική, ως διδακτικά δε βιβλία χρησιμοποιούνταν η *Οκτώηχος* και το *Ψαλτήρι*. Ο σκοπός λοιπόν και το περιεχόμενο της παρεχομένης Παιδείας τουλάχιστον ως τα μέσα του 18ου αιώνα ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα με την Ορθόδοξη Εκκλησία, το ίδιο επίσης συνέβαινε και με την οικονομική υποδομή καθώς και με την οργανωτική διάρθρωσή της. Μόνον η Εκκλησία μπορούσε να προσφέρει για τις εκπαιδευτικές ανάγκες στέγαση για τους μαθητές, οικονομικούς πόρους, βιβλία, διάφορα άλλα βοηθήματα κ.ά. Αυτό το γεγονός μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η συνδρομή της Εκκλησίας αναφορικά με την κατώτερη εκπαίδευση ήταν καθοριστική. Οι εκπαιδευτικές αυτές μονάδες (τα σχολεία των «κοινών γραμμάτων») είχαν αποκλειστικά ως μαθητές άρρενες και προσέφεραν – όπως αναφέρθηκε προηγουμένως – τον κατώτερο κύκλο γνώσεων, τον λεγόμενο των «κοινών και ιερών γραμμάτων», ο οποίος ουσιαστικά περιοριζόταν στη διδασκαλία της γραφής, τη ανάγνωσης και της αριθμητικής καθώς επίσης και κάποιων στοιχειωδών γνώσεων από την *«Ιερά Ιστορία»*. Στα σχολεία αυτά οι μαθητές δεν μάθαιναν τίποτε παραπάνω εκτός από το ελληνικό αλφάβητο, πρόσθεση, πολλαπλασιασμό

7. Λιάπης Κώστας, *Η Παιδεία στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο πριν απ' την Εθνεγερσία του Εικοσιένα*, ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ 8, Βόλος 1988, σελ. 121-122. Πρβλ. Κορδάτος Γ., *ό.π.*, σελ. 593.

8. Λιάπης Κ., *ό.π.*, σελ. 121 – 124. Πρβλ. Νημάς Α. Θεόδωρος, *Η Εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 82 – 86 και 327-328. [Πίνακας κατώτερων (κοινών / αλληλοδιδασκτικών) σχολείων κατά την Τουρκοκρατία], όπου όμως πολλές χρονολογίες ίδρυσης των σχολείων είναι διαφορετικές από εκείνες του Κ. Λιάπη.

και αφαίρεση. Αυτές οι λίγες γραμματικές γνώσεις ήταν υπέρ του δέον επαρκείς για εκείνη τη χρονική περίοδο⁹.

Οι περισσότεροι δάσκαλοι (ιερομόναχοι και ιερείς) ήταν αυτοδίδακτοι και κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας στηρίζονταν περισσότερο στον αυτοσχεδιασμό καθώς επίσης και στην εφαρμογή της επανάληψης και της μηχανικής απομνημόνευσης. Δεν είχαν καμμία δέσμευση, παρά μόνον υπήρχε ελάχιστη εξάρτηση από τον «ιδρυτή» του σχολείου, που αφορούσε αποκλειστικά και μόνο τον κύκλο των μαθημάτων που αυτοί θα δίδασκαν. Δεν ήταν πουθενά υπόλογοι και μπορούσαν να διδάξουν ότι ήθελαν, όπως το ήθελαν και για όσο χρονικό διάστημα το ήθελαν¹⁰. Όσο για τα διδακτικά βοηθήματα των μαθητών, όπως αναφέρθηκε, αυτά ήταν πολύ περιορισμένα. Οι πρωτόπειροι μαθητές ασκούσαν κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας με κείμενα καθαρά θρησκευτικής και εκκλησιαστικής προέλευσης (*Οκτώηχο, Ψαλτήρι, Πράξεις των Αποστόλων, Τριώδιο κ.ά.*) τα οποία ήταν γραμμένα στην αρχαία ελληνική γλώσσα και, όπως ήταν φυσικό, ήταν αδιάφορα για τους ίδιους. Έτσι, η διδασκαλία με τέτοια μορφή, με τα ενδιαφέροντα των μαθητών να μην λαμβάνονται καθόλου υπόψη, είχε καθαρά παθητικό χαρακτήρα και κατά κανόνα μέτρια, αν όχι πενιχρά αποτελέσματα, αυτό δε οφειλόταν στο ότι είχε ως επίκεντρο το φορέα – το δάσκαλο- και όχι το δέκτη – το μαθητή – ήταν δηλαδή δασκαλοκεντρική και όχι μαθητοκεντρική. Η μέθοδος της διδασκαλίας ήταν η «αλληλοδιδασκική», όπου: «...πολλοί παίδες, υπό την επιστασίαν ενός διδασκάλου, διδάσκουσιν αλλήλους, όσα ο εις μανθάνει κάλλιον των άλλων»¹¹. Οι μαθητές αυτοί, ονομαζόμενοι «πρωτόσχολοι» ή «πρόσχολοι», ήταν ευπειθείς, υπάκουοι και τηρητές – με κάποια αυστηρότητα – των διαφόρων εντολών που τους δίνονταν από το δάσκαλο – επόπτη (ιερομόναχο ή ιερέα). Η χρησιμοποίηση – ως βοηθών του δασκάλου – των ικανότερων μαθητών καθόρισε σε αρκετά μεγάλο βαθμό την εφαρμογή και τη διαδικασία της μάθησης. Σταδιακά η ανάθεση του ρόλου αυτού στους πρωτόσχολους μαθητές – οι οποίοι κατά κανόνα ήταν μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων και με τον τρόπο αυτό επέβαλλαν την εφαρμογή ενός κωδικοποιημένου συνόλου διδακτικών ενεργειών – έλαβε θεσμικό χαρακτήρα. Όπως ήταν φυσικό, υπό τέτοιες ιδιόμορφες συνθήκες τα σχολεία στην περιοχή του Πηλίου τα οποία είχαν κατά την περίοδο αυτή κάποια ποιότητα ήταν πάρα πολύ λίγα. Η φοίτηση στα σχολεία αυτά διαρκούσε από ένα ως πέντε χρόνια, ανάλογα με την υπομονή και

9. Κορδάτος, Γ., *ό.π.*, σελ. 579.

10. Λιάπης Κ., *ό.π.*, σελ. 125.

11. Κοκκώνης Π. Ιωάννης, «*Εγχειρίδιον διά τα αλληλοδιδασκικά σχολεία ή Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου... υπό Σαραζίνου*», Αίγινα 1830, σελ. 4.

την ικανότητα τόσο του μαθητή όσο και του δασκάλου, η διάρκειά της μάλιστα ήταν συνεχής όλο το χρόνο και η διεξαγωγή της γινόταν πάντοτε σε ώρες οι οποίες εξυπηρετούσαν το δάσκαλο¹². Δεν ήταν σπάνιο το φαινόμενο πολλά σχολεία είτε να διέκοπταν τη λειτουργία τους για μεγάλο χρονικό διάστημα ή ακόμη και να έκλειναν λόγω έλλειψης δασκάλων.

Το ζήτημα της πρόσληψης και της αμοιβής των δασκάλων ανήκε στις αρμοδιότητες των δημογερόντων των κοινοτήτων του Πηλίου, όπως άλλωστε ανήκε και οποιοδήποτε άλλο ζήτημα κοινής ωφελείας. Οι δημογέροντες κάθε κοινότητας μεριμνούσαν για την εξασφάλιση ενός καλού δασκάλου για το σχολείο της, γεγονός που θα προσέδιδε στην κοινότητα αυτή ξεχωριστό κύρος. Για τη διασφάλιση των όρων της πρόσληψης και της μισθοδοσίας των δασκάλων των σχολείων των διαφόρων κοινοτήτων του Πηλίου, συντάσσονταν μεταξύ των δασκάλων που προσλαμβάνονταν και των δημογερόντων διάφορα συμφωνητικά, τα οποία ήταν δεσμευτικά για την τήρηση των συμφωνημένων όρων. Όταν εντούτοις η δημογεροντία δεν είχε τη δυνατότητα ή δεν ήθελε να αναλάβει τέτοια δέσμευση, την αμοιβή των δασκάλων την αναλάμβαναν οι ίδιοι οι μαθητές¹³. Αρκετές μαρτυρίες από πηγές της εποχής¹⁴ αναφέρονται σε πλούσιες ιδιωτικές χρηματοδοτήσεις για την κάλυψη των διαφόρων εκπαιδευτικών αναγκών – μεταξύ των οποίων και της μισθοδοσίας των δασκάλων, κυρίως από τα μέσα του 18ου αιώνα κι έπειτα και στις αρχές του 19ου αιώνα – τόσο από γηγενείς όσο και από αποδήμους της Ευρώπης καταγόμενους από κοινότητες του Πηλίου. Δεν θα πρέπει όμως να μην αναφερθεί εδώ και ο ρόλος που έπαιξαν κατά την περίοδο αυτή τα πλούσια κοινοτικά μοναστήρια του Πηλίου, που πολλές φορές – όταν υπήρχε ανάγκη – συνέδραμαν οικονομικά για τη μισθοδοσία των δασκάλων των σχολείων, στις κοινότητες όπου αυτά είχαν ιδρυθεί.

Με την πάροδο του χρόνου τα σχολεία των «κοινών γραμμάτων» θεωρήθηκαν ξεπερασμένα και ανεπαρκή για τις ανερχόμενες κοινωνικές δυνάμεις που εκπροσωπούσαν στα χωριά του Πηλίου τις ιδέες και τα μηνύματα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, γόνου του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Η κορύφωση των κοινωνικών ανακατατάξεων στο χώρο του Πηλίου και η οικονομική άνθηση που είχαν τα χωριά του, εκτός από τον οικοδομικό τους οργανισμό που τους έδωσε ευρωπαϊκή όψη, επέδρασαν στο να μεταβληθούν τα περισσότερα

12. Λιάπης Κ., *ό.π.*, σελ. 127.

13. Κορδάτος Γ., *ό.π.*, σελ. 595-596.

14. Π.χ. στους Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 190-191, οι οποίοι αναφέρονται στους ευεργέτες της Ζαγοράς Κων. Μαυρίκιο και Ιωάννη Πρίγκο.

εξ αυτών σε ανθούσες πολιτιστικές εστίες. Η κατάσταση αυτή επέβαλλε την ανάγκη ίδρυσης νέων σχολείων, ανώτερης βαθμίδας, των «ελληνικών» σχολείων, στα οποία ως κυρίαρχη ιδεολογία προέβαλλε πλέον η «Ελληνοπαιδεία», δηλαδή η τεχνολογία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας (γραμματική – σύνταξη – κείμενα). Ηγήτορες στη νέα αυτή φάση της εκπαιδευτικής αναγέννησης στο Πήλιο υπήρξαν μερικοί δάσκαλοι και λόγιοι οι οποίοι καλούνταν να διδάξουν στα «ελληνικά» αυτά σχολεία, όπως επίσης και μερικοί από τους εκπροσώπους της νέας και συνεχώς ανερχόμενης κοινωνικής τάξης των εμπόρων – πλοιοκτητών, οι οποίοι είχαν εντυπωσιαστεί από τα ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά πρότυπα με τα οποία είχαν έλθει σε επαφή. Οι περισσότεροι δάσκαλοι των «ελληνικών» σχολείων είχαν σπουδάσει σε γνωστά και καλά σχολεία της εποχής εκείνης, ενώ η διδασκαλία τους στα σχολεία αυτά είχε ως επίκεντρο τη διάδοση των νέων ιδεών του Διαφωτισμού με άξονα την αρχαιοελληνική παιδεία και την εισαγωγή των νέων επιστημών. Για την εισαγωγή αυτή των νέων επιστημών (μαθηματικών, γεωγραφίας, ιστορίας, φυσικής και χημείας κ.ά.) στα διδακτέα μαθήματα και στο πρόγραμμα διδασκαλίας των «ελληνικών» σχολείων βοήθησαν επίσης τα μέγιστα πολλοί ιδιώτες (έμποροι και πλοιοκτήτες) που δεν έπαψαν ποτέ να οραματίζονται και να εργάζονται προς την κατεύθυνση της δημιουργίας και ανώτερων Σχολών στις γενέτειρές τους.

Το παράδειγμα του Ι. Πρίγκου, Ζαγοριανού εμπόρου στο Άμστερνταμ της Ολλανδίας, είναι το πλέον χαρακτηριστικό¹⁵. Όλη η ζωή του – από τη στιγμή που απέκτησε οικονομική άνεση – ήταν ένας συνεχής αγώνας για αναβάθμιση της Παιδείας τόσο στη γενέτειρά του Ζαγορά, όσο και στην περιοχή του Πηλίου και κατ' επέκταση σε όλη την περιοχή της Δημητριάδος. Ο ίδιος θεωρούσε την Παιδεία ως τον πλέον καθοριστικό παράγοντα για την αφύπνιση των υπόδουλων Ελλήνων και για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού. Στην προσπάθειά του να οριοθετήσει τις κατευθυντήριες γραμμές που έπρεπε κατά τη γνώμη του να ακολουθήσει η Παιδεία στην Ελλάδα, έτσι ώστε να ανταποκριθεί στις νέες επιταγές της εποχής εκείνης, συνειδητοποίησε τη χαώδη διαφορά Ελλάδος και Ευρώπης σε σχέση με την παρεχόμενη Παιδεία. Για τον Ι. Πρίγκο η Παιδεία ήταν ο φορέας εκπόρευσης όλων των πολιτιστικών αγαθών, υλικών και πνευματικών. Η αμάθεια για εκείνον ήταν ένας εθνικός εφιάλτης που κρατούσε την Ελλάδα συνεχώς μέσα στο σκοτάδι, στο ψεύδος και στη δεισιδαιμονία. Προσπαθώντας να ερμηνεύσει την κατάσταση αυτή με ένα αιτιοκρατικό σχήμα, ο Ι. Πρίγκος απέδιδε την ευθύνη για την ανυπαρξία σωστής Παιδείας τόσο στην

15. Για τη ζωή του Ι. Πρίγκου και τη Σχολή και τη Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς, βλ. Σκουβαράς Βαγγέλης, **Ιωάννης Πρίγκος (1725; - 1789). Η Ελληνική Παροικία του Άμστερνταμ. Η Σχολή και η Βιβλιοθήκη Ζαγοράς**, ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, τόμος 9^{ος}, Αθήναι 1964.

αδιαφορία και την αμάθεια των Τούρκων, όσο και στη στάση των εκκλησιαστικών αρχών και των προεστών των κοινοτήτων, τους οποίους θεωρούσε ότι αμελούσαν και ότι δεν ενδιαφέρονταν για την ίδρυση και τη συντήρηση σχολείων, στερώντας έτσι τους νέους από τη μάθηση και τους χριστιανούς από το κήρυγμα. Έγραφε χαρακτηριστικά: «... Από αμέλεια των προεστών οπού δεν φροντίζουν να έχουν διδασκάλους με πλερωμήν από τη χώρα, να μη λείπη ποτέ ο λόγος του Θεού και η διδαχή από τους χριστιανούς...»¹⁶. Ο Ι. Πρίγκος κατέκρινε επίσης την αδυναμία των Ελλήνων να παρακολουθούν και να κατανοούν το περιεχόμενο των εκκλησιαστικών βιβλίων, επιπλέον δε την πρώιμη είσοδο των παιδιών στη βιοπάλη. Σχολιάζοντας τις διδακτικές μεθόδους των σχολείων των «κοινών γραμμάτων» και των αντιστοίχων ευρωπαϊκών, ο Ι. Πρίγκος κατέκρινε το σχολαστικισμό και την αποστήθιση κανόνων και εξαιρέσεων, διαπιστώνοντας συσκοτισμό και ματαιοπονία στα πρώτα, φυσικότητα και επαγωγικότητα στα δεύτερα: «...[Οι Ευρωπαίοι] όλο πασχίζουν να ευκολύνουν τον τρόπον στα μαθήματα, να παραδίδουν. Σε εμάς πασχίζουν να δυσκολεύουν, τα νοήματα σκοτεινά να τα κάνουν, αντὶς φανερά εις κατανόησιν...»¹⁷.

Με την οικονομική συνδρομή του Ι. Πρίγκου και με τη συμβολή του πρώην Οικουμενικού Πατριάρχη Καλλινίκου του Γ' ιδρύθηκε το 1777 η Σχολή της Ζαγοράς¹⁸ που μαζί με την περίφημη Βιβλιοθήκη της απετέλεσε το καύχημα της περιοχής του Πηλίου για πολλές δεκαετίες και στην οποία σπούδασαν σημαντικοί λόγιοι της εποχής εκείνης. Ήταν τέτοια η φήμη της Σχολής, που ήταν γνωστή όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στην Ευρώπη, στη Μ. Ασία και στην Αίγυπτο, οι δε απόφοιτοί της είχαν καταλάβει πολύ σπουδαίες θέσεις, όπως αναφέρεται σε πηγές της εποχής¹⁹. Στις ίδιες πηγές αναφέρεται ότι προς το τέλος του 18ου αιώνα σε όλα σχεδόν τα χωριά του Πηλίου υπήρχαν «ελληνικά» σχολεία²⁰. Από τα σχολεία αυτά αποφοίτησαν αξιόλογοι μαθητές που διακρίθηκαν λίγο αργότερα στην πνευματική και την οικονομική ζωή όχι μόνο του Πηλίου, αλλά και της Ευρώπης, αρκετοί μάλιστα εξ αυτών μετέβησαν για ανώτερες σπουδές στην Κωνσταντινούπολη και στις πριγκηπικές Ακαδημίες του Βουκουρεστίου και του Ιασίου, όπως π.χ. έκανε ο Ρήγας Βελεστινλής, ο οποίος είχε σπουδάσει φιλοσοφία, φιλολογία, ελληνικά και μαθηματικά στη σχολή («Ελληνομουσείο»)

16. Έντυπο υπ' αρ. 327, α' εξώφυλλο, της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς, με τίτλο: *Cyritli Alexandriae Archiepiscopi, Operum... Lutetiae M.DC.XXXVIII.*

17. Έντυπο υπ' αρ. 486, α' εξώφυλλο, της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς, με τίτλο: *Christiani Stokii, Interpres Graecus Novi Testamenti monstrans rationem... Jenae MDCCXXVI.*

18. Η Σχολή της Ζαγοράς και η ιστορία της εξετάζεται πιο εκτεταμένα σε ιδιαίτερο κεφάλαιο της μελέτης αυτής.

19. Δημητριάδης, ό.π., σελ. 190.

20. Ό.π., σελ. 175.

της Ζαγοράς. Την εποχή αυτή, μετά από τα μέσα του 18ου αιώνα και έπειτα, τα διδασκόμενα μαθήματα στα «ελληνικά» σχολεία ήταν οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς (Ξενοφών, Θουκυδίδης, Ισοκράτης, Ευριπίδης, Όμηρος κ.ά.), η άλγεβρα, η γεωμετρία, η γεωγραφία, η μεταφυσική, η ηθική, η λογική κ.ά. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο «Ελληνομουσείο» της Ζαγοράς σπούδασαν τρεις από τις κορυφαίες μορφές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ο Άνθιμος Γαζής, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Δανιήλ Φιλιππίδης. Εκείνο που χαρακτήριζε τα σχολεία της υπό εξέταση περιόδου ήταν ότι γίνονταν προσπάθειες από τους απόδημους Πηλιορείτες καθώς και από εύπορους κατοίκους του Πηλίου να εφοδιαστούν και να εξοπλιστούν με σύγχρονα και άρτια εποπτικά μέσα διδασκαλίας, εποπτικά όργανα φυσικής, χημείας, γεωγραφίας, βιβλιοθήκες, χάρτες, διδακτικά βιβλία κ.ά. Στην προσπάθεια αυτή πρωτοστάτησαν εκτός του Ι. Πρίγκου και του πρώην Οικουμενικού Πατριάρχη Καλλινίκου του Γ' και άλλοι εύποροι Έλληνες του Πηλίου και της Ευρώπης, όπως π.χ. ο Κων. Μαυρίκιος, ο Ν. Ζάγορας, οι αδελφοί Ευστάθιος και Γεώργιος Λαπάται κ.ά. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ι. Πρίγκος και ο Καλλίνικος έκαναν προσπάθειες για αναβάθμιση του «Ελληνομουσείου» της Ζαγοράς σε σχολή ανώτατης (τριτοβάθμιας) εκπαίδευσης, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα – που οι δυο τους γνώριζαν καλά – εναρμονισμένα όμως με την κλασική παράδοση και με το πνεύμα της Ορθοδοξίας.

Τρεις δεκαετίες περίπου αργότερα (1814), ιδρύθηκε η περίφημη «Σχολή των Μηλεών»²¹ από τον Α. Γαζή και το Γρ. Κωνσταντά, η οποία με τη σειρά της απέκτησε και αυτή βιβλιοθήκη με σπάνιες και σημαντικές εκδόσεις της εποχής, που είχαν σταλεί από τη Βιέννη με ενέργειες του Α. Γαζή. Η Σχολή των Μηλεών εξοπλίστηκε και αυτή με χάρτες, εποπτικά μέσα διδασκαλίας για τη φυσική και τη χημεία, υδρόγειο και ουράνια σφαίρα, διδακτικά βιβλία κ.ά. ορισμένα από τα οποία σώζονται ως σήμερα. Στη Σχολή των Μηλεών δίδαξε πρώτα ο Γρ. Κωνσταντάς και έπειτα για λίγο χρονικό διάστημα ο Α. Γαζής, όταν επανήλθε από τη Βιέννη για να προετοιμάσει τον Αγώνα του 1821 στην περιοχή του Πηλίου. Κατά τα χρόνια λειτουργίας της Σχολής (1815-1821) φοίτησαν εκεί όχι μόνο μαθητές από την περιοχή του Πηλίου, αλλά και από μέρη της Μ. Ασίας, ακόμη και από τη Συρία. Ανάμεσα στους μαθητές αυτούς ήταν και ο Ζαγοριανός Φίλιππος Ιωάννου (Πάντος)²², ο μετέπειτα πρώτος καθηγητής της Φιλοσοφίας (1839) στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Αθηνών, που πρωτομυήθηκε στη φιλοσοφία και τη φιλολογία από τον Γρ. Κωνσταντά. Στη σημερινή Βιβλιοθήκη των Μηλεών –

21. Η Σχολή των Μηλεών και η ιστορία της εξετάζεται πιο εκτεταμένα σε ιδιαίτερο κεφάλαιο της μελέτης αυτής.

22. Για τη ζωή και το έργο του Φιλίππου Ιωάννου βλ.: Πατριαρχέας Ν. Παναγιώτης, **Φίλιππος Ιωάννου, ο από καθέδρας Έλλην φιλόσοφος του 19^{ου} αιώνα**, (διδακτορική διατριβή), Αθήνα 1936.

που από τότε ακόμη διατηρείται στην είσοδό της η επιγραφή «Ψυχής άκος» (= θεραπεία της ψυχής) – διασώζονται πολλά βιβλία από εκείνα που διδάσκονταν στη Σχολή. Ένα μέρος αυτών των βιβλίων – ιδίως των θετικών επιστημών – ήταν δωρεά του Δανιήλ Φιλιππίδη, ο οποίος δεν επανήλθε στην Ελλάδα, προτιμώντας να παραμείνει στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, ασχολούμενος με την έρευνα και τη μελέτη. Δυστυχώς η Σχολή των Μηλεών έκλεισε την άνοιξη του 1821, όταν ξέσπασε η Επανάσταση στο Πήλιο. Οι δύο ιδρυτές της, Ά. Γαζής και Γρ. Κωνσταντάς, μετά από την αποτυχία της κατέφυγαν στη νότια Ελλάδα όπου μετά την ανακήρυξη του ελεύθερου ελληνικού κράτους προσέφεραν ανεκτίμητες υπηρεσίες στην Παιδεία²³.

Στις νεωτεριστικές αυτές εκπαιδευτικές ιδέες που αναφέρθηκαν και που διαδίδονταν στην περιοχή του Πηλίου, ήταν φυσικό να υπάρξουν και έντονες αντιδράσεις από τη συντηρητική μερίδα κάποιων προεστών²⁴. Ωστόσο αυτά τα φαινόμενα της αντίδρασης ήταν ελάχιστα και μεμονωμένα και οι περισσότεροι εκ των προεστών έδειξαν ενδιαφέρον για την ίδρυση και τη διατήρηση της λειτουργίας σχολείων στα χωριά του Πηλίου, το ίδιο δε συμπαραστάθηκε ως προς τη διάδοση της Παιδείας στην περιοχή του Πηλίου και η Εκκλησία – τόσο οι εκκλησιαστικές αρχές όσο και οι απλοί κληρικοί – όπως επίσης και η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού του Πηλίου. Η πνευματική και η εκπαιδευτική πραγματικότητα στην περιοχή του Πηλίου κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα αποδεικνύει αυτή την πορεία της εκπαιδευτικής αναγέννησης, όπως αναφέρεται και σε πηγές της εποχής: «...Οι εγκάτοικοι αυτού (του Πηλίου) είναι εις το άκρον φίλεργοι, φιλομαθείς και φιλοπάτριδες. Περιποιούνται τας τέχνας και τας μαθήσεις. Όλαι αι κωμοπόλεις έχουν σχολεία ελληνικά, όπου μικραί τινές βιβλιοθήκαι ευρίσκονται...»²⁵. Είναι περίεργο λοιπόν που άλλες πηγές της εποχής αναφέρουν ότι στο Πήλιο υπήρχαν μόνο πέντε σχολεία ελληνικά: στη Μακρινίτσα, στη Δράκεια, στην Πορταριά, στη Ζαγορά και στις Μηλιές²⁶, ενώ γνωρίζουμε ότι υπήρχε «ελληνικό» σχολείο και

23.Καραθανάσης Ε.Αθανάσιος,“Παιδεία και πολιτισμός στο Πήλιο και το Βόλο κατά την Τουρκοκρατία και τους νεώτερους χρόνους”, «Ο ΒΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗ», Εταιρεία Θεσσαλικών Ερευνών / Γενική Γραμματεία Ολυμπιακών Αγώνων – Υπουργείο Πολιτισμού, Βόλος 2004, σελ. 261 (συλλογικό έργο).

24. Δημητριάδης, ό.π., σελ. 191. Βλ. επίσης: **Η Θεσσαλία (1805-1810). Από το ημερολόγιον του Άγγλου περιηγητού William Leake**, (μετάφρασις αιδεσιμώτατου Γεωργίου Δ. Στάθη), Βόλος 1969, σελ. 105 – 106. Πρβλ. Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 277-281.

25. **Μελετίου, Γεωγραφία Παλαιά τε και Νέα, επηυξημένη διά σημειώσεων Ανθίμου Γαζή του εκ Μηλεών της Θεσσαλίας**, Ενετίση 1807, σελ. 455. Πρβλ. Λιάπης Κ., ό.π., σελ. 133.

26. **Η Θεσσαλία...**, ό.π., σελ. 106.

στον Άγιο Λαυρέντιο και στον Κισσό, στο οποίο μάλιστα είχε διδάξει για λίγο χρονικό διάστημα και ο Ρ. Βελεστινλής²⁷. Οι σπουδές όμως του Ρ. Βελεστινλή στη Ζαγορά καθώς και πολλών άλλων διακεκριμένων λογίων του Πηλίου, όπως επίσης και η παρουσία διακεκριμένων δασκάλων στα ελληνικά σχολεία του Πηλίου αποδεικνύουν πως στο τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες στην περιοχή του Πηλίου είχαν γίνει ουσιαστικότερες και μεθοδικότερες.

Αναφέρθηκε προηγουμένως πως η Ζαγορά και οι Μηλιές αποτέλεσαν δύο από τις κυριότερες εστίες που εξελίχθηκε ένα μέρος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Στη Ζαγορά, με πρωτοστάτη τον πρώην Οικουμενικό Πατριάρχη Καλλίνικο και τον απόδημο Ζαγοριανό Ι. Πρίγκο το κίνημα του Διαφωτισμού εμφανίστηκε με κάπως συγκρατημένη μορφή, ενώ στις Μηλιές έλαβε πληρέστερη μορφή εξαιτίας των τριών Μηλιωτών εκπροσώπων του, του Α. Γαζή, του Γρ. Κωνσταντά και του Δανιήλ Φιλιππίδη, οι οποίοι ασχολήθηκαν με εκδόσεις, μεταφράσεις κ.ά. Το 1811 μάλιστα ο Άνθιμος Γαζής – με τη βοήθεια της Εταιρείας του Ελληνικού Λυκείου, που είχε ως έδρα το Ιάσιο – άρχισε να εκδίδει στη Βιέννη το περιοδικό «*Ερμής ο Λόγιος ή Φιλολογικά Αγγελία*»²⁸, το οποίο μετέδιδε στους Έλληνες – τόσο της Ευρωπαϊκής Διασποράς, όσο και της υπόδουλης Ελλάδος – τις προόδους των επιστημών και ιδίως της φιλολογίας²⁹, που για πολλούς θεωρείται ως το κυριότερο όργανο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού³⁰. Όλοι οι λόγιοι από την περιοχή του Πηλίου συμμετείχαν ο καθένας με τις δυνάμεις του στη διάδοση της Παιδείας και στην πνευματική αφύπνιση των κατοίκων του, προσπαθώντας να μεταφέρουν στο Πήλιο τα ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά πρότυπα. Δεν ήταν μόνο η Σχολή των Μηλεών και αυτή της Ζαγοράς που έδειξαν το δρόμο για την πνευματική αφύπνιση – στηριγμένες στις αρχές του Διαφωτισμού – αλλά και η τάση προς διάδοση της Παιδείας που κορυφώθηκε τα προεπαναστατικά χρόνια. Η δεκαετής περίπου στασιμότητα – μετά από την επανάσταση του 1821 – δε σταμάτησε αυτή την τάση, αλλά αντίθετα τη συνέχισε, υφισταμένη πλέον και εκπεφρασμένη με πολλούς τρόπους στην έμφυτη διάθεση των κατοίκων της περιοχής του Πηλίου και της νεοϊδρυθείσας (1833) πόλης του Βόλου, αυτοχθόνων και μη³¹. Από το 1833 ο Βόλος άρχισε να συγκροτείται σε μια

27. Λιάπης Κ., *ό.π.*, σελ. 138.

28. *Ερμής ο Λόγιος ή Φιλολογικά Αγγελία*, τ. Α' - ΙΑ', Βιέννη 1811-1821.

29. Σάθας Ν. Κωνσταντίνος, *Νεοελληνική Φιλολογία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων των Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής Εθνεγερσίας (1453-1821)*, Αθήνα 1868, σελ. 693.

30. Καραθανάσης Ε. Αθανάσιος, *ό.π.*, σελ. 261.

31. *Ό.π.*, σελ. 262.

ιδιαιτέρως δραστήρια πόλη, στην οποία συνέρευσαν πολλοί Πηλιορείτες που επιθυμούσαν να βρίσκονται κοντά στη θάλασσα, όπως επίσης και αρκετοί Θεσσαλοί, Ηπειρώτες κ.ά., που δημιούργησαν μια νέα πόλη, τα «Μαγαζιά» ή «Καινούργια» όπως ονόμαζαν το νέο τμήμα της.

Η ταχέως αναπτυσσόμενη πόλη του Βόλου είλκυσε και το ενδιαφέρον πολλών ευρωπαϊκών κρατών της εποχής – εξαιτίας της ύπαρξης και του εμπορικού λιμένα του και της κοντινής του απόστασης με το ελεύθερο τμήμα της μετεπαναστατικής Ελλάδος – τα οποία ίδρυσαν προξενεία, όπως π.χ. η Γαλλία, η Ρωσία, η Ιταλία, η Αγγλία, η Αυστρία κ.ά., μολονότι τέτοια ως εμπορικά πρακτορεία λειτουργούσαν και πριν από την Επανάσταση του 1821. Στην ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής του Βόλου και του Πηλίου συνέβαλαν επίσης κατά πολύ και οι Αιγυπτιώτες Πηλιορείτες, οι οποίοι είχαν αποκτήσει μεγάλες περιουσίες στην Αίγυπτο – μετά τα μέσα του 19ου αιώνα – και βοήθησαν με πολλούς τρόπους τόσο την Παιδεία, όσο και τον πολιτισμό. Ήδη, στην πόλη του Βόλου είχαν εγκατασταθεί αλλοδαποί ποικίλης προέλευσης, στελέχη επιχειρήσεων, μηχανικοί κ.ά. Στην ανάπτυξη αυτή του Βόλου καθοριστικοί παράγοντες ήταν και οι τουρκικές «μεταρρυθμίσεις» του 1840 και του 1856, που μετέβαλλαν το καθεστώς της διοίκησης των χωριών του Πηλίου και επέτρεψαν την ελεύθερη μετακίνηση των κατοίκων του, έχοντας μάλιστα καταργήσει και τον διαχωρισμό των χωριών του σε βακούφια και σε χάσια. Ο Βόλος έγινε πρωτεύουσα όλων των χωριών της περιοχής της Δημητριάδος (Θεσσαλομαγνησίας) και τα επαναστατικά κινήματα του 1854 και του 1878 προξένησαν αναστατώσεις, αλλά δεν ανέκοψαν την ανοδική πορεία της κοινωνικοοικονομικής και πνευματικής ανάπτυξης των κατοίκων του. Η διαρροή νέων Πηλιορειτών προς τις περιοχές της ελεύθερης Ελλάδος (π.χ. Λαμία, Ιωάννινα) και προς τις σχολές του εξωτερικού (στην τουρκοκρατούμενη Μ. Ασία και στις ευρωπαϊκές χώρες) για αναζήτηση της γνώσης σταδιακά σταμάτησε. Έτσι, από το 1850 και έπειτα εμφανίστηκε στο Πήλιο το φαινόμενο της δημιουργίας μιας νέας πνευματικής αναγέννησης: νέες εκπαιδευτικές δραστηριότητες για να ιδρυθούν σχολεία, να επανδρωθούν με το κατάλληλο διδακτικό προσωπικό καθώς και να δοθεί με πολλούς τρόπους η δυνατότητα σε όσους το δυνατόν περισσότερους μαθητές να παρακολουθούν μαθήματα. Αυτή τη δημιουργία των σχολείων την ευνόησαν οι λίγες αλλά χαρακτηριστικές περιπτώσεις δωρεών από εύπορους αποδήμους Πηλιορείτες, οι οποίοι προικοδοτούσαν την ιδιαίτερη πατρίδα τους με σχολεία, συνεχίζοντας την προϋπάρχουσα προς αυτό παράδοση. Στο Πήλιο εντούτοις δεν έγινε ποτέ δυνατό να ιδρυθεί κάποια ανώτατη σχολή, ούτε συνέβη κάτι τέτοιο ως την ενσωμάτωση της Θεσσαλομαγνησίας το 1881 στην ελεύθερη Ελλάδα.

Το 1855 στη Ζαγορά ιδρύθηκε το πρώτο οργανωμένο «ΠαρθENAγωγείο» στην περιοχή του Πηλίου με δωρεές του Ιωάννη Κασσαβέτη, ενώ το πρώτο σχολείο που είχε δεχθεί μαθήτριες ήταν το «αλληλοδιδακτικό» σχολείο του Αγίου Λαυρεντίου το 1842. Ακολούθησε η ίδρυση ΠαρθENAγωγείου στην Τσαγκαράδα και στον Άγιο Γεώργιο (1864), στην Πορταριά (1866), στις Μηλιές, στον Άγιο Λαυρέντιο, στη Μακρινίτσα και στη Δράκεια (μεταξύ των ετών 1870 – 1873). Το 1853 ιδρύθηκε το πρώτο σχολείο του Βόλου, που το 1870 λόγω της αύξησης του αριθμού των μαθητών του χωρίστηκε σε δύο χωριστά σχολεία, ένα αρρένων και ένα θηλέων, το «ΠαρθENAγωγείο»³². Ήδη (από το 1833) είχε ιδρυθεί στη Ζαγορά το «Κρίτσκειο» σχολείο με δωρεές των αδελφών Μωυσή και Νικολάου Κρίτση, στη δε Τσαγκαράδα λειτουργούσε πριν από το 1858 σχολείο που είχε ιδρύσει ο Νικ. Νανόπουλος, ενώ το 1864 οι αδελφοί Αχιλλόπουλοι ίδρυσαν εκεί την «Αστική Σχολή»³³. Στην πόλη του Βόλου οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες συνδέθηκαν άμεσα με την παρουσία εκεί ως Μητροπολίτη της Δημητριάδος του Δωροθέου Σχολαρίου (1858-1870)³⁴ και συνεχίστηκαν με το διάδοχο του Γρηγόριο Δ΄ Φορτουσιάδη, επί της θητείας του οποίου ιδρύθηκε στο Βόλο εβραϊκό σχολείο (1870) και το πρώτο εκπαιδευτικό ίδρυμα για παιδιά προσχολικής ηλικίας (νηπιαγωγείο). Δεν καρποφόρησαν εντούτοις οι γενόμενες ήδη από το 1867 προσπάθειες του Δωροθέου Σχολαρίου για την ίδρυση Γυμνασίου στο Βόλο, επειδή δεν εγκρίθηκε η απαραίτητη για την ίδρυσή του άδεια από τις αρμόδιες τουρκικές αρχές, πιθανόν εξαιτίας των τεταμένων σχέσεων μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας λόγω της τότε πρόσφατης εμπλοκής του ελληνικού κράτους στην Κρητική Επανάσταση (1867-1868). Η εμπλοκή αυτή της Ελλάδος επέφερε ως αποτέλεσμα τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων Ελλάδος – Τουρκίας για αρκετό χρονικό διάστημα, τη συγκέντρωση και άλλων τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Θεσσαλία και την αναβίωση του φανατισμού των Τούρκων της Θεσσαλομαγνησίας έναντι σε κάθε τι ελληνικό.

Στοιχεία και πληροφορίες για τα σχολεία και τους δασκάλους στην περιοχή του Πηλίου και του Βόλου κατά το χρονικό διάστημα 1775-1881 αναφέρονται αναλυτικά σε

32. Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, *Σελίδες από την Ιστορία της Εκπαίδευσης στη Μαγνησία κατά την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας (1860-1880). Ο Φίλοπαιδευτικός Σύλλογος της Θεσσαλομαγνησίας*. ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ 7, Βόλος 1985, σελ. 56-57 και 64-65.

33. Θωμάς Γιώργος, *Εκπαιδευτικές προσπάθειες στο Τουρκοκρατούμενο Πήλιο*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5, Λάρισα 1983, σελ. 22. Πρβλ. Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, *ό.π.*, σελ. 70-71.

34. Βλ. και Σχολάριος Δωρόθεος, *Έργα και Ημέραι...*, Αθήνα 1877, όπου αναφέρονται πολλές πληροφορίες για τη θητεία του ως Μητροπολίτη της Δημητριάδος (1858-1870). Στις σελίδες 207-221 ο ίδιος καταγράφει τα σχολεία των χωριών του Πηλίου και του Βόλου καθώς και άλλα στατιστικά στοιχεία, χρήσιμα για την έρευνα της εποχής εκείνης.

ιδιαίτερο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης. Γεγονός πάντως που χαρακτήρισε την Παιδεία στην περιοχή του Πηλίου και του Βόλου κατά την ανωτέρω χρονική περίοδο – εκτός από το 1821 ως το 1830- ήταν η συνδρομή της ιδιωτικής πρωτοβουλίας σε συνεργασία με τις κοινοτικές αρχές και την Εκκλησία σε όλες τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες, φαινόμενο που συνετέλεσε τα μέγιστα στη διάδοσή της και στην εμπέδωση του θεσμού της Εκπαίδευσης. Ιδιαίτερος μετά το 1850 και έπειτα, αυτές ακριβώς οι συνθήκες που αναφέρθηκαν, καθόρισαν και τα περιθώρια της εξάπλωσης και της καλλιέργειας του εκπαιδευτικού γίνεσθαι στην περιοχή του Πηλίου και του Βόλου, όπου με κάθε σχεδόν ελευθερία ήταν δυνατό να ιδρύονται και να λειτουργούν τα διάφορα ελληνικά σχολεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3
ΟΡΓΑΝΩΣΗ, ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ
ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1775 –1881

Η θεώρηση των εκπαιδευτικών πραγμάτων στην περιοχή της Δημητριάδος ύστερα από τη συνθήκη του *Κιουτσούκ – Καϊναρτζή (1774)* αναφέρεται κυρίως στο χρονικό διάστημα από το μέσο της περιόδου του *Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1750- 1828)* και στις επιδράσεις του σ' αυτή καθώς και στις διάφορες εκπαιδευτικές προσπάθειες οι οποίες έγιναν στο χώρο της ως την απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τους Τούρκους το 1881. Τα στοιχεία που αναφέρονται στην οργάνωση, τη διοίκηση και την λειτουργία των σχολείων της περιοχής της Δημητριάδος - όπως έχουν καταγραφεί από τις υπάρχουσες πηγές της ανωτέρω περιόδου - είναι αρκετά κατατοπιστικά για τη μορφή της εκπαίδευσης που παρεχόταν και τα προβλήματα τα οποία αυτή αντιμετώπιζε.

Αυτά που κυρίως απασχολούσαν τα σχολεία της περιόδου που εξετάζεται ήταν η αυτονομία τους καθώς και η σχέση τους με τις κοινοτικές αρχές του τόπου, η επιστασία και η διοίκησή τους, η διαχείριση των οικονομικών πόρων που απαιτούνταν για τη λειτουργία τους και ποιοι θα ήταν υπεύθυνοι γι' αυτή, το γενικό περίγραμμα του προγράμματος διδασκαλίας των μαθημάτων τους καθώς επίσης και ο εμπλουτισμός τους με βιβλία (ίδρυση βιβλιοθηκών κ.ά.) και εποπτικά μέσα διδασκαλίας, χωρίς να παραβλέπονται και τα προβλήματα που αφορούσαν τον χώρο στέγασής τους, τα οποία τις περισσότερες φορές ήταν ιδιαίτερος οξύμμενα.

Κύριοι φορείς της πρωτοβουλίας για την ίδρυση των σχολείων υπήρξαν αφ' ενός μεν οι *ιδιώτες*, αφ' ετέρου δε οι *κοινοτικοί φορείς*. Με την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας είχαν ήδη δημιουργηθεί οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την ίδρυση και τη λειτουργία σχολείων¹. Δραστήριοι λόγιοι, ισχυρές επαγγελματικές συντεχνίες και πλούσιοι έμποροι, οι οποίοι είχαν επηρεαστεί από το πνεύμα του Ευρωπαϊκού και του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στήριξαν οικονομικά κάθε σχετική προσπάθεια για να ιδρυθούν και να λειτουργήσουν σχολεία, ιδιαίτερα σε κοινότητες που ήκμαζαν και οι κάτοικοί τους είχαν υψηλότερο βιοτικό επίπεδο σε σχέση με άλλες περιοχές, οι οποίες δεν είχαν οικονομική ανάπτυξη.

¹ Αρσενίου Αρσ. Λάζαρος, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1984, σελ. 144.

Η ποικιλότητα ως προς την μορφή και τον τρόπο της διοίκησης στα σχολεία της περιοχής της Δημητριάδος, ήταν παρόμοια με εκείνη που υπήρχε σ' όλες τις περιοχές του υπόδουλου ελληνισμού όπου είχαν ιδρυθεί σχολεία. Τρεις ήταν οι κυριότεροι παράγοντες δημιουργίας αυτού του φαινομένου: (α) δεν υπήρχε επίσημος κρατικός φορέας υπεύθυνος για την οργάνωση της Εκπαίδευσης, (β) δεν υπήρχε οποιαδήποτε μορφή νομοθεσίας για την εκπαίδευση, μιας και η Υψηλή Πύλη ουδέποτε ενδιαφέρθηκε για την εκπαίδευση των μη μουσουλμάνων υπηκόων της και (γ) ο τρόπος ίδρυσης των σχολείων, μιας και την πρωτοβουλία σ' αυτό δεν την είχε κάποια υπεύθυνη αρχή, αλλά φυσικά πρόσωπα και κοινοτικοί ή διάφοροι άλλοι φορείς.

Ως προς τον τρόπο διοίκησης των σχολείων, καθοριστικό ρόλο έπαιζαν - όπως είναι φανερό από αυτά που προαναφέρθηκαν - οι ιδρυτές και οι χρηματοδότες τους, που πολλές φορές έδιναν «μπαξίσι» στους Τούρκους για να επιτραπεί από εκείνους η ίδρυση και η λειτουργία των σχολείων². Έτσι σχολεία που ιδρύθηκαν με πρωτοβουλία ορισμένων πλούσιων εμπόρων που είχαν εγκατασταθεί σε διάφορες χώρες της Ευρώπης, διοικούνταν ουσιαστικά από την ελληνική αδελφότητα των πόλεων αυτών σε συνεργασία με τοπικούς αντιπροσώπους τους στο χωριό - κοινότητα ή την πόλη όπου λειτουργούσε το σχολείο. Εκείνα που ιδρύθηκαν από το «κοινό» των πόλεων διοικούνταν από κοινοτικούς άρχοντες που ορίζονταν για το σκοπό αυτό και, τέλος, εκείνα που ιδρύθηκαν με πρωτοβουλία κάποιων ντόπιων εμπόρων διοικούνταν από τους ίδιους τους ιδρυτές τους ή από τους διαδόχους τους³. Στο κεφάλαιο της εργασίας αυτής το οποίο αναφέρεται στην Παιδεία στην υπόδουλη Θεσσαλία και την κατάσταση στην περιοχή της Δημητριάδος υπάρχουν αρκετές αναφορές για τους διάφορους ιδρυτές των σχολείων της και τα διάφορα προβλήματα που συνάντησαν τόσο κατά την ίδρυση, όσο και κατά την διάρκεια της λειτουργίας των σχολείων αυτών.

Παρά το γεγονός ότι το *Οικουμενικό Πατριαρχείο* στην *Κωνσταντινούπολη* επισημοποιούσε κατά κανόνα την ίδρυση κάθε σχολείου με ειδικό «σιγίλλιο» το οποίο εξέδιδε για τον σκοπό αυτό διαμορφώνοντας έτσι κάποιες «σταθερές» όσον αφορά στον τρόπο διοίκησής του, δεν καθιερώθηκε εντούτοις με τον τρόπο αυτό ένα ενιαίο σύστημα διοίκησης για όλα τα σχολεία, αφού ουσιαστικά τις περισσότερες φορές το Πατριαρχείο επικύρωνε και ικανοποιούσε τις επιθυμίες εκείνων που ίδρυσαν τα σχολεία.

² Αρσενίου, ό.π., σελ. 145

³ Χατζόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 308-309.

Συμφώνως λοιπόν με τα στοιχεία που αντλούμε από πηγές της εποχής, το Οικουμενικό Πατριαρχείο διατηρούσε την ανώτατη *εποπτεία* των σχολείων, ήταν δε υπεύθυνο για τον καθορισμό των επιτρόπων καθώς και των οικονομικών πόρων και των διαχειριστών τους, όπως επίσης για τον διευθυντή και τους δασκάλους των σχολείων, για την εσωτερική διάρθρωση και το περιεχόμενο της διδασκαλίας, το οποίο έπρεπε να είναι σύμφωνο με τα δόγματα της Ορθοδοξίας και να ακολουθεί την παράδοση που είχε διαμορφωθεί κατά την διάρκεια της ύστερης βυζαντινής περιόδου και των πρώτων χρόνων της Τουρκοκρατίας⁴. Το γεγονός αυτό οδήγησε συχνά το Πατριαρχείο σε διώξεις φωτισμένων λογίων, που επιχείρησαν είτε να εισαγάγουν την διδασκαλία νέων μαθημάτων – κυρίως των θετικών επιστημών – είτε να προσαρμόσουν το περιεχόμενο των μαθημάτων που δίδασκαν στα νέα επιστημονικά δεδομένα της εποχής τους⁵.

Την ευθύνη της διοίκησης των σχολείων την είχαν οι *επιτροπές*, οι οποίες αποτελούνταν από *επιτρόπους*, ο αριθμός των οποίων ποίκιλλε κατά περίπτωση. Συνήθως επίτροποι διορίζονταν οι πιο σεβαστοί κάτοικοι και τα πλέον σημαντικά πρόσωπα της κοινότητας ή της πόλης όπου λειτουργούσε το σχολείο, δηλαδή ήταν μέλη της δημογεροντίας, πλούσιοι έμποροι ή εκπρόσωποι των διαφόρων επαγγελματικών συντεχνιών. Η παρουσία εκπροσώπων του ανωτάτου κλήρου ήταν σχεδόν πάντοτε υποχρεωτική, ιδιαιτέρως στις περιπτώσεις εκείνες που το σχολείο είχε ήδη αναγνωρισθεί ως «*πατριαρχικό*», με άλλα λόγια σχολείο που ακολουθούσε κατά γράμμα το γενικό πλαίσιο λειτουργίας που είχε θεσπίσει για τα σχολεία το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι οι επίτροποι είτε διορίζονταν απευθείας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, είτε επιλέγονταν από το Μητροπολίτη της Δημητριάδος και τους προκρίτους της κοινότητας, χωρίς την συμμετοχή των κατοίκων στην επιλογή τους.

Τα κυριότερα καθήκοντα των επιτρόπων ήταν: 1) η διαχείριση των οικονομικών πόρων του σχολείου, 2) η επιλογή - τις περισσότερες φορές μετά από εισήγηση του σχολάρχη - των δασκάλων και των βοηθών τους, 3) η επιλογή των μαθητών εκείνων που θα σπούδαζαν ως οικότροφοι, 4) η συντήρηση των κτιριακών εγκαταστάσεων του σχολείου, 5) η καλή λειτουργία της βιβλιοθήκης του σχολείου (όπου βέβαια υπήρχε), 6) ο έλεγχος της αποδοτικότητας των δασκάλων και της επίδοσης των μαθητών του σχολείου, 7) ο καθορισμός

⁴ Χατζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 309-310.

⁵ Γεδεών Μανουήλ, *Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τον ιη' και ιθ' αιώνα*, Αθήνα 1976, σελ. 100 – 101 και 117-120.

των αργιών και των διακοπών του σχολείου, 8) η διενέργεια των εξετάσεων σε συνεργασία με τους διδάσκοντες, 9) ο καθορισμός του ωρολογίου προγράμματος διδασκαλίας του σχολείου και 10) η καλή γενικά λειτουργία του σχολείου (ή της Σχολής)⁶.

Εκτός όμως από τους επιτρόπους διορίζονταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο σε ορισμένα σχολεία και *έφοροι*, ο αριθμός των οποίων δεν ήταν καθορισμένος, δηλαδή κυμαινόταν από έναν ως και περισσότερους. Αυτή τη λύση την επέλεγε το Πατριαρχείο μάλλον για τις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες παρουσιάζονταν διάφορα προβλήματα δυσλειτουργίας στα σχολεία ή όταν υπήρχαν φαινόμενα ασυμφωνίας μεταξύ των προκρίτων των κοινοτήτων όπου είχαν τις έδρες τους τα σχολεία. Δεν γίνεται όμως σαφές από τις πηγές που έχουν ερευνηθεί ως σήμερα για την περιοχή της Δημητριάδος ποια ήταν ακριβώς τα καθήκοντα των εφόρων⁷, γεγονός που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε πως οι έφοροι ήταν κυρίως επιφορτισμένοι με το καθήκον της γενικής εποπτείας των σχολείων, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η καλή τους λειτουργία από κάθε άποψη, ιδιαίτερως όμως από την πλευρά της διοίκησης.

Καθοριστικός για την οργάνωση και τη λειτουργία του σχολείου ήταν ο ρόλος του *διευθυντή – σχολάρχη*, ο οποίος σχεδόν πάντοτε ασκούσε και τα καθήκοντα του δασκάλου του ανώτερου κύκλου σπουδών, όπου υπήρχε σχολείο ανώτερης βαθμίδας. Στα βασικά καθήκοντα του κάθε σχολάρχη περιλαμβάνονταν: α) η επιλογή των υπόλοιπων μελών του διδακτικού προσωπικού, β) η εσωτερική οργάνωση του σχολείου γ) η διαμόρφωση του αναλυτικού προγράμματος διδασκαλίας, δ) η κατάταξη των μαθητών σε διάφορες «*κλάσεις*» (τάξεις) μετά από την επιλογή τους αναλόγως με το επίπεδο των γνώσεών τους, ε) η εισήγηση για την αποδοχή των μαθητών εκείνων που θα σπούδαζαν ως υπότροφοι, στ) η διαμόρφωση και η τήρηση του ωρολογίου προγράμματος διδασκαλίας των μαθημάτων, ζ) η επιλογή του χρόνου και του τρόπου διενεργείας των εξετάσεων και η) ο συνεχής έλεγχος και η εποπτεία για την καλή λειτουργία του σχολείου⁸.

Όσον αφορά τα έξοδα της συντήρησης και της λειτουργίας των σχολείων της περιοχής της Δημητριάδος, παρατηρήθηκε το ίδιο φαινόμενο που συνέβαινε σε όλες τις περιοχές του

⁶ Χατζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 310-311.

⁷ Βλ. π.χ. στο *Οικογενειακό Αρχείο Αλεξούλη* στα Γ.Α.Κ. – Τοπικό Αρχείο Αγιάς, όπου στον **φ.3, υποφ. 2ε**, υπάρχει έγγραφο με τίτλο: «*Κανονισμός / της επί των Εκπαιδευτικών Καταστημάτων Αγίας Εφορίας*», με χρονολογία 7/2/1873.

⁸ Χατζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 311-312.

υπόδουλου Γένους όπου υπήρχαν σχολεία. Στα έξοδα αυτά δεν συμμετείχε ούτε το επίσημο κράτος, ούτε το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τούτο διότι η ανυπαρξία οποιασδήποτε κρατικής μέριμνας εκ μέρους της Τουρκίας για την εκπαίδευση των μη μουσουλμάνων υπηκόων της συνεπαγόταν – όπως είναι φυσικό- την έλλειψη κάθε είδους κρατικής επιχορήγησης για την κάλυψη των αναγκών των ελληνικών σχολείων.

Τις δαπάνες της συντήρησης των σχολείων στην περιοχή της Δημητριάδος τις εξασφάλιζαν κυρίως οι *δημογέροντες* και οι *συντεχνίες* ή ορισμένες φορές άλλοι φορείς. Στο Πήλιο, π.χ. είναι γνωστό ότι είχε αναπτύξει δραστηριότητα και η ιδρυθείσα το 1813 στην Αθήνα «*Φιλόμουσοσ Εταιρεία*» - που μεταξύ των μελών της ήταν και ο Άνθιμος Γαζής, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Δανιήλ Φιλιππίδης – έχοντας ως σκοπό την προώθηση και την βελτίωση της παρεχόμενης στα σχολεία Παιδείας και ενισχύοντας οικονομικά τις δαπάνες της συντήρησης αρκετών σχολείων. Κυριότερη όμως πηγή της χρηματοδότησης της Παιδείας αποτελούσαν οι δωρεές πατριωτών, ως επί το πλείστον απόδημων εμπόρων, οι οποίοι είχαν αποκτήσει μεγάλη περιουσία στις χώρες της Ευρώπης όπου είχαν εγκατασταθεί. Όπως π.χ. ο Ζαγοριανός *Ιωάννης Πρίγκος (1725; - 1789)* και οι αδελφοί *Μωυσής και Νικόλαος Κρίτσκη* επίσης από τη Ζαγορά, εγκατεστημένος ο μεν Πρίγκος στην Ολλανδία, οι δε αδελφοί Κρίτσκη στη Ρωσία. Εκτός από τα σχολεία, οι δωρεές αυτές συντηρούσαν και άλλα κοινωφελή ιδρύματα καθώς και εκκλησίες. Οι συντεχνίες και οι δημογέροντες είχαν μόνιμη φροντίδα για την επισκευή και την συντήρηση των σχολείων και των ναών και κάθε τόσο έπρεπε να αποσπούν άδειες από τις τουρκικές αρχές για τη συντήρηση, την επισκευή ή την ανέγερση των διαφόρων κτισμάτων, καθώς επίσης και να συγκεντρώνουν μεγάλα χρηματικά ποσά για κάθε τέτοια εργασία, για την πληρωμή κληρικών και για την εξασφάλιση των δαπανών της Μητροπόλεως της Δημητριάδος, που συχνά ήταν αρκετά μεγάλες. Αρωγοί στις δαπάνες συντήρησης και λειτουργίας διαφόρων σχολείων ήταν πολλές φορές και κάποια *μοναστήρια*⁹, κυρίως εκείνα που λειτουργούσαν υπό την άμεση εποπτεία των κοινοτήτων στις οποίες ήταν εγκατεστημένα και όχι υπό την εξουσία της Μητροπόλεως της Δημητριάδος.

⁹ Βλ. και *Λιάπης Κώστας, «Αρχαιικά της Μονής 'Μέγα Σωτήρα' του 'Μεγάλου' Αϊ – Γιώργη του Πηλίου», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 4, Λάρισα 1983, σελ. 89, 94 (και ανάτυπο). Επίσης: Θωμάς Γιώργος. «Το Μοναστήρι του Αγίου Νικολάου του 'Γέρου' στις Μηλιές του Πηλίου», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 4, Λάρισα 1983, σελ. 103, 105 και του ιδίου, «Εκπαιδευτικές προσπάθειες στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5, Λάρισα 1983, σελ. 24. Για την Φιλόμουσο Εταιρεία βλ. και Γεωργιάδης Νικόλαος, *Θεσσαλία*, Λάρισα 1995³, σελ. 105-106 (α' έκδοση Αθήνα 1880 και β' έκδοση Βόλος 1894).*

Οι δωρεές ήταν συνήθως μεγάλα χρηματικά ποσά που διέθεταν οι διάφοροι εύποροι Έλληνες - της ευρωπαϊκής κυρίως Διασποράς, αλλά και του εσωτερικού - για την ίδρυση σχολείων είτε στην γενέτειρά τους, είτε και σε άλλη πόλη ή κοινότητα των υπόδουλων περιοχών. Τα ποσά αυτά κάλυπταν πάντοτε την πληρωμή ενός ή δύο δασκάλων, πολλές φορές τη χορήγηση «υποτροφιών» για τους άπορους μαθητές, την ανέγερση ή την αγορά κτιρίων για την εγκατάσταση των σχολείων (και των σχολών) και σε σπανιότερες περιπτώσεις την αγορά βιβλίων για την οργάνωση βιβλιοθήκης στα σχολεία καθώς επίσης και διαφόρων εποπτικών οργάνων και χαρτών για τον εξοπλισμό τους.

Είναι λοιπόν φανερό από τα ως τώρα στοιχεία που παρατέθηκαν ότι αρκετά από τα σχολεία που υπήρχαν στην περιοχή της Δημητριάδος ιδρύθηκαν και λειτούργησαν χάρη σε δωρεές πλουσίων Ελλήνων εμπόρων. Στην κατηγορία όμως των δωρεών συμπεριλαμβάνεται και η ακίνητη περιουσία – συνήθως καλλιεργήσιμες εκτάσεις (γαίες) – με την οποία φρόντιζαν να προικοδοτήσουν τα σχολεία που ίδρυσαν οι λόγιοι κληρικοί¹⁰, έχοντας ως στόχο στις περιπτώσεις αυτές να καλύψουν τις απαραίτητες λειτουργικές ανάγκες των σχολείων με την εκμίσθωση των γαιών, η οποία εξασφάλιζε συνεχώς ένα ικανοποιητικό ετήσιο εισόδημα. Στις δωρεές ανήκουν τέλος και τα διάφορα ποσά που διέθεταν αφ' ενός μεν –κατά καιρούς– διάφοροι εύποροι Έλληνες της Διασποράς, αφ' ετέρου δε πολλοί ανώτεροι κληρικοί, ιερείς και ιερομόναχοι¹¹ για την οικονομική ενίσχυση διαφόρων σχολείων της περιοχής της Δημητριάδος. Οι δωρεές αυτές, οι οποίες συνήθως χορηγούνταν σε ετήσια βάση, κάλυπταν διάφορες από τις λειτουργικές ανάγκες των σχολείων (π.χ. μισθοδοσία δασκάλων, χορήγηση «υποτροφιών» σε άπορους μαθητές, αγορά βιβλίων κ.ά.) που τις περισσότερες φορές καθόριζαν οι ίδιοι οι δωρητές με τη δωρητήρια πράξη.

Άλλη σημαντική πηγή για την κάλυψη των αναγκών των σχολείων της περιοχής της Δημητριάδος ήταν η τοπική Εκκλησία, η οποία αποτελεί ξεχωριστό πεδίο έρευνας και η συμβολή της στην Παιδεία εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης. Αρχικά, ως απαραίτητη προϋπόθεση για την οικονομική ενίσχυση των σχολείων αυτών από την

¹⁰ Όπως π.χ. είχε συμβεί στην Σχολή των Μηλεών στο Πήλιο, που ιδρύθηκε το 1773 από τον λόγιο ιερωμένο Άνθιμο Παπαπανταζή – Ζαχαρία και η οποία ας σημειωθεί ήταν «πατριαρχική», όπως ήταν άλλωστε «πατριαρχική» και η «Κοινή του Γένους Σχολή» που ιδρύθηκε το 1814 στις Μηλιές από τους Γρηγόριο Κωνσταντά και Άνθιμο Γαζή.

¹¹ Όπως έκαναν ο καταγόμενος από την Ζαγορά Επίσκοπος Δημητριάδος Γρηγόριος, ο οποίος συνέβαλε τα μέγιστα στην ανέγερση του «Ελληνομουσείου» Ζαγοράς το 1777 και ήταν αδελφός του φιλεκπαιδευτικού Πατριάρχη Καλλινίκου Γ', ο Δωρόθεος Σχολάριος, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο Άνθιμος Γαζής, ο Ιερόθεος Κακκάλης (στο Μεταξοχώρι της Αγιάς) κ.ά.

τοπική Εκκλησία ήταν η αναγνώρισή τους ως «κοινών παιδευτηρίων», η οποία – όπως προαναφέρθηκε- γινόταν μέσω του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Στις περιπτώσεις αυτές ο εκάστοτε Μητροπολίτης Δημητριάδος είχε το δικαίωμα να παραχωρήσει στα σχολεία αυτά τα έσοδα ενός ή περισσότερων ναών από πόλεις ή κοινότητες της περιοχής της Δημητριάδος, προσφέροντας με τον τρόπο αυτό σημαντική ενίσχυση στους οικονομικούς τους πόρους. Με την πάροδο του χρόνου η συμβολή της τοπικής Εκκλησίας γινόταν περισσότερο καθοριστική και η Μητρόπολη της Δημητριάδος ενίσχυε με σημαντικά ποσά τα λειτουργικά έξοδα διαφόρων σχολείων που υπήρχαν σε κοινότητες της περιοχής της. Ως ξεχωριστό παράδειγμα συνδρομής της τοπικής Εκκλησίας της περιοχής της Δημητριάδος για την οικονομική ενίσχυση σχολείων ας αναφερθεί ο Δωρόθεος Σχολάριος, Μητροπολίτης της Δημητριάδος από το 1858 ως το 1870, ο οποίος με αποφάσεις του προσέφερε 5.000 γρόσια ετησίως «προς διατήρησιν μιας διδασκαλίσσης» για το Παρθεναγωγείο της Πορταριάς¹² καθώς επίσης και το ποσό των 15.000 γροσίων για την μελλοντική ανέγερση Γυμνασίου στο Βόλο¹³. Ο ίδιος επίσης προσέφερε 500 γρόσια καθ' έτος επί πέντε έτη για τη λειτουργία του αλληλοδιδασκτικού σχολείου στη συνοικία «Αλλημεργιά» του Βόλου¹⁴. Στην ίδια κατηγορία πρέπει να ενταχθούν στον ελλαδικό χώρο και ορισμένα σχολεία που ενισχύονταν οικονομικά από τις κατά τόπους μονές, εννοείται δε ότι και στις περιπτώσεις αυτές απαιτούνταν η σύμφωνη γνώμη του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο καθόριζε με ειδικά σιγίλλια τις οικονομικές υποχρεώσεις των μοναστηριών.

Οι κατά τόπους κοινότητες αποτελούσαν μια άλλη σημαντική πηγή της χρηματοδότησης των σχολείων, η δε πρακτική της οικονομικής ενίσχυσης των σχολείων από αυτές διαδόθηκε ευρέως στις υπόδουλες περιοχές της Ελλάδος κυρίως στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα. Κύριος παράγοντας της δημιουργίας αυτού του φαινομένου ήταν ο λανθάνων ανταγωνισμός που παρατηρήθηκε κατά την περίοδο αυτή μεταξύ της τοπικής Εκκλησίας και των κοινοτήτων, σε ότι αφορούσε αφ' ενός κυρίως την εκπαίδευση και αφ' ετέρου τη διοίκηση, τη φορολογία και την απονομή της δικαιοσύνης¹⁵. Οι κοινότητες διέθεταν ορισμένα χρηματικά ποσά τα οποία χρησίμευαν για τη συντήρηση και για τη λειτουργία των σχολείων, ανεξάρτητα αν το σχολείο είχε ιδρυθεί με ή χωρίς πρωτοβουλία του «κοινού» της

¹² Σχολάριος Δωρόθεος, *Έργα και Ημέραι*, Αθήνα 1877, σελ. 125 κ.εξ.

¹³ Ο.π., σελ. 142 κ.εξ.

¹⁴ Ο.π., σελ. 173 κ.εξ.

¹⁵ Πανταζόπουλος Ι. Νικόλαος, *Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967, σελ. 49-51, βλ. επίσης του ιδίου: *Ιστορία Ελληνικού Δικαίου*, τ. Β', Θεσσαλονίκη χ.χ., σελ. 107-108.

καθημιάς κοινότητας. Η οικονομική αυτή ενίσχυση των κοινοτήτων μπορούσε να έχει είτε τη μορφή *έκτακτης επιχορήγησης*, η οποία είχε ως σκοπό την αντιμετώπιση άμεσων και κατεπειγόντων προβλημάτων των σχολείων είτε τη μορφή της *τακτικής ενίσχυσης* των σχολείων με ποσά που εισπράττονταν με την επιβολή ενός *ειδικού κοινοτικού φόρου* ή *δασμού* σε συγκεκριμένα προϊόντα, όπως συνέβαινε σε μερικές περιοχές του υπόδουλου Ελληνισμού¹⁶. Παρ' όλα αυτά, ας σημειωθεί ότι τα ποσά που διέθεταν οι κοινότητες κάλυπταν μόνο ένα μέρος των διαφόρων λειτουργικών εξόδων των σχολείων, ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες που αυτά είχαν ιδρυθεί με την πρωτοβουλία των κοινοτήτων.

Η καθιέρωση ειδικών φόρων ή δασμών για τη συντήρηση των σχολείων ήταν η πάγια τακτική που ακολούθησαν οι Έλληνες των παροικιών του εξωτερικού, για να λύσουν έτσι το οξύ πρόβλημα της εκπαίδευσης των παιδιών τους. Τρεις ήταν οι κύριοι λόγοι που τους ώθησαν να εφαρμόσουν το μέτρο αυτό: 1) η πρωτοβουλία για την ίδρυση των σχολείων ανήκε πάντοτε στο συλλογικό όργανο που είχε την ευθύνη της διοίκησης των Ελλήνων πάροικων (*κοινότητα, αδελφότητα, «κομπανία»*), 2) μόνον ένα πολύ μικρό μέρος των εσόδων των ορθόδοξων ναών που λειτουργούσαν στις παροικίες ήταν δυνατόν να διατεθεί για την ενίσχυση των σχολείων και τούτο γιατί αυτά μόλις και δια της βίας επαρκούσαν για τη συντήρησή τους και 3) δεν υπήρχε κανένας λόγος από τις επίσημες αρχές της χώρας υποδοχής για οικονομική ενίσχυση των ελληνικών σχολείων. Έτσι οι εισφορές των Ελλήνων παροίκων έπρεπε να καλύπτουν υποχρεωτικά το μεγαλύτερο μέρος των λειτουργικών εξόδων των σχολείων των παροικιών, οι δε πάροικοι για το σκοπό αυτό καθιέρωσαν την καταβολή ενός ειδικού δασμού πάνω στα κυριότερα ή σε όλα τα προϊόντα που εμπορεύονταν (από 1 έως 3%)¹⁷.

Άλλη πηγή εσόδων για τα σχολεία ήταν οι διάφορες *επαγγελματικές συσσωματώσεις* (*συντεχνίες*) των *βιοτεχνών* ή των *εμπόρων* της πόλης όπου λειτουργούσαν τα σχολεία, παίρνοντάς τα υπό την προστασία τους και αναλαμβάνοντας την οικονομική τους ενίσχυση με μια επιχορήγηση που συνήθως δινόταν σε ετήσια βάση, η πρακτική όμως αυτή ήταν πάρα πολύ σπάνια. Οι συντεχνίες πρέπει βεβαίως να έδιναν οικονομική ενίσχυση στα σχολεία, αλλά μόνο κατά περιστάσεις και όχι ως επίσημη ή τακτική χορηγία.

¹⁶ Όπως π.χ. στην Χίο. Βλ.: Άμαντος Κωνσταντίνος, *Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατία 1566-1822*, Αθήνα 1976², σελ. 39.

¹⁷ Χατζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 318.

Τα δίδακτρα που κατέβαλαν ορισμένες κατηγορίες μαθητών κάλυπταν επίσης ένα μεγάλο μέρος των λειτουργικών εξόδων των σχολείων. Κι αυτό, γιατί οι υπεύθυνοι των σχολείων κατέφευγαν συχνά στην επιβολή διδάκτρων, όταν αντιλαμβάνονταν ότι τα έσοδα από άλλες πηγές δεν μπορούσαν να καλύψουν τα έξοδα συντήρησης και λειτουργίας των σχολείων. Εννοείται ότι στις περιπτώσεις αυτές τα δίδακτρα καταβάλλονταν μόνο από τους μαθητές που προέρχονταν από εύπορες οικογένειες, ενώ απαλλάσσονταν από την υποχρέωση αυτή όλοι οι υπόλοιποι μαθητές. Αν και η φοίτηση στα Ελληνικά σχολεία την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν κατ' αρχήν δωρεάν, τα ποσά που έδιναν ως δίδακτρα οι εύποροι μαθητές δεν πρέπει να ήταν σημαντικά, γιατί οι διάφορες πηγές όταν αναφέρονται στην πρακτική αυτή – όπου χρειαζόταν να εφαρμοστεί- δεν μας πληροφορούν για παράπονα ή αντιδράσεις είτε σε περιοχές της υπόδουλης Ελλάδος, είτε στην περιοχή της Δημητριάδος και ιδιαίτερα του Πηλίου, στο οποίο υπήρχε επί πολλά χρόνια οικονομική άνθηση.

Όσον αφορά τον τρόπο διαχείρισης των εσόδων των σχολείων, δύο ήταν οι πρακτικές με τις οποίες οι επίτροποι που είχαν επιφορτισθεί με την οικονομική διαχείρισή τους μπορούσαν να αξιοποιήσουν με τον καλύτερο τρόπο τις χρηματικές εισφορές που εισέρρεαν στα σχολικά ταμεία: η αγορά ακινήτων και ο δανεισμός.

Η αγορά ακινήτων γινόταν με τα χρήματα που οι επίτροποι συγκέντρωναν κυρίως από έκτακτες δωρεές και αφορούσε καλλιεργήσιμες γαίες ή περιβόλια, τα οποία στη συνέχεια εκμισθώνονταν συνήθως σε ακτήμονες καλλιεργητές. Έτσι διασφαλιζονταν τα διαθέσιμα κεφάλαια των σχολείων και εξασφαλιζόταν ένα σταθερό εισόδημα για την κάλυψη των λειτουργικών τους αναγκών.

Ο δανεισμός από την άλλη γινόταν – είτε μέσω των επιτρόπων είτε μέσω εμπείρων δανειστών – με την διάθεση των κεφαλαίων των σχολείων στην «ελεύθερη αγορά» με το υψηλότερο, αν ήταν δυνατόν, επιτόκιο. Έτσι, ενώ το αρχικό κεφάλαιο κατά κανόνα παρέμενε ακέραιο, τα έσοδα που λαμβάνονταν από τους τόκους μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την κάλυψη των εξόδων των σχολείων. Πολλές φορές όμως υπήρχε κίνδυνος στις περιπτώσεις αυτές να χαθούν τα χρήματα, επειδή οι οφειλέτες για διάφορους λόγους: π.χ. πόλεμο, εξεγέρσεις¹⁸, κακή πίστη, απρόοπτο θάνατο κ.ά., όχι μόνο δεν ανταποκρίνονταν στις

¹⁸ Προβλήματα ως προς τη λειτουργία τους αντιμετώπισαν τα σχολεία σε πολλά χωριά του Πηλίου και της περιφέρειας της Αγιάς μετά από την επανάσταση του 1821 καθώς και μετά από τις εξεγέρσεις του 1854 και του 1878.

υποχρεώσεις τους, αλλά δεν επέστρεφαν ακόμη ούτε και το δανειζόμενο κεφάλαιο, με αποτέλεσμα τα σχολεία να αντιμετωπίζουν σοβαρότατα οικονομικά προβλήματα¹⁹.

Δεν ήταν λοιπόν σπάνιο το φαινόμενο τα σχολεία να παρουσιάζουν οικονομική δυσπραγία, παρά την πολυμορφία των πηγών χρηματοδότησής τους και παρά τις προσπάθειες που είχαν καταβάλει φυσικά πρόσωπα και επίσημοι φορείς θέτοντας ως στόχο την εξασφάλιση της οικονομικής αυτονομίας τους. Πολλές φορές το φαινόμενο αυτό οφειλόταν – εκτός από τους λόγους που ήδη αναφέρθηκαν – στην κακή διαχείριση των εσόδων των σχολείων, στην αύξηση των λειτουργικών εξόδων τους καθώς και σε καταχρήσεις²⁰. Όλα αυτά τα γεγονότα έκαναν ιδιαίτερα εμφανή την έλλειψη ενός επίσημου κρατικού φορέα που θα αναλάμβανε υπεύθυνα την ίδρυση, συντήρηση και λειτουργία των σχολείων. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο που οι φωτισμένοι λόγιοι από την περιοχή της Δημητριάδος (π.χ. Γαζής, Κωνσταντάς, Φιλιππίδης, κ.ά.) πρωτοστάτησαν στην προσπάθεια για τη διάδοση της Παιδείας τόσο στην τουρκοκρατούμενη Μαγνησία, όσο και σε όλο τον υπόδουλο Ελληνισμό. Αφ' ενός διότι πολλοί εξ αυτών απηύθυναν επανειλημμένες εκκλήσεις προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο για να αναλάβει υπεύθυνα τη χρηματοδότηση των σχολείων και αφ' ετέρου διότι προέβαλλαν με οποιοδήποτε δυνατό τρόπο το ενδιαφέρον που έδειχναν οι ηγεμόνες των ευρωπαϊκών κρατών για την εκπαίδευση των υπηκόων τους, αντιδιαστέλλοντάς το με την πλήρη αδιαφορία του Σουλτάνου. Από όλα τα ανωτέρω μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι οι λόγιοι είχαν την πρόθεση να υποδηλώσουν ότι μόνον ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος οργανωμένο με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα θα μπορούσε να δώσει οριστική λύση στο πρόβλημα της Εκπαίδευσης του υπόδουλου Ελληνισμού.

Ερευνώντας τώρα τα πρωταρχικά αίτια των προβλημάτων στέγασης των σχολείων έχουμε ήδη προσδιορίσει τις δύο εγγενείς αδυναμίες που υπήρχαν: την πλήρη αδιαφορία των τουρκικών αρχών για την εκπαίδευση των μη μουσουλμάνων υπηκόων της αυτοκρατορίας και την ανυπαρξία δυνατότητας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο να υποκαταστήσει πλήρως το επίσημο κράτος, σε ότι αφορούσε την υποχρέωσή του να εξασφαλίσει τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη σωστή λειτουργία των σχολείων²¹.

¹⁹ Χατζόπουλος, ό.π., σελ. 320.

²⁰ Όπως π.χ. στη Ζαγορά. Βλ. Δημητριάδης, *Γεωγραφία Νεωτερική*, (Επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού), Αθήνα 2000², σελ. 191 (Α' έκδοση Βιέννη 1791, επανέκδοση Αθήνα 1970¹).

²¹ Χατζόπουλος, ό.π., σελ. 322.

Η συνήθεια επίσης των περισσότερων ευεργετών να φροντίζουν με τις δωρεές τους να καλύπτουν τα απαιτούμενα έξοδα για την μισθοδοσία ενός ή περισσότερων δασκάλων και για τη χορήγηση αριθμού «υποτροφιών» σε άπορους μαθητές αλλά όχι και τα απαραίτητα για τη στέγαση των σχολείων έξοδα, καθώς και τα περιορισμένα κατά κανόνα έσοδα των σχολείων τα οποία – όπως ήδη αναφέρθηκε- στις περισσότερες περιπτώσεις μόλις επαρκούσαν για την κάλυψη των λειτουργικών τους αναγκών, ήταν δύο ακόμη παράγοντες που καθιστούσαν ιδιαίτερα οξυμένο το πρόβλημα της στέγασης των σχολείων.

Είναι αναγκαίο να επισημανθεί εδώ ότι το οξύ πρόβλημα της στέγασης των σχολείων γινόταν ακόμα οξύτερο επειδή στην περίοδο που αναφερόμαστε οι ανάγκες οι οποίες θα έπρεπε να εξυπηρετούν τα σχολικά κτίρια δεν ήταν μόνο διδακτικές. Από τις πηγές που ερευνήθηκαν προκύπτει ότι τα σχολικά κτίρια εκτός από μια τουλάχιστον αίθουσα διδασκαλίας θα έπρεπε να διαθέτουν υποχρεωτικά κατάλληλα διαρρυθμισμένους χώρους για τη στέγαση του δασκάλου ή των δασκάλων καθώς επίσης και των ξένων μαθητών (*οικοτρόφων*), εκείνων δηλαδή που κατάγονταν από περιοχές απομακρυσμένες από την έδρα του σχολείου. Η ύπαρξη αυτών των ιδιαίτερων αναγκών που θα έπρεπε να εξυπηρετούν τα σχολικά κτίρια κάνουν εύκολα αντιληπτό ότι η αγορά και η ανέγερση κτιριακών εγκαταστάσεων για τη στέγαση των σχολείων απαιτούσε μεγάλα ποσά που σπανίως μπορούσαν να διαθέσουν εκείνοι που έπαιρναν την πρωτοβουλία για την ίδρυσή τους.

Όσον αφορά τώρα τους χώρους λειτουργίας των σχολείων²²,ως την ίδρυση ξεχωριστών κτιρίων για τη στέγασή τους, υπήρξε μια μεγάλη περίοδος σταδιακών μεταβολών. Αρχικά, πρωτογενής μορφή του κοινού σχολείου ήταν το ιδιωτικό μάθημα στην κατοικία του δασκάλου, πράγμα που δεν δημιουργούσε προβλήματα, λόγω του ότι ο αριθμός των διδασκόμενων μαθητών ήταν μικρός. Όταν και πάλι ο αριθμός των μαθητών μεγάλωσε, η αναζήτηση των κατάλληλων χώρων δεν ήταν δύσκολη, γιατί η διδασκαλία γινόταν ή σε εκκλησίες ή σε οικοδομήματα κοντά στην κατοικία των δασκάλων τα οποία μισθώνονταν και διαρρυθμίζονταν κατάλληλα έτσι ώστε να εξυπηρετούν τουλάχιστον τις βασικές λειτουργικές ανάγκες. Τα κτίρια περιλάμβαναν μία τουλάχιστον αίθουσα διδασκαλίας, το διαμέρισμα των δασκάλων και, αν υπήρχε διαθέσιμος χώρος, «*θαλάμους*» για τους οικότροφους μαθητές («*κελλία*»), όσο το δυνατόν πιο κοντά στα κεντρικά οικήματα των σχολείων. Αυτή η φάση του κοινοβίου αποτέλεσε την ουσιαστική έναρξη της κυρίως εκπαίδευσης τόσο στην περιοχή της Δημητριάδος, όσο και στην υπόλοιπη τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Χώροι μοναστηριών, οι

²² Αγγέλου Άλκης, «*Η Εκπαίδευση (1699-1821)*», ΙΕΕ, τόμ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σελ. 311-316.

περίβολοί τους με τα κελλιά, μετόχια ή και εκκλησίες αποτέλεσαν τους πρώτους χώρους όπου λειτούργησαν σχολεία. Τα πλεονεκτήματα της εγκατάστασης των σχολείων εκεί ήταν πολλά: η εύκολη προσέγγιση των μαθητών στην εκκλησία, η άμεση εξυπηρέτηση των δασκάλων που στη μεγάλη πλειοψηφία τους ήταν ιερείς ή ιερομόναχοι, η βοήθεια που θα είχαν τα σχολεία από την ενδεχόμενη ύπαρξη βιβλιοθήκης στα εκκλησιαστικά κτίσματα, η δυνατότητα της βοήθειας των μαθητών στις βασικές τους ανάγκες κ.ά. Αυτή η ηθελημένη συνάρτηση Εκκλησίας – Εκπαίδευσης εξυπηρετούνταν και από τον κοινοβιακό χαρακτήρα που ήθελε να έχει η τελευταία.

Από τα μέσα εντούτοις του 18ου αιώνα – ιδιαίτερα μετά από το 1775- παρατηρήθηκε στην περιοχή της Δημητριάδος μια συστηματική προσπάθεια για τη στέγαση των σχολείων σε ιδιόκτητα κτίρια, ειδικά κατασκευασμένα για την καλύτερη εξυπηρέτηση των λειτουργικών τους αναγκών. Πρωτοστάτες στην προσπάθεια αυτή ήταν οι κατά τόπους *κοινότητες*, οι οποίες προσπάθησαν πλέον να επιβληθούν ως οι κατ' εξοχήν υπεύθυνοι φορείς του πολιτικού και κοινωνικού βίου των κατοίκων τους. Σημαντικός επίσης ήταν ο ρόλος που διαδραμάτισαν για την επίλυση του προβλήματος της στέγασης των σχολείων οι εύποροι Έλληνες του εξωτερικού ή του εσωτερικού, οι οποίοι φρόντιζαν να προικίζουν τα σχολεία που ίδρυσαν και με τα απαραίτητα ποσά για την αγορά ή την ανέγερση των διδακτηρίων τους²³. Το 1777 στη Ζαγορά, με χρήματα του εγκαταστημένου στο Άμστερνταμ της Ολλανδίας Ζαγοριανού *Ιωάννη Πρίγκου* και με τη συμπαράσταση του πρώην Οικουμενικού Πατριάρχη *Καλλινίκου Γ'* - ο οποίος καταγόταν από τη Ζαγορά – κατεδαφίστηκε στον περίβολο της μονής του Προδρόμου το παλιό και κακοσυντηρημένο σχολικό κτίριο και ανοικοδομήθηκε ένα νέο²⁴, που εναρμονίστηκε με την ανάλογη βιβλιοθήκη που είχε χτιστεί δέκα χρόνια νωρίτερα (1767) με έξοδα του ιδίου του Ι. Πρίγκου. Εκτός από τους αναφερθέντες, συνεισέφερε τα μέγιστα στην χρηματοδότηση για την ανέγερση του σχολείου της Ζαγοράς και ο Ζαγοριανός έμπορος *Νικόλαος Ζάγορας*. Ετήσια ενίσχυση 150 *γροσίων* έδινε από το 1781 και έπειτα στο σχολείο της Ζαγοράς ο ηγεμόνας της Μολδοβλαχίας *Κωνσταντίνος Μουρούζης*²⁵, μετά από ενέργειες και μεσολάβηση των Ζαγοριανών αξιωματούχων στην Κωνσταντινούπολη *Ευσταθίου και Γεωργίου Λαπάτα*, οι οποίοι το 1788 έκαναν επίσης προσωπική δωρεά 3.000 *γροσίων* – μέσω του ναού του Αγ. Γεωργίου της Ζαγοράς – στο σχολείο της.

²³ Χατζόπουλος, ό.π., σελ. 324.

²⁴ Βλ. και *ΧΓΦ*. αρ. 87 (στο τέλος) της *Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς*. Για λεπτομερή αναφορά βλ. και: Σκουβαράς Βαγγέλης, «*Ιωάννης Πρίγκος (1725; - 1789)*», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* 9, Αθήνα 1964, σελ. 254-257.

²⁵ Βλ. *ΧΓΦ*. αρ. 101, σελ. 341-342, της *Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς*.

Τα επόμενα χρόνια, τόσο στα χωριά του Πηλίου, όσο και σ' αυτά της περιφέρειας της Αγιάς κτίστηκαν πολλά νέα σχολεία. Το παράδειγμα των Μηλεών όπου χτίστηκε το 1814 νέο σχολείο με τη συνδρομή των *Ανθίμου Γαζή* και *Γρηγορίου Κωνσταντά* είναι το χαρακτηριστικότερο, μιας και η Σχολή των Μηλεών έγινε από τα σπουδαιότερα εκπαιδευτήρια την εποχή εκείνη στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ο οικοδομικός οργανισμός ως προς την ανέγερση σχολείων διακόπηκε μετά από την επανάσταση του 1821 αλλά συνεχίστηκε και κορυφώθηκε από το 1830 και έπειτα, ιδιαιτέρως μετά από την ίδρυση της πόλης του Βόλου (1833). Πληροφορίες για την ίδρυση και για την ανέγερση των σχολείων στην περιοχή της Δημητριάδος αναφέρονται και σε οδοιπορικά Ευρωπαίων και Ελλήνων περιηγητών του 18ου και του 19ου αιώνα, τα οποία εκδόθηκαν σε βιβλία και αποτελούν τις πλέον αξιόπιστες πηγές της εποχής, όπως π.χ. του *J.J. BJÖRNSTAHL (1779)*, του *W.M. LEAKE (1809)*, του *Αργ. Φιλιππίδη (1815)*, του *Ιωάννου Οικονόμου – Λαρισσαίου (1817)*, του *Ιωάννη Αν. Λεονάρδου (1836)*, του *Γρ. Κωνσταντά (1838)*, του *Νικολάου Μάγνητος (1860)*, του *Δωροθέου Σχολαρίου (1870)* και του *Νικολάου Γεωργιάδου (1880)* κ.ά.

Εξετάζοντας τώρα την *εσωτερική διάρθρωση* και το *πρόγραμμα σπουδών* των σχολείων της περιοχής της Δημητριάδος, ας σημειωθεί και πάλι το γεγονός ότι η ανυπαρξία ενός επίσημου φορέα αποκλειστικά υπεύθυνου για την Εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων καθιστούσε αδύνατη σε όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας την καθιέρωση ενός ενιαίου και σταθερού εκπαιδευτικού συστήματος και επιπλέον την εκπόνηση κοινών αναλυτικών προγραμμάτων, τα οποία θα έπρεπε να εφαρμόζονται υποχρεωτικά από όλα τα σχολεία που λειτουργούσαν στον υπόδουλο Ελληνισμό. Ήταν λοιπόν επόμενο να συμβεί το φαινόμενο κατά το οποίο η οργάνωση και το περιεχόμενο των σπουδών (τα διδακτικά μαθήματα) να καθορίζονται κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο, έτσι ώστε να παρατηρηθεί στην περίοδο αυτή μια πολυμορφία σε ότι αφορούσε την εσωτερική διάρθρωση των σχολείων, τον προγραμματισμό της διδασκαλίας των μαθημάτων καθώς επίσης και τον καθορισμό της διδακτέας ύλης. Αρχικά, στα πρώτα στάδια της εκπαιδευτικής προσπάθειας, τα σχολεία ήταν οργανωμένα με βάση την παλιά βυζαντινή παράδοση, κατά την οποία ένας λόγιος (ιερέας ή ιερομόναχος) δίδασκε σε περιορισμένο συνήθως αριθμό μαθητών μια σειρά από μαθήματα θεολογικού και φιλολογικού περιεχομένου, ο οποίος καθόριζε επίσης την διάρκεια της φοίτησης, τον προγραμματισμό της διδασκαλίας και το περιεχόμενο των μαθημάτων και ήταν ουσιαστικά και ο μοναδικός υπεύθυνος για την όλη λειτουργία του «σχολείου» αυτού²⁶.

²⁶ Χατζόπουλος, ό.π., σελ. 328. Σχετικά με τα βιβλία της διδασκαλίας βλ. Αρσενίου, ό.π., σελ. 139 και 141.

Το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα είχε ήδη διαμορφωθεί ένα υποτυπώδες εκπαιδευτικό σύστημα και είχε παγιωθεί ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα μαθημάτων που διδάσκονταν στα σχολεία. Οι διδάσκοντες ήταν ιερείς ή ιερομόναχοι, σχολικά βιβλία δεν υπήρχαν και οι μαθητές μάθαιναν να διαβάζουν τον «Απόστολο», το «Ωρολόγιο», την «Οκτώηχο», ή το «Ψαλτήριο» και άλλα εκκλησιαστικά βιβλία για να μάθουν την ανάγνωση. Η γνώση των μαθηματικών δεν θεωρούνταν τόσο απαραίτητη, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι τα παραμελούσαν και δεν μάθαιναν τα βασικά στοιχεία τους. Οι γνώσεις που αποκόμιζαν οι μαθητές ήταν ασφαλώς ασήμαντες σε σχέση με τις σημερινές, αλλά ήταν πολύτιμες για εκείνη την εποχή και την υπάρχουσα τότε κοινωνική ζωή.

Κυριότερος παράγοντας για την αλλαγή της μορφής των σχολείων ήταν η ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας, τόσο στο Πήλιο, όσο και στην περιφέρεια της Αγιάς κατά το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα. Αυτή η ανάπτυξη όπως ήταν φυσικό επέφερε στα μέρη αυτά οικονομική άνθηση για μεγάλο χρονικό διάστημα, που με τη σειρά της απαιτούσε περισσότερες γνώσεις από τους απασχολούμενους με το εμπόριο και τη βιοτεχνία, ιδιαίτερα λόγω των εξαγωγών πολλών τοπικών προϊόντων της περιοχής της Δημητριάδος στις ευρωπαϊκές χώρες. Οι διάφορες επαγγελματικές συντεχνίες με τη βοήθεια των κοινοτήτων επεδίωξαν και κατάφεραν το να γίνει συστηματικότερη η διδασκαλία στα διάφορα σχολεία, τα οποία με την πάροδο του χρόνου εξελίχθηκαν στα λεγόμενα «κοινά» σχολεία, που είχαν ως σκοπό την προσφορά της στοιχειώδους και προκαταρκτικής εκπαίδευσης στους μαθητές και απέβλεπαν στη μόρφωση για την κοινωνική ζωή. Τα κοινά σχολεία είχαν 4 τάξεις και αντιστοιχούσαν σχεδόν με τα σημερινά δημοτικά, παρέχοντας – όπως αναφέρθηκε – στοιχειώδη μόρφωση ενώ το καθένα τους αριθμούσε μερικές δεκάδες μαθητές. Η μορφή της βασικής διδασκαλίας έγινε πιο μεθοδική, οι μαθητές μάθαιναν να «διαβάζουν» στην Αγία Γραφή καθώς και σε άλλα χειρόγραφα θρησκευτικά βιβλία όπως επίσης μάθαιναν την «Οκτώηχο» και την ψαλτική τέχνη (μέσω του «Ψαλτηρίου») και επιπλέον διδάσκονταν και Αριθμητική, καθώς επίσης και βασικά στοιχεία Φυσικής, Ιστορίας και Γεωγραφίας. Η χρήση τυπωμένων διδακτικών βιβλίων στα σχολεία της περιοχής της Δημητριάδος άρχισε αργότερα, όταν άρχισαν να εκδίδονται τέτοια βιβλία σε ελληνικές παροικίες της Ευρώπης όπως π.χ. το «Αλφαβητάριο Ευμαθείας», ή «Παιδαγωγία» κ.ά., τα οποία εκδίδονταν στη Βενετία, τη Λειψία, το Ιάσιο και σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις, όπου είχαν ιδρύσει και εγκαταστήσει

τυπογραφεία οι απόδημοι Έλληνες προσπαθώντας έτσι να συμβάλλουν κι αυτοί στη μόρφωση των Ελληνοπαίδων²⁷.

Στα κοινά σχολεία εκτός από τους κληρικούς δίδασκαν και ιδιώτες, οι γραμματοδιδάσκαλοι, εξ αιτίας των οποίων τα κοινά σχολεία ονομάζονταν αλλιώς και *γραμματοδιδασκαλεία*. Οι γραμματοδιδάσκαλοι ήταν άτομα με υψηλότερη μόρφωση που δεν επιθυμούσαν να γίνουν κληρικοί και οι οποίοι παράλληλα με τη διδασκαλία στο σχολείο παρέδιδαν και μαθήματα «κατ' οίκον» σε παιδιά ευπόρων οικογενειών ή χρησιμοποιούνταν ως γραμματείς από εμπορικές και επαγγελματικές συντεχνίες ή από διάφορες άλλες ελληνικές οργανώσεις. Δημιουργήθηκε έτσι στην περιοχή της Δημητριάδος και στον ευρύτερο Θεσσαλικό χώρο μια νέα ειδικότητα, αυτή του *οικοδιδασκάλου – εκπαιδευτικού*, ενώ ταυτοχρόνως άρχισε να συντελείται ένας διαχωρισμός που με την πάροδο του χρόνου έγινε ακόμη περισσότερο ευδιάκριτος: η Παιδεία που ως τότε αποτελούσε αποκλειστική αρμοδιότητα της Εκκλησίας έγινε σταδιακά αντικείμενο των συντεχνιών και μιας τάξεως εργαζομένων, των *διδασκάλων* (οικοδιδασκάλων και γραμματοδιδασκάλων). Είναι ευνόητο ότι οι διδάσκαλοι αυτοί παρά την πνευματική τους κατάρτιση, δεν είχαν όλοι την ίδια απόδοση ως προς τη διδασκαλία τους. Οι περισσότεροι από αυτούς ζούσαν φτωχικά, πολλές φορές μάλιστα αναγκάζονταν να εργάζονται σε περισσότερα του ενός σχολεία, τα οποία δεν ανήκαν στην ίδια κοινότητα για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Οι *μισθοί* των δασκάλων καθορίζονταν από τις συντεχνίες ή από τις κοινότητες μετά από *συμφωνητικά* που υπογράφονταν μεταξύ των δύο ενδιαφερόμενων πλευρών²⁸. Είναι περιττό να αναφερθεί ότι οι δάσκαλοι που ήταν καλύτεροι από κάποιους άλλους, αποτελούσαν το μήλο της έριδος ανάμεσα στις κοινότητες και τις συντεχνίες και αμείβονταν ικανοποιητικά τόσο σε *χρήμα*, όσο και σε *είδος*²⁹. Ας σημειωθεί εντούτοις ότι ο *Γρηγόριος Κωνσταντάς*, δάσκαλος στις Μηλιές (1838) δίδασκε *δωρεάν* αν και βρισκόταν σε προχωρημένη ηλικία και αναγνωριζόταν ως ένας από τους πλέον φημισμένους δασκάλους στην περιοχή της Δημητριάδος³⁰. Η ισχύς του νόμου της επιλογής των καλύτερων δασκάλων ήταν φανερή. Η αυτονομία καλλιεργούσε την άμιλλα μεταξύ των διαφόρων σχολείων και αν κάποιο σχολείο δυσσαρεστούσε ένα καλό δάσκαλο,

²⁷ Αρσενίου, *ό.π.*, σελ. 140-141.

²⁸ Σκουβαράς, «*Ιωάννης Πρίγκος*»..., *ό.π.*, σελ. 254, 261-262 και 268-269.

²⁹ Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 595-596 (αντιγραφή Ρήγα Καμηλάρι).

³⁰ Καμηλάρις Ν. Ρήγας, *Γρηγορίου Κωνσταντά Βιογραφία – Λόγοι – Επιστολαί. Μετά περιγραφής των Μηλειών και της Σχολής αυτών*, Αθήνα 1897, σελ. 46.

έσπευδε αμέσως και τον έπαιρνε κάποιo άλλο. Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό φαινόμενο της περιόδου αυτής ήταν το ότι οι βιοτεχνίες, οι συντεχνίες και οι δημογέροντες στις διάφορες κοινότητες ενδιαφέρονταν ώστε να έχουν τα σχολεία των κοινοτήτων τους αποδοτικότητα και προσπαθούσαν με πολλούς τρόπους να διδάσκονται σ' αυτά θετικές επιστήμες (μαθηματικά, φυσική, χημεία, γεωγραφία) που τότε αναπτύσσονταν ραγδαία στην Ευρώπη και θεωρούνταν βάση της μόρφωσης του καθενός, γιατί με τη γνώση τους θα μπορούσε ο καθένας να επιδοθεί στο εμπόριο και τη βιοτεχνία και να πετύχει την επαγγελματική του αποκατάσταση.

Τα κοινά σχολεία τα διαδέχθηκαν με την πάροδο του χρόνου τα «αλληλοδιδασκτικά», που ονομάστηκαν έτσι επειδή εφαρμόστηκε κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας των μαθημάτων η «αλληλοδιδασκτική» μέθοδος, κυρίως στα μαθήματα της ανάγνωσης, της γραφής, της αριθμητικής, της γραμματικής και της χριστιανικής διδασκαλίας. Κατά την αλληλοδιδασκτική μέθοδο ένας δάσκαλος ρύθμιζε τις διδακτικές και διοικητικές εργασίες του σχολείου με τη βοήθεια των ικανότερων μαθητών των ανωτέρων τάξεων οι οποίοι ονομάζονταν «πρωτόσχοιοι» (γενικοί και μερικοί) υπαγορευτές και ερμηνευτές. Με τον τρόπο αυτό ένας δάσκαλος μπορούσε να διδάξει ακόμη και εκατοντάδες μαθητές³¹. Αυτή η μέθοδος αφ' ενός είχε πολύ σημαντικά οικονομικά πλεονεκτήματα και αφ' ετέρου θεωρήθηκε σημαντικό όπλο για τη διάδοση των φιλελεύθερων αρχών που διαπότηζαν την Ευρώπη τις αρχές του 19ου αιώνα.

Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος εισήχθηκε στην Ελλάδα με το *Σύνταγμα* του 1823³² και η χρήση της- όπως ήταν φυσικό- διαδόθηκε συντόμως και στα σχολεία της περιοχής της Δημητριάδος. Αυτή η μέθοδος εφαρμόστηκε τόσο στο ελεύθερο ελληνικό κράτος όσο και στις υπόδουλες περιοχές του Ελληνισμού ως το 1880, οπότε και αντικαταστάθηκε από τη λεγόμενη «συνδιδασκτική» μέθοδο, κατά την οποία ο δάσκαλος εκτελούσε μόνος του τις εργασίες του σχολείου³³.

³¹ Δημαράς Αλέξης (επιμέλεια), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια Ιστορίας)*, τ. Α', Αθήνα 1987, σελ. κδ' - κε'. Βλ. επίσης και: Ευαγγελόπουλος Σπύρος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, τ. Α', Αθήνα 1989², σελ. 69, 74 και 81.

³² Βλ. Δημαράς, *ό.π.*, σελ. 4-5 και 8-10. Βλ. επίσης: Κοκκώνης Κ. Ιωάννης, *Εγχειρίδιον δια τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία ή Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, υπό Σαραζίνω*, α' έκδοσις Αίγινα 1830, β' έκδοσις Αθήνα 1850. Βλ. ακόμη και: Λέφας Χριστ., *Ιστορία της Εκπαιδευσεως*, Αθήνα 1942, σελ. 128-140 (έκδοση του Ο.Ε.Σ.Β.).

³³ Βλ. το διάταγμα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1880 «Περί μεθόδου διδασκαλίας εν τοις δημοτικοίς σχολείοις» στο: Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαιδευσεως*, τ.Α', Αθήνα 1884, σελ. 107-109.

Εκτός όμως από τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία, ιδρύθηκαν και λειτούργησαν σε μερικές κοινότητες και πόλεις της περιοχής της Δημητριάδος και τα λεγόμενα «ελληνικά» σχολεία τα μετέπειτα γνωστά ως «σχολαρχεία», τα οποία είχαν ως κύριο αντικείμενο διδασκαλίας την αρχαία ελληνική γλώσσα. Από πηγές της εποχής³⁴ μπορούμε να πληροφορηθούμε σε ποιές κοινότητες και πόλεις της περιοχής της Δημητριάδος υπήρχαν τόσο αλληλοδιδασκτικά, όσο και ελληνικά σχολεία και ποιός ήταν ο συνολικός αριθμός τους. Εκτός από το κύριο αντικείμενο διδασκαλίας των ελληνικών σχολείων που όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ήταν τα αρχαία Ελληνικά³⁵ και ιδιαίτερα οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς (π.χ. Δημοσθένης, Θουκυδίδης, Όμηρος, Ισοκράτης, Λυσίας, Πλούταρχος, Λουκιανός, Ξενοφών, Αίσωπος κ.ά.), στα σχολεία αυτά διδάσκονταν και λατινικά, γαλλικά, μαθηματικά, εκκλησιαστική ιστορία, ελληνική ιστορία, γεωγραφία, γραμματική και συντακτικό, καλλιγραφία, γεωμετρία, κατήχηση, φυσική, χημεία, Λογική και Φιλοσοφία καθώς και ανθρωπολογία ή ηθική³⁶.

Τα ελληνικά σχολεία λειτούργησαν στην ελεύθερη Ελλάδα από το 1836-1837 και από εκεί η λειτουργία τους εξαπλώθηκε και στις τουρκοκρατούμενες περιοχές. Το ίδιο έτος οργανώθηκε και η μέση εκπαίδευση σε δύο κύκλους: α) ελληνικό σχολείο και β) γυμνάσιο. Το ελληνικό σχολείο αντιστοιχούσε στο σημερινό τριτάξιο γυμνάσιο και ήταν μίμηση του γερμανικού *Lateinische Schule*³⁷.

Στα ελληνικά σχολεία η φοίτηση δεν ήταν υποχρεωτική, όπως και στα γυμνάσια, τα οποία ήταν η επόμενη βαθμίδα της Εκπαίδευσης (μίμηση από το γερμανικό *Gymnasium*). Τόσο στα ελληνικά σχολεία όσο και στα γυμνάσια φοιτούσε πολύ μικρότερος αριθμός μαθητών από εκείνον που φοιτούσε στα αλληλοδιδασκτικά (δημοτικά), άλλωστε οι εισιτήριες

³⁴ Βλ. π.χ. Σχολάριος Δωρόθεος, *Έργα και Ημέραι*, Αθήνα 1877, σελ. 207-227, όπου συμπεριλαμβανομένου και του Βόλου λειτούργησαν στην περιοχή της Δημητριάδος (γύρω στα 1870) **41** αλληλοδιδασκτικά και **13** ελληνικά σχολεία.

³⁵ Για τα μαθήματα που διδάσκονταν στην περιοχή της Δημητριάδος το 18^ο αιώνα, βλ. Δυοβουνιώτης Κ., «Κατάλογος των Κωδίκων της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς», ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ, τ. ΙΓ' σελ. 344-349 και επίσης Παπαδόπουλος – Κεραμεύς Αθ. «Κατάλογος των ελληνικών κωδίκων της εν Μηλαιάς βιβλιοθήκης», ΕΦΣΠ, τ. 5 (1901) σελ. 25-61.

³⁶ Δημαράς, ό.π., σελ. 66 («*Ορολόγιον πρόγραμμα μαθημάτων ελληνικών σχολείων και γυμνασίων*») σύμφωνα με το διάταγμα της 31-12-1836, άρθρα **15** και **81**). Επίσης για τα βιβλία διδασκαλίας βλ. και Αρσενίου, ό.π., σελ. 146-149.

³⁷ Ο.π., σελ. κθ' και 60-62.

εξετάσεις που απαιτούνταν για την εισαγωγή των μαθητών σε κάθε ανώτερο κύκλο σπουδών αποτελούσαν σημαντικό φραγμό στη μορφωτική εξέλιξη των μαθητών³⁸.

Η ανώτερη βαθμίδα σπουδών στην περιοχή της Δημητριάδος κατά τις αρχές του 19^{ου} αιώνα είχε ως εκπρόσωπό της την ιδρυθείσα στις Μηλιές του Πηλίου «*Κοινή του Γένους Σχολή*» ή περισσότερο γνωστή ως «*Σχολή των Μηλειών*»³⁹, η οποία παρά το ολιγόχρονο της λειτουργίας της (1815-1821) κατάφερε να υποσκελίσει όλες τις άλλες σχολές που λειτουργούσαν την περίοδο εκείνη στη Θεσσαλία – ιδιαίτερα εκείνες της Ζαγοράς (στο Πήλιο) και των Αμπελακίων – και να αποκτήσει πανελλήνια φήμη και μεγάλο κύρος. Από το 1815 ως το 1817 στη Σχολή δίδασκε μόνον ο *Γρηγόριος Κωνσταντάς*, συνεπικουρούμενος το πιθανότερο στο έργο του από έναν υποδιδάσκαλο, ενώ από το 1817, με την άφιξη στις Μηλιές του *Άνθιμου Γαζή* από τη Βιέννη, η Σχολή απέκτησε και δεύτερο δάσκαλο για τη διδασκαλία των ανώτερων μαθημάτων (κυρίως των θετικών επιστημών). Εντούτοις θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ο Άνθιμος Γαζής, ως ηγετικό στέλεχος της Φιλικής Εταιρείας ασχολήθηκε περισσότερο με την προετοιμασία της επανάστασης και λιγότερο με το διδακτικό του έργο, έτσι ουσιαστικά όλο το βάρος της διδασκαλίας καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της Σχολής το έφερε ο Γρηγόριος Κωνσταντάς. Από αυτό το γεγονός, συνδυαζόμενο μάλιστα με τις γνώσεις της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου που γνωρίζουμε ότι ο Γρ. Κωνσταντάς είχε αποκτήσει κατά τη διάρκεια των σπουδών του σε διάφορα πανεπιστήμια της Ευρώπης⁴⁰, μπορούμε να υποθέσουμε ότι είναι πάρα πολύ πιθανόν πως στη Σχολή των Μηλειών εφαρμόστηκε για πρώτη φορά σε εκπαιδευτήριο (σχολείο) της υπόδουλης Ελλάδος και η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, προτού ακόμη καθιερωθεί ως επίσημη μέθοδος διδασκαλίας σε όλα τα σχολεία της ελεύθερης Ελλάδος επί της κυβερνήσεως του *Ιωάννου Καποδίστρια* με το διάταγμα υπ' αριθμόν 1032 της 12-7-1830⁴¹.

Από όλα αυτά που αναφέρθηκαν φαίνεται ότι στην περιοχή της Δημητριάδος τα προγράμματα των σπουδών των διαφόρων σχολείων και οι μέθοδοι της διδασκαλίας μεταβλήθηκαν σταδιακά, προσπαθώντας να προσαρμοστούν στις συνεχώς αυξανόμενες

³⁸ Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, «*Σελίδες από την ιστορία της Εκπαίδευσης στη Μαγνησία κατά την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας (1860-1880). Ο Φιλοπαιδευτικός Σύλλογος της Θεσσαλομαγνησίας*», ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ 7, Βόλος 1985, σελ. 45.

³⁹ Για τη Σχολή των Μηλειών θα αναφερθούμε σε ιδιαίτερο κεφάλαιο της παρούσας έρευνας.

⁴⁰ Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος, *Φροντίσματα. Μέρος Α΄: Από την αναγέννηση στο διαφωτισμό*, Αθήνα 1962, σελ. 94-95.

⁴¹ Κούκκου Ελένη, «*Η Παιδεία (1821-1831)*», ΙΕΕ, τ. ΙΒ΄, Αθήνα 1975, σελ. 590.

απαιτήσεις της Εκπαίδευσης, που επηρεαζόταν όλο και περισσότερο από την κατάσταση που επικρατούσε την εποχή εκείνη τόσο στην ελεύθερη Ελλάδα, όσο και στις ευρωπαϊκές χώρες. Η προσπάθεια αυτή της αναμόρφωσης υπήρξε μακροχρόνια και επίπονη και έδωσε καρπούς μόλις στις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, επηρεάστηκε σε κατά ένα μεγάλο μέρος της από τις ιδέες αφ' ενός του Ευρωπαϊκού και αφ' ετέρου του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Η εισαγωγή όμως αυτών των τολμηρών μεταρρυθμίσεων δεν σήμαινε ότι αυτές είχαν γίνει γενικώς αποδεκτές και ότι εφαρμόστηκαν σε όλα τα ελληνικά σχολεία που λειτουργούσαν την περίοδο αυτή τόσο στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα τόσο και στην περιοχή της Δημητριάδος. Και αυτό γιατί ξέσπασε σφοδρή διαμάχη, η οποία κορυφώθηκε την δεκαετία 1810-1820 καταλήγοντας σταδιακά σε ανοιχτή σύγκρουση ανάμεσα σε δύο πλευρές, στους συντηρητικούς κύκλους οι οποίοι έμεναν προσηλωμένοι στη λόγια παράδοση και στους υποστηρικτές των νέων ιδεών και τελικά παίρνοντας δραματικές διαστάσεις λίγο πριν από την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821⁴².

Στα τέλη του 18ου και ιδιαίτερα στις αρχές του 19ου αιώνα ήταν συνηθισμένο το φαινόμενο οι πιο ικανοί και ανήσυχοι Έλληνες που είχαν ολοκληρώσει τις σπουδές τους στα ελληνικά σχολεία να σπεύδουν για ανώτερες σπουδές στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια και στη συνέχεια να επιστρέφουν στην υπόδουλη Ελλάδα για να στελεχώσουν τα παλιά και νέα σχολεία που λειτουργούσαν εκεί. Αυτό οφειλόταν – όπως αναφέρθηκε- στην ευρύτερη διάδοση των ιδεών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και την μεγάλη πρόοδο που σημείωναν οι Ευρωπαίοι στις διάφορες επιστήμες. Όμως, παρά τις θετικές αυτές εξελίξεις, η μεγάλη πλειονότητα των δασκάλων των ελληνικών σχολείων της Τουρκοκρατίας δεν είχαν πραγματοποιήσει ειδικές σπουδές για την άσκηση του λειτουργήματός τους. Συχνό επίσης ήταν το φαινόμενο κατά το οποίο οι δάσκαλοι που επέστρεφαν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους να παίρνουν πολλές φορές την πρωτοβουλία για την ίδρυση νέων σχολείων, στα οποία οι ίδιοι αναλάμβαναν τα καθήκοντα του δασκάλου⁴³, έχοντας προηγουμένως τελειώσει τις σπουδές τους στην Ευρώπη. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι περισσότεροι επώνυμοι λόγιοι, που στην περίοδο αυτή αναδείχθηκαν σε *Διδασκάλους του Γένους*, αποτελούσαν την εξαίρεση και όχι τον κανόνα, ωστόσο η φήμη τους δεν οφειλόταν στις παιδαγωγικές τους

⁴² Χατζόπουλος, ό.π., σελ. 338.

⁴³ Όπως π.χ. οι **Ανθιμος Γαζής** και **Γρηγόριος Κωνσταντάς** που ίδρυσαν τη Σχολή των Μηλεών του Πηλίου και δίδαξαν εκεί ως το 1821, καθώς επίσης και ο **Δανιήλ Μάγνης (1769-1856)** που δίδαξε μετά το 1816 στο νεοϊδρυθέν σχολείο του Αγίου Λαυρεντίου.

σπουδές αλλά στην προσωπική τους ενασχόληση με διάφορους κλάδους επιστημών, καρπός της οποίας ήταν το πλούσιο συγγραφικό έργο τους και το υψηλό επίπεδο της διδασκαλίας τους.

Το γεγονός ότι οι περισσότεροι δάσκαλοι τόσο στην περιοχή της Δημητριάδος όσο και σε άλλες περιοχές τις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα ανήκαν στον κλήρο οφειλόταν στους παρακάτω κυρίως λόγους: α) στη στενή σχέση σχολείου – Εκκλησίας, β) στη διδασκαλία πολλών μαθημάτων θεολογικού περιεχομένου, γ) στην παρουσία πολλών ιερωμένων ανάμεσα στους μαθητές, δ) στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των σχολείων (κοινοβιακή μορφή), ε) στα πολλά και μεγάλα πλεονεκτήματα που παρουσίαζε το ιερατικό λειτούργημα για όσους ήθελαν να σπουδάσουν και να ασχοληθούν στη συνέχεια με τη διδασκαλία και στ) στην ανάγκη στελέχωσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας με ικανούς και μορφωμένους ιεροκήρυκες.

Η κατάσταση αυτή υπέστη ουσιώδεις μεταβολές στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, επειδή τότε, εξ αιτίας της επίδρασης των ιδεών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, σε πολλά σχολεία τόσο του υπόδουλου όσο και του απόδημου Ελληνισμού ανατέθηκαν για πρώτη φορά καθήκοντα δασκάλου σε κοσμικούς, οι περισσότεροι μάλιστα των οποίων είχαν σπουδάσει στην Ευρώπη⁴⁴. Οι νέοι αυτοί δάσκαλοι – έστω και αν δεν είχαν πραγματοποιήσει ειδικές σπουδές – γνώριζαν τις νέες παιδαγωγικές μεθόδους που εφαρμόζονταν στην Ευρώπη και προσπάθησαν όσο μπορούσαν να τις εισαγάγουν και στα ελληνικά σχολεία της προεπαναστατικής περιόδου.

Αναφορικά με τη στελέχωση των ελληνικών σχολείων τόσο της μέσης όσο και της ανώτερης βαθμίδας, βάσει των πληροφοριών που έχουμε στη διάθεσή μας από τις πηγές της εποχής στην οποία αναφερόμαστε συνάγεται ότι στα σχολεία αυτά συνήθως υπηρετούσαν δύο δάσκαλοι: ο πρώτος, ο οποίος σχεδόν πάντοτε εκτελούσε και χρέη «*σχολάρχου*» (*διευθυντή*), δίδασκε ορισμένα μαθήματα της «*κυκλοπαιδείας*» και οπωσδήποτε τα «*τελειότερα*» μαθήματα (Φιλοσοφία, θεολογία και μαθηματικά) και ο δεύτερος, ο οποίος ονομαζόταν «*υποδιδάσκαλος*», ήταν επιφορτισμένος με τη διδασκαλία των «*γραμματικών*» στον κατώτερο κύκλο σπουδών και αρκετές φορές δίδασκε ορισμένα μαθήματα της

⁴⁴ Χατζόπουλος, ό.π., σελ. 343.

«κυκλοπαιδείας»⁴⁵. Από το τέλος του 16ου αιώνα και μετέπειτα παρατηρήθηκε το φαινόμενο να υπηρετούν στα σχολεία περισσότεροι από δύο δάσκαλοι, γεγονός που οφειλόταν αφ' ενός στη συνεχή αύξηση των διδασκομένων μαθητών και αφ' ετέρου στον εμπλουτισμό της διδασκαλίας με νέα μαθήματα, τα οποία δεν ήταν εφικτό να τα διδάσκει ένας και μόνο δάσκαλος. Παρά την αλλαγή των στόχων της παρεχόμενης Παιδείας θα πρέπει εντούτοις να αναφερθεί ότι στην ίδια περίοδο (τέλη 18ου – αρχές 19ου αιώνα) όλα σχεδόν τα σχολεία που ακολουθούσαν την λόγια παράδοση εξακολουθούσαν να λειτουργούν με βάση το παλιό σύστημα, δηλαδή με ένα δάσκαλο και ένα υποδιδάσκαλο. Προσπάθειες που γίνονταν για αύξηση του διδακτικού προσωπικού με την πρόσληψη επωνύμων λογίων, οι οποίοι αναλαμβάνοντας τη διδασκαλία των μαθημάτων του ανωτέρω κύκλου θα προσέδιδαν στα διάφορα σχολεία κύρος και ακτινοβολία, τις περισσότερες φορές δεν απέδιδαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα⁴⁶.

Καθοριστικότερος παράγοντας – όσον αφορά τη στελέχωση των σχολείων με διδακτικό προσωπικό- παρέμεινε πάντοτε ο *οικονομικός*. Ο αριθμός των δασκάλων ήταν συνάρτηση περισσότερο των οικονομικών πόρων του σχολείου παρά των λειτουργικών του αναγκών. Το συνηθισμένο φαινόμενο που επικρατούσε στα σχολεία ήταν να υπηρετούν εκεί ως επί το πλείστον δύο δάσκαλοι, ο ένας εκ των οποίων ήταν υποδιδάσκαλος. Οι δάσκαλοι - εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων – ως τα τέλη του 18ου αιώνα ήταν *εμπειρικοί* και διέθεταν περιορισμένες γνώσεις για την άσκηση του λειτουργήματός τους. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο το γεγονός ότι η διαιώνιση αυτής της κατάστασης οδήγησε για μεγάλο χρονικό διάστημα την εκπαίδευση σε αποτελμάτωση, αφού οι περισσότεροι των δασκάλων έμεναν προσηλωμένοι στη λόγια παράδοση, η οποία όμως είχε ήδη ξεπεραστεί και επιπλέον επέμεναν στην εφαρμογή απηρχαιωμένων παιδαγωγικών μεθόδων, που είχαν προ πολλού απορριφθεί. Όλα αυτά τα φαινόμενα έγιναν αντικείμενο έντονης κριτικής από ορισμένους φωτισμένους λογίους των αρχών του 19ου αιώνα, οι οποίοι αφ' ενός δε δίστασαν να αποδώσουν την κακοδαιμονία που μάστιζε τα ελληνικά σχολεία στην έλλειψη ικανών και ειδικά εκπαιδευμένων δασκάλων και αφ' ετέρου υπέβαλαν συγκεκριμένες προτάσεις για την ίδρυση ειδικών σχολείων, στις οποίες οι μέλλοντες δάσκαλοι θα μπορούσαν να προετοιμάζονται κατάλληλα για να ασκήσουν το λειτούργημά τους με τις καλύτερες προϋποθέσεις μετά από την αποφοίτησή τους.

⁴⁵ Χατζόπουλος, ό.π., σελ. 343-344. Από την ύπαρξη του σχολάρχη τα ελληνικά σχολεία ονομάστηκαν και «*σχολαρχεία*».

⁴⁶ Ό.π., σελ. 345.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι τόσο στην ελεύθερη Ελλάδα, όσο και στην υπόδουλη Θεσσαλία και φυσικά και στην περιοχή της Δημητριάδος οι αμοιβές των δασκάλων των αλληλοδιδασκτικών σχολείων σε σύγκριση με εκείνες των δασκάλων των ελληνικών σχολείων ήταν κατά 50% μικρότερες και αυτό συνέβαινε, έστω και αν οι δάσκαλοι των ελληνικών σχολείων - σε σύγκριση με τους δασκάλους των αλληλοδιδασκτικών σχολείων - είχαν λιγότερους μαθητές. Φαίνεται λοιπόν πως η διαφορά των αμοιβών οφειλόταν καθαρά στη διαφορά μόρφωσης. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά πως οι μισθοί των δασκάλων των αλληλοδιδασκτικών σχολείων κυμαινόταν ανά έτος από 2.000 ως 4.000 γρόσια, ενώ εκείνοι των δασκάλων των ελληνικών σχολείων από 4.500 ως 6.000 γρόσια⁴⁷. Για τις προσλήψεις των δασκάλων συντάσσονταν διάφορα πιστοποιητικά (συμφωνητικά) πρόσληψης, συνήθως για ένα έτος τα οποία υπέγραφαν στο γραφείο της Μητρόπολης της Δημητριάδος οι σχολικές εφορίες και οι εκάστοτε δάσκαλοι και τα επικύρωναν οι Μητροπολίτες. Επισημάνθηκε πριν ότι οι αμοιβές (μισθοί) των δασκάλων ήταν ανάλογες με τα προσόντα και την απόδοσή τους, ενώ όσοι προσλαμβάνονταν ως «υποδιδάσκαλοι» ή «βοηθοί» αμείβονταν με ποσό από 1.800 ως 2.500 γρόσια ανά έτος. Οι αμοιβές των δασκάλων που ήταν αρχικά πενιχρές, τόνιζαν ακόμη περισσότερο την ένδειά τους, ενώ κάποια πρόνοια για την καθιέρωση επαρκούς μισθοδοσίας των δασκάλων των διαφόρων σχολείων αναφέρεται μόλις μετά το 1830 και επισημαίνεται η ολιγωρία του Οικουμενικού Πατριαρχείου για τη ρύθμιση του ζητήματος της επαρκούς αμοιβής των δασκάλων⁴⁸.

Σε ότι αφορά τον αριθμό των μαθητών που φοιτούσαν στα σχολεία της περιοχής της Δημητριάδος, αυτός από τα τέλη του 18ου αιώνα και ιδιαιτέρως από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα παρουσίασε σημαντική αύξηση, που οφειλόταν από τη μια μεριά στη βελτίωση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών των κατοίκων των διαφόρων κοινοτήτων (κυρίως στο Πήλιο και στην περιφέρεια της Αγιάς) και στην συνακόλουθη άνοδο του πνευματικού τους επιπέδου και από την άλλη στην ίδρυση πολλών νέων σχολείων. Ο αριθμός όμως αυτός είχε άμεση εξάρτηση από την φήμη του καθενός σχολείου και από τη φήμη των δασκάλων που υπηρετούσαν στο σχολείο, γεγονός που εξηγεί και τις αυξομειώσεις που παρατηρήθηκαν σε

⁴⁷ Καρδαράς Χρήστος, «Ελληνικά σχολεία της Θεσσαλίας το 1871-1872», ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ, τ. 22-23, Αθήνα 1990-91, σελ. 94. Βλ. επίσης και Αγγέλου Άλκης, ό.π., σελ. 317-319, όπου δίδονται στοιχεία για τους μισθούς των δασκάλων του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα.

⁴⁸ Γεδεών Μανουήλ, Παιδεία και πτωχεία παρ' ημίν τους τελευταίους αιώνες, εν Κωνσταντινουπόλει 1839, σελ. 16 και 30-31. Η περίοδος του 18^{ου} αιώνα, εξαιτίας ακριβώς της πενίας του διδασκαλικού λειτουργήματος ονομάστηκε δικαίως «εποχή των πενήτων».

πολλά σχολεία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Σε ορισμένες περιπτώσεις η αποχώρηση ή ο θάνατος των δασκάλων μπορούσε να οδηγήσει ακόμη και στο κλείσιμο των σχολείων.

Αυτό που είναι άξιο να σημειωθεί για τα σχολεία αυτής της περιόδου, είναι η *κοινωνική προέλευση* των μαθητών. Παρά την έλλειψη στατιστικών στοιχείων και τις σχετικά λίγες πηγές που υπάρχουν για τον 19ο αιώνα, από τις πληροφορίες που έχουμε στη διάθεσή μας συνάγεται ότι η μεγάλη πλειοψηφία των μαθητών των διαφόρων σχολείων προέρχεται κυρίως από τα *λαϊκά στρώματα*⁴⁹. Το γεγονός αυτό οφειλόταν κατά ένα μεγάλο μέρος στην εκπαιδευτική πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου – χάρη στην οποία είχε καθιερωθεί η δωρεάν φοίτηση των νέων στα σχολεία – στην ενεργό υποστήριξη των σχολείων από τις κατά τόπους κοινότητες και στην ευαισθησία όλων σχεδόν των ιδρυτών των σχολείων (φυσικών προσώπων ή φορέων) να τα προικίσουν με τους απαραίτητους πόρους, ώστε να μπορούν να φοιτούν στα σχολεία οικότροφοι μαθητές που προέρχονταν από φτωχές οικογένειες. Επίσης, συχνό ήταν και το φαινόμενο της καθιέρωσης ενός συστήματος χορήγησης «*υποτροφιών*» σε μαθητές από δωρεές ευπόρων Ελλήνων ευεργετών, ενώ ας μη λησμονηθεί το γεγονός ότι πολλές εύπορες οικογένειες προτιμούσαν να προσλαμβάνουν οικοδιδασκάλους για τη μόρφωση των παιδιών τους, έχοντας έτσι αποφασιστική συμβολή στο να αποκτήσουν τα σχολεία ένα χαρακτήρα καθαρά λαϊκό. Έχει επιπλέον αναφερθεί ότι σε όσες περιπτώσεις κρίθηκε απαραίτητη η επιβολή διδάκτρων, το μέτρο αφορούσε μόνο στους εύπορους μαθητές, στοιχείο που δείχνει ξεκάθαρα την ευαισθησία των υπευθύνων για την εκπαίδευση του μαθητικού δυναμικού⁵⁰.

Η ηλικία των μαθητών των διαφόρων σχολείων είναι ένα θέμα που οι πηγές της εποχής δεν το έχουν επαρκώς φωτίσει και η εικόνα που έχουμε είναι αρκετά συγκεχυμένη. Το μόνο βέβαιο είναι ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής δεν ίσχυε κάποιο όριο για την είσοδο των νέων στα σχολεία, ιδιαιτέρως των δύο ανωτέρων βαθμίδων. Πολλοί μαθητές ήταν ήδη μεγάλης ηλικίας όταν προσέρχονταν για φοίτηση στα σχολεία, κυρίως οι ιερωμένοι (μοναχοί ή κληρικοί), ενώ οι μη ανήκοντες στον κλήρο μαθητές για να γίνουν δεκτοί στα

⁴⁹ Ως ένα μικρό παράδειγμα από την έρευνα στις υπάρχουσες πηγές, στο *Μητρώο* της «*Εν Αγυιά Ελληνικής Σχολής*» (*Σχολαρχείου*) το οποίο βρίσκεται στα Γ.Α.Κ. – Τοπικό Αρχείο Αγιάς κατά το σχολικό έτος **1879-1880** και επί συνόλου **24** εγγραφέντων (φοιτούντων) μαθητών στις Α' - Γ' τάξεις, οι **13** χαρακτηρίζονται από την κατάσταση των γονέων ως **άποροι** και οι **11** ως **εύποροι**. Τα επαγγέλματα των γονέων των απόρων [εργάτες, υποδηματοποιοί, εργάτες σε μύλο, υφαντήδες, αγωγιάτες, μικρέμποροι κ.α.] δείχνουν χαρακτηριστικά την προέλευση των μαθητών από τα λαϊκά στρώματα.

⁵⁰ Χατζόπουλος, ό.π., σελ. 350-351.

«ελληνικά» σχολεία έπρεπε να είναι τουλάχιστον έφηβοι. Και τούτο, γιατί απαραίτητη προϋπόθεση εισαγωγής στα σχολεία της μέσης βαθμίδας ήταν η καλή γνώση των αρχαίων ελληνικών, πράγμα που σήμαινε ότι οι μαθητές έπρεπε είτε να έχουν φοιτήσει για αρκετά χρόνια είτε στα «κοινά» (των ιερών γραμμάτων) σχολεία είτε κοντά σε κάποιον οικοδιδάσκαλο. Επιπλέον, επειδή η οργάνωση των σχολείων είχε κυρίως ως πρότυπο τις κοινοβιακές μονές η παρουσία ανάμεσα στους μαθητές πολλών ιερωμένων και μάλιστα μοναχών απαιτούσε για ευνόητους λόγους οι κοσμικοί μαθητές να μην είναι «αγένειοι».

Οι συνθήκες διαβίωσης των μαθητών και ιδιαίτερα των «οικοτρόφων» των σχολείων παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την έρευνά τους. Οι «οικότροφοι» κατάγονταν από περιοχές απομακρυσμένες από την έδρα των σχολείων, ζούσαν σε θαλάμους ή «κελλία» που βρίσκονταν κοντά ή μέσα στο κτίσμα όπου είχε έδρα το σχολείο τους και τελούσαν κάτω από τη συνεχή επίβλεψη των δασκάλων τους, τρεφόμενοι λιτά και αντιμετωπίζοντας πολλές στερήσεις. Η κατάσταση όμως αυτή βελτιώθηκε αισθητά στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, γιατί τα νέα σχολεία που ιδρύθηκαν την περίοδο αυτή στεγάστηκαν ως επί το πλείστον σε μεγάλα και ευρύχωρα κτίρια, στα οποία είναι βέβαιο ότι οι συνθήκες διαβίωσης των οικοτρόφων μαθητών θα πρέπει να ήταν πολύ καλύτερες.

Από τις πληροφορίες που έχουν καταγραφεί από τις πηγές που είναι γνωστές ως σήμερα συνάγεται το συμπέρασμα ότι στα σχολεία του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα η λειτουργία τους είχε ως βάση συγκεκριμένους κανόνες που κατά παράδοση απέκτησαν γενική ισχύ και ότι στα σχολεία εφαρμοζόταν ένα ιδιόμορφο *ωρολόγιο πρόγραμμα* παραδόσεων επί 6 ημέρες την εβδομάδα και σε καθημερινή βάση σε δύο περιόδους, από τις 8 ή 9 το πρωί ως τις 12 το μεσημέρι και από τις 2 ως τις 4 ή το αργότερο ως τις 5 μετά το μεσημέρι (απόγευμα). Σε μερικά σχολεία είχε καθιερωθεί να γίνονται επαναλήψεις και πρακτικές ασκήσεις κάθε Σάββατο για να εμπεδώνεται καλύτερα η διδακτέα ύλη που είχε διδαχθεί κατά τη διάρκεια της εβδομάδας. Κάθε Κυριακή υπήρχε υποχρεωτικός εκκλησιασμός των μαθητών συνοδεία των δασκάλων τους⁵¹. Η κατάσταση αυτή άλλαξε μετά από το 1830 όταν οι τουρκοκρατούμενες περιοχές – και ανάμεσά τους η περιοχή της Δημητριάδος- άρχισαν να εφαρμόζουν σταδιακά το πρόγραμμα παραδόσεων που ίσχυε στα σχολεία του ελεύθερου

⁵¹ Χατζόπουλος, ό.π., σελ. 354-355.

ελληνικού κράτους, το οποίο επίσης ρύθμιζε τις σχολικές αργίες και τις διακοπές των μαθητών⁵².

Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν στη διδασκαλία των μαθημάτων κατά τη διάρκεια των παραδόσεων στους μαθητές υπέστησαν και αυτές σταδιακές αλλαγές. Ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα οι παραδόσεις γίνονταν κυρίως με την «εμπειρική» μέθοδο, κατά την οποία οι δάσκαλοι δίδασκαν «από καθέδρας» και οι μαθητές εξ αιτίας της έλλειψης διδακτικών εγχειριδίων ήταν υποχρεωμένοι να κρατούν σημειώσεις τις οποίες καθαρόγραφαν στις ώρες που αναπαύονταν. Άλλα εποπτικά και διδακτικά μέσα δεν υπήρχαν, εκτός από μερικούς χάρτες και όσα «κατ' επίνοιαν» κατασκεύαζαν οι δάσκαλοι⁵³ για να διευκολύνεται το έργο τους και για την καλύτερη κατανόηση της διδασκαλίας από τους μαθητές. Η φειδωλή χρήση και η πενιχρότητα των μέσων διδασκαλίας ήταν αυτό που χαρακτήριζε τον τρόπο διδασκαλίας των μαθητών.

Η έλλειψη χαρτιού, μελάνης, βιβλίων, η υποχρέωση των μαθητών να αντιγράφουν, η έλλειψη επαρκών χώρων στέγασης, η ανεπαρκής τροφή και θέρμανση ήταν χαρακτηριστικά φαινόμενα τα οποία δείχνουν σαφώς τις δυσχέρειες που αντιμετώπιζαν οι μαθητές για να αποκτήσουν γνώσεις στα σχολεία της εποχής⁵⁴. Στη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών συνηθιζόταν η χρήση της «ψυχαγωγικής» μεθόδου⁵⁵, κατά την οποία οι μαθητές ήταν υποχρεωμένοι να αντικαθιστούν τους διάφορους όρους του κειμένου με συνώνυμες λέξεις και πάλι από την αρχαία ελληνική γλώσσα. Αυτή η μέθοδος επιχειρήθηκε να αντικατασταθεί σε ορισμένα σχολεία από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα με την «ερμηνευτική» μέθοδο (της «κυριολεξίας» ή «μονολεκτική» μέθοδο)⁵⁶, δηλαδή την απόδοση των λέξεων του πρωτότυπου κειμένου με μια αντίστοιχη λέξη της καθομιλουμένης γλώσσας (νέας ελληνικής) της εποχής εκείνης, είτε δημωδέστερη, είτε λογιότερη. Αν και κουραστική και αντιπαιδαγωγική, η

⁵² Η ρύθμιση έγινε με το **διάταγμα** υπ' αριθμόν **353** της **16/1/1830**. Βλ. Δημαράς Αλέξης, *ό.π.*, σελ. 27-28.

⁵³ Βρανούσης Λεωνίδα, **Ρήγας**, Αθήνα 1957, σελ. 270. Βλ. επίσης και: Ζαχαρόπουλος Γρ. Νίκος, **Η παιδεία στην Τουρκοκρατία**, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 47-48.

⁵⁴ Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος, **Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας**. Αθήνα 1968⁴, σελ. 193.

⁵⁵ Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, **Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)**, Αθήνα 1936¹ (1992²), σελ. XCII – XCIV. Βλ. επίσης και: Σκαρβέλη – Νικολοπούλου Γ. Αγγελική, **Μαθηματάρια των ελληνικών σχολείων κατά την Τουρκοκρατία (διδακτορική διατριβή)**, Αθήνα 1993², σελ. 295-299.

⁵⁶ Ευαγγελίδης, *ό.π.*, σελ. XCVI, Σκαρβέλη, *ό.π.*, σελ. 301-306.

«ψυχαγωγική» μέθοδος παρέμεινε σε ισχύ στα περισσότερα σχολεία ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οπότε εξ αιτίας της επίδρασης της δριμύτατης κριτικής πολλών λογίων⁵⁷ της εποχής εγκαταλείφθηκε οριστικά. Η «ερμηνευτική» μέθοδος επίσης κατακρίθηκε από αρκετούς λογίους των αρχών του 19ου αιώνα, οι οποίοι, επηρεασμένοι από τα ιδεολογικά ρεύματα του Ευρωπαϊκού και του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, πρότειναν την εφαρμογή της «αλληλοδιδασκτικής» μεθόδου διδασκαλίας, η οποία τελικά εφαρμόστηκε και διαδόθηκε στα σχολεία της τουρκοκρατούμενης Ελλάδος και του ελεύθερου ελληνικού κράτους κατά την τρίτη δεκαετία του 19ου αιώνα. Κατά την ίδια περίοδο άρχισαν να οργανώνονται σε πολλά νέα σχολεία που ιδρύονταν και εργαστήρια φυσικής και χημείας, να γίνονται πειράματα και να γίνεται ευρεία χρήση των εποπτικών μέσων κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας⁵⁸.

Τα σχολεία εντούτοις δεν αποτελούσαν για τους μαθητές της εποχής εκείνης χώρους δημιουργικότητας και χαράς. Εκτός από τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν λόγω των αντιπαιδαγωγικών μεθόδων διδασκαλίας, της έλλειψης καταρτισμένων δασκάλων και του μεγάλου αριθμού μαθητών που είχαν τα σχολεία, υπήρχε από την πλευρά των δασκάλων έναντι των μαθητών υπερβολική αυστηρότητα και πολλές φορές εφαρμόζονταν εναντίον τους σκληρά και επίπονα παιδονομικά μέτρα (γονυκλισία, ορθοστασία, ξυλοδαρμός, απομόνωση, «φάλαγγας», ραπισμός, ραβδισμός, νηστεία κ.ά.)⁵⁹. Οι σωματικές ποινές, η χρήση βίας εκ μέρους των δασκάλων και άλλα σκληρά παιδονομικά μέτρα διατηρήθηκαν σε πολλά σχολεία της περιοχής της Δημητριάδος και κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, χωρίς να έχουν καθολική εφαρμογή και έχοντας υποστεί σταδιακά αρκετούς περιορισμούς.

⁵⁷ Κοραΐς Αδαμάντιος, «Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του» (πρόλογος Κ.Θ. Δημαρά), έκδ. Μ.Ι.Ε.Τ. τ.Α', Αθήνα 1986, σελ. 141-142.

⁵⁸ Για τον εξοπλισμό της Σχολής των Μηλεών, πληροφορίες μας δίνει ο **Φάκελλος Ε΄, έγγρ. υπ. αρ: 4,5,6,7,8,9,10,11,14 και 15 της Βιβλιοθήκης των Μηλεών του Πηλίου**, που περιέχει επιστολές του Ανθ. Γαζή προς το Γρηγόριο Κωνσταντά από το 1814 (4,5) και το 1815 (6-11, 14-15) με πληροφορίες για τα εποπτικά μέσα που θα εμπλούτιζαν τη Σχολή και θα τα έφερνε από την Ευρώπη ο Α. Γαζής στις Μηλιές. Βλ. και Σκουβαράς Βαγγέλης, «Σελίδες από την Ιστορία της Μηλιώτικης Σχολής», ΗΩΣ 92-97 (αφιέρωμα στη Θεσσαλία), έτος 9^ο, Αθήνα 1966, σελ. 241-255.

⁵⁹ Ευαγγελίδης, ό.π., σελ. LXXVI., Κορδάτος, ό.π., σελ. 595, Χατζόπουλος, ό.π., σελ. 356, Ζαχαρόπουλος, ό.π., σελ. 48-49, Ευαγγελόπουλος, ό.π., 82-83. Βλ. επίσης και Θωμάς Γιώργος, **Ο πολιτισμός του Πηλίου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας**, Βόλος 1996, σελ. 88-89. Για τις ποινές που επιβάλλονταν στα σχολεία του ελεύθερου ελληνικού κράτους κατά τον 19^ο αιώνα κατατοπιστική είναι η μελέτη του Β. Γ. Χατζηθασαλιού, **Το σύστημα ποινών στην ελληνική εκπαίδευση του 19^{ου} αιώνα**, Θεσσαλονίκη 1988.

Οι εξετάσεις των μαθητών ήταν θεσμός που η εισαγωγή τους στα σχολεία έγινε μετά τα μέσα του 18ου αιώνα και γενικεύθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι καθιερώθηκε ένα ενιαίο εξεταστικό σύστημα. Αντιθέτως, σε κάθε σχολείο εφαρμοζόταν αυτό το σύστημα εξετάσεων που ο εκάστοτε σχολάρχης και οι δάσκαλοι καθώς και η διοίκησή του θεωρούσαν ως το πλέον κατάλληλο να εφαρμοστεί. Ανεξαρτήτως από το φαινόμενο αυτό, καθιερώθηκε στα περισσότερα σχολεία μία εξεταστική περίοδος στο τέλος κάθε σχολικού έτους, λίγο πριν από την διακοπή των μαθημάτων για τους θερινούς μήνες.

Οι εξετάσεις διεξάγονταν ενώπιον των κατοίκων των κοινοτήτων όπου υπήρχαν τα σχολεία και έπαιρναν πανηγυρικό χαρακτήρα⁶⁰, ήταν δε σχεδόν πάντοτε προφορικές και διακρίνονταν σε προαγωγικές και απολυτήριες. Η δημόσια διενέργειά τους είχε ως χαρακτηριστικό γνώρισμα την παρουσία των τοπικών πολιτικών και εκκλησιαστικών αρχών, των επιτρόπων και πλήθους κόσμου⁶¹, προσδίδοντας στην όλη διαδικασία ένα χαρακτήρα τυπικότητας, επιδεικτικότητας και επισημότητας. Κατά τη διάρκεια της τελετής εκφωνούνταν πανηγυρικοί λόγοι, τόσο από τους δασκάλους (συνήθως από το σχολάρχη) όσο και από ορισμένους μαθητές και δίνονταν βραβεία (είτε σε είδος, είτε χρηματικά) σε μαθητές και δασκάλους, γεγονός που αφ' ενός απέβλεπε στην τόνωση της άμιλλας μεταξύ των μαθητών και αφ' ετέρου στην ηθική ικανοποίηση των δασκάλων, το έργο των οποίων κρινόταν ουσιαστικά κατά τη διάρκεια των εξετάσεων. Κατά τη διάρκεια των εξετάσεων οι δάσκαλοι έκαναν ερωτήσεις στους μαθητές από την ύλη που είχαν διδαχθεί καθ' όλο το σχολικό έτος, ενώ ερωτήσεις επίσης μπορούσαν να υποβάλλουν – μέσω των δασκάλων- και τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής, οι προύχοντες και οι μορφωμένοι κάτοικοι των κοινοτήτων που ήταν παρόντες. Επικρατούσε μάλιστα ένα κλίμα φόβου στους μαθητές, μήπως και δεν μπορέσουν να ανταποκριθούν στις ερωτήσεις των δασκάλων και των παρευρισκομένων. Από την άλλη πλευρά, οι δάσκαλοι φοβόντουσαν κι εκείνοι, γιατί η φήμη που θα αποκτούσαν στις διάφορες κοινότητες, ήταν πάντοτε συνυφασμένη με το βαθμό των επιτυχημένων απαντήσεων που θα έδιναν οι μαθητές τους. Η κρίση λοιπόν των δασκάλων γινόταν από τους προκρίτους – εξεταστές, οι οποίοι θα κανόνιζαν αν θα τους κρατούσαν στην κοινότητα για ακόμη ένα σχολικό έτος, ενώ είναι ευνόητο ότι μπορούσαν να επιλέξουν κάθε φορά όποιους

⁶⁰ Βλ. και Ευαγγελόπουλος, *ό.π.*, σελ. 82, Θωμάς Γιώργος, *Ο πολιτισμός του Πηλίου...*, *ό.π.*, σελ. 89 και του ιδίου: *Εκπαιδευτικές προσπάθειες στο Τουρκοκρατούμενο Πήλιο*, *ό.π.*, σελ. 31-32 καθώς και Χατζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 357.

⁶¹ Χατζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 357, υποσ. 144.

δασκάλους ήθελαν ακόμη και να τους απολύσουν κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους χωρίς καμία εξήγηση⁶².

Όσον αφορά στις επίσημες αργίες και τις διακοπές που ίσχυαν στα σχολεία της περιοχής της Δημητριάδος κατά την περίοδο των τελευταίων δεκαετιών του 18^{ου} αιώνα και κατά τον 19^ο αιώνα οι πληροφορίες που έχουμε από τις πηγές δεν είναι επαρκείς, αλλά συνάγεται εξ αυτών ότι οι παραδόσεις των μαθημάτων διακόπτονταν κατά τη διάρκεια των μεγάλων θρησκευτικών εορτών (Χριστούγεννα, Πάσχα, Θεομητορικές εορτές)⁶³ προκειμένου να εκτελέσουν οι μαθητές των σχολείων απερίσπαστοι τα θρησκευτικά τους καθήκοντα καθώς και κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών (Ιούλιος – Αύγουστος). Το γεγονός αυτό δείχνει για μια ακόμη φορά τις στενές σχέσεις μεταξύ της Μητρόπολης της Δημητριάδος (και εν γένει του τοπικού κλήρου και της Εκκλησίας) και των σχολείων των κοινοτήτων κατά την περίοδο αυτή. Ο καθορισμός εν τούτοις των επισήμων αργιών και των διακοπών ήταν θέμα που ανήκε στην αρμοδιότητα της διοίκησης του κάθε σχολείου, το οποίο εκτός των καθιερωμένων ως αργιών μεγάλων θρησκευτικών εορτών είχε και τις ιδιαίτερες εορτές του, οι οποίες άλλοτε είχαν σχέση με την ίδρυσή του, άλλοτε με τον προστάτη άγιο της κοινότητας ή ακόμη και με άλλες τοπικές επετείους. Οι εξαιρέσεις όμως αυτές δεν αναιρούν τον κανόνα, σύμφωνα με τον οποίο τα μαθήματα σε όλα σχεδόν τα σχολεία των τουρκοκρατούμενων περιοχών της Ελλάδος διακόπτονταν κάθε έτος περίπου στα τέλη του Ιουνίου για να επαναληφθούν την 1^η Σεπτεμβρίου, οπότε γινόταν η επίσημη έναρξη του νέου σχολικού έτους. Όπως άλλωστε αναφέρθηκε προηγουμένως⁶⁴, η ρύθμιση των σχολικών αργιών και των διακοπών που αφορούσαν τα σχολεία της περιοχής της Δημητριάδος, πήρε την τελική της μορφή μετά από το 1830, όταν εφαρμόστηκε και εκεί το ίδιο διάταγμα που ίσχυε στις περιοχές της ελεύθερης Ελλάδος.

⁶² Σκουβαράς Βαγγέλης, *Ιωάννης Πρίγκος...*, ό.π., σελ. 278.

⁶³ Βλ. και Θωμάς Γιώργος, *Ο πολιτισμός του Πηλίου...*, ό.π., σελ. 218 κ. εξ., όπου υπάρχει σχετική βιβλιογραφία και αναφορά στις υπάρχουσες πηγές.

⁶⁴ Βλ. παραπάνω, υποσ. αρ. 52.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4
Ο ΚΛΗΡΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ
ΩΣ ΑΡΩΓΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Η παλαιότερη γραπτή πληροφορία του ενδιαφέροντος της Εκκλησίας για την Παιδεία ανάγεται στο 1593, όταν η Σύνοδος των Ιεραρχών (Ιερά Σύνοδος) κατόπιν εισηγήσεως του Οικουμενικού Πατριάρχη *Ιερεμία του Β'* πήρε την απόφαση να ιδρυθούν σχολεία σε όλες τις περιοχές της υπόδουλης Ελλάδος με την πρωτοβουλία των επισκόπων τους¹. Ο ίδιος μάλιστα ο Οικουμενικός Πατριάρχης επισκέφθηκε την Ελλάδα και περιόδευσε σε πολλές περιοχές της (κυρίως στην Πελοπόννησο), αλλά δεν υπάρχουν γραπτές πηγές που να μας πληροφορούν για τα αποτελέσματα εκείνης της φιλεκπαιδευτικής του δραστηριότητας. Από το 17ο αιώνα θα αρχίσει η ίδρυση σχολείων σε πολλές περιοχές της Ελλάδος, αρκετά από τα οποία λειτουργούσαν μέσω της πρωτοβουλίας της Εκκλησίας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την άποψη ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην επιβίωση του Γένους κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, ιδιαίτερα ως τα τέλη του 18ου αιώνα. Οι περισσότεροι λόγιοι και δάσκαλοι των σχολείων ήταν κληρικοί (ιερομόναχοι ή ιερείς), ενώ σχεδόν όλα τα σχολεία – ιδίως εκείνα των «κοινών γραμμάτων» στεγάζονταν στα μοναστήρια, στους ναούς και στα σπίτια των κληρικών². Δεν είναι λοιπόν αδικαιολόγητη η άποψη πολλών ερευνητών ότι η Ιστορία της Παιδείας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν συνυφασμένη με την αντίστοιχη Ιστορία της Εκκλησίας και ακόμη ότι η δραστηριότητα της Ορθοδόξου Εκκλησίας συνδεόταν άρρηκτα – τουλάχιστον ως τα μέσα του 18ου και τις παραμονές του 19ου αιώνα – με την οργανωτική διάρθρωση, την οικονομική υποδομή, το περιεχόμενο και στο σκοπό της παρεχόμενης Παιδείας³.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία είχε σχετική ελευθερία – εκτός από τα θέματα της πίστεως και της λατρείας- και στα θέματα της εκπαίδευσης και της κοινωνικής πρόνοιας για τον υπόδουλο πληθυσμό της Ελλάδος, επειδή το τουρκικό καθεστώς θεωρούσε ότι η παροχή της εκπαίδευσης και η άσκηση της κοινωνικής πρόνοιας αποτελούσαν υποθέσεις που ανήκαν αποκλειστικά στη θρησκεία. Το τουρκικό καθεστώς δεν εμπόδιζε καθόλου τις εκπαιδευτικές

1. Βακαλόπουλος Ε. Απόστολος, «Οι ιστορικές βάσεις της νεοελληνικής κοινωνίας και οικονομίας», ΙΝΕ, τόμος Β', Τουρκοκρατία (1453-1669), Θεσσαλονίκη 1976², σελ. 305. Πρβλ. Αγγέλου Άλκης «Η κατάσταση της Παιδείας στις υπόδουλες ελληνικές χώρες» ΙΕΕ, τ.Ι', Αθήνα 1974, σελ. 374.

2. Βακαλόπουλος, Ε. Α., ό.π., σελ. 256.

3. Ομοίως, ό.π., σελ. 256.

δραστηριότητες, μπορεί μάλιστα να υποστηριχθεί ότι τις αντιμετώπιζε με αδιαφορία, επειδή καθυσύχασε βλέποντας τους Έλληνες να ασχολούνται με τέτοιες ειρηνικές ασχολίες, χωρίς να υπολογίζει τις μακροπρόθεσμες συνέπειες αυτών των ενεργειών του⁴.

Από τα μέσα του 18ου αιώνα και έπειτα ως την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, σημειώθηκε αξιόλογη οικονομική ευημερία στην περιοχή της Δημητριάδος (ιδίως στην περιοχή του Πηλίου και την περιφέρεια της Αγιάς), γεγονός που οδήγησε στην καλλιτεχνική και πνευματική ακμή της. Αποτέλεσμα αυτού του φαινομένου ήταν οι συνεχώς αυξανόμενες εκπαιδευτικές δραστηριότητες, που αποσκοπούσαν στην ίδρυση και τη λειτουργία σχολείων στις κοινότητες της περιοχής της Δημητριάδος. Στην πνευματική αυτή άνθηση συνέβαλε κατά πολύ και ο Κλήρος, τόσο οι εκκλησιαστικές αρχές, όσο και οι άλλοι κληρικοί (ιερομόναχοι και ιερείς), ενώ πολύ σημαντική ήταν και η συμβολή αρκετών μοναστηριών – κυρίως στην περιοχή του Πηλίου- τα οποία ενίσχυαν οικονομικά τα σχολεία που είχαν ιδρυθεί στις κοινότητές του. Η άνθηση της Παιδείας κορυφώθηκε τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα και συνεχίστηκε τις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, όταν και διακόπηκε για 10 χρόνια περίπου, μετά από την κήρυξη της Επανάστασης του 1821. Η ίδρυση της πόλης του Βόλου το 1833 και οι τουρκικές «μεταρρυθμίσεις» του 1840 και 1856 έδωσαν νέα πνοή στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες οι οποίες κορυφώθηκαν κατά τη δωδεκαετή παραμονή του *Δωροθέου Σχολαρίου* στο μητροπολιτικό θρόνο της Δημητριάδος (1858-1870) και συνεχίστηκαν επάξια από το διάδοχό του *Γρηγόριο τον Δ΄ Φορτουσιάδη* (1870 και εξής). Αξίζει εδώ να σημειωθεί και η συμβολή διαφόρων ιδιωτών που ενδιαφέρθηκαν για τη βελτίωση και την επέκταση της Παιδείας στην περιοχή της Δημητριάδος, τόσο γηγενών όσο και αποδήμων, ενώ το καθεστώς της αυτονομίας των χωριών του Πηλίου συνέβαλε και αυτό κατά πολύ στη διάδοση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Μεγάλη όμως ήταν και η συμβολή των ιδεών του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, με τους εκπροσώπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού – κυρίως όσων κατάγονταν από την περιοχή της Δημητριάδος – να συμμετέχουν σε αυτές τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες με πολλούς τρόπους, είτε συνδράμοντας οικονομικά, ηθικά και υλικά στην ίδρυση και στη λειτουργία σχολείων, είτε συντελώντας στην αφύπνιση του ελληνικού πληθυσμού και προετοιμάζοντας την Επανάσταση του 1821.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η Εκκλησία κατά την περίοδο αυτή δεν έμεινε αμέτοχη σε όλες τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες, επιδεικνύοντας αμέριστο ενδιαφέρον για την

4. *Η Θεσσαλία (1805-1810). Από το ημερολόγιον του Άγγλου περιηγητού William Leake (μετάφραση αιδεσιμώτατου Γεωργίου Δ. Στάθη), Βόλος 1969, σελ. 106.*

κατάσταση της Παιδείας στην περιοχή της Δημητριάδος. Άλλωστε και στη Θεσσαλομαγνησία ίσχυε το καθεστώς που υπήρχε και σε όλες τις περιοχές του υπόδουλου Ελληνισμού, δηλαδή της εξάρτησης των σχολικών πραγμάτων από την κεφαλή της Εκκλησίας, το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο με τα αρμόδια υπηρεσιακά όργανά του και με τη μεσολάβηση των τοπικών Ιεραρχών (Μητροπολιτών) στις διάφορες περιοχές τόσο της υπόδουλης Ελλάδος, όσο και στις περιοχές της Ευρώπης που υπήρχε απόδημος Ελληνισμός ασκούσε – κατά παράδοση- την εποπτεία των σχολείων. Η επικρατούσα κατάσταση στην υπό εξέταση περίοδο ήταν ότι υφίστατο δικαιωματικά η δυνατότητα της Εκκλησίας να εποπτεύει τα σχολεία τα οποία λειτουργούσαν κατά τόπους με τη λειτουργία των εφόρων και όπου δίδασκαν οι κατά περίπτωση προσλαμβανόμενοι εκπαιδευτικοί⁵.

Αναφέρθηκε ήδη ότι από τα μέσα του 18ου αιώνα και έπειτα σημειώθηκε πνευματική άνθηση στην περιοχή της Δημητριάδος. Η συνδρομή του απλού Κλήρου (ιερέων και ιερομόναχων) κατά την περίοδο αυτή ήταν σημαντική, διότι δεν είχαν έρθει ακόμη μορφωμένοι δάσκαλοι και λόγιοι για να διδάξουν στα σχολεία των κοινοτήτων της. Έτσι, όλα σχεδόν τα σχολεία των κοινοτήτων στην περιοχή της Δημητριάδος λειτουργούσαν έχοντας ως δασκάλους ιερείς και ιερομόναχους. Στη Ζαγορά, στα μέσα του 18ου αιώνα δίδαξε στο σχολείο των «κοινών γραμμάτων» της ο ιερομόναχος *Αθανάσιος ο Ρόδιος*⁶, που τον διαδέχθηκε ο ιερομόναχος *Ραφαήλ*, αυτόν δε διαδέχθηκαν οι ιερομόναχοι *Ζαχαρίας* και *Άνθιμος (Παπαπανταζής)*, οι οποίοι αναφέρονται και ως πρώτοι δάσκαλοι του σχολείου των «κοινών γραμμάτων» των Μηλεών (το 1760)⁷. Εξ αυτών ο *Άνθιμος Παπαπανταζής* δίδαξε ξανά στις Μηλιές ως το θάνατό του (+1811), είχε μάλιστα ως μαθητές του τον Άνθιμο Γαζή, το Δανιήλ Φιλιππίδη και τον Γρηγόριο Κωνσταντά, τον οποίο όρισε με τη διαθήκη του ως διάδοχό του (Σχολάρχη) στο σχολείο των Μηλεών. Στη Μακρινίτσα λειτούργησε σχολείο (μέσα του 18ου αιώνα) με δάσκαλο τον ιερομόναχο *Ζαχαρία*, ο οποίος το 1752 δίδαξε στον Άγιο Γεώργιο, το 1753 στον Κισσό και το 1755 στο Ανήλιο⁸, ενώ στην Πορταριά το 1778

5. Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, *Σελίδες από την Ιστορία της Εκπαίδευσης στη Μαγνησία κατά τη ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας (1860-1880). Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος της Θεσσαλομαγνησίας*, ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ 7, Βόλος 1985, σελ. 67.

6. Νικαρούσης Αλέξανδρος, «Ο Ρήγας, η Σχολή και η Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς», ΔΙΕΕΕ, τόμος Α', τεύχος Γ', Αθήνα 1929, σελ. 14.

7. Δημητριάδης (Κωνσταντάς Γρηγόριος – Φιλιππίδης Δανιήλ), *Γεωγραφία Νεωτερική* (επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού), Αθήνα 2000³, (α' έκδοση Βιέννη 1791), σελ. 186.

8. Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά Σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, Αθήνα 1936 (1992²), σελ. 212-213.

λειτουργούσε σχολείο με δάσκαλο τον ιερομόναχο *Ιωακείμ*. Στην περιφέρεια της Αγιάς παρατηρήθηκε το ίδιο φαινόμενο. Το 1766 αναφέρεται ως δάσκαλος στην Αγιά ο ιερομόναχος *Μεθόδιος Ολυμπιώτης*, πρώην μαθητής του Ευγενίου Βούλγαρι στην Αθωνιάδα Σχολή, ενώ στα μέσα του 18ου αιώνα αναφέρεται ως δάσκαλος στη Νιβόλιανη (σημερινό Μεγαλόβруσο) ο ιερομόναχος *Ευστάθιος*⁹. Λίγο πριν, αναφέρεται ως δάσκαλος στη Ρέτσιανη (σημερινό Μεταξοχώρι), ο ιερομόναχος *Χριστόφορος*, ο οποίος καταγόταν από την Άρτα¹⁰. Στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα αναφέρονται ως δάσκαλοι στην περιφέρεια της Αγιάς μερικοί επώνυμοι δάσκαλοι, όπως ο ιερέας – οικονόμος *Πολυζώης* που δίδαξε στην Αγιά και στη Σχολή των Αμπελακίων, ο *Ιωάννης ο Κύπριος* (παιδαγωγός και ιερομόναχος) στη Σελίτσανη (σημερινή Ανατολή) το 1813, καθώς και ο Κύπριος ιερομόναχος *Γεράσιμος* (επονομαζόμενος και *Κυκκώτης*) ο οποίος ερχόμενος από τα Κανάλια του Βόλου το 1821 μόναζε και δίδασκε στη μονή του Αγίου Αντωνίου της Αγιάς¹¹.

Ξεχωριστή μνεία πρέπει να γίνει εδώ για το διδακτικό έργο – τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη – των τριών μεγάλων μορφών της περιοχής της Δημητριάδος και εκπροσώπων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού: του *Ανθίμου Γαζή* (1758 – 1828), του *Γρηγορίου Κωνσταντά* (1753 – 1844) και του *Δανιήλ Φιλιππίδη* (1750-1832). Ο Ά. Γαζής δίδαξε ως δάσκαλος στη Βυζίτσα για άγνωστο χρονικό διάστημα από το 1755 και έπειτα, ένα χρόνο μετά από τη χειροτονία του ως ιερέας. Μετά από λίγο καιρό αναφέρεται ως οικοδιδάσκαλος στην Κωνσταντινούπολη όπου δίδαξε σε παιδιά στα σπίτια ευπόρων ομογενών, ενώ στο τέλος αναφέρεται ότι δίδαξε στις Μηλιές από το 1817 ως το 1821 – κατά περιόδους- μετά από την επιστροφή του από τη Βιέννη στο Πήλιο¹². Ο Γρηγόριος Κωνσταντάς δίδαξε ως καθηγητής στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου (1782 – 1787), την οποία ανέλαβε και ως σχολάρχης από το 1785. Το 1789 – 1791 αναφέρεται ότι δίδαξε ως οικοδιδάσκαλος σε παιδιά ευπόρων ομογενών στη Βιέννη, ενώ το χρονικό διάστημα 1795 – 1803 ως δάσκαλος στα Αμπελάκια, όπου δίδαξε αρχαία ελληνικά, φιλοσοφία, μαθηματικά και ιταλικά. Το 1811 ανέλαβε τη

9. Ο.π., σελ. 214.

10. Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, *Δάσκαλοι και σχολεία στην Επαρχία της Αγιάς: 1700-1881*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Ε΄, Λάρισα 1983, σελ. 65 και σελ. 71, υποσημείωση υπ' αρ. 15.

11. Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, ό.π., σελ. 66.

12. Μουγογιάννης Γ. Γιάννης, *«Ανθιμος Γαζής (1758 – 828)»*, ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ (συλλογικό έργο), Βόλος 1973, σελ. 73-74 και 90. Για το συγγραφικό έργο του Ανθίμου Γαζή βλ. Καραμπερόπουλος Α. Δημήτριος, *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή (1758 – 1828)*, έκδοση ΕΕΕΦΒΡ, Αθήνα 1993, σελ. 7-13.

διεύθυνση της Σχολής των Μηλεών, όπου δίδαξε τα έτη 1811 – 1821 και 1834 – 1844¹³. Ο εξάδελφος των δύο προηγούμενων Δανιήλ Φιλιππίδης δίδαξε τα έτη 1784 – 1786 και 1803 – 1806 στην Ακαδημία του Ιασίου ως καθηγητής, πριν δε από το 1784 αναφέρεται ως δάσκαλος στη σχολή της Χίου¹⁴. Μεγάλη όμως ήταν και η συνδρομή τους – ιδιαίτερα των δύο πρώτων, του Ά. Γαζή και του Γρ. Κωνσταντά – για την ίδρυση της «Σχολής των Μηλεών» (1814), η οποία απέκτησε μεγάλη φήμη τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, παρά το σύντομο χρονικό διάστημα της λειτουργίας της (1815-1821)¹⁵. Πλούσιο επίσης ήταν και το συγγραφικό τους έργο, το οποίο περιελάμβανε μεταφράσεις εκδόσεων Ευρωπαίων συγγραφέων (φιλοσοφίας, μαθηματικών, φυσικής, άλγεβρας, αστρονομίας κ.ά.), εκδόσεις λεξικών, γραμματικής, γεωγραφίας, ιστορίας, επιστημονικών πραγματειών, μεταφράσεις λατινικών συγγραμμάτων στα ελληνικά κ.ά. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει για την έκδοση του περιοδικού που εξέδωσε ο Άνθιμος Γαζής το 1811 στη Βιέννη με τίτλο «*Ερμής ο Λόγιος ή Φιλολογικαί Αγγελίαι*», το οποίο εκδιδόταν διαρκώς ως το 1821, οπότε σταμάτησε η έκδοσή του λόγω της κήρυξης της Επανάστασης του 1821. Το περιοδικό αυτό έγινε πραγματικός φάρος του Εθνικού Διαφωτισμού για την Ελλάδα, υποστηρίζοντας την απλούστευση της γλώσσας, την ίδρυση σχολείων και την μετεκπαίδευση των Ελλήνων δασκάλων στην Ευρώπη, για να μπορέσει η Ελλάδα με τον τρόπο αυτό να ορθοποδήσει πνευματικά και να αποτινάξει τον τουρκικό ζυγό.

Ιδιαίτερη συμβολή από την πλευρά της Εκκλησίας για την Παιδεία στην περιοχή της Δημητριάδος – εκτός από τους απλούς ιερομόναχους και ιερείς και τους λόγιους Διδασκάλους του Γένους – είχαν και δύο ανώτεροι εκπρόσωποι της Εκκλησίας: Ο πρώην Οικουμενικός

13. Βουρβέρης Ι. Κωνσταντίνος, «*Γρηγόριος Κωνσταντάς (1753 – 1844)*», ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ (συλλογικό έργο), Βόλος 1973, σελ. 46- 48. Για το συγγραφικό έργο του Γρ. Κωνσταντά βλ.: Σάθας Ν. Κωνσταντίνος, *Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής Εθνεγερσίας (1453 – 1821)*, Αθήνα 1868, σελ. 701 – 702.

14. Παντελοδήμος Δημήτριος, «*Δημήτριος – Δανιήλ Φιλιππίδης (1750; - 1832)*», ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ (συλλογικό έργο), Βόλος 1973, σελ. 118-119 και 127 – 130. Για το συγγραφικό έργο του Δανιήλ Φιλιππίδη βλ.: Καραφύλλης Γρηγόρης, *Η φιλοσοφική προβληματική του Δημητρίου – Δανιήλ Φιλιππίδη στην ευρυχωρία του Νεοελληνικού και Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 317-319.

15. Για τη Σχολή των Μηλεών – η οποία εξετάζεται σε ιδιαίτερο κεφάλαιο της παρούσης μελέτης – βλ. και: Λιάπης Κώστας, *Η Μηλιώτικη Σχολή και η Βιβλιοθήκη της*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΣΤ', Λάρισα 1984, σελ. 65-96. Για το Γρηγόριο Κωνσταντά και τη Σχολή των Μηλεών κλασικό παραμένει το βιβλίο του Ρήγα Ν. Καμηλάρι: *Γρηγόριου Κωνσταντά Βιογραφία – Λόγοι – Επιστολαί. Μετά περιγραφής των Μηλεών και της Σχολής αυτών*, εν Αθήναις 1897.

Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως *Καλλίνικος ο Γ΄* (1713 – 1792)¹⁶ και ο Μητροπολίτης της Δημητριάδος – κατά την περίοδο 1858 ως 1870 – *Δωρόθεος Σχολάριος* (1812 – 1888)¹⁷. Ο Καλλίνικος συνέβαλε τα μέγιστα για την ίδρυση και τη λειτουργία της Σχολής και της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς¹⁸ καθώς και στη διάδοση της Παιδείας στην περιοχή της Δημητριάδος, σημαντικό δε ήταν το συγγραφικό του έργο, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου σώζεται στη σημερινή Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς και αποτελείται από θεολογικά και ιστορικά συγγράμματα και από λόγους, ύμνους και επιστολές.

Ο Μητροπολίτης της Δημητριάδος Δωρόθεος Σχολάριος κατά τη διάρκεια της δωδεκαετούς θητείας του (1858 – 1870) συνέβαλε τα μέγιστα στη διάδοση και εξάπλωση της Παιδείας στην περιοχή της Δημητριάδος, τόσο με την οικονομική του ενίσχυση, όσο και με τις διάφορες δραστηριότητές του σχετικές με την Εκπαίδευση. Γεννηθείς το 1812 στη Βεντίσα (σημερινό Αμάραντο) της Καλαμπάκας του νομού Τρικάλων, υπήρξε μαθητής (στη Σχολή της Τρίκκης) του περίφημου Μακρινιτσιώτη δασκάλου Παπαπολύζου το 1827 και το 1834 έλαβε το μοναχικό σχήμα στο Άγιο Όρος. Κατά τα έτη 1838 – 1841 δίδαξε στη Σάμο ως ελληνοδιδάσκαλος, ενώ με την ίδια ιδιότητα δίδαξε στο Ρέθυμνο κατά τα έτη 1844 – 1846. Από το 1846 ως το 1849 δίδαξε «*ελληνικά και ιερά μαθήματα*» στο Ελληνικό Παρθεναγωγείο της Κωνσταντινουπόλεως, όπου κατά τα έτη 1849 – 1852 διετέλεσε Σχολάρχης και Διευθυντής της «*Μεγάλης του Γένους σχολής*». Το διδακτικό του έργο τον έφερε σε επαφή με την Παιδεία και του μετέδωσε την αγάπη για την προσφορά της σε όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους. Η αγάπη του Δωροθέου Σχολαρίου για την Παιδεία φαίνεται και σε απόσπασμα από το βιβλίο του «*Έργα και Ημέραι*», στο οποίο εξηγεί γιατί το εξέδωσε: « *επ' έργοις δηλωτικοίς της προς τον πλησίον αγάπης, και μάλιστα τοις συντελεστικοίς εις μετάδοσιν*

16. Για τον Οικουμενικό Πατριάρχη Καλλίνικο το Γ΄ βλ. Φυτράκης Ι. Ανδρέας, «*Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Καλλίνικος Γ΄ ο εκ Ζαγοράς (1713 – 1792)*», ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ (συλλογικό έργο), Βόλος 1973, σελ. 17 – 32. Ακόμη βλ.: Χρυσοθένης Δ. Αθανάσιος, «*Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος ο Γ΄ ο εκ Ζαγοράς*», Ζαγορά 1995.

17. Για το Δωρόθεο Σχολάριο, τη ζωή του και τη συμβολή του στην Παιδεία βλ. το αυτοβιογραφικό του βιβλίο: *Δωροθέου Σχολαρίου, μητροπολίτου π. Λαρίσης, Έργα και Ημέραι ήτοι εκλογή αλληλογραφίας περί των υπ' αυτού συστάτων και προικισθέντων Σχολείων και δωρεών μετ' ενεστώσης συντόμου στατιστικής και περιγραφής των επαρχιών Σωζουαγαθουπόλεως και Δημητριάδος, ων προτάσσεται πρόλογος μετά και αναλέκτων κατά προτροπήν αξιοτίμων φίλων και επίμονον αίτησιν πεφλημένων πατριωτών, προς γνώσιν των αγνοούντων και υπόμνησιν τοις το κλέος της Εκκλησίας και του Έθνους επιζητούσιν. Εν Αθήναις 1877.*

18. Η Σχολή της Ζαγοράς αποτελεί αντικείμενο εξέτασης σε ιδιαίτερο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

πνευματικής τροφής...»¹⁹. Είναι επίσης αξιοσημείωτο το ότι ο Δωρόθεος Σχολάριος τονίζοντας ότι η συμβολή της Εκκλησίας στη διάδοση της Παιδείας ήταν ιδιαίτερα σημαντική (κατά τη διάρκεια της θητείας του ως Μητροπολίτου της Δημητριάδος, της Λαρίσης και αρχικά της Σωζοαγαθουπόλεως) θεωρούσε ως ευτύχημα ότι κατά την εποχή του η Εκκλησία και το Έθνος είχαν πλέον «πολλούς ευπαιδευτούς αριπρεπείς Αρχιερείς και κληρικούς φιλομούσους και φιλογενείς»²⁰. Ο θείος ζήλος και η αγάπη προς τα γράμματα υπήρξαν όροι ζωής για το Δωρόθεο Σχολάριο. Η δωδεκαετής του διδασκαλική θητεία και οι σπουδές του στη Φιλοσοφική και στη Θεολογική Σχολή των Αθηνών, τον όπλισαν με αγάπη για την Παιδεία και του ενίσχυσαν τη δίψα για τη διάδοση της μάθησης μέσω της προσφοράς της Παιδείας στα Ελληνόπουλα, δικαίως λοιπόν του δόθηκε η επωνυμία Σχολάριος (από το 1844)²¹ και δικαίως θεωρείται μια μεγάλη εκκλησιαστική αλλά κυρίως εκπαιδευτική μορφή του Ελληνικού Έθνους της ύστερης περιόδου της τουρκοκρατίας. Από τη θέση μάλιστα του Μητροπολίτη της Δημητριάδος του δόθηκε η δυνατότητα να εργαστεί για τη μόρφωση της νεολαίας σε μεγαλύτερη κλίμακα και να χρησιμοποιήσει περισσότερο αποτελεσματικά μέσα προς αυτή την κατεύθυνση.

Το έργο του Δωροθέου Σχολαρίου ήταν σπουδαίο. Στη Σωζόπολη ανήγειρε εκ βάθρων δύο σχολεία, αλληλοδιδασκτικό και ελληνικό, προσφέροντας στην κοινότητα 12.000 γρόσια. Είναι χαρακτηριστική η επιστολή διαμαρτυρίας των κατοίκων της προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη και την Ιερά Σύνοδο για τη μετάθεση του Δωροθέου Σχολαρίου στη Μητρόπολη της Δημητριάδος²². Ακόμη το 1873, ενώ διέμενε στην Κωνσταντινούπολη ως πρώην Μητροπολίτης της Λαρίσης, προσέφερε στη Σωζόπολη 150 τουρκικές λίρες για την ανέγερση κτιρίου Παρθεναγωγείου και άλλες 500 λίρες για «να μισθοδοτείται από τους τόκους του Κεφαλαίου διδασκάλισσα του Παρθεναγωγείου»²³. Με τον τρόπο αυτό χτίστηκε το Δωροθέειο Παρθεναγωγείο Σωζουπόλεως, το οποίο λειτούργησε από τον Οκτώβριο του 1874 με 50 μαθήτριες²⁴.

Στη Μητρόπολη της Δημητριάδος, όπου μετατέθηκε ο Δωρόθεος Σχολάριος (κατά τα έτη 1858-1870) το έργο του συνεχίστηκε. Για το Παρθεναγωγείο της Πορταριάς αποφάσισε να

19. Σχολάριος Δωρόθεος, *Έργα και Ημέραι...*, ό.π., σελ. 1.

20. Σχολάριος Δωρόθεος, ό.π., σελ. 23.

21. Ό.π., σελ. 11. (από έγγραφο του Μητροπολίτη των Κυκλάδων Δανιήλ με επαίνους προς τον Δωρόθεο).

22. Ό.π., σελ. 42 και 50-51.

23. Ό.π., σελ. 57 κ. εξ.

24. Ό.π., σελ. 94.

προσφέρει 5.000 γρόσια το χρόνο «προς διατήρησιν μιας διδασκαλίας»²⁵ / καθ' όσο καιρό θα παρέμενε Μητροπολίτης της Δημητριάδος, σε άλλη δε απόφασή του ανέφερε ότι θα προσέφερε – για τη μελλοντική ανέγερση γυμνασίου στο Βόλο – το ποσό των 15.000 γροσίων, «...όταν οικοδομηθή επαρχιακόν γυμνάσιον...»²⁶. Για το αλληλοδιδασκτικό σχολείο της συνοικίας «Άλλημεργιάς» του Βόλου προσέφερε ετησίως 500 γρόσια επί πέντε χρόνια (ως τη μετάθεσή του στη Λάρισα)²⁷, ενώ κατά την ίδια χρονική περίοδο προσέφερε ετησίως – από τη σύστασή της- 10 τουρκικές λίρες για την *Κεντρική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα της Μεγάλης του Γένους Σχολής*.²⁸ Σε επιστολή του προς τον Νικόλαο Γεωργιάδη - με ημερομηνία 17/2/1869 – γραμμένη στο Βόλο και με προορισμό την Κωνσταντινούπολη ο Δωρόθεος Σχολάριος ανέφερε ότι εκτός από τα 5.000 γρόσια ετησίως για το Παρθεναγωγείο της Πορταριάς, έδινε 2.000 γρόσια επιπλέον για το σχολείο των «*Νέων Μαγαζείων*» (συνοικίας του Βόλου), και 8.000 γρόσια για τα υπόλοιπα σχολεία της περιοχής (επαρχίας) της Δημητριάδος, ενώ επίσης ανέφερε ξανά για τα 15.000 γρόσια που θα προσέφερε για την ίδρυση κεντρικής σχολής (γυμνασίου) στο Βόλο και ότι εκτός αυτών είχε αναλάβει και την οικονομική ενίσχυση δύο υποτρόφων²⁹.

Σημαντική ήταν η βοήθεια που προσέφερε επίσης ο Δωρόθεος Σχολάριος και στο χωριό του. Το 1866 προσέφερε χρήματα για τη σύσταση αλληλοδιδασκτικού σχολείου (που το 1876 έγινε ελληνικό) για την ανέγερση του κτιρίου και για την προικοδότησή του με 3.000 γρόσια ετησίως για το μισθό του διδασκάλου³⁰. Όρισε δε εφορεία στη *Δωροθέα Σχολή Βεντίστης* τονίζοντας ότι θεωρούσε «*τα πτωχόπαιδα ως ίδια τέκνα του*»³¹. Επιπλέον έστειλε βιβλία για να δίδονται δωρεάν στους φτωχούς μαθητές και για να βραβεύονται οι άριστοι μαθητές και κατέθεσε κληροδότημα στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος από 22.700 δρχ. ή 873

25. Ό.π., σελ. 125-128.

26. Ό.π., σελ. 144-147.

27. Ό.π., σελ. 172-179.

28. Ό.π., σελ. 188-193.

29. Ομοίως, σελ. 191 – 192.

30. Ό.π., σελ. 327 κ. εξ.

31. Ό.π., σελ. 333. Σε ιδιαίτερο χώρο της *Δωροθέας Σχολής* χτίστηκε και η Βιβλιοθήκη όπου κληροδότησε ο Δ. Σχολάριος τα βιβλία του, από τα οποία όσα περισώθηκαν φυλάσσονται σήμερα στο κτίριο της Μητροπόλεως της Τρίκκης και Σταγών, ο δε Νικόλαος Α. Βέης δημοσίευσε στην *Επετηρίδα του Μεσαιωνικού Αρχείου αρ. 5* (Αθήνα 1955) το άρθρο: «*Κατάλογος των χειρογράφων και παλαιούτων της Δωροθέας Σχολής των Θεσσαλικών Τρικάλων*», μέσα στον οποίο καταγράφονται πολλά από τα βιβλία που ο Δ. Σχολάριος κληροδότησε στη Σχολή.

τουρκικές λίρες για να συντηρείται εκτός των άλλων από τους τόκους του το σχολείο³². Από το φιλεκπαιδευτικό έργο του πρέπει επίσης να αναφερθεί η οικονομική του ενίσχυση σε υποτρόφους της Θεολογικής σχολής της Χάλκης, της Μεγάλης του Γένους Σχολής και του Πανεπιστημίου Αθηνών και εκτός των άλλων: οικονομική βοήθεια για την επισκευή της Θεολογικής σχολής της Χάλκης, συνδρομές για την *Εν Κωνσταντινουπόλει Κεντρική Εκπαιδευτική Αδελφότητα*, για την οικοδομή καταστήματος του *Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* και για την έκδοση του περιοδικού του, βοηθήματα στη *Φιλόμουσο Εκπαιδευτική Εταιρεία «η Παλλάς»* στο Γαλατά, στη *Μεγάλη του Γένους σχολή*, στον *Ιερατικό Εκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως* και στον *εν Κωνσταντινουπόλει Θεσσαλικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο*³³.

Με τη διαθήκη του της 2ας Φεβρουαρίου 1884 ορίστηκε ως γενικός κληρονόμος και εκτελεστής της το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο ίδιος κληροδότησε περιουσιακά του στοιχεία σε ευαγή και εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αθήνας και της Κωνσταντινουπόλεως, στη μονή της μετανοίας του (Κουτλουμουσίου Αγίου Όρους), για τη σύσταση γηροκομείου και ορφανοτροφείου στα Τρίκαλα, για χορήγηση υποτροφιών πέντε νέων από την περιοχή των Τρικάλων καθώς και για ελέη και βοηθήματα στη Βενδίστα³⁴. Πλούσιο επίσης ήταν και το συγγραφικό (φιλολογικό) του έργο: Εκτός από το αυτοβιογραφικό «*Έργα και Ημέραι*» συνέγραψε και εξέδωσε τα βιβλία: α) «*Κλεις Πατρολογίας και βυζαντινών συγγραφέων*» (εν Αθήναις 1879), βιβλίο που διευκολύνει κατά πολύ τη χρήση των 161 τόμων της «Ελληνικής πατρολογίας» (PG) του Migne και στο οποίο προστέθηκαν επιπλέον και τα συγγράμματα επτά βυζαντινών συγγραφέων και β) «*Ταμείον της Πατρολογίας...*» (εν Αθήναις 1883), χρήσιμο επίσης βοήθημα, αν και εκδόθηκαν μόνο τα στοιχεία Α – Γ. Λόγω του θανάτου του Δ. Σχολαρίου (1888) η έκδοση δεν συνεχίστηκε, παρά το ότι όπως ανέφερε ο ίδιος στον πρόλογο του βιβλίου «*τα λοιπά στοιχεία μέχρι του Ω ήσαν συντεταγμένα και έτοιμα εις τύπωσιν*»³⁵.

Αναφερόμενοι τώρα στην περιφέρεια της Αγιάς κατά την περίοδο από τα μέσα του 19ου αιώνα και έπειτα, ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στον *Ιερόθεο Κακκάλη*, πρώην ηγούμενο της *Μονής των Εισοδίων της Θεοτόκου* της Ρέτσανης (σημερινού Μεταξοχωρίου)

32. Ό.π., σελ. 391 – 393.

33. Ό.π., σελ. 555 κ.εξ.

34. Δημητρακόπουλος Φώτης, «*Δωρόθεος Σχολάριος: ο ποιήσας και διδάξας*», ΤΡΙΚΑΛΙΝΑ, τόμος 9^{ος}, Τρίκαλα 1989, σελ. 118.

35. Σχολάριος Δωρόθεος, «*Ταμείον της Πατρολογίας...*», εν Αθήναις 1883, σελ. ιε'.

και μετέπειτα Επίσκοπο *Γαρδικίου - Ζάρκου* (1860-1877) και *Θαυμακού* (1877-1881), με δωρεά του οποίου ιδρύθηκε Παρθεναγωγείο στη γενέτειρά του Ρέτσανη³⁶. Το Παρθεναγωγείο στεγάστηκε στο σπίτι του Ιεροθέου Κακκάλη, ο οποίος το δώρισε στην κοινότητα για το σκοπό αυτό.

Εκτός από τις εκκλησιαστικές αρχές και τους ιερείς και ιερομόναχους που αναφέρθηκαν, σημαντική συμβολή στην παροχή της Παιδείας (καθώς επίσης και στην ίδρυση και τη συνέχιση της λειτουργίας των σχολείων) στην περιοχή της Δημητριάδος είχαν κατά την εξεταζόμενη περίοδο και τα διάφορα μοναστήρια. Είτε μόνα τους, είτε με την επικουρία άλλων φορέων, τα μοναστήρια συνεισέφεραν τα μέγιστα στην Παιδεία, πολλές δε είναι οι αναφορές σε πηγές της εποχής που αποδεικνύουν τη σπουδαία προσφορά τους³⁷. Βασική όμως πηγή πληροφοριών παραμένει ο Δωρόθεος Σχολάριος, που στο βιβλίο του *«Έργα και Ημέραι»*, αναφέρεται λεπτομερώς στα χωριά της περιοχής της Δημητριάδος που τα σχολεία τους λειτουργούσαν με τη συνδρομή των μοναστηριών, είτε μόνο μέσω των προσόδων τους, είτε και μέσω της βοήθειας και άλλων φορέων³⁸. Βάσει των στοιχείων που αντλούνται από το βιβλίο του, στην περιοχή του Βόλου και του Πηλίου λειτουργούσαν με τη βοήθεια *εκκλησιαστικών προσόδων και προσόδων από τα μοναστηριακά κτήματα* τα σχολεία του *Αγίου Γεωργίου, του Αγίου Λαυρεντίου, της Αργαλαστής, του Παλαιού Βόλου, του Λαύκου, των Μηλεών και του Τρικεριού*, στη δε περιφέρεια της Αγιάς τα σχολεία της *Αθανάτου, της Βουλγαρινής, και της Ρέτσανης*. Εκτός από τα σχολεία αυτά με τη βοήθεια εκκλησιαστικών προσόδων και με τη συνδρομή άλλων φορέων λειτουργούσαν τα σχολεία του *Νέου Βόλου, της Δρακείας, της Πορταριάς και της Αγιάς*. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός αυτό, γιατί σχεδόν δύο δεκαετίες πριν από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας, παρ' όλη την εξάπλωση της Παιδείας και τη συνδρομή πολλών άλλων φορέων για την ίδρυση και τη διατήρηση της λειτουργίας των σχολείων, η συμβολή της Εκκλησίας προς το σκοπό αυτό παρέμεινε σημαντική, για αρκετά μάλιστα σχολεία ήταν και η μοναδική πηγή βοήθειας.

36. Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, *ό.π.*, σελ. 66.

37. Βλ. π.χ.: Λιάπης Κώστας, *«Αρχαικά της μονής «Μέγα Σωτήρα» του «Μεγάλου» Αϊ – Γιώργη του Πηλίου»*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 4, Λάρισα 1983 (ανάτ. 1994) σελ. 81 – 96, και επίσης: Θωμάς Γιώργος, *«Το μοναστήρι του Αγ. Νικολάου του «Γέρου» στις Μηλιές του Πηλίου. Πέντε ανέκδοτα χειρόγραφα»*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 4, Λάρισα 1983 (ανάτ. 1994) σελ. 97 – 108, όπου αναφέρονται πολλές πληροφορίες για το πόσο και το πώς τα δύο αυτά μοναστήρια συνεισέφεραν το 19^ο αιώνα στη λειτουργία των σχολείων των κοινοτήτων τους.

38. Σχολάριος Δωρόθεος, *«Έργα και Ημέραι...»*, Αθήνα 1877, σελ. 204-234, όπου αναφέρεται αναλυτικά στα σχολεία της περιοχής της Δημητριάδος και στους τρόπους με τους οποίους αυτά κάλυπταν τα διάφορα έξοδα λειτουργίας τους.

Η εποπτεία της Εκκλησίας όσον αφορά τη διαχείριση τόσο των εκκλησιαστικών προσόδων όσο και των προσόδων των μοναστηριών (από τα μοναστηριακά κτήματα) για τη χορήγηση ποσών προς τη λειτουργία των σχολείων και την κάλυψη των εξόδων διατήρησης και συντήρησης ήταν ιδιαίτερα αυστηρή. Ο οικονομικός έλεγχος γινόταν συχνά και ήταν αρμοδιότητα των εκκλησιαστικών αρχών, οι οποίες πολλές φορές έπαιρναν δραστικά μέτρα ελέγχου, για να αποφευχθούν ενδεχόμενα φαινόμενα καταχρήσεων.

Σε πηγές της εποχής αναφέρθηκαν και κατακρίθηκαν³⁹ τα φαινόμενα καταχρήσεων από τους αρμοδίους για τη διαχείριση των πόρων που προορίζονταν για την κάλυψη των αναγκών των σχολείων, ενώ ακόμη τονιζόταν από την πλευρά της Εκκλησίας ότι οι οικονομικοί πόροι θα χρησίμευαν μόνο για τη μισθοδοσία των δασκάλων και για την κάλυψη των διαφόρων σχολικών αναγκών. Η τοπική εποπτεία των σχολείων γινόταν από το Μητροπολίτη της Δημητριάδος, ο οποίος επίσης επικύρωνε και τα συμφωνητικά μεταξύ δασκάλων και κοινοτήτων για την εργασία των πρώτων στα σχολεία των κοινοτήτων της περιοχής της Δημητριάδος. Η ανώτατη όμως εποπτεία των σχολείων ανήκε στις αρμοδιότητες του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο ήταν υπεύθυνο για τον καθορισμό των επιτρόπων, των διαφόρων οικονομικών πόρων και των διαχειριστών τους, του διευθυντή και των δασκάλων του, της εσωτερικής διάρθρωσης των σχολείων καθώς επίσης και του περιεχομένου της διδασκαλίας των μαθημάτων που παραδίδονταν στα σχολεία, το οποίο έπρεπε πάντα να είναι σύμφωνο με τα δόγματα της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Αυτό εν τούτοις το γεγονός οδήγησε πολλές φορές σε διώξεις τόσο λογίων όσο και ιερέων, όταν αυτοί επιχειρήσαν είτε να εισαγάγουν τη διδασκαλία νέων μαθημάτων – κυρίως των θετικών επιστημών – είτε να προσαρμόσουν το περιεχόμενο των μαθημάτων στα νέα επιστημονικά δεδομένα της εποχής εκείνης⁴⁰. Η άμεση παρέμβαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε όλες

39. Βλ. π.χ. στους Δημητριάδους, *ό.π.*, σελ. 191, οι οποίοι κατακρίνουν τις οικονομικές καταχρήσεις των πόρων για τη λειτουργία των σχολείων της Ζαγοράς από τους προκρίτους της, Πρβλ. Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι...*, *ό.π.*, σελ. 184, όπου σε επιστολή του ιδίου του Δωροθέου Σχολαρίου προς τους προκρίτους της κοινότητας της Αγιάς, ο ίδιος καθορίζει το πώς θα χρησιμοποιηθούν τα χρήματα από τις εκκλησίες και τα μοναστήρια για τα σχολεία και τις επιπτώσεις που θα υπήρχαν αν δε γινόταν σωστή διαχείρισή τους.

40. Χατζόπουλος Κ. Κωνσταντίνος. *Ελληνικά Σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας (1453-1821)*, [διδακτορική διατριβή], Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 309-310. Πρβλ. Ευαγγελίδης Ε. Τρ., *ό.π.*, σελ. 213, όπου αναφέρεται η απομάκρυνση του νεωτεριστή δασκάλου Θεοδώρου από τον Πατριάρχη Καλλίνικο το Γ' στη Ζαγορά του Πηλίου. Επίσης βλ. *χγφ. υπ' αρ. 48, φ.1*, της βιβλιοθήκης της Ζαγοράς όπου σε επιστολή του προς το δάσκαλο Κωνσταντίνο Τριανταφυλλίδη (Λογιώτατο) ο Καλλίνικος τον συμβούλευε να αφαιρέσει από τα διδασκόμενα μαθήματά του τη Φυσική.

αυτές τις περιπτώσεις αποδεικνύει ότι αυτό είχε την ουσιαστική εποπτεία όλων των σχολείων της υπόδουλης Ελλάδος ανεξάρτητα αν αυτά είχαν αναγνωρισθεί ή όχι ως «πατριαρχικά», έχοντας το αποκλειστικό δικαίωμα να αναγνωρίσει και να επισημοποιήσει την ύπαρξή τους και επίσης την ευθύνη για την καλή οργάνωσή τους και την ομαλή τους λειτουργία. Από τις αρχές του 18ου αιώνα και έπειτα παρατηρήθηκε το φαινόμενο ολοένα και συχνότερα τα φυσικά πρόσωπα ή οι κοινωνικοί φορείς που έπαιρναν πρωτοβουλίες για την ίδρυση σχολείων σε διάφορες κοινότητες – τόσο της περιοχής της Δημητριάδος, όσο και της υπόλοιπης Ελλάδος- να σπεύδουν να ζητήσουν την επίσημη αναγνώριση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο⁴¹. Αυτό το γεγονός αποδεικνύει ότι παρά την ανυπαρξία σχετικού νομικού πλαισίου για τη διαδικασία αυτή το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήταν κατά την περίοδο αυτή η υπεύθυνη αρχή για την εκπαίδευση των υποδούλων Ελλήνων. Εδώ φαίνεται και η συμβολή της τοπικής Εκκλησίας ως σημαντικής πηγής για την κάλυψη των αναγκών των σχολείων, απαραίτητη όμως προϋπόθεση της ενίσχυσής τους εκ μέρους της ήταν η αναγνώρισή τους ως «κοινών παιδευτηρίων», η οποία γινόταν – όπως αναφέρθηκε – μέσω του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Στις περιπτώσεις αυτές οι κατά τόπους Μητροπολίτες – όπως και ο Μητροπολίτης της Δημητριάδος – είχαν το δικαίωμα να παραχωρήσουν στα σχολεία τα έσοδα ενός ή περισσότερων ναών της κάθε κοινότητας, προσφέροντας με τον τρόπο αυτό σημαντική ενίσχυση στους οικονομικούς τους πόρους.

Στην ίδια κατηγορία πρέπει να ενταχθούν και πολλά σχολεία που ενισχύονταν οικονομικά από τις κατά τόπους μονές των κοινοτήτων, όπου όμως και στις περιπτώσεις αυτές ήταν απαραίτητη και η σύμφωνη γνώμη του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο με ειδικά «σιγίλλια» ρύθμιζε και καθόριζε τις οικονομικές υποχρεώσεις των μονών αυτών έναντι των σχολείων τα οποία υπήρχαν στις κοινότητες όπου αυτά είχαν την έδρα τους⁴².

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε καθορίσει κάποιες «σταθμερές» σχετικά με τον τρόπο διοίκησης των σχολείων. Την ευθύνη της διοίκησης την είχαν οι «επίτροποι» ή «έφοροι» - ο αριθμός των οποίων ποίκιλλε κατά περίπτωση – που είτε διορίζονταν είτε εκλέγονταν στις γενικές συνελεύσεις των μελών της κάθε κοινότητας, η δε θητεία τους ήταν διετής ή τριετής, έπρεπε δε κάθε χρόνο να λογοδοτούν για τη διαχείριση των χρημάτων είτε στη γενική συνέλευση των μελών της κάθε κοινότητας, είτε στη δημογεροντία της. Οι πράξεις της σχολικής εφορίας επικυρώνονταν από το Μητροπολίτη, ο οποίος ήταν ο άμεσος επόπτης

41. Χατζόπουλος Κ. Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 308. Όπως π.χ. η Σχολή των Μηλεών στην περιοχή της Δημητριάδος.

42. Χατζόπουλος Κ. Κωνσταντίνος, *ό.π.*, σελ. 316.

όλων των κοινοτήτων. Ο ίδιος είχε υποχρέωση ως πρόεδρος να εποπτεύει τη σχολική εφορεία, την πρόσληψη των δασκάλων, την επιλογή των προγραμμάτων διδασκαλίας των διαφόρων μαθημάτων και γενικά όλους τους παράγοντες που συντελούσαν στην καλή λειτουργία των σχολείων⁴³. Ο Μητροπολίτης υπέγραφε και επικύρωνε τα «συμφωνητικά» πρόσληψης των δασκάλων που συντάσσονταν συνήθως κατ' έτος και υπογράφονταν στο γραφείο του στη Μητρόπολη παρουσία τόσο του δασκάλου, όσο και όλων των μελών της σχολικής εφορίας, οι οποίοι επίσης υπέγραφαν και στα ίδια «συμφωνητικά».

Όπως ήδη αναφέρθηκε, από τα μέσα του 19ου αιώνα κι έπειτα, η προσπάθεια της Ορθόδοξης Εκκλησίας να ηγηθεί των εκπαιδευτικών πραγμάτων και να ρυθμίσει τη λειτουργία των σχολείων σε όλες τις τουρκοκρατούμενες περιοχές που εποπτεύονταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως έγινε περισσότερο έντονη. Το ίδιο συνέβηκε – όπως ήταν φυσικό – και στην περιοχή της Δημητριάδος, στην οποία επίσης ίσχυε το καθεστώς της εξάρτησης των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων από του Οικουμενικό Πατριαρχείο. Αυτό ήταν ο κύριος επόπτης των σχολείων, με την επικουρία των αρμοδίων υπηρεσιακών του οργάνων και με τη μεσολάβηση του Μητροπολίτη της Δημητριάδος, υφίστατο δε δικαιωματικά η δυνατότητα να εποπτεύει η Εκκλησία τα σχολεία που λειτουργούσαν με τη φροντίδα των εφόρων και όπου δίδασκαν οι κατά περίπτωση προσλαμβανόμενοι δάσκαλοι. Ωστόσο αυτό το δικαίωμα – αν και κατά τις αρχές του 19ου αιώνα περιοριζόταν στην απαραίτητη έγκριση μέσω των πατριαρχικών «σιγιλλίων» - το 1836 πήρε σάρκα και οστά, όταν ο Οικουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος ο Στ' «εκανόνισε το δίκαιον της εκκλησιαστικής εποπτείας και εξέδωκεν τον επί τούτω Κανονισμόν». Κατά την ίδια χρονική περίοδο ιδρύθηκε «η Κεντρική Εκκλησιαστική και Πνευματική Επιτροπή» του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η οποία – εκτός των άλλων καθηκόντων που είχε – ήταν υπεύθυνη για την έγκριση της πρόσληψης ή της απόλυσης των δασκάλων, τον ορισμό των μελών των σχολικών εφοριών και την υπόδειξη των εγκεκριμένων προς διδασκαλία σχολικών εγχειριδίων, η ίδια δε εξέταζε τα φρονήματα, τη διαγωγή και τα μαθήματα των δασκάλων και των μαθητών⁴⁴. Η έκδοση του 1846 του «Πρώτου του εν Κωνσταντινουπόλει και των επαρχιών του Οικουμενικού Θρόνου σχολείων των Ορθοδόξου Κανονισμού μετά και του επί τούτω

43. Βλ. π.χ. **Φ.3, υποφ. 2ε** του *Οικογενειακού Αρχείου Αλεξούλη*, ΓΑΚ – Τοπικό Αρχείο Αγιάς, με τίτλο του εγγράφου: «Κανονισμός της επί των εκπαιδευτικών καταστημάτων Αγίας Εφορίας».

44. Γεδεών Ι. Μανουήλ, *Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Αθήνα 1999², σελ. 224. Πρβλ. Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, *όπ.*, σελ. 87-88.

πατριαρχικού και σιγιλλίου» έκανε την εποπτεία της Εκκλησίας στα σχολεία περισσότερο συγκεκριμένη.

Το 1873 ο Οικουμενικός Πατριάρχης Άνθιμος ο Στ΄ με εγκύκλιό του προς όλους τους κατά τόπους Μητροπολίτες τους κάλεσε να μεριμνήσουν για την προαγωγή της Παιδείας και των σχολείων στις περιφέρειές τους, ενεργοποιώντας και πάλι το μηχανισμό ελέγχου και εποπτείας, χωρίς την οποία άλλωστε η λειτουργία των σχολείων ήταν τυπικά αδύνατη. Ένας από τους αποδέκτες ήταν και ο Μητροπολίτης Δημητριάδος Γρηγόριος ο Δ΄ Φορτουσιάδης, πρόεδρος κατά το ίδιο έτος του «Φιλολογικού Ομίλου της Θεσσαλομαγνησίας», ο οποίος παρέλαβε την εγκύκλιο του Οικουμενικού Πατριάρχη (με ημερομηνία 7/8/1873) και απέστειλε με τη σειρά του τη δική του εγκύκλιο (με ημερομηνία 20/9/1873) στους εφόρους και τους δασκάλους των σχολείων της περιοχής της Δημητριάδος, επισυνάπτοντας και αντίγραφο της Πατριαρχικής εγκυκλίου, ώστε να τηρηθούν επακριβώς τα αναγραφόμενα επ΄ αυτής. Στην εγκύκλιο του Πατριαρχείου αναφερόταν ότι «το κυριώτατον μέλημα» της Εκκλησίας θα έπρεπε να ήταν «...η εν Παιδεία και νοουθεσία Κυρίου ανατροφή της ορθοδόξου νεολαίας» ενώ για τα γράμματα ότι «την τε θύραθεν εγκύκλιον παιδευσιν περιβαλλόμενά τε, οίον τε τινα σκέπη τε τω καρπώ και όψιν καν άωρον παρεχόμενα (...)». Στην εγκύκλιο δε του Μητροπολίτη της Δημητριάδος προς τους εφόρους και τους δασκάλους των σχολείων αναφερόταν ότι αυτοί έπρεπε να συμμορφωθούν «ακριβώς της εν αυτοίς εντελλομένοις», φροντίζοντας να αποστείλουν «..εν πρώτοις (...) εγκαίρως (...) τα προγράμματα των σχολείων υμών τη εν λόγω Επιτροπή κατά την εκκλησιαστικήν πατριαρχικήν διαταγήν»⁴⁵.

Από την εγκύκλιο αυτή φαίνεται καθαρά η μορφή της εκκλησιαστικής παρεμβολής στις εκπαιδευτικές δραστηριότητες το 19ο αιώνα στην περιοχή της Δημητριάδος, γεγονός που τεκμηριώνει το φαινόμενο της εξάρτησης των σχολείων και της λειτουργίας τους από την εποπτεύουσα εκκλησιαστική αρχή. Όπως φαίνεται, τα «προγράμματα των σχολείων»⁴⁶

45. Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, ό.π., σελ. 89-90. Πρβλ. επίσης ,Θωμάς Γιώργος, «Μια άγνωστη εγκύκλιος του Πατριάρχη προς τον Μητροπολίτη της Δημητριάδας το 1873 για την Εκπαίδευση στο Πήλιο», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 24, Λάρισα 1993, σελ. 98-99. Η ανωτέρω εγκύκλιος αντιγράφηκε το 1966 από σημείωμα που παραχωρήθηκε στο Γιώργο Θωμά από τον Ευριπίδη Σούρλα, από το αρχείο του πατέρα του, ο οποίος είχε υπηρετήσει ως δημοδιδάσκαλος στη Μακρινίτσα στα τέλη του 19ου αιώνα.

46. Με τον όρο «προγράμματα των σχολείων» όπου αναγραφόταν στην εγκύκλιο του Μητροπολίτου της Δημητριάδος πρέπει να εννοηθεί η αναφορά περί των εφόρων, των δασκάλων, των μαθητών, των μαθημάτων και των χρησιμοποιούμενων διδακτικών βιβλίων, όπως επίσης και η περιγραφή της διαγωγής των διδασκόντων (δασκάλων) και των διδασκομένων (μαθητών).

υφίσταντο τον έλεγχο της Εκκλησίας, το γεγονός δε αυτό είναι πιθανόν να επηρέασε αναλόγως την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, η οποία εξέφρασε την επιθυμία να ψηφιστεί από τη Βουλή των Ελλήνων το 1874 νομοσχέδιο με το οποίο θα γινόταν αντικατάσταση όλων των «λαϊκών» δασκάλων με ιερείς, το οποίο κατατέθηκε από τον τότε υπουργό Παιδείας της Ελλάδος Ι. Βλασόπουλο. Κατόπιν όμως εντόνων αντιδράσεων του νεοσύστατου «Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου», η ψήφιση του νομοσχεδίου αυτού τελικά ματαιώθηκε⁴⁷.

Εν τούτοις η επιρροή της Εκκλησίας στην Παιδεία συνεχίστηκε στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα – και στην περιοχή της Δημητριάδος – ως το 1881, οπότε άρχισε σταδιακά να αλλάζει, αφού η δικαιοδοσία της Εκκλησίας στα σχολεία παραμερίστηκε και τα τελευταία εντάχθηκαν στις αρμοδιότητες του Υπουργείου της Παιδείας, το οποίο διαμόρφωσε από τότε και στο εξής την εκπαιδευτική πολιτική στην ελεύθερη Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά, η συνολική εικόνα της συμβολής και της εποπτείας της Εκκλησίας στην Παιδεία στην περιοχή της Δημητριάδος κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο ήταν θετική. Οι μεμονωμένες προσπάθειες επιβολής «θεοκρατικού» πνεύματος στα σχολικά προγράμματα⁴⁸ – κατά περιόδους – δεν ήταν ο κανόνας, αλλά η εξαίρεση. Η έμπρακτη ενεργητικότητα τόσο των εκκλησιαστικών αρχών όσο και του απλού κλήρου (ιερέων και ιερομόναχων) συνέβαλαν τα μέγιστα στην εμπέδωση του θεσμού της Παιδείας στην περιοχή της Δημητριάδος και υπήρξαν από τους σημαντικότερους αρωγούς της.

47. Παπαδημητρίου Ν. Σ., *Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου*, τόμος Α', Αθήνα 1950, σελ. 94. Πρβλ. Θωμάς Γιώργος, *ό.π.*, σελ. 100.

48. Βλ. και Θωμάς Γιώργος, *Εκπαιδευτικές προσπάθειες στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Ε', Λάρισα 1983, σελ. 29-30.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1
ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1775-1881

Για την ύπαρξη σχολείων και για τα ονόματα μερικών δασκάλων στην περιφέρεια της Αγιάς κατά τα έτη 1775-1881 δόθηκε ήδη μία συνοπτική εικόνα σε προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης. Είναι εντούτοις απαραίτητη μια περισσότερο αναλυτική έρευνα και εξέταση για τα σχολεία και τους δασκάλους τους στην περιφέρεια αυτή κατά την ανωτέρω χρονική περίοδο. Η πλέον πρόσφατη πηγή αναφέρεται στην κατάσταση στην περιφέρεια (επαρχία) της Αγιάς το έτος 1880, δηλαδή ένα έτος πριν από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τον τουρκικό ζυγό και την ενσωμάτωσή της με την Ελλάδα¹. Είναι ένας πίνακας με στατιστικά στοιχεία για την περιφέρεια της Αγιάς με τίτλο: «*ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΓΙΑΣ. Κατάστασις Πληθυσμού, Φόρων, Τζαμιών και Σχολείων. Έτος 1880*». Ανήκε στο Αρχείο Ιωάννου Μ.Δάλλα, που ο γιός του Μιλτιάδης Δάλλας παρέδωσε αρχικά στην Ι.Λ.Ε.Θ. και αυτή με τη σειρά της στα Γ.Α.Κ./ Τοπικό αρχείο Αγιάς, όπου βρίσκονται ως σήμερα. Από τον πίνακα αυτό πληροφορούμαστε ότι το 1880 στην περιφέρεια της Αγιάς λειτουργούσαν 21 σχολεία στις 25 κοινότητές της (συμπεριλαμβανομένης και της Αγιάς) με 832 συνολικά μαθητές. Από αυτά τα σχολεία 3 ήταν στην Αγιά με σύνολο μαθητών 240 και (140 αγόρια και 100 κορίτσια) και 2 στη Ρετσάνη (Μεταξοχώρι) με σύνολο μαθητών 85 (80 αγόρια και 5 κορίτσια). Όλα τα άλλα σχολεία -όπου υπήρχαν- ήταν μόνο ένα σε κάθε κοινότητα ενώ 6 κοινότητες δεν είχαν καθόλου σχολεία και σε μία κοινότητα ενώ υπήρχε σχολείο, δεν φοιτούσαν εκεί καθόλου μαθητές. Όλες οι υπόλοιπες κοινότητες (συνοικισμοί) που είχαν από ένα σχολείο -όπου δίπλα του αναφέρεται και ο συνολικός αριθμός των μαθητών του- ήταν οι εξής: 1) Νιθόλιανη (Μεγαλόβρυσο): 40 μαθητές, 2) Αθάνατον (Μελίβοια): 70, 3) Σελήτζανη (Ανατολή): 40, 4) Κουκουράβα (Αμυγδαλή): 30, 5) Βουλγαρινή (Ελαφος): 25, 6) Κεραμίδι: 90, 7) Βένετο: 20, 8) Σκλήθρο: 30, 9) Σκήτη: 20, 10) Ποτάμιον (Ποταμιά): 30, 11) Δογάνη (Ανάβρα): 15, 12) Κάπιστα (Σωτηρίτσα): 15, 13) Δεσιάνη (Αετόλοφος): 15 και επιπλέον, δύο οθωμανικά (τουρκικά) σχολεία στις κοινότητες (συνοικισμούς): 14) Καλμελή (Πρινιά): 10 Οθωμανοί (Τούρκοι) και 15) Τουρκοχώρι (Νερόμυλος): 12 Οθωμανοί (Τούρκοι). Δεν αναφέρονται καθόλου σχολεία στο Γερακάρι, στο Αληφακλάρ (Καλαμάκι), στο Τζικερί, στο Καστρί, στο Γρουβιάνι και στην Τζιούξανη (Δήμητρα), ενώ αναφερόταν σχολείο στην Πλασιά (Νεοχώρι), χωρίς καθόλου

¹ Δάλλας Μιλτιάδης, «*ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΓΙΑΣ, Πίναξ ΣΤ΄. Κατάστασις Πληθυσμού, Φόρων, Τζαμιών και Σχολείων. Έτος 1880*» Έκτακτη έκδοση των *ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ*, Αθήνα 1935, σελ.111.

μαθητές. Από τον πίνακα αυτό δεν υπολογίσθηκαν στην παρούσα μελέτη η *Καρύτσα* και το *Τσάγιαζι (Στόμιο)*, γιατί δεν ανήκαν στην περιοχή της Δημητριάδος. Κατά τον Ι. Δάλλα είχαν η μιν Καρύτσα 70, το δε Στόμιον (Τσάγιαζι) 20 μαθητές. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τον πίνακα αυτό πληροφορούμαστε ότι όλα τα σχολεία ήταν λιθόκτιστα και ότι οι μισθοί των διδασκάλων καταβάλλονταν από τις Εκκλησίες.

Η αμέσως πιο κοντινή πηγή στην προηγούμενη αναφέρεται σε στοιχεία αντλούμενα από την καταγραφή των σχολείων στην περιφέρεια της Αγιάς γύρω στο 1870, από τον τότε Μητροπολίτη της Δημητριάδος *Δωρόθεο Σχολάριο*, όπως αναφέρονται στο βιβλίο του «*Έργα και Ημέραι*».² Κατά τον Δ. Σχολάριο η Αγιά είχε τρία σχολεία: «*αλληλοδιδασκτικό, ελληνικό και παρθεναγωγείο,*»... «*διατηρούμενα εκ των εκκλησιαστικών προσόδων και του κληροδοτήματος του ιατρού Αλαμάνου...*»,³ η *Ρετζάνη (Μεταξοχώρι)* είχε ένα αλληλοδιδασκτικό σχολείο, «*...εκ των προσόδων των Μοναστηρίου διατηρούμενον...*»⁴, η *Αθανάτου (Μελίβοια)* είχε σχολείο «*...αλληλοδιδασκτικόν εκ των προσόδων του Μοναστηρίου διατηρούμενον...*»⁵, το *Κεραμίδι* είχε «*...αλληλοδιδασκτικόν σχολείον υπό της κοινότητος διατηρούμενον, αλλά ουχί καλώς...*»,⁶ η *Βουλγαρινή (Έλαφος)* είχε «*...σχολείον αλληλοδιδασκτικόν εκ των εκκλησιαστικών προσόδων διατηρούμενον...*»⁷ και η *Κουκοράβα (Αμυγδαλή)* είχε «*...σχολείον αλληλοδιδασκτικόν...*»⁸. Βάσει των στοιχείων αυτών η περιφέρεια της Αγιάς είχε την περίοδο αυτή 6 αλληλοδιδασκτικά σχολεία σε σύνολο 25 κοινοτήτων. Ο Δωρόθεος Σχολάριος δεν ανέφερε καθόλου στοιχεία για σχολεία στις υπόλοιπες 19 κοινότητες. Εν τούτοις όμως θεωρούσε απαραίτητη την ίδρυση σχολείων στις παρακάτω 6 κοινότητες, γράφοντας χαρακτηριστικά: α) *Σελιτζάνη*, «*...δυστυχώς σχολείον δεν υπάρχει αλλά δια φιλοτιμίας και καλής θελήσεως δεν είναι δύσκολον να συνεχισθεί και διατηρηθεί αλληλοδιδασκτικόν, εάν καλώς διαχειρίζονται οι πρόσοδοι των μοναστηρίων και συνεισφέρουσι και μικρόν τι και οι κάτοικοι...*»⁹, β) *Νιθόλιανι*, «*...στερείται δε σχολείου, ού ανάγκην έχει...*»¹⁰, γ) *Σκήτη*.

² Σχολάριος Δωρόθεος, *Έργα και ημέραι..*, Αθήνα 1877, σελ.221-227 [για την περιφέρεια (επαρχία/*ναχιγιέ*) της Αγιάς].

³ Ο. π., σελ. 222.

⁴ Ομοίως, σελ. 222.

⁵ Ο. π., σελ. 223-224.

⁶ Ο. π., σελ. 224.

⁷ Ο. π., σελ. 225.

⁸ Ομοίως, σελ. 225.

⁹ Ο. π., σελ. 223.

¹⁰ Ομοίως, σελ. 223.

«...στερείται δε σχολείου, ού ανάγκην έχει...»¹¹, δ) Σκλήθρον, «...στερείται σχολείου, ού έχει ανάγκην...»¹², ε) Βένετον, «...στερείται σχολείου, ού ανάγκην έχει...»¹³ και: στ) Ποταμιά, «...άνευ σχολείου, ού ανάγκην έχει...»¹⁴

Από άλλη πηγή της εποχής (1871) ένα τουρκικό κείμενο και ημερολόγιο (σαλναμέ), μεταφρασμένο στην ελληνική γλώσσα και αναφερόμενο στις περιοχές που διοικούνταν τότε από το Γενικό Διοικητή των Ιωαννίνων, πληροφορούμαστε από μια περιγραφή της Θεσσαλίας στην οποία περιλαμβάνονταν και η περιφέρεια (ναχιγιές) της Αγιάς, ότι στα σχολεία της φοιτούσαν γύρω στους 600 μαθητές.¹⁵

Για την Ανατολή (Σελίτσανη) υπάρχουν αναφορές για ονόματα δασκάλων και για τα σχολεία της από αρκετούς συγγραφείς και πηγές. Παλαιότερη πηγή για την ύπαρξη σχολείων εκεί είναι η διαθήκη του Λαρισαίου δωρητή *Δημητρίου Καρά* (1856) μέσω της οποίας ο ίδιος κληροδότησε ποσό 2.000 γροσίων «...εις τα σχολεία της Σελίτζανης.»¹⁶ Παλαιότερη επίσης αναφορά για ύπαρξη δασκάλου στην Ανατολή είναι μια ιδιόχειρη ενθύμηση του 1813 ευρισκόμενη σε εκκλησιαστικό βιβλίο του 1797 σε εκκλησία της Ανατολής, μέσω της οποίας πληροφορούμαστε ότι δάσκαλος την περίοδο εκείνη ήταν ο Κύπριος ιερομόναχος *Ιωάννης (ο επονομαζόμενος Κυκκώτης)*.¹⁷ Ως διδάξαντες στα σχολεία της Ανατολής από το 1820-1881 αναφέρονται οι κάτωθι γεννηθέντες και ζήσαντες στην Ανατολή: α) *Παπανικόλαος Παπαγεωργίου*, β) *Ιωάννης Ντάνος*, γ) *Δημήτριος Χρυσικός*, δ) *Κωνσταντίνος Μπουλωτάς*, ε)

¹¹ Ο. π., σελ.224.

¹² Ομοίως, σελ.224.

¹³ Ο. π., σελ.225.

¹⁴ Ο. π., σελ.226.

¹⁵ Κοκολάκης Μιχάλης, «Ένα οθωμανικό κείμενο του 1871 για την επαρχία της Αγιάς», ΑΓΙΩΤΙΚΑ ΝΕΑ 5, Αγιά 1995, σελ.15. Πρβλ. του ιδίου, απόσπασμα από το ίδιο κείμενο για την περιφέρεια της Αγιάς, ΙΣΤΩΡ 1, Αθήνα 1990, σελ.63 και 65-66.

¹⁶ Βλ. και Σπανός Κ. Βασίλης, «Η διαθήκη του Λαρισαίου δωρητή Δημητρίου Καρά (1856). (Αναφορά στα σχολεία της Λάρισας και της περιοχής της)», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 22, Λάρισα 1992, σελ. 27. Πρβλ. ακόμη, Σπανός Κώστας, «Δημήτριος Καράς, Ένας Κονιτσιώτης δωρητής της Λάρισας», ανάπτυπο από το συλλογικό τόμο «Η ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΟΝΙΤΣΑΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ», εισήγηση στο Α'Επιστημονικό Συμπόσιο /Δήμος Κόνιτσας- Πνευματικό Κέντρο, Κόνιτσα 1996, σελ. 376. Η πρωτότυπη διαθήκη βρίσκεται στον **Κώδικα του Αγίου Αχιλλείου Λαρίσης, στο φ.142α** (Συλλογή Δαμιανού Κυριαζή, αρ.15, Μπενάκειο Μουσείο & Λαογραφικό Μουσείο Λάρισας).

¹⁷ Γερορρίζος Β. Δημήτριος, *Ιστορία της Ανατολής (Σελίτσανης)*, Αθήνα 1964, σελ.48. Επίσης: Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, «Δάσκαλοι και σχολεία στην επαρχία της Αγιάς (1700-1881)», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Ε', Λάρισα 1983, σελ.66.

Παπαγεώργιος Παπανικολάου, στ) Κυριαζής Πράττος και ζ) Γεώργιος Πλασταράς.¹⁸ Ως το 1820 τους δασκάλους των σχολείων τους χορηγούσε η μονή του Τιμίου Προδρόμου, εκλέγοντας αυτούς μεταξύ των περισσότερων εγγραμμάτων μοναχών της. Πληροφορούμαστε επίσης ότι περί τα μέσα του 19ου αιώνα ιδρύθηκαν στην Ανατολή τα «Κυριαζίδεια» σχολεία από τις δωρεές των μεγάλων καπνεμπόρων Κυριαζίδων της Δρέσδης.¹⁹

Για τη Νιβόλιανη (Μεγαλόβρυσο) εκτός των όσων αναφέρθηκαν συνοπτικά στην αρχή του κεφαλαίου δεν έχουμε άλλες πληροφορίες για δασκάλους ή σχολεία κατά την εξεταζόμενη περίοδο, πέραν του ότι υπήρχε εκεί σχολείο ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα, στο οποίο δίδασκε ο μοναχός *Ευστάθιος*.²⁰ Υπάρχει ακόμα κάποια αναφορά για δάσκαλο που ονομαζόταν *Γεώργιος*, ο οποίος εκτός της Νιβόλιανης δίδαξε επίσης και στην Αγιά και για τον οποίο δεν υπάρχουν άλλα στοιχεία.²¹

Για τη *Μελίβοια (Αθανάτου/Αθάνατον)* εκτός των όσων επίσης αναφέρθηκαν στην αρχή του κεφαλαίου έχουμε αναφορές για δασκάλους και για τα ονόματά τους σε ενθυμήσεις και σε έγγραφα τα οποία διασώθηκαν ως σήμερα. Μέσω των πληροφοριών που αντλούμε από τις πηγές αυτές γνωρίζουμε ότι το 1855 ήταν δάσκαλος στη Μελίβοια ο *Αναγνώστης Ζαχαρού* από τη *Ρέτσιανη (Μεταξοχώρι)*²², ενώ τόσο το 1873 όσο και το 1877, δάσκαλος εκεί ήταν ο *Αναγνώστης Δανιήλ* ο οποίος καταγόταν από τη Ραψάνη.²³

Στο χωριό *Βένετο*, εκτός των αναφερθέντων προηγουμένως, υπάρχουν στοιχεία ότι κατά το χρονικό διάστημα 1870-1873 υπηρετούσε ως διδάσκαλος εκεί ο *Νικόλαος Δημητρίου Αναγνωστόπουλος*, στοιχεία τα οποία αντλούνται από ενθύμηση του ιδίου, που δημοσιεύθηκε σε έντυπο του Βόλου από Θεσσαλό ερευνητή προ 30 περίπου ετών, όπως

¹⁸ Γερορρίζος Ρ. Δημήτριος, ό. π., ομοίως σελ.48.

¹⁹ Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τ. Α', Αθήνα 1936, σελ.214.

²⁰ Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, ό.π., ομοίως σελ.214.βλ.και: Παπαμιχαήλ Π. Αντώνης, *Το Μεγαλόβρυσο της Αγιάς (Νιβόλιανη), Ιστορία- Λαογραφία*, Λάρισα 1998, σελ.222 (με αναφορά στις πηγές).

²¹ Παπαμιχαήλ Π. Αντώνιος, ό. π., ομοίως, σελ.222.

²² βλ. ενθύμηση του ιδίου του Αν. Ζαχαρίου: Κανδηλάρης Ι. Στέφανος, *Ενθυμήσεις και επιγραφές από την Μελίβοια της Αγιάς, 1732-1947*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ. 27, Λάρισα 1995, σελ.215.

²³ βλ. Κανδηλάρης Ι. Στέφανος, ό.π., σελ.213-217. Ομοίως: Ιστορικό Αρχείο Ι.Λ.Ε.Θ. στα Γ.Α.Κ./Τοπικό Αρχείο Αγιάς, *Αρχείο Μιλτιάδη Δάλλα, αρ. φ. 8, υποφ.αρ.4, αρ.εγγρ.2* (ενθύμηση με ημερομηνία 15/8/1873).

εκείνος την αντέγραψε.²⁴

Για την Αμυγδαλή (Κουκοράβα), έχουμε ως γνωστό ότι το 1878 ήταν δάσκαλος εκεί ο καταγόμενος από την Αγιά ιερέας Δημήτριος Παπαδανιήλ και ότι το 1881 υπηρετούσε ως δάσκαλος εκεί ο Ν. Καλογηρόπουλος, ο οποίος καταγόταν επίσης από την Αγιά.²⁵

Αρκετά στοιχεία για τους δασκάλους και τα σχολεία του υπάρχουν για το Μεταξοχώρι (πρώην Ρέτσιανη ή Ρέτζανη). Εκτός των στοιχείων που αναφέρθηκαν από το Δ. Σχολάριο και το Μ. Δάλλα, η αξιοποίηση των χειρογράφων του λογίου της Αγίας Θεοδώρου Χατζημιχάλη (τα οποία βρίσκονται στα Γ.Α.Κ./Τοπικό Αρχείο Αγιάς) παρέχει πλήθος πληροφοριών για τα σχολεία και τους δασκάλους του Μεταξοχωρίου. Τα χειρόγραφα αυτά αποτελούν ένα μέρος του ομώνυμου αρχείου και αναφέρονται στην περίοδο 1735-1880.²⁶ Άλλη πολύτιμη πηγή πληροφοριών είναι εκκλησιαστικά έγγραφα της εποχής που εξετάζεται, τα οποία αναφέρονται σε δωρεές στο μοναστήρι και σε εκκλησίες του Μεταξοχωρίου²⁷, όπως επιπλέον είναι και διαθήκες διαφόρων δωρητών της εποχής²⁸, από τις οποίες αντλούνται στοιχεία και πληροφορίες για τα σχολεία του Μεταξοχωρίου και τους δασκάλους τους, καθώς επίσης και για τις ανάγκες των σχολείων και τους τρόπους κάλυψης των δαπανών τους για την ικανοποίηση αυτών των αναγκών. Αξίζει να σημειωθεί ότι μερικές δεκαετίες πριν από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τον τουρκικό ζυγό, άλλες πηγές της εποχής μας πληροφορούν ότι εκτός από το σχολείο αρρένων λειτουργούσε στο Μεταξοχώρι και σχολείο

²⁴ Θωμάς Γιώργος, «Ενθυμήσεις από τη Συκή». Α+Β μέρος, εφημ. «**Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ**», 19-1-1975 και 26-1-1975. Βλ. επίσης του ιδίου: «**Βένετο**», εφημ. «**Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ**», 17-5-1981. Βλ. ομοίως και αναφορές από τον ίδιο ερευνητή: «**Εκπαιδευτικές προσπάθειες στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο**», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Ε', Λάρισα 1983, σελ.30-31 και 45, υποσ. 46 και 49.

²⁵ «**Η Αγιά δια μέσου των αιώνων. Έκθεσις του Ιστορικού Τμήματος Αγιάς**» (ΙΛΕΘ). Αθήναι 1937, σελ.7. Βλ. Αρχείο Μιλτιάδη Δάλλα, αρ. Φ. Α, αρ.149.Βλ.επίσης δημοσίευμα στα ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ,έκτακτη έκδοση,Αθήνα 1966,σελ.527,όπου δίδονται πληροφορίες για τον ιερέα και δάσκαλο Δημήτριο Παπαδανιήλ από χειρόγραφο-ενθύμηση του ιδίου που βρέθηκε από τον ιερέα Ι.Παπαχατζόπουλο στον ναό του Αγ.Γεωργίου της Αμυγδαλής.

²⁶ Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, «**Το σχολείο του Μεταξοχωρίου και οι δάσκαλοί του (1735-1880)**», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 33, Λάρισα 1998, σελ.273-290.

²⁷ Βλ. και Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, «**Ένα ανέκδοτο κατάστιχο [1864-1882] από το Μεταξοχώρι της Αγιάς**», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 4, Λάρισα 1983 (ανατ.1994), σελ.161-176.

²⁸ Βλ. και Σπανός Κ. Βασίλης, «**Η διαθήκη του Λαρισαίου δωρητή Δημητρίου Καρά (1856). [Αναφορά στα σχολεία της Λάρισας και της περιοχής της]**», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 22, Λάρισα 1992, σελ. 21, 23, 27. Επίσης: Σπανός Κώστας: «**Δημήτριος Καράς: Ένας Κονιτσιώτης δωρητής της Λάρισας**», ανάπτυπο από τον συλλογικό τόμο «**Η Επαρχία Κόνιτσας στο χώρο και το χρόνο**» (εισήγηση στο Α' επιστημονικό συμπόσιο/Δήμος Κόνιτσας. Πνευματικό Κέντρο), Κόνιτσα 1996, σελ.376.

θηλέων (Παρθεναγωγείο)²⁹, το 1868 μάλιστα ολοκληρώθηκε και νέο διδακτήριο στο οποίο παρακολουθούσαν μαθήματα χωριστά τα αγόρια από τα κορίτσια, στο ανατολικό μέρος του ναού του Αγίου Νικολάου.³⁰ Τα περισσότερα στοιχεία που αναφέρονται για τους δασκάλους του Μεταξοχωρίου από το 1830-1880, βάσει του Αρχείου του Θ. Χατζημιχάλη, μας παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για την εποχή εκείνη. Όπως και στα άλλα σχολεία των κοινών γραμμάτων της περιοχής της Δημητριάδος, έτσι και στο Μεταξοχώρι, τα σχολεία είχαν ως στόχο να εφοδιάσουν τους μαθητές με τις στοιχειώδεις γνώσεις: *ανάγνωση, γραφή, βασικές αριθμητικές πράξεις και ηθική χριστιανική διαπαιδαγώγηση*, η όποια δε επιπλέον αξία τους ήταν συνυφασμένη με την αξία, τις γνώσεις και το χαρακτήρα του εκάστοτε δασκάλου. Έχει μάλιστα επανειλημμένα αναφερθεί ότι η εύρεση ενός ικανού δασκάλου δεν ήταν εύκολη υπόθεση για την εποχή που εξετάζεται, διότι οι ικανοί δάσκαλοι αφενός δεν επαρκούσαν και αφ'ετέρου κόστιζαν στις κοινότητες και στα χωριά ένα σεβαστό χρηματικό ποσό. Υπερίσχυε και εδώ ο κανόνας το να υπάρχουν κυρίως μέτριοι και μετρίων οικονομικών απαιτήσεων δάσκαλοι, καθώς επίσης και το φαινόμενο να αναλαμβάνεται η μόρφωση των παιδιών από κάποιους μορφωμένους μοναχούς ή και από τους ίδιους τους ιερείς των διαφόρων κοινοτήτων (χωριών), οι οποίοι τύχαινε να γνωρίζουν κάποια γράμματα. Όταν και μόνο τότε τα οικονομικά μιας κοινότητας ήταν ανθηρά, η αναζήτηση και η εξεύρεση ενός καλού δασκάλου ήταν μια από τις πλέον άμεσες προτεραιότητες των αρμοδίων. Οι δάσκαλοι εκτός του μισθού τους, επιβάρυναν την κάθε κοινότητα με τα έξοδα της διαμονής και της τροφοδοσίας τους. Κάποιοι μάλιστα που διέμεναν σε σπίτια ως οικότροφοι, ονομάζονταν από τους κατοίκους των κοινοτήτων με το όνομα της νοικοκυράς των σπιτιών αυτών, φαινόμενο που ήταν πολύ συνηθισμένο και στο Μεταξοχώρι.³¹ Εκτός από τα αμιγώς εκπαιδευτικά τους καθήκοντα, οι ίδιοι οι δάσκαλοι εκτελούσαν χρέη ιεροψάλτη στις διάφορες λειτουργίες των εκκλησιών ή εκφωνούσαν λόγους στις διάφορες εορτές και πολλές φορές επιμνημόσυνους και επικήδειους λόγους, συμμετέχοντας έτσι στη ζωή της τοπικής κοινωνίας.

Η συνήθης αμοιβή των ικανών δασκάλων κατ' έτος ήταν 3.000 γρόσια, τα οποία προέρχονταν από τα έσοδα της Μονής της Παναγίας του Μεταξοχωρίου αλλά και από τις άλλες εκκλησίες του χωριού. Αξίζει να σημειωθεί ότι η περίοδος εργασίας ήταν 12μηνη και δεν υπήρχαν θερινές διακοπές. Η αμοιβή των άλλων δασκάλων ανερχόταν σε 500-1.000

²⁹ Βλ. και Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, *ό.π.*, υποσ. 17. Επίσης: Σπανός Κ. Βασίλης, *ό.π.*, σελ.23, υποσ. 57. Πρβλ. ακόμη και Δρόσος Νεκτάριος, «*Το Παρθεναγωγείο της Αγιάς*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 41, Λάρισα 2002, σελ. 16-20.

³⁰ Βλ. και Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, *ό.π.*, υποσ. 26, σελ. 275.

³¹ *Ο.π.*, σελ. 276.

γρόσια ετησίως. Εξετάζοντας τις πηγές για τους δασκάλους της περιόδου 1830-1880 στο Μεταξοχώρι, αναφέρεται ως δάσκαλος κατά τη δεκαετία 1830-1840 ο Ζαρκαδής, αγνώστου καταγωγής, ο οποίος εξέταζε και παρέδιδε το μάθημα σε κάθε μαθητή ξεχωριστά, ενώ κατόπιν καλάμιζε νήμα, άλλοτε κόκκινο και άλλοτε λευκό, συνέτιζε δε τους μαθητές του με τη χρήση μίας τεραστίας ράβδου, του περίφημου *λούρου*, όπως ήταν η πλέον γνωστή ονομασία του, μήκους 3-4 μέτρων.³² Μετά τον Ζαρκαδή, δάσκαλος ήταν ο Νικόλαος Τσιγαράς, λόγιος καταγόμενος από την Ήπειρο³³ επί σύντομο χρονικό διάστημα, τον οποίο διαδέχθηκε ο καταγόμενος εκ Τυρνάβου Γεώργιος Καπελλαρίδης (αναφερόμενος και ως Καπελαρίδης και Καπηλαρίδης), ο οποίος δίδαξε στο Μεταξοχώρι επί 20 περίπου έτη (από το 1840/41 ως το 1862) και τα έτη 1872-1873, αφού είχε μεσολαβήσει η υπηρεσία του στο σχολείο της Νίκαιας (Νεμπεγλέρ) της Λαρίσης. Εκεί είχε αντιγράψει την ακολουθία του Αγίου Αχιλλείου (20.9.1872), η οποία σώζεται ακόμη στο χωριό, παλιότερα δε βρισκόταν στο ναό του Αγίου Γεωργίου, ενώ σήμερα βρίσκεται μεταξύ άλλων χειρογράφων στη βιβλιοθήκη του ναού του Αγίου Νικολάου.³⁴ Ο Γ. Καπελλαρίδης ήταν και γνωστός ως *δάσκαλος της Αγόρω*, από το όνομα της νοικοκυράς του σπιτιού που διέμενε. Κατά τα έτη 1840-1845 ο Γ. Καπελλαρίδης πηγαينوερχόταν τόσο στη Νίκαια (όπου εργαζόταν επίσης ως διδάσκαλος) όσο και εναλλάξ με το Μεταξοχώρι.³⁵

Τον Γ. Καπελλαρίδη διαδέχθηκε ο Γεώργιος Αγγελακόπουλος ή Σκρέττας ή Καρτσιώτης (1862-1866)³⁶ - πιθανόν επειδή ήρθε στο Μεταξοχώρι από την Καρύτσα του Κισσάβου - καταγόμενος το πιθανότερο από την Τρίπολη της Πελοποννήσου, χαρακτηριζόμενος ως «...εθναπόστολος, λίαν σοβαρός και αυστηρός, κάτοχος μέτριας παιδείας, αλλά σπουδαίος μεταρρυθμιστής του σχολείου...». Το 1866 εγκατέλειψε τη διδασκαλία προσληφθείς από κάποιο θείο του σε εμπορικές επιχειρήσεις ως συνέταιρος. Ο μισθός που ελάμβανε κατ' έτος από το Μεταξοχώρι ήταν 3.000 γρόσια, τα οποία προέρχονταν από τα εισοδήματα της Ιεράς Μονής της Παναγίας. Επί της εποχής του αναέρθηκε (1862)³⁷ το ως το 1908 σωζόμενο δημοτικό σχολείο του Μεταξοχωρίου δίπλα στο ναό του Αγίου Νικολάου.

³² *Αρχείο Θεοδώρου Χατζημιχάλη, χγφ. Β', φ.18 και 19, που επιγράφεται: «ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΗΣ ΡΕΤΣΑΝΗΣ (ιδέ και τας παρεντεθειμένας σημειώσεις). Ακόμη βλ. χγφ. Γ', φ.2*

³³ *βλ. χγφ. Β', φ. 23.*

³⁴ *Αρχείο Θεοδώρου Χατζημιχάλη, χγφ. Β', φ. 19 και φ.24. Επίσης: χγφ. Γ', φ.2 και φ.3.*

³⁵ *Ο.π., βλ. υποσ. 26, σελ.288.*

³⁶ *Αρχείο Θεοδώρου Χατζημιχάλη, χγφ Β', φ.19 και φ.20. Επίσης: χγφ Γ', φ.3 και φ.4.*

³⁷ *Ο.π., χγφ. Γ', φ.4. Στο χγφ. Β', φ.19 εντούτοις, ως χρονολογία ανέγερσης αναφέρεται το έτος 1860.*

Τα έτη 1867-1870 δάσκαλος στο Μεταξοχώρι ήταν ο Γεώργιος Παπαγιαννόπουλος, και αυτός γνωστός (όπως και ο Γ. Καπελλαρίδης) ως δάσκαλος της Αγόρωσ.³⁸ Δεύτερος δάσκαλος, λόγω του μεγάλου αριθμού των μαθητών του Μεταξοχωρίου, ήταν κατά τα έτη (1868-1869)/70 ο καταγόμενος από το Μεταξοχώρι Αναγνώστης Ζαχαρού Γιαννιός «...ανήρ λόγιος, οπωσούν εξ ων κρίνωμεν εις της καλλιγραφίας και ορθογραφίας του.»³⁹ Πηγές της εποχής μας πληροφορούν ότι το 1857 ο Α.Ζ. Γιαννιός δίδασκε στην Καρύτσα.⁴⁰ Κατά την ίδια χρονική περίοδο (1869-1870) ως δάσκαλος στο Μεταξοχώρι ήταν επίσης και ο Μεταξοχωρίτης Δημήτριος Κάσσας «...ολίγης παιδείας κάτοχος, αλλ' ευσεβής και ελεήμων, διανέμων εις τους απόρους άρτον και κρέας κατά τας εορτάς του Πάσχα και των Χριστουγέννων...»⁴¹ Για ένα περίπου έτος (1869-1870/71) αναφέρεται στο Μεταξοχώρι ως δάσκαλος και ο Κωνσταντίνος Παλαμιώτης, γνωστότερος και ως «δάσκαλος της Μαργιώσ» (ή Μαριγιώσ), καταγόμενος λόγω του επωνύμου του- το πιθανότερο από τον Παλαμά της Καρδίτσας.

Από το 1870/71 ως το 1880 δάσκαλος στο Μεταξοχώρι ήταν ο Γεώργιος Πρωΐδης,⁴² κατ' άλλους καταγόμενος από τα Ζαγοροχώρια της Ηπείρου, το πιθανότερο όμως από τα Ιωάννινα, ο οποίος λόγω κάποιου τραύματος που είχε σε ένα από τα μάτια του έφερε την προσωνυμία «γκαβός». «...Ανήρ διαπρέπων επί παιδεία και κάτοχος της ιταλικής...»⁴³, αντικατέστησε τα διδακτικά βιβλία που υπήρχαν ως τότε στο σχολείο (Οκτώηχο, Ψαλτήριο και Απόστολο) με τον Καλό Πατέρα, το Γεροστάθη, τη Μικρά Ελένη και τη Χριστοθήεια και τη Γραμματική του Γενναδίου, εκφωνούσε δε τους λόγους κατά τις εορταστικές (θρησκευτικές) πανηγύρεις του χωριού, ενώ ο ετήσιος μισθός του ανερχόταν σε 3.500 γρόσια. Το 1880 εγκατέλειψε το Μεταξοχώρι, διότι υπέπεσε στη δυσμένεια κάποιου ισχυρού προύχοντα της κοινότητας εξαιτίας ενός συνοικεσίου στο οποίο φερόταν ότι είχε ανάμιξη, αλλά δεν έγινε γνωστός ο τόπος μετοικήσεώς του.

Κατά τις περιόδους 1873-1876 και 1879-1881 στο σχολείο του Μεταξοχωρίου αναφέρεται και ως δάσκαλος ο Γεώργιος Λαζαρίδης, καταγόμενος από την περιοχή της

³⁸ Ο.π., *Χγφ Γ', φ.5.*

³⁹ Ο.π., *Χγφ Β', φ.20 και Χγφ. Γ', φ.4 και φ. 5.*

⁴⁰ Σπανός Β. Κώστας, *Επιγραφές και ενθυμήσεις από τα χωριά Στόμιο και Καρίτσα της Λάρισας, 4^ο αι. μ.Χ. – 1888*, Θεσσαλονίκη 1979, σελ.34.

⁴¹ Ο.π., *Χγφ. Β', φ.20 και Χγ Γ', φ.4 και φ.5* ομοίως.

⁴² *Χγφ. Β', φ.20 και Χγφ. Γ', φ.5.*

⁴³ *Χγφ. Β', φ. 21 και Χγφ. Γ', φ.5.*

Σιάτιστας της Μακεδονίας.⁴⁴ Ορφανός από γονείς σε ηλικία 5 ετών, κηδεμονεύθηκε από τον μεγαλύτερο αδελφό του, ο οποίος τον έστειλε να φοιτήσει στο ελληνικό σχολείο της Κωνσταντινούπολης. Ενηλικιωθείς, ακολούθησε το διδασκαλικό έργο και δίδαξε στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη, στη Χίο, σε διάφορα χωριά της Μακεδονίας και κατά την τριετία 1870- 1873 στην Καρύτσα του Κισσάβου. Κατά τα έτη 1873-1876 δίδαξε στο Μεταξοχώρι μαζί με τον *Γ.Πρωΐδη*, οπότε εγκατέλειψε τη διδασκαλική έδρα για να ενταχθεί στο ανταρτικό σώμα του οπλαρχηγού *Τσέλιου Πίτσαρη (Τσελεπίτσαρη)*, παίρνοντας ενεργό μέρος στην τελευταία Θεσσαλική εξέγερση (1877-1878) κατά των Τούρκων πριν από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881. Έλαβε μέρος στη μάχη της Κουκουράβας (Αμυδαλής) όπου «...διέπρεψε φονεύσας τέσσαρας Τουρκαλθανούς και σώσας εκ βεβαίας αιχμαλωσίας Ιταλόν τινα φιλέλληνα. Επίσης ηγωνίσθη κατά την μάχην της Αγιάς μετά τον Τσελιοπίτσαρη ταχθέντος υπό τον Λώρην εις την θέσιν Άγιος Αθανάσιος ή Σωτηρίτσα, όπου ήσαν και 70 φοιτηταί και τινες Ανδριανοπουλίται».⁴⁵ Μετά από τις πολεμικές αψιμαχίες στην περιφέρεια της Αγιάς (Φεβρουάριος – Μάρτιος 1878) ο *Γ. Λαζαρίδης* επέστρεψε στη θέση του στο σχολείο του Μεταξοχωρίου και συνέχισε να διδάσκει, όπως μας πληροφορούν πηγές της εποχής.⁴⁶ Κατά την περίοδο αυτή στο σχολείο των θηλέων του Μεταξοχωρίου διευθύντρια ήταν η δασκάλα *Α. Λασκαρίδου*.⁴⁷

Λίγο πριν από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας (κατά τα έτη 1880-1881) αναφέρεται και ως δάσκαλος στο Μεταξοχώρι ο *Ιωάννης Χατζημαγαλιός*, εγγράμματος παντοπώλης από την Αγιά, ο οποίος εκτός από το επάγγελμά του δίδασκε και τους μαθητές του σχολείου του Μεταξοχωρίου,⁴⁸ μετά δε από το 1881 αναγνωρίστηκε ως υποδιδάσκαλος.

Άλλοι δάσκαλοι από το Μεταξοχώρι δεν έχουν γίνει ως σήμερα γνωστοί από τις υπάρχουσες πηγές. Στον κώδικα εντούτοις του Αγίου Αχιλλείου της Λαρίσης αναφέρεται κατά την περίοδο 1816-1821 ένας δάσκαλος του σχολείου των κοινών γραμμάτων απλώς ως *Ρετζιανιώτης*, μάλλον ονομαζόμενος *Γιάννης (Ιωάννης)*, αν υποθεθεί πως σύζυγός του ήταν η «δασκάλα», δηλαδή σύζυγος του δασκάλου (όπως την αποκαλούσαν στο Μεταξοχώρι)

⁴⁴ *Χγφ. Γ', φ.5.*

⁴⁵ *Χγφ. Γ', φ. 8α.*

⁴⁶ Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, «*Ένα ανέκδοτο κατάστιχο...*», ό. π., σελ. 168, 173 και 176, υποσ. 79.

⁴⁷ Γ.Α.Κ./ Τοπικό Αρχείο Αγιάς, *Αρχείο Μ. Δάλλα, φ.2* (έπαινος στη μαθήτριά Ευδοκία Παυλίδου της Δ' τάξης του Παρθεναγωγείου, υπογραφόμενος από την Α. Λασκαρίδου με ημερομηνία 2/6/1881)

⁴⁸ Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, ό. π., σελ. 171-173 και 176.

«Γιαννίνα Ρετζιανιώτισσα».⁴⁹ Από ότι μας πληροφορεί ο κώδικας του Αγίου Αχιλλείου ο δάσκαλος αυτός και η σύζυγός του είχαν δοσοληψίες με τη διαχείριση του παγκαριού του ναού κατά την περίοδο 1813-1821. Γνωστός δάσκαλος από το Μεταξοχώρι ήταν ο *Γεώργιος Τζιομάρας (ή Τζομπάρας)*. Όπως μας πληροφορεί το Αρχείο του Θεοδώρου Χατζημιχάλη⁵⁰, καταγόταν από εύπορη οικογένεια του χωριού, οι δε γονείς του τον έστειλαν για σπουδές στη Μεγάλη του Έθνους Σχολή της Κωνσταντινουπόλεως. Επιστρέφοντας (γύρω στο 1830) στην Ελλάδα, εγκαταστάθηκε μόνιμως στην Αγιά και παρά του ότι ήταν δάσκαλος δε δίδασκε ποτέ, διότι μπορούσε να ζήσει άνετα με την περιουσία του, την οποία –άγνωστο πότε ακριβώς – χάρισε στην κοινότητα της γενέτειράς του. Ιδιοκτησία του ήταν το μετέπειτα μετόχι της Παναγίας της Ανατολής (Σελίτσανης) κοντά στον Άγιο Νικόλαο, που χρησίμευε (κατά τον Θ. Χατζημιχάλη) ως διδακτήριο μαθητών του χωριού ως το 1862. Πολύ καλός γνώστης της μουσικής, ερχόταν συχνά στις θρησκευτικές πανηγύρεις του Μεταξοχωριού για να ψάλλει και να κηρύξει στην εκκλησία. Πέθανε (άγνωστο πότε) άτεκνος στην Αγιά.⁵¹

Εξετάζοντας τώρα τα σχολεία και τους δασκάλους της Αγιάς, η παλαιότερη πληροφορία που αντλούμε από τις πηγές για ύπαρξη δασκάλου στην Αγιά δίδεται από τους *Δημητριάδες (Γρ. Κωνσταντά και Δανιήλ Φιλιππίδη)* όπως ήδη αναφέρθηκε και σε άλλα κεφάλαια της εργασίας αυτής.⁵² Τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα υπάρχουν στοιχεία για ονόματα δασκάλων από την Αγιά, κυρίως ιερομονάχων που είτε υπηρέτησαν εκεί ως δάσκαλοι, είτε κατάγονταν από την Αγιά και αναφέρονται σε άλλες περιοχές ως δάσκαλοι και λόγιοι. Δε θα ερευνηθούν εδώ αναλυτικά τα σχολεία της Αγιάς, διότι στοιχεία για την ίδρυσή τους και για την επάνδρωσή τους με δασκάλους (από τα τέλη του 18ου αιώνα και εντεύθεν) έχουν ήδη καταγραφεί σε προηγούμενα κεφάλαια, ιδιαιτέρως μάλιστα από πολλές αναφορές περιηγητών του 18ου και του 19ου αιώνα και από διάφορα έγγραφα και άλλες πηγές της εποχής.⁵³

Ο πρώτος δάσκαλος που αναφέρεται ονομαστικά ότι δίδαξε στην Αγιά περί το τέλος του 19ου αιώνα ήταν ο *Πολυζώης*, ιερέας που καταγόταν από τα Τρίκαλα, ο οποίος μετά το 1790 - βάσει των στοιχείων του τα οποία αποκομίζονται από πηγές της εποχής- δίδαξε στη

⁴⁹ Σπανός Κ. Βασίλης, *ό. π.*, σελ. 21.

⁵⁰ Αρχείο Θεοδώρου Χατζημιχάλη, *χγφ. Α', φ. 11*.

⁵¹ Αγραφιιώτης Κ. Δημήτρης «*Το σχολείο του Μεταξοχωριού...*», *ό. π.*, σελ. 281 (υποσ. 26 και 30).

⁵² Δημητριάδες, *Γεωγραφία Νεωτερική (επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού)*, Αθήνα 2000², σελ. 192.

⁵³ Βλ. αναλυτικά στο 1^ο κεφάλαιο του Β' μέρους της παρούσης μελέτης: «*Η Παιδεία στην περιφέρεια της Αγιάς*»

σχολή των Αμπελακίων, ενώ προηγουμένως δίδασκε στην Αγιά, το πιθανότερο μεταξύ των ετών 1780-1790.⁵⁴ Από το αρχείο «Θεσσαλικά» της ΕΒΕ και σε έγγραφο που αναφέρεται στο Αρχείο των συντροφιών της Αγιάς έχουμε μία άλλη αναφορά για όνομα δασκάλου στην Αγιά το έτος 1799, ο οποίος επάνδρωνε το σχολείο των κοινών γραμμάτων και ο οποίος αναφέρεται μόνο με το όνομά του, «κυρ-Γεώργιος διδάσκαλος».⁵⁵

Δεν υπάρχουν πηγές για ονόματα δασκάλων στο σχολείο της Αγιάς την δεκαετία 1800-1810. Την επόμενη δεκαετία (1810-1820), παραμονές της Εθνεγερσίας του 1821, υπάρχει αναφορά ότι το 1819 δίδασκε στο σχολείο των κοινών γραμμάτων της Αγιάς ο ιερομόναχος *Ιερώνυμος*, αδελφός του Μητροπολίτη Δημητριάδος Αθανασίου (*Κασσαβέτη*) [1794-1821].⁵⁶ Ένας άλλος δάσκαλος, ο *Γεώργιος Παπαμιχαήλ*, φίλος του *Ιωάννη Οικονόμου-Λογιωτάτου του Λαρισαίου* δίδασκε στην Αγιά την περίοδο 1820-1823.⁵⁷ Το 1821 ήρθε από τα Κανάλια του Βόλου (για περισσότερη ασφάλεια μετά την έναρξη της Επανάστασης) ο ιερομόναχος *Γεράσιμος Κυκκώτης*, ο οποίος καταγόταν από την Κύπρο και δίδαξε στο σχολείο της Αγιάς, μόνον δε στο ναό του Αγίου Αντωνίου. Μέσω του *Γεράσιμου Κυκκώτη* και από τις ενθυμήσεις του μας δίδονται πολλές πληροφορίες για την Αγιά και την περιφέρειά της κατά την περίοδο εκείνη.⁵⁸ Ο *Γεράσιμος Κυκκώτης* δίδαξε στην Αγιά ως το 1833, τον διαδέχθηκε δε στο σχολείο της Αγιάς ως δάσκαλος ο *Νικόλαος Τσιγαράς*, ο οποίος καταγόταν από την Ήπειρο και εργάστηκε εκεί ως το 1850 και κατ' άλλους ερευνητές ως το 1856.⁵⁹ Αρχές της δεκαετίας 1830-1840 ιδρύθηκε στην Αγιά και «αλληλοδιδασκτικό» σχολείο, στο οποίο αναφέρονται πηγές

⁵⁴ Βλ. και Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, «*Η Παιδεία...*», ό.π. σελ.217, 230-231. Ακόμη: Αραβαντινός Παναγιώτης, *Βιογραφική Συλλογή Λογίων της Τουρκοκρατίας* (εισαγωγή-επιμέλεια Κ.Θ.Δημαρά), Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1960, σελ.173. Νημάς Α.Θεόδωρος, «*Η Εκπαίδευση στην Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*» (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1995, σελ.339.

⁵⁵ ΕΒΕ, Αρχείο «Θεσσαλικά», φ. Θ '., αρ.278 (επιστολή με ημερομηνία 6-12-1799).Πρβλ.και Γεωργίου Π.Ηλίας, «*Η περί των Αγιωτών άδικος κρίσις του Γρηγορίου Κωνσταντά*», έκτακτη έκδοση των ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ , Αθήνα 1966, σελ.519.

⁵⁶ Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, ό. π., σελ.203, σημ.2.

⁵⁷ Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, «*Δάσκαλοι και σχολεία στην επαρχία της Αγιάς*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Ε', Λάρισα 1983, σελ.66. και 71, σημ. 22.

⁵⁸ Χατζημιχάλης Θεόδωρος, «*Θεσσαλικά Αναμνήσεις, τα κατά Μακρυνίτσαν, Βελεστίνον και Αγιάν εν έτει 1821*», χγφ. σελ. 29 Πρβλ. και: Γεωργίου Π. Ηλίας «*Η περί των Αγιωτών..*», ό.π., ομοίως σελ.519, σημ.39. Ακόμη και: Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, ό.π., σελ.66-67.

⁵⁹ Γεωργίου Π. Ηλίας, ό.π.,ομοίως σελ. 519, Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης, ό. π., σελ.66 και 71, σημ.26.

της εποχής⁶⁰ όπου φέρεται ως πρώτος δάσκαλός του- «αλληλοδιδάκτης» - ο *Ευστάθιος Αναστ. Ράγιος*, για τον οποίο αντλούμε πληροφορίες από συμφωνητικό του 1840 υπογραφόμενο από 140 γονείς ενώ ο μισθός του ανερχόταν σε 501 γρόσια ετησίως.⁶¹

Για τους επομένους δασκάλους στην Αγιά και τα σχολεία της στοιχεία έχουμε για τον *Γεώργιο Μαργαριτιάδη*, ο οποίος υπηρέτησε εκεί ως δημοδιδάσκαλος κατά τα έτη 1848-1850, όπως φαίνεται και από δυό πωλητήρια συμβόλαια τα οποία συνέταξε ο ίδιος, σε ένα μάλιστα των οποίων υπογράφει ως μάρτυρας.⁶² Μετά από τον *Γεώργιο Μαργαριτιάδη* δίδαξε στην Αγιά ο καταγόμενος από τη Ζαγορά του Πηλίου *Γεώργιος Παπαγιαννόπουλος* (ή *Παπαϊωάννου*), ο οποίος εργάσθηκε στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο της κατά τα έτη 1850-1867.⁶³ Κατά την ίδια περίπου περίοδο (1850-1872) στο ελληνικό σχολείο της Αγιάς δίδασκε ο *Γεώργιος Καραβίδας*, οποίος έφερε επίσης την ιδιότητα του «*σχολάρχης*» και για τον οποίον αντλούνται επίσης στοιχεία από πηγές της εποχής.⁶⁴ Το 1866 οι προεστοί της Αγιάς προσέλαβαν ως δάσκαλο για το σχολείο των κοινών γραμμάτων τον *Χριστόδουλο Καράντσο*, ο μισθός του οποίου ανερχόταν κατόπιν συμφωνίας μεταξύ τους σε 5.000 γρόσια ετησίως, στο δε συμφωνητικό ορίζονταν τα μαθήματα τα οποία αυτός είχε την υποχρέωση να διδάσκει καθώς και η περίοδος των διακοπών.⁶⁵ Το 1867 προσελήφθη ως δάσκαλος ο *Νικόλαος Σακελλαρίδης*, παραλλήλως δε δίδαξε κατά την διετία 1867-1869 και ο εκ Λαρίσης *Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος*.⁶⁶ Το 1869-1870 δίδαξε ο Λαρισαίος *Κωνσταντίνος Ξάνθος*, ο οποίος στην αλληλογραφία των αδελφών Αλεξούλη αναφέρεται να ζητάει το 1869

⁶⁰ Λεονάρδος Αναστ. Ιωάννης, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία* (εισαγωγή-σχόλια –επιμέλεια Κώστας Σπανός), Λάρισα 1992 (Πέστη 1836¹) σελ.110. Παρόμοιες αναφορές υπάρχουν και από άλλους περιηγητές το 1838 (Νικ. Λωρέντης) και το 1839 (Α. Βάλβης).

⁶¹ Δάλλας Μιλτιάδης. «*Η Αγιά διά μέσου των αιώνων*», Αθήνα 1937, σελ.7 (**Φ.Β, αρ.8**/Ιστορικό Αρχείο Κοινότητας Αγιάς).

⁶² Αρχείο Μ. Δάλλα, **Φ.Α1,αρ.εγγρ.9** (17-12-1848) και **Φ1, Αρ.εγγρ.11**(20-2-1850), στα Γ.Α.Κ./Τοπικό Αρχείο Αγιάς.

⁶³ Δάλλας Μιλτιάδης, ό. π., σελ.7(**Φ.Β.αρ.66**).Στο συμφωνητικό οριζόταν η αλληλοδιδασκτική μέθοδος ως μέθοδος διδασκαλίας στο σχολείο και ότι ο μισθός του δασκάλου θα ανερχόταν σε 4.000 γρόσια ετησίως. Ομοίως βλ. Αρχείο Θ. Χατζημιχάλη, **γχφ. Γ', σελ.8** (ΓΑΚ/Τοπικό Αρχείο Αγιάς)

⁶⁴ Ό.π., ομοίως **σελ.7 (Φ.Β.,αρ.32)**. Επίσης ομοίως στο Αρχείο Θ.Χατζημιχάλη, ό.π., **σελ.8**. Άλλες αναφορές στο Οικογενειακό Αρχείο Αλεξούλη (ΓΑΚ/Τοπικό Αρχείο Αγιάς), **Φ2, υποφ.1:1, 2.1, αρ.233** (πωλητήριο έγγραφο με ημερομηνία 2-5-1863), η **2.2, αρ.234** (ομοίως πωλητήριο έγγραφο με ημερομηνία 18-9-1867) και η **2.3, αρ.234** (πωλητήριο έγγραφο με ημερομηνία 21-8-1876). Ο Γεώργιος Καραβίδας εκτός από δάσκαλος ήταν και κτηματίας, όπως φαίνεται και από άλλα έγγραφα του Αρχείου.

⁶⁵ Δάλλας, ό.π., **σελ.7 (Φ.Β.,αρ.62)**.

⁶⁶ Ό.π., **σελ.7 (Φ.Β,αρ.67)**. Αρχείο Θ. Χατζημιχάλη, ό. π., ομοίως **σελ.8**.

καθυστερημένους μισθούς.⁶⁷ Μετά από τους παραπάνω δασκάλους δίδαξαν ο εκ Ραψάνης Γεώργιος Οικονομίδης κατά την διετία 1870-1872 και ο εκ Σερρών Λάζαρος Κλαβάτσης, απόφοιτος της Παιδαγωγικής Σχολής Μαρούλη της Θεσσαλονίκης, από το 1872 και έπειτα. Ο Λάζαρος Κλαβάτσης παρέμεινε στην Αγιά και μετά από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881, είχε έρθει μάλιστα στην Αγιά μετά από προτροπή του Λαρισαίου δασκάλου Κ. Ξάνθου ο οποίος αναφέρθηκε προηγουμένως, ήταν δε «...εγκρατέστατος της γαλλικής και τουρκικής...» και «...κατήργησε την μέθοδο του γράφειν επί άμμου»⁶⁸.

Όσον αφορά το «ελληνικό» σχολείο της Αγιάς, από το 1872 και έπειτα τον Γεώργιο Καραβίδα διαδέχθηκε ως σχολάρχης ο εκ Γυθείου Κωνσταντίνος Παπαδάκης, αυτόν δε ο Ηπειρώτης Γεώργιος Γώνιος (1873-1874).⁶⁹ Κατά την τριετία 1874-1877 επανήλθε ως σχολάρχης ο Γεώργιος Καραβίδας, μετά δε ανέλαβε ο εξ Ιτέας (Κοτσιαρί) Καρδίτσης Βάιος Στεφανόπουλος (1877-1879) και κατόπιν τούτου ο εξ Ηπείρου Νικόλαος Κ. Σούρλας (1879 και εντεύθεν), όπως φαίνεται και από πηγές της εποχής.⁷⁰

Την τελευταία λοιπόν δεκαετία πριν από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας (1881) οι πηγές της εποχής αναφέρονταν σε δύο σχολεία στην Αγιά, το ελληνικό και το αλληλοδιδασκτικό, ενώ το 1877 στα προαναφερόμενα και επιπλέον στο Παρθεναγωγείο της.⁷¹ Με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν προκύπτει ότι ήδη από τα τέλη του 18ου αιώνα λειτουργούσε στην Αγιά κάποιο σχολείο, συστηματικό όμως σχολείο άρχισε να λειτουργεί λίγο πριν από την επανάσταση του 1821, με πρώτους δασκάλους- όπως ήδη αναφέρθηκε- τους ιερομονάχους Ιερώνυμο και Γεράσιμο Κυκκώτη. Το ελληνικό σχολείο, δηλαδή το σχολείο της δεύτερης βαθμίδος κατά κάποιους ερευνητές ιδρύθηκε το 1871,⁷² ενώ ο Μιλτ. Δάλλας αναφέρει ότι ιδρύθηκε το 1876, υπονοώντας μάλλον το πιθανότερο το χρόνο αποπεράτωσης του νέου διδακτηρίου, η ανέγερση του οποίου είχε αρχίσει το 1871. Βασισμένοι στη γνωστή

⁶⁷ *Αρχείο Χατζημιχάλη*, επίσης σελ.8.Βλ.επίσης Δρόσος Νεκτάριος, «*Το Ελληνικό Σχολείο της Αγιάς 1841-1920*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 42, Λάρισα 2002, σελ.200.

⁶⁸ *Αρχείο Χατζημιχάλη*, ομοίως σελ.8,ακόμη Δρόσος Νεκτάριος, ό.π.,επίσης σελ. 200.

⁶⁹ *Αρχείο Χατζημιχάλη*, σελ.7. Επίσης, Δρόσος Νεκτάριος, ομοίως σελ.204.

⁷⁰ *Αρχείο Χατζημιχάλη*, σελ.8, Δρόσος Νεκτάριος, ομοίως σελ.204. Στα ΓΑΚ/Τοπικό Αρχείο Αγιάς φυλάσσεται το πρώτο μαθητολόγιο «*Μητρώον της εν Αγιά Ελληνικής Σχολής διευθυνομένης υπό Νικολάου Κ. Σούρλα, εν Αγιά τη 15/Σβρίου 1879*».

⁷¹ Βλ. και: Ρηματισίδης Νικόλαος, *Συνοπτική περιγραφή της Θεσσαλίας και τινων παρά τοις Θεσσαλοίς εθίμων*, Σμύρνη 1874, σελ.42. Ακόμη: Σχολάρχης Δωρόθεος, *Έργα και Ημέραι...*, Αθήνα 1877,σελ.221-222.

⁷² Βλ.Γεωργίου Π. Ηλίας, ό. π., σελ. 521.

ως σήμερα βιβλιογραφία, μπορούμε να θεωρήσουμε ως έτος ίδρυσής του το 1860, έτος κατά το οποίο ο Γεώργιος Καραβίδας αναφέρεται ως σχολάρχης του.⁷³

Όμως, μια ενθύμηση που μετέγραψε από άγνωστο βιβλίο ο πρώην προϊστάμενος των ΓΑΚ/Τοπικό Αρχείο Αγιάς Δημήτρης Κ. Αγραφιώτης (+1999) ανάγει την ίδρυση του ελληνικού σχολείου πριν από το σχολικό έτος 1841-1842.⁷⁴ Ενισχυτικό στοιχείο για την άποψη αυτή είναι και τα αναφερόμενα σε χειρόγραφο του Αρχείου του Θεοδώρου Χατζημιχάλη με τίτλο «Διδάσκαλοι Αγιάς» για δύο «ελληνοδιδασκάλους», τον Γεώργιο Γανοχωρίτη, ο οποίος ήταν αδελφός του Μητροπολίτη Δημητριάδος Μελετίου (1841-1846) καθώς και τον Γεώργιο Τζιομάρη (Τζιομάρα ή Τζομπάρα) από το Μεταξοχώρι (Ρέτσιανη), ο οποίος αν και ήταν δάσκαλος δε δίδαξε, το πιθανότερο λόγω της οικονομικής ευρωστίας του, κατά τα έτη 1830-1840 στα οποία φαίνεται ότι ήταν στην Αγιά.⁷⁵ Για τη στέγαση του ελληνικού σχολείου έχουμε ως στοιχείο ότι πρό του 1870 το ελληνικό σχολείο χρησιμοποιούσε ως διδακτήριο το κτίριο του Επισκοπείου, το οποίο βρισκόταν σε μικρή απόσταση βορείως του ενοριακού ναού του Αγίου Νικολάου του Νέου, που ονομαζόταν Μητρόπολη, επειδή έμενε εκεί ο Μητροπολίτης της Δημητριάδος όταν ερχόταν στην Αγιά.

Σε σημείωμα του Μιλτ. Δάλλα φαίνεται ότι το 1871 οι Αγιώτες αποφάσισαν να κτίσουν ένα διδακτήριο για το ελληνικό σχολείο, προφανώς με έξοδα της κοινότητας, μολοντί ο ίδιος ανέφερε ως έτος ίδρυσής του το 1876. Ως το 1926 σωζόταν μια εντοιχισμένη πλάκα στη νότια πλευρά του διδακτηρίου με το έτος ανέγερσής του (1871), όπως αναφερόταν σε σημείωμα του τότε διευθυντή του Ιωάννη Φαρμακίδη.⁷⁶

Για την περίοδο 1840-1879, εκτός από τους μαθητές της ενθύμησης του 1842, δεν έχουμε ως σήμερα γνωστά άλλα ονόματα μαθητών σχολείων της περιφέρειας της Αγιάς. Μετά από το 1879 έχουμε όλα τα ονόματα των μαθητών του ελληνικού σχολείου της Αγιάς (ως το 1881 και μετέπειτα), χάρις στα μαθητολόγια τα οποία φυλάσσονται στα ΓΑΚ/Τοπικό

⁷³ Δρόσος Νεκτάριος, *ό.π.*, σελ.201.

⁷⁴ Ομοίως, *ό.π.*, σελ. 201. Η ανωτέρω ενθύμηση με ημερομηνία 13-5-1842 που γράφτηκε από τον Αθανάσιο Παπαχρήστου από το Αργυρόκαστρο της Β. Ηπείρου, μνημονεύει την λειτουργία του ελληνικού σχολείου της Αγιάς, στο οποίο φοιτούσε και ο ίδιος αναφέροντας και τα ονόματα τριών συμμαθητών του: του Αλεξίου Δ. Αλεξούλη, του πρωτοσυγγέλου Δοσιθέου Κυκκώτη και του Ευθυμίου Χριστοδούλου Καρυώτη (από την Καρυά του Ολύμπου).

⁷⁵ Βλ. ΓΑΚ/Τοπικό Αρχείο Αγιάς, **Αρχείο Θ.Χατζημιχάλη, Φ.2-0141/3, σελ.15-17** (χειρόγραφο)

⁷⁶ Βλ. Δάλλας Μιλτιάδης, «**Επαρχία Αγιάς**», ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, έκτακτη έκδοση, Αθήνα 1935, σελ. 103. Ακόμη βλ. ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΛΕΥΚΩΜΑ, Βόλος 1927, σελ.352.

Αρχείο της Αγιάς. Ως το 1881, στοιχεία των μαθητών του ελληνικού σχολείου της Αγιάς βρίσκονται στο πρώτο μαθητολόγιο, το οποίο καλύπτει τα σχολικά έτη 1879 -1888 και στο εξώφυλλο αναγράφεται: «*Μητρώον της εν Αγυιά Ελληνικής Σχολής – Διευθυνομένης υπό Νικολάου Κ. Σούρλα,*» εν Αγυιά τη 15Σ/βρίου 1879. Στοιχεία των μαθητών του σχολείου για τα έτη 1879-1881 βρίσκονται στο Παράρτημα στο τέλος της παρουσίασης μελέτης. Στο μαθητολόγιο αυτό αναφέρονται τα ονοματεπώνυμα, οι ηλικίες, οι περιοχές καταγωγής, οι τάξεις, η οικονομική κατάσταση των μαθητών, το επάγγελμα του πατέρα του κάθε μαθητή, οι βαθμοί και η διαγωγή τους. Βάσει των στοιχείων τα οποία έχουμε ως γνωστά, κατά το σχολικό έτος 1879-1880 γράφτηκαν στο ελληνικό σχολείο 24 μαθητές (Α΄ τάξη 14, Β΄ τάξη 5 και Γ΄ τάξη 5) από τους οποίους αποσύρθηκαν (διέκοψαν τη φοίτηση) 5 μαθητές, ενώ 2 μαθητές δεν παρουσιάστηκαν στις δημόσιες εξετάσεις και 3 εκ των οποίων δεν προβιβάστηκαν. Κατά το επόμενο σχολικό έτος 1880-1881 γράφτηκαν 31 μαθητές (Α΄ τάξη 7, Β΄ τάξη 12 και Γ΄ τάξη 12), από τους οποίους διέκοψαν τη φοίτηση 4 μαθητές, ενώ ένας μαθητής δεν παρουσιάστηκε στις δημόσιες εξετάσεις και 3 επίσης μαθητές – όπως το προηγούμενο σχολικό έτος 1879-1880) δεν προβιβάστηκαν.

Το ελληνικό σχολείο της Αγιάς καταργήθηκε με νόμο του ελληνικού κράτους όπως και όλα τα ελληνικά σχολεία που υπήρχαν στην επικράτεια - κατά το σχολικό έτος 1929-1930 και στη θέση του ιδρύθηκε Ημιγυμνάσιο, το οποίο έδωσε τη θέση του στο Γυμνάσιο της Αγιάς που άρχισε να λειτουργεί το σχολικό έτος 1944-1945 και συνεχίζει τη λειτουργία του αδιαλείπτως ως σήμερα.⁷⁷

⁷⁷ Δρόσος Νεκτάριος, ό. π., σελ.205-208.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1775-1881

Έχουν γραφεί πάρα πολλά για την Παιδεία στην περιοχή του Βόλου και ιδιαίτερος του Πηλίου, κυρίως για τα περίφημα σχολεία της Ζαγοράς και των Μηλεών που άνθισαν στα προεπαναστατικά προπάντων χρόνια και τα οποία αποτελούν πεδίο έρευνας σε ξεχωριστά κεφάλαια της παρούσης μελέτης. Δεν είναι όμως ασήμαντη και η εκπαιδευτική δραστηριότητα στην περιοχή αυτή και μετά από το 1830, όταν οι κάτοικοι των διαφόρων κοινοτήτων κατέβαλαν προσπάθειες για την ίδρυση σχολείων, κυρίως της κατώτερης βαθμίδας, είτε «των κοινών γραμμάτων» είτε «αλληλοδιδασκτικά». Εκτός από τα σχολεία αυτά, ιδρύθηκαν και λειτούργησαν σε μερικά χωριά του Πηλίου και του Βόλου και τα λεγόμενα «ελληνικά» σχολεία, με κύριο αντικείμενο διδασκαλίας την αρχαία ελληνική γλώσσα, από τα μέσα δε του 19ου αιώνα ιδρύθηκαν και λειτούργησαν - έστω και λίγα - σχολεία για τα κορίτσια, τα λεγόμενα «παρθεναγωγεία», τα οποία επίσης αποτελούν πεδίο έρευνας σε ξεχωριστό κεφάλαιο της παρούσης μελέτης.

Παρά το γεγονός ότι έχουμε αρκετές πληροφορίες για την ύπαρξη σχολείων, λείπουν αρκετά στοιχεία κυρίως για τους δασκάλους και τις κοινότητες όπου αυτοί δίδασκαν. Βάσει λοιπόν των πληροφοριών που έχουν καταγράψει ερευνητές της εποχής που εξετάζεται¹ και νέων στοιχείων τα οποία συγκέντρωσαν σύγχρονοι ερευνητές² καθώς επίσης και των στοιχείων που έχουν αντληθεί από διάφορες πηγές της εποχής, θα επιδιωχθεί μια σύνθεση όλων των ως σήμερα γνωστών ευρημάτων της έρευνας ώστε να δοθεί μια λεπτομερέστερη εικόνα της Εκπαίδευσης στην περιοχή του Πηλίου και του Βόλου κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο.

Θεωρείται σκόπιμο να εξεταστούν αναλυτικά τα στοιχεία και οι πληροφορίες που είναι γνωστά σε κάθε κοινότητα της περιοχής του Πηλίου και του Βόλου ξεχωριστά, όπως έγινε ήδη και με τα σχολεία και τους δασκάλους στην περιφέρεια της Αγιάς, που βάσει της διαίρεσης που είχε κάνει ο Μητροπολίτης της Δημητριάδος Δωρόθεος Σχολάριος [1858-

¹ Όπως π.χ. ο Δωρόθεος Σχολάριος, ο Νικόλαος Γεωργιάδης και ο Νικόλας Ρηματισίδης (βλ. βιβλιογραφία)

² Οι κυριότεροι σύγχρονοι ερευνητές είναι ο Γιώργος Θωμάς, ο Κώστας Λιάπης, ο Χαράλαμπος Γ. Χαρίτος, (καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας), ο Δαυΐδ Αντωνίου κ.α. (βλ. επίσης και στη βιβλιογραφία).

1870], αποτελούσαν το 2ο τμήμα της επαρχίας της Δημητριάδος³. Έτσι, στο κεφάλαιο αυτό θα ερευνηθούν το 1ο, το 3ο και το 4ο τμήμα της επαρχίας της Δημητριάδος, που κατά σειράν είναι: α) Τμήμα 1ον *Κωμοπόλεις και χωριά του Βόλου (θέματα μεσημβρινό και ανατολικό)*, β) Τμήμα 3ον: *χωριά του κάμπου διοικητικώς υπαγόμενα στη Λάρισα και γ) Τμήμα 4ον: χωριά του θέματος (καζά) Βελεστίνου*. Με βάση τα στοιχεία του Δωροθέου Σχολαρίου τα τμήματα αυτά περιλάμβαναν: α) το 1ο τμήμα 34 χωριά που τα κατοικούσαν 8.795 ελληνικές οικογένειες με 43.975 κατοίκους και 95 τουρκικές οικογένειες με 475 κατοίκους, συνολικά δηλαδή 8.890 οικογένειες με πληθυσμό 44.450 κατοίκους, β) το 3ο τμήμα 24 χωριά που τα κατοικούσαν 1.087 ελληνικές οικογένειες με πληθυσμό 5.435 κατοίκους και 95 τουρκικές οικογένειες με σύνολο 475 κατοίκους, ήτοι συνολικά 1.182 οικογένειες με πληθυσμό 5.910 κατοίκους και γ) το 4ο τμήμα 9 χωριά με 450 ελληνικές οικογένειες και πληθυσμό 2.250 κατοίκους και 100 τουρκικές οικογένειες με σύνολο 500 κατοίκους, δηλαδή συνολικά 550 οικογένειες με πληθυσμό 2.750 κατοίκους. Τα 3 λοιπόν τμήματα περιλάμβαναν συνολικά 67 κοινότητες και χωριά όπου ζούσαν 10.332 ελληνικές οικογένειες με πληθυσμό 51.660 κατοίκους και 290 τουρκικές οικογένειες με πληθυσμό 1.450 κατοίκους. Ο συνολικός δηλαδή αριθμός ήταν 10.622 οικογένειες (ελληνικές και τουρκικές) και 53.610 κάτοικοι (Έλληνες και Τούρκοι).

α) Τμήμα 1ον *Κωμοπόλεις και χωριά του Βόλου*.

Τμήμα μεσημβρινόν.

Ερευνώντας για τα σχολεία και τους δασκάλους των κωμοπόλεων και των κοινοτήτων της περιοχής του Βόλου και του Πηλίου κρίνεται σκόπιμο να ακολουθήσουμε τη σειρά που έχει καταγράψει στο βιβλίο του «*Έργα και Ημέραι*» ο Δωρόθεος Σχολάριος⁴. Πρώτη αναφορά του Σχολαρίου γίνεται για το *Νέο Βόλο* (προς διάκριση της παλιάς κωμόπολης Βόλος). Κατά τον ίδιο λειτουργούσαν στο Νέο Βόλο τρία σχολεία: «*ελληνικόν, αλληλοδιδασκτικόν και Παρθεναγωγείον, διατηρούμενα εκ περισσευόντων πόρων της Εκκλησίας και εξ εκουσίων συνδρομών και διδάκτρων*».⁵ Ήδη όμως υπήρχε από τα 1853 στο Βόλο «*αλληλοδιδασκτικό*» σχολείο, στο οποίο «*εφοίτουν αναμίζ άρρενα και θήλεα*» και στο οποίο δίδασκαν οι:

³ Βλ. Σχολάριος Δωρόθεος, «*Έργα και Ημέραι...*», Αθήνα 1877, σελ. 221-227.

⁴ Ο. π., σελ. 207-221 και 227-234.

⁵ Ο. π., σελ. 208.

Δημητρακάκος από τη Μάνη και Ζαννιάδης από τη Σμύρνη⁶. Προ της ίδρυσης του σχολείου αυτού τα παιδιά του Βόλου πήγαιναν στο σχολείο της Πορταριάς. Το 1870 επειδή αυξήθηκε ο αριθμός των μαθητών του σχολείου, κτίστηκε νέο κτήριο για να στεγάσει τις ανάγκες του σχολείου στην πλατεία του Αγίου Νικολάου «*δια της συνδρομής των ευπόρων και φιλομούσων κατοίκων της πόλεως*». Στο ισόγειο του νέου κτιρίου στεγάστηκε το «αλληλοδιδασκτικό» σχολείο το οποίο παρέμεινε πλέον αμιγές αρρένων- ενώ στον πάνω όροφο στεγάστηκε το «ελληνικό» σχολείο. Κατά το ίδιο έτος (1870) έγινε δυνατόν να χωριστεί και το υπάρχον στην πόλη του Βόλου σχολείο σε δύο χωριστά, στο αρρένων – για το οποίο έχει ήδη γίνει αναφορά - και στο θηλέων, το «*Παρθεναγωγείο*», το οποίο περιλάμβανε δημοτικό σχολείο και σχολαρχείο. Πρώτη διευθύντρια του Παρθεναγωγείου αναφέρεται η *Αμαλία Παπασταύρου*, τη διαδέχθηκαν δε η *Ζωή Κορωναίου*, η *Ιουλία Ρηγοπούλου* και η *Ο.Π. Πετροχειλού*.⁷

Κατά την περίοδο αυτή, με την ταυτόχρονη ανάπτυξη της πόλης του Βόλου, πολλοί εύποροι γονείς έστελναν τα παιδιά τους –αγόρια και κορίτσια- να φοιτήσουν σε ανώτερα σχολεία της Ελλάδος ή της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης για να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους. Γνωστά είναι και ονόματα αποφοίτων μαθητριών που κατάγονταν από το Βόλο και παρακολούθησαν ανώτερες σπουδές στα αθηναϊκά Παρθεναγωγεία του Αρσακείου, του Χίλλ και της Σουρμελή, όπως π.χ.: *Ασπασία Πατάκη, Πολυξένη Πατάκη, Ασπασία Γάτσου, Ελπινίκη Βάτζιου, Ευφροσύνη Βάτζιου, Ανθήπη Μουσσούρη, Ελένη Τοπάλη, Χαρίκλεια Τοπάλη, Ιουλία Ρηγοπούλου, Μαρία Χατζηκώστα* κ.α.⁸. Δέον να τονισθεί εδώ ότι τα ανωτέρω σχολεία παρείχαν διπλώματα που έδιναν δικαίωμα στις κατόχους τους να ασκήσουν το διδασκαλικό επάγγελμα. Αξίζει μάλιστα να αναφερθεί ότι η απόφοιτος του Αρσακείου *Μαρία Χατζηκώστα* ίδρυσε το 1877 στο Βόλο το πρώτο νηπιαγωγείο, καλύπτοντας την έλλειψη εκπαιδευτικού ιδρύματος για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας⁹.

Όσον αφορά το «ελληνικό» σχολείο του Βόλου, το πρώτο της μέσης βαθμίδας, έχουμε γνωστά δύο ονόματα δασκάλων, του *Νικόλαου Νικολαΐδη* από την Πορταριά του Πηλίου, απόφοιτου του Γυμνασίου της Αθήνας και του *Ιωάννη Μελανίδη* από την Κόνιτσα της

⁶ Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος «*Σελίδες από την ιστορία της εκπαίδευσης στη Μαγνησία κατά την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας (1860-1880). Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος της Θεσσαλομαγνησίας*», ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ Ζ, Βόλος 1985, σελ. 55-56.

⁷ Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, *ό. π.*, σελ. 56-57.

⁸ *Ο. π.*, ομοίως σελ. 57.

⁹ *Ο. π.*, σελ. 65.

Ηπείρου, αποφοίτου του Γυμνασίου Ιωαννίνων¹⁰. Το «ελληνικό» σχολείο του Βόλου περιλάμβανε πέντε τάξεις, τρεις του κατωτέρου κύκλου και δύο θεωρούμενες ως γυμνασιακές, για το λόγο μάλιστα αυτό το αποκαλούσαν «ημιγυμνάσιο». Οι δε απόφοιτοι αυτών των τάξεων είχαν τη δυνατότητα να καταταχθούν στην τρίτη τάξη των αναγνωρισμένων γυμνασίων άλλων πόλεων όπου πήγαιναν να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Στο πρώτο «ελληνικό» σχολείο του Βόλου είχε φοιτήσει και ο μετέπειτα πολιτικός *Αντώνιος Καρτάλης*, από το ενδεικτικό του οποίου δίδεται η πληροφορία για τα διδασκόμενα εκεί μαθήματα: *ελληνικά, λατινικά, μαθηματικά, γαλλικά, ιερά ιστορία και γεωγραφία*¹¹. Το έτος 1870 άρχισε να λειτουργεί στο Βόλο και το *εβραϊκό δημοτικό σχολείο (Ταλμούδ Τορά)*, το ίδιο έτος μάλιστα ιδρύθηκε η πρώτη συναγωγή της εβραϊκής κοινότητας του Βόλου. Το εβραϊκό σχολείο συνέχισε να λειτουργεί και μετά την απελευθέρωση του Βόλου από τους Τούρκους το 1881, στεγαζόταν δε στον επάνω όροφο της Συναγωγής. Η εβραϊκή κοινότης του Βόλου αριθμούσε την περίοδο εκείνη περίπου 200 μέλη¹².

Την ίδια περίοδο οι πρόκριτοι του Βόλου κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες με την αμέριστη συνδρομή του Μητροπολίτη Δημητριάδος Δωρόθεου Σχολάριου για την ίδρυση Γυμνασίου στην πόλη του Βόλου. Παρά τις ενέργειές τους όμως και παρά την μετάβαση του Μητροπολίτη Δωρόθεου στην Κωνσταντινούπολη ώστε να πετύχει μέσω της μεσολάβησης του Οικουμενικού Πατριάρχη στην Υψηλή Πύλη να εγκριθεί η έναρξη λειτουργίας Γυμνασίου στο Βόλο, η απαιτούμενη άδεια λειτουργίας δεν δόθηκε, εξ αιτίας μάλιστα «*της φοβερής αντιδράσεως και των εντοπίων Τούρκων και τινών εκ των ανωτέρων Διοικητικών υπαλλήλων*»,¹³ αν και είχαν ευρεθεί και συγκεντρωθεί τα αναγκαία χρήματα για την ίδρυση και την οικοδόμησή του. Το Γυμνάσιο εν τούτοις λειτούργησε στο Βόλο αμέσως μετά την απελευθέρωση της πόλης από τον τουρκικό ζυγό, με πρώτο διευθυντή του το φιλόλογο *Κωνσταντίνο Γούναρη*, ο οποίος το επόμενο έτος πήρε προαγωγή και υπήρξε ο πρώτος γυμνασιάρχης του σχολείου. Το Γυμνάσιο ιδρύθηκε με το βασιλικό διάταγμα της 9ης Απριλίου 1882, αλλά άρχισε να λειτουργεί κανονικά από το 1884¹⁴. Ο Δωρόθεος Σχολάριος θεωρούσε ότι ήταν αναγκαία στο Βόλο η ίδρυση *ιερατικού* σχολείου καθώς και η εκπαίδευση των

¹⁰ Ο. π., σελ. 57-58.

¹¹ Κολιού Νίτσα, *Ενθύμιον Εκπαιδεύσεως Θηλέων*, Βόλος 1997, σελ.44.

¹² Ερανιστής, «*Η συναγωγή των Ισραηλιτών του Βόλου*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Δ, Λάρισα 1983, σελ.123.

¹³ Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, *ό.π.*, σελ.59 (με αναφορά στην πηγή).

¹⁴ Κολιού Νίτσα, *ό. π.*, σελ.47.

θηλέων¹⁵, ο ίδιος μάλιστα έκανε τις πρώτες ενέργειες ώστε να δημιουργηθεί στο Βόλο και το πρώτο οικοτροφείο «προς διατήρησιν απόρων μαθητών»¹⁶.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι πηγές της εποχής αναφέρουν ότι στην περιοχή του Βόλου «έχουσιν οι Τούρκοι και σχολείον δια τους παίδας των»¹⁷. Το σχολείο αυτό βρισκόταν στην τοποθεσία Κάστρο (φρούριο) του Βόλου. Αναφορικά με τη συμβολή της Εκκλησίας στα εκπαιδευτικά δρώμενα, δέον να τονισθεί εδώ η συνεισφορά του Μητροπολίτη Δημητριάδος Δωρόθεου Σχολάριου το 1869 με ετήσια επιχορήγηση 2.000 γροσίων για το σχολείο των *Νέων Μαγαζιών*¹⁸. Κλείνοντας την αναφορά μας στα σχολεία του Νέου Βόλου και τους δασκάλους τους νεότερες έρευνες μας πληροφορούν ότι κατά τα έτη 1871-1874 δάσκαλος στο «αλληλοδιδασκτικό» σχολείο ήταν ο *Γεώργιος Κ. Ζόνζηλος* και κατά τα έτη 1880-1881 ο *Θωμάς Ι. Γαννός*¹⁹, ενώ στο ελληνικό σχολείο του Βόλου το 1881 ήταν διευθυντής ο *Γ. Ταμβακίδης*²⁰.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό όλων σχεδόν των σχολείων των κωμοπόλεων και των χωριών της περιοχής του Πηλίου και του Βόλου είναι ότι αυτά τα σχολεία δεν είχαν συνεχή λειτουργία, αλλά λειτουργούσαν μόνον εφόσον ήταν διαθέσιμος κάποιος δάσκαλος. Συχνό ήταν το φαινόμενο κατά το οποίο πολλοί εκ των δασκάλων μεταφέρονταν από χωριό σε χωριό, αναλόγως με τον προσφερόμενο μισθό. Όσον αφορά τα προσόντα αυτών των δασκάλων, η πλειονότητά τους ήταν δάσκαλοι εξ εμπειρίας, παλαιοί μαθητές των σχολείων Μηλεών ή Ζαγοράς καθώς επίσης και πρώην σπουδαστές σε σχολεία των Ιωαννίνων, της Λαρίσης ή της Θεσσαλονίκης, ελάχιστοι δε εξ αυτών είχαν σπουδάσει στο Διδασκαλείο Αθηνών και είχαν λάβει πτυχίο.

Στον Άνω Βόλο (*Παλαιό Βόλο ή Γόλο*), γύρω στο 1870 και συγκεκριμένα στην καθεμιά από τις συνοικίες που τον αποτελούσαν, την *Ανακασιά*, τον *Τζιρή (Επάνω Μαχαλά)*, τον *Ντερέ (Άγιο Ονούφριο)* και τον *Τζεσμέ (Αλλημεργιά ή Άλλη Μεριά)* λειτουργούσαν αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Όλα εξ αυτών λειτουργούσαν και με την συνδρομή των δημοσίων προσόδων, εκτός

¹⁵ Σχολάριος Δωρόθεος, ό. π., σελ.193.

¹⁶ Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, ό. π., σελ.64.

¹⁷ Μάγνης Ι. Νικόλαος, *Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θεσσαλικής Μαγνησίας*, Αθήνα 1985² (επανέκδοση με ευρετήριο, α' έκδοση Αθήνα 1860), σελ.53.

¹⁸ Σχολάριος Δωρόθεος, ό. π., σελ.191-192.

¹⁹ Αντωνίου Δαυΐδ, «*Εκπαιδευτικές ειδήσεις πριν και μετά την ενσωμάτωση της Μαγνησίας*», ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ "Εκπαιδευτικές όψεις του Πηλίου", Πορταριά 13/5/2000, Πορταριά 2001, σελ.40.

²⁰ Κολιού, ό. π., ομοίως σελ. 47 (με αναφορά στην πηγή και σε άλλο ερευνητή).

από της Ανακασιάς, το σχολείο της οποίας όπως και το *Παρθεναγωγείο* της που είχε ιδρυθεί εκεί λειτουργούσαν «*διατηρούμενα εκ των προσόδων της Εκκλησίας*»²¹. Το αλληλοδιδασκτικό σχολείο του *Τζιρή (Επάνω Μαχαλά)* το διατηρούσε η συνοικία, ενώ το αλληλοδιδασκτικό σχολείο του *Τζεσμέ (Αλλημεργιάς)* ήταν «*δυστυχώς μη καλώς διατηρούμενον, δι'έλλειψιν πόρων*»²². Στην συνοικία του *Τζιρή (Επάνω Μαχαλά)* λειτουργούσε και «*η καλώς κατηρτισμένη Ελληνική, διατηρούμενη υφ'όλων των συνοικιών*»²³. Η ίδια πηγή επισήμανε ότι για τη συνοικία αυτή ήταν αναγκαία η ύπαρξη *Παρθεναγωγείου* αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι «*Παρθεναγωγείον λείπει αλλ' ίσως, ως αναγκαίον και ωφέλιμον, θέλει συστηθεί δια της φιλοτιμίας και φιλομουσίας των ενοριών*»²⁴. Αναφερόμενα στο ιστορικό της ίδρυσης των σχολείων του Παλαιού Βόλου, σε κοινή σύσκεψη που έγινε τις 28/12/1865 με τη συμμετοχή του Μητροπολίτη της Δημητριάδος Δωροθέου, των κατοίκων και των προκρίτων των τεσσάρων συνοικιών του Παλαιού Βόλου, είχε αποφασισθεί η ίδρυση «*ελληνικού*» σχολείου που θα στεγαζόταν κοντά στο ναό της Αγίας Τριάδος στη συνοικία *Τζιρή*, όπως επίσης και η ίδρυση αλληλοδιδασκτικού σχολείου, το οποίο θα λειτουργούσε με τη συνδρομή των άλλων τριών συνοικιών και του Μητροπολίτη της Δημητριάδος Δωροθέου, ο οποίος για τη λειτουργία του *ελληνικού* σχολείου (*σχολαρχείου*) τις 27/5/1867 προσέφερε 2.000 γρόσια²⁵.

Για τα ονόματα των δασκάλων που υπηρέτησαν στα σχολεία του Παλαιού Βόλου δεν έχουμε πολλές πληροφορίες, αλλά σύγχρονοι ερευνητές μας πληροφορούν με κάποια στοιχεία για τις συνοικίες του *Τζιρή (Επάνω Μαχαλά)*, της *Ανακασιάς* και του *Τζεσμέ (Αλλημεργιάς)*. Έτσι, βάσει της έρευνας πληροφορούμαστε ότι στη συνοικία *Τζιρή* το σχολικό έτος 1864-1865 ήταν δάσκαλος στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο ο *Αχιλλέας Οικονομίδης* από το Ζαγόρι της Ηπείρου – μετά από συμφωνητικό που υπέγραψε με τους προκρίτους της συνοικίας τις 1/10/1864 – ο δε ετήσιος μισθός του ήταν 3.000 γρόσια (τα οποία θα ελάμβανε σε 3 δόσεις, από 1.000 γρόσια εκάστη), ενώ εκτός του μισθού του θα ελάμβανε και «*τα συνηθισμένα σιτηρέσια*»²⁶. Επίσης πληροφορούμαστε ακόμη ότι κατά τα έτη 1868-1871 δάσκαλος στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο της *Ανακασιάς* ήταν ο *Γεώργιος Κ. Ζόνζηλος* και κατά

²¹ Σχολάριος Δωρόθεος, *ό.π.*, σελ. 208.

²² *Ο. π.*, σελ. 209.

²³ *Ομοίως*, σελ. 209.

²⁴ *Ομοίως*, σελ. 209.

²⁵ *Ο. π.*, σελ. 172-181.

²⁶ Λαζαρίδης Π. Κώστας, «*Από την εκπαιδευτική κατάσταση του Βόλου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*», *ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ*, τεύχος αρ.6, Βόλος 1979, σελ.562-563.

τα έτη 1878-1881 ο Βασίλειος Αθανασιάδης. Ο Γεώργιος Κ. Ζόνζηλος υπηρέτησε προηγουμένως ως δάσκαλος κατά τα έτη 1863-1868 – πριν δηλαδή εργαστεί στην Ανακασιά – στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο της Αλλημεργιάς. Κατά την ίδια περίπου χρονική περίοδο (1860-1864) αναφέρεται ως δάσκαλος στον Άνω Βόλο ο Ιωάννης Α. Μπόρας, χωρίς να γνωρίζουμε σε ποιās συνοικίας το αλληλοδιδασκτικό σχολείο εργαζόταν²⁷.

Για τη Μακρυνίτσα η παλαιότερη αναφορά για σχολείο και δάσκαλο των «κοινών γραμμάτων» ανάγεται στα 1742-1751, περί τα μέσα δηλαδή του 18ου αιώνα, ως πρώτος μάλιστα δάσκαλος εκεί αναφέρεται ο ιερομόναχος Ζαχαρίας Παπαγιαννόπουλος²⁸. Μετά τον Ζαχαρία ή συγχρόνως ως υποδιδάσκαλοι δίδαξαν ο Διονύσιος Κωφός και ο νεωτεριστής δάσκαλος Θεόδωρος, τον οποίο απεμάκρυνε λόγω των ιδεών του ο Οικουμενικός Πατριάρχης Καλλίνικος²⁹. Μετά τον Θεόδωρο ανέλαβαν υπηρεσία ως δάσκαλοι ο Δημήτριος, ιερομόναχος εκ Κρήτης και ο εξ Αγιάς ιερομόναχος Παναγιώτης (1800-1805), ο οποίος κατόπιν μετέβη και εδίδαξε στη Σχολή των Αμπελακίων³⁰. Αυτή την περίοδο δίδαξε και στη Μακρυνίτσα ως οικοδιδάσκαλος ο ιερομόναχος Πολύβιος από τα Τρίκαλα³¹. Μια άλλη πηγή για την ύπαρξη σχολείου στη Μακρυνίτσα αποτελεί ο Άγγλος περιηγητής William M. Leake, ο οποίος στο οδοιπορικό του (με ημερομηνία 16/12/1809) ανέφερε ότι ένα από τα πέντε σχολεία του Πηλίου για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας υπήρχε στη Μακρυνίτσα όπου φοιτούσαν περίπου 30 μαθητές, από τους οποίους μερικοί προχώρησαν μέχρι τη διδασκαλία του Θουκυδίδη και του Ομήρου, ενώ οι υπόλοιποι μέχρι του Αισώπου, όσοι μάλιστα

²⁷ Αντωνίου Δαυΐδ, ό. π., σελ.40.

²⁸ Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)* τ. Α', Αθήνα 1992² (α' έκδοση Αθήνα 1936), σελ.212-213.

²⁹ Ευαγγελίδης, ό. π., σελ.213 (όπου γίνεται και αναφορά και σε προηγούμενη βιβλιογραφία: βλ. **ΙΕΡΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ**, Έτος ΙΑ', περίοδος Γ, Αθήνα 1907-1908, σελ.11).

³⁰ Ευαγγελίδης, ό. π., ομοίως σελ.213. Γνωρίζουμε ότι ο μισθός του ήταν 500 γρόσια ετησίως. Βλ. **ΕΒΕ, Αρχείο Τυρνάθου, χγφ.Ρ109**, με ημερομηνία 12-1-1803 (επιστολή του Μητροπολίτη της Δημητριάδος Δημητρίου προς τον Ιωάννη Δημητριάδη Πέζαρο).

³¹ Βλ. Παπαζήσης Τρ. Δημήτριος «*Ιστορικά ευρήματα από την παλιά πόλη Τρίκη και Τρίκαλα*», **ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΡΙΚΑΛΩΝ**, τ. Δ', Τρίκαλα 1979, σελ.70. Πρβλ. Νημάς Α. Θεόδωρος, *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1995, σελ.253.

ενδιαφέρονταν για περισσότερη μόρφωση πήγαιναν να σπουδάσουν στην Κωνσταντινούπολη³².

Επόμενη πηγή για την ύπαρξη σχολείου στη Μακρυνίτσα είναι ο *Αργύρης Φιλιππίδης*, ο οποίος το 1815 ανέφερε ότι στη Μακρυνίτσα «έχουν σχολείον καλόν»³³. Μετά από την εθνεγερσία του 1821 ο *Ιωάννης Αν. Λεονάρδος* το 1836 ανέφερε ότι στη Μακρυνίτσα υπήρχε «νεοσυστηθέν αλληλοδιδασκτικόν και ευμέθοδον σχολείον»³⁴, ενώ αρκετά χρόνια αργότερα, το 1860, ο *Νικόλαος Ι. Μάγνης* ανέφερε ότι στη Μακρυνίτσα «εκτίσθη ελληνικόν και αλληλοδιδασκτικόν ευρύχωρον σχολείον κατά το 1832 έτος»³⁵. Σύγχρονοι ερευνητές μας πληροφορούν ότι κατά τα έτη 1832-1840 ήταν δάσκαλος στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο της Μακρυνίτσας ο *Κωνσταντίνος Δήμου*, ενώ μεταξύ των ετών 1840-1875 (χωρίς να υπάρχει ακριβής χρονικός προσδιορισμός) δίδαξε επί 20 έτη στη Μακρυνίτσα ο *Νικόλαος Ι. Γλάβατος*³⁶. Ακόμη ότι το 1843 ήταν δάσκαλος στη Μακρυνίτσα ο *Ιωάννης Γεωργίου Μάγνης*, όπως φαίνεται από επιστολή του (με ημερομηνία 7/8/1843) προς τον Γρηγόριο Κωνσταντά στις Μηλιές του Πηλίου, η οποία σώζεται ως σήμερα στη βιβλιοθήκη των Μηλεών³⁷. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι δάσκαλοι από τη Μακρυνίτσα δίδασκαν και σε άλλες περιοχές της Θεσσαλίας, όπως π.χ. ο δάσκαλος *Παπαπολύζος* δίδασκε το 1828 στη *Σχολή της Τρίκκης* (Τρικάλων), του οποίου μαθητής ήταν ο μετέπειτα Μητροπολίτης της Δημητριάδος Δωρόθεος Σχολάριος.³⁸

Ο Δωρόθεος Σχολάριος μας πληροφορεί ότι το 1877 στη Μακρυνίτσα λειτουργούσαν τέσσερα σχολεία: «δύο αλληλοδιδασκτικά, εν Παρθεναγωγείο και εν Ελληνικόν, ουχί καλώς κατηρτισμένον. Διατηρούνται δε εκ κληροδοτημάτων και των προσόδων της κοινότητας». Σχολείο αλληλοδιδασκτικό υπήρχε επίσης και στη συνοικία της Μακρυνίτσας *Κουκοράβα* ενώ

³² *William M. Leake, Η Θεσσαλία (1805-1810)*. Από το ημερολόγιο του Άγγλου περιηγητού (μετάφρασις αιδ. Γεωργίου Δ. Στάθη), Βόλος 1969, σελ.106.

³³ *Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης, Τα περιωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία –Βιβλίον Ηθικόν* (επιμέλεια αρχιμ. Φιλαρέτου Βιτάλη), Αθήνα 1978, σελ.152.

³⁴ *Λεονάρδος Αν. Ιωάννης, Νεωπάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία* (εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια Κώστας Σπανός), Λάρισα 1992² (α' έκδοση Πέστη 1836), σελ.88.

³⁵ *Μάγνης Ι. Νικόλαος, ό. π., σελ.48.*

³⁶ *Αντωνίου Δαυΐδ, ό. π.,σελ.40.*

³⁷ *Θωμάς Γιώργος, «Ο Μακρινιτσιώτης Ιωάννης Μάγνης προς τον Γρ. Κωνσταντά. Μια επιστολή από το 1843», ΜΑΚΡΙΝΙΤΣΑ (χωρίς χρονολογία), σελ.27-28.*

³⁸ *Νημάς Α.Θεόδωρος,ό. π., σελ.248. Πρβλ.Ζιάκας Γιώργος, «Η Παιδεία στην Τρίκκη (Τρίκαλα) και στη γύρω περιοχή κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας», ΤΡΙΚΑΛΙΝΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ '94-'95, τ.12,Τρίκαλα 1994, σελ.130.*

στη συνοικία των Σταγιατών υπήρχε και γραμματοδιδασκαλείο³⁹. Γνωστό ακόμα είναι σήμερα ότι κατά τα έτη 1875-1881 ήταν δάσκαλος στη Μακρυνίτσα ο Ιωάννης Χ. Αλβανός ενώ στην περιοχή των Ταξιαρχών υπηρέτησε επί 5 χρόνια (πιθανόν μεταξύ 1875-1880) και ο Γεώργιος Κ. Ζόνζηλος.⁴⁰

Το ελληνικό σχολείο της Μακρυνίτσας λειτουργούσε από το έτος 1863 από το κληροδότημα του Βασιλείου Σουλήνη, κατά την περίοδο δε πρίν από την απελευθέρωση (1881) δίδασκαν εκεί δύο δάσκαλοι και φοιτούσαν περίπου 40-50 μαθητές.⁴¹ Το Παρθεναγωγείο της Μακρυνίτσας ιδρύθηκε το 1870 και λειτουργούσε ως το 1878 εκ των δημοτικών προσόδων και εκ των εθελουσίων εισφορών. Το 1878 ο ευεργέτης της Μακρυνίτσας Βασίλειος Σουλήνης με διαθήκη του κληροδότησε στο Παρθεναγωγείο 2.500 οθωμανικές λίρες, υποχρεώνοντας τους εκτελεστές της διαθήκης του να καταθέσουν το ποσό αυτό στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, για να λειτουργεί αυτό απρόσκοπτα. Κατά την περίοδο εκείνη στο Παρθεναγωγείο δίδασκαν 2 δασκάλες και φοιτούσαν περίπου 100 μαθήτριες, οι οποίες διδάσκονταν «χειροτεχνήματα και γράμματα».⁴²

Σχετικά τώρα με το αλληλοδιδασκτικό σχολείο της περιοχής των Ταξιαρχών το οποίο ιδρύθηκε το 1832 – όπως αναφέρθηκε προηγουμένως - λειτούργησε ως το 1855 με τη συνδρομή των κατοίκων των συνοικιών της Μακρυνίτσας. Από το 1855 συνέχισε να λειτουργεί με κληροδοτήματα από τον Παρίση Χρυσόχου (ευεργέτη καταγόμενο εκ Μακρυνίτσας) με ετήσιο πρόσοδο 1.500 γρόσια (όσο ήταν και ο μισθός του δασκάλου), ακολούθως από τη συνδρομή του ηγουμένου της Μονής Σουρβιάς με 2.000 γρόσια ετησίως (επειδή αυξήθηκαν οι ανάγκες και ο μισθός του δασκάλου) και έπειτα από κληροδότημα του ευεργέτη Κωνσταντίνου Τοπάλη αξίας 100 εικοσόφραγκων. Κατά την ίδια περίοδο στο σχολείο αυτό φοιτούσαν περίπου 100 μαθητές. Κλείνοντας την αναφορά μας για τα σχολεία της Μακρυνίτσας, πληροφορούμαστε ότι στο δημοτικό της σχολείο δίδασκαν δύο δάσκαλοι, εκ των οποίων ο ένας ελάμβανε ως μισθό 43 εικοσόφραγκα, ενώ ο άλλος (υποδιδάσκαλος) 15, φοιτούσαν δε εκεί πάνω από 100 μαθητές. Για τη συνέχιση της λειτουργίας του αποδέχθηκε και υποσχέθηκε ο ναός της Παναγίας να πληρώνει 4.000 γρόσια (ετησίως), ενώ

³⁹ Σχολάριος Δωρόθεος, ό. π.,σελ.210.

⁴⁰ Αντωνίου..., ό. π.,σελ.40 ομοίως.

⁴¹ Νάνου-Σκοτεινιώτη Αποστολία, *Μακρυνίτσα*, Βόλος 1980², σελ.25-26. Βλ. επίσης της ίδιας: *Η Μακρυνίτσα. Σελίδες από την ιστορία της*. Λάρισα 1990³, σελ.33.

⁴² Νάνου-Σκοτεινιώτη Αποστολία, *Η Μακρυνίτσα. Σελίδες από την Ιστορία της*, ό.π. ομοίως σελ.33. Πρβλ.επίσης:Ευαγγελίδης..., ό.π., σελ. 195.

τα υπόλοιπα χρήματα θα συγκεντρώνονταν με εράνους και εθελούσιες συνδρομές⁴³. Ανακεφαλαιώνοντας, από πηγές της εποχής λήγοντος του έτους 1881 πληροφορούμαστε ότι τα σχολεία της Μακρυνίτσας ήταν τα εξής: (α) ένα ελληνικό με σχολάρχη και ελληνοδιδάσκαλο με ετήσιο μισθό 3.600 δρχ. στο οποίο φοιτούσαν 40-50 μαθητές, (β) ένα αλληλοδιδασκτικό στην περιοχή των Ταξιαρχών με έναν αλληλοδιδάκτη έχοντα ετήσιο μισθό 1.000 δρχ. στο οποίο φοιτούσαν περίπου 100 μαθητές, (γ) ένα Παρθεναγωγείο με δύο δασκάλες με ετήσιο μισθό 2.400 δρχ. στο οποίο φοιτούσαν περίπου 100 μαθήτριες και (δ) τέσσερα δημοτικά σχολεία στις συνοικίες της Μακρυνίτσας τα οποία επάνδρωναν 5 δημοδιδάσκαλοι με μεγαλύτερο ετήσιο μισθό 3.600 δρχ. και συνολικό ετήσιο μισθό 10.000 δρχ., όπου φοιτούσαν συνολικά 350 μαθητές.⁴⁴

Νεότερες έρευνες αναφέρουν ότι στα καταγραφέντα ως προάστεια της Μακρυνίτσας *Ντημίνι (Διμήνι)* και *Μελισσιάτικα* από τον Μητροπολίτη της Δημητριάδος Δωρόθεο Σχολάριο⁴⁵ υπηρέτησε διαδοχικά (κατά τα έτη 1874-1876 στο Ντημίνι και κατά τα έτη 1876-1879 στα *Μελισσιάτικα*) ως δάσκαλος ο *Δήμος Οικονομίδης*⁴⁶.

Για την κωμόπολη της *Πορταριάς* και τα σχολεία της η παλαιότερη αναφορά που έχουμε ως γνωστή είναι του 1778, όταν δίδασκε στο σχολείο της – που είχε ιδρυθεί από τα μέσα του 18ου αιώνα με την συνδρομή ευπόρων εμπόρων της κοινότητας - ο *ιερομόναχος («μοναχός ρήτωρ») Ιωακείμ*⁴⁷. Η αμέσως επόμενη αναφορά για το σχολείο της προέρχεται από το οδοιπορικό του William M. Leake (1809),⁴⁸ ενώ το 1815 άλλη πηγή μας αναφέρει ότι «οι Πορταριώται (...) έχουν σχολείον Ελληνικόν».⁴⁹ Για το επόμενο χρονικό διάστημα ως τα μέσα του 19ου αιώνα δεν έχουμε άλλες αναφορές για την Πορταριά και τα σχολεία της, άρα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η εκπαίδευση εκεί παρέμεινε χωρίς ουσιαστικές μεταβολές. Χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η προσέλευση στην Πορταριά μαθητών και από

⁴³ Νάνου...,ό.π.,σελ.33 ομοίως.Πρβλ.Ευαγγελίδης...,ό.π.,σελ.196.

⁴⁴ Νάνου...,ό.π.,σελ.33-34.

⁴⁵ Σχολάριος Δωρόθεος, ό. π., σελ. 210.

⁴⁶ Αντωνίου Δαυίδ,ό.π.,σελ.40.

⁴⁷ Ευαγγελίδης..., ό.π., σελ.214.,με αναφορά στην πηγή (ΝΕ ΙΓ', σελ.425, βιογραφία Επιφανίου Δημητριάδου). Πρβλ. και βλ. επίσης και: Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ.593-594. Άλλοι ερευνητές αναφέρουν ότι ήδη υπήρχε σχολείο «κοινών γραμμάτων» στην Πορταριά από το 1766. Βλ. και: Κολιού Νίτσα, *Ενθύμιον Εκπαιδεύσεως Θηλέων*, ό. π. σελ.29 (με αναφορά και σε άλλο ερευνητή).

⁴⁸ Leake M. Williams, ό.π., σελ.106.

⁴⁹ Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης, ό.π.,σελ.154.

άλλα χωριά του Πηλίου, γεγονός που οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην ανάδειξη της Πορταριάς ως οικονομικού κέντρου της περιοχής και στην καθιέρωση εκεί του εβδομαδιαίου παζαριού (κάθε Πέμπτη). Περί τα μέσα του 19ου αιώνα (κυρίως μεταξύ των ετών 1845-1852) το φαινόμενο αυτό ήταν έντονο⁵⁰, το οποίο ενισχύθηκε και από τις μεταρρυθμίσεις στη διοικητική διαίρεση των χωριών του Πηλίου τόσο το 1840 (*Τανζιμάτ Χαϊριέ*) όσο επίσης και του 1856 (*Χάτι Χουμαγιούν*) από τις τουρκικές αρχές. Με τις μεταρρυθμίσεις αυτές καταγράφηκαν στα χωριά του Πηλίου – και κατά συνέπεια και στην Πορταριά- σημαντικές διευκολύνσεις στην ίδρυση σχολείων, που με κύριους φορείς τις κοινότητες ή τους ευπόρους ομογενείς μπόρεσαν να συντελέσουν απρόσκοπτα στη διάδοση των γραμμάτων.

Κατά την περίοδο αυτή η εκπαίδευση στην Πορταριά καλυπτόταν από ιδρύματα τα οποία κυρίως στηρίζονταν στις χορηγίες των πλουσίων εμπόρων της, της Εκκλησίας και των δημογερόντων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου εμπόρου ήταν και ο εκ Πορταριάς εγκαταστημένος στην Τεργέστη *Δημήτριος Πλατυγένης*, ο οποίος με τη διαθήκη του της 17ης/9ου/1846 χορηγούσε 4.000 φιορίνια στην «*Ελληνικήν Σχολήν*» της Πορταριάς για την πληρωμή των μισθών των δασκάλων της.⁵¹ Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι υπάρχουν για την ίδια χρονική περίοδο στοιχεία για τα ονόματα κάποιων δασκάλων που εργάστηκαν στην Πορταριά. Έτσι, σήμερα γνωρίζουμε ότι για μία τριετία ήταν σχολάρχης εκεί ο *Γ. Γάκης*. Άλλοι δάσκαλοι ήταν ο *Νικόλαος Δ. Νικολαΐδης (ή Μπαζούδας)*, βοηθός του προηγούμενου, καθώς επίσης και ο *Αργύρης Καταρτζής*, δάσκαλος κατά τα έτη 1847-1854, ενώ ο γνωστότερος όλων ήταν ο σχολάρχης επί τριακονταετία *Κωνσταντίνος Χατζηδήμου*⁵². Άλλη πηγή της εποχής (1860) μας πληροφορεί ότι γινόταν μια εκπαιδευτική προσπάθεια από τον ηγούμενο «*παπα Χατζ'Αθανάσιο*» της Μονής Αγίου Ιωάννη της Πέτρας (πλησίον της Πορταριάς) ώστε μετά από επιδιορθώσεις στη Μονή αυτή να προοριστεί να στεγάσει Γυμνάσιο, αν η Ελλάδα

⁵⁰ Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, *ό. π.*, σελ.55. Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμα και από το Βόλο οι γονείς έστελναν τα παιδιά τους στην Πορταριά για να φοιτήσουν στα «*ακμαία και αξιοζήλευτα σχολεία*» της.

⁵¹ Ευαγγελίδης..., *ό.π.*,σελ.194-195. Πρβλ.και: Σκουβαράς Βαγγέλης, *Από το λειμώνα της Παράδοσης. Πηλιορείτικα Α'*, Αθήνα 1981, σελ.43-44.

⁵² Σκουβαράς Βαγγέλης, *ό. π.*, σελ. 42.

⁵³ Μάγνης..., *ό.π.*, σελ.56.

ελευθερωνόταν από τον τουρκικό ζυγό, γεγονός το οποίο για μια ακόμη φορά ενισχύει την άποψη για την παροχή εκπαίδευσης από τη Μονή κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας⁵³.

Κατά την περίοδο της αρχιερατείας του Μητροπολίτη της Δημητριάδος Δωροθέου Σχολαρίου (1858-1870) υπάρχουν αρκετές πληροφορίες για την Πορταριά και τα σχολεία της, λόγω και των συχνών επισκέψεων του ιδίου σε όλη την περιφέρεια του Βόλου και του Πηλίου για να σχηματίσει – συν τοις άλλοις – και σαφή εικόνα και να αποκτήσει επαρκή γνώση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Για την εκπαίδευση στη Πορταριά την εποχή εκείνη ο ίδιος αναφέρει ότι η Πορταριά έχει: «*Σχολεία δε τρία καλώς κατηρτισμένα: Αλληλοδιδασκτικόν, Παρθεναγωγείον, και Ελληνικόν, διατηρούμενα εκ μικρών κληροδοτημάτων, προσόδων των Εκκλησιών και Μοναστηριακών κτημάτων, έσθ' ότε δε και εξ εκουσίων συνεισφορών των φιλομούσων κατοίκων*».⁵⁴ Για τη σύσταση του Παρθεναγωγείου Πορταριάς το 1866 είχε συμβάλει αποφασιστικά και ο ίδιος, ενισχύοντάς το ετησίως με 5.000 γρόσια «*επί τη διατηρήσει και προαγωγή εν αυτή Παρθεναγωγείου (...) κατ' έγκρισιν και εκλογήν ημών και θέλησιν εκουσίαν...*»⁵⁵, ενώ άλλες 5.000 γρόσια διέθετε ετησίως για την επιχορήγηση σχολείων της περιφέρειας του Βόλου και του Πηλίου όπου υπήρχε ανάγκη καθ' όλη τη διάρκεια της αρχιερατείας του ως Μητροπολίτη Δημητριάδος. Ο ίδιος μας πληροφορεί ότι στην τελευταία (τέταρτη) τάξη του *Σχολαρχείου (ελληνικού σχολείου)* της Πορταριάς το 1866 (με Σχολάρχη τον *Κωνσταντίνο Χατζηδήμο*) διδάσκονταν έξι μαθήματα: «*Ελληνικά, Μαθηματικά, Γαλλικά, Λατινικά, Ιστορία Ιερά*», όπως φαίνεται από έγγραφο (ενδεικτικό) του μαθητή *Νικολάου Ζωγράφου*, γιού του ιερέα *Δημητρίου Ζωγράφου* με χαρακτηρισμό «*πάνω καλός*», ο οποίος προοριζόταν να φοιτήσει στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης⁵⁶.

Πιθανόν είναι να λειτουργούσε στην Πορταριά πρό του 1881 και *νηπιαγωγείο*, αλλά δεν έχει προσδιορισθεί ακριβώς η χρονολογία της έναρξης της λειτουργίας του⁵⁷. Κλείνοντας την αναφορά μας για τα σχολεία και τους δασκάλους της Πορταριάς, γνωρίζουμε ότι το 1881 (προ της απελευθέρωσης της Θεσσαλίας) υπηρετούσαν ως *αλληλοδιδάσκαλοι* εκεί οι *Ιωάννης*

⁵⁴ Σχολάριος., ό.π.,σελ.210.

⁵⁵ Ο. π., σελ.126.

⁵⁶ Ο. π., σελ.137-138 και 139-142.

⁵⁷ Καραγιάννης Ηρακλής, *Η Εκπαίδευση στην Πορταριά*, Πρακτικά ημερίδας «ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ», Πορταριά 13 Μαΐου 2000. Πορταριά 2001, σελ.173 και 175.

Χ. Αλβανός και ο Θωμάς Ι. Γαννός, ενώ στο Παρθεναγωγείο της διευθύντρια ήταν (ήδη από το 1879) η Ιουλία Ρηγοπούλου⁵⁸.

Στο γειτονικό με τη Πορταριά Κατηχώρι, η μοναδική πηγή για την ύπαρξη σχολείου εκεί είναι και πάλι ο Δωρόθεος Σχολάριος, ο οποίος ανέφερε ότι εκεί υπήρχε μόνο σχολείο «αλληλοδιδασκτικόν υπό της κοινότητος διατηρούμενον.» Ανέφερε επίσης ότι: «Οι Κατηχωρίται δύνανται αν θελήσωσι, να συστήσωσι και Ελληνικόν, και Παρθεναγωγείον, φιλοτιμούμενοι».⁵⁹ Ακόμη γνωρίζουμε ότι κατά τα έτη 1865-1866 δάσκαλος στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Κατηχωρίου ήταν ο Ιωάννης Χ. Μπόρας, ενώ κατά τα έτη 1875-1881 υπηρετούσε εκεί ως δάσκαλος ο Νικόλαος Ι. Γλάβατος⁶⁰. Το πιθανότερο είναι ότι οι κάτοικοι του Κατηχωρίου κατέβαλαν προσπάθειες και για την ίδρυση και ενός ελληνικού σχολείου, οι οποίες αν και αρχικά φαίνεται ότι κατάφεραν να το κάνουν να λειτουργήσει, δεν μπόρεσαν τελικά να επιτύχουν τη συνέχιση της λειτουργίας του⁶¹. Εδώ, ας αναφερθεί και πάλι το εξής φαινόμενο, το οποίο συνέβαινε συχνά σε γειτονικά χωριά και κωμοπόλεις της περιοχής του Πηλίου, δηλαδή το ότι πολλά ονόματα δασκάλων που εντοπίστηκαν με την έρευνα ήταν τα ίδια, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπήρχε μια κινητικότητα που ήταν εξαρτημένη από το πόσο οι διάφορες δημογεροντίες των χωριών ή των κωμοπόλεων θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα ποσά για την λειτουργία των σχολείων και για την πληρωμή των μισθών των δασκάλων, καθώς και κατά πόσο έμεναν αυτές ικανοποιημένες από τη διδασκαλία τους. Ας σημειωθεί επίσης το ότι στα σχετικά συμφωνητικά που υπέγραφαν οι δημογεροντίες με τους δασκάλους, εκτός από τις διδακτικές τους υποχρεώσεις τις περισσότερες φορές – αν όχι όλες – οι δάσκαλοι ήταν υποχρεωμένοι να παρέχουν και άλλες υπηρεσίες όπως π.χ. του γραμματέα, του ιεροψάλτη κλπ.⁶²

Στη Δράκεια, αν και ερευνητές αναφέρουν ότι υπήρχε ήδη εκεί σχολείο «κοινών γραμμαμάτων» από το 1760⁶³, εν τούτοις η πρώτη γραπτή αναφορά για την ύπαρξη σχολείου γίνεται από τον William M. Leake το 1809⁶⁴. Πρώτος δάσκαλος που γνωρίζουμε ότι δίδαξε στη Δράκεια ήταν ο παπα-Χατζής Κυρτσώνης και μετά απ' αυτόν ο Θεσσαλονικεύς Μιλτιάδης

⁵⁸ Αντωνίου..., ό. π., σελ. 40 ομοίως.

⁵⁹ Σχολάριος, ό. π., σελ.211.

⁶⁰ Αντωνίου, ό. π., επίσης σελ.40.

⁶¹ Χαρίτος..., ό. π., σελ.73 (με αναφορά στην πηγή).

⁶² Καραγιάννης Ηρακλής, ό. π., σελ. 170, σημ. 4.

⁶³ Βλ. Κολιού Νίτσα, *Ενθύμιον Εκπαιδύσεως Θηλέων*, ό. π., σελ.29 (με αναφορά και σε άλλο ερευνητή).

⁶⁴ Leake..., ό. π., σελ. 106.

Αγαθόνικος κατά το έτος 1820-1821, ο δεύτερος δε δίδαξε προηγουμένως και στη Ζαγορά, το πιθανότερο κατά το έτος 1819-1820, ενώ μετά την έναρξη της επανάστασης του 1821 έγινε γενικός γραμματέας το 1825, τοποτηρητής υπουργείου από τον Καποδίστρια και επίσης υπηρέτησε ως δάσκαλος⁶⁵. Ο Αργύρης Φιλιππίδης το 1815 ανέφερε ότι στη Δράκεια «έχουν και σχολείον»⁶⁶, ενώ το 1836 ο Ιωάννης Αν. Λεονάρδος ότι η Δράκεια είχε «Ελληνικόν Σχολείον».⁶⁷ Η αμέσως επόμενη αναφορά για τη Δράκεια και τα σχολεία της γίνεται από τον Δωρόθεο Σχολάριο, κατά τον οποίο η Δράκεια είχε τρία σχολεία: «δύο αλληλοδιδασκτικά και έν ελληνικόν, διατηρούμενα εκ κληροδοτημάτων, και των εκκλησιαστικών προσόδων». Κατά τον ίδιο «οι Δρακιώται δια της συμπνοίας και φιλοτιμίας δύνανται και τα ενυπάρχοντα σχολεία να βελτιώσωσι, και Παρθεναγωγείον να συστήσωσι»⁶⁸. Φαίνεται ότι την επιθυμία του την ικανοποίησαν οι κάτοικοι της Δράκειας, το πιθανότερο μετατρέποντας σε Παρθεναγωγείο το ένα από τα δύο αλληλοδιδασκτικά σχολεία⁶⁹. Όσον αφορά τώρα για άλλα ονόματα δασκάλων, γνωρίζουμε ότι κατά τα έτη 1860-1865 δάσκαλος (αλληλοδιδάκτης) στη Δράκεια ήταν ο Νικόλαος Ι. Γλάβατος, ενώ κατά τα έτη 1876-1879 ο Θωμάς Ι. Γαννός. Κατά το σχολικό έτος 1877-1878 αλληλοδιδάκτης στη Δράκεια ήταν επίσης και ο Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης, ο οποίος βάσει συμφωνητικού με τη σχολική της εφορεία θα έπαιρνε ετήσιο μισθό 4.000 γρόσια, που θα τον πλήρωναν από κοινού οι επίτροποι των ναών Αγίου Νικολάου, Αγίου Αθανασίου και Αγίας Παρασκευής της κοινότητας, ενώ οι μαθητές του σχολείου θα του πρόσφεραν «τα ειθισμένα σιτηρέσια»⁷⁰.

Για τον Άγιο Λαυρέντιο αρκετοί ερευνητές αναφέρουν ότι ιδρύθηκε εκεί σχολείο των «κοινών γραμμάτων» το 1766⁷¹ αλλά πρώτη μνεία ως προς τη λειτουργία σχολείων (ανώτερης σχολής) στο ομώνυμο μοναστήρι της κοινότητας γίνεται για το έτος 1816, όπου δίδαξαν οι λόγιοι Δανιήλ Μάγνης (1816-1821 και 1828-1831) και ο Ζήσης Θεοδοσιάδης ή Παχάρνικος

⁶⁵ Ευαγγελίδης..., ό. π., σελ. 215. Για τον Κυρτσώνη βλ. Λιάπης Κώστας, «**Η Παιδεία στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο πρίν από την Εθνεγερσία του Εικοσιένα**». ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ Η', Βόλος 1988, σελ.122 (με αναφορά και σε άλλο ερευνητή).

⁶⁶ Σπεράντσας..., ό. π., σελ.157.

⁶⁷ Λεονάρδος..., ό. π., σελ.88.

⁶⁸ Σχολάριος..., σελ. 211-212.

⁶⁹ Χαρίτος, ό. π., σελ.73-74 (με αναφορά στην πηγή). Πιθανόν έτος ίδρυσης του Παρθεναγωγείου είναι το 1874.

⁷⁰ Λιάπης Κώστας, **Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης (1836-1911). Ένας δάσκαλος από τον Άι Γιώργη Πηλίου μέσα από το πλούσιο ατομικό του αρχείο**, πρακτικά ημερίδας «ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ». Πορταριά 13 Μαΐου 2008, Πορταριά 2001, σελ.115-116.

⁷¹ Βλ. Κολιού..., ό. π., σελ.29 (με αναφορά σε άλλο ερευνητή).

(1831-1849), δύο από τις μεγαλύτερες μορφές δασκάλων στο Πήλιο του πρώτου μισού του 18ου αιώνα⁷². Ο γεννηθείς το 1769 στον Άγιο Λαυρέντιο Δανιήλ Μάγνη, σπούδασε σε πανεπιστήμιο της Γερμανίας και της Ολλανδίας και το 1814 διετέλεσε Σχολάρχης στη Σχολή των Αμπελακίων⁷³. Μετά τη θητεία του στον Άγιο Λαυρέντιο πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου διετέλεσε διευθυντής της Μεγάλης του Γένους Σχολής (1853-1854), συνέγραψε δε μια «Γραμματική της Λατινικής» (Βενετία 1834) και ένα «Λεξικόν ιστορικομυθικόν και γεωγραφικόν» για την ελληνική νεολαία της Βενετίας, όπου πέθανε το 1856⁷⁴. Ο επίσης γεννηθείς το 1761 στον Άγιο Λαυρέντιο Ζήσης Θεοδοσιάδης ή Παχάρνικος και μετά τις σπουδές του (το πιθανότερο) στη Σχολή των Μηλεών έφυγε για να σπουδάσει στη Βλαχία, ενώ κατόπιν πήγε στην Κωνσταντινούπολη και το 1821 επανήλθε στον Άγιο Λαυρέντιο. Εξ αιτίας της Επανάστασης κατά την περίοδο 1821-1828 τα σχολεία στον Άγιο Λαυρέντιο δεν λειτούργησαν, αλλά από το 1831 ως το θάνατό του, το 1849 ο Ζήσης Θεοδοσιάδης δίδαξε στον Άγιο Λαυρέντιο, έχοντας και την προσωνομία Παχάρνικος – τιμητικός τίτλος που σημαίνει «οινοχόος» και του δόθηκε κατά τη διάρκεια των σπουδών του στο Βουκουρέστι (Βλαχία) – διαδεχόμενος τον Δανιήλ Μάγνη⁷⁵. Κατά την ίδια χρονική περίοδο με τους Δ. Μάγνη και Ζ. Θεοδοσιάδη δίδαξε στον Άγιο Λαυρέντιο και ο Δημήτριος, ο αποκαλούμενος «Λογιώτατος»⁷⁶. Τον θανόντα το 1819 ηγούμενο της Μονής του Αγίου Λαυρεντίου Δοσίθεο τον Α΄ διαδέχθηκε ο «υποτακτικός» του Δοσίθεος ο Β΄, αποκαλούμενος και «Φιλόσοφος» από τον οποίο ιδρύθηκε στη Μονή Σχολή Φιλοσοφίας κατά το ίδιο έτος⁷⁷.

Αλληλοδιδασκτικό σχολείο στον Άγιο Λαυρέντιο φαίνεται ότι λειτούργησε από το 1842 και έπειτα, στο οποίο δίδαξε τόσο ο Ζήσης Θεοδοσιάδης, όσο και η αδελφή του, η επονομαζόμενη «Παχαρνίτσα», όπως μας πληροφορεί σύγχρονος ερευνητής κατόπιν

⁷² Ευαγγελίδης... ό.π., σελ.212.Επίσης βλ. Μότσιου Χρ. Χρυσούλα, *Οι Θεσσαλοί λόγιοι...*, ό.π., σελ.146-147 και 151 (με βιβλιογραφία).

⁷³ Νημάς... ό.π., σελ. 306, Μότσιου..., ό.π., σελ.151 (και σημειώσεις 87,88).

⁷⁴ Κορδάτος Γιάννης,..ό.π., σελ.598, Νημάς..., ό.π., ομοίως σελ.306 και: Μότσιου..., ομοίως ό.π., σελ.151.

⁷⁵ Κορδάτος..., ό.π., ομοίως σελ.598.Ο Ζ. Θεοδοσιάδης ήταν αρχαιστής και αντίπαλος των Γρ. Κωνσταντά και Δαν. Φιλιππίδη στο γλωσσικό ζήτημα.

⁷⁶ Ευαγγελίδης., ό.π.,σελ.212. Βλ. επίσης: Παπαθανασίου Δ. Απόστολος, *Το Πήλιο. Δεύτερο Άγιο Όρος στα βυζαντινά χρόνια*, Μακρινίτσα 2002,σελ.95.Πρβλ. επίσης: Βαμβάκος Κ. Σωκράτης, «*Η εξέλιξη του χωριού Αγίου Λαυρέντιος Πηλίου από του έτους 1517-1880*» ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 1965 (ΙΛΕΘ 1881-1961), σελ.542.

⁷⁷ Παπαθανασίου...,ό.π., σελ.95, Βαμβάκος..., ό.π., σελ.542 ομοίως.

μαρτυριών που συνέλεξε από αφηγήσεις.⁷⁸ Το αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Αγίου Λαυρεντίου ήταν το πρώτο πηλιορείτικο σχολείο που δέχθηκε μαθήτριες, λειτουργούσε δε και αυτό εντός της ομώνυμης Μονής, γνωστό δε είναι σήμερα το όνομα μιας μαθήτριας, της *Μαρίας Αλεξιάδη*, η οποία φοιτούσε εκεί κατά τα έτη 1842-1844, ως αναγνωσματάρια μάλιστα οι μαθητές και μαθήτριες χρησιμοποιούσαν την *Οκτώηχο* και το *Ψαλτήριο*⁷⁹.

Επόμενη αναφορά για τα σχολεία του Αγίου Λαυρεντίου έχουμε από τον Δωρόθεο Σχολάριο, ο οποίος μας πληροφορεί ότι στον Άγιο Λαυρέντιο υπήρχαν «*Σχολεία δε τρία: αλληλοδιδασκτικόν, ελληνικόν και Παρθεναγωγείον, διατηρούμενα εκ των μικρών εκκλησιαστικών προσόδων*», τονίζοντας επίσης: «*Αν δε επιστασία και χρήσις αυτών εγίνοντο, ως έδει, τα εν αυτή σχολεία ήθελον έχει και βελτίωσιν και προόδον. Εναπόκειται δε εις την φιλοτιμίαν και ομόνοιαν των κατοίκων να πραγματοποιήσωσιν ότι καλόν και συμφέρον τη εαυτών Κοινότητι*».⁸⁰

Γνωρίζουμε ότι κατά το 1874 δάσκαλος στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Αγίου Λαυρεντίου ήταν ο *Γεώργιος Κ. Ζόνζηλος*⁸¹, ενώ νεότερα στοιχεία δείχνουν ότι την τελευταία δεκαετία προ της απελευθέρωσης της Θεσσαλίας από τον τουρκικό ζυγό (1871-1881), παραδίδονταν στον Άγιο Λαυρέντιο μαθήματα γαλλικής γλώσσας, γνωστά δε είναι και τα ονόματα δύο μαθητριών που διδάσκονταν τη γαλλική γλώσσα την περίοδο εκείνη, της *Ελένης* και της *Μινέρβας Αλεξιάδη*⁸².

Για το χωριό *Λεχώνια* δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία για την ύπαρξη σχολείου πριν από την καταγραφή του Δωροθέου Σχολαρίου, ο οποίος τόνιζε ότι «*Δυστυχώς ενταύθα σχολείον δεν υπάρχει, αδιαφορούντων των κατοίκων, και τοι όντων κτηματιών και γεωπόνων*»⁸³. Νεότερα στοιχεία μας πληροφορούν ότι κατά τα έτη 1876-1880 λειτουργούσε στα *Λεχώνια* αλληλοδιδασκτικό σχολείο με δάσκαλο τον *Δημήτριο Ν. Καρέλο*⁸⁴. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρούμε και στο χωριό *Καραμπάσι* που βρισκόταν κοντά στα *Λεχώνια*. Κατά τον

⁷⁸ Βλ. *Θωμάς Γιώργος, Εκπαιδευτικές προσπάθειες στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Ε', Λάρισα 1983,σελ.18.

⁷⁹ *Θωμάς, ... ό.π., σελ. 18 ομοίως.*

⁸⁰ *Σχολάριος...*, ό.π., σελ.212. Βλ. και *Χαρίτος...*, ό.π., σελ.74 (με αναφορά και σε άλλη πηγή).

⁸¹ *Αντωνίου ...*, ό.π., σελ.40.

⁸² *Θωμάς Γιώργος, «Εκπαιδευτικές προσπάθειες...»*, ό.π., σελ.39.

⁸³ *Σχολάριος...*, ό.π., ομοίως σελ.212.

⁸⁴ *Αντωνίου...*, ό.π., ομοίως σελ.40.

Δωρόθεο Σχολάριο «οι κάτοικοι και τοι κτηματίαι και γεωπόνοι, δεν εφρόντισαν περί συστάσεως σχολής τινός»⁸⁵, όπου όμως το 1881 – με βάση νεότερα στοιχεία – φαίνεται ότι λειτουργούσε αλληλοδιδασκτικό σχολείο με δάσκαλο τον Δημήτριο Ν. Καρέλο⁸⁶.

Στον Άγιο Γεώργιο ιδρύθηκε το 1752 (κατ' άλλους το 1753) σχολείο των «κοινών γραμμάτων», όπου εκεί δίδασκε ο ιερομόναχος Ζαχαρίας Παπαγιαννόπουλος, ο οποίος ταυτοχρόνως δίδασκε και στον Κισσό του Πηλίου, ενώ πριν από τον Άγιο Γεώργιο δίδασκε στη Μακρινίτσα⁸⁷. Η αμέσως επόμενη αναφορά για σχολείο στον Άγιο Γεώργιο γίνεται από τον Μηλιώτη λόγιο Αργύρη Φιλιππίδη (1815), κατά τον οποίο στον Άγιο Γεώργιο «έχουν και σχολείο παντοτινόν»⁸⁸, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνει πως το σχολείο αυτό δεν πρέπει να ήταν άλλο από εκείνο που ιδρύθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα και που δεν έπαψε από τότε να λειτουργεί. Νεότεροι ερευνητές μας πληροφορούν ότι γύρω στα 1830 το σχολείο του Αγίου Γεωργίου ήταν ένα από τα 71 σχολεία που λειτουργούσαν σε όλη την Ελληνική επικράτεια.⁸⁹

Έμμεση αναφορά για την ύπαρξη σχολείου στον Άγιο Γεώργιο το 1831 δίδεται σε διαθήκη κατοίκου του χωριού ο οποίος εξέφραζε τη βούληση οι εκτελεστές της διαθήκης του «να δώσουν και δέκα γρόσια διά το σχολείον της χώρας μου»,⁹⁰ στο δε παραχωρητήριο της μονής της Αγίας Τριάδας στη Βασιλική Μονή της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους από τον καταγόμενο από τον Άγιο Γεώργιο ιδρυτή της Νικόλαο Τζιώρατζο το 1841, υπήρχε όρος ότι ένα μέρος των εσόδων των κτημάτων της Μονής τα οποία ελάμβανε η Λαύρα «να δίδεται εις πτωχούς και ορφανούς και εις (το) θειρινόν σχολείον της χώρας μου».⁹¹ Κατά τη διετία 1864-1865 βάσει των στοιχείων που αντλούνται από πηγές της εποχής πληροφορούμαστε ότι στον Άγιο Γεώργιο λειτουργούσαν περισσότερα του ενός σχολεία, διότι τότε κάποια μοναστηριακά κτήματα – σε ενοικιαστήρια μεταξύ των Μονών των Ταξιαρχών και της Μεταμορφώσεως και

⁸⁵ Σχολάριος..., ό.π., σελ. 212-213.

⁸⁶ Αντωνίου..., ό.π., επίσης σελ.40.

⁸⁷ Ευαγγελίδης..., ό.π.,σελ.213 και 215. Λιάπης Κώστας, « Η Παιδεία στο Τουρκοκρατούμενο Πήλιο»..., ό.π., σελ.121-122 (με αναφορά στις πηγές) και του ιδίου: **Ο Μεγάλος Άϊ-Γιώργης** του Πηλίου, Βόλος 1994, σελ.112-113 με επίσης αναφορές σε πηγές). Επίσης: Κολιού..., ό. π., σελ.29 (με αναφορές και σε άλλο ερευνητή).

⁸⁸ Σπεράντσας..., ό. π., σελ.161.

⁸⁹ Παπαδημητρίου Ν.Σ., **Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου**, μέρος Α' (1894-1895), Αθήνα 1950, σελ.16. Βλ. επίσης και Θωμάς... «**Εκπαιδευτικές προσπάθειες...**», ό. π., σελ.18.

⁹⁰ Λιάπης..., **Ο Μεγάλος Άϊ-Γιώργης...**, ό. π., σελ.114.

⁹¹ Ό.π., ομοίως σελ.114 (με αναφορά στις πηγές).

της κοινότητας-θεωρούνταν και ονομάζονταν από την κοινότητα ως «κτηήματα (...) εν ταις Σχολαίς ανήκοντα».⁹² Από τα ίδια έγγραφα – συμφωνητικά (ενοικιαστήρια) πληροφορούμαστε ότι η διοίκηση καθώς και η οικονομική διαχείριση των ίδιων σχολών ήταν έργο «της κατά καιρόν διοριζομένης εφορίας υπό της Κοινότητος Αγίου Γεωργίου...», η δε κοινότητα προσπαθούσε με τις ενέργειές της «εις την προαγωγήν της Μονής (...) και της εκ τούτου βελτιώσεως των εκπαιδευτικών Αυτής καταστημάτων»,⁹³ ενώ ότι για τα ενοίκια καταβάλλονταν 7.500 γρόσια⁹⁴ και 16.000 γρόσια⁹⁵ ετησίως, τα οποία η κοινότητα χορηγούσε για τις δαπάνες λειτουργίας των σχολείων «δια τους συμπεφωνημένους παρά της κοινότητος μισθούς του ελληνικού διδασκάλου και του αλληλοδιδάκτου και της διδασκαλήσης των κορασίων».⁹⁶

Εκ των ανωτέρω στοιχείων συνάγεται το συμπέρασμα ότι κατά τα έτη 1864-1865 λειτουργούσαν στον Άγιο Γεώργιο το γνωστό τετράχρονο «αλληλοδιδασκτικό» σχολείο για τα αγόρια, το τρίχρονο «ελληνικό» της τότε μέσης εκπαίδευσης και το τετράχρονο Παρθεναγωγείο για τα κορίτσια⁹⁷. Αν και το «αλληλοδιδασκτικό» σχολείο αποτελεί-όπως φαίνεται- συνέχεια του παλαιού σχολείου «των κοινών γραμμάτων», για τα άλλα δύο σχολεία δεν έχουμε πληροφορίες για το από πότε ακριβώς άρχισαν να λειτουργούν. Ειδικά για το Παρθεναγωγείο μπορούμε να υποθέσουμε-από τα στοιχεία που γνωρίζουμε ως σήμερα- ότι η έναρξη λειτουργίας του θα πρέπει να τοποθετείται μεταξύ των ετών 1855-1865, διότι το πρώτο οργανωμένο Παρθεναγωγείο στην περιοχή του Πηλίου και του Βόλου θεωρείται αυτό της Ζαγοράς, το οποίο λειτούργησε για πρώτη φορά το 1855.⁹⁸

Όλα πάντως τα ανωτέρω σχολεία του Αγίου Γεωργίου και στα επόμενα χρόνια διατηρούνταν με τη βοήθεια «εκ των ικανών πόρων των μοναστηριακών κτημάτων», όπως

⁹² Βλ. και: Λιάπης Κώστας, «**Αρχαιακά της Μονής «Μέγα Σωτήρα» του Μεγάλου Αϊ-Γιώργη του Πηλίου**», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 4, Λάρισα 1983 (ανατύπωση 1994), σελ. 89.

⁹³ Ο.π., ομοίως σελ. 89.

⁹⁴ Ο.π., σελ. 89-90.

⁹⁵ Λιάπης Κώστας, «**Η Μονή των Ταξιαρχών στον Άη- Γιώργη Νηλείας**,» ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΣΤ', 1983, σελ. 49.

⁹⁶ Ο.π., σελ. 51-52.

⁹⁷ Ο.π., σελ. 48, σημ. 1, Πρβλ. Λιάπης..., **Ο Μεγάλος Αϊ-Γιώργης...**, ό.π., σελ. 116 και 129. Ο ίδιος ερευνητής με βάση κάποια σημειωματάρια από το σωζόμενο Αρχείο του δασκάλου του Αγίου Γεωργίου Κωνσταντίνου Αγγελίδη με χρονολογίες μεταξύ 1845 και 1853, θεωρεί ως πιθανή τη λειτουργία Ελληνικού σχολείου στον Άγιο Γεώργιο περί τα μέσα του 18ου αιώνα. Βλ. και του ίδιου «**Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης..**», ό.π. σελ. 90-93.

⁹⁸ Θωμάς..., **Εκπαιδευτικές προσπάθειες ...**, ό.π., σελ. 18.

αναφέρουν πηγές της εποχής,⁹⁹ ενώ τα χρήματα καταβάλλονταν απευθείας από τους ηγουμένους των Μονών του Αγίου Γεωργίου στην «κατά καιρόν» Εφορεία των Σχολών.¹⁰⁰ Η λειτουργία όμως των σχολείων στον Άγιο Γεώργιο δεν ήταν υποδειγματική, λόγω αγροτικών ασχολιών και μετοικεσίας των οικογενειών του για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα σε άλλες περιοχές (π.χ. στα «Καλύβια» της σημερινής Γατζέας) και λόγω της ανυπαρξίας σχολικών διδακτηρίων, αφού τα σχολεία του στεγάζονταν σε ακατάλληλους εκκλησιαστικούς ή άλλους νοικιασμένους χώρους.¹⁰¹ Η κατάσταση αυτή τονίσθηκε ιδιαίτερα από τον Δωρόθεο Σχολάριο, ο οποίος για τα τρία σχολεία που κατέγραψε στον Άγιο Γεώργιο («αλληλοδιδασκτικόν, ελληνικόν, Παρθεναγωγείον») έκρινε ότι: «Ενταύθα επειδή πόροι αρκετοί υπάρχουσι, δυνατόν να προαχθώσιν επί το βέλτιον τα σχολεία διά της φιλοτιμίας και της φιλομουσίας των κατοίκων.»¹⁰²

Αναφερόμενοι τώρα σε δασκάλους που δίδεξαν στα σχολεία του Αγίου Γεωργίου γνωρίζουμε ότι από το 1868 ως το 1881 στο αλληλοδιδασκτικό του σχολείο ήταν δάσκαλοι οι Παναγιώτης Δ. Βογιατζής και Κωνσταντίνος Δ. Σαρρής (Σαρρόπουλος), ενώ το 1871 και τα έτη 1876-1881 δάσκαλος στον Άγιο Γεώργιο ήταν ακόμη και ο Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης¹⁰³. Ως δάσκαλοι επίσης κατά το έτος 1876- 1877 υπηρέτησαν στον Άγιο Γεώργιο οι Αναγνώστης Ν. Γεωργουσόπουλος¹⁰⁴ και Νικόλαος Ρηματισίδης¹⁰⁵. Το 1868 μάλιστα από διασωθέν έγγραφο (απολυτήριο) για μαθητή του δημοτικού σχολείου του Αγίου Γεωργίου πληροφορούμαστε ότι τα παραδιδόμενα εκεί μαθήματα ήταν Γραφή, Ανάγνωση, Αριθμητική, Γραμματική, Γεωγραφία και Ιερά Ιστορία¹⁰⁶. Το όνομα του μαθητή ήταν Νικόλαος Γ. Βογιατζής, ο βαθμός του «λίαν καλώς» και η διαγωγή του «αξίαν επαίνου». Άλλος γνωστός μαθητής σε σχολείο του Αγίου Γεωργίου γύρω στα 1871 ήταν ο Γεώργιος Παπαεμμανουήλ, όπως φαίνεται από ένα

⁹⁹ Σχολάριος..., ό. π., σελ.213. Πρβλ. και: Ρηματισίδης Νικόλαος, *Συνοπτική περιγραφή της Θεσσαλίας και τινών παρά τοις Θεσσαλοίς εθίμων*, Σμύρνη 1874, σελ.28-29.

¹⁰⁰ Λιάπης Κώστας, «*Αρχαιακά της Μονής «Μέγα Σωτήρα»...*», ό. π., σελ.89.Επίσης του ιδίου: «*Η Μονή των Ταξιαρχών...*», ό.π., σελ.49.

¹⁰¹ Λιάπης..., *Ο Μεγάλος Αϊ-Γιώργης...*, ό. π., σελ.117.

¹⁰² Σχολάριος..., ό.π., ομοίως σελ.213.

¹⁰³ Αντωνίου..., ό.π.,σελ.40.Πρβλ.Λιάπης..., *Ο Μεγάλος Αϊ-Γιώργης...*, ό.π.,σελ.120-123,412-414 και 474-475.Ακόμη του ιδίου «*Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης...*», ό.π., σελ.114-115. Ο μισθός του Κ. Αγγελίδη το 1876 ήταν 4.500 γρόσια.

¹⁰⁴ Λιάπης..., *Ο Μεγάλος Αϊ-Γιώργης...*, ό.π., ομοίως σελ.123.

¹⁰⁵ Ό.π., σελ. 130.

¹⁰⁶ Ό.π., σελ.120. Πρβλ. και Χαρίτος..., ό.π., σελ.75.

διασωθέν βιβλίο («Ελληνική Χρηστομάθεια») του 1863 που κατέχει ως σήμερα μια οικογένεια απογόνων του¹⁰⁷.

Άλλοι γνωστοί δάσκαλοι στον Άγιο Γεώργιο ήταν μετά το 1870 και ο *Κωνσταντίνος Ιω. Βαζούρης*¹⁰⁸ - ο οποίος καταγόταν από τη Λαμία και εγκαταστάθηκε στο χωριό μετά το γάμο του- και ο *Κωνσταντίνος Αστεριάδης*, ο οποίος καταγόταν από την Πορταριά και ενδεχομένως να υπηρέτησε σε σχολείο του χωριού το σχολικό έτος 1876-1877¹⁰⁹. Ως την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας το 1871 η Εφορευτική Επιτροπή ή αλλιώς Εφορεία που επόπτευε τη λειτουργία των σχολείων του Αγίου Γεωργίου ήταν ενιαία και για τους τρεις τύπους των σχολείων, η γνωστή «*Εφορεία των Σχολών*», όπως συναντάται στις πηγές από το 1864 και εξής.

Για το *Παρθεναγωγείο* του Αγίου Γεωργίου του οποίου η λειτουργία ήταν συνεχής και αδιάλειπτη από το 1860 και εξής¹¹⁰ δεν έχουμε κανένα όνομα δασκάλας γνωστό ως σήμερα.

Για τα σχολεία στο χωριό *Πινακάτες* δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία. Βάσει της καταγραφής από τον Δωρόθεο Σχολάριο (προ του 1870) ο ίδιος μας πληροφορούσε ότι «*δυστυχώς τακτικόν σχολείον δεν υπάρχει, και τοι εύκολον είναι, αν οι κάτοικοι εμφορώνται από φιλομουσίας και φιλοτιμίας, όπως μη ώσιν υποδεέστεροι άλλων, αφού και κτηματία είναι και φίλεργοι γεωπόνου*»¹¹¹. Αντίθετα, μετά από λίγα χρόνια από άλλη πηγή πληροφορούμαστε ότι λειτουργούσε στους Πινακάτες *αλληλοδιδασκτικό σχολείο*¹¹². Δάσκαλοι γνωστοί (πρό του 1870) ήταν ο *Ιωάννης Φιλιππίδης (δημοδιδάσκαλος)* και ο *Κωνσταντίνος Ξυνογαλάς (αλληλοδιδάκτης)*¹¹³.

Στη *Βυζίτσα*, παλαιότερη αναφορά για την ύπαρξη σχολείου γίνεται το 1775, στο σχολείο «*των κοινών γραμμάτων*» της οποίας δίδαξε με ετήσιο μισθό 100 γροσίων ο *Άνθιμος*

¹⁰⁷ *Θωμάς...*, ό.π., σελ.35-36.

¹⁰⁸ *Λιάπης...*, *Ο Μεγάλος Αϊ-Γιώργης...*, ό.π., σελ.122-123.

¹⁰⁹ *Ό.π.*, σελ.123.

¹¹⁰ *Ό.π.*, σελ.127.

¹¹¹ *Σχολάριος...*, ό.π., σελ. 213.

¹¹² *Χαρίτος...*, ό.π., σελ. 74.

¹¹³ *Βλ. και Καμηλάρη Ρ. Μυρτώ, "Ιεράι αναγραφαι, ήτοι εξέτασις των εκκλησιών, παρεκκλησιών, εξωκλησιών, μονών από απόψεως Αρχαιοχριστιανικής των εν τοις τειω δήμοις του Πηλίου," ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ Ε', Αθήνα 1936, σελ.39, όπου οι ανωτέρω δάσκαλοι αναφέρεται ότι υπηρετούσαν ήδη στους Πινακάτες το έτος 1866 .*

Γαζής¹¹⁴. Η αμέσως επόμενη αναφορά είναι εκείνη του Δωρόθεου Σχολάριου, κατά τον οποίο στη Βυζίτσα υπήρχε «*σχολείον δε αλληλοδιδασκτικόν υπό της Κοινότητος διατηρούμενον*»¹¹⁵.

Για τις Μηλιές και τη φημισμένη Σχολή της η παρούσα μελέτη ασχολείται σε ξεχωριστό και εκτεταμένο κεφάλαιο, εν τούτοις χρήσιμο είναι να αναφερθούν και εδώ κάποια στοιχεία για τα σχολεία των Μηλεών και τους δασκάλους τους. Παλαιότερη αναφορά για την λειτουργία σχολείου στις Μηλιές (ήδη από το 1760 περίπου) έγινε από τους Δημητριάδες (Δανιήλ Φιλιππίδη & Γρηγόριο Κωνσταντά) το 1791¹¹⁶, ως πρώτος μάλιστα δάσκαλος εκεί θεωρείται ο ιερομόναχος Άνθιμος Παπαπανταζής, με τον οποίο από το 1776 και έπειτα δίδασκε στο σχολείο των Μηλεών ο ιερομόναχος Ζαχαρίας, που δίδαξε ως τον θάνατό του 1784¹¹⁷. Ο Άνθιμος υπήρξε δάσκαλος των Διδασκάλων του Γένους Δανιήλ Φιλιππίδη, Γρηγορίου Κωνσταντά και Ανθίμου Γαζή, κοντά στον οποίο έμαθαν τα πρώτα τους γράμματα¹¹⁸, με διαθήκη του μάλιστα πρό του θανάτου του (το 1810) ώρισε ως διάδοχό του στο σχολείο τον Γρηγόριο Κωνσταντά¹¹⁹.

Η λειτουργία των σχολείων στις Μηλιές διακόπηκε για 10 χρόνια (1821-1831) λόγω της Επανάστασης. Από τα 1831 και έπειτα, ιδιαιτέρως μετά το 1834, τα σχολεία των Μηλεών λειτουργούσαν κανονικά, όπως μας πληροφορούν και πηγές της εποχής¹²⁰, με τελευταία αναφορά εκείνη του Δωροθέου Σχολαρίου κατά την οποία οι Μηλιές είχαν «*σχολεία δε τρία: Αλληλοδιδασκτικόν, Ελληνικόν και Παρθεναγωγείον, διατηρούμενα εκ των εκκλησιαστικών*

¹¹⁴ Νημάς Θεόδωρος, *Η Εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία...*, ό. π., σελ.302.Πρβλ. Μουγογιάννης Γ. Γιάννης, *Άνθιμος Γαζής (1758-1828)*, «ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ» (Συλλογικό έργο), Βόλος 1973, σελ.73.

¹¹⁵ Σχολάριος..., ό.π., ομοίως σελ.213.

¹¹⁶ Δημητριάδες, *Γεωγραφία Νεωτερική* (επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού), Αθήνα 2000³ (α' έκδοση Βιέννη 1791), σελ.186. Πρβλ. Ευαγγελίδης, ό.π., σελ.207.

¹¹⁷ Ευαγγελίδης, ό.π., ομοίως σελ. 207.Αναφορές για τον Άνθιμο βλ. Δημητριάδες (1791), ό.π., σελ.186 ομοίως, Μάγνης Ι. Νικόλαος, *Περιήγησις...*, ό.π., σελ.64-66 και: Παρανίκας Ι. Ματθαίος, *Σχεδιάσμα περί της εν τω Ελληνικώ Έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.χ.) μέχρι των αρχών της Ενεστώσεως (ΙΟ΄) εκατονταετηρίδος* (εν Κωνσταντινουπόλει 1867), Αθήνα 1992², σελ.88.

¹¹⁸ Νημάς, ό.π., σελ.293, 297 και 302.

¹¹⁹ Μουγογιάννης Ι. Γιάννης, " *Η Παιδεία στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία*", *ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Ε΄*, Λάρισα 1983, σελ.61. Πρβλ. Μάγνης, ό.π., σελ.69-70.

¹²⁰ Βλ. και Leake, ό.π., σελ. 106 (1809), Σπεράντσας, ό.π., σελ. 170 (για τον Αργύρη Φιλιππίδη [το 1815], Λεονάρδος, ό.π., σελ. 89 (το 1836). Επίσης βλ. Θωμάς Γιώργος, *Η ανέκδοτη χωρογραφία της ανατ. Θεσσαλίας από τον Γρηγόριο Κωνσταντά. Ένα χειρόγραφο του 1838*, Βόλος 1991, σελ. 43.

προσόδων, αλλ' ουχί και αξίως της πάλαι ποτέ φήμης»¹²¹. Η αναφορά του Σχολαρίου κατά την οποία φαίνονταν οι δυσκολίες λειτουργίας των σχολείων συμφωνεί με τις πληροφορίες που μας δίδονται από τον Νικόλαο Ι. Μάγνη (πρίν από τον Δωρόθεο Σχολάριο), κατά τον οποίο η φθίνουσα πορεία της λειτουργίας των σχολείων οφειλόταν στην κακή διαχείριση των πόρων για χρήση των σχολείων από τους προκρίτους των Μηλεών, ο ίδιος δε σχολίαζε δυσμενώς την κατάσταση αυτή γράφοντας χαρακτηριστικά ότι στις Μηλιές η άλλοτε ακμάζουσα Σχολή «ευρίσκεται πρό πολλών ετών έρημος διδασκάλων, πλήν ενός αλληλοδιδακτικού».¹²²

Ερευνώντας τώρα τα ονόματα των δασκάλων που δίδαξαν στις Μηλιές, εκτός από τους δύο ιερομονάχους Άνθιμο και Ζαχαρία που ήδη αναφέρθηκαν γνωρίζουμε ότι κατά το έτος 1794-1795 δίδαξε εκεί ο Δανιήλ Φιλιππίδης¹²³. Από τις αρχές του 19ου αιώνα και έπειτα γνωρίζουμε ότι κατά τα έτη 1811-1821 δίδαξε στη Σχολή της και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο οποίος συνέχισε να διδάσκει εκεί και μετά την επιστροφή του από την ελεύθερη Ελλάδα, κατά τα έτη 1834-1844. Κατά τα έτη 1801-1804 δίδαξε στις Μηλιές και ο Άνθιμος Γαζής¹²⁴. Άλλος γνωστός δάσκαλος που δίδαξε στις Μηλιές ήταν ο Αλέξανδρος Ι. Πέζαρος Οικονομίδης κατά την περίοδο 1835-1839 και 1843-1857¹²⁵. Με βάση νεότερες έρευνες, το χρονικό διάστημα 1856-1859 και 1873-1877 δίδαξε στο αλληλοδιδακτικό σχολείο των Μηλεών ο Παναγιώτης Ι. Μαργαρώνης, ενώ κατά το έτος 1880-1881 στο ίδιο σχολείο ο Θεολόγος Ι. Βογιατζής¹²⁶. Άλλα ονόματα δασκάλων, είτε για τα σχολεία είτε για το Παρθεναγωγείο των Μηλεών, δεν έχουν γίνει ως σήμερα γνωστά. Γνωστότεροι λόγιοι που υπήρξαν μαθητές στις Μηλιές ήταν ο Ζήσης Θεοδοσιάδης Παχάρνικος¹²⁷ και ο ιεροδιάκονος Ισίδωρος, παλαιός μαθητής του Γρ. Κωνσταντά, ενώ βοηθοί του Γρ. Κωνσταντά (δάσκαλοι) και πρώην μαθητές του ήταν ο Γεώργιος Παπαβασιλείου και ο εφημέριος Τιμόθεος, τον Ισίδωρο μάλιστα ο

¹²¹ Σχολάριος, ό.π., σελ. 214. Πιθανή χρονολογία ίδρυσης του Παρθεναγωγείου των Μηλεών δεν είναι ως σήμερα γνωστή.

¹²² Μάγνης, ό.π., σελ.69-70.

¹²³ Νημάς, ό.π., σελ.294.

¹²⁴ Ό.π. σελ.298 (για τον Γρηγόριο Κωνσταντά) και σελ.303 (για τον Άνθιμο Γαζή).

¹²⁵ Ό.π., σελ. 287-288. Για τον Α.Πέζαρο βλ. και το φάκελλο Θ 14 της Βιβλιοθήκης των Μηλεών, όπως επίσης και το φάκελλο Ρ 168 (Αρχείο Τυρνάβου/ ΕΒΕ).

¹²⁶ Αντωνίου, ό.π., σελ.40.

¹²⁷ Ευαγγελίδης, ό.π., σελ.212. Πρβλ. Νημάς, ό.π., σελ.95 και 306, Μότσιου, ό.π., σελ.146-147.

Γρηγόριος Κωνσταντάς τον θεωρούσε ως τον πλέον άξιο να τον διαδεχθεί στη διεύθυνση της Σχολής των Μηλεών¹²⁸.

Για τα σχολεία και τους δασκάλους του χωριού *Πρόπαν* δεν υπάρχουν στοιχεία ως τα μέσα του 18ου αιώνα. Ο Δωρόθεος Σχολάριος στην καταγραφή του για το Πρόπαν τόνιζε την εκεί ανυπαρξία σχολείου αναφέροντας «*δυστυχώς άνευ σχολής τινός*»¹²⁹, ενώ αργότερα άλλη πηγή (Ν. Ρηματισίδης) κατέγραψε ότι λειτουργούσε αλληλοδιδασκτικό σχολείο «*ατάκτως διατηρούμενον*»¹³⁰. Για τα σχολεία και τους δασκάλους του *Νεοχωρίου* δεν υπάρχουν δυστυχώς στοιχεία για τα τέλη του 18ου αιώνα και για το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, από τα μέσα όμως του 19ου αιώνα και έπειτα έχουμε πολλές πληροφορίες. Βάσει στοιχείων τα οποία έκανε γνωστά η έρευνα, φαίνεται ότι λειτουργούσε αλληλοδιδασκτικό σχολείο στο Νεοχώρι από τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα, ως πρώτος μάλιστα δάσκαλος εκεί αναφέρεται ο *Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης*, ο οποίος πιθανότατα προσλήφθηκε από την κοινότητα για να διδάξει στο σχολείο μετά το 1855, η υπηρεσία του δε αυτή περισσότερο εικάζεται παρά πιστοποιείται, λόγω του ότι ευρέθηκε στο φάκελλο με το διατηρηθέν αρχείο του μια χειρόγραφη μετάφραση που ο ίδιος έκανε σε αρχαίο κείμενο με την ημερολογιακή ένδειξη «*Εν Νεοχωρίω 1857, Μαΐου 1*»¹³¹. Κατά την καταγραφή του Δωροθέου Σχολαρίου στο Νεοχώρι υπήρχε «*σχολείον μόνον Αλληλοδιδασκτικόν*»¹³², ενώ αργότερα ο Νικόλαος Ρηματισίδης κατέγραψε ότι υπήρχε εκτός του αλληλοδιδασκτικού σχολείου *ελληνικό και Παρθεναγωγείο*¹³³. Άλλος δάσκαλος ο οποίος γνωρίζουμε σήμερα ότι υπηρέτησε στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Νεοχωρίου ήταν ο *Ιωάννης Α. Μπόρας*, κατά τα έτη 1877-1879.¹³⁴

Στο γειτονικό με το Νεοχώρι χωριό *Νιάου (σήμερα Αφέτες)* βάσει της καταγραφής του Σχολαρίου δεν υπήρχε σχολείο, χαρακτηριστικά μάλιστα ανέφερε: «*δυστυχώς σχολείον δεν υπάρχει*»¹³⁵. Αντίθετα, ο Νικόλαος Ρηματισίδης κατέγραψε – λίγα χρόνια αργότερα – ένα

¹²⁸ Ευαγγελίδης, *ό.π.*, σελ.210 και σημ.1 της ίδιας σελίδας.

¹²⁹ Σχολάριος, *ό.π.*, σελ.214.

¹³⁰ Χαρίτος, *ό.π.*, σελ. 74.

¹³¹ Λιάπης, «*Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης...*» *ό.π.*, σελ. 94, Αντωνίου, *ό.π.*, σελ. 40.

¹³² Σχολάριος, *ό.π.*, σελ. 214.

¹³³ Ρηματισίδης, *ό.π.*, σελ. 32.

¹³⁴ Χαρίτος, *ό.π.*, ομοίως σελ. 74.

¹³⁵ Σχολάριος, *ό.π.*, σελ. 215.

αλληλοδιδασκτικό¹³⁶. Δάσκαλοι στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο του χωριού υπηρέτησαν κατά τα έτη 1866-1874 ο Ιωάννης Α. Μπόρας και από τα μέσα του 1877 ως την απελευθέρωση της Θεσσαλίας και εξής (7/1877 ως 8/1882) ο Ιωάννης Κ. Αντωνιάδης¹³⁷.

Για την Αργαλαστή, πρό της καταγραφής του Δωροθέου Σχολαρίου, δεν έχουμε πληροφορίες για τα σχολεία της και ονόματα δασκάλων, μπορούμε πάντως να υποθέσουμε – βάσει της καταγραφής του – ότι σχολείο λειτουργούσε εκεί από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής. Ο Σχολάριος κατέγραψε δύο σχολεία: « (...) Αλληλοδιδασκτικόν και Ελληνικόν μικρού λόγου αξίας, διατηρούμενα εκ εκκλησιαστικών προσόδων»¹³⁸. Η αδιαφορία των κατοίκων της Αργαλαστής για την ίδρυση σχολείων – παρ' όλη την οικονομική τους άνεση – είχε ήδη επικριθεί και νωρίτερα, όπως αναφερόταν σε πηγές προ της Επανάστασης (1815), συμφώνως με τις οποίες οι κάτοικοι ήταν « (...) αμαθείς, και δεν παραγαπούν να μάθουν εκείνα οπού δεν ξέρουν...»¹³⁹. Ο Σχολάριος τόνιζε ιδιαιτέρως την ανάγκη βελτίωσης των σχολείων της Αργαλαστής αναφέροντας ότι οι κάτοικοι «δύνανται εάν θέλωσι φιλοτιμούμενοι, να βελτιώσωσι τα εν τη κωμοπόλει αυτών σχολεία, να συστήσωσι δε και Παρθεναγωγείον, πολύ αναγκαίον και ωφέλιμον»¹⁴⁰. Μεταγενέστερη πηγή (ο Νικόλαος Ρηματισίδης) κατέγραψε τρία σχολεία: «ελληνικόν, αλληλοδιδασκτικόν και Παρθεναγωγείον»¹⁴¹, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι προ του 1874 είχε ιδρυθεί στην Αργαλαστή και Παρθεναγωγείο για την εκπαίδευση των κοριτσιών.

Έχοντας εν τούτοις αμεσότερη αντίληψη της περιοχής και των κατοίκων της Αργαλαστής, ο Ν. Ρηματισίδης εξέφρασε στην καταγραφή του και τους εξής αξιολογικούς συλλογισμούς: «η Αργαλαστή έπρεπε να έχει σχολαρχείον τουλάχιστον με τρεις διδασκάλους, δύο αλληλοδιδασκτικά σχολεία, και Παρθεναγωγείον· αλλά κατά δυστυχίαν, ας το ομολογήσωμεν καίτοι μετά λύπης, ο φθόνος και η ζηλοτυπία εμποδίζει τους κατοίκους να ιδωσι την αλήθειαν, διό και μένουσιν εισέτι όλως αμόρφωτοι και αγροίκοι, όνειδος όντες και εξουθένημα των άλλων, ενώ απ' εναντίας έπρεπε να ώσιν επίζηλοι, καθ' όσον και δημοσίας προσόδους έχουσι, και ιδίως έκαστος πολίτης είναι κατά το μάλλον και ήττον εύπορος. Οι

¹³⁶ Χαρίτος, ό.π., επίσης σελ. 74.

¹³⁷ Αντωνίου, ό.π., ομοίως σελ. 40.

¹³⁸ Σχολάριος, ό.π., σελ. 215.

¹³⁹ Σπεράντσας, ό.π., σελ. 175 (για τον Αργύρη Φιλιππίδη).

¹⁴⁰ Σχολάριος ό.π., ομοίως σελ.215.

¹⁴¹ Ρηματισίδης, ό.π.,σελ.32.

κάτοικοι της κωμοπόλεως ταύτης είναι ζωηροί, εύρωστοι και φιλομαθείς, αλλά και ολίγον φθονεροί...». ¹⁴²

Μόνο δύο ονόματα δασκάλων που υπηρέτησαν στα σχολεία της Αργαλαστής έχουμε ως σήμερα γνωστά. Κατά τα έτη 1872-1881 (και εξής, ως το 1884) δάσκαλος στο αλληλοδιδακτικό σχολείο της Αργαλαστής ήταν ο *Αναγνώστης Κ. Παρρησιάκης*¹⁴³, ενώ κατά τα έτη 1876-1880 (και εξής, ως το 1882) διευθυντής στο ελληνικό της σχολείο ήταν ο *Λεωνίδας Κουκουσέλης*.¹⁴⁴

Συνεχίζοντας την έρευνα για τα επόμενα χωριά, τα σχολεία και τους δασκάλους τους – βάσει της σειράς καταγραφής τους από τον Δωρόθεο Σχολάριο – δεν έχουμε ως σήμερα στοιχεία και πληροφορίες για τα χωριά *Μετόχι, Πίρι και Πιστινίκα*, τόσο από τον ίδιο τον Σχολάριο όσο και από άλλες πηγές, προγενέστερες ή μεταγενέστερες αυτού. Ο Σχολάριος για το *Μετόχι* ανέφερε ότι είναι «άνευ ουδενός σχολείου», για το *Πίρι (Μπίρ)* ότι είναι «άνευ σχολείου» και για την *Πιστινίκα* (σήμερα *Ξυνόβρυση*) ότι είναι επίσης «άνευ σχολείου»¹⁴⁵.

Για τη *Συκή* και τα σχολεία της υπάρχουν μερικές έμμεσες αναφορές για την ύπαρξη δασκάλων και μαθητών εκεί κατά την διάρκεια του πρώτου μισού του 19ου αιώνα. Πρώτη μαρτυρία υπάρχει σε κάποια ενθύμηση του 1806 η οποία βρίσκεται σε βιβλίο του Αρχείου του ναού του Αγίου Γεωργίου της Συκής και που την έγραψε ο ιερομόναχος *Δαβίδ* από την Συκή, ηγούμενος στη Μονή του Τιμίου Προδρόμου του χωριού την περίοδο 1795-1810¹⁴⁶.

Στην ενθύμηση αναφέρεται συγκεκριμένα ότι:

«εδιδάχθησαν των συνετών οι παίδες και κατά το τρέχον Σωτήριο έτος 1806 τα ιερά γράμματα και τας πράξεις και την ανάγνωσιν και την μουσικήν κλίμακαν παρ' εμού του ελαχίστου.

¹⁴² Ομοίως, σελ.32.

¹⁴³ Αντωνίου, ό.π., σελ.40.

¹⁴⁴ Αντωνίου, ό.π.,σελ.41.

¹⁴⁵ Σχολάριος, ό.π., σελ.215. Ούτε ο Νικ. Ρηματισίδης (1874),ούτε επίσης και ο Νικ. Γεωργιάδης (1880) κατέγραψαν την ύπαρξη σχολείου στα χωριά αυτά. Υπάρχουν ενδείξεις ότι στην Πιστινίκα υπηρέτησε ως δάσκαλος τα έτη 1870-1871 ο Γεώργιος Ρηματισίδης. Βλ. επίσης και: Ζαχαρός Ν. Απόστολος. «Ο παπα-Γιώργης Ρηματισίδης...», ό.π.,σελ.264 και του ιδίου: «Εκπαιδευτικές προσπάθειες...», σελ.231.Πρβλ.Χαρίτος, ό. π., σελ.78.

¹⁴⁶ Ζαχαρός, «Εκπαιδευτικές προσπάθειες...», ό.π., σελ.226-227.

Δαβίδ ιερομόναχος και τάχα ηγούμενος.»¹⁴⁷

Από την ανωτέρω ενθύμηση συνάγεται ότι στη διδασκαλία του ο ιερομόναχος Δαβίδ δίδαξε στους μαθητές τα «ιερά γράμματα», δηλαδή αποσπάσματα από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη (και ίσως κάποια πατερικά κείμενα), τους έμαθε τις βασικές αριθμητικές πράξεις ενώ δίδαξε επίσης βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική και ανάγνωση, η γνώση της οποίας ήταν απαραίτητη και βασική για την ενασχόληση με όλα τα προηγούμενα αντικείμενα. Η έκφραση «και κατά το τρέχον σωτήριο έτος 1806» μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι και κατά το προηγούμενο έτος (1805) ο Δαβίδ δίδαξε τους ίδιους ή άλλους μαθητές της Συκής, δεν μας βοηθά όμως να ξέρουμε ποιοι και πόσοι ήταν οι μαθητές, πού και πότε γίνονταν τα μαθήματα, πόσο διαρκούσε η διδασκαλία και αν αυτή γινόταν δωρεάν ή επ' αμοιβή, καθώς επίσης και ως πότε διήρκεσε στη Συκή αυτή η εκπαιδευτική προσπάθεια.

Δεύτερη μαρτυρία έχουμε και πάλι από μια ενθύμηση του 1834, την οποία μετέγραψε ο Ρήγας Καμηλάρις από παλιό εκκλησιαστικό βιβλίο της Συκής.¹⁴⁸ Στην ενθύμηση αυτή γινόταν λόγος για τον εφημέριο και γραμματοδιδάσκαλο της Συκής παπα-Γιώργη- ο οποίος καταγόταν από το Νεοχώρι – και για την αμοιβή του:

«1834. εφημέρβον¹⁴⁹ ο παπα-Γιώργης από το Νεοχώρι και Πηδαγωγός¹⁵⁰ εις τα πεδία για να διαβάζη, πήρε και μισθόν γρόσια τριακόσια και από δέκα οκάδες¹⁵¹ κρασί το κάθε σπίτι και από διό οκάδες μαγέρεμα¹⁵² πέντε λουτσέκια¹⁵³ σιτάρι».

Από την παραπάνω ενθύμηση συμπεραίνουμε ότι το 1834 η Συκή είχε δάσκαλο, τον οποίο μάλιστα πλήρωνε και πολύ καλά ενώ ο δάσκαλος ταυτοχρόνως με τα διδασκαλικά του καθήκοντα εκτελούσε και εκείνα του εφημερίου. Τα μαθήματα γίνονταν το πιθανότερο στην εκκλησία του χωριού ή σε κάποιο άλλο εκκλησιαστικό οίκημα, κατά την προφορική όμως –ως

¹⁴⁷ Η ενθύμηση είναι γραμμένη στο φύλλο 6^α, που έχει εκπέσει από ένα βιβλίο με τίτλο «ΜΟΥΣΙΚΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ» (που εκδόθηκε πριν από το 1800), το οποίο βρίσκεται σήμερα στο Αρχείο του ναού του Αγίου Γεωργίου της Συκής.

¹⁴⁸ Κορδάτος, ό.π., σελ. 595-596. Πρβλ. Ζαχαρός, «Εκπαιδευτικές προσπάθειες...», ό.π. σελ. 227-228.

¹⁴⁹ Εφημέρβον=εφημερεύων.

¹⁵⁰ Πηδαγωγός= παιδαγωγός (γραμματοδιδάσκαλος).

¹⁵¹ Οι δέκα οκάδες ισοδυναμούν με 10 X 1280 γραμ.=12,800 κιλά (12 κιλά και 800 γραμμάρια).

¹⁵² Μαγέρεμα= όσπρια (παντός είδους).

¹⁵³ Λουτσέκι (ή αλτσέκι), παλιά μονάδα μέτρησης του βάρους των δημητριακών ίση με 24 οκάδες, δηλαδή με 30, 720 κιλά (30 κιλά και 720 γραμμάρια), την οποία χρησιμοποιούσαν επί Τουρκοκρατίας και στο Πήλιο. Πέντε λουτσέκια ισοδυναμούν με 153,600 σημερινά κιλά (153 κιλά και 600 γραμμάρια).

σήμερα - παράδοση, το σχολείο λειτούργουσε στη Μονή του Τιμίου Προδρόμου. Φαίνεται ότι σχολείο λειτούργουσε στη Μονή και γύρω στο 1840, όπως φαίνεται και από παλιά πρόθεση – παρρησία της, όπου ανάμεσα στα μνημονευόμενα ονόματα υπάρχουν σημειώσεις της ελληνικής γραμματικής τριτοκλίτων ουσιαστικών, ενώ σε άλλες σελίδες υπάρχουν γραμμένες απλές αριθμητικές πράξεις (πρόσθεση, αφαίρεση κτλ.) καθώς και η οκτάβαθμη κλίμακα (NH, ΠΑ, ΒΟΥ, ΓΑ, ΔΗ, ΚΕ, ΖΩ, ΝΗ) της βυζαντινής μουσικής¹⁵⁴. Το γεγονός αυτό, της ύπαρξης δηλαδή σημειώσεων στα κενά των φύλλων των εκκλησιαστικών βιβλίων, δείχνει ότι υπήρχε έλλειψη χαρτιού στη Μονή του Τιμίου Προδρόμου και ότι οι μοναχοί αναγκάζονταν να χρησιμοποιούν οποιοδήποτε κενό (άγραφο) χώρο για τις σημειώσεις τους κατά την διδασκαλία τους, ασχέτως αν αυτός υπήρχε σε εκκλησιαστικά βιβλία. Η πιο πρόσφατη ενθύμηση για την ύπαρξη σχολείου στη Συκή αναφέρεται στα μέσα του 19ου αιώνα (1849-1859) και είναι γραμμένη σε ένα έντυπο «Μηνιαίον Απριλίου (Βενετία 1779)», το οποίο βρίσκεται ως σήμερα στο Αρχείο του ναού του Αγίου Γεωργίου της Συκής¹⁵⁵. Στην ενθύμηση αναγράφονται τα εξής:

«1850. Απριλίου 17. εκατεστάθην Διδάσκαλος εις το παρόν χωρίον Μαχαλαί¹⁵⁶ Συκή και εδίδαξα τα παιδιά εν ολόκληρον έτος, το χίλια οχτακόσια τεσσαράκοντα ενέα. Το γράφω διά θύμωσιν ο αυτός, ο παπα – Γεώργιος Ευσταθίου¹⁵⁷ ο αγίου Γεώργιος».

Το σχολείο της Συκής λειτούργουσε με ευθύνη της ενορίας και των δημογερόντων του χωριού και τα μαθήματα γίνονταν στο ναό του Αγίου Γεωργίου και στα κελλιά, δηλαδή στο προσκείμενο στη βορειοδυτική πλευρά του ναού κτίσμα.

¹⁵⁴ Ζαχαρός, «Εκπαιδευτικές προσπάθειες...», ό.π., σελ.228.Βλ.και του ιδίου: «Η παρρησία της Μονής του Τιμίου Προδρόμου της Συκής», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 28, Λάρισα 1995 σελ.251 (και ανάτυπο).

¹⁵⁵ Ζαχαρός, «Ο παπα-Γιώργης Ρηματισίδης...», ό.π.,σελ.261 και: «Εκπαιδευτικές προσπάθειες...», ό.π., σελ.228.Βλ.επίσης του ιδίου: Κατάλογος των παλαιτύπων βιβλίων του ιερού ναού του Αγίου Γεωργίου της Συκής μετά και των χειρογράφων σημειωμάτων των ενθυμήσεων αυτών, Βόλος 1992, σελ.29

¹⁵⁶ Μαχαλές (τουρκ.*mahala*)= συνοικία.

¹⁵⁷ Ο Γεώργιος Ρηματισίδης σε μερικές περιπτώσεις υπέγραφε με το πατρώνυμό του ως Γεώργιος Ευσταθίου, ενώ σε άλλες ως Γεώργιος Ε. Ρηματισίδης (ή Γεώργιος Ε.Ρηματισόπουλος),αυτό δε οφειλόταν στο γεγονός ότι δεν υπήρχαν ακόμη δημοτολόγια στο Πήλιο και σε όλη την υπόλοιπη Θεσσαλία για την οριστικοποίηση των επωνύμων, η οποία έγινε μετά από το 1881.

Εκτός από τις ενθυμήσεις, ο Γεώργιος Ρηματισίδης, έγραψε στη γενέτειρά του Συκή τα «Απομνημονεύματα» (την αυτοβιογραφία του) τον Απρίλιο του 1863¹⁵⁸, χωρίς να γνωρίζουμε πότε είχε επανέλθει στη Συκή, αφού το φθινόπωρο του 1850 βρισκόταν στο Γαρδίκι (σημερινή Πελασγία) της Φθιώτιδας¹⁵⁹. Από το 1871 ως τις αρχές του 1878 ο Γεώργιος Ρηματισίδης δίδαξε ξανά στο σχολείο της Συκής. Τον Ιανουάριο του 1878 διέκοψε τη διδασκαλία του στη Συκή και συμμετείχε ως οπλαρχηγός στην εξέγερση της Θεσσαλομαγνησίας κατά των Τούρκων. Στη μάχη της Μακρινίτσας (17/9/1878) ο Γεώργιος Ρηματισίδης τραυματίστηκε πολύ σοβαρά στο δεξί του πόδι από τους Τούρκους και κρυφά με ένα καΐκι μεταφέρθηκε στο Βόλο και από εκεί- μέσω του επιτηρούμενου Παγασητικού κόλπου- έφθασε στην ελεύθερη Ελλάδα, στην παραλία του Μαλιακού κόλπου. Από τη Φθιώτιδα μεταφέρθηκε ευσπευσμένα για περίθαλψη στο νοσοκομείο «Ευαγγελισμός» της Αθήνας, όπου η κατάστασή του δεν βελτιώθηκε και απεβίωσε εκεί στα τέλη του Μαΐου του 1878. Αξίζει να σημειωθεί ότι η τότε βασίλισσα της Ελλάδος Όλγα τον επισκέφθηκε στο νοσοκομείο, προσφερόμενη να τον βοηθήσει για να πάρει κάποια τιμητική σύνταξη, αλλά εκείνος δεν τη δέχθηκε διότι, όπως είπε, πολέμησε για την ελευθερία της πατρίδας του.¹⁶⁰

Σώζονται ως σήμερα στο Αρχείο του ναού του Αγίου Γεωργίου της Συκής και μερικά έμμετρα σημειώματα του Γεωργίου Ρηματισίδη, σχετικά με τη διαδικασία της διδασκαλίας. Ένα από αυτά είναι και το παρακάτω, γραμμένα σε έντυπη «Παρακλητική» τυπωμένη το 1770 στη Βενετία, στη σελίδα 2 του παράφυλλου των τίτλων: «*Μαθημάτων φρόντιζε καί μή χρημάτων. Τά γάρ καλά μαθήματα φέρουσιν τά χρεϊματα. Ο θέλον γράμματα μαθείν καί τεχνηκόν κωνδύλει*¹⁶¹, θέλει πολλάς υπομονάς, θέλει πολλάς ημέρας τότε νά μάθη ο μαθητής καί τέλυος νά γένη».¹⁶²

¹⁵⁸ Τα εξέδωσε το 1959 στον Βόλο ο Βαγγέλης Σκουβαράς με τον τίτλο: «**Το χρονικό της Συκής**» από το χειρόγραφο που του παραχώρησε απόγονος του Γ. Ρηματισίδη. Το χειρόγραφο το αποτελούσαν 165 αριθμημένες σελίδες με 16 στίχους εκάστη, γραμμένες στην καθαρεύουσα με καλλιγραφικά γράμματα. Δυστυχώς σήμερα αγνοείται η τύχη αυτού του πολύτιμου χειρογράφου.

¹⁵⁹ Ζαχαρός, «**Ο παπα-Γιώργης Ρηματισίδης...**», ό.π., σελ. 262-263 και: «**Εκπαιδευτικές προσπάθειες...**», ό.π., σελ. 230-231.

¹⁶⁰ Για τη συμμετοχή του Γεωργίου Ρηματισίδη ως οπλαρχηγού στην επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας το 1878 βλ. και Ζαχαρός, «**Ο παπα-Γιώργης Ρηματισίδης...**», ό.π., σελ.264-267.

¹⁶¹ **Τεχνηκόν κωνδύλει**= τεχνικό κονδύλι. Σήμαινε το να μάθει ο κάθε μαθητής να γράφει καλά και σωστά.

¹⁶² Βλ. και Κορδάτος, ό.π., σελ.595.Πρβλ:Ζαχαρός, «**Εκπαιδευτικές προσπάθειες...**», ό.π., σελ.229. Για περισσότερα στοιχεία για τον Γ. Ρηματισίδη βλ. και του ιδίου: «**Ένας ιεροδιδάσκαλος στη Συκή το 1850. Συμβολή στην έρευνα της εκπαιδευτικής μας ιστορίας**», ΩΡΕΣ 70, Βόλος 1991.

Πρόκειται ασφαλώς για μια προτροπή προς τους μαθητές του, δεν αποκλείεται μάλιστα το βιβλίο στο οποίο ήταν γραμμένο το έμμετρο να αποτελούσε ένα εξ εκείνων με τα οποία μάθαιναν εκείνοι γράμματα, αφού ήταν άλλωστε τα μόνα σχεδόν βιβλία τα οποία μπορούσαν να προμηθευτούν εύκολα την εποχή εκείνη οι Έλληνες που ζούσαν σε απόμερες περιοχές, όπως η Συκή, μακριά από μεγάλες πόλεις ή κωμοπόλεις. Η προτροπή του Γ. Ρηματισίδη φανέρωνε το ζήλο του να παρακινήσει τους μαθητές του και να τους μεταδώσει την αγάπη του για τη μάθηση. Εκτός από το ανωτέρω βιβλίο, παρόμοιες παραινήσεις έγραψε και σε άλλα βιβλία, σε πολλά εκ των οποίων υπήρχαν και απλές αριθμητικές πράξεις: δύο προσθέσεις και από μια αφαίρεση, διαίρεση και πολλαπλασιασμός, αρκετές άλλες πράξεις καθώς διάσπαρτα δοκίμια αριθμητικών πράξεων.¹⁶³

Ο Δωρόθεος Σχολάριος δεν αναφέρθηκε καθόλου στην ύπαρξη σχολείου στη Συκή, κατά τον οποίον ήταν «άνευ σχολείου»¹⁶⁴. Μεταγενέστερη πηγή (ο Νικόλαος Ρηματισίδης το 1874) ανέφερε ότι: «*δια των προσόδων του μοναστηρίου ηδύνατο πολύ καλά η Συκή να διατηρή εν αλληλοδιδασκτικόν σχολείον αν δεν εσπαταλώντο εις άλλας ανάγκας πάντη αναρμόστους*»¹⁶⁵. Αυτές οι αναφορές μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι δεν λειτουργούσε σχολείο στη Συκή λίγο πριν από το 1881, εν τούτοις φαίνεται ότι λειτουργούσε εκεί σχολείο την άνοιξη του 1882, όπως αναφέρεται σε πηγές της εποχής. Το γεγονός αυτό οφειλόταν στο ότι την περίοδο 1878-1881 σημειώθηκαν στο Θεσσαλικό χώρο και ιδιαιτέρως στην περιοχή της Θεσσαλομαγνησίας διάφορα γεγονότα τα οποία δεν ευνοούσαν εκπαιδευτικές προσπάθειες.

Για το Λαύκο δεν υπάρχουν στοιχεία για τα σχολεία και τους δασκάλους πολύ πριν από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Η πρώτη άμεση (επίσημη) μαρτυρία για την ύπαρξη σχολείου στο Λαύκο καταγράφηκε από τον Δωρόθεο Σχολάριο, κατά το οποίο στον Λαύκο υπήρχε «*σχολείον αλληλοδιδασκτικόν, διατηρούμενον εκ των εκκλησιαστικών προσόδων*». Ο ίδιος εν τούτοις έκρινε ότι «*Ενταύθα είναι ανάγκη συστάσεως ελληνικού και Παρθεναγωγείου, και εύκολον είναι, αν φιλοτιμηθέντες οι Λαυκιώται θελήσωσιν*»¹⁶⁶. Κάτοικοι του Λαύκου οι οποίοι αποδήμησαν στην Κωνσταντινούπολη κατά τα μέσα του 19ου αιώνα και

¹⁶³ Ζαχαρός, *Κατάλογος των παλαιούτων βιβλίων...*, ό.π.,σελ.11,15,23 και 27. Του ιδίου: «*Εκπαιδευτικές προσπάθειες...*» σελ.230.

¹⁶⁴ Σχολάριος, ό.π., σελ.216.

¹⁶⁵ Χαρίτος, ό.π., σελ.77, Αντωνίου ό.π., σελ.44-45 (με αναφορά στις πηγές)

¹⁶⁶ Ό.π., ομοίως σελ.216.

νωρίτερα, ίδρυσαν – κατά την περίοδο της αρχιερατείας του Δωρόθεου Σχολάριου στη Μητρόπολη της Δημητριάδος (1858-1870), πιθανόν γύρω στα 1860 – σύλλογο για την προστασία των γραμμάτων στην ιδιαίτερη πατρίδα τους με την ονομασία «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Λαύκου». Σκοπός του συλλόγου αυτού ήταν η ενίσχυση της εκπαίδευσης στο Λαύκο και η ίδρυση και λειτουργία αξιόλογου σχολείου, προστάτης του δε ανακηρύχθηκε ο Άγιος Σπυρίδων, η εικόνα του οποίου φιλοτεχνήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και σήμερα βρίσκεται στην εκκλησία της Γεννήσεως της Θεοτόκου του χωριού. Το 1864 επίσης με χρήματα του ιδίου συλλόγου φιλοτεχνήθηκε η εικόνα των Τριών Ιεραρχών, προστατών των γραμμάτων, που βρίσκεται ως σήμερα στο δημοτικό σχολείο του Λαύκου (αλληλοδιδασκτικό) δίπλα στην εκκλησία της Γεννήσεως της Θεοτόκου με 2 αίθουσες διδασκαλίας και ένα υπόγειο κάτω από τη μία αίθουσα¹⁶⁷.

Η επόμενη αναφορά για το Λαύκο έγινε από τον Νικόλαο Ρηματισίδη, κατά τον οποίο στο Λαύκο υπήρχε αλληλοδιδασκτικό σχολείο «μετά φιλοκαλίας οικοδομημένον» ο ίδιος δε πρόσθετε χαρακτηριστικά ότι «ο Λαύκος έχει δημοσίους προσόδους αρκετάς προς διατήρησιν ου μόνον αλληλοδιδασκτικού, αλλά και ελληνικού σχολείου και Παρθεναγωγείου, και όμως συμβαίνει όλως το εναντίον και το λυπηρόν είνε ότι κατόπιν όπου δεν φροντίζουν να συστήσωσι τα απολύτως ταύτα αναγκαία σχολεία, παραμελούν ουδ' όλως διόλου και το αλληλοδιδασκτικόν, θεωρώντες αυτό ως περιττόν...»¹⁶⁸. Όσον αφορά ονόματα δασκάλων που δίδαξαν στο σχολείο του Λαύκου, ο μόνος γνωστός ως σήμερα δάσκαλος στο σχολείο του Λαύκου ήταν τα έτη 1868-1869, 1872, 1875 και 1879 ο Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης¹⁶⁹, ενώ για τις άλλες περιόδους η ως σήμερα έρευνα δεν έχει αποδώσει καρπούς.

Για το Προμύρι (κατά τον Σχολάριο καταγραφέν ως Προμήρι), πρώτη αναφορά για την ύπαρξη και λειτουργία σχολείου μαρτυρείται από το 1811, με δάσκαλο τον Αναγνώστη Σταμάτη¹⁷⁰. Η αμέσως επόμενη αναφορά για το σχολείο του είναι εκείνη της καταγραφής του

¹⁶⁷ Λαμπαδάρης Ε. Δημήτριος, *Γενέθλια Γη. Ο Λαύκος. Το αρχοντοχώρι του Πηλίου*, Αθήνα 1996, σελ.90-91.

¹⁶⁸ Ρηματισίδη, ό.π., σελ.33.

¹⁶⁹ Αντωνίου, ό.π., σελ.40. Βλ. επίσης: Λιάπης Κώστας, «Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης (1836-1911)...» ό.π., σελ.95-96 και 114. Κατά την έμμεση αναφορά του Αγγελίδη, ο αδελφός του Αγγελής Αγγελίδης, όντας μαθητής του ελληνικού σχολείου, αντέγραψε εκεί (στο Λαύκο;) απόσπασμα από μια Γραμματική στα 1845. Η αναφορά αυτή μας βοηθά να υποθέσουμε ότι στο Λαύκο πιθανόν να λειτουργούσε ήδη σχολείο προ του 1850, ένας δε από τους μαθητές του πιθανόν να ήταν ο αδελφός του Κων. Γ. Αγγελίδης. Βλ. επίσης ό.π., σελ.114, σημ.34.

¹⁷⁰ Θωμάς Γιώργος, *Ο Πηλιορείτης οπλαρχηγός Γιώργης Ζορμπάς*, Βόλος 1983, σελ.17, σημ.3. Βλ. επίσης του ιδίου: «Εκπαιδευτικές προσπάθειες...», ό.π., σελ.22.

Δωροθέου Σχολαρίου, κατά τον οποίο στο Προμύρι υπήρχε «*σχολείον Αλληλοδιδασκτικόν μόνον, διατηρούμενον υπό της Κοινότητος*». ¹⁷¹ Συμφώνως με τις παραδόσεις του Προμυρίου, το διδακτήριο του σχολείου στο Προμύρι έγινε με την συνδρομή του αποδήμου στη Ρουμανία Προμυριώτη εμπόρου *Νικολάου Κωνσταντινίδη* γύρω στα 1850, αν και το πιθανότερο είναι ότι λειτουργού- σε εκεί σχολείο –όπως αναφέρθηκε προηγουμένως– από παλαιότερα, αλλά δεν είχε δικό του διδακτήριο και δεν είναι γνωστή η ακριβής χρονολογία της ίδρυσης και της λειτουργίας του για πρώτη φορά ¹⁷². Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι για την ανέγερση του διδακτηρίου στο Προμύρι (το 1850) σημαντικό ήταν και το χρηματικό ποσό που κατέβαλλαν οι Προμυριώτες ιερομόναχοι *Ευγένιος* και *Ναθαναήλ* ¹⁷³.

Εκτός από τον *Αναγνώστη Σταμάτη*, ο μοναδικός δάσκαλος που γνωρίζουμε ως σήμερα από την έρευνα ότι υπηρέτησε στο σχολείο του Προμυρίου είναι ο *Δήμος Οικονομίδης*, κατά το διάστημα 1879-1881 (και εξής, ως τον Μάιο του 1882) ¹⁷⁴.

Κλείνοντας την έρευνά μας για το 1ο τμήμα (μεσημβρινό) για τα σχολεία των κωμπούλων και των χωριών του Βόλου με βάση την καταγραφή του Δωροθέου Σχολαρίου, αναφερόμενοι στα σχολεία και τους δασκάλους στο *Τρίκερι* γνωρίζουμε ότι η πρώτη μνεία για σχολείο στο Τρίκερι έγινε από τον Δωρόθεο Σχολάριο κατά τον οποίο το Τρίκερι είχε «*σχολείον δε μόνον αλληλοδιδασκτικόν*» ¹⁷⁵, ο ίδιος δε ανέφερε επίσης ότι «*οι Τρικεριώται δύνανται δια της συμπνοίας και φιλομουσίας να συστήσωσι και ελληνικόν, και Παρθεναγωγείον, δαπανώντες τα ουκ ευκαταφρόνητα εισοδήματα του ιερού Μοναστηρίου της Ευαγγελίστριας εις σύστασιν και διατήρησιν σχολείων εν τη Κοινότητι αυτών*» ¹⁷⁶. Ο Νικόλαος Ρηματισίδης αργότερα (1874) έκανε μνεία ότι στο Τρίκερι λειτουργούσε «*αλληλοδιδασκτικό σχολείο αξιευπαίνως*» ¹⁷⁷. Όσον αφορά τους δασκάλους του σχολείου στο

¹⁷¹ Σχολάριος, ό.π., σελ. 216.

¹⁷² Θωμάς, «*Εκπαιδευτικές προσπάθειες...*», ομοίως σελ.22.

¹⁷³ Βατοπεδινός Ματθαίος, *Η εν τη περιοχή του Προμυρίου κειμένη ιερά Μονή του εν Αγίοις πατρός ημών Σπυρίδωνος επισκόπου Τριμυθούντος του θαυματοουργού*, Θεσσαλονίκη 1973, σελ.21. Πρβλ.επίσης: Θωμάς, «*Εκπαιδευτικές προσπάθειες...*», ό. π., σελ.24.

¹⁷⁴ Αντωνίου, ό. π., σελ. 40.

¹⁷⁵ Σχολάριος, ό.π., σελ. 217.

¹⁷⁶ Ό.π.,ομοίως σελ.217.

¹⁷⁷ Χαρίτος, ό.π., σελ. 76. Νεότερα στοιχεία της έρευνας αναφέρουν ότι εκτός του αλληλοδιδασκτικού σχολείου που λειτουργούσε γύρω στο 1870 στο Τρίκερι, το 1871 λειτουργούσε εκεί και ελληνικό σχολείο. Βλ. Νημάς, ό.π., σελ.286, σημ.286 (με αναφορά στην πηγή και σε άλλο ερευνητή).

Τρίκερι, ο μόνος δάσκαλος που είναι γνωστός από την έρευνα που έχει γίνει ως σήμερα είναι ο αλληλοδιδάσκαλος *Ιωάννης Οικονόμος* (6.10.1880-18.8.1882)¹⁷⁸.

α) *Τμήμα 2ον Κωμοπόλεις και χωριά του Βόλου.*

Τμήμα ανατολικόν.

Στη Ζαγορά, το μεγαλύτερο από τα χωριά του Πηλίου, είχε ιδρυθεί το 1777 το φημισμένο «*Ελληνομουσείο*», το οποίο αποτελεί αντικείμενο έρευνας σε ιδιαίτερο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης. Εν τούτοις είναι απαραίτητο να ερευνηθεί ιδιαίτέρως η ιστορία του σχολείου της και να αναφερθούν και όσα ονόματα εκ των δασκάλων της είναι ως σήμερα γνωστά.

Πρώτη αναφορά για σχολείο στη Ζαγορά είχε γίνει από τους *Δημητρίεις* (*Γρηγόριο Κωνσταντά και Δανιήλ Φιλιππίδη*) το 1791. Ανέφεραν χαρακτηριστικά: «*Οι Ζαγοριανοί είχαν παλαιόθεν σχολείο Ελληνικό, και το έχουν ακόμι· αυτό το σχολείο έκαμε τη Ζαγορά να ακουσθή στα έξω...*»¹⁷⁹. Η αμέσως επόμενη αναφορά έγινε από τον W.M. Leake το 1806, κατά τον οποίο στη Ζαγορά υπήρχε ένα από τα πέντε σχολεία που δίδασκαν ελληνική γλώσσα στο Πήλιο¹⁸⁰. Η τρίτη αναφορά είχε γίνει από τον *Αργύρη Φιλιππίδη* το 1815, κατά τον οποίο «*από τότε και λίγον μπροστά είχαν σχολείον καλόν, και το έχουν μέχρι την σήμεραν*»¹⁸¹. Κατά τον ίδιο, στη συνοικία του Αγίου Γεωργίου, μία από τις τέσσερις συνοικίες της Ζαγοράς, υπήρχε επίσης «*σχολείον, κτισμένο με σπίτια καλά, με μία σάλα αρκετή δια τους μαθητάς. Το σχολείον έχει και Εκκλησίαν, επ' ονόματι του Τιμίου Προδρόμου*»¹⁸². Οι επόμενες αναφορές έχουν γίνει το 1838 από το *Γρηγόριο Κωνσταντά*, κατά τον οποίον «*η Ζαγορά είχαν ανέκαθεν και έχει έτι και νύν σχολείον ελληνικόν και βιβλιοθήκην αξιόλογον...*»¹⁸³ και σε κάποια επιστολή του Νικολάου Κασσαβέτη προς το *Γρηγόριο Κωνσταντά* στις Μηλιές με ημερομηνία 18-7-1840 -που βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών –από όπου πληροφορούμαστε ότι στη Ζαγορά υπήρχε ‘‘σχολαρχείο’’ με σχολάρχη το Χριστόδουλο Γεωργιάδη. Το 1860 ο *Νικόλαος*

¹⁷⁸ Αντωνίου, ό.π., ομοίως σελ. 40.

¹⁷⁹ Δημητρίεις, ό.π., σελ. 190.

¹⁸⁰ Leake M. William, ό. π., σελ. 106.

¹⁸¹ Σπεράντσας, ό.π., σελ.191.

¹⁸² Ο. π., σελ. 193.

¹⁸³ Βλ. την επιστολή στο *φάκελλο ΙΣΤ΄, χγφ. υπ’αρ.15* της Βιβλιοθήκης των Μηλεών, όπου αναφέρονται πληροφορίες για το ‘‘σχολαρχείο’’. Πρβλ. και Θωμάς Γιώργος, *Η ανέκδοτη χωρογραφία της ανατ. Θεσσαλίας*, ό. π., σελ.64.

Μάγνης ανέφερε ότι «η Ζαγορά είχε και έχει εισέτι σχολείον Ελληνικόν και βιβλιοθήκην αξιόλογον...»¹⁸⁴. Τόσο ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, όσο και ο Νικόλαος Μάγνης ανέφεραν επίσης ότι τη βιβλιοθήκη του σχολείου της Ζαγοράς την ίδρυσε και την εξόπλισε με πλήθος πολύτιμων βιβλίων ο Ζαγοριανός *Ιωάννης Πρίγκος*, έμπορος στο Άμστερνταμ της Ολλανδίας, ο οποίος προσέφερε επίσης και πάρα πολλά χρήματα για τη λειτουργία του Σχολείου της Ζαγοράς (του «*Ελληνομουσείου*»)¹⁸⁵.

Μετά από το έτος 1775, από πηγές και μαρτυρίες γνωρίζουμε τα ονόματα αρκετών δασκάλων στη Ζαγορά, πρώτος εκ των οποίων ήταν ο *Κωνσταντίνος Τριανταφυλλίδης ή Λογιώτατος*¹⁸⁶ ο οποίος είχε έρθει το 1770 στη Ζαγορά από την Βλαχία και προσλήφθηκε στο σχολείο που εδραζόταν στο ναό του Τιμίου Προδρόμου. Η πρόσληψή του εκεί συνετέλεσε κατά πολύ στην άνοδο του επιπέδου του σχολείου και στην αύξηση του αριθμού των μαθητών. Παραλλήλως με τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων δίδασκε και στοιχεία των φυσικών επιστημών, καινοτομία η οποία θεωρήθηκε ως αθεϊστική παρέκκλιση και ο συμπατριώτης του Ζαγοριανός Πρώην Οικουμενικός Πατριάρχης *Καλλίνικος* για να αποφευχθεί το σκάνδαλο, τον συμβούλεψε να αφαιρέσει από τον κύκλο των διδακτέων μαθημάτων του τα φυσιογνωστικά. Μεταξύ των μαθητών του συγκαταλέγονται ο διάδοχός του *Νικόλαος Κασσαβέτης* και ο *Ρήγας Βελεστινλής*. Το 1775/1776 στο ελληνικό σχολείο της Ζαγοράς δίδασκε ο *Νικόλαος Κασσαβέτης*, ο *επονομαζόμενος και «Λογιώτατος»*¹⁸⁷, του οποίου μαθητές υπήρξαν ο *Γρηγόριος Κωνσταντάς* και επίσης ο *Ρήγας Βελεστινλής*, ο ίδιος δε από το 1777 δίδαξε ως σχολάρχης στο νεοιδρυθέν «*Ελληνομουσείο*» της Ζαγοράς και συνεργάστηκε με τον πρώην Οικουμενικό Πατριάρχη *Καλλίνικο*, που την εποχή εκείνη βρισκόταν στην ιδιαίτερη πατρίδα του και επόπτευε τη Σχολή, η οποία είχε ιδρυθεί με δαπάνες του Ζαγοριανού εμπόρου στην Ολλανδία *Ιωάννη Πρίγκου*. Κατά την ίδια περίοδο (γύρω στα 1775) άλλοι δάσκαλοι στη Ζαγορά ήταν ο *Γεώργιος Ζαγοραίος* και ο *Νεόφυτος ο Ρόδιος*, ιερομόναχος¹⁸⁸, ο οποίος το 1777 διορίστηκε ως δάσκαλος στο σχολείο των «*κοινών γραμμάτων*» της Ζαγοράς.

¹⁸⁴ Μάγνης, ό. π., σελ. 85.

¹⁸⁵ Θωμάς, ό.π., ομοίως σελ.64 και Μάγνης, ό. π., ομοίως σελ. 85.

¹⁸⁶ Νημάς, ό.π., σελ.292. Πρβλ. Μότσιου, ό.π., σελ. 156-157.

¹⁸⁷ Μάγνης, ό.π., σελ.86, Παρανίκας, ό.π., σελ. 88.Πρβλ. Ευαγγελίδης, ό.π., σελ.202, Νημάς, ό.π., σελ.293 και Μότσιου, ό.π., σελ. 150.

¹⁸⁸ Ευαγγελίδης, ό.π., ομοίως σελ. 202.

Εκτός των αναφερθέντων, άλλοι δάσκαλοι που υπηρέτησαν ως το 1821 στη Ζαγορά ήταν ο ιερομόναχος *Δημήτριος Τσελίκογλου*¹⁸⁹, ο *Ιωάννης Παπαλεξάνδρου Χουνής*, ο *Ζαγοριανός Αντώνιος Οικονόμου Κασσαβέτης*, ο εκ Σκιάθου *Επιφάνιος Δημητριάδης* και ο *Μιλτιάδης Αγαθόνικος* ο Θεσσαλονικεύς. Η Σχολή («Ελληνομουσείο») λειτούργησε το πιθανότερο μετά από το 1830. Γνωστοί μαθητές της Σχολής της Ζαγοράς ήταν εκτός του Ρήγα Βελεστινλή και ο αδελφός του *Καλλινίκου Γρηγόριος* (ο μετέπειτα Μητροπολίτης Δημητριάδος), ο *Σκοπέλου Ματθαίος*, οι αδελφοί *Ευστάθιος* και *Γεώργιος Λαπάται* (ευεργέτες της Ζαγοράς), ο *Κωνσταντίνος Μαυρίκιος*, ο *Αντώνιος Ζαγοραίος*, ο *Δανιήλ Φιλιππίδης*, ο *Άνθιμος Γαζής*, ο *Αντώνιος* και ο *Ιωάννης Κασσαβέτης*, ο *Δημήτριος Γεωργίου*, ο *Φίλιππος Ιωάννου*, (μαθητής του Γρ. Κωνσταντά) κ.ά.¹⁹⁰

Όπως αναφέρεται και σε άλλα κεφάλαια της παρούσης μελέτης, το 1833 ιδρύθηκε στη Ζαγορά το «*Κρίτσκειο*» σχολείο, με χορηγία των αδελφών *Μωϋσή* και *Νικολάου Κρίτσκη*,¹⁹¹ ενώ το 1855 ιδρύθηκε και λειτούργησε το πρώτο οργανωμένο *Παρθεναγωγείο* στην περιοχή του Πηλίου με δαπάνες του *Ιωάννη Κασσαβέτη*.¹⁹² Το 1878 ο *Σοφοκλής Κωνσταντινίδης* έκτισε καινούργιο σχολείο στην περιοχή *Περαχώρα* της Ζαγοράς.¹⁹³

Από τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα (και νωρίτερα) υπάρχουν πηγές που μας πληροφορούν τόσο για δασκάλους όσο και για τα σχολεία στη Ζαγορά. Έτσι από το Αρχείο του *Αποστόλου Κ. Κωνσταντινίδη* σε έγγραφο του 1840 πληροφορούμαστε ότι δάσκαλος στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο της Ζαγοράς ήταν ο *Ιωάννης Γεωργίου* και στην ελληνική σχολή δάσκαλος ήταν ο ιερομόναχος *Χριστόδουλος*¹⁹⁴. Στοιχεία για τα σχολεία της Ζαγοράς μας δίνουν επίσης και οι περιηγητές του Πηλίου μετά το 1850, τόσο Έλληνες, όσο και ξένοι. Έτσι, ο Γάλλος περιηγητής *Alfred Mezieres*¹⁹⁵ (το 1852) μας ανέφερε ότι στη Ζαγορά τα περισσότερα από τα βιβλία τα οποία είχε συγκεντρώσει ο *Ιωάννης Πρίγκος* στη βιβλιοθήκη της Σχολής

¹⁸⁹ *Παρανίκας, ό.π., ομοίως σελ.88. Πρβλ. Ευαγγελίδης, ό.π., σελ. 203, Νημάς, ό.π., σελ. 292 και Μότσιου, ό.π., σελ.158.*

¹⁹⁰ *Για τους μαθητές στη Σχολή της Ζαγοράς βλ. Ευαγγελίδης, ό.π., σελ. 205-206.*

¹⁹¹ *Μάγνης, ό.π., σελ.88.*

¹⁹² *Ό.π.,σελ.89. Το Παρθεναγωγείο άρχισε να χτίζεται κατά τα έτη 1852/1853.*

¹⁹³ *Νημάς, ό.π., σελ. 92.*

¹⁹⁴ *Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος (Πήλιος Ζάγρας), Ζαγοριανά Σύμμικτα (Χρονικά του 1840) τεύχος Α΄, Αλεξάνδρεια Αιγύπτου (Η. Α. Δ.)1961, σελ.14.Βλ.και στην προηγούμενη υποσημείωση υπ΄ αρ.183 ,όπου στο αναφερθέν χειρόγραφο της Βιβλιοθήκης των Μηλεών αναγράφεται το όνομα του σχολάρχη Χριστόδουλου Γεωργιάδη.*

¹⁹⁵ *Mezieres Alfred: «Περιγραφή του Πηλίου και της Όσσας (1852)» (Μετάφραση από τα γαλλικά: Henri-Rierre Corrieu, σχόλια: Κώστας Σπανός), ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 39, Λάρισα 2001, σελ. 57-58.*

είχαν καταστραφεί μετά την Επανάσταση του 1821, ενώ στη Ζαγορά υπήρχαν δύο βιβλιοθήκες: η παλιά (του Ιωάννη Πρίγκου), η οποία στεγαζόταν σε ένα ερειπωμένο κτίσμα και τα βιβλία της ήταν σε άθλια κατάσταση, κανένας δε δεν την χρησιμοποιούσε ούτε την φρόντιζε, ενώ η άλλη βιβλιοθήκη στεγαζόταν στο νέο σχολείο που είχαν ιδρύσει οι αδελφοί *Κρίτσκη* και τα βιβλία της ήταν συγκεντρωμένα και τακτοποιημένα¹⁹⁶. Εκτός του *Ν.Μάγνη* (ο οποίος αναφέρθηκε προηγουμένως) άλλη πηγή της εποχής (1867) μας ανέφερε ότι η Σχολή της Ζαγοράς «διετηρείτο (...) ακμαία μέχρι της «σήμερον»¹⁹⁷. Βάσει της καταγραφής του Δωροθέου Σχολαρίου στη Ζαγορά υπήρχαν τρία σχολεία «Αλληλοδιδασκτικόν, Ελληνικόν, και Παρθεναγωγείον καλώς κατηρτισμένα και διατηρούμενα εκ κληροδοτημάτων ανδρών ευεργετών και αοιδίμων Ζαγοραίων»¹⁹⁸, ο δε *Νικόλαος Ρηματισίδης* (1874) κατέγραψε ότι τα τρία σχολεία της Ζαγοράς ήταν «άπαντα μετά ζήλον αξιέπαινον διατηρούμενα δια των τόκων των χρημάτων, άτινα άνδρες φιλοπάτριδες αφιέρωσαν κατά καιρούς εις τας σχολάς»¹⁹⁹. Ο *Νικόλαος Γεωργιάδης* (1880) επιβεβαίωσε τα καταγραφέντα υπό του *A. Mezieres* το 1852 που αφορούσαν τα δύο σχολεία της Ζαγοράς τα οποία είχαν βιβλιοθήκες, ενώ ανέφερε στοιχεία για την ίδρυση και τη λειτουργία του άλλου σχολείου της, του Παρθεναγωγείου, «συντελέσαν εις την μόρφωσιν του γυναικείου φύλου του χωρίου»²⁰⁰.

Δεν έχουμε πολλές πληροφορίες από τη διεξαχθείσα ως σήμερα έρευνα για άλλα ονόματα δασκάλων για τα σχολεία της Ζαγοράς από το 1840 ως το 1881, από δύο όμως νεώτερους ερευνητές έχουμε ονόματα δασκάλων για το Παρθεναγωγείο της το 1865 και για το «*Κρίτσκειο*» σχολείο από το 1876 ως το 1881. Ο πρώτος ερευνητής μας πληροφορεί ότι γύρω στο 1865 υπηρετούσαν στο Παρθεναγωγείο της Ζαγοράς τρεις δασκάλες: η διευθύντρια *Χαρίκλεια Βόλτου* ή *Ψάλτη*, η *Σοφία Μπασδέκη* και μία άλλη αγνώστων στοιχείων. Η *Σοφία Μπασδέκη* μάλιστα είχε τελειώσει τις σπουδές της στο Αρσάκειο των Αθηνών με άριστα, όπως έδειχνε το δίπλωμά της, το οποίο είχε στην κατοχή του ο αποθανών ιστοριοδίφης *Απόστολος Γ. Κωνσταντινίδης* (*Πήλιος Ζάγρας*) από τη Ζαγορά²⁰¹. Από τον άλλο ερευνητή

¹⁹⁶ *Παρανίκας*, ό.π., σελ.88.

¹⁹⁷ *Σχολάριος*, ό.π., σελ.218.

¹⁹⁸ *Ρηματισίδης*, ό.π., σελ.40.

¹⁹⁹ *Γεωργιάδης Νικόλαος*, *Θεσσαλία*, Λάρισα 1995³ (ά έκδοση 1880, 6' έκδοση 1894), σελ. 140-141.

²⁰⁰ *Θωμάς*, «*Εκπαιδευτικές προσπάθειες...*», ό. π., σελ. 43, σημ. 23.

²⁰¹ *Ξηραδάκη Κούλα*, *Από την τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία του Σχολάρχη Περικλή Γ. Μολοχάδη από την Ζαγορά*, ΜΑΚΡΙΝΙΤΣΑ 20, Αύγουστος 1999, σελ.34.

πληροφορούμαστε ότι κατά τα έτη 1856-1876 και 1876-1881 υπηρέτησε στο «Κρίτσκειο» σχολείο ως Σχολάρχης ο Ζαγοριανός Περικλής Γ. Μολοχάδης²⁰².

Για την ύπαρξη σχολείου στο Πουρί η παλαιότερη γραπτή αναφορά στο 1840, με δάσκαλο στο σχολείο του τον ιερομόναχο Αντώνιο.²⁰³ Από τον δάσκαλο Β. Παπαδόπουλο ο οποίος υπηρετούσε στο σχολείο του Πουρίου κατά τα έτη 1924-1928-βάσει άλλης γραπτής μαρτυρίας ή από προφορική μαρτυρία- πληροφορούμαστε ότι το σχολείο του Πουρίου ιδρύθηκε το 1830²⁰⁴. Άλλες πληροφορίες εκτός από την καταγραφή του Δωροθέου Σχολαρίου για το σχολείο του Πουρίου το οποίο ήταν «αλληλοδιδασκτικόν, διατηρούμενον από της κοινότητος»²⁰⁵, δεν υπάρχουν, εκτός του ότι στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Πουρίου κατά τα έτη 1880-1881 δάσκαλος ήταν ο Παναγιώτης Ι. Μαργαρώνης,²⁰⁶ ο οποίος συνέχισε την υπηρεσία του εκεί και μετά το 1881.

Για τη Μιτζέλα δεν υπάρχουν από την ως τώρα έρευνα καθόλου στοιχεία για το σχολείο και τους δασκάλους του, αν και κάποτε ήταν χωριό που είχε μεγάλη ανάπτυξη. Κατά την περίοδο της καταγραφής του Δωροθέου Σχολαρίου ήταν «τζιφλίκι άνευ κατοίκων».²⁰⁷

Για την Μακρυνάχη (Μακραράχη κατά την καταγραφή του Δωροθέου Σχολαρίου) το μόνο γνωστό στοιχείο που έχουμε ως σήμερα είναι ότι κατά την περίοδο της αρχιερατείας του Δωροθέου Σχολαρίου είχε «αλληλοδιδασκτικόν σχολείον, διατηρούμενον υπό της κοινότητος».²⁰⁸

Για το Ανήλιο γνωρίζουμε ότι ήδη είχε σχολείο από τα μέσα του 18ου αιώνα, ως πρώτος δάσκαλός του μάλιστα αναφέρεται ο ιερομόναχος Ζαχαρίας κατά το 1753-1754.²⁰⁹ Δεν υπάρχουν στοιχεία για το σχολείο και τους δασκάλους του ως τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής, εκτός της καταγραφής του Δωροθέου Σχολαρίου κατά την οποία το Ανήλιο είχε «σχολείον αλληλοδιδασκτικόν υπό της κοινότητος διατηρούμενον».²¹⁰ Γνωστός ως σήμερα

²⁰² Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος, *Ζαγοριανά Σύμμικτα...*, ό.π., σελ.14.

²⁰³ Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος, *Ζαγοριανά Σύμμικτα...*, ό.π., σελ.14 ομοίως.

²⁰⁴ Διαμαντάκος Νίκος, *Το Πουρί, το πολύδροσο χωριό του Πηλίου, Βόλος 1997*, σελ.116.

²⁰⁵ Σχολάριος, ό.π., σελ. 218.

²⁰⁶ Αντωνίου, ό.π., σελ.40.

²⁰⁷ Σχολάριος, ό.π., ομοίως σελ.218.

²⁰⁸ Ό.π., επίσης σελ.218.

²⁰⁹ Ευαγγελίδης, ό.π., σελ. 213 και 215.

²¹⁰ Σχολάριος, ό.π., σελ.219.

δάσκαλος (αλληλοδιδάκτης) στο σχολείο του Αηλίου είναι μόνο ο *Παναγιώτης Ι. Μαργαρώνης*, ο οποίος υπηρέτησε εκεί κατά την περίοδο 1877-1879.²¹¹

Στον Κισσό λειτουργούσε σχολείο ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα (1753) – ως πρώτος δε δάσκαλός του αναφέρονται ο ιερομόναχος *Ζαχαρίας*²¹² – το οποίο συντηρούσε η συνδρομή εμπόρων και ναυτικών του χωριού, εκεί δίδαξε μάλιστα ο *Ρήγας Βελεστινλής* για ένα έτος (1764-1765).²¹³ Δυστυχώς δεν υπάρχουν ως σήμερα επιπλέον πληροφορίες για το σχολείο και τους δασκάλους του ως τα μέσα του 19ου αιώνα. Ο Δωρόθεος Σχολάριος στην καταγραφή του ανέφερε ότι στον Κισσό υπήρχαν δύο σχολεία «*αλληλοδιδασκτικόν και ελληνικόν· είναι δε απολύτως ανάγκη και συστάσεως Παρθεναγωγείου. Εύκολο δε, αν θελήσωσι φιλοτιμούμενοι οι κάτοικοι.*»²¹⁴

Για το *Μούρεσι* (*Μούρησις* κατά τον Δωρόθεο Σχολάριο) υπάρχουν ελάχιστα στοιχεία για το σχολείο και τους δασκάλους του. Με βάση την καταγραφή του Δωροθέου Σχολαρίου γνωρίζουμε ότι το Μούρεσι είχε ένα σχολείο «*μόνον αλληλοδιδασκτικόν υπό της Κοινότητος διατηρούμενον.*»²¹⁵ Ο μόνος δάσκαλος που γνωρίζουμε ότι υπηρέτησε στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο του Μουρεσίου είναι ο *Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης* κατά το σχολικό έτος 1880-1881.²¹⁶

Στην *Τσαγκαράδα* η πρώτη μαρτυρία για τη λειτουργία σχολείου των «κοινών γραμμάτων» ανάγεται στο 1781, ως δάσκαλος μάλιστα εκεί αναφέρεται ο ιερέας *Γεώργιος (παπα-Γιώργης)*. Η μαρτυρία αυτή προεέρχεται από μια αντιγραφή ενθύμησης που είχε κάνει ο *Ρήγας Καμηλάρης*:

«*Θήμισις· όντας ήτουν ο Παπαγιώργης ξοριχτιανός διδάσκαλος εις τους αγίους Αποστόλους εν έτι 1781.*»²¹⁷

Από τα μέσα του 19ου αιώνα και εξής, άλλες ενθυμήσεις μας δίνουν χαρακτηριστικές πληροφορίες για το σχολείο της *Τσαγκαράδας*. Μία εξ αυτών αναφέρει: «*Σημειώ ενταύθα την*

²¹¹ *Αντωνίου, ό.π., σελ. 40 ομοίως.*

²¹² *Ευαγγελίδης, ό.π., σελ.211 και 213. Πρβλ.Κορδάτος, ό.π., σελ.421 και 594, σημ.2.*

²¹³ *Μουγογιάννης, «Η Παιδεία...», ό.π.,σελ. 61. Πρβλ. Νημάς, ό.π., σελ. 85.*

²¹⁴ *Σχολάριος, ό.π., ομοίως σελ. 219.*

²¹⁵ *Σχολάριος ό.π., σελ. 219.*

²¹⁶ *Αντωνίου,ό.π., σελ. 40. Πρβλ. Λιάπης, Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης...» ό.π., σελ.116-117.*

²¹⁷ *Κορδάτος, ό.π., σελ. 594.*

έναρξιν της εν τη συνοικία Ταξιαρχών Τσαγκαράδος διδασκαλίαν μου 1858 ληξάξης την 15 Απριλίου 1862»²¹⁸.

Από την ανωτέρω ενθύμηση και από την ως τώρα διεξαχθείσα έρευνα γνωρίζουμε ότι δάσκαλος στο σχολείο αυτό της συνοικίας των Ταξιαρχών της Τσαγκαράδας ήταν κατά το ανωτέρω χρονικό διάστημα (1858-1862) και για ένα ακόμα έτος (1862-1863) ο Κωνσταντίνος Γ. Αγγελίδης.²¹⁹

Κατά την ίδια περίπου χρονική περίοδο στην Τσαγκαράδα έκτισε με δαπάνες του σχολείου ο έμπορος Νικόλαος Νανόπουλος- το οποίο λειτουργούσε ήδη πριν από το 1858 – ενώ οι αδελφοί Αχιλλόπουλοι (Αχιλλά) ίδρυσαν το 1864 την «Αστική Σχολή» αρρένων, η οποία έγινε αργότερα Εμπορική Σχολή.²²⁰ Στην Τσαγκαράδα επί της αρχιερατείας του Δωροθέου Σχολαρίου λειτουργούσαν τέσσερα αλληλοδιδασκτικά σχολεία, ένα σε κάθε συνοικία της²²¹, ο ίδιος δε ανέφερε ότι: «τα εν αυτή σχολεία είναι ελπίς, ότι θέλουσι προσδεύει βελτιούμενα δια της συστάσεως και των κληροδοτημάτων των φιλομούσων και φιλοπατρίδων αδελφών Αχιλλά εκ Τζαγκαράδας καταγομένων, και της φιλοτιμίας των κατοίκων»²²². Από το 1864 – βάσει της καταγραφής του Ν. Ρηματισίδη – άρχισε να λειτουργεί στην Τσαγκαράδα ελληνικό σχολείο, ενώ η Αστική Σχολή αρρένων που αναφέρθηκε ήταν «ηνωμένη μετά του Δημοτικού και Ελληνικού Σχολείου μετά ενός ή δύο δημοδιδασκάλων και δύο ελληνοδιδασκάλων»²²³.

Από πηγές της εποχής γνωρίζουμε ότι επί της αρχιερατείας του Δωροθέου Σχολαρίου (το πιθανότερον το 1864) ιδρύθηκε στη Τσαγκαράδα Παρθεναγωγείο, στη συνοικία της Αγίας Παρασκευής²²⁴, για το οποίο εν τούτοις δεν αναφέρονται τίποτε στις καταγραφές τους ούτε ο Δωρόθεος Σχολάριος, ούτε ο Νικόλαος Ρηματισίδης. Σε κληροδότημα του αποθανόντος το 1876 και καταγομένου από την Τσαγκαράδα εμπόρου Κωνσταντίνου Α. Καρτάλη

²¹⁸ Κορδάτος, ό.π., ομοίως σελ.594.Πρβλ. Θωμάς... «Εκπαιδευτικές προσπάθειες...», ό.π., σελ.

30-31.Επίσης Λιάπης, ό.π., σελ.95, σημ.33.

²¹⁹ Αντωνίου, ό.π., ομοίως σελ.40. Πρβλ. Επίσης Λιάπης, ό.π., σελ.94-95 και 113.

²²⁰ Θωμάς, ό.π., σελ. 22.Πρβλ. Νημάς, ό.π., σελ. 92.

²²¹ Χαρίτος, ό.π., σελ. 77. Πρβλ. Νημάς, ό.π., ομοίως σελ. 92.

²²² Σχολάριος, ό.π., σελ. 220.

²²³ Χαρίτος, ό.π., ομοίως σελ.77 (με αναφορά στον Ν.Ρηματισίδη).

²²⁴ Νημάς, ό.π., σελ. 329.

προσφέρθηκαν 500 τουρκικές λίρες για το *Παρθεναγωγείο* της, αυτός δε κατά τη διάρκεια της ζωής του έκανε συχνά δωρεές στα σχολεία της πατρίδος του²²⁵.

Εκτός από τον *Κωνσταντίνο Γ. Αγγελίδη*, άλλος δάσκαλος που υπηρέτησε σε αλληλοδιδασκτικό σχολείο της Τσαγκαράδας – χωρίς να ξέρουμε σε ποια συνοικία της – ήταν ο *Θεολόγης Ι. Βογιατζής* κατά το έτος 1878-1879.²²⁶

Στο κοντινό με την Τσαγκαράδα χωριό *Λαμπινού* (*Λαμπηνού* κατά τον Δωρόθεο Σχολάριο) υπάρχουν ελάχιστες πληροφορίες ως σήμερα για το σχολείο του και τους δασκάλους του. Κατά την καταγραφή του Δωροθέου Σχολαρίου υπήρχε εκεί «*σχολείου αλληλοδιδασκτικόν, υπό της Κοινότητος διατηρούμενον*»²²⁷, το οποίο όμως δεν κατέγραψε ο Νικ. Ρηματισίδης²²⁸. Ο μόνος δάσκαλος που είναι γνωστός από την έρευνα ότι υπηρέτησε στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο της Λαμπινούς είναι ο *Θεολόγης Ι. Βογιατζής*, πέντε έτη πρίν από το 1878, το πιθανότερο κατά την περίοδο 1870-1873²²⁹.

Κλείνοντας την έρευνά μας για τα σχολεία και τους δασκάλους του ανατολικού τμήματος των κωμοπόλεων και των χωριών του Βόλου (του 2ου τμήματος της Επαρχίας της Δημητριάδος), κατά την καταγραφή του Δωροθέου Σχολαρίου όσον αφορά την *Κερασιά* εκείνος ανέφερε χαρακτηριστικά ότι «*στερείται σχολής, ής ανάγκην έχει*»²³⁰. Εν τούτοις, από πηγές της εποχής μετά από την αρχιερατεία του Δωροθέου Σχολαρίου στην Μητρόπολη της Δημητριάδος (δηλαδή μετά από το 1870) αναφέρεται από το 1876 και εξής (και μετά από το 1881) ως δάσκαλος στο «*αλληλοδιδασκτικό*» σχολείο της Κερασιάς ο καταγόμενος από τη Ζαγορά *Κωνσταντίνος Παντόπουλος*, η δε αμοιβή του ανερχόταν σε 2.400 γρόσια κατά το πρώτο έτος της θητείας του, το δεύτερο έτος αυξήθηκε κατά 600 γρόσια και έφθασε στα 3.000 γρόσια, για να φθάσει αργότερα σε 40 χρυσά εικοσόφραγκα²³¹.

²²⁵ Πλάτανος Φ.Βασίλης, *Ειδήσεις Θεσσαλικού ενδιαφέροντος από αθηναϊκές εφημερίδες του 1876*, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 44, Λάρισα 2003, σελ. 116-117 (με αναφορά στην πηγή). Πρβλ. Κολιού, *Ενθύμιον Εκπαιδεύσεως Θηλέων...*, ό.π., σελ. 38.

²²⁶ Αντωνίου, ό.π., σελ. 40.

²²⁷ Σχολάριος, ό.π., σελ. 220.

²²⁸ Χαρίτος, ό.π., σελ. 77.

²²⁹ Αντωνίου, ό.π., ομοίως σελ. 40.

²³⁰ Σχολάριος, ό.π., ομοίως σελ. 220.

²³¹ Θωμάς, ό.π., σελ. 30 και 45, σημ.50 (με αναφορά στους ερευνητές και τις πηγές τους βλ. και σελ.41, σημ.5). Πρβλ. Νημάς, ό.π., σελ.95.

Όπως γίνεται φανερό από την έρευνα και τις προηγούμενες καταγραφές, μόνο στα μικρότερα – και στα λιγότερα – από τα χωριά και τις κωμοπόλεις της περιοχής του Πηλίου και του Βόλου δεν λειτουργούσαν κατά την εξεταζόμενη περίοδο σχολεία. Αντιθέτως, στα περισσότερα εξ αυτών ίσχυε ο σχολικός θεσμός, τον οποίο συντηρούσε είτε η μέριμνα και το ενδιαφέρον των αυτοδιοικουμένων κατοίκων -ιδιαιτέρως μάλιστα χάρις στις δωρεές και την οικονομική συνδρομή ευπόρων κατοίκων ή εμπόρων- είτε η συμβολή της Εκκλησίας, η οποία ήταν τις περισσότερες φορές σημαντική.

Συμφώνως λοιπόν με τα στοιχεία που παρατέθηκαν, λίγο πριν από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881, στην περιοχή του Βόλου και του Πηλίου λειτουργούσαν 41 αλληλοδιδασκτικά σχολεία, 11 Παρθεναγωγεία και 13 ελληνικά σχολεία, συνολικά δηλαδή 65 σχολεία. Για την ίδια περίπου εποχή (τη δεκαετία δηλαδή 1871-1881) έχουμε επίσης στοιχεία από δύο άλλες πηγές²³²: α) Κατά τον *Κ. Ξανθόπουλο* υπήρχαν 36 σχολεία με σύνολο 2.660 μαθητές (27 δημοτικά με 1.880 μαθητές, 7 Παρθεναγωγεία με 460 μαθήτριες και 2 ελληνικά με 400 μαθητές), τα στοιχεία όμως αυτά είναι μάλλον υποβαθμισμένα και β) κατά τον *Γεώργιο Χασιώτη* το 1879, σε πίνακα που παρατίθεται στο παράρτημα της παρούσης μελέτης, στην στοιχειώδη εκπαίδευση της περιοχής του Βόλου (και του Πηλίου) υπήρχαν 3 νηπιαγωγεία με 95 μαθητές και 3 δασκάλους, 12 αλληλοδιδασκτικά σχολεία με 350 μαθητές και 12 δασκάλους και 50 δημοτικά σχολεία (40 αρρένων και 10 θηλέων) με 3.560 μαθητές και 650 μαθήτριες, καθώς και 45 δασκάλους και 12 δασκάλες αντιστοίχως. Δηλαδή συνολικά κατά τον *Γ. Χασιώτη* υπήρχαν 65 σχολεία με 72 δασκάλους και δασκάλες και 4.655 μαθητές και μαθήτριες, χωρίς να υπολογίζεται και ο αριθμός των σχολείων, των δασκάλων και των μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

²³² *Αντωνίου, ό.π., σελ. 35, σημ. 2, σελ.36, σημ. 7 και σελ.42, σημ.15 και 16 (με αναφορές στις πηγές και στη βιβλιογραφία).*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΘΗΛΕΩΝ
ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ

Όπως αναφέρεται στο κεφάλαιο για την Παιδεία στην περιφέρεια της Αγιάς, με τη σταδιακή ανάπτυξη και αναβάθμιση των σχολείων ιδιαίτερα στην πόλη της Αγιάς μετά από την ελληνική επανάσταση του 1821¹, οι κάτοικοι της Αγιάς συνειδητοποίησαν ότι είχε έρθει πλέον η κατάλληλη στιγμή για να ιδρυθεί και στην πόλη τους ένα σχολείο θηλέων, μιμούμενοι μ' αυτό τον τρόπο το παράδειγμα πολλών πόλεων της ελεύθερης Ελλάδας. Στην προσπάθεια αυτή αρωγός τους έγινε μια εξέχουσα προσωπικότητα της Αγιάς, ο γιατρός *Δημήτριος Απ. Αλαμάνος* (1790-1873), ο οποίος είχε εγκατασταθεί στην Αγιά μεταξύ 1830-1840, όπου παντρεύτηκε τη Μαρία, κόρη του πλούσιου εμπόρου και κοτζαμπάση της Αγιάς στα χρόνια της επανάστασης του 1821 *Γεωργίου Χατζηδημητρίου ή Χατζημήτρου*². Ο Δημήτριος Σπ. Αλαμάνος έθεσε στη διάθεση των κατοίκων το ποσό των 200 τουρκικών λιρών και πιθανότατα το αναγκαίο οικόπεδο για να χτιστεί το διδακτήριο του σχολείου των θηλέων. Εξαιτίας αυτής της γενναιοδωρίας του συμπεριλαμβάνεται μεταξύ των ευεργετών της Αγιάς και μάλιστα αναφέρεται και πρώτος στο σχετικό με αυτούς πίνακα.

Παρ' όλα αυτά, όσοι ερευνητές έχουν ως σήμερα ασχοληθεί με το θέμα του σχολείου των θηλέων (Παρθεναγωγείου) της Αγιάς δεν έχουν καταφέρει να μας δώσουν συγκεκριμένα στοιχεία για τον ακριβή χρόνο ανέγερσης του διδακτηρίου του, ούτε για την περιοχή εντός του οικισμού όπου βρισκόταν, ούτε επίσης και για το χρονικό διάστημα της λειτουργίας του.

Πρώτη αναφορά για το παρθεναγωγείο της Αγιάς έχουμε από τον Δωρόθεο Σχολάριο, Μητροπολίτη της Δημητριάδος. Ο οποίος μας πληροφορεί ότι στην Αγιά υπάρχουν: «...Σχολεία δε τρία: αλληλοδιδασκικόν, ελληνικόν και παρθεναγωγείον, διατηρούμενα εκ των εκκλησιαστικών προσόδων και του κληροδοτήματος του ιατρού Αλαμάνου...»³.

¹ Βλ. αναλυτικά τις αναφορές περιηγητών της εποχής αυτής στην Αγιά, *Χώρα Αγιά* (Κείμενα-επιμέλεια Δημήτρη Κ. Αγραφιώτη), Αγιά 1998, σελ. 25-27 (με αποσπάσματα από τα βιβλία που συνέγραψαν για τις περιηγήσεις τους).

² Βλ. Σακελλίων Α. Γιάννης, «Πρόσωπα και περιστατικά της Επαρχίας Αγιάς τον καιρό του '21». *ΗΩΣ* 92-97 (αφιέρωμα στη Θεσσαλία), έτος 9^ο, Αθήνα 1966, σελ. 44-48.

³ Σχολάριος Δωρόθεος, *Έργα και Ημέραι*, Αθήνα 1877, σελ. 222.

Ο λόγιος της Αγιάς *Θεόδωρος Χατζημιχάλης (1873-1931)* μας έχει αφήσει λιγοστές πληροφορίες για το Παρθεναγωγείο της Αγιάς, βιογραφώντας τον Δημήτριο Αλαμάνο, δίνοντάς μας στοιχεία για τη θετή κόρη του Ελένη και κυρίως για το γνωστό βαμβακέμπορο Γεώργιο Χατζηδημητρίου ή Χατζημήτρο, ο οποίος ήδη αναφέρθηκε παραπάνω και ήταν πεθερός του Δημ. Αλαμάνου. Ο *Μιλτιάδης Ι. Δάλλας* – χωρίς να μας πληροφορεί για τη χρονολογία ίδρυσής του – αναφέρει ότι το Παρθεναγωγείο της Αγιάς λειτούργησε πριν από την απελευθέρωσή της το 1881, προσθέτοντας επίσης ότι η ίδρυσή του οφειλόταν σε δωρεά του Δημ. Αλαμάνου⁴. Ο *Ηλίας Γεωργίου* τοποθετεί τη λειτουργία του Παρθεναγωγείου μετά το 1874⁵, στηριζόμενος προφανώς ότι σε αναφορές περιηγητών της εποχής δεν υπάρχουν πληροφορίες για την ύπαρξη Παρθεναγωγείου στην Αγιά⁶. Παρ' όλα αυτά, στον προσδιορισμό της ακριβούς χρονολόγησης της λειτουργίας του Παρθεναγωγείου μας βοηθά μια επιστολή⁷ του γιατρού *Χριστόδουλου Ευθυμιάδη* προς τον Δ. Αλαμάνο, όπως και μία ενθύμησις⁸ που υπάρχει σε βιβλίο που συνέγραψε ο ίδιος το 1840 και το δώρισε σε κάποιον άγνωστο Αγιώτη, το οποίο βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της ενορίας του ναού του Τιμίου Προδρόμου Αγιάς. Στην επιστολή αναφέρεται «...το λαμπρότατον Μουσείον, το εκ θεμελίων ανεγερθέν ιερόν Παρθεναγωγείον εντός της κωμοπόλεως Αγιάς...», γεγονός το οποίο μας αποδεικνύει ότι το Παρθεναγωγείο είχε ιδρυθεί προ του 1869, έτος θανάτου του Χριστόδουλου Ευθυμιάδη (+ 1.8.1869). το ίδιο συμπεραίνεται και από άλλη ενθύμησις⁹ που ο κάτοχος του παραπάνω βιβλίου του 1840 έχει γράψει σε εσωτερικό φύλλο του και από την οποία πληροφορούμαστε ότι: «ο εκδότις της βίβλου ταύτης/ χριστόδουλος ευθυμίου ολίμπιος (καργιότις)/ απέθανεν εν έτει 1869 αυγούστου α' /μνήμης αιωνίας άξιος...», στοιχείο που ενισχύει την άποψη ότι η ίδρυση του Παρθεναγωγείου έγινε προ του 1869.

Το κείμενο της αναφερθείσας επιστολής – κατά τον Γ. Σακελλίωνα – δεν έγινε γνωστό ποτέ στο γιατρό Δημ. Αλαμάνο, επειδή προφανώς το πρωτότυπό της βρέθηκε στην κατοχή του ιερέα της Αργαλαστής Ξεν. Ατέση και δημοσιεύθηκε από το *Νικόλαο Ι. Γιαννόπουλο* το

⁴ Δάλλας Ι. Μιλτιάδης, *Η Αγιά διά μέσου των αιώνων*, Αθήνα 1937, σελ. 21.

⁵ Γεωργίου Π. Ηλίας, « *Η περί των Αγιωτών άδικος κρίσις του Γρηγορίου Κωνσταντά*» ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, έκτακτη έκδοση, Αθήνα 1965, σελ. 520.

⁶ Βλ. αναλυτικά, *Χώρα Αγιά*, ό.π., σελ. 28-31 (από πηγές της εποχής βάσει αναφορών περιηγητών).

⁷ Βλ. Γιαννόπουλος Ι. Νικόλαος, «*Έγγραφα Επισκοπής Θαυμακού. Επιστολή Χριστοδούλου Ευθυμιάδου ιατρού*», ΔΙΕΕΕ 1, Αθήνα 1928, σελ. 42.

⁸ π. Δρόσος Νεκτάριος, «*Το Παρθεναγωγείο της Αγιάς*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 41, Λάρισα 2002, σελ. 18.

⁹ Ό.π., σελ. 18-19, όπου υπάρχουν και φωτογραφίες των δύο ενθυμήσεων, καθώς επίσης και του εξωφύλλου του βιβλίου στο οποίο εκείνες βρίσκονται.

1928¹⁰. Ο Ν. Γιαννόπουλος το εξέλαβε ως φύλλο παλιού χειρογράφου του τέλους του 18ου ή και των αρχών του 19ου αιώνα. Ο ίδιος δε διέσωσε το συνοδευτικό της επιστολής του Χρ. Ευθυμιάδη σημείωμα του Ξεν. Ατέση, στο οποίο αναφερόταν ότι ο Χρ. Ευθυμιάδης αλληλογραφούσε με το *Δημήτριο Αργυρόπουλο* από τον Αλμυρό και ότι ζούσε κατά τα έτη 1844/1845 στη Λάρισα¹¹. Κατά τον Γ. Σακελλίωνα η επιστολή του Χρ. Ευθυμιάδη χρονολογείται πριν από το έτος 1873. ο ίδιος αναφέρεται στην πυρκαγιά του 1916 που αποτέφρωσε το διδακτήριο του Παρθεναγωγείου, αλλά δεν μας πληροφορεί καθόλου για τη θέση που βρισκόταν αυτό. Δεν πρόσεξε όμως ούτε αυτός, ούτε ο Ηλίας Π. Γεωργίου το περιεχόμενο της επιστολής αφιέρωσης και έκαναν και οι δυο λόγο για την πρόθεση του Δημ. Αλαμάνου να ιδρύσει στην Αγία Παρθεναγωγείο, ενώ το κείμενο μας πληροφορεί σαφώς ότι το διδακτήριο είχε ήδη ανεγερθεί, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως.

Ως προς τη θέση που καταλάμβανε το διδακτήριο εντός του οικισμού, αρκετά διαφωτιστική είναι η αναφορά που έγινε από το δάσκαλο *Δημ. Βλαχάκη* σε δακτυλόγραφο έργο του για το 1ο Δημοτικό Σχολείο της Αγιάς¹², σύμφωνα με την οποία το Παρθεναγωγείο βρισκόταν στο οικόπεδο όπου σήμερα βρίσκεται το διδακτήριο του ναού του Αγίου Νικολάου (κοινόβιο) και εφάπτόταν με αυτόν στη βόρεια πλευρά του. Ας σημειωθεί ότι η πρώτη κατοικία του Δημ. Αλαμάνου εφάπτεται με το βόρειο τμήμα του προαυλίου του Αγίου Νικολάου και είναι πιθανό ο χώρος του οικοπέδου του Παρθεναγωγείου να ήταν δωρεά του Δημ. Αλαμάνου.

Στο χειρόγραφο του Θ. Χατζημιχάλη¹³ που βρίσκεται στο ομώνυμο Αρχείο και το οποίο φυλάσσεται στα ΓΑΚ – Τοπικό Αρχείο της Αγιάς, αναφέρεται ότι ο Δημήτριος Αλαμάνος δώρισε στο Παρθεναγωγείο 200 χρυσές τουρκικές λίρες για να λειτουργεί απρόσκοπτα, αποβλέποντας στην εκπαίδευση των θηλέων και στην «...επί το βέλτιον διάπλασιν της αγιωτικής κοινωνίας». Ο ίδιος ο δωρητής, Δημήτριος Αλαμάνος, ευτύχησε να το δει να λειτουργεί και να τιμηθεί από τους κατοίκους τη Αγιάς για την προσφορά του. Μάλιστα, κατά το σχολικό έτος 1872-1873, λίγο πριν από το θάνατό του, είχε ορισθεί και μέλος της Εφορείας των σχολείων της Αγιάς. Δυστυχώς όμως κατά την πυρκαγιά του 1916 (22.4.1916)

¹⁰ Σακελλίων Π. Γιάννης, «Φιλέλληνες στην Αγία Λαρίσης τον 19^ο αιώνα», ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ 2, Βόλος 1973, σελ. 81, σημ. 15.

¹¹ π. Δρόσος Νεκτάριος, *ό.π.*, σελ.17.

¹² *Ο.π.*, σελ. 19.

¹³ *Ο.π.*, σελ. 20.

καταστράφηκε ένα μεγάλο μέρος του διδακτηρίου του Παρθεναγωγείου και μαζί του κήκε και το πολύτιμο Αρχείο του, από το οποίο θα μπορούσαμε να πληροφορηθούμε πολλά για την εκπαίδευση των θηλέων στην περιοχή τη Αγιάς.

Εκτός από το Παρθεναγωγείο της Αγιάς, δεν έχουμε άλλες πληροφορίες ή αναφορές για άλλα σχολεία θηλέων στην περιφέρειά της, εκτός μόνον από το Μεταξοχώρι (πρώην Ρέτσανη), όταν ιδρύθηκε Παρθεναγωγείο με δωρεά του Μεταξοχωρίτη στην καταγωγή *Ιεροθέου Κακκάλη*, ο οποίος ήταν πρώην ηγούμενος στην Ιερά Μονή των Εισοδίων της Θεοτόκου του Μεταξοχωρίου και κατόπιν έγινε Επίσκοπος *Γαρδικίου – Ζάρκου* (1860-1877) και *Θαυμακού* (1877-1881)¹⁴. Το Παρθεναγωγείο στεγαζόταν στο σπίτι του Ιεροθέου, που το χάρισε στην κοινότητα γι' αυτό το σκοπό. Σήμερα το οίκημα του πρώην Παρθεναγωγείου λειτουργεί ως πολιτιστικό κέντρο.

Από τα ως σήμερα ευρεθέντα στοιχεία, δεν έχουμε κάποιες πληροφορίες για την εκπαίδευση των θηλέων στην περιφέρεια της Αγιάς (π.χ. προγράμματα διδασκαλίας, διδακτικά βιβλία, δασκάλους κ.ά.). Σε κατάστιχο όμως που βρισκόταν ανάμεσα σε εκκλησιαστικά έγγραφα από το Αρχείο του Θ. Χατζημιχάλη (σημειωματάριο)¹⁵ στη σελίδα 89 και η οποία έχει ημερομηνία *Φευρ[ουαρίου] 7* του έτους *1880* καταγράφεται το ποσό των *380 γροσίων* εις «*την δασκάλαν*» και λίγο παρακάτω το ποσό των *570 γροσίων* εις «*την διδασκάλισαν*», το πιθανότερο τη δασκάλα του Παρθεναγωγείου Μεταξοχωρίου. Το ποσό των 380 γροσίων ίσως να είναι η μηνιαία αμοιβή της «*δασκάλας –διδασκάλισας*» που δυστυχώς αναφέρεται ανώνυμα, ενώ παρακάτω στην ίδια σελίδα αναφέρεται και ο δάσκαλος Χατζημαγαλιός [ημερομηνία *Απριλίου 8* (1880)] που παίρνει το ίδιο ποσό (380 γρόσια). Δεν γνωρίζουμε τι αντιπροσωπεύει το ποσό των 570 γροσίων για τη δασκάλα, ούτε και γιατί καταγράφηκε το ποσό αυτό στο λογαριασμό του ανωτέρω κατάστιχου. Πιθανόν όμως είναι το «*δασκάλα – δασκάλισα*» να αναφέρεται στη σύζυγο του δασκάλου ή ενός από τους δασκάλους του σχολείου του Μεταξοχωρίου, για τον οποίο (οποίους) δόθηκαν τα ανωτέρω χρηματικά ποσά.

¹⁴ Αγραφιιώτης Κ. Δημήτρης, «*Δάσκαλοι και σχολεία στην επαρχία της Αγιάς 1700-1881*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5, Λάρισα 1983, σελ. 66. Βλ. επίσης Σπανός Κ. Βασίλης. «*Η διαθήκη του Λαρισαίου δωρητή Δημητρίου Καρά (1856)*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 22, Λάρισα 1992, σελ. 23, σημ. 57.

¹⁵ Αγραφιιώτης Κ. Δημήτρης, «*Ένα ανέκδοτο κατάστιχο (1864-1882) από το Μεταξοχώρι της Αγιάς*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 4, Λάρισα 1983 (ανατύπωση 1994), σελ. 161-162 & 171,176, σημ. 86.

Το ίδιο συμπέρασμα – ως προς τις δασκάλες – βγάζουμε από στοιχεία του *Κώδικα του ναού του Αγίου Αχιλλείου της Λαρίσης*¹⁶, ο οποίος σώζεται στο *Μουσείο Μπενάκη*, στη *Συλλογή του Δαμιανού Κυριαζή*, με αριθμό 15. Στον Κώδικα συναντάμε αναφορές σε πολλά φύλλα (κατά το διάστημα 1816 – 1821) για δασκάλα από τη Ρέτζιανη (Μεταξοχώρι), αλλά από τις αναφορές αυτές φαίνεται καθαρά ότι δεν πρόκειται για δασκάλα – παιδαγωγό αλλά για σύζυγο δασκάλου ο οποίος καταγόταν από το Μεταξοχώρι και αναφέρεται πριν από αυτήν σε προηγούμενο φύλλο, - του έτους 1813- με ημερομηνία *Ιανουαρίου α'*¹⁷. Η αναφερόμενη δασκάλα (σύζυγος του δασκάλου) δάνειζε – όπως φαίνεται – εντόκως χρήματα στο ταμείο του ναού του Αγίου Αχιλλείου¹⁸, ενώ αν ήταν δασκάλα παιδαγωγός θα έπρεπε να αναφέρεται και ο μισθός της, όπως συνέβαινε με το δάσκαλο του κοινού σχολείου από το Μεταξοχώρι. Σαφείς αναφορές για Παρθεναγωγεία στην περιφέρεια της Αγιάς έχουμε λοιπόν προς το τέλος της δεκαετίας 1860 – 1870, μιας και ακόμη και στο ελεύθερο ελληνικό κράτος- που δεν συμπεριλάμβανε την περιφέρεια της Αγιάς και κατ' επέκταση όλη την περιοχή της Δημητριάδος, - τα Παρθεναγωγεία ήταν εξαιρετικά σπάνια, και η ύπαρξη τέτοιων σχολείων στις ανωτέρω περιοχές θα είχε προκαλέσει οπωσδήποτε την προσοχή και τα επακόλουθα με την ίδρυση και τη λειτουργία τους σχολία. Το γεγονός αυτό έρχεται σε αντίθεση με την επικράτηση της αντίληψης – ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα- ότι ήταν αναγκαία η εκπαίδευση όλων των κοινωνικών στρωμάτων του ελληνικού λαού.

Οι Έλληνες λόγιοι είχαν επηρεαστεί από το κλίμα του Διαφωτισμού που επικρατούσε στην Ευρώπη και αυτό συντέλεσε στα μέγιστα στο να σχηματιστεί η πεποίθηση ότι η μόρφωση του λαού ήταν η πλέον απαραίτητη για την απελευθέρωση του γένους¹⁹. Ο λαός

¹⁶ Για τον Κώδικα και το περιεχόμενό του βλ. Κόντη Βούλα, « *Ο Κώδικας της Εκκλησίας του Αγίου Αχιλλείου. Ειδήσεις για τα σχολεία της Λαρίσης στον 19^ο αιώνα*», ανάπτυπο από το περιοδικό *Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ*, έτος 15^ο, τόμος 14, Αθήνα 1977, σελ. 185-187. Για τις “δασκάλες” της περιοχής της Αγιάς, πρβλ. επίσης Σπανός Κ. Βασίλης, “*Η διαθήκη..*”, ό.π., σελ. 21.

¹⁷ *Κώδικας Αγίου Αχιλλείου, φ. 17 β*, όπου καταγράφεται: «1813. Ιανουαρίου α'. τον κοινόν διδάσκαλον Ρετζιανιώτη διά έναν χρόνον και 3 μήνες [γρόσια] 125». Πρβλ. Σπανός Κ. Βασίλης, ό.π., σελ. 21.

¹⁸ *Ο.π., φ. 19β*: «(...) 1816. 9 θρίου 13. την δασκάλαν Γιαννίναν Ρετζιανιώτισσαν 1 χρόνον διάφ(ορον) [γρόσια] 200 [προς 12 τα %, διάφορο] 14.», πρβλ. Σπανός Κ. Βασίλης, ό.π., σελ. 21.

Ό.π., φ. 20β: «(...) 1818. μαρτίου α'..ομολ. της δασκάλας Ρετζιανιώτισσας προς 12 τα % 200 24». Ομοίως ό.π., σελ. 21.

Ό.π., φ. 23α: «(...) 1818 φευρ. 13 της δασκάλας Ριτζιανιώτισσας 400 12:400 24». Ομοίως ό.π., σελ. 21.

Ό.π., φ. 24α: «(...) 1819. φευρ. 13 της δασκάλας Ριτζιανιώτισσα 200 12:100 24». Ομοίως ό.π., σελ. 21.

Ό.π., φ. 26α: «(...) 1821. Ιανουαρίου 16. της δασκάλας Ριτζιανιώτισσα.» Ομοίως ό.π., σελ. 21.

¹⁹ Λεοντσίνης Ν. Γεώργιος, *Ζητήματα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Εκπαίδευσης*, Αθήνα 1995, σελ. 123-132.

άρχισε σταδιακά να ενστερνίζεται αυτή την αντίληψη και να την διαπιστώνει ως αίτημα το οποίο εξέφραζε την θέλησή του για ευδαιμονία και πολιτική αναγέννηση, αποβλέποντας σε ισότητα στην παρεχόμενη εκπαίδευση σε αντίθεση με αυτά που ίσχυαν στον ευρωπαϊκό χώρο – μη διαχωρίζοντας τους στόχους της εκπαίδευσης για τα δύο φύλλα²⁰.

Αρχικά, κύρια αιτία για τη μικτή φοίτηση των μαθητών των σχολείων ήταν η έλλειψη διδακτικού προσωπικού (δασκάλων) και κτιρίων που θα στέγαζαν τα σχολεία. Αν και στο ελεύθερο ελληνικό κράτος η νομοθεσία προέβλεπε ήδη από το 1833 και μετέπειτα τη συμμετοχή των θηλέων στην εκπαίδευση, εντούτοις τα ποσοστά των θηλέων στα σχολεία ήταν εξαιρετικά χαμηλά, ακόμη δε χαμηλότερα ήταν στις τουρκοκρατούμενες περιοχές, όπως ήταν η περιοχή της Δημητριάδος και κατά συνέπεια η περιφέρεια της Αγιάς. Δύο ήταν οι κυριότεροι λόγοι που δημιούργησαν το φαινόμενο αυτό: α) η κοινωνία δεν είχε ενστερνισθεί πλήρως την αναγκαιότητα της μόρφωσης των θηλέων και β) οι επικρατούσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες εκείνη την εποχή δεν επέτρεπαν την προσέλευσή τους στα σχολεία. Ανασταλτικός παράγοντας στο να παρακολουθήσουν οι θήλεις μαθήματα στα υπάρχοντα την περίοδο εκείνη δημοτικά σχολεία ήταν και το προωθημένο σύστημα της μικτής φοίτησης. Έτσι, δεν είναι περίεργο το φαινόμενο το ότι ο αριθμός των θηλέων που πήγαιναν στο δημοτικό σχολείο και έφθαναν στην τελευταία τάξη του, αντιστοιχούσε σε ένα μικρό ποσοστό σε σχέση με τον αντίστοιχο των αρρένων και τον γενικό πληθυσμό²¹. Αν και η πολιτεία στο ελεύθερο ελληνικό κράτος προσπάθησε με μια σειρά διαταγμάτων να προσπαθήσει να επιλύσει τα προβλήματα αυτά, η κοινωνική πίεση – τόσο σ' αυτό, όσο και στις τουρκοκρατούμενες περιοχές – ήταν ένας επιπλέον βασικός παράγοντας ο οποίος απαιτούσε την εφαρμογή νέων ουσιαστικών μέτρων για την αύξηση των σχολείων έχοντας ως σκοπό την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συμμετοχή του λαού στην παρεχόμενη εκπαίδευση.

Αξίζει να σημειωθεί ότι εφόσον κατά την περίοδο εκείνη ήταν αρκετά δύσκολο να λειτουργήσει και να διατηρηθεί δημοτικό σχολείο αρρένων, δεν είναι περίεργο το γεγονός ότι δεν υπήρχαν σχολεία θηλέων. Επιπλέον, οι αντιλήψεις της κοινωνίας σχετικά με το ρόλο της γυναίκας και οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν τα χωριά και οι κοινότητες για την ίδρυση και την συντήρηση των σχολείων, είχαν ως αποτέλεσμα το μικρό αριθμό των φοιτούντων σ' αυτά

²⁰ Λαμπράκη-Παγανού Αλεξάνδρα, *Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την οθωνική περίοδο*, Αθήνα 1988, σελ. 56.

²¹ Ο.π., σελ. 105. Η νομοθεσία προέβλεπε την ίδρυση σχολείου κορασίδων, όπου ήταν δυνατόν (**άρθρο 58, ν. 1834**).

μαθητριών. Ολόκληρες γεωγραφικές περιοχές είχαν παντελή έλλειψη τέτοιων σχολείων, με αποτέλεσμα μεγάλα τμήματα του γυναικείου πληθυσμού τόσο στην ελεύθερη Ελλάδα, όσο και στις τουρκοκρατούμενες περιοχές να παραμένουν αποκλεισμένα από το αγαθό της Παιδείας, ιδιαίτερα στην επαρχία. Κατά τη δεκαετία 1850-1860 επιχειρήθηκε να αντιμετωπιστεί από το ελεύθερο ελληνικό κράτος με υπουργικές εγκυκλίους η απουσία του θεσμικού πλαισίου για την εκπαίδευση των θηλέων, αφού θεωρήθηκε ως απαραίτητη «η ανάγκη εκπαιδύσεως του γυναικείου φύλου» και η σύσταση «σχολείων κορασιών»²². Ο μικρός αριθμός των θηλέων που είχε πρόσβαση στην εκπαίδευση ήταν εντούτοις δηλωτικός της πραγματικότητας η οποία άφηνε το μεγαλύτερο μέρος του γυναικείου πληθυσμού χωρίς ουσιαστική Παιδεία. Οι προσπάθειες που έγιναν για την αντιμετώπιση αυτών των δυσλειτουργιών δεν είχαν το προσδοκώμενο αποτέλεσμα, γιατί δεν είχαν αποτελέσει μέρος ενός ευρύτερου σχεδιασμού που θα περιλάμβανε τόσο το περιεχόμενο, όσο και τις οργανωτικές δομές της εκπαίδευσης. Έτσι, ως άμεσο επακόλουθο υπήρχε η συνεχής και από πολλές πλευρές διατύπωση του αιτήματος για ριζικές αλλαγές στην εκπαίδευση τόσο των αρρένων, όσο και των θηλέων. Οι ορεινές επίσης και απομακρυσμένες περιοχές, όπως η περιφέρεια της Αγιάς, στερούνταν μιας διαρθρωμένης εκπαίδευσης και έτσι μειονεκτούσαν έναντι των περιοχών που διατηρούσαν και διέθεταν πιο οργανωμένα σχολεία, όπως η Ζαγορά και οι Μηλιές στο Πήλιο και τα Αμπελάκια στον Κίσαβο (Όσσα). Συν τοις άλλοις, υπήρχε και η άγνοια πολλών οικογενειών που σε πολλές περιπτώσεις θεωρούσαν την μόρφωση των παιδιών τους περιττή, ιδιαίτερα μάλιστα των θηλέων.²³

Η επικρατούσα και στην περιφέρεια της Αγιάς νοοτροπία – παρά το γεγονός της ίδρυσης του Παρθεναγωγείου στην Αγιά και στο Μεταξχώρι – ότι η συνεκπαίδευση των δύο φύλων δεν ήταν σύμφωνη με τις αρχές και τα ήθη της κοινωνίας ήταν σε βάρος της εκπαίδευσης των θηλέων. Η κατεύθυνση της εκπαίδευσης των θηλέων είχε συγκεκριμένο χαρακτήρα. Στόχευε κατά κύριο λόγο στο να μάθουν οι θήλεις να ανατρέφουν σωστά τα παιδιά τους, στην παρατήρηση των ηθών, της διαγωγής και στην γνώση για «την οικονομίαν και διοίκησιν του οίκου»²⁴, δηλαδή είχε καθαρά πρακτικό χαρακτήρα. Έτσι επαληθεύονταν και το γραφέν σε εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας προς τους νομάρχες του ελεύθερου ελληνικού κράτους, τους οποίους παρακαλούσε να υποδείξουν ως αναπόφευκτη την

²² Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδύσεως*, τ.Α', Αθήναι 1884 – 1892, σελ. 202.

²³ Κλεάνθους Μυρσίνη, «*Η γυναικεία Εκπαίδευση*», ΕΡΓΑΣΙΑ, τ.13, Αθήναι 1924, σελ. 297.

²⁴ Ζωντανός Π., *Περί ανατροφής των κορασιών και της Δημοσίου Εκπαιδύσεως των αρρένων*, εν Ερμούπολει 1836, σελ. 171.

εκπαίδευση του γυναικείου φύλου, πείθοντας όλους τους δήμους εκ των πραγμάτων: «ότι η εκπαιδευθείσα κόρη και θυγάτηρ είναι φιλοστοργότερα, και σύζυγος μάλλον περιζήτητος και μήτηρ αξιοτιμότερα και οικονόμος χρησιμότερα...»²⁵. Γεγονός πάντως ήταν ότι οι προθέσεις ποτέ δεν μεταφράζονταν σε πράξεις και η κατάσταση στην περιφέρεια της Αγιάς όσον αφορά στην εκπαίδευση των θηλέων δεν μετεβλήθη ουσιαστικά, παρά μόνον μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881 από τους Τούρκους. Και τούτο διότι η κυρίαρχη άποψη που επικρατούσε ως τότε, ότι η μόρφωση των κοριτσιών αφορούσε κυρίως την ανώτατη τάξη, έπαψε σταδιακά να ισχύει και δόθηκε η δυνατότητα σε περισσότερες θήλεις να φοιτήσουν στα σχολεία της περιφέρειας της Αγιάς και ιδιαίτερα στα δύο Παρθεναγωγεία της, στην Αγιά και στο Μεταξοχώρι.

²⁵ Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον...*, ό.π., σελ. 201.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΤΑ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΘΗΛΕΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

Για την εκπαίδευση των θηλέων στην περιοχή του Πηλίου μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα δεν υπάρχουν πολλές πηγές ούτε και μαρτυρίες που να διασώζονται, έτσι μπορούμε να συμπεράνουμε ότι και στο Πήλιο θα επικρατούσε προφανώς η ίδια εικόνα που υπήρχε στην περιφέρεια της Αγιάς κατά την ίδια χρονική περίοδο. Τα κορίτσια μεγάλωναν σε οικογένειες συντηρητικές από κάθε άποψη, λόγω έλλειψης των αναλόγων εφοδίων, προσκολλημένες στην παράδοση και στα έθιμα μιας κοινωνίας στερημένης από ανώτερο πολιτισμό. Και εδώ οι γονείς, στερούμενοι παιδαγωγικών γνώσεων, μεγάλωναν τα κορίτσια βασιζόμενοι σε ορισμένα στοιχεία της γενικής, θρησκευτικής και κοινωνικής μόρφωσης που είχαν. Η συμπεριφορά η οποία διδασκόταν στα κορίτσια υπαγορευόταν από τους άγραφους νόμους της κλειστής κοινωνίας των κοινοτήτων του Πηλίου. Ο χαρακτήρας της πατριαρχικής ανδροκρατικής οικογένειας ήταν φυσικό να επιβάλλει διακρίσεις στην ανατροφή και στην εκπαίδευση των παιδιών. Γενικά πιστευόταν ότι τα αγόρια έπρεπε να πηγαίνουν στο σχολείο γιατί τους χρειαζόνταν τα γράμματα, ενώ ίσχυε το εντελώς αντίθετο για τα κορίτσια. Η διάκριση αυτή ήταν φανερή και υιοθετούνταν και από τους δύο γονείς, τα δε κορίτσια δεν μπορούσαν να αντιδράσουν στην πρακτική αυτή, γιατί αυτή δεν βασιζόταν στις προσωπικές τους επιλογές, αλλά σε ένα κώδικα συμπεριφοράς και νοοτροπίας ο οποίος είχε διαμορφωθεί από πολλές γενιές προηγουμένως και ήταν πάρα πολύ δύσκολο να μεταβληθεί.

Δεν υπάρχουν στοιχεία για το πότε ακριβώς η εικόνα αυτή άρχισε ν' αλλάζει. Οι παλιές προλήψεις που επικρατούσαν άργησαν να ξεριζωθούν. Στην περιοχή του Πηλίου τα κορίτσια θεωρούνταν ότι έπρεπε να είναι εκτός των σχολείων και ότι έπρεπε να ασχολούνται μόνο με οικιακές εργασίες, αλλά και με οποιεσδήποτε άλλες εργασίες που θα τους επέβαλλαν οι οικογένειές τους να κάνουν. Ακόμη ως και τις παραμονές της επανάστασης του 1821, οι κάτοικοι της Ζαγοράς θεωρούσαν κακό πράγμα το να πάει ένα κορίτσι στο σχολείο. Έτσι, από τους 3.000 κατοίκους που αριθμούσε τότε η Ζαγορά, καμία γυναίκα δεν ήξερε να γράφει, γεγονός που δείχνει την ανυπαρξία εκπαίδευσης των θηλέων στην κοινότητα¹. Αν και οι

¹ Ξανθόπουλος Κ. *Συνοπτική έκθεση της πνευματικής αναπτύξεως των νεωτέρων Ελλήνων από της αναγεννήσεως αυτών μέχρι τούδε*, Κωνσταντινούπολις 1880, σελ. 12 (ανατύπωση Αθήνα 180). [εκδόσεις Ν. Καραβία]. Βλ. επίσης, Κορδάτος Κ. Γιάννης, *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 592.

απόδημοι έμποροι και πλοιοκτήτες της Ζαγοράς ήθελαν να ιδρύσουν κατώτερα σχολεία (κοινά) για να μαθαίνουν γράμματα τα κορίτσια των οικογενειών της κοινότητας, οι ανώτεροι πρόκριτοι αντιδρούσαν σθεναρά. Είναι ευνόητο ότι η κατάσταση που επικρατούσε στα άλλα χωριά του Πηλίου ήταν κατά πολύ χειρότερη.

Το πρώτο σχολείο που δέχτηκε μαθήτριες – από τα σχολεία που είχαν ιδρυθεί στις κοινότητες του Πηλίου- φαίνεται ότι ήταν το σχολείο του *Αγίου Λαυρεντίου*, το οποίο λειτουργούσε στο ομώνυμο μοναστήρι που βρισκόταν βορειώς του χωριού. Ήταν αλληλοδιδασκτικό σχολείο με δασκάλους τον γεννηθέντα στον Άγιο Λαυρέντιο λόγιο *Ζήση Θεοδοσιάδη Παχάρνικο* (1761-1849)² και την αδελφή του, την αποκαλούμενη και *Παχαρνίτσα*, επειδή ήταν μικροκαμωμένη. Από αφηγήσεις πληροφορητών μαθαίνουμε ότι οι μαθητές του σχολείου χρησιμοποιούσαν ως αναγνωσμάτριο την «*Οκτώηχο*» και το «*Ψαλτήρι*»¹ και ότι το σχολείο λειτούργησε για πρώτη φορά το 1842³.

Το πρώτο όμως οργανωμένο Παρθεναγωγείο άρχισε να χτίζεται στη Ζαγορά το 1852 και η έναρξη της λειτουργίας του έγινε το 1855. ήταν εξατάξιο και χτίστηκε από τη δωρεά του καταγόμενου από τη Ζαγορά εμπόρου *Ιωάννου Δ. Κασσαβέτη* (1777-1876)⁴, ο οποίος ήταν εύπορος έμπορος εγκατεστημένος στη Σύρο. Αξίζει να σημειωθεί ότι την επιστασία της κατασκευής των σχολείων την είχε αναλάβει ο *Δημήτριος Φιλίππου* και ότι ο αρχιτέκτονας του κτίσματος ήταν ο *Ιωάννης Σαλαπούρας*, ομοίως καταγόμενοι από τη Ζαγορά⁵. Το ανωτέρω Παρθεναγωγείο, γνωστότερο ως «*Κασσαβέτειο*»- για να τιμηθεί έτσι το όνομα του ιδρυτή του – υπέστη μεγάλες ζημιές από τους σεισμούς του 1954 – 1955 και ισοπεδώθηκε το 1960, στη θέση του δε κτίστηκε κατόπιν ταπητουργική σχολή. Ο Ι. Κασσαβέτης δεν παρέλειψε να προικοδοτήσει το Παρθεναγωγείο με σεβαστό ποσό που προερχόταν από μετοχές που είχε στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και να ορίσει μέσω της διαθήκης του να αποστέλλεται ένας άπορος υπότροφος καταγόμενος από τη Ζαγορά για να σπουδάσει στο γυμνάσιο και – αν θα

² Ο Ζ. Θ. Παχάρνικος φοίτησε κατά πάσα πιθανότητα στην Σχολή των Μηλεών και από το 1831 ως το θάνατό του δίδαξε στα σχολεία του Αγίου Λαυρεντίου. Έγραψε πολλά στιχουργήματα σε αρχαίζουσα γλώσσα. Βλ. και: «*Θεσσαλικόν Ηρώον*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 1, Αθήνα 1930, σελ. 74-75, καθώς επίσης και: Βαμβάκος Κ. Σωκράτης, *Ιστορία του χωριού Άγιος Λαυρέντιος του Πηλίου*, Αθήνα 1927, σελ. 31-36.

³ Θωμάς Γιώργος, «*Εκπαιδευτικές προσπάθειες στο Τουρκοκρατούμενο Πήλιο*», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5, Λάρισα 1983, σελ. 18.

⁴ Θωμάς Γιώργος, ό.π., σελ. 22-23. Βλ. και του ιδίου: «*Ιω. Δ. Κασσαβέτης, ο ιδρυτής του Α΄ Παρθεναγωγείου στη Μαγνησία στα 1855*», ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ, τ. 7, Βόλος 1980, σελ. 644.

⁵ Κορδάτος, ό.π., ομοίως σελ. 592.

ήθελε- να συνεχίσει τοις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών, εκλεγόμενος από την εφορεία του Παρθεναγωγείου⁶. Η ίδρυση του Παρθεναγωγείου κατά την περίοδο αυτή θεωρείται πολύ σημαντική, ιδιαίτερα επειδή η έδρα του βρισκόταν σε μια από τις τουρκοκρατούμενες περιοχές της Ελλάδος. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα Παρθεναγωγεία αυτά ήταν ένα εκ των 52 συνολικά σχολεία θηλέων που λειτουργούσαν την περίοδο εκείνη στην Ελλάδα, τόσο στην ελεύθερη, όσο και στην τουρκοκρατούμενη⁷.

Η ίδρυση της πόλης του Βόλου (1833)⁸ άρχισε να διαμορφώνει μια νέα εκπαιδευτική, κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα στην περιοχή της Δημητριάδος. Η εγκατάσταση προξενικών αρχών από διάφορες χώρες της Ευρώπης, η διαμόρφωση και η επέκταση του φυσικού λιμανιού της πόλης – που συντέλεσε στην οικονομική ανάπτυξη της λόγω του εμπορίου (εισαγωγικού και εξαγωγικού)- καθώς και η επίκαιρη γεωγραφική θέση της, αποτέλεσαν σταδιακά – σε διάστημα λίγων δεκαετιών – τον πόλο έλξης πολλών κατοίκων του Πηλίου καθώς και άλλων εσωτερικών μεταναστών από διάφορες περιοχές της Ελλάδος, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της προς ανατολάς παραλίας, καθιστώντας την αναπτυσσόμενο αστικό κέντρο⁹.

Μεταξύ των άλλων αλλαγών που επέφερε η τουρκική «μεταρρύθμιση» (*Τανζιμάτ*) από το 1839 και μετέπειτα, υπήρξε και η κατάργηση της υφισταμένης ως τότε διαίρεσης των χωριών του Πηλίου σε *βακούφια* και *χάσια* και η διοικητική ενοποίησή τους υπό την εξουσία του «*καϊμακάμη*» (*υποδιοικητή*) του «*βαλή*» (*νομάρχη*) της Λάρισας, ο οποίος είχε ως έδρα το κάστρο του Βόλου, από τότε δε η μόλις σχηματιζόμενη πόλη του Βόλου θεωρήθηκε ως πρωτεύουσα των χωριών (*κοινοτήτων*) της περιοχής της Δημητριάδος. Κατά την ίδια χρονική περίοδο, εκτός από την διοικητική υπαγωγή ανατέθηκε και η δικαστική υπαγωγή των υποθέσεων των κοινοτήτων της περιοχής της Δημητριάδος στην αρμοδιότητα του «*καδή*» (*νομοδιδασκάλου*) του Βόλου (1854), αλλαγή η οποία επιβλήθηκε εξαιτίας των

⁶ Θωμάς Γιώργος. «*Ιω. Κασσαβέτης...*», ό.π., σελ. 661-666. Του ιδίου: «*Εκπαιδευτικές προσπάθειες...*», ό.π., ομοίως σελ. 23. Πρβλ. Μάγνης Ι. Νικόλαος, *Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θεσσαλικής Μαγνησίας*. Εν Αθήναις 1860, σελ. 89 (επανέκδοση με ευρετήριο, εκδόσεις Δ. Ν. Καραβία, Αθήνα 1985)

⁷ Θωμάς Γιώργος, «*Εκπαιδευτικές προσπάθειες...*» ό.π., σελ. 18 και 41, σημ. 10.

⁸ Βλ. Τσοποτός Κ. Δημήτριος, *Ο Βόλος, ίδρυσις και εμπορική κίνησης αυτού κατά τα πρώτα δέκα έτη*, εν Αθήναις 1933 και Τριγώνης Άθως, *Χρονικά του Βόλου*, Βόλος 1934. Πρβλ. και Κορδάτος, ό.π., σελ. 184-191 και 824-855.

⁹ Χαρίτος Γ. Χαράλαμπος, «*Σελίδες από την Ιστορία της Εκπαίδευσης στη Μαγνησία κατά την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας (1860-1880)*. Ο Φιλοπαιδευτικός Σύλλογος της Θεσσαλομαγνησίας», *ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ* 7, Βόλος 1985, σελ. 51.

αναδιαρθρώσεων που συνέβησαν στις βαλκανικές επαρχίες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας μετά από τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856).

Με την έκδοση του «Χάτι Χουμαγιούν» του 1856 (που συμπλήρωσε την έκδοση του «Χατι Σερίφ» του 1839) καθορίστηκαν επακριβώς οι διοικητικές αρμοδιότητες του Τούρκου έπαρχου του Βόλου, ενώ ταυτόχρονα προσδιορίστηκε και το σύστημα αυτοδιοίκησης των Ελληνικών κοινοτήτων και περιγράφηκαν τα πολιτικά δικαιώματα των διαφόρων υπηκόων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Τη διοίκηση των κοινοτήτων την ανέλαβαν από τότε και στο εξής – ως την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881- οι *προεστοί* («βεκίληδες») οι οποίοι είχαν διοικητικές, δικαστικές και φορολογικές δικαιοδοσίες στους Έλληνες κατοίκους. Επίσης, ως υπεύθυνοι για τη συγκέντρωση των ποσών της φορολογίας από τις κοινότητες ορίστηκαν οι «ζαμπίτες» (ζαμπτζήδες), που είχαν ως ανώτερο διοικητή τους τον «βοεβόδα», ο οποίος επιπλέον ήταν και εκπρόσωπος της τουρκικής αρχής. Το γεγονός λοιπόν της ύπαρξης μεγάλου ποσοστού ελεύθερης διακίνησης και εργασίας στις περιοχές του Πηλίου και του Βόλου ευνοούσε την ανάπτυξη των κατοίκων τους και επιπλέον, επειδή στην τουρκική διοίκηση παρουσιαζόταν παρόμοια ελαστικότητα και στο ζήτημα της Εκπαίδευσης, μπορούμε να επισημάνουμε ότι αυτές ακριβώς οι συνθήκες καθόρισαν και τα περιθώρια της καλλιέργειας των γραμμάτων στην περιοχή της Δημητριάδος, όπου με κάθε σχεδόν ελευθερία ήταν δυνατόν να ιδρυθούν και να λειτουργήσουν ελληνικά σχολεία¹⁰.

Όλα τα παραπάνω γεγονότα συνέβαλλαν τα μέγιστα στην ίδρυση και άλλων σχολείων διαφόρων βαθμίδων στην περιοχή της Δημητριάδος. Περίπου το 1864 ιδρύθηκε Παρθεναγωγείο στην *Τσαγκαράδα*¹¹, ενώ το 1866 με τη συνδρομή του Μητροπολίτη της Δημητριάδος *Δωροθέου Σχολαρίου*, ιδρύθηκε Παρθεναγωγείο στην *Πορταριά*, το οποίο ο ίδιος ενίσχυσε με ετήσια συνδρομή 5.000 γροσίων για την πληρωμή των μισθών της

¹⁰ Χαρίτος, ό.π., σελ. 50-51.

¹¹ Αμέσως μετά από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τον τουρκικό ζυγό (1881) ιδρύθηκε ακόμη ένα Παρθεναγωγείο στην *Τσαγκαράδα*, με μία δασκάλα και 50 μαθήτριες στη συνοικία των *Αγίων Ταξιαρχών*, εκτός από το παλιό με μία δασκάλα και επίσης 50 μαθήτριες που υπήρχε στη συνοικία της *Αγίας Παρασκευής*. Το οικοδόμημα του πρώτου Παρθεναγωγείου κτίστηκε με δαπάνη του Γ. Α. Καρτάλη και κληροδοτήθηκε από τον Κ.Α. Καρτάλη με ποσό 13.750 δρχ., το οποίο διαχειριζόταν ο Γ. Α. Καρτάλης, πληρώνοντας ετησίως τους τόκους σε μισθό της δασκάλας. [Πηγή: Γ.Α.Κ., Α.Υ.Ε.Δ.Ε (Περίοδος 1855-1888), «*Εκθέσεις περί των εκπαιδευτηρίων πάσης τάξεως της Επαρχίας Βόλου*», του Επάρχου Βόλου Ι. Κονδάκη (28 Μαΐου 1882)]. Βλ. και: Αντωνίου Δαυίδ, «*Εκπαιδευτικές ειδήσεις πριν και μετά την ενσωμάτωση της Μαγνησίας*», Πρακτικά Ημερίδας «ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ» (Πορταριά 13 Μαΐου 2000), Πορταριά 2001, σελ. 44, 62 και 66.

δασκάλας του¹². Το Παρθεναγωγείο όπως και τα άλλα σχολεία της Πορταριάς ήταν «...διατηρούμενα εκ μικρών κληροδοτημάτων, προσόδων των Εκκλησιών και Μοναστηριακών κτημάτων, εσθ' ότε και εξ εκουσίων συνεισφορών των φιλομούσων κατοίκων».¹³

Πρώτη μνεία για το Παρθεναγωγείο της Μακρινίτσας έχουμε και πάλι από το Δωρόθεο Σχολάριο, ο οποίος μας πληροφορεί ότι το σχολείο διατηρείται «...εκ κληροδοτημάτων και των προσόδων της Κοινότητας»¹⁴. Από άλλο έγγραφο χωρίς χρονολογία¹⁵ αναφέρεται ότι το Παρθεναγωγείο ιδρύθηκε το 1870 και διατηρήθηκε ως το 1878 από την κοινότητα Μακρινίτσας «εκ των δημοτικών προσόδων και εθελουσίων εισφορών». Από το 1879 ο ευεργέτης της Μακρινίτσας Βασίλειος Σουλήνης κληροδότησε με τη διαθήκη του 2.500 τουρκικές λίρες στο Παρθεναγωγείο, επιβάλλοντας στους εκτελεστές της διαθήκης του να καταθέσουν το παραπάνω ποσό στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, «...για να διατηρείται αποκλειστικά και αξιοπρεπώς το Παρθεναγωγείον της πατρίδος του Μακρινίτσης». Το έγγραφο ανέφερε επίσης ότι οι εκτελεστές της διαθήκης δεν είχαν κατάθεση – ως τη στιγμή που γράφτηκε – το ποσό που έπρεπε να καταθέσουν στην Τράπεζα, αλλά σχεδόν μόνο το 1/3 της συνολικής του αξίας (1.000 λίρες) και ότι στο σχολείο οι δύο δασκάλες δίδασκαν τις περίπου 100 μαθήτριες χειροτεχνήματα και γράμματα, ενώ οι πρόσοδοι δεν επαρκούσαν και υπήρχε έλλειμμα γύρω στα 20 εικοσόφραγκα.

Στον Άγιο Γεώργιο του Πηλίου η πρώτη ουσιαστικά πληροφορία για τη λειτουργία Παρθεναγωγείου στην κοινότητα καταγράφεται σε ενοικιαστήριο της Μονής Ταξιαρχών του 1864¹⁶, όπου επισημαίνεται η ύπαρξη «διδασκαλήσης κορασίων», ο μισθός της οποίας – όπως και των άλλων δασκάλων του χωριού – καταβαλλόταν από την κοινότητα μέσω των εφόρων των σχολείων. Εκτός από αυτή τη γραπτή πληροφορία, άλλα επίσημα στοιχεία για τη λειτουργία του Παρθεναγωγείου δεν υπάρχουν. Επόμενη μνεία για το Παρθεναγωγείο έχουμε από το Δωρόθεο Σχολάριο, κατά τον οποίο το σχολείο αυτό μαζί με τα άλλα δύο σχολεία της κοινότητας (αλληλοδιδασκτικό και ελληνικό) λειτουργούσαν «διατηρούμενα εκ των ικανών πόρων των μοναστηριακών κτημάτων»¹⁷. Στον Άγιο Λαυρέντιο αμιγές Παρθεναγωγείο και όχι

¹² Σχολάριος Δωρόθεος, *Έργα και Ημέραι*, Αθήνα 1877, σελ. 125 – 128.

¹³ Ο.π., σελ. 210.

¹⁴ Σχολάριος, ό.π., σελ. 210.

¹⁵ Νάνου – Σκοτεινιώτη Αποστολία, *Μακρινίτσα*, Βόλος 1980², σελ. 25-26. Της ίδιας, *Η Μακρινίτσα. Σελίδες από την ιστορία της*, Λάρισα 1990³, σελ. 33.

¹⁶ Λιάπης Κώστας, *Ο «μεγάλος» Αϊ – Γιώργης του Πηλίου*, Βόλος 1994, σελ. 127.

¹⁷ Σχολάριος, ό.π., σελ. 213.

μεικτό – όπως ήταν το πρώτο σχολείο που δέχτηκε μαθήτριες το 1842 και αναφέρθηκε προηγουμένως- ιδρύθηκε μεταξύ των ετών 1870-1873, στο οποίο αναφερόμενος ο Δωρόθεος Σχολάριος μας πληροφορεί ότι μαζί με τα άλλα δύο σχολεία του χωριού λειτουργούσαν «διατηρούμενα εκ των ου μικρών εκκλησιαστικών προσόδων»¹⁸.

Στις Μηλιές λειτουργούσε κατά την περίοδο αυτή και Παρθεναγωγείο, διατηρούμενο κι αυτό όπως τα δύο άλλα σχολεία της κοινότητας (αλληλοδιδασκτικό και ελληνικό) «εκ των εκκλησιαστικών προσόδων, αλλά ουχί και αξίως της πάλαι ποτέ φήμης»¹⁹. Ο Δωρόθεος Σχολάριος, αναφερόμενος επίσης στο Παρθεναγωγείο που ήδη λειτουργούσε στη Ζαγορά, μας πληροφορεί ότι τόσο αυτό, όσο και το αλληλοδιδασκτικό με το ελληνικό σχολείο της κοινότητας ήταν «καλώς κατηρτισμένα, και διατηρούμενα εκ κληροδοτημάτων ανδρών ευεργετών και αιοιδίμων Ζαγοραίων.»

Ο Δωρόθεος Σχολάριος θεωρούσε ως απαραίτητη την ίδρυση Παρθεναγωγείων στο Κατηχώρι, στη Δράκεια, στην Αργαλαστή, στον Λαύκο, στο Τρίκερι και στον Κισσό. Από πηγές της εποχής αυτής πληροφορούμαστε ότι στη Δράκεια ιδρύθηκε μεταξύ των ετών 1870-1873 και Παρθεναγωγείο, όπως συνέβη επίσης στο Νεοχώρι και στην Αργαλαστή. Στη Δράκεια όμως μετά από λίγο καιρό το Παρθεναγωγείο καταργήθηκε και μετατράπηκε σε αλληλοδιδασκτικό σχολείο²⁰.

Στα 1853 ιδρύθηκε το πρώτο σχολείο του Βόλου, το οποίο ήταν «αλληλοδιδασκτικό» και όπου «εφοίτων αναμίξ άρρενα και θήλεα». Το 1870 ιδρύθηκε το Παρθεναγωγείο του Βόλου, αφού προηγουμένως το υπάρχον σχολείο της πόλης – λόγω της μεγάλης αύξησης του πληθυσμού της – χωρίστηκε σε δύο άλλα σχολεία, ένα αρρένων και ένα θηλέων²¹. Με την πάροδο του χρόνου οι κάτοικοι του Βόλου δεν αρκέστηκαν στο να υπάρχουν στην πόλη τους μόνο τα δύο σχολεία της κατώτερης βαθμίδας, δηλαδή αλληλοδιδασκτικό και ελληνικό. Όσες δε μαθήτριες ήταν ικανές και επιθυμούσαν να φοιτήσουν σε ανώτερα σχολεία για να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους, πήγαιναν στις πόλεις όπου υπήρχαν τέτοια σχολεία και συνέχιζαν τις σπουδές τους. Πολλοί εύποροι γονείς έστελναν τα κορίτσια τους που επεδίωκαν να αποκτήσουν ανώτερη μόρφωση να παρακολουθήσουν ανώτερες σπουδές στα Παρθεναγωγεία του Αρσακείου, του Χιλλ και της Σουρμελή στην Αθήνα, οι απόφοιτοι δε των

¹⁸ Ο.π., σελ. 212.

¹⁹ Σχολάριος, ό.π., σελ. 214.

²⁰ Χαρίτος, ό.π., σελ. 73-74

²¹ Ο.π., σελ. 55-56.

Σχολείων αυτών αποκτούσαν δίπλωμα που παρείχε το δικαίωμα στις κατόχους τους να ασκήσουν το διδασκαλικό επάγγελμα²².

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ο Δωρόθεος Σχολάριος, Μητροπολίτης της Δημητριάδος από το 1858 ως το 1870, έδειξε ιδιαίτερη φροντίδα για την Εκπαίδευση των θηλέων στην περιοχή της Δημητριάδος. Σε επιστολή του με ημερομηνία 17/2/1869 που την έστειλε από το Κάστρο Βόλου στον Νικόλαο Φιλ. Γεωργιάδη (έφορο του Σχολαρχείου Βόλου) στην Κωνσταντινούπολη αναφέρει σχετικά: «*Εκ δε της Θεσσαλίας ουδέν πρέπει τις όπως αναμένη καλόν, εάν δεν εκπαιδευθή ο Κλήρος και το γυναικείον φύλον*».²³ Το 1870, εκτός από τον χωρισμό του αλληλοδιδασκτικού σχολείου σε αρρένων και θηλέων (Παρθεναγωγείο) έγινε στο Βόλο και ο χωρισμός του δευτεροβάθμιου «ελληνικού» σχολείου σε δύο ξεχωριστά, ένα αρρένων και ένα θηλέων. Η δε έλλειψη εκπαιδευτικού ιδρύματος για παιδιά της προσχολικής ηλικίας καλύφθηκε το 1877 από την ίδρυση στο Βόλο του πρώτου *Νηπιαγωγείου* από την απόφοιτο του Αρσάκειου *Μαρία Χατζηκώστα*²⁴.

Συνοψίζοντας, όσον αφορά και πάλι στην εκπαίδευση των θηλέων στο Βόλο και τα Παρθεναγωγεία του, ο Δωρόθεος Σχολάριος μας πληροφορεί ότι στο *Νέο Βόλο* (*Νέα Μαγαζεία, Νέα Συνοικία, ή Κάστρον Βόλου*) υπήρχαν τρία σχολεία: ελληνικό, αλληλοδιδασκτικό και Παρθεναγωγείο, «*διατηρούμενα εκ των περισσευόντων πόρων της Εκκλησίας και εξ εκουσίων συνδρομών και διδάκτρων*», στη δε κωμόπολη του *Παλαιού Βόλου* υπήρχαν δύο σχολεία ένα αλληλοδιδασκτικό και ένα Παρθεναγωγείο, «*διατηρούμενα εκ των προσόδων της Εκκλησίας*», ενώ θεωρεί ως αναγκαία την ίδρυση Παρθεναγωγείου στη συνοικία *Τζιρή* (επάνω *Μαχαλά*) του Παλαιού Βόλου. Γράφει χαρακτηριστικά: «*Παρθεναγωγείον λείπει αλλ' ίσως, ως αναγκαίον και ωφέλιμον, θέλει συστηθή διά της φιλοτιμίας και φιλομουσίας των δύο ενοριών*»²⁵.

Εξ όλων των ανωτέρω συνάγεται ότι μετά τα μέσα του 19ου αιώνα συντελέστηκε στην περιοχή της Δημητριάδος μια αλλαγή στην αντιμετώπιση της εκπαίδευσης των θηλέων. Ιδρύθηκαν Παρθεναγωγεία σε πολλές κοινότητες του Πηλίου και στο Βόλο και το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των θηλέων αυξήθηκε, γεγονός που την μετουσίωσε σε ένα θεσμό που εμπεδώθηκε σταδιακά σε όλη την περιοχή της Δημητριάδος, έχοντας την αμέριστη

²² Ο.π., σελ. 57

²³ Σχολάριος, ό.π., σελ. 193.

²⁴ Χαρίτος, ό.π., σελ. 65.

²⁵ Σχολάριος, ό.π., σελ. 208-209.

συμπαράσταση και την εποπτεία τόσο της τοπικής Εκκλησίας, όσο και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΜΗΛΕΩΝ

Η περιοχή του Πηλίου κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας – όπως έχει ήδη αναφερθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο- ήταν μια εκ των πλέον προνομιούχων περιοχών της υπόδουλης Ελλάδος. Ως υπαγόμενο απευθείας στην Κωνσταντινούπολη ως «κτήμα» της μητέρας του Σουλτάνου, το Πήλιο απολάμβανε ένα καθεστώς μεγάλης αυτονομίας και τα 24 χωριά του ήταν οργανωμένα σε μια από τις ισχυρότερες κοινότητες του Ελληνισμού. Εξαιτίας των προνομίων που είχαν κατά καιρούς παραχωρηθεί στην περιοχή του Πηλίου, οι κάτοικοί του ήταν απαλλαγμένοι από τη βαριά φορολογία, η εγκατάσταση των Τούρκων εκεί δεν επιτρεπόταν και επιπλέον οι Οθωμανοί τοπάρχες και αξιωματούχοι της Θεσσαλίας είχαν περιορισμένες δυνατότητες επέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα που αφορούσαν την κοινότητα¹. Άμεσες συνέπειες αυτής της ευρείας αυτονομίας και λόγω της ύπαρξης πολλών και πλούσιων πλουτοπαραγωγικών πηγών της περιοχής του Πηλίου ήταν η αύξηση του πληθυσμού της και η ραγδαία οικονομική της ανάπτυξη, που έγινε ιδιαίτερως αισθητή κατά τα τέλη του 18ου αιώνα κυρίως εξαιτίας της ανάπτυξης της εγχώριας βιοτεχνίας, του εμπορίου καθώς και της εμπορικής ναυτιλίας.

Σε αντίθεση όμως με ότι συνέβη σε όλες τις άλλες υπόδουλες ελληνικές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οικονομική ανάπτυξη των χωριών του Πηλίου δεν επέφερε – τουλάχιστον ως τις αρχές του 19ου αιώνα – την αναμενόμενη πνευματική ανάπτυξη της περιοχής. Τρεις ήταν κυρίως οι λόγοι στους οποίους οφειλόταν το φαινόμενο αυτό: α) στο ότι η κλειστή κοινωνία των χωριών του Πηλίου δεν επέτρεψε να δημιουργηθούν σοβαρές μεταβολές στη δομή της β) στο γεγονός ότι παρά την ανάπτυξη της βιοτεχνίας, του εμπορίου και της εμπορικής ναυτιλίας ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού του Πηλίου συνέχισε και κατά την περίοδο αυτή να ασχολείται με αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες και γ) στην εχθρική αντιμετώπιση ή – στην καλύτερη περίπτωση – στην αδιαφορία των κοινοτικών αρχόντων της περιοχής για όλες σχεδόν τις προσπάθειες που είχαν γίνει για την ανύψωση του πνευματικού επιπέδου των κατοίκων, γεγονός που οφειλόταν στο ότι ήταν φιλύποπτοι, συμφεροντολόγοι,

1. Πανταζόπουλος Ι. Νικόλαος, *Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967, σελ. 49-56 και 61.

ραδιούργοι και κυρίως αμόρφωτοι². Συνεπώς δεν ήταν τυχαίο το γεγονός ότι οι Μηλιές, ένα από τα μεγαλύτερα και πλουσιότερα χωριά της περιοχής του Πηλίου, δεν διέθεταν σχολείο ως τα μέσα περίπου του 18ου αιώνα. Η κακή διοίκηση, η διχόνοια, ο φθόνος, η αδιαφορία, η αμάθεια, η αναξιοσύνη και η φιλαυτία των προεστών των Μηλεών επικρίθηκαν τα μέγιστα – δικαιολογημένα όπως φαίνεται – και από πηγές της εποχής³.

Όπως μας πληροφορούν οι πηγές, το πρώτο ελληνικό σχολείο ιδρύθηκε στις Μηλιές το 1778 (κατ' άλλους το 1770) χωρίς τη βοήθεια και την υποστήριξη των τοπικών αρχόντων, χάρη στην πρωτοβουλία δύο λόγιων ιερωμένων, του Μηλιώτη Άνθιμου Παπαπανταζή, υποδιδασκάλου ως τότε στη Σχολή της Ζαγοράς και του Βολιώτη λογίου και κληρικού Ζαχαρία, πρώην Σχολάρχη της ίδιας Σχολής, οι οποίοι αποφάσισαν να ιδρύσουν στις Μηλιές «ελληνικό» σχολείο την διδασκαλία στο οποίο την ανέλαβαν οι ίδιοι⁴. Το πρώτο αυτό σχολείο λειτούργησε συμφώνως με τα πρότυπα τα οποία λειτουργούσαν τα «παραδοσιακά σχολεία» της εποχής εκείνης και μάλιστα συμφώνως με το πρόγραμμα της Σχολής της Ζαγοράς όπου ήδη είχαν διδάξει οι δύο ιδρυτές του⁵.

Το διδακτικό προσωπικό του σχολείου των Μηλεών από την ίδρυσή του ως τις αρχές του 19ου αιώνα περιοριζόταν σε δύο και μόνο δασκάλους, οι οποίοι δίδασκαν όλα τα μαθήματα, όπως συνέβαινε άλλωστε και στα περισσότερα σχολεία της εποχής τα οποία ακολουθούσαν τη «λόγια» παράδοση. Αρχικά, τα καθήκοντα του Σχολάρχη πρέπει να τα ασκούσε ο Ζαχαρίας, ο οποίος ήταν πολύ καλά καταρτισμένος στα φιλολογικά μαθήματα και επιπλέον είχε ήδη και τη σχετική εμπειρία, εφ' όσον είχε υπηρετήσει προηγουμένως στη Σχολή της Ζαγοράς ως πρώτος δάσκαλος (Σχολάρχης). Ο συνιδρυτής του σχολείου Άνθιμος Παπαπανταζής -κατά την ίδια περίοδο- το πιθανότερο είναι να δίδασκε στο σχολείο των Μηλεών ως υποδιδάσκαλος. Μετά από το θάνατο του Ζαχαρία, ο οποίος τοποθετείται με πολλές πιθανότητες λίγα χρόνια μετά από την ίδρυση του σχολείου, ο Άνθιμος Παπαπανταζής ανέλαβε τη διεύθυνση του σχολείου και τη διατήρησε ως το θάνατό του (το 1811), έχοντας ως

2. Σκουβαράς Βαγγέλης, «Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789). Η ελληνική παροικία του Άμστερνταμ. Η Σχολή και η Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς», ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 9 (1964), σελ. 26-27 και 210-213.

3. Φιλιππίδης Δανιήλ – Κωνσταντάς Γρηγόριος (Δημητριάς), *Γεωγραφία Νεωτερική περί της Ελλάδος*, (επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού), Αθήνα 2002², σελ. 184-186.

4. Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ.242. Οι Δημητριάς εν τούτοις, *ό.π.*, σελ. 186, τοποθετούν την ίδρυση του σχολείου γύρω στο 1760.

5. Χατζόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 252.

συνεπικούρο στο έργο του τον Μηλιώτη ιερέα Τιμόθεο⁶. Δεν γνωρίζουμε δυστυχώς περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την λειτουργία του πρώτου αυτού σχολείου των Μηλεών, μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι και σ' αυτό το βάρος της διδασκαλίας έπεφτε στα λεγόμενα «ελληνικά μαθήματα», δηλαδή στην εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Όσον αφορά τώρα την εκπαιδευτική δράση των δύο ιδρυτών του σχολείου βάσει πληροφοριών συμπεραίνεται ότι εκτός από τα «ελληνικά», οι δυο λόγιοι ιερωμένοι δίδασκαν και φιλοσοφικά μαθήματα⁷. Αξίζει να σημειωθεί ότι μαθητές του Άνθιμου Παπαπανταζή υπήρξαν μεταξύ των άλλων και ο Άνθιμος Γαζής, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Δανιήλ Φιλιππίδης. Παρ' όλα αυτά το σχολείο των Μηλεών καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης περιόδου της λειτουργίας του δεν απέκτησε το κύρος και την ακτινοβολία των άλλων ελληνικών σχολείων της εποχής και ιδιαίτερα εκείνων τα οποία λειτουργούσαν στην Θεσσαλία (της Ζαγοράς, των Αμπελακίων και του Τιρνάβου). Από τις πηγές προκύπτει ότι ως το 1811 παρέμεινε ένα περιορισμένων δυνατοτήτων «κοινό» σχολείο στο οποίο φοιτούσαν ολιγάριθμοι μαθητές της περιοχής⁸.

Στις 28/3/1810, ο Άνθιμος Παπαπανταζής, ένα έτος προ του θανάτου του συνέταξε διαθήκη, φοβούμενος - και πιθανόν προαισθανόμενος το τέλος της ζωής του - ότι μετά από το θάνατό του τα παιδιά του αδερφού του Δημητρίου θα έπαιρναν την περιουσία του σχολείου και αυτό θα ερήμωνε, κάνοντας έτσι τους κόπους του για την αναβάθμισή του μάταιους⁹. Όπως αναγράφεται στη διαθήκη του, όρισε ως υπεύθυνο για τη διαδοχή του και για το σχολείο τον υποτακτικό του Γρηγόριο Κωνσταντά, με την επικουρία του επίσης υποτακτικού του ιερέα Τιμοθέου - έχοντας προηγουμένως φροντίσει να εγγράψει το σχολείο των Μηλεών στα Αρχεία του «σταυροπηγιακού» μοναστηρίου του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως- ενώ ως επίτροπο όρισε τον Ιωάννη Δήμου¹⁰. Η επιλογή του Γρηγορίου Κωνσταντά από τον Άνθιμο δεν ήταν τυχαία. Και τούτο διότι ο

6. Χατζόπουλος Κ., ό.π., σελ. 252. Λανθασμένα ο Ν.Ι. Μάγνης στο βιβλίο του «Περίηγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θεσσαλικής Μαγνησίας», (επανεκδοση/β' έκδοση με ευρετήριο), Αθήνα 1985, σελ. 66, αναφέρει ως έτος θανάτου του Άνθιμου Παπαπανταζή το 1809. Ο δε Τρύφων Ε. Ευαγγελίδης στο βιβλίο του «Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας, τόμος Α'», Αθήνα 1992², σελ. 207, ορίζει ως έτος θανάτου του Ζαχαρία το 1784.

7. Χατζόπουλος Κ., ό.π., ομοίως σελ. 253. Βλ. επίσης και Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 232.

8. Χατζόπουλος Κ., ό.π., ομοίως σε. 253.

9. Μάγνης Ι.Ν., ό.π., σελ.66. Βλ. επίσης Φ.Θ', αρ. 9 (λυτά έγγραφα) της Βιβλιοθήκης των Μηλεών.

10. Καμηλάρης Ν. Ρήγας, Γρηγορίου Κωνσταντά. Βιογραφία - Λόγοι - Επιστολαί. Μετά περιγραφής των Μηλεών και της Σχολής αυτών, εν Αθήναις 1897, σελ. 137-138. Ομοίως, ό.π., Φ.Θ', αρ.9 (λυτά έγγραφα) της Βιβλιοθήκης των Μηλεών.

προτεινόμενος ως νέος Σχολάρχης είχε ήδη τότε τη φήμη ως ένας από τους πλέον σημαντικούς λογίους της εποχής εκείνης και ταυτοχρόνως είχε αποκτήσει την απαραίτητη για τη θέση του Σχολάρχη διδακτική εμπειρία, αφού είχε προηγουμένως οριστεί ως Σχολάρχης στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου (1784-1787)¹¹ και έχοντας υπηρετήσει ως δάσκαλος στη Σχολή των Αμπελακίων (1796-1802), όπου δίδαξε αρχαία ελληνικά, μαθηματικά, ιταλικά και φιλοσοφία¹². Τη μεγάλη εκτίμησή του ως προς την αξία του Γρηγορίου Κωνσταντά εξέφρασε και το 1811 σε σιγίλλιο του προς τους προκρίτους και τους κατοίκους των Μηλεών ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιερεμίας στους οποίους ανέφερε την ευαρέσκειά του για τη διεύθυνση της Σχολής των Μηλεών από το Γρηγόριο Κωνσταντά, επικυρώνοντας με τον τρόπο αυτό και κατασφαλίζοντας τη διαθήκη του Άνθιμου Παπαπανταζή. Ακόμη, τονίζοντας ιδιαιτέρως την αντίθεσή του προς οποιαδήποτε ανάμειξη εξ αυτών στη διοίκηση της Σχολής και προς οποιαδήποτε προσπάθεια προς εκμετάλλευση και ιδιοποίηση των κτημάτων και των ακινήτων που ανήκαν σ' αυτή, υπογράμιζε τις επιπτώσεις που θα είχαν αυτές οι ενέργειες σε όποιους παρέβαιναν τις εντολές του¹³.

Οραματιστής της δημιουργίας μιας ανώτερης Σχολής στις Μηλιές – ένα είδος σημερινού Πανεπιστημίου- ήταν ήδη από το 1801 ο Άνθιμος Γαζής, ο οποίος επί τριετία (1801-1804) εγκαταστάθηκε στις Μηλιές, παραιτηθείς από τη θέση του εφημερίου στον Ελληνορθόδοξο Ναό του Αγίου Γεωργίου της ελληνικής κοινότητας της Βιέννης, την οποία κατέλαβε αντ' αυτού ο Νεόφυτος Δούκας¹⁴. Ο Άνθιμος Γαζής κατά το διάστημα της παραμονής του στις Μηλιές συνέλαβε την ιδέα της προαγωγής του σχολείου των Μηλεών από σχολείο των «κοινών γραμμάτων» σε σχολείο ανώτερης βαθμίδας, αναδιοργανώνοντάς το πάνω σε νέες βάσεις, που θα εξυπηρετούσαν τις τότε σύγχρονες εκπαιδευτικές ανάγκες. Δυστυχώς όμως συνάντησε πολλές και μεγάλες δυσκολίες και για λόγους ανεξάρτητους από τη θέλησή του δεν κατόρθωσε τότε να κάνει την ιδέα του πραγματικότητα. Η τριετής εντούτοις παραμονή του στις Μηλιές στάθηκε ικανή να του δείξει καθαρά τις συνθήκες κάτω

11. Βλ. και: Camaritano – Cioran Ariadna, « Ο Γρηγόριος Κωνσταντάς δάσκαλος στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου (1782; - 1787) [μετάφραση από τα αγγλικά Gino Polese], ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 28, Λάρισα 1995, σελ. 94-104.

12. Χατζόπουλος Κ., ό.π., ομοίως σελ. 253. Βλ. επίσης: Νημάς Α. Θεόδωρος, *Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 297.

¹³. Καμηλάρις Ν.Ρ., ό.π., σελ. 139-141.

¹⁴. Γούδας Ν. Αναστάσιος, *Βίοι παράλληλοι των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων Ανδρών*, Αθήνα 1869, τ. Α', σελ. 348.

από τις οποίες ζούσε η υπόδουλη Θεσσαλία και κατ' επέκταση η Ελλάδα, προσφέροντάς του σταδιακά την αφύπνιση της επαναστατικής του συνείδησης και κάνοντάς τον να συνειδητοποιήσει την ανάγκη του ξεσηκωμού των Ελλήνων μέσω της Παιδείας, ώστε να αποτινάξει την τουρκική τυραννία. Με αυτά τα βιώματα επέστρεψε στη Βιέννη το 1804 και άρχισε τις προσπάθειές του να υλοποιήσει τις ιδέες του, αναζητώντας και άλλους Έλληνες προς βοήθειά του.

Εκτός του Ανθίμου Γαζή, ενδιαφέρον για την ίδρυση ανωτέρου ελληνικού σχολείου στη Θεσσαλία έδειξε και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο οποίος το 1804/1805 επισκέφθηκε τη Βιέννη προκειμένου να εκδώσει δύο μεταφράσεις έργων του ιστορίας και φιλοσοφίας στην ελληνική γλώσσα. Τότε ήρθε σε συνεννόηση με τον εξάδελφό του και επίσης Μηλιώτη Άνθιμο Γαζή και με μερικούς άλλους αξιόλογους Θεσσαλούς λογίους (Ζήση Κάβρα, Δανιήλ Φιλιππίδη, Δημήτριο Αλεξανδρίδη και Στέφανο Δούγκα) με σκοπό την ίδρυση στη Θεσσαλία (στα Αμπελάκια ή στη Ζαγορά) μιας «Ακαδημίας» στην οποία θα διδάσκονταν η ελληνική και η λατινική φιλολογία, τα μαθηματικά και οι φυσικές επιστήμες συμφώνως με τα ευρωπαϊκά πρότυπα¹⁵. Το φιλόδοξο όμως αυτό σχέδιο των Θεσσαλών λογίων δεν έγινε δυνατό τελικά να πραγματοποιηθεί, για λόγους άγνωστους από τις ως σήμερα διεξαχθείσες έρευνες. Το πιθανότερο όμως είναι ότι δεν κατάφεραν να πάρουν την απαιτούμενη άδεια από το Σουλτάνο για την ίδρυση και τη λειτουργία της Σχολής αυτής¹⁶.

Από τα ανωτέρω γεγονότα συνάγεται το συμπέρασμα ότι τόσο ο Γρηγόριος Κωνσταντάς όσο και ο Άνθιμος Γαζής είχαν ως στόχο – επιστρέφοντας στην περιοχή του Πηλίου- να ιδρύσουν ένα «νεωτεριστικό» σχολείο. Δεν ήταν λοιπόν αδικαιολόγητη η απόρριψη της πρότασης του Οικουμενικού Πατριαρχείου από τον Γρηγόριο Κωνσταντά να αναλάβει τη διεύθυνση της Σχολής του Κουρού Τσεσμέ στην Κωνσταντινούπολη (το 1808), έναντι αδρής μάλιστα αμοιβής. Ήδη, τρία χρόνια νωρίτερα (1805), ο Γρηγόριος Κωνσταντάς είχε απορρίψει πρόταση του πρίγκιπα της Μολδοβλαχίας Αλεξάνδρου Μουρούζη να αναλάβει τη διεύθυνση της Σχολής του Ιασίου¹⁷.

15. Γούδας Ν. Αναστάσιος, *ό.π.*, σελ. 321-322. Πρβλ. και Νημάς Α.Θ. *ό.π.*, σελ. 297-298.

16. Νημάς Α.Θ., *ό.π.*, σελ. 298.

17. Νημάς Α.Θ., *ό.π.*, σελ. 298. Πρβλ. Σάθας Ν. Κωνσταντίνος, *Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής Εθνεγερσίας (1453-1821)*, Αθήνα 1868, σελ. 696-698.

Η συνεργασία Άνθιμου Γαζή – Γρηγορίου Κωνσταντά φαίνεται και από την αλληλογραφία τους, η οποία διήρκεσε επί πενταετία (13-9-1812 έως 13-3-1817). Οι επιστολές αυτές προέρχονται από το προσωπικό αρχείο του Γρηγορίου Κωνσταντά το οποίο μετά το θάνατό του (1844) έμεινε στη σχολή των Μηλεών. Η σειρά αυτή των επιστολών του Ανθίμου Γαζή (αριθμημένη από τον ίδιο) είναι μοναδική και πολύτιμη πηγή για την ιστορία της Σχολής των Μηλεών¹⁸. Οι επιστολές αυτές παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τη Σχολή της οποίας ουσιαστικά αποτελούν ένα είδος «χρονικού» στη δεύτερη περίοδο της λειτουργίας της, που η αμεσότητά του και η αυθεντικότητα του είναι ιδιαίτερες σημαντικές. Η χρονικογραφική υφή των επιστολών δίνει σ' αυτές ακόμη μεγαλύτερη αξία εφόσον συνειδητοποιήσουμε ότι είναι κυριολεκτικά μια σύνθεση της εξελικτικής πορείας των φάσεων από την ίδρυση ως την έναρξη της λειτουργίας της Σχολής. Τα διάφορα πληροφοριακά στοιχεία που αποκομίζουμε από τις επιστολές αυτές μας διαφωτίζουν επιπλέον για τη συγκρότηση της Βιβλιοθήκης των Μηλεών, για το είδος των βιβλίων της και για τα χρήματα που αυτή κόστισε. Μας δίνουν επίσης μια κατατοπιστική εικόνα του τουρκοκρατούμενου Πηλίου, ενώ κάνουν και μνείες για φημισμένους λογίους της εποχής: Ν. Δούκα, Στ. Κομμητά, Στ. Δούγκα, Σπ. Ασάνη, Κων. Οικονόμου, Γ. Κλεόβουλο, Κων. Βαρδαλάχο, Κων. Κούμα, Αθ. Σταγειρίτη, Βενιαμίν Λέσβιο και Δαν. Φιλιππίδη. Για τον Μηλιώτη Δανιήλ Φιλιππίδη αναφέρονται επίσης στις επιστολές πολλές ειδήσεις σχετικά με τη ζωή του στην Ευρώπη και τις οικονομικές δοσοληψίες του με άλλα άτομα καθώς και με τη σχολή των Μηλεών. Κατατοπιστικό επίσης είναι το χειρόγραφο φυλλάδιο του Άνθιμου Γαζή, το οποίο αποτελεί έναν λεπτομερή απολογισμό των χρημάτων τα οποία είχαν ξοδευτεί για την ίδρυση και τον εξοπλισμό της Σχολής των Μηλεών, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι στήλες με τις εισφορές και το εξοδολόγιο των υποτρόφων της Σχολής, οι αντιγραφές των τιμολογίων για τα διάφορα όργανα που είχαν αγοραστεί για τον εξοπλισμό της σχολής, τα τέλη του εκτελωνισμού τους, τα αγωγιάτικα (μεταφορικά), οι τιμές των οικοδομικών υλικών και διαφόρων άλλων ειδών και προϊόντων¹⁹.

Το 1812 ο Γρηγόριος Κωνσταντάς ανέλαβε τη διεύθυνση της Σχολής των Μηλεών, έχοντας κατά νου – όπως και ο Άνθιμος Γαζής- την αναβάθμισή της σε ανώτερη σχολή

18. **Φ.Ε', αρ. 1-19**, της Βιβλιοθήκης των Μηλεών (λυτά έγγραφα). Βλ. επίσης και: Σκουβαράς Βαγγέλης, «**Σελίδες από την ιστορία της Μηλιώτικης Σχολής**», επιθ. ΗΩΣ, περ. Γ', έτος 9ον, αρ. 92-97, Αθήνα 1966, σελ. 256-275, όπου έχουν δημοσιευθεί οι ανωτέρω επιστολές.

19. **Φ.Θ', αρ. 8** (λυτά έγγραφα) της Βιβλιοθήκης των Μηλεών. Επίσης βλ. Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 276-278.

(Πανδιδακτήριο) εφάμιλλη και καλύτερη εκείνης των Κυδωνιών της Μ. Ασίας, η οποία ήταν υπόδειγμα για τους υπόδουλους Έλληνες. Ο Άνθιμος Γαζής την ίδια περίοδο επιβεβαίωσε στο Γρηγόριο Κωνσταντά τη συνδρομή και άλλων αποδήμων Ελλήνων (όπως π.χ. του Δανιήλ Φιλιππίδη και του Στ. Δούγκα) για την επίτευξη του σκοπού αυτού, τονίζοντας ιδιαίτερα το γεγονός ότι ο Ν. Δούκας είχε ήδη ιδρύσει στην Ήπειρο δύο σχολεία, (ένα στο Μέτσοβο κι ένα στο Ζαγόρι) και το πόσο επιθυμούσε αυτός να γίνει το ίδιο και στις Μηλιές²⁰. Το επόμενο έτος (1813), ο Άνθιμος Γαζής με την ιδιότητα του εκδότη και του αρχισυντάκτη του περιοδικού «*Ερμής ο Λόγιος*» της Βιέννης, δημοσίευσε στο περιοδικό την αγγελία της ίδρυσης «*Σχολείου Φιλοσοφίας και Φιλολογίας*» με Σχολάρχη τον Γρηγόριο Κωνσταντά στις Μηλιές του Πηλίου με τη συνδρομή των προεστών των Μηλεών, στο ίδιο δε τεύχος του περιοδικού δημοσίευσε την είδηση ότι ήδη από το Φεβρουάριο του 1813 είχαν αρχίσει οι οικοδομικές εργασίες για την ανέγερση του νέου Διδακτηρίου της Σχολής, σε χώρο που υπήρχε δίπλα στην παλαιά Σχολή²¹.

Τον Ιούλιο του 1814 (1/7/1814) ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Άνθιμος Γαζής υπέγραψαν ιδιαίτερο «*συμφωνητικό*», το οποίο θεωρείται ως η επίσημη ιδρυτική πράξη της «*Μηλιώτικης Κοινής του Γένους Σχολής*». Στο συμφωνητικό αυτό αναφερόταν και η οικονομική συνδρομή των δύο λογίων (από 500 χρυσούς «*καισαρικούς*») για την έναρξη των εργασιών της οικοδόμησης της σχολής καθώς επίσης και η προσφορά από τον Άνθιμο Γαζή όλης της βιβλιοθήκης του στη Σχολή και όλων των εσόδων από την διάθεση (πώληση) του «*Ελληνικού Λεξικού*» που είχε αυτός εκδόσει²². Το πιθανότερο είναι ότι το συμφωνητικό αυτό συντάχθηκε αργότερα από τον Ιούλιο του 1814 με τη συναίνεση των δύο λογίων (με πρωθύστερη χρονολογία) για λόγους σκοπιμότητας (ίσως προς είσπραξη ερανικών εισφορών από απόδημους Έλληνες), διότι όπως φαίνεται από την αλληλογραφία τους, ο Άνθιμος Γαζής στις αρχές Αυγούστου 1814 δεν είχε νεώτερες πληροφορίες από τον Γρηγόριο Κωνσταντά σχετικά με τη Σχολή²³. Σε ιδιαίτερη μάλιστα σημείωση του συμφωνητικού της ίδρυσης της Σχολής αναφερόταν ότι οι ευεργέτες (συνδρομητές) της θα έφεραν τον τιμητικό τίτλο

20. Βλ. την επιστολή Α. Γαζή προς τον Γρ. Κωνσταντά από τη Βιέννη με ημερομηνία 13-9-1812, **Φ.Ε', αρ. 1**, (λυτά έγγραφα), της Βιβλιοθήκης των Μηλεών. Πρβλ. και Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ. 256.

21. Βλ. «*Ερμής ο Λόγιος ή Φιλολογικά Αγγελία*», περίοδος Γ', Βιέννη 1813 (15 Ιουνίου – 1 Ιουλίου), σελ. 115-116. Πρβλ. επίσης: Μάγνης Ι.Ν., *ό.π.*, σελ. 64, Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ. 244.

22. Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ. 246.

23. Βλ. την επιστολή του Α. Γαζή προς τον Γρ. Κωνσταντά από τη Βιέννη (με ημερομηνία 4/8/1814), **Φ.Ε', αρ. 3** (λυτά έγγραφα), της Βιβλιοθήκης των Μηλεών. Πρβλ. επίσης και Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ. 258.

«Μουσαγέται²⁴» και θα απολάμβαναν ιδιαίτερες τιμές, ενώ σ' αυτό επισυναπτόταν και ο κατάλογος των ονομάτων τους.

Δυστυχώς το όνειρο που είχαν ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Άνθιμος Γαζής – όπως και πολλοί άλλοι απόδημοι Έλληνες στην Ευρώπη, λόγιοι, έμποροι κ.ά. – για την ίδρυση «Ακαδημίας» στις Μηλιές δεν έγινε τελικά πραγματικότητα, παρά το ότι πολλοί εύποροι Έλληνες προσέφεραν για το σκοπό αυτό αρκετά χρήματα, αγοράσθηκαν πάρα πολλοί τόμοι βιβλίων (ελληνικών και ξενόγλωσσων) και διάφορα εποπτικά μέσα διδασκαλίας καθώς και όργανα Φυσικής και Χημείας τα οποία στάλθηκαν στις Μηλιές. Καθοριστικός παράγοντας για την εξέλιξη αυτή ήταν ότι οι ενέργειες των δύο λογίων και των Ελλήνων φίλων τους στην Κωνσταντινούπολη για τη χορήγηση της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας της «Ακαδημίας» στις Μηλιές προσέκρουσαν στις αντιρρήσεις του Σουλτάνου και των αρμοδίων γι' αυτή τουρκικών αρχών²⁵. Έτσι συναποφάσισαν για την ίδρυση μια σχολής με τη μορφή που αναφερόταν στο συμφωνητικό της 1/7/1814, αποβλέποντας εντούτοις στην ίδρυση «Ακαδημίας» αν ωριμάζαν οι συνθήκες προς το σκοπό αυτό.

Ιδιαίτερως σημαντική για την περαιτέρω πορεία της Σχολής των Μηλεών υπήρξε χωρίς αμφιβολία η ίδρυση στη Βιέννη το 1815 της «Φιλομούσου Εταιρείας», φιλορωσικής επιρροής, ως αντίβαρο στην φιλοαγγλική ομώνυμη «Φιλόμουσο Εταιρεία» των Αθηνών, η οποία είχε ιδρυθεί το 1813. Σπουδαίο γεγονός για τη Σχολή των Μηλεών αποτέλεσε η απόφαση της «Φιλομούσου Εταιρείας» της Βιέννης να τη θέσει υπό την προστασία της, προσφέροντας μάλιστα σ' αυτή ένα σοβαρό χρηματικό ποσό για την ενίσχυση των οικονομικών της²⁶. Αυτό όμως που είχε τη μεγαλύτερη σημασία για τη Σχολή ήταν το γεγονός ότι ευρισκόμενη υπό την προστασία της «Φιλομούσου Εταιρείας» απέκτησε μεγάλο κύρος, αφού έτσι γινόταν κατά κάποιον τρόπο ένα από τα «επίσημα» ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα του υπόδουλου Ελληνισμού²⁷. Εμπνευστής της ίδρυσης της «Φιλομούσου Εταιρείας» υπήρξε ο Άνθιμος Γαζής, που με τη βοήθεια του Ι. Καποδίστρια υπέδειξε στον Τσάρο Αλέξανδρο Α' την αναγκαιότητα μιας τέτοιας Εταιρείας, η οποία θα συγκέντρωνε όλους τους διανοούμενους της Ευρώπης και

²⁴. Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 246. Επίσης και Καμηλάρης Ν.Ρ., ό.π., σελ. 21-23.

²⁵. Βλ. και: Βουρβέρης Ι. Κωνσταντίνος, «Γρηγόριος Κωνσταντάς (1753-1844)», ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, Βόλος 1973, σελ. 50 (συλλογικό έργο).

²⁶. Κούκκου Ελένη, *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία, 1803-1822. Α': Η Φιλόμουσος Εταιρεία της Βιέννης*, Αθήνα 1958, σελ. 49 και 160-161.

²⁷. Χατζόπουλος Κ., ό.π., σελ. 256.

θα βρισκόταν υπό την επιρροή του ιδίου²⁸. Ο ίδιος δε ο Ι. Καποδίστριας συνέταξε στη γαλλική γλώσσα το καταστατικό της «Φιλομούσου Εταιρείας», το οποίο μετέφρασε στα ελληνικά ο Άνθιμος Γαζής και το εκτύπωσε σε δίσηλο με τις δύο γλώσσες αντιστοίχως²⁹. Στο 1ο άρθρο του καταστατικού της «Φιλομούσου Εταιρείας» αναφερόταν ότι σκοπός της ήταν: «Η καταβολή των αναγκαίων χρημάτων διά την έκτασιν της Παιδείας εις την Ελλάδα...» και ότι «... Η δε του Πηλίου όρους ομήγυρις συγκροτεί έν σχολείον τακτικόν κατά μίμησιν των Ακαδημιών της Ευρώπης». Στο 8ο δε άρθρο προβλεπόταν ότι: «τα συναχθησόμενα αρχαιολογικά πράγματα αποταμιεύονται εις τας Αθήνας ή εις το Πήλιον όρος εις τα επί τούτο κτίρια, Μουσεία καλούμενα. Οι έφοροι του Πηλίου όρους υποχρεούνται προς τούτοις όπως καταγίνονται εις βοτανικά παρατηρήσεις, περιγράφοντας τα εκείθε περιεργα φυτά ων η ύπαρξις ενδέχεται αγνοείσθαι εις το λοιπόν της Ευρώπης³⁰».

Την 6/8/1815 εγκαινιάσθηκε επίσημα η λειτουργία του νέου διδακτηρίου της Σχολής των Μηλεών. Το νέο κτίριο περιελάμβανε τέσσερες αίθουσες διδασκαλίας, διάφορα διαμερίσματα για το διδακτικό προσωπικό, αίθουσα βιβλιοθήκης, εργαστήριο και κοινόχρηστους χώρους. Όμως, παρ' όλα αυτά, η πρόταση που είχε κάνει ο Άνθιμος Γαζής για την ανέγερση ενός οικοτροφείου δίπλα στη Σχολή για τη στέγαση των ξένων μαθητών δεν έγινε δυνατόν να υλοποιηθεί, επειδή έλειπαν οι απαραίτητοι οικονομικοί πόροι³¹. Το ίδιο όμως ενδιαφέρθηκε ο Α. Γαζής και για τη μόρφωση των φτωχών παιδιών της περιοχής του Πηλίου, για τα οποία μάλιστα είχε συγκεντρώσει και ξεχωριστό κεφάλαιο³².

Με τις ενέργειες και τους εράνους που διενήργησε ο Α. Γαζής στην Ευρώπη εξοικονομήθηκε από συνεισφορές των ομογενών ένα αρκετά μεγάλο χρηματικό ποσό που όχι μόνο κάλυψε τα αναγκαία έξοδα για την ανέγερση της Σχολής, αλλά εξασφαλίστηκαν μέσω αυτού και οι απαραίτητοι πόροι για τη λειτουργία της. Για να έχει επίσης η Σχολή ένα μόνιμο εισόδημα, αγοράστηκε με πρωτοβουλία του Γρηγορίου Κωνσταντά κι ένας ελαιώνας στη θέση «Φανερωμένη» του Νεοχωρίου, ο οποίος ανήκε πριν στο μοναστήρι της Παναγίας

28. Βλ. και Μουγογιάννης Γ. Γιάννης, «**Άνθιμος Γαζής (1758-1828)**», ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, Βόλος 1973, σελ. 82 (συλλογικό έργο), Πρβλ. επίσης: Νημάς Α.Θ., ό.π., σελ. 304.

29..Μουγογιάννης Γ.Γ., ό.π., σελ.82 ομοίως.

30. Μουγογιάννης Γ.Γ., ό.π., σελ. 83 ,πρβλ. και Νημάς Α. Θ., ό.π., ομοίως σελ. 304.

31. Βλ. Καλαντζής Γ. Κώστας, « **Η Παιδεία και τα Γράμματα στο Πήλιο κατά τα χρόνια της σκλαβιάς**», ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 10, ΑΘΗΝΑ 1971, σελ. 177. Πρβλ. και: Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 245-148

³². Βλ. την επιστολή Α. Γαζή προς τον Γρ. Κωνσταντά από τη Βιέννη (με ημερομηνία 20/6/1815), **Φ.Ε', αρ. 11** (λυτά έγγραφα) της Βιβλιοθήκης των Μηλεών. Πρβλ. και: Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 247 και 266.

«*Τουρκογιάννη*³³». Το νεόδμητο κτίριο, η άρτια οργάνωση της Σχολής, η παρουσία του Γρ. Κωνσταντά, η αναμενόμενη άφιξη του Ά. Γαζή και άλλων σημαντικών λογίων που ο ίδιος ο Ά. Γαζής είχε υποσχεθεί ότι θα φέρει στη Σχολή να διδάξουν³⁴, η δωρεάν φοίτηση και το κύρος που είχε αποκτήσει η Σχολή λόγω της επίβλεψής της από την «Φιλόμουσο Εταιρεία» της Βιέννης συνέβαλαν στο να συρρεύσουν προς φοίτηση σ' αυτή πολλοί Πηλιορείτες νέοι, ενώ στα επόμενα έτη από την έναρξη της λειτουργίας της όπως πληροφορούμαστε: «*Ου μόνον εκ της Θεσσαλίας αλλά και εκ πάσης της Ανατολής και εκ της Συρίας έσπευδαν αθρόοι όπως μυηθώσι τα σεμνά των Μουσείων όργια*»³⁵. Περαιτέρω προσπάθειες να λειτουργήσει η Σχολή ως Ακαδημία- τόσο από τους Ά. Γαζή και Γρ. Κωνσταντά όσο και από άλλους φορείς στην Ευρώπη και ιδιαιτέρως στην Κωνσταντινούπολη – απέβησαν άκαρπες. Η άδεια από το Σουλτάνο και τις αρμόδιες για τη χορήγησή της τουρκικές αρχές δε δόθηκε, εξ αιτίας της αντίδρασης των προκρίτων της Μακρινίτσας, όχι διότι δεν ήθελαν να ιδρυθεί η Σχολή, αλλά επειδή επεδίωκαν την ίδρυση και την εγκατάστασή της στη Μακρινίτσα, το ίδιο δε επεδίωκαν επίσης και οι πρόκριτοι της Αργαλαστής και της Ζαγοράς³⁶. Ο τοπικισμός λοιπόν αυτός δεν ήταν αδικαιολόγητος, αλλά το πιθανότερο ήταν ότι η αντίδραση των προκρίτων πήγαζε από το φόβο τους ότι η ανύψωση του πνευματικού επιπέδου του πληθυσμού θα επέφερε κοινωνικές αλλαγές και μείωση της ισχύος, της εξουσίας και των προνομίων τους.

Πληροφορίες για τη Σχολή των Μηλεών (σχετικά με την ανέγερσή της) αναφέρθηκαν συνοπτικά σε πηγές της εποχής εκείνης³⁷ από τις οποίες αντλούμε στοιχεία για τον εξοπλισμό της και για τα βιβλία της Βιβλιοθήκης της, για τον εμπλουτισμό της οποίας οι προσπάθειες είχαν αρχίσει παράλληλα με τη σύστασή της³⁸. Στις αρχές του 1818 η σχολή των Μηλεών ήταν πλήρως συγκροτημένη, θεωρούμενη ως μία από τις καλύτερες που λειτουργούσαν τότε στην Ελλάδα και αποτελούσε ένα υποδειγματικό εκπαιδευτικό ίδρυμα. Όσον αφορά στο διδακτικό της προσωπικό, από την έρευνα των γνωστών ως σήμερα πηγών προκύπτει ότι καθ' όλη τη

³³. Καμηλάρης Ν.Ρ., ό.π., σελ. 26. Ακόμη βλ. Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 602.

³⁴. Βλ. επιστολή Α. Γαζή προς τον Γρ. Κωνσταντά από τη Βιέννη (με ημερομηνία 21/8/1814), *Φ.Ε', αρ. 5* (λυτά έγγραφα) της Βιβλιοθήκης των Μηλεών. Πρβλ. και: Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 247 και 260.

³⁵. Καμηλάρης Ν.Ρ., ό.π., ομοίως σελ. 26.

³⁶. Κορδάτος Γ., ό.π., σελ. 603. βλ. επίσης: Leake M. William, *Η Θεσσαλία (1805-1810)* [μετάφραση αιδ. Γεωργίου Δ. Στάθη], Βόλος 1969, σελ. 105-106.

³⁷. Βλ. *Ερμής ο Λόγιος*, ό.π., περίοδος Δ' (1814), σελ. 71-72. Πρβλ. Καμηλάρης Ν.Ρ., ό.π., σελ. 26-28.

³⁸. Για αναφορές στις πηγές όσον αφορά τον εξοπλισμό της Σχολής με εποπτικά μέσα και τον εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης της με βιβλία βλ.: Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 250-251, 256-278.

διάρκεια της λειτουργίας της Σχολής – από την έναρξη της λειτουργίας της το 1815 ως την Επανάσταση του 1821 (περίπου 6 έτη) – αυτό παρέμεινε αριθμητικά πολύ περιορισμένο. Από το 1815 ως το 1817 μοναδικός δάσκαλός της ήταν ο Γρ. Κωνσταντάς, έχοντας το πιθανότερο ως βοηθό έναν υποδιδάσκαλο. Ήδη από το 1814 ο Ά. Γαζής είχε στείλει στις Μηλιές το λόγοιο Γεώργιο Κλεόβουλο για να καταρτίσει το πρόγραμμα της διδασκαλίας της Σχολής σε συνεργασία με τον Γρ. Κωνσταντά, αλλά ο Γ. Κλεόβουλος θεωρώντας ότι οι συνθήκες δεν ήταν οι πλέον κατάλληλες τελικά αποχώρησε, επιστρέφοντας άπρακτος στην Ευρώπη³⁹. Ως την έναρξη της λειτουργίας της Σχολής το 1815, το Γρ. Κωνσταντά βοηθούσαν στο έργο του οι Μηλιώτες Γεώργιος Παπαβασιλείου και ο ιερέας Τιμόθεος⁴⁰. Με την άφιξη του Γαζή το 1817 στις Μηλιές η Σχολή απέκτησε και δεύτερο δάσκαλο για τη διδασκαλία των ανώτερων μαθημάτων, αν και αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ο Ά. Γαζής ήδη μέλος της *Φιλικής Εταιρείας* (από την άνοιξη του 1817) ασχολήθηκε από τότε και στο εξής περισσότερο με την προετοιμασία του εθνικού ξεσηκωμού παρά με το διδακτικό του έργο, έτσι λοιπόν ουσιαστικά όλο το βάρος της διδασκαλίας καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της Σχολής των Μηλεών το έφερε ο Γρ. Κωνσταντάς⁴¹.

Κατά την ίδια χρονική περίοδο το πρόγραμμα σπουδών της Σχολής προσαρμοσμένο στις εκπαιδευτικές ανάγκες της εποχής, προέβλεπε τη διδασκαλία των εξής μαθημάτων: 1) αρχαίων ελληνικών, 2) στοιχείων φιλοσοφίας, 3) μαθηματικών (αριθμητικής), 4) άλγεβρας, 5) γεωμετρίας, 6) φυσικής, 7) χημείας, 8) γεωγραφίας, 9) ιστορίας, 10) αστρονομίας, 11) λατινικών και 12) ιταλικών⁴². Τα στοιχεία φιλοσοφίας διδάσκονταν χρησιμοποιώντας ως βοηθήματα γαλλικά και ιταλικά εγχειρίδια, ενώ δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στη διδασκαλία του μαθήματος της γεωγραφίας που οι Ά. Γαζής και Γρ. Κωνσταντάς πίστευαν ότι ασκούσε μεγάλη επίδραση στους μαθητές της Σχολής. Και τούτο επειδή με την ανθρωπογεωγραφική και πολιτισμική της υφή έφερνε τους μαθητές σε επαφή με την ιστορία, τη ζωή, τα ήθη, τα έθιμα και την τέχνη άγνωστων προς αυτούς λαών. Η πλούσια δε συλλογή των χαρτών και των σφαιρών (υδρογείου και ουρανίας) τους διευκόλυνε τα μέγιστα στη διδασκαλία της γεωγραφίας και της κοσμογραφίας. Η διδασκαλία της λατινικής γλώσσας θεωρήθηκε επιβεβλημένη, γιατί είχε ως σκοπό να βοηθήσει τους μελλοντικούς φιλόλογους στην εξοικείωσή τους με την κλασική γραμματεία και την έρευνα και συγγραφή κειμένων όπως την

39. Καμηλάρης Ν.Ρ., *ό.π.*, σελ. 22.

40. Βλ. *Ερμής ο Λόγιος...ό.π.*, ομοίως σελ. 72.

41. Για την άφιξη του Ά. Γαζή στις Μηλιές βλ. Καμηλάρης Ν.Ρ., *ό.π.*, σελ. 25-26 και 28-29.

42. Βλ. και: Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ. 250-251.

καλλιεργούσαν τότε στην Ευρώπη. Επιπλέον η διδασκαλία της ιταλικής γλώσσας θα εξυπηρετούσε διπλό σκοπό: α) θα διευκόλυνε κατά πολύ τις εμπορικές συναλλαγές και αποδημίες στην Ευρώπη και β) διότι ο Γρ. Κωνσταντάς έκρινε ότι μόνο μέσω της διδασκαλίας της θα μπορούσαν να παραδειγματιστούν οι νεώτεροι Έλληνες «*προς μόρφωσιν της ημετέρας διαλέκτου*»⁴³.

Οι παραδόσεις των μαθημάτων στη Σχολή γίνονταν τις πρωινές και τις απογευματινές ώρες, ενώ οι μαθητές χωρίζονταν κατά «*τάξεις*» αναλόγως με το επίπεδο γνώσης που είχαν στην ελληνική γλώσσα, όπως άλλωστε γινόταν σε όλα τα ελληνικά σχολεία της εποχής αυτής. Ο Γρ. Κωνσταντάς είχε αναλάβει τη διδασκαλία των φιλολογικών, των φιλοσοφικών και των θεολογικών μαθημάτων, ενώ ο Ά. Γαζής των θετικών μαθημάτων (μαθηματικών, άλγεβρας, γεωμετρίας, φυσικής και χημείας) χρησιμοποιώντας στη διδασκαλία του και πολλά εποπτικά όργανα. Αξιοσημείωτο είναι το ότι είχε καθιερωθεί ως γλώσσα διδασκαλίας στη σχολή η καθομιλουμένη (κοινή νεοελληνική), ενώ είχε επίσης καταργηθεί η παλιά «*ψυχαγωγική*» μέθοδος διδασκαλίας - που ήταν μετάφραση με συσσώρευση συνωνύμων λέξεων – και είχε αντικατασταθεί από την «*ερμηνευτική*» μέθοδο στη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών⁴⁴. Με προτροπή άλλωστε της «*Φιλομούσου Εταιρείας*», ιδρύθηκε στη Βιβλιοθήκη της Σχολής των Μηλεών και η πρώτη μικρή συλλογή αρχαιολογικών ευρημάτων, η οποία προβλεπόταν να αποτελέσει τον πυρήνα ενός αρχαιολογικού «*Μουσείου*» του Πηλίου και γενικότερα της Θεσσαλίας⁴⁵.

Όσον αφορά τώρα στο μέγεθος της Βιβλιοθήκης της Σχολής των Μηλεών κατά τα έτη της ακμής της, δεν υπάρχουν σαφή στοιχεία περί αυτού. Πρώτη γνωστή αναφορά σχετικά με τον αριθμό των βιβλίων της έγινε το 1814, τα οποία υπολογίζονταν άνω των 8.000 τόμων⁴⁶. Από άλλη πηγή πληροφορούμαστε ότι το επόμενο έτος (1815) ο αριθμός των βιβλίων της ανερχόταν σε 16.000 τόμους, ενώ ότι το μαθητικό δυναμικό της Σχολής υπερέβαινε τους 150 μαθητές⁴⁷. Το ίδιο έτος, από άλλη πηγή, πληροφορούμαστε ότι ο αριθμός των βιβλίων της

43. Καμηλάρις Ν.Ρ., *ό.π.*, σελ. 56, υποσ.1.

44. Σκουβαράς, Β., *ό.π.*, σελ.250. Πρβλ. Καλαντζής Γ.Κ., *ό.π.*, σελ. 178.

45. Σκουβαράς, Β., *ό.π.*, ομοίως σελ. 250. Βλ. επίσης: Κούκκου Ελ., *ό.π.*, σελ. 164.

46. «*Ερμής ο Λόγιος...*», *ό.π.*, σελ. 72. Πρόκειται για πληροφορίες από τον Α. Γαζή.

47. Ενεπεκίδης Κ. Πολυχρόνης., *Κοραής – Κούμας – Κάλθος, Άνθ. Γαζής, Ούγος Φώσκολος, Αν. Δάνδολος, Β. Κόπιταρ. Ελληνικός τύπος και Τυπογραφεία της Βιέννης, 1790-1821*, Αθήνα 1967, σελ. 110-111.

Βιβλιοθήκης υπερέβαινε τους 20.000 τόμους⁴⁸. Το 1824, τρίτο έτος της Ελληνικής Επανάστασης, σε έγγραφο του Υπουργείου Ναυτικών προς την Προσωρινή διοίκηση της Ελλάδος αναφερόταν ότι η Βιβλιοθήκη των Μηλεών είχε 5.000 τόμους βιβλίων⁴⁹. Από όλα αυτά, συμπεραίνουμε ότι η Βιβλιοθήκη είχε υποστεί πολλές απώλειες, τόσο κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, όσο και κατά τη διάρκεια της απουσίας του Γρ. Κωνσταντά από τις Μηλιές μετά τον Αύγουστο του 1824, όπου διορίστηκε Έφορος της Παιδείας από την Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδος⁵⁰. Από άλλες πληροφορίες αναφέρεται ότι λίγο προ του θανάτου του Γρ. Κωνσταντά (1844), η Βιβλιοθήκη είχε περίπου 7.000 τόμους βιβλίων⁵¹. Τέλος, από στοιχεία που δόθηκαν στη δημοσιότητα περί το τέλος του 19ου αιώνα πληροφορούμαστε ότι ο αριθμός των βιβλίων της Βιβλιοθήκης των Μηλεών ανερχόταν σε 4.000 περίπου τόμους⁵².

Μετά από την επιστροφή του Γρ. Κωνσταντά το 1834 στις Μηλιές και την δεκαετή παραμονή του εκεί ως το θάνατό του (1844), έγιναν από τον ίδιο τεράστιες προσπάθειες για την αναδιοργάνωση της Σχολής των Μηλεών και για να της ξαναδοθεί η παλιά της αίγλη. Ήδη είχε προηγηθεί ο θάνατος του Ά. Γαζή (Νοέμβριος 1828), ο οποίος στη διαθήκη του αφιέρωσε το μερίδιό του από τη Σχολή των Μηλεών στην πατρίδα του, όπως επίσης αφιέρωσε τη βιβλιοθήκη του και όσα υποστατικά του εξουσίαζε, αναφέροντας επίσης ότι οι πρόσοδοί τους «να δίδονται εις μισθούς διδασκάλων»⁵³.

Οι προσπάθειες όμως του Γρ. Κωνσταντά δεν εστέφθησαν με επιτυχία. Η Σχολή και η Βιβλιοθήκη των Μηλεών ήταν σε άθλια κατάσταση. Παρ' όλα αυτά και παρά τις εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν για να αναδιοργανωθεί η Σχολή, ο Γρ. Κωνσταντάς δε σταμάτησε να διδάσκει ως το τέλος της ζωής του. Τις περιόδους 1835 – 1839 και 1843-1844 δίδαξε μαζί του στις Μηλιές και ο Αλέξανδρος Ι. Πέζαρος Οικονομίδης⁵⁴, ο οποίος συνέχισε να

48. Κουμαριανού Αικατερίνη, *Δανιήλ Φιλιππίδης – Barbie du Bocage – Άνθιμος Γαζής. Αλληλογραφία (1794-1819)*, (έκδοση και σχόλια της ίδιας), Αθήνα 1966, σελ. 250-251.

49. Μουγογιάννης Γ.Γ., *ό.π.*, σελ. 99-100. Πρόκειται για τα βιβλία του Α. Γαζή στη Βιβλιοθήκη της Σχολής των Μηλεών, χωρίς να αναφέρεται ο αριθμός των υπόλοιπων βιβλίων.

50. Βλ. και Καμηλάρης Ν.Ρ., *ό.π.*, σελ. 44-46., Βουρβέρης Ι.Κ., *ό.π.*, σελ. 53-54.

51. Βλ. και Εσφιγμενίτης Ζωσιμάς, «*ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ*», έτος Ε', τεύχος αρ. ΝΘ', Βόλος 1893, σελ. 454-455.

52. Βλ. Καμηλάρης Ν.Ρ., *ό.π.*, σελ. ε'.

53. Μουγογιάννης Γ.Γ., *ό.π.*, σελ. 103-104.

54. Καμηλάρης Ν.Ρ., *ό.π.*, σελ. 47. Πρβλ. Σάθας Ν.Κ., *ό.π.*, σελ. 593, Βουρβέρης Ι. Κ., *ό.π.*, σελ. 54, Νημάς Α. Θ., *ό.π.*, σελ. 287.

διδάσκει εκεί και μετά από το θάνατο του Γρ. Κωνσταντά ως το 1857. Από τους τελευταίους δασκάλους στο σχολείο των Μηλεών πριν από την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στην ελεύθερη Ελλάδα το 1881 αναφέρονται ο Παναγιώτης Ι. Μαργαρώνης (1856-1859 και 1873-1877) και ο Θεολόγος Ι. Βογιαντζής (1880), καθώς και οι Αντώνης και Ιωάννης Αντωνιάδης⁵⁵.

Μετά από το θάνατο του Γρ. Κωνσταντά πέθανε ουσιαστικά και η Σχολή των Μηλεών, αφού κανένας από τους δασκάλους που τον διαδέχθηκαν δε μπόρεσε να της ξαναδώσει την παλιά της αίγλη. Η εικόνα εν τούτοις της σύγχρονης Βιβλιοθήκης των Μηλεών, είναι υπέρ το δέον αρκετή – με τη βοήθεια των παλαιών κειμηλίων, των ενθυμημάτων, των βιβλίων, των εγγράφων και των κωδίκων τους- στο να δείξει και να δώσει στον καθένα το μέτρο και το μέγεθος της ακτινοβολίας, της αίγλης και του μεγαλείου της παλιάς Σχολής των Μηλεών⁵⁶.

⁵⁵. Βλ. Αντωνίου Δαυίδ, «*Εκπαιδευτικές ειδήσεις πριν και μετά την ενσωμάτωση της Μαγνησίας*», Πρακτικά Ημερίδας “*ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ*”, 13 Μαΐου 2000, Πορταριά 2001, σελ.40-41..

⁵⁶. Για τη Βιβλιοθήκη της Σχολής των Μηλεών βλ. και: Ανδριτσάκη – Φωτιάδη Δήμητρα, *Κατάλογος παλαιών εντύπων της Ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου*, ΥΠ.Ε.Π.Θ., Ιστορική Βιβλιοθήκη Μηλεών, Αθήνα 1993.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΖΑΓΟΡΑΣ

Στις αρχές του 18ου αιώνα η κεντρική συνοικία του Αγίου Γεωργίου της Ζαγοράς του Πηλίου έγινε έδρα εμπορίου μεταξωτών νημάτων καθώς επίσης και βιοτεχνίας μάλλινων ενδυμάτων, τα οποία με τα φημισμένα ζαγοριανά καράβια¹ αποστέλλονταν στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη και σε διάφορα άλλα μεγάλα εμπορικά κέντρα της Ευρώπης. Βαθμιαία λοιπόν η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης πολλών κατοίκων της Ζαγοράς και η συχνή επαφή αρκετών από αυτούς με την ακμάζουσα τότε Ευρώπη γέννησε την επιθυμία αλλά και τη δυνατότητα για ανώτερη μόρφωση, με τη συστηματική σπουδή της ελληνικής γλώσσας (αρχαίας και νεότερης) καθώς και με τη μελέτη των έργων διαφόρων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και νεώτερων Ευρωπαίων επιστημόνων. Το πιθανότερο είναι ότι το πρώτο σχολείο που λειτούργησε στην περιοχή της Δημητριάδος κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας είχε ιδρυθεί στη Ζαγορά². Οι γνώμες των ιστορικών για τη χρονολογία ίδρυσης και πρώτης λειτουργίας του ποικίλλουν. Περί τα μέσα του 17ου αιώνα (μεταξύ 1635-1647) φέρεται ως πρώτος δάσκαλος της Ζαγοράς ο ιερέας Παναγιώτης (Αλεξάνδρου ή Ντούλης)³, ενώ το 1647 –1648 ως δάσκαλος στη Ζαγορά αναφέρεται ο ιερομόναχος Αθανάσιος⁴. Αυτό το σχολείο που αναφέρθηκε, παρείχε στοιχειώδη μόρφωση, ήταν δηλαδή σχολείο των «κοινών γραμμάτων». Οι επιτακτικές όμως εκπαιδευτικές ανάγκες οδήγησαν τους κατοίκους της Ζαγοράς στην ίδρυση και άλλου σχολείου «ελληνικού», ανώτερης βαθμίδας. Το πρώτο «ελληνικό» σχολείο της Ζαγοράς (το οποίο ας σημειωθεί ήταν και το πρώτο του Πηλίου) ιδρύθηκε στις αρχές του 18ου αιώνα, πιθανόν το 1702 (ή κατ' άλλους το 1712)⁵ στη μονή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, στην κεντρική

¹. Θωμάς Γιώργος, «**Τα ζαγοριανά καράβια**», επιθ. «**ΗΩΣ**», περ. Γ', έτος 9^ο, αρ. 92-97, Αθήνα 1966, σελ. 63-65. Βλ. επίσης: Λιάπης Κώστας, «**Τα ζαγοριανά καράβια**», **ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΣΤΙΑ** 47, χρόνος 8^{ος}, Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 1980, σελ. 427-430.

². Μάγνης Ι. Νικόλαος, **Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θεσσαλικής Μαγνησίας**, εν Αθήναις 1860, σελ. 86.

³. Μάγνης Πέτρος, **Άπαντα**, τ. Α', (επιμέλεια Απ. Γ. Κωνσταντινίδη), Αλεξάνδρεια 1958, σελ. γ'-δ'. Βλ. επίσης και: Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος, **Τα σχολεία της Ζαγοράς Πηλίου και η σημασία της Βιβλιοθήκης αυτής**, Αθήναι 1967, σελ.

6. Πρβλ και: Σκουβαράς Βαγγέλης, «**Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789). Η ελληνική παροικία του Άμστερνταμ – Η Σχολή και η Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς**», **ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ**, τόμος 9^{ος}, Αθήνα 1964, σελ. 222.

⁴. Σκουβαράς Β., ό.π., ομοίως σελ. 222. Βλ. επίσης και: Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων, **Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά Σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)**, τ. Α'. Αθήνα 1936, σελ. 201.

⁵. Βλ. και Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 225, ο οποίος προτιμά τη διαζευκτική λύση του 1702 ή του 1712. Πρβλ. Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος, «**Συνοπτική ιστορία της Ζαγοράς Πηλίου**» (Θωμά Βινικίου, ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΛΕΥΚΩΜΑ), Βόλος 1927, σελ. 196 και: Τσοποτός Δημήτριος, **Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία**, Β' έκδοση, Αθήνα 1974², οι οποίοι θεωρούν ως έτος έναρξης της λειτουργίας του σχολείου το 1702. Αντίθετα ο Τρύφων Ε. Ευαγγελίδης, ό.π., σελ. 201, μεταθέτει την έναρξη της λειτουργίας του σχολείου 10 χρόνια αργότερα (1712). Πρβλ. και Παρανίκας Κ. Ματθαίος, **Σχεδιάσμα περί της εν τω Ελληνικώ Έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ) μέχρι των αρχών της ενεστώσης (ΙΘ') εκατονταετηρίδος**, εν Κωνσταντινουπόλει 1867, Αθήνα 1992², σελ. 87, ο οποίος αναφέρει ότι το 1713 στη Ζαγορά υπήρχε ήδη «Ελληνική Σχολή».

συνοικία του χωριού, ενώ το σχολείο των «κοινών γραμμάτων» που υπήρχε στη συνοικία της «Σωτήρας» συνέχισε κανονικά τη λειτουργία του.

Το κτίριο για τη λειτουργία του «ελληνικού» σχολείου κατασκευάστηκε με τη βοήθεια των πλέον εύπορων κατοίκων της Ζαγοράς, ήταν δε ένα μικρό σχετικά οίκημα, το οποίο –όπως αναφέρθηκε προηγουμένως- συνδεόταν με το κτίριο της μονής του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, η οποία είχε ιδρυθεί ήδη από τον 11ο αιώνα μ.Χ.⁶ Με την ίδρυση του σχολείου, άρχισε η προσπάθεια από τους κατοίκους της Ζαγοράς να διδάσκεται στο σχολείο η ελληνική γλώσσα από δασκάλους με μεγάλη μόρφωση. Ο τότε επίσκοπος Δημητριάδος και Ζαγοράς Ιωαννίκιος με επιστολή του προσκάλεσε να διδάξει στην «Ελληνική Σχολή» της Ζαγοράς τον φημισμένο εκείνη την εποχή λόγιο της Σχολής των Βραγγιανών Αναστάσιο το Γόρδιο, ο οποίος εντούτοις προτίμησε να παραμείνει στη Σχολή όπου ήδη δίδασκε, στην απάντησή του δε προς τον επίσκοπο της Δημητριάδος εξέφραζε τη χαρά του για την απόφαση σύστασης και τη λειτουργία ανώτερης Σχολής στη Ζαγορά⁷. Μετά την άρνηση αυτή εκ μέρους του Αναστασίου του Γορδίου, ως πρώτος δάσκαλος στην ιδρυθείσα Σχολή φέρεται ο ιερομόναχος Ζαχαρίας.

Η πρώτη περίοδος λειτουργίας της Σχολής της Ζαγοράς διήρκεσε 60 χρόνια, από το 1702 ως το 1762. Θεωρείται εδώ σκόπιμο να χωριστεί η Ιστορία της Σχολής της Ζαγοράς σε δύο περιόδους, την 1η περίοδο – που ήδη αναφέρθηκε προηγουμένως – από το 1702 ως το 1762 και τη 2η περίοδο, από το 1762 ως το 1821, έτος της Εθνεγερσίας. Και αυτό διότι η χρονολογία 1762 είναι πάρα πολύ σημαντική, η δε περίοδος αυτή της λειτουργίας της Σχολής της Ζαγοράς αποτελεί ορόσημο στην ιστορία της καθώς επίσης και στην ιστορία της ευρύτερης περιοχής της Δημητριάδος, επειδή η έναρξή της ταυτίζεται με την ίδρυση της Βιβλιοθήκης της. Προ της έναρξεως της 2ης περιόδου της λειτουργίας της Σχολής της Ζαγοράς και μετά από τον ιερομόναχο Ζαχαρία δίδαξαν εκεί οι εξής δάσκαλοι: ο ιερεύς Κωνσταντίνος – που πολλοί τον συγχέουν λανθασμένα με τον Κωνσταντίνο Ι. Τριανταφυλλίδη (Λογιώτατο) ο οποίος δίδαξε πολύ αργότερα στη Σχολή της Ζαγοράς και είχε ως μαθητές του το Ρ. Βελεσπινλή, τον Α. Γαζή και το Γρ. Κωνσταντά – ο ιερομόναχος Φώτιος, ο ιερομόναχος Ραφαήλ (δάσκαλος του τότε νεαρού και μετέπειτα εκλεγέντος Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου του Γ΄) οι ιερομόναχοι Παχώμιος, Παρθένιος, Δαβίδ, Τιμόθεος και Αθανάσιος και πιθανόν ο Γεώργιος Ζαγοραίος. Η τελευταία αναφορά για δάσκαλο στη Σχολή μας πληροφορεί ότι το 1754 επανήλθε στη Ζαγορά για να διδάξει και πάλι εκεί ο ιερομόναχος Ραφαήλ. Εν τούτοις για το χρονικό διάστημα από το 1754 ως το 1762 δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες για τους δασκάλους της Σχολής, ούτε από τους διάφορους ιστορικούς ερευνητές και ιστορικούς της Εκπαίδευσης ούτε επίσης από διάφορες πηγές της εποχής. Αρκετοί από αυτούς

⁶. Ευαγγελίδης Ε. Τρ., ό.π., σελ. 200.

⁷. Ευαγγελίδης, ό.π., σελ. 201, Παρανίκας Κ.Μ., ό.π., σελ. 87, Μάγνης Ι.Ν., ό.π., σελ. 86.

υποστηρίζουν ότι η Σχολή έκλεισε λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος και δασκάλων, αυτή όμως η άποψη δεν μπορεί εν τούτοις να τεκμηριωθεί με βεβαιότητα⁸.

Αναφέρθηκε προηγουμένως πως από τις αρχές του 18ου αιώνα και έπειτα οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες στην περιοχή της Δημητριάδος άρχισαν να γίνονται ουσιαστικότερες και μεθοδικότερες. Από τα μέσα μάλιστα του 18ου αιώνα οι εκπαιδευτικοί ορίζοντες όπως τους οραματίζονταν η συνεχώς ανερχόμενη τάξη των εμπόρων και των πλοιοκτητών, δε χωρούσαν στα στενά μορφωτικά πλαίσια των παλαιών σχολείων των «κοινών γραμμάτων» αλλά και σε εκείνα των πρώτων «ελληνικών» σχολείων. Το αίτημα για τη δημιουργία ανώτερων σχολών της τρίτης βαθμίδας άρχισε να προβάλλει ως επιτακτικό και οι ενέργειες των εμπλεκόμενων φορέων απέβλεπαν στην υλοποίησή του όσο το δυνατόν συντομότερα. Το ίδιο φαινόμενο συνέβη και στη Ζαγορά, για τους προύχοντες της οποίας η ίδρυση μιας ανώτερης Σχολής αποτέλεσε σταδιακά ένα ζήτημα απόλυτης προτεραιότητας.

Προάγγελος της ίδρυσης της ανώτερης Σχολής στη Ζαγορά ήταν η ίδρυση το 1762 της περίφημης Βιβλιοθήκης της. Πρωτοστάτης της ίδρυσής της ήταν ο καταγόμενος από τη Ζαγορά έμπορος *Ιωάννης Κ. Πρίγκος (1725;-1789)*⁹ με τη συνδρομή του Οικουμενικού Πατριάρχη *Καλλίνικου του Γ' (1713-1792)* επίσης καταγόμενου από τη Ζαγορά¹⁰. Ο Ι. Πρίγκος, πνεύμα ανήσυχο, σε ηλικία 15 ετών έφυγε από τη γενέτειρά του, χωρίς να του δοθεί η ευκαιρία να πάρει ούτε τις βασικές γραμματικές γνώσεις. Για δύο χρόνια (1740-1742) έμεινε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Εκεί, ζώντας και δουλεύοντας μεταξύ δραστήριων εμπόρων και προσοδευτικών Ευρωπαίων και αντιλαμβανόμενος την αξία που είχαν τα γράμματα για όποιον ήθελε να ακολουθήσει μια επιτυχημένη εμπορική σταδιοδρομία, άρχισε αμέσως εντατικές προσπάθειες για την αυτομόρφωσή του, που με βάση τις ως τότε εμπειρίες του, θεωρούσε απαραίτητη.

Το 1742 ο Ι. Πρίγκος εγκατέλειψε την Αλεξάνδρεια και εγκαταστάθηκε ως το 1751 στη Βενετία. Η εννιάχρονη αυτή παραμονή του στη Βενετία υπήρξε καθοριστική για τη ζωή του. Έμαθε

⁸. Βλ. Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ 231. Πρβλ. Κορδάτος Γιάννης, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 581, Νημάς Α. Θεόδωρος, *Η Εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 83, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η Σχολή της Ζαγοράς έκλεισε για ένα χρονικό διάστημα. Αντίθετα ο Τρ. Ε. Ευαγγελίδης, *ό.π.*, σελ. 201, αναφέρει ότι η Σχολή λειτούργησε κανονικά, δίνοντας μάλιστα και τα ονόματα των δασκάλων της.

⁹. Για τη βιογραφία του και τη Σχολή και τη Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς αξεπέραστη παραμένει ακόμα και σήμερα η μελέτη του Β. Σκουβαρά που αναφέρθηκε προηγουμένως, βλ. υποσ. 3, όπου δίνονται επίσης και αρκετές πληροφορίες για τον Πατριάρχη Καλλίνικο τον Γ'.

¹⁰. Για τον Πατριάρχη Καλλίνικο βλ. Φυτράκης Ι. Ανδρέας «Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Καλλίνικος Γ' ο εκ Ζαγοράς (1713;-1792)», ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, σελ. 17-32 (συλλογικό έργο), Επίσης: Χρυσοβέργης Δ. Αθανάσιος, *Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος ο Γ' ο εκ Ζαγοράς*, Ζαγορά 1995.

γρήγορα να διαβάζει και να γράφει την ιταλική γλώσσα, όχι μόνον για τις εμπορικές του δραστηριότητες, αλλά κυρίως από την ενδόμυχη ανάγκη του να γνωρίσει πλήρως τη μεγάλη πνευματική κίνηση της περιοχής που τον είχε εντυπωσιάσει από την πρώτη στιγμή της εγκατάστασής του. Ιδιαίτέρως εντυπωσιάστηκε από την ανάπτυξη της τυπογραφίας, τη μεγάλη κυκλοφορία των βιβλίων και την ύπαρξη οργανωμένων σχολείων, ενώ ένιωθε μεγάλη ικανοποίηση ως Έλληνας για τους εκδοτικούς οίκους της Βενετίας οι οποίοι τύπωναν ελληνικά συγγράμματα, κάτι που το θεωρούσε μοναδικό για το φωτισμό και την προκοπή του υπόδουλου Ελληνισμού. Ο καθημερινός του μόχθος από την τριβή με το εμπόριο δεν τον εμπόδισε να επισκεφθεί πολλά από τα πνευματικά κέντρα της Ιταλίας για να τα γνωρίσει και να αγοράσει αρκετά βιβλία – πολλά εκ των οποίων πολύτιμα- τα οποία συστηματικά μελετούσε¹¹.

Από το 1751 ως το 1755 ο Ι. Πρίγκος εγκαταλείποντας τη Βενετία εγκαταστάθηκε στη Σμύρνη της Μ. Ασίας και εκεί συνέχισε τις εμπορικές του ασχολίες. Δεν έχουμε πληροφορίες από πηγές της εποχής για την τετράχρονη παραμονή του στη Σμύρνη, αλλά μόνον ότι χρημάτισε επίτροπος του ναού της Αγίας Φωτεινής και εργάστηκε με ζήλο για την ενορία της¹². Το 1755 ο Ι. Πρίγκος εγκαταστάθηκε στο Άμστερνταμ, όπου παρακολούθησε από κοντά τα σπέρματα της προόδου της Ευρώπης τον καιρό του Διαφωτισμού και εκτίμησε τη σημασία της Παιδείας για την ηθική τελείωση των ανθρώπων. Αφού ενσωματώθηκε στην ανθούσα ελληνική ορθόδοξη παροικία του Άμστερνταμ την οργάνωσε σε ακόμα καλύτερο βαθμό, αρχίζοντας με άλλους απόδημους Έλληνες προσωπική αλληλογραφία με την αυτοκρατορική αυλή της Ρωσίας. Εκτός από την υλική βοήθεια της Ρωσίας για την ελληνορθόδοξη παροικία, εστάλησαν στο Άμστερνταμ και μερικοί Ρώσοι ιερείς για να λειτουργούν στην ορθόδοξη εκκλησία της παροικίας, καθώς επίσης ιεροκήρυκες και δάσκαλοι για τα παιδιά των Ελλήνων παροίκων, κάτι που είχε επιμόνως ζητήσει ο Ι. Πρίγκος, όντας πιστός χριστιανός και έχοντας βιώσει την αξία της Ελληνικής Παιδείας¹³. Από όλα τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι ο Ι. Πρίγκος θεωρούσε το υψηλό μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων των ευρωπαϊκών κρατών ως το σημαντικότερο παράγοντα της οικονομοκοινωνικής ακμής τους, όπως επίσης γιατί θεωρούσε τη λειτουργία οργανωμένων βιβλιοθηκών ως ένα βασικό τεκμήριο πολιτισμού και ευνομίας. Λάτρης των βιβλίων, «εραστής των βιβλίων» όπως του άρεσε να υπογράφει¹⁴, φιλομαθής και δραστήριος, παρ' όλη την εμπορική και κοινωνική του δραστηριότητα, ουδέποτε έπαψε να

¹¹. Για τη ζωή του Ι. Πρίγκου στη Βενετία βλ. Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ. 31-37.

¹². Βαμβάκος Ι. Σωκράτης, *Οι Θεσσαλοί (βιογραφικά σημειώματα)*, Αθήνα 1931, σελ. 31.

¹³. Για τις σχέσεις του Ι. Πρίγκου με την ελληνορθόδοξη παροικία του Άμστερνταμ βλ. επίσης: Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ. 38-108.

¹⁴. Έντυπο υπ' αρ. 839, σελ. α', το οποίο είναι βιβλίο της βιβλιοθήκης της Ζαγοράς. Ο τίτλος του βιβλίου είναι: Ευσεβίου του Παμφίλου, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, *Lutetiae Parisiorum*, M.D.XLIII. Ο Ι. Πρίγκος συνήθιζε να γράφει στα εξώφυλλα των βιβλίων του διάφορες σημειώσεις, περισσότερες εκ των οποίων είναι ενθυμήσεις, νουθεσίες, παραινήσεις και συμβουλές, παραθέσεις γεγονότων κ. ά.

μελετά συγγράμματα της εποχής του με ιδιαίτερη προτίμηση στα ηθικοθρησκευτικά – να παρακολουθεί τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο, αντιγράφοντας οτιδήποτε του έκανε εντύπωση από τη διεθνή πολιτική και κυρίως ότι αφορούσε τη θέση και το μέλλον του υπόδουλου Ελληνισμού. Αυτή η συνεχής και αδιάκοπη επίδοσή του στα γράμματα, εκτός από την ευρυμάθεια, την πολυγλωσσία και τις πολυπληθείς εγκυκλοπαιδικές γνώσεις που τον βοήθησε να αποκτήσει, συνέβαλε στο να συγκροτήσει αυτός σταδιακά μια πολύ αξιόλογη βιβλιοθήκη με σεβαστό αριθμό βιβλίων, πολλά εκ των οποίων ήταν σπάνιες και πολύτιμες εκδόσεις.

Από μια τέτοια αγάπη στα βιβλία και στις βιβλιοθήκες και έχοντας ακλόνητη πίστη στη μορφωτική τους δύναμη, φιλοδοξώντας δε στο να συντελέσει κι αυτός – όσο ήταν δυνατόν – στην πνευματική αφύπνιση και ανάπτυξη των συμπατριωτών του στη Ζαγορά, αποφάσισε να ιδρύσει εκεί μια βιβλιοθήκη, εφοδιάζοντας αρχικά τα δυο σχολεία της, το σχολείο των «κοινών γραμμάτων» και το «ελληνικό» σχολείο με βιβλία τα οποία θα έστελνε ο ίδιος. Η πρώτη αποστολή βιβλίων – 48 συνολικά, σε δύο κιβώτια (κασέλες) των 18 και 30 βιβλίων – έγινε από το Άμστερνταμ στις 6/4/1762 μέσω Σμύρνης, όπως αναφέρεται σε επιστολή του Ι. Πρίγκου προς τον ιερομόναχο Νικηφόρο Καραγιάννογλου, εφημέριο του ναού της Αγίας Κυριακής της Ζαγοράς. Ακολούθησαν και άλλες αποστολές βιβλίων με τον ίδιο τρόπο. Τις 10/6/1762 απέστειλε άλλα δύο κιβώτια με βιβλία (51 συνολικά, 24 φιλοσοφικά, 22 ιστορικά, 4 εκκλησιαστικά και 1 ιταλικό με εικόνες). Τις 16/6/1762 ακολούθησε και άλλη αποστολή βιβλίων (117 συνολικά, 65 φιλοσοφικά, 39 εκκλησιαστικά) μαζί με τα οποία ο Ι. Πρίγκος απέστειλε ακόμη 40 περίπου βιβλία «...χωρίς νούμερα και ζωγραφιές τυπωμένες, χάρτες διάφορες»¹⁵.

Αξιοσημείωτο είναι ότι τα βιβλία που είχε στείλει ο Ι. Πρίγκος είχαν επιλεγεί με ιδιαίτερη φροντίδα, ώστε να χρησιμεύσουν για τη διδασκαλία διαφόρων μαθημάτων. Ιδιαίτερως πρέπει να επισημανθεί εδώ η αποστολή αρκετών γεωγραφικών βιβλίων, ατλάντων και χαρτών¹⁶ και επίσης ότι οι ζωγραφιές που αναφέρονταν στην επιστολή του δεν ήταν τίποτα άλλο από αναπαραστάσεις πόλεων, τόπων, ναών, αγαλμάτων και διαφόρων άλλων μνημείων της κλασικής αρχαιότητας, οι οποίες ήταν χρήσιμες ως εποπτικό μέσο για την αρχαιογνωσία. Τα βιβλία τα οποία έστειλε συνολικά ο Ι. Πρίγκος στη Ζαγορά από το Άμστερνταμ υπολογίζονται περίπου στα 800. Ήταν βιβλία φιλοσοφικά, ιστορικά, γεωγραφικά, σπάνιες εκδόσεις αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, βυζαντινών

¹⁵. *Χγφ. υπ' αρ. 130* της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς, όπου βρίσκονται και οι ανωτέρω επιστολές από το Άμστερνταμ.

¹⁶. Σχετικά με τα γεωγραφικά βιβλία που έστειλε ο Ι. Πρίγκος βλ. και Νικαρούσης Αλέξανδρος, «Ο Ρήγας, η Σχολή και η Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς», ΔΙΕΕΕ τόμος Α', τεύχος Γ' (νέα σειρά), Αθήνα 1929, σελ. 74-75.

χρονογράφων, ιστορικών, εκκλησιαστικών πατέρων κ.ά. Ο ιδιογράφος κατάλογος των βιβλίων που έστειλε ο Ι. Πρίγκος από το Άμστερνταμ σώζεται σήμερα στη βιβλιοθήκη της Ζαγοράς¹⁷.

Κατά την ίδια χρονική περίοδο με την εγκατάσταση του Ι. Πρίγκου στην Ολλανδία, ο συγχωριανός του στην καταγωγή Καλλίνικος ο Γ΄ εξελέγη Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (16/1/1757). Καθ' όλη τη διάρκεια της Πατριαρχίας του δέχθηκε άγριο πόλεμο από τους αντιπάλους του οι οποίοι συμμετείχαν στην έριδα του αναβαπτισμού και ήταν οπαδοί του προηγούμενου Πατριάρχη Κυρίλλου του Ε΄, ώσπου μετά από έξι μήνες και οχτώ ημέρες καθαιρέθηκε από τον πατριαρχικό θρόνο (24/7/1757)¹⁸. Κατά το ίδιο έτος ο Καλλίνικος εξορίστηκε στη μονή της Αγίας Αικατερίνης του Σινά, όπου παρέμεινε επί τετραετία συγγράφοντας διάφορα έργα και αντιγράφοντας κείμενα από πηγές (κώδικες) της Εκκλησιαστικής Γραμματείας οι οποίες υπήρχαν στην πλούσια Βιβλιοθήκη της. Κατά το διάστημα της εκεί παραμονής του παρακαλούσε με επιμονή τους φίλους του στην Κωνσταντινούπολη με την αποστολή επιστολών προς αυτούς στο να ενεργήσουν στις αρμόδιες Αρχές ώστε να περάσει την εξορία του κάπου αλλού, εξαιτίας των αφόρητων συνθηκών κάτω από τις οποίες ήταν υποχρεωμένος να παραμένει στη Μονή. Τελικά, μη καταφέροντας τίποτε, δραπέτευσε τον Ιανουάριο του 1761 και μέσω Καΐρου έφτασε στην Κωνσταντινούπολη (22/4/1761), όπου κατόπιν ενεργειών του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωαννικίου – ο οποίος είχε αντικαταστήσει τον καθαιρέσαντα τον Καλλίνικο Σεραφείμ το Β΄ - κατάφερε να γίνει άρση της καθαιρέσεώς του από την Ιερά Σύνοδο και πλήρης εκκλησιαστική και ηθική αποκατάστασή του¹⁹. Αυτό αναφέρεται και στο συνοδικό έγγραφο της αθώσεώς του στο οποίο αποφασίσθηκε να διατηρήσει: «...το ενεργόν της Αρχιερωσύνης αυτού και την τιμήν και το αιδέσιμον της Πατριαρχικής αξίας ακωλύτως ως και πρότερον συμφορούμενος και συλλειτουργούμενος και ως αρχιερεύς και Πατριάρχης πρώην Κωνσταντινουπόλεως γνωριζόμενος και τιμώμενος παρά πάντων» και: «...απελθείν εις την Αρχιεπισκοπήν Δημητριάδος, ως ούσαν πατρίδαν αυτού και διάγειν εκεί εν ανέσει και ησυχία παρά τω κατά το παρόν Αρχιεπισκόπω, όντι αυταδέλφω της αυτού Παναγιότητος²⁰». Με το ίδιο έγγραφο ορίσθηκε να λαμβάνει κατ' έτος εφ' όρου ζωής 1050 γρόσια, τα οποία θα εισέπραττε από τις κατ' έτος επιχορηγήσεις του Πατριαρχικού Ταμείου στις Αρχιεπισκοπές Δημητριάδος και Ζαγοράς (750) και Κασσανδρείας (300).

¹⁷. *Χγφ. υπ' αρ. 129, σελ. 1-21*, της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς. Ο ιδιογράφος αυτός κατάλογος του Ι. Πρίγκου καταγράφει αναλυτικά τον αριθμό των αντιτύπων των βιβλίων, το όνομα του συγγραφέα τους, τον τίτλο τους καθώς επίσης και το έτος έκδοσής τους.

¹⁸. Για τα γεγονότα που συνέβησαν στην Κωνσταντινούπολη εξαιτίας της έριδας για τον αναβαπτισμό και τη συμμετοχή του Καλλινίκου, την εκλογή και την καθαίρεσή του βλ. Φυτράκης Ι.Α., ό.π., σελ. 18-22.

¹⁹. Νημάς Α. Θ., ό.π., σελ. 291. Πρβλ. και Φυτράκης Ι.Α., ό.π., σελ. 23-24.

²⁰. *Χγφ. υπ' αρ. 122, σελ. 100*, της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς.

Τις 6/10/1762 ο Καλλίνικος επανήλθε στη Ζαγορά, όπου έτυχε θερμής υποδοχής εκ μέρους των συγγενών του και των κατοίκων της, δεχόμενος μάλιστα και την επίσκεψη του αδελφού του Γρηγορίου, Αρχιεπισκόπου της Δημητριάδος. Από την επάνοδό του και ως το θάνατό του (1791), επί τριάντα περίπου έτη, ο Καλλίνικος ασχολήθηκε με τη συγγραφή και τη μελέτη. Συνέγραψε πλήθος έμμετρων έργων (με τη μορφή στίχων), εκκλησιαστικά, ιστορικά και πεζά, πολλά εκ των οποίων σώζονται ως σήμερα στη Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς. Η ευρυμάθειά του δεν περιοριζόταν μόνο σε θεολογικά και εκκλησιαστικά ζητήματα, αλλά επεκτεινόταν και σε θέματα της αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, της γλώσσας, της ιστορίας του ανθρωπίνου γένους, της γεωγραφίας, της αστρονομίας, των μαθηματικών, ακόμα και της ιατρικής. Ιδιαίτερως μάλιστα τα ιστορικά του έργα έχουν μεγάλη σημασία, επειδή διασώζουν πολύτιμες και σπάνιες πληροφορίες για διάφορα γεγονότα της Ελληνικής Ιστορίας του 18^{ου} αιώνα.

Το 1776 επανήλθε στη Ζαγορά και ο Ι. Πρίγκος, ο οποίος ήδη επί σειρά ετών διατηρούσε αλληλογραφία με τον Καλλίνικο. Έχοντας και οι δυο πολλά κοινά σημεία μεταξύ τους, φιλοπάτριδες, φιλοπρόοδοι και ανθρωπιστές, κυριαρχούμενοι από την αγωνία της πνευματικής αφύπνισης των κατοίκων της Ζαγοράς, έριξαν όλο το βάρος των προσπαθειών τους προς αυτή την κατεύθυνση. Τη σχέση μεταξύ των δύο επιφανών κατοίκων της Ζαγοράς συνέσφιξε ακόμη περισσότερο και ο γάμος του Ι. Πρίγκου με την ανιψιά του Καλλινίκου Αικατερίνη, κόρη της αδελφής του Μαρίας. Την ίδια περίοδο στο «ελληνικό» σχολείο της Ζαγοράς ήταν δάσκαλος ο Κωνσταντίνος Τριανταφυλλίδης ή Λογιώτατος, ο οποίος – όπως ήδη αναφέρθηκε σε προηγούμενη παράγραφο – ήταν δάσκαλος του Ρ. Βελεστινλή, του Α. Γαζή και του Γρ. Κωνσταντά. Πριν από τον Κων. Λογιώτατο ήταν δάσκαλοι στο σχολείο ο ιερομόναχος Ζαχαρίας με τον ιερομόναχο και υποτακτικό του Άνθιμο Παπαπανταζή²¹. Ήδη από το 1766 ο Ι. Πρίγκος είχε αρχίσει να στέλνει χρηματικές ενισχύσεις στο σχολείο της γενέτειράς του, το οποίο τότε υπολειπομένη, ενώ κατά την ίδια χρονική περίοδο ενεργούσε για οικονομική βοήθεια στο σχολείο και επεδείκνυε συνεχή φροντίδα για τη λειτουργία του και ο Καλλίνικος²².

Οι συνεχείς προσπάθειες τόσο του Καλλινίκου, όσο και του Ι. Πρίγκου έφεραν τελικά αποτέλεσμα και εδραίωσαν στους κατοίκους της Ζαγοράς την πίστη για την αναγκαιότητα της ίδρυσης ενός νέου σχολείου, μιας «ανώτερης» Σχολής, η οποία ήταν απαραίτητο να έχει διδακτική και κτιριακή πληρότητα. Το παλιό ετοιμόρροπο σχολείο, το οποίο βρισκόταν δίπλα από τη νεόκτιστη Βιβλιοθήκη (χτισμένη το 1762), λειτούργησε ως υπόμνημα για τους κατοίκους της Ζαγοράς για το πώς θα έπρεπε να ανακαινισθεί. Στην προσπάθειά τους βρήκαν ενισχυτές και συμπαραστάτες

²¹. Σκουβαράς, Β., *ό.π.*, σελ. 231 και 235-237.

²². Για τις ενέργειες του Ι. Πρίγκου για εξεύρεση πόρων και οικονομική ενίσχυση για την ίδρυση του νέου σχολείου βλ. *ό.π.*, σελ. 243-250.

αρκετούς εύπορους και μη κατοίκους της Ζαγοράς, παρά την αδιαφορία πολλών εξ αυτών²³. Το κύρος του Καλλινίκου και οι πολλές γνωριμίες του αφ' ενός και η οικονομική ενίσχυση του Ι. Πρίγκου και του Ν. Ζάγορα, ώθησαν τους κατοίκους ώστε να γκρεμιστεί το παλαιό οίκημα την άνοιξη του 1777 και τις 20/6/1777 ήταν έτοιμο το νέο οίκημα του σχολείου, την τεχνική επιστασία και την οικονομική διαχείριση του οποίου είχε αναλάβει ο προεστός της συνοικίας του Αγίου Γεωργίου Γεώργιος Παπαϊωάννου ή Παπάζογλου. Το νέο αυτό διδακτήριο χτίστηκε περίπου στη θέση του παλαιού, μπροστά στην εκκλησία του Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου και προς τη δυτική του πλευρά. Είχε μια ευρύχωρη αίθουσα διδασκαλίας και επικοινωνούσε με το κτίριο της Βιβλιοθήκης, επιπλέον δε είχε κατοικία για το δάσκαλο και πολλά δωμάτια για τη διαμονή των ξένων μαθητών. Έτσι για πρώτη φορά λειτούργησε στην περιοχή της Δημητριάδος οικοτροφείο. Συμφώνως μάλιστα προς τον κανονισμό λειτουργίας του σχολείου, οι ξένοι μαθητές έκαναν ιδιαίτερη συμφωνία με το δάσκαλο σχετικά με το ποσό των διδάκτρων. Εξ αιτίας της ύπαρξης του οικοτροφείου για τους ξένους μαθητές, πολλές φορές οι γονείς που έρχονταν για επίσκεψη τους κατέλυαν στα δωμάτιά τους και παρέτειναν επί μακρόν την παραμονή τους εκεί. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη συχνή επίσκεψη και διαμονή καλογραιών στο οικοτροφείο, ώθησε τους αρμοδίους να απαγορεύσουν από το 1780 και έπειτα τη διαμονή των επισκεπτών επί μακρόν, γιατί εμπόδιζαν τη σχολική εργασία και ενοχλούσαν το δάσκαλο στη διδασκαλία των μαθημάτων²⁴.

Το νέο σχολείο μετονομάστηκε σε «*Ελληνομουσείο*» - όπως κατά την παράδοση που είχε επικρατήσει ονομάζονταν τα σχολεία του μέσου και ανώτερου κύκλου, από τα μέσα ήδη του 18^{ου} αιώνα (και επίσης Ακαδημίες, Γυμνάσια, Λύκεια, Φροντιστήρια, Κολλέγια ή Μουσεία) – μετά από πρόταση του ιδίου του Καλλινίκου²⁵. Η ανακαίνιση αυτή του σχολείου και η οργάνωσή του σε ανώτερες βάσεις, σύμφωνες με την εκπαιδευτική πραγματικότητα της εποχής, ήταν ένα σημαντικό γεγονός αφ' ενός για τη Ζαγορά και αφ' ετέρου για την ευρύτερη περιοχή της Δημητριάδος. Η ανάγκη για μόρφωση είχε γίνει εκείνη την περίοδο επιτακτική και έτσι τα παιδιά της περιοχής δεν θα πήγαιναν πλέον – όπως πριν- για ανώτερες σπουδές στην Κωνσταντινούπολη και στις ελληνικές παροικίες της Μολδοβλαχίας. Η επίσημη έναρξη της λειτουργίας του νέου σχολείου έγινε τις 1/11/1777, ως πρώτος δε δάσκαλός του (Σχολάρχης) αναφέρεται από τις πηγές της εποχής ο Νικόλαος Κασσαβέτης²⁶. Το «*Ελληνομουσείο*» ιδρύθηκε ως σχολείο ανώτερης βαθμίδας, με

²³. Από πληροφορίες του Καλλινίκου μαθαίνουμε ότι οι κάτοικοι της Ζαγοράς δεν είχαν καλές σχέσεις μεταξύ τους, εξαιτίας των φατριών που είχαν δημιουργηθεί από τους προεστούς, τους οποίους χαρακτηρίζει ως «... *δάκνοντες εις τον άλλον*», βλ. *Χγφ. υπ' αρ. 104 δ'*, της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς.

²⁴. Ευαγγελίδης, Ε.Τ., ό.π., σελ. 202. Πρβλ. Σκουβαράς, Β., ό.π., σελ. 254.

²⁵. Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 256. βλ. ακόμη *Χγφ. υπ' αρ. 112, σελ. 118* της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς.

²⁶. Δεληγιάννης Γ., *Η Βιβλιοθήκη Ζαγοράς*, Αλεξάνδρεια 1926, σελ. 8. Επίσης: Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 260-262, Ευαγγελίδης Ε.Τ., ό.π., σελ. 202, Μάγνης Ι.Μ. ό.π., σελ. 86. Κατά τον Σκουβαρά πρώτοδιορίστηκε στο «*Ελληνομουσείο*» ως Σχολάρχης ο ιερομόναχος Δαμασκηνός, αλλά λόγω αδυναμίας του τον αντικατέστησε ο Νικόλαος Κασσαβέτης.

αντικειμενικό σκοπό να δώσει μόρφωση κατά πολύ ανώτερη από εκείνη που παρείχε το σχολείο των «κοινών γραμμάτων» που λειτουργούσε στη Ζαγορά κατά την ίδια χρονική περίοδο στη συνοικία της «Σωτήρας», όπως άλλωστε το είχαν προγραμματίσει και φανταστεί ο Ι. Πρίγκος και ο Καλλίνικος. Δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες ως προς τα μαθήματα τα οποία δίδασκε ο Ν. Κασσαβέτης στο «Ελληνομουσείο» της Ζαγοράς²⁷. Εν τούτοις, συμφώνως με το εκπαιδευτικό καθεστώς το οποίο ίσχυε εκείνη την εποχή για τα ανώτερα σχολεία του τύπου των «Ελληνομουσείων» η παρεχόμενη μόρφωση είχε ως μέτρο αναφοράς τη διδασκαλία μαθημάτων της ανώτερης βαθμίδας σπουδών και παρουσίαζε την ακόλουθη διαστρωμάτωση²⁸:

(α) *Φιλολογικά*: Διδασκαλία και εμπέδωση της γραμματικής της αρχαίας ελληνικής γλώσσας με τη χρήση ασκήσεων τεχνολογίας πάνω σε κείμενα της κλασικής γραμματείας (π.χ. μύθων του Αισώπου κ.ά.) καθώς και σπουδή της μορφολογίας και του συντακτικού του αρχαίου ελληνικού λόγου με τη χρήση διαφόρων θεωρητικών βοηθημάτων, διδασκαλία αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων (Ξενοφών, Ισοκράτης, Ευριπίδης, Αριστοφάνης, Θεόγνις, Όμηρος κ.ά.) καθώς και στοιχείων της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας.

(β) *Φιλοσοφικά*: Διδασκαλία ενός είδους εισαγωγής στη Φιλοσοφία με στοιχεία Μεταφυσικής, Ηθικής και κυρίως Λογικής με τη χρήση βοηθημάτων από χειρόγραφες περιλήψεις παραδόσεων του Ευγενίου Βούλγαρι ή ακόμη και διδασκαλία του ίδιου του βιβλίου του «*Λογική εκ παλαιών και νεωτέρων ερανισθείσα*» (Λειψία 1766).

(γ) *Μαθηματικά*: Διδασκαλία στοιχείων πρακτικής αριθμητικής, άλγεβρας, γεωμετρίας και λογαρίθμων με βοηθήματα τα βιβλία: «*Μαθηματικά Σεγνέρου*» (Λειψία 1767) σε μετάφραση του Ευγ. Βούλγαρι και «*Εισαγωγή εις τα Γεωμετρικά και Σφαιρικά*» (Παρίσι 1716) του Χρύσανθου Νοταρά.

Επιπλέον, ο Ν. Κασσαβέτης, στιχουργός ο ίδιος και υμνογράφος, δίδασκε στους μαθητές του και αρχαία Μετρική, Ρητορική, Επιστολογραφία και αντίστροφες θεματογραφικές ασκήσεις από τη νέα ελληνική στην αρχαία ελληνική γλώσσα, ασκώντας τους στην σύνθεση στίχων πάνω σε αρχαία γλωσσικά και μετρικά μοτίβα²⁹. Αυτή ήταν σε γενικές γραμμές η μόρφωση που άρχισε να προσφέρει στους μαθητές της η Σχολή της Ζαγοράς από το 1777 και έπειτα. Όλα τα στοιχεία που έχουμε υπόψη μας συνηγορούν στο ότι το εκπαιδευτικό αυτό ίδρυμα δεν είχε τίποτε να ζηλέψει από τα υπόλοιπα

²⁷. Για σχετικές πληροφορίες όσον αφορά τη διδασκαλία μαθημάτων στη Ζαγορά το 18^ο αιώνα βλ. και: Σκαρβέλη – Νικολοπούλου Γ. Αγγελική, *Μαθηματάρια των ελληνικών σχολείων κατά την Τουρκοκρατία*, (διδακτορική διατριβή), Αθήνα 1994, σελ. 629-632, όπου υπάρχουν και στοιχεία για τη διδασκαλία εκκλησιαστικών έργων. Πρβλ. επίσης: Δουβουνιώτης Κωνσταντίνος, «*Κατάλογος των κωδίκων της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς*», ΝΕ 13 (1916), σελ. 344-349.

²⁸. Για τη σχετική ανάλυση της διαστρωμάτωσης αυτής βλ. και: Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ. 263-264.

²⁹. *Ό.π.*, ομοίως σελ. 264.

παρόμοια ιδρύματα τα οποία είχαν ιδρυθεί και λειτουργούσαν σε άλλες περιοχές της υπόδουλης Ελλάδας. Ανώτατος επόπτης του Ελληνομουσείου ήταν ο ίδιος ο Καλλίνικος, με ηθικό και οικονομικό συμπαραστάτη τον Ι. Πρίγκο. Ο Καλλίνικος, ο οποίος κατά τη διάρκεια της πατριαρχικής του θητείας στην Κωνσταντινούπολη είχε φροντίσει τα μέγιστα για την οργάνωση της Πατριαρχικής Ακαδημίας ως παλαιός απόφοιτός της είχε ζωντανή την εποπτεία της σχολικής ζωής μέσα σε ένα οργανωμένο Εκπαιδευτήριο. Ο Ι. Πρίγκος αφ' ετέρου, ανά πάσα στιγμή ήταν έτοιμος να συνδράμει υλικά στις ανάγκες της Σχολής και της Βιβλιοθήκης της, η δε πληρότητα με την οποία επίσης ανταποκρινόταν στα διευθυντικά και διδακτικά του καθήκοντα ο Ν. Κασσαβέτης έδωσε τόσο μεγάλο κύρος στη Σχολή, που δικαίως ο Καλλίνικος τον κατέταξε στον κατάλογο των σοφών ανδρών της εποχής του και τον απαθανάτισε επαινετικά ως εξής: «*Νικόλαος Κασσαβέτης από σωτήρος Ζαγοράς. Σχολαρχεί εν τη πατρίδι αυτού, και κηρύσσει, και αναπτύσσει τον ευαγγελικόν λόγον υπέρ άλλον τινά...*».³⁰

Η φήμη της Σχολής εξαπλώθηκε σύντομα σε όλη την περιοχή της Δημητριάδος και σταδιακά σε όλη την υπόδουλη Ελλάδα. Ήταν μια Σχολή που παρείχε γνώσεις από το επίπεδο του σημερινού γυμνασίου ως εκείνο της Ακαδημίας, όπως θα μπορούσε σήμερα να λεχθεί. Μια τέτοια λοιπόν Σχολή ήταν πολύ φυσικό να ελκύσει το ενδιαφέρον πολλών, τόσο μαθητών, όσο και δασκάλων. Όπως έχει ήδη προηγουμένως αναφερθεί, οι επιφανέστεροι μαθητές που φοίτησαν στη Σχολή ήταν ο Ρ. Βελεστινλής και οι Μηλιώτες Διδάσκαλοι του Γένους Ά. Γαζής και Γρ. Κωνσταντάς, -οι οποίοι αργότερα προσπάθησαν να ιδρύσουν ανάλογη Σχολή και Βιβλιοθήκη στην ιδιαίτερη πατρίδα τους τις Μηλιές – καθώς επίσης και ο Δ. Φιλιππίδης, μετέπειτα λόγιος και εξάδελφος των δύο προηγουμένων. Όσον αφορά τη Βιβλιοθήκη της Σχολής, αυτή συνέχισε να εμπλουτίζεται με νέα βιβλία και από άλλους επιφανείς Ζαγοριανούς, όπως του ιδίου του Καλλινίκου, ο οποίος δώρισε στη Βιβλιοθήκη (το 1785) πλήθος πολύτιμων βιβλίων και χειρογράφων του³¹. Ο Καλλίνικος μεριμνούσε συνεχώς για τον εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης και την ενημέρωσή της, αντέγραψε δε ο ίδιος από έντυπα και από κώδικες οτιδήποτε αυτός θεωρούσε πως θα βοηθούσε τη σχολική εργασία και θα την έκανε ωφέλιμη και αποδοτική στους μαθητές της Σχολής. Η Παιδεία και η προκοπή των μαθητών και γενικότερα των νέων της Ελλάδος ήταν ένα από τα όνειρά του και δεν υπολόγιζε καθόλου ούτε την κοπιαστική αυτή εργασία, ούτε την υγεία και την ηλικία του, όπως άλλωστε αναφέρει και ο ίδιος σε χειρόγραφο του το οποίο βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς:

«...μη έχοντες δε γραφείς να αντιγράψωσι τα γεγραμμένα από των πρωτοτύπων, δι' αγάπην των κατά καιρούς μαθητών, των αγαπώντων την προκοπήν αυτών, και

³⁰. *Χγφ. υπ' αρ. 11, φύλλο 200 και ομοίως χγφ. υπ' αρ. 91, σελ. 730 της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς.*

³¹. *Χγφ. υπ' αρ. 101, σελ. 684-689, της ίδιας Βιβλιοθήκης. Πρόκειται για τον ιδιόχειρο κατάλογο των βιβλίων που συνέταξε και δώρισε ο ίδιος ο Καλλίνικος στη Βιβλιοθήκη της Σχολής. Βλ. και Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 312-319.*

μνημόσυνον ημών, ιδιαίεις χερσί, καίτοι πρεσβύται όντες, και πάθεσι τοις υπό του γήρως κατατρυχόμενοι, και θλίψεσι, και πολλαίς περιστάσεσι, τα πολλά αντεγράψαμεν, και οι αναγιγνώσκοντες, και οι αντιγράφοντες μέμνησθε ημών προς Κύριον, οποίας αν ήτε τάξεως και βαθμού...»³²

Εκτός του Ι. Πρίγκου και του Καλλινίκου υπήρξαν και άλλοι επίσης επιφανείς Ζαγοριανοί, οι οποίοι αφ' ενός ενίσχυσαν οικονομικά τη Σχολή, αφ' ετέρου μερίμνησαν και για τη Βιβλιοθήκη της, στην οποία δώρισαν σημαντικό αριθμό αξιόλογων βιβλίων για τον εμπλουτισμό της. Ξεχωριστή θέση μεταξύ αυτών κατέχουν οι αδελφοί Ευστάθιος και Γεώργιος Λαπάται και οι επίσης αδελφοί Μωυσής και Νικόλαος Κρίτσκη. Οι αδελφοί Ευστάθιος και Γεώργιος Λαπάται³³, αξιωματούχοι των ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας, κατά το χρονικό διάστημα 1784-1804 χορήγησαν στη Ζαγορά δωρεές που υπερέβαιναν τα 20.000 γρόσια για τις 4 ενορίες της, για το Ελληνομουσείο και τη Βιβλιοθήκη του για την πληρωμή της μισθοδοσίας των δασκάλων, για την παροχή υποτροφιών σε μαθητές της Σχολής και για τη χορήγηση των απαραίτητων στους πλέον φτωχούς εξ αυτών (μετά από πρόταση του δασκάλου της Σχολής και των εφόρων), καθώς και για την κάλυψη διαφόρων αναγκών όλων των εκκλησιών της Ζαγοράς³⁴. Ομοίως, οι αδελφοί Μωυσής και Νικόλαος Κρίτσκη, εγκατεστημένοι στη Ρωσία, αναδείχθηκαν ως μεγάλοι ευεργέτες της Ζαγοράς. Ο Μωυσής, έμπορος και γαιοκτήμονας, με τη διαθήκη του όρισε να κατατεθούν στη Βιβλιοθήκη της Σχολής τα ελληνικά χειρόγραφα του Αρχιεπισκόπου Αστραχάν Νικηφόρου Θεοτόκη χορηγώντας μάλιστα δωρεά 60.000 ρουβλίων στην κοινότητα της Ζαγοράς για τις ανάγκες της Σχολής και για τις ανάγκες ενός σχολείου που έχτισε στη συνοικία της Αγίας Κυριακής στη Ζαγορά – το οποίο, τιμής ένεκεν, ονομάστηκε «Κρίτσκειο» - καθώς επίσης για τη μισθοδοσία των δασκάλων, για τη βράβευση αριστούχων μαθητών και για την ενίσχυση απόρων οικογενειών της Ζαγοράς. Ο δε Νικόλαος, αντιναύαρχος του ρωσικού στόλου, άφησε στην ελληνική κυβέρνηση ένα κληροδότημα (100.000 ρουβλίων) για να σπουδάζουν με τους τόκους του πέντε νέοι: δύο από τη Ζαγορά, ένας από την Πελοπόννησο, ένας από την Ύδρα κι ένας από τις Σπέτσες³⁵.

Εκτός από το «Ελληνομουσείο», ο Καλλίνικος μερίμνησε ακόμη και για τη συνέχιση της λειτουργίας του σχολείου των «κοινών γραμμάτων» της Ζαγοράς, το οποίο αντιμετώπιζε πολλά προβλήματα ως προς την εξεύρεση πόρων για τη μισθοδοσία του δασκάλου του. Με οικονομική ενίσχυση τόσο δική του, όσο και άλλων κατοίκων της Ζαγοράς, διορίστηκε με συμφωνητικό ως

³². *Χγφ. υπ' αρ. 122, σελ. 23*, ομοίως της ίδιας Βιβλιοθήκης.

³³. Βλ. Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος, *Αδελφοί Ευστάθιος και Γεώργιος Λαπάται*, έκδοση ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ, Αλεξάνδρεια 1932.

³⁴. Ό.π., σελ. 26, υποσ. 32, Πρβλ. Μάγνης Ι.Ν., ό.π., σελ. 87-88, Ευαγγελίδης Ε. Τρ., ό.π., σελ. 203.

³⁵. Βλ. και Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος, «*Συνοπτική Ιστορία της Ζαγοράς Πηλίου...*», ό.π., σελ. 196-197., Πρβλ. επίσης: Μάγνης Ι.Ν., ό.π., σελ. 88, Ευαγγελίδης Ε. Τρ., ό.π., σελ. 206-207 και Κορδάτος Γ., ό.π., σελ. 590-591.

δάσκαλος στο σχολείο αυτό ο ιερομόναχος Νεόφυτος³⁶. Επειδή μάλιστα το σχολείο παρουσίαζε και πρόβλημα ως προς τη στέγασή του και οι κατά καιρόν επιδιορθώσεις του δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα, ο Καλλίνικος μερίμνησε ώστε το σχολείο να ανακαινισθεί πλήρως και να αποτελέσει ένα κατάλληλο οίκημα για τη διδασκαλία των μαθητών, το οποίο εμπεριείχε και κατοικία του δασκάλου καθώς και αποθηκευτικούς χώρους³⁷.

Το «*Ελληνομουσείο*» και η Βιβλιοθήκη του στάθηκαν πάντοτε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τόσο του Καλλινίκου, όσο και του Ι. Πρίγκου, οι οποίοι ποτέ δεν σταμάτησαν να ενεργούν και να καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για την καλύτερη λειτουργία του και τον εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης του με νέα βιβλία, τα οποία θα ήταν χρήσιμα για τη διδασκαλία των μαθητών της σχολής. Όταν μάλιστα εξαντλούνταν όλες οι δυνατότητες ενίσχυσής τους από τους κατοίκους της περιοχής, ο Καλλίνικος προσανατόλιζε τη δραστηριότητά του προς την εξεύρεση χορηγών από χώρες της Ευρώπης.

Οι πολλές και σημαντικές γνωριμίες του Καλλινίκου τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και αλλού καθώς και το κύρος του, του επέτρεπαν να κινείται με άνεση. Έτσι, ενεργώντας προς κάθε κατεύθυνση ζητούσε τη βοήθεια και τη συμπαράστασή τους αποβλέποντας περισσότερο όχι στις ευκαιριακές και «εφ' άπαξ» οικονομικές ενισχύσεις, αλλά στα κληροδοτήματα και στη χορήγηση κονδυλίων με μόνιμη αποδοτικότητα για τη Σχολή και τη Βιβλιοθήκη της. Κατόπιν ενεργειών του, κατάφερε μέσω των Ζαγοριανών αξιωματούχων Ευσταθίου και Γεωργίου Λαπάτα να αποσπάσει το 1781 ετήσια χορηγία από τον ηγεμόνα της Μολδοβλαχίας Κωνσταντίνο Δημ. Μουρούζη, για την ενίσχυση της Σχολής³⁸. Εκτός από την οικονομική ενίσχυση, όπως αυτή του Κ.Δ. Μουρούζη, πολλοί ανώνυμοι και επώνυμοι δωρητές προσέφεραν χρήματα για τη Σχολή, είτε βιβλία για τον εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης της, για την οποία μάλιστα ο Καλλίνικος έκανε διάφορες εκκλήσεις προς τους αποδήμους Ζαγοριανούς ώστε να συμπληρώσουν τις ελλείψεις της. Ο Καλλίνικος επίσης μεριμνούσε για την αποστολή στη Ζαγορά σύγχρονων βιβλίων μαθηματικών και φυσικής της εποχής εκείνης, καθώς και για τον εφοδιασμό της Σχολής με όργανα φυσικής και άλλα εποπτικά μέσα για να υπάρχει μεγαλύτερη αποδοτικότητα κατά τη διδασκαλία των μαθημάτων από την πλευρά των μαθητών³⁹. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Βιβλιοθήκη της Σχολής – κατόπιν ενεργειών του Καλλινίκου – εμπλουτίστηκε και με έντυπα και χειρόγραφα τα οποία ανήκαν στη μονή του Φλαμουρίου⁴⁰. Ήταν

³⁶. Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ. 268-269. Το πρωτότυπο έγγραφο βρίσκεται στο οικογενειακό ιστορικό αρχείο του Α. Κασσαβέτη.

³⁷. Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ. 270. Έμμετρη ενθύμηση για την ανακαίνιση του σχολείου των «κοινών γραμμάτων» της Ζαγοράς, γραμμένη από τον ίδιο τον Καλλίνικο, υπάρχει στο **χγφ. υπ' αρ. 122, σελ. 21**, της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς.

³⁸. Σκουβαράς Β., *ό.π.*, σελ. 293-298.

³⁹. *Ο.π.*, βλ. σελ. 302-303.

⁴⁰. *Ομοίως*, σελ. 310-311.

τόση η αγάπη του Καλλινίκου για τα βιβλία της Βιβλιοθήκης, ώστε σε όσα ανήκαν στον ίδιο και στον Ι. Πρίγκο σημείωνε στην προμετωπίδα του καθενός διάφορα επιτίμια και αφορισμούς, προσπαθώντας έτσι να διασφαλίσει τον πνευματικό θησαυρό που προσέφερε η Βιβλιοθήκη και που με τόσους κόπους είχε συγκεντρωθεί⁴¹. Η Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς δεν προοριζόταν μόνο για σχολική χρήση, αλλά ήταν προσιτή προς κάθε κάτοικο της Ζαγοράς που επιθυμούσε να δανεισθεί κάποιο βιβλίο της. Απαγορευόταν εντούτοις ο δανεισμός των βιβλίων της σε όποιον έμενε εκτός Ζαγοράς για να αποφευχθεί ενδεχόμενη απώλειά τους, ο δε Καλλνίκος απαγόρευε επίσης τη χρήση των χειρογράφων κωδίκων από τους μαθητές της Σχολής, φοβούμενος την απροσεξία και την αδιαφορία τους, που ήταν μεγάλος κίνδυνος για τη διατήρηση των διαφόρων σπανίων και δυσεύρετων έργων τα οποία αυτοί περιείχαν⁴².

Η φήμη της Σχολής και της Βιβλιοθήκης της εξαπλώθηκαν πολύ σύντομα⁴³. Εκτός από τους κανονικούς μαθητές της Σχολής, τη φοίτηση και τα μαθήματα παρακολουθούσαν και ακροατές που έρχονταν από άλλα μέρη για να ακούσουν ένα φημισμένο δάσκαλο να διδάσκει ή μια σειρά από μαθήματα. Ο πλούτος της Ζαγοράς έγινε σταδιακά τόσο μεγάλος, ώστε υπήρχε και ιδιωτική εκπαίδευση. Πολλοί από τους εύπορους κατοίκους της είχαν προσλάβει δασκάλους για τα παιδιά τους, οι οποίοι παρέδιδαν τα μαθήματα στα σπίτια τους. Ο εσωτερικός κανονισμός της Σχολής προέβλεπε στα άρθρα του για την καθεμιά δραστηριότητα των οικοτρόφων της: για τη ζωή τους στη Σχολή, τη φοίτησή τους, την υγεία τους, την καθαριότητά τους, το κούρεμά τους κ.ά. Υποτροφίες όριζαν να στέλνονται οι αριστεύσαντες της Σχολής για διεύρυνση των σπουδών τους στην Ευρώπη, ενώ η διδασκαλία των μαθημάτων συμπληρωνόταν με φροντιστήρια ή με ατομική μελέτη των μαθητών στη Βιβλιοθήκη⁴⁴.

Η λειτουργία ωστόσο της Σχολής δε στάθηκε πάντοτε απρόσκοπτη. Παρά τις συχνές οικονομικές ενισχύσεις του Ι. Πρίγκου και των άλλων εύπορων Ζαγοριανών, απόδημων και μη, το οικονομικό πρόβλημα ήταν συχνά ένας παράγοντας που δυσκόλευε σημαντικά την εύρυθμη λειτουργία της. Καθοριστικός επίσης παράγοντας δυσκολίας ως προς τη λειτουργία της και ήταν και οι κατά περιόδους έντονες ενδοκοινοτικές διαμάχες και η ύπαρξη φατριών ανάμεσα στους προεστούς της Ζαγοράς. Αυτά τα φαινόμενα είχαν αφ' ενός ως αποτέλεσμα το να ζημιωθεί οικονομικά το σχολείο των «κοινών γραμμάτων» της Ζαγοράς και αφ' ετέρου να κινδυνεύσει η

⁴¹. Ομοίως, βλ. σελ. 319-320.

⁴². Ομοίως, σελ. 321-322.

⁴³. Πηγές της εποχής επαινούν ιδιαίτερω τη Σχολή για το πνευματικό της έργο και την μεγάλη προσφορά της. Βλ. π.χ.: Δημητριάδης (Φίλιππίδης Δανιήλ – Κωνσταντάς Γρηγόριος), *Γεωγραφία Νεωτερική*, [επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού], Α' έκδοση Βιέννη 1791, Αθήνα 2000³, σελ. 190.

⁴⁴. Καλαντζής Γ. Κώστας, «Η Παιδεία και τα Γράμματα στο Πήλιο κατά τα χρόνια της σκλαβιάς», *ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 10*, Αθήνα 1971, σελ. 173. Πρβλ. και Ευαγγελίδης Ε. Τρ., ό.π., σελ. 204, υποσ.1.

ύπαρξη και η λειτουργία τόσο αυτού, όσο και της Σχολής. Μετά από αντιδικίες μεταξύ μερικών προεστών και του Ι. Πρίγκου και από προσωπικές αντιθέσεις τους έναντι του Καλλινίκου – οι οποίοι κατέκριναν την αντιδραστική τους στάση και επιπλέον τους επέκριναν για τις καταχρήσεις τους⁴⁵- έγινε το 1780 καταγγελία στους Τούρκους από κάποια γυναίκα της οικογένειας ενός εκ των προεστών⁴⁶ ότι δήθεν είχαν προβεί σε αυθαίρετες ενέργειες που αφορούσαν την ανακαίνιση των σχολείων και μερικών εκκλησιών παρά τις διαταγές και τις απαγορεύσεις για τέτοιες ενέργειες από την τουρκική διοίκηση. Κατόπιν ανακρίσεων, οι τουρκικές αρχές, επέβαλαν πρόστιμα. Το επόμενο έτος (1781) νέα καταγγελία επέφερε την επιβολή νέου προστίμου 6.000 γροσίων από Τούρκο δικαστή των Τρικάλων, μαρτυρίες δε για τα γεγονότα αυτής της περιόδου υπάρχουν σε πολλά χειρόγραφα της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς⁴⁷. Η κατάσταση σταδιακά εκτονώθηκε κατόπιν ενεργειών του Καλλινίκου, αλλά τόσο για τη λειτουργία της Σχολής όσο και του σχολείου υπήρξαν χρονικά διαστήματα κατά τα οποία δημιουργήθηκαν ξανά προβλήματα οικονομικής φύσεως. Ωστόσο για αρκετά χρόνια το «Ελληνομουσείο» και η Βιβλιοθήκη του συνέχισαν να αποτελούν τη μεγαλύτερη πνευματική εστία της περιοχής της Δημητριάδος.

Εν τούτοις, μετά από το θάνατο του Ι. Πρίγκου (+1789) και του Καλλινίκου (+1792), η λειτουργία της Σχολής της Ζαγοράς δεν υπήρξε εύρυθμη, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Πλήθος από προβλήματα προέκυψαν και πάλι, τόσο εξ αιτίας της έλλειψης οικονομικών πόρων για τη λειτουργία της, όσο και εξ αιτίας των μικροπολιτικών εμπαθειών και των αντιθέσεων ανάμεσα στις φατρίες των προεστών της Ζαγοράς. Από τις αρχές του 18^{ου} αιώνα και έπειτα η κατάσταση άρχισε και πάλι να αλλάζει προς το καλύτερο. Αρκετοί απόδημοι Ζαγοριανοί έστειλαν χρηματικές δωρεές για τη μισθοδοσία των δασκάλων καθώς και πλήθος βιβλίων για τον εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης, ενώ οι αντιθέσεις μεταξύ των προεστών – τουλάχιστον εκείνων που δημιουργούσαν προβλήματα στη λειτουργία της Σχολής – παραμερίστηκαν⁴⁸. Μετά από τη λήξη της θητείας του Νικ. Κασσαβέτη ως Σχολάρχη, ανέλαβε τη διεύθυνση και τη διδασκαλία στη Σχολή ο Ιωάννης Χουνής. Τον διαδέχθηκαν ο Δημήτριος Τσελίκογλου, ο Αντώνιος Κασσαβέτης, ο Επιφάνιος Δημητριάδης και ο Μιλτιάδης Αγαθόνικος, ο οποίος παρέμεινε ως Σχολάρχης της ως την Επανάσταση του 1821⁴⁹, οπότε τερματίστηκε οριστικά και τελεσίδικα η περίοδος της μεγάλης ακμής της Σχολής. Μετά από τη διακοπή της λειτουργίας του «Ελληνομουσείου» ο χώρος που στεγαζόταν η Βιβλιοθήκη γκρεμίστηκε

⁴⁵. Βλ. και: Δημητριάδης, ό.π., σελ. 191.

⁴⁶. **Χγφ. υπ' αρ. 87**, της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς, όπου γίνεται πλήρης αναφορά του γεγονότος στο τέλος του χειρογράφου, με ιδιόγραφη σημείωση του Καλλινίκου. Πρβλ. Δουσβουνιώτης,Κ., ό.π., σελ. 450, Ευαγγελίδης Ε. Τρ., ό.π., σελ. 204.

⁴⁷. Για τα γεγονότα αυτής της περιόδου και τις καταγγελίες βλ. Σκουβαράς Β., ό.π., σελ. 273-284.

⁴⁸. Λιάπης Κώστας, «**Η Παιδεία στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο πριν απ' την Εθνεγερσία του Εικοσιένα**», ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ 8, Βόλος 1988, σελ. 144.

⁴⁹. Ευαγγελίδης Ε. Τρ., σελ. 203-204. Πρβλ. Κορδάτος Γ., ό.π., σελ. 587, υποσ.1.

και τα βιβλία φυλάχτηκαν σε διαφορετικά μέρη, ενώ πολλά από αυτά είτε κλάπηκαν, είτε καταστράφηκαν⁵⁰. Στη Ζαγορά αργότερα (το 1833) ιδρύθηκε το «Κρίτσκειο» σχολείο, με δωρεές των αδελφών Μωυσή και Νικολάου Κρίτσκη, το οποίο χτίστηκε στη συνοικία της Αγίας Κυριακής και διέσωσε στη βιβλιοθήκη του πολλά από τα βιβλία της Βιβλιοθήκης του «Ελληνομουσείου». Η χρήση των διασωθέντων βιβλίων ήταν εντούτοις σποραδική είτε από γηγενείς κατοίκους, είτε από Ευρωπαίους περιηγητές που επισκέπτονταν την περιοχή της Ζαγοράς⁵¹. Κατά κανόνα παρέμειναν αφύλακτα, κλειστά και απρόσιτα στους αναγνώστες.

Αξίζει επιπλέον αν σημειωθεί ότι η πλειοψηφία των βιβλίων της Βιβλιοθήκης – τον καιρό της ακμής του «Ελληνομουσείου»- ήταν σπάνια και σημαντικά, πολλά δε εξ αυτών υπάρχουν και φυλάσσονται στο κτίριο της σημερινής Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς. Υπάρχουν βιβλία που έχουν εκδοθεί στη Βενετία, στο Μεδιόλανο (Μιλάνο), στην Τεργέστη, στο Ιάσιο, στη Μόσχα, στη Βιέννη, στο Λονδίνο, στη Χάγη, στο Άμστερνταμ, στο Παρίσι, στη Βασιλεία, στη Λειψία και σε άλλα μεγάλα πνευματικά κέντρα της Ευρώπης. Τα περισσότερα από αυτά έχουν τυπωθεί σε τυπογραφεία επιφανών Ακαδημιών, Μητροπόλεων, Βασιλικών Κολλεγίων, καθώς επίσης και ονομαστών τυπογράφων, όπως του Άλδου Μανουτίου, του Ιερώνυμου Commelini κ.ά., τα περιεχόμενά τους δε είναι ποικίλα: έργα κλασικής Ελληνικής Γραμματείας (Όμηρος, Αριστοτέλης, Πλάτων κ.ά.), θρησκευτικά, εκκλησιαστικά, βυζαντινής και πατερικής φιλολογίας, έργα αρχαίων και νεότερων μαθηματικών, φυσικών, αστρονομίας, μαθηματάρια, γραμματικές και λεξικά, ιστορικά και γεωγραφικά συγγράμματα κ.ά. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1912) έγινε λεπτομερής καταγραφή των βιβλίων και των χειρογράφων που υπήρχαν ως τότε στη βιβλιοθήκη της Ζαγοράς από τον Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Κωνσταντίνο Δυοβουνιώτη την οποία δημοσίευσε με τίτλο: «Κατάλογος των Κωδίκων της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς» στο περιοδικό σύγγραμμα «ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ» που εξέδιδε ο επίσης Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Σπυρίδων Λάμπρου και ο οποίος χρησιμοποιείται ως σήμερα. Μεταξύ των ετών 1922-1928 ο Αλέξανδρος Νικαρούσης και ο Γεώργιος Δεληγιάννης έκαναν πιο επισταμένη έρευνα για την καταγραφή των κωδίκων της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς, ενώ αργότερα (1952-1955) νέα ταξινόμηση και καταγραφή τους έκανε και ο Βαγγέλης Σκουβαράς.

⁵⁰. Κορδάτος Γ.,ό.π., σελ. 588-589, 591, 592, υποσ.2, όπου αναφέρονται και γνώμες ερευνητών για το τι συνέβη στη Σχολή και τη Βιβλιοθήκη της μεταξύ των ετών 1821-1881.

⁵¹. Ό.π., επίσης σελ. 591-592.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παρακολουθώντας την εξελικτική πορεία των εκπαιδευτικών προσπαθειών και των άλλων πνευματικών δραστηριοτήτων που έλαβαν χώρα στην περιοχή της Δημητριάδος («Θεσσαλομαγνησίας») κατά το χρονικό διάστημα από τις παραμονές της επανάστασης του 1821 ως την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881 και την ενσωμάτωσή της με την Ελλάδα – ιδιαιτέρως μάλιστα από το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα (1775 και έπειτα) ως το 1881 – παρατηρείται ότι η πνευματική ανάπτυξη ήταν στενά συνδεδεμένη- κατά ένα μεγάλο βαθμό – με την οικονομική ανάπτυξη, τόσο στην περιοχή του Πηλίου, όσο και στην περιφέρεια της Αγιάς.

Καθοριστικός παράγοντας για την ανάπτυξη αυτή ήταν η συνθήκη του Κιουτσούκ - Καϊναρτζή (1774) μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας, χάρη στην οποία άρχισε να ακμάζει το εμπόριο, η ναυσιπλοΐα και η βιοτεχνία σε πολλές από τις κοινότητες. Άμεσο αποτέλεσμα υπήρξε η ίδρυση πολλών σχολείων και βιβλιοθηκών στα κυριότερα κοινοτικά κέντρα της περιοχής της Δημητριάδος και η έναρξη της συστηματικής καλλιέργειας των γραμμάτων. Πρόδρομος επίσης για την πνευματική ανάπτυξη υπήρξε και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός (1750-1828), η ακμή του οποίου τοποθετείται στην περιοχή της Δημητριάδος (και της υπόλοιπης υπόδουλης Θεσσαλίας) κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα και κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου (1780-1820). Δεν είναι υπερβολικό να υποστηριχθεί ότι ο Θεσσαλικός κυρίως Διαφωτισμός με τους εκπροσώπους του ήταν αυτός που έπαιξε τον πλέον καθοριστικό, πρωταγωνιστικό και πρωτοποριακό ρόλο τόσο για την πνευματική ανάπτυξη, όσο και για την εθνεγερσία του 1821.

Από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα είχαν ήδη αρχίσει να δημιουργούνται εστίες εκπαίδευσης στην περιοχή του Πηλίου και της περιφέρειας της Αγιάς. Η οικονομική άνθηση της Αγιάς (τέλη 18ου αιώνα) ήταν καθοριστική για την ίδρυση αρκετών σχολείων στην ευρύτερη περιφέρειά της. Το ίδιο φαινόμενο συνέβηκε και στην περιοχή του Πηλίου (ιδιαίτερα από το 1770 και έπειτα) όταν ιδρύθηκε αρχικά το φημισμένο «Ελληνομουσείο» της Ζαγοράς (1777) και ακολούθησε πολύ αργότερα η ίδρυση της Σχολής των Μηλεών (1814). Από πηγές της εποχής εκείνης πληροφορούμαστε την ύπαρξη αρκετών σχολείων στην περιοχή της Δημητριάδος, ιδιαιτέρως προς τα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου. Η πρόοδος, σχετικά με άλλες περιοχές της υπόλοιπης Ελλάδος, ύπαρξη αυτής της έστω και στοιχειώδους εκπαιδευτικής κίνησης στην περιοχή της Δημητριάδος – όπως αναφέρθηκε παραπάνω- δεν ήταν καθόλου τυχαία. Ήρθε ως αποτέλεσμα πολλών παραγόντων: τόσο του

Νεοελληνικού Διαφωτισμού και της επίδρασής του στην περιοχή, όσο και της συνθήκης του Κιουτσούκ - Καϊναρτζή (1774) που ήδη αναφέρθηκαν, αλλά επίσης και εξαιτίας της ύπαρξης των προνομίων τα οποία είχε το Πήλιο από το 1668 και μετέπειτα, όταν ο Σουλτάνος Μεχμέτ ο Δ΄ το έκανε ιδιοκτησία της οικογένειάς του και του παραχώρησε καθεστώς αυτονομίας (αυτοδιοίκησης).

Όλοι αυτοί οι παράγοντες συνετέλεσαν στο να αναπτυχθούν νέες παραγωγικές και εμπορικές δυνάμεις. Η ως τότε κλειστή οικονομία των κοινοτήτων του Πηλίου και της περιφέρειας της Αγιάς μετέβαλλε τη μορφή της και το εμπόριο έγινε μεταπρατικό. Πλήθος από προϊόντα της ευρύτερης περιοχής της Δημητριάδος, γεωργικών, βιοτεχνικών, χειροτεχνικών κ.ά. μεταφέρθηκαν σε αγορές της Ευρώπης, ενώ τα λιμάνια της χερσονήσου της Μαγνησίας απετέλεσαν σταθμούς μεταφοράς όλων αυτών των προϊόντων και ταυτοχρόνως ήκμαζε και η μεταφορά προϊόντων διά ξηράς με εμπορικά караβάνια. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός της ίδρυσης διαφόρων σταθμών και πρακτορείων αποθήκευσης και διανομής των προϊόντων της περιοχής της Δημητριάδος σε πολλές μεγάλες πόλεις της Ευρώπης και η εγκατάσταση σ' αυτές αρκετών Ελλήνων, ως συνδετικών κρίκων μεταξύ των κέντρων μεταφοράς και των κέντρων παραλαβής και αποστολής.

Οι κοινότητες του Πηλίου και της Αγιάς κάτω από αυτές τις συνθήκες γνώρισαν πρωτόγνωρη οικονομική ανάπτυξη. Η ανάπτυξη αυτή και οι σχέσεις με την Ευρώπη τους έφεραν σε γνωριμία με μια άλλη φιλοσοφία ζωής, που εμπνεόταν από το αναγεννητικό πνεύμα της Ευρώπης. Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός βρισκόταν άλλωστε – από τα μέσα του 18ου αιώνα- σε ακμή. Η έξαρσή του ήταν φυσικό να επηρεάσει πάρα πολύ τους ξενιτεμένους Πηλιορείτες. Η σχέση τους με τα κέντρα πολιτισμού της Ευρώπης και η γνωριμία τους με την διάδοση των ιδεών και των αφυπνιστικών μηνυμάτων του Διαφωτισμού τους έκανε να διευρύνουν τους πνευματικούς τους ορίζοντες και να διαμορφώσουν νέο πνεύμα και νέες αντιλήψεις. Η γνωριμία τους με την ευρωπαϊκή εκπαίδευση και Παιδεία, η σχέση τους με τους άλλους Ευρωπαίους καθώς και η έντονη επίδραση την οποία δέχθηκαν από την επαφή τους με την ευρωπαϊκή νεολαία – που ήταν προχωρημένη σε άλλα επίπεδα, με πνευματικές ανησυχίες και έντονη αγωνιστικότητα και φιλομάθεια – τους βοήθησε στο να αποκρυσταλλώσουν την πίστη στη βαρύνουσα επίδραση της Παιδείας για τη βελτίωση και τον εξευγενισμό της ζωής, δημιουργώντας τους μια άλλη ανάγκη, με υψηλότερους στόχους: την ανάγκη της Παιδείας, επιθυμώντας να συνεισφέρουν κι αυτοί στο να συμβεί το ίδιο φαινόμενο και στην περιοχή της Δημητριάδος.

Αυτό το κλίμα της πνευματικής αφύπνισης μεταδόθηκε σταδιακά και στην ευρύτερη περιοχή της Δημητριάδος. Τα σπέρματα της προόδου που μετέφεραν – κυρίως οι απόδημοι έμποροι – σε συνεργασία με τις ζωντανές και προοδευτικές δυνάμεις των διαφόρων κοινοτήτων, δημιούργησαν σταδιακά ένα είδος τοπικού Διαφωτισμού, που μετέτρεψε την περιοχή της Δημητριάδος – ιδιαιτέρως την περιοχή του Πηλίου- σε μια ξεχωριστή πολιτιστική εστία, σε μια περιοχή εκπαιδευτικού οργασμού. Την ίδρυση λοιπόν των διαφόρων σχολείων πρέπει να τη δούμε εντός του πλαισίου μιας γενικότερης πολιτιστικής ανόδου. Αν και αρχικά τα σχολεία αυτά δεν ήταν σημαντικά και προσέφεραν μόνο στοιχειώδεις γνώσεις, με την πάροδο του χρόνου η εικόνα τους βελτιώθηκε, ενώ ιδρύθηκαν επίσης και πολλές βιβλιοθήκες οι οποίες εγκαταστάθηκαν είτε σε μονές, είτε σε σχολεία ή ακόμη και σε κοινοτικά κτίρια. Την εκπαιδευτική επιπλέον πρόοδο επιτάχυνε και η διάδοση διαφόρων εντύπων, βιβλίων, χαρτών, περιοδικών και εφημερίδων, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιξαν γι' αυτή οι επιχορηγήσεις διαφόρων αποδήμων εμπόρων καθώς και τα κληροδοτήματα, είτε των αποδήμων, είτε κατοίκων των κοινοτήτων.

Η επιδίωξη της στελέχωσης των σχολείων και των διαφόρων Σχολών με φημισμένους δασκάλους ήταν επίσης ένα φαινόμενο που χαρακτήριζε την εποχή αυτή. Όλες οι κοινότητες προσπαθούσαν για το δικό τους όφελος και κύρος να προσελκύουν διακεκριμένους δασκάλους και λογίους, συνήθως αποφοίτους των Θεσσαλικών Σχολών οι οποίοι είχαν μετεκπαιδευτεί στην Ευρώπη (όπως π.χ. ο Γρ. Κωνσταντάς και ο Ά. Γαζής). Δεν πρέπει εντούτοις να παραβλέψουμε και τη βοήθεια του Κλήρου για την παροχή της Παιδείας την περίοδο εκείνη. Πολλοί λόγιοι και δάσκαλοι ήταν ιερομόναχοι ή ιερείς, ενώ αρκετά σχολεία είχαν ιδρυθεί σε περιβόλους μονών. Την αμοιβή των δασκάλων την είχαν αναλάβει οι δημογεροντίες των κοινοτήτων, είτε μέσω δικών τους πόρων, είτε μέσω χρηματοδοτήσεων από ευπόρους αποδήμους εμπόρους ή ακόμη μέσω των εκκλησιαστικών προσόδων των μοναστηριών. Επίσης, δεν ήταν σπάνιο το φαινόμενο να συνεισφέρουν για την αμοιβή των δασκάλων είτε οι κάτοικοι της κοινότητας, είτε οι ίδιοι οι μαθητές τους.

Στα σχολεία ως κυρίαρχη ιδεολογία προβαλλόταν η Ελληνοπαιδεία, δηλαδή η τεχνολογία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας (γραμματική – σύνταξη- κείμενα). Παράλληλα – όσο ήταν δυνατόν – γίνονταν προσπάθειες να εισαχθούν νέα μαθήματα στο πρόγραμμά τους (Μαθηματικά, Ιστορία, Γεωγραφία κ. ά), έχοντας ως πρότυπα τα σχολεία της Ευρώπης.

Στις νεωτεριστικές αυτές εκπαιδευτικές αντιλήψεις που αναφέρθηκαν υπήρξαν εντούτοις και πολλές αντιδράσεις, ιδιαίτερα από τη συντηρητική μερίδα ορισμένων προεστών οι οποίοι θεωρούσαν την Παιδεία πράγμα «άχρηστο και περιττό». Πρέπει επίσης εδώ να

προστεθούν και εκείνοι εκ των προεστών που ενέπλεξαν κατά καιρούς την Παιδεία στις αντιθέσεις που υπήρχαν μεταξύ τους. Ακόμη υπήρξαν και κάποιοι – ευτυχώς λίγοι- θρησκόληπτοι και φανατικοί κληρικοί, οι οποίοι έβλεπαν μέσα από το παλαιό δογματικό θεολογικό πρίσμα πως η απομάκρυνση από τη λόγια και σχολαστική εκπαιδευτική παράδοση – όπως αυτή εκφραζόταν μέσω των σχολείων των «κοινών γραμμάτων»- και ο εγκολπισμός και η αποδοχή των νέων ιδεών και κηρυγμάτων του Ευρωπαϊκού και του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, μέσω της εισαγωγής των νέων μαθημάτων της Φιλοσοφίας και των θετικών επιστημών, θα είχε ως αποτέλεσμα την εθνική και τη θρησκευτική αλλοτρίωση του λαού. Ωστόσο αυτά τα φαινόμενα της αντίδρασης στην πνευματική αναγέννηση της περιοχής της Δημητριάδος ήταν λιγοστά και μεμονωμένα και ασφαλώς δεν μπορούν να μας οδηγήσουν σε γενικεύσεις.

Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλά «ελληνικά» σχολεία συστεγάζονταν και συλλειτουργούσαν στα ίδια οικήματα με σχολεία των «κοινών γραμμάτων». Το γεγονός αυτό οφειλόταν στην αδυναμία ανέγερσης ξεχωριστών οικημάτων, λόγω της έλλειψης οικονομικής βοήθειας για την ίδρυσή τους.

Ονομαστά σχολεία στη Θεσσαλία (και στην Ελλάδα γενικότερα) από την περιοχή της Δημητριάδος ήταν τα δύο σχολεία που ήδη αναφέρθηκαν προηγουμένως: της Ζαγοράς και των Μηλεών, ιδρυθέντα το 1777 και το 1814 αντιστοίχως. Το Σχολείο της Ζαγοράς (γνωστότερο ως «*Ελληνομουσείο*») ιδρύθηκε με πρωτοστάτη τον καταγόμενο από τη Ζαγορά πρώην Οικουμενικό Πατριάρχη Καλλίνικο, ο οποίος από το 1762 ιδιώτευε στη γενέτειρά του. Έχοντας θέσει την Παιδεία των νέων ως ένα εκ των σκοπών της ζωής του, σε συνεργασία και με τη συνδρομή τόσο του ιδίου, όσο και του εγκαταστημένου στην Ολλανδία ευπόρου εμπόρου και καταγόμενου από τη Ζαγορά Ιωάννη Πρίγκου ανήγειραν ένα σχολείο ανωτέρου επιπέδου το 1777 στο οποίο διδάσκονταν τόσο Αρχαία Ελληνικά, όσο Φιλοσοφία και Θετικές Επιστήμες. Μοναδικό στο είδος του ίδρυμα, με ευρύχωρες αίθουσες διδασκαλίας και πλούσια βιβλιοθήκη που συνεχώς εμπλουτιζόταν (τόσο από τον Ι. Πρίγκο, όσο και από τον Καλλίνικο και άλλους φορείς), έγινε ένα από τα σπουδαιότερα κέντρα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και είχε ως διδασκάλους ονομαστούς λόγιους της εποχής εκείνης. Πολλοί εκ των αποφοίτων του όταν ενηλικιώθηκαν έγιναν γραμματείς σε άρχοντες της Μολδοβλαχίας και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, ενώ άλλοι διακρίθηκαν ως φιλόλογοι και ελληνιστές. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι εκεί φοίτησαν και πολλοί εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού: ο Γρ. Κωνσταντάς, ο Ά. Γαζής, ο Δ. Φιλιππίδης και ο Ρ. Βελεστινλής. Όσον αφορά το σχολείο των Μηλεών (Μηλιώτικη Σχολή) ιδρύθηκε το 1814 με πρωτοστάτες τον Ά. Γαζή και τον Γρ.

Κωνσταντά. Με αρχαιολογική συλλογή, πλούσια βιβλιοθήκη και άριστα εξοπλισμένο με εποπτικά μέσα διδασκαλίας (όργανα φυσικής και χημείας, χάρτες κ.ά) απέκτησε ιδιαίτερη φήμη όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό. Η ακμή των δύο σχολείων διήρκεσε ως την επανάσταση του 1821, χωρίς να καταφέρουν όμως αργότερα να ξαναποκτήσουν την αίγλη που είχαν πριν από την έναρξή της.

Όσον αφορά την περιφέρεια της Αγιάς, από την ως σήμερα διεξαχθείσα έρευνα και από τα στοιχεία που έχουν γίνει μέσω αυτής γνωστά, αναφέρεται η ύπαρξη σχολείων σε πολλές από τις κοινότητές της, ιδιαίτερος μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Ήδη είχε προηγηθεί για την πόλη της Αγιάς μια περίοδος ακμής που διήρκεσε ως την πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα. Επίσης από τα μέσα του 19ου αιώνα και έπειτα ιδρύθηκαν στην περιφέρεια της Αγιάς και Παρθεναγωγεία. Και εκεί η συμβολή της Εκκλησίας για τη βελτίωση της παρεχόμενης εκπαίδευσης ήταν ιδιαίτερος σημαντική όπως άλλωστε ήταν – ακόμη περισσότερο – και στην περιοχή του Πηλίου.

Με τη δημιουργία του ελεύθερου ελληνικού κράτους το 1830 άρχισε στη Θεσσαλία – και ιδιαίτερος στην περιοχή της Δημητριάδος – να οργανώνεται καλύτερα η εκπαίδευση και να ιδρύονται συνεχώς όλο και περισσότερα και διαφορετικών τύπων σχολεία: αλληλοδιδασκτικά, ελληνικά, Παρθεναγωγεία και γυμνάσια. Εκτός από τους δασκάλους της περιοχής, προσκλήθηκαν να διδάξουν και πολλοί δάσκαλοι από την ελεύθερη Ελλάδα, ενώ συγχρόνως υιοθετήθηκαν – όσο οι συνθήκες το επέτρεπαν- τα εκπαιδευτικά προγράμματα που εφαρμόζονταν σ' αυτή. Καθοριστικός παράγοντας που βοήθησε προς την εκπαιδευτική αυτή αναζωογόνηση και έξαρση – εκτός από την εκπαιδευτική παράδοση που υπήρχε από τον προηγούμενο αιώνα- ήταν και η παρουσία του Δωροθέου Σχολαρίου στο θρόνο της Μητροπόλεως της Δημητριάδος (1858 -1870).

Σε όλη λοιπόν την αναγεννητική εκπαιδευτική κίνηση που παρατηρήθηκε στην περιοχή της Δημητριάδος (κατά την περίοδο 1775 – 1881), έναν από τους πρωταγωνιστικούς ρόλους είχε και η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία. Οι εκάστοτε Μητροπολίτες, άλλος περισσότερο και άλλος λιγότερο, πρωτοστάτησαν στις προσπάθειες για την ίδρυση και τη συντήρηση των σχολείων, το ίδιο δε συνέβαινε και με τους επισκόπους και με τους ηγουμένους των μοναστηριών. Πολλά από τα μοναστήρια με ειδικές πράξεις δεσμεύονταν όχι μόνο να ενισχύουν αλλά και να συντηρούν εξ ολοκλήρου τα σχολεία της περιοχής τους. Σημαντική ήταν επίσης η επιρροή και η βοήθεια της Εκκλησίας – ιδιαίτερα από τα μέσα του 19ου αιώνα και έπειτα – και στην ίδρυση Παρθεναγωγείων στην περιοχή της Δημητριάδος,

αφού θεωρούσε ότι η εκπαίδευση των θηλέων ήταν το ίδιο σημαντική με εκείνη των αρρένων.

Η μέριμνα των κατοίκων της περιοχής της Δημητριάδος για ίδρυση σχολείων στις κοινότητες της διαμονής τους είχε ως κύριο στόχο αρχικά την ίδρυση σχολείων «αλληλοδιδασκτικών» και στα μεγαλύτερα χωριά την ίδρυση σχολείων του πρώτου κύκλου της μέσης βαθμίδας, τα λεγόμενα «ελληνικά» ή περισσότερο γνωστά ως «Σχολαρχεία». Από το 1833 και έπειτα και μετά τη γοργή ανάπτυξη της πόλης του Βόλου καθώς και μετά από την κατάργηση του διαχωρισμού των χωριών του Πηλίου σε *βακούφια* και σε *χάσια* που επέφερε και την ταυτόχρονη διοικητική ενοποίησή τους (1840) από τον «*καϊμακάμη*» (υποδιοικητή) του «*βαλή*» (νομάρχη) της Λάρισας- ο οποίος είχε ως έδρα του το Κάστρο του Βόλου- οι συνθήκες άλλαξαν. Από το 1856 με τις μεταρρυθμίσεις που επέφερε η έκδοση του «*Χάτι Χουμαγιούν*» από το Σουλτάνο, το Πήλιο άρχισε πάλι να αναπτύσσεται οικονομικά. Αυτές οι συνθήκες ακριβώς καθόρισαν κατά το μεγαλύτερο μέρος τα περιθώρια καλλιέργειας των γραμμάτων και την αναγέννηση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στην περιοχή της Δημητριάδος, όπου με κάθε σχεδόν ελευθερία ήταν δυνατόν να ιδρύονται και να λειτουργούν τα ελληνικά σχολεία. Παρ' όλα αυτά, οι κάτοικοι του Πηλίου άρχισαν σταδιακά να αναζητούν άμεση διέξοδο στη θάλασσα και να μεταφέρουν τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες στις παραλιακές περιοχές της νεοϊδρυθείσας πόλης. Οι επαναστάσεις του 1854 και του 1878 στη Θεσσαλομαγνησία δεν ανέκοψαν την ανάπτυξη του Βόλου. Στην ανάπτυξη της περιοχής της Δημητριάδος συνέβαλαν τα μέγιστα από τα μέσα του 10ου αιώνα και μετέπειτα πολλοί απόδημοι Αιγυπτιώτες Πηλιορείτες έμποροι, οι οποίοι είχαν αποκτήσει μεγάλες περιουσίες και βοήθησαν με ποικίλους τρόπους, τόσο την Παιδεία όσο και γενικότερα τον Πολιτισμό. Αξίζει όμως να σημειωθεί – όσον αφορά το ζήτημα της Εκπαίδευσης- ότι όλα αυτά τα γεγονότα δε θα συνέβαιναν, αν δεν υπήρχε κατά την περίοδο αυτή της έξαρσης της οικονομικής και πνευματικής ανάπτυξης και η ταυτόχρονη ανοχή και ελαστικότητα εκ μέρους της τουρκικής διοίκησης.

Όσον αφορά τη μορφή των εγκυκλίων σπουδών όλων των βαθμίδων της Εκπαίδευσης της περιόδου που εξετάζεται (1775-1881), γενικό χαρακτηριστικό της ήταν η επικέντρωση του μαθησιακού ενδιαφέροντος στα ηθικοπλαστικά και τα αρχαιογνωστικά μαθήματα, όπως εξάλλου κοινό χαρακτηριστικό της σχολικής ζωής ήταν η επιβολή αυστηρής πειθαρχίας και η τήρηση μιας μη ευέλικτης δασκαλοκεντρικής στάσης σε όλα τα θέματα που σχετίζονται μαζί της: στη διάρθρωση, στα μαθήματα, στο πρόγραμμα, στη διδασκαλία, στη μεθοδολογία καθώς και στους προσανατολισμούς της.

Οι βελτιωτικές προτάσεις που γνωστοποιήθηκαν στην περιοχή της Δημητριάδος από το ελεύθερο ελληνικό κράτος και οι προσπάθειες για θέσπιση νόμων στην Εκπαίδευση, δεν βρήκαν αρχικά πρόσφορο έδαφος για να εφαρμοστούν. Το γεγονός αυτό οδήγησε πολλούς ιδιωτικούς φορείς στο να ιδρύουν συλλόγους και σωματεία με σκοπό τη βελτίωση της παρεχόμενης Εκπαίδευσης. Η ίδρυση το 1873 στο Βόλο του «Φιλοπαιδευτικού Συλλόγου της Θεσσαλομαγνησίας» συνέπεσε με την περίοδο ακμής της πόλης, αξίζει δε να σημειωθεί ότι πρόεδρος του ανωτέρω Σωματείου υπήρξε ο Μητροπολίτης Δημητριάδος Γρηγόριος ο Δ΄ ο Φορτουσιάδης. Δυο χρόνια αργότερα (1875) ιδρύθηκε και πάλι στο Βόλο ο «Φιλολογικός Σύλλογος».

Η μέθοδος διδασκαλίας στα σχολεία ήταν η «αλληλοδιδασκτική» η οποία με νόμο του 1880(διάταγμα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1880) καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε στο ελεύθερο ελληνικό κράτος με τη λεγόμενη «συνδιδασκτική» μέθοδο. Αυτή άρχισε να ισχύει στην περιοχή της Δημητριάδος μετά από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881. Ως τότε στα «κοινά» σχολεία οι μαθητές δεν ήταν χωρισμένοι σε τάξεις, όπως συνέβαινε στα «ελληνικά» και στα Γυμνάσια. Δεν υπήρχε ενιαίο μέτρο χρησιμοποίησης των διαφόρων σχολικών εγχειριδίων, ούτε των άλλων διδακτικών βιβλίων, δεν υπήρχε επίσης ούτε αναλυτικό πρόγραμμα διδασκαλίας των μαθημάτων. Η λειτουργία των σχολείων ήταν εξαρτημένη από πολλούς και ποικίλους παράγοντες, ενώ η διδασκαλία με τη σειρά της από τις γνώσεις και την προαίρεση των διδασκόντων.

Όσον αφορά στον αριθμό των σχολείων που λειτουργούσαν στην περιοχή της Δημητριάδος κατά την εξεταζόμενη περίοδο, υπάρχει η δυνατότητα -μέσω των διαφόρων πηγών οι οποίες είναι γνωστές ως σήμερα- να τον προσεγγίσουμε με μεγάλη ακρίβεια, δε συμβαίνει όμως το ίδιο με τη λειτουργία τους, για την οποία υπάρχουν μόνο σποραδικές πληροφορίες. Για τα περισσότερα σχολεία αγνοείται η χρονολογία ίδρυσης, αγνοούνται τα ονόματα των δασκάλων και των διδασκαλισσών που υπηρέτησαν σ' αυτά, τα ονόματα των μαθητών, οι μέθοδοι διδασκαλίας, οι τρόποι διεξαγωγής της σχολικής ζωής και όλα τα συναφή στοιχεία με τη μορφή της λειτουργίας των σχολείων (κτίρια, διδακτικά βιβλία και εξοπλισμός, σχολικές εφορίες, εξετάσεις κ.ά). Είναι πάρα πολύ δύσκολο να συγκεντρωθούν τα επίσημα και μη έγγραφα που υπάρχουν, οι τίτλοι, τα κατάστιχα (υπηρεσιακά βιβλία) και τα διάφορα ενθυμήματα δασκάλων και μαθητών, οι ενθυμήσεις σε βιβλία και σε άλλα έντυπα. Υπάρχουν ελάχιστες περιπτώσεις – από την πληθώρα των κοινοτήτων της περιοχής της Δημητριάδος – για τις οποίες έχουν καταγραφεί ή δημοσιευθεί σχετικά τεκμήρια. Μπορούμε να υποθέσουμε -με κάθε επιφύλαξη-ότι η συσχέτιση με τα συνήθως συμβαίνοντα γεγονότα

κατά την ίδια χρονική περίοδο στα σχολεία και στο εκπαιδευτικό σύστημα αφ' ενός της ελεύθερης Ελλάδος και αφ' ετέρου στις υπόλοιπες τουρκοκρατούμενες περιοχές της, θα μας επιτρέψει να αναφέρουμε ότι αναλογικά θα ίσχυαν για τα εκπαιδευτικά πράγματα της περιοχής της Δημητριάδος τα όσα έχουν διαπιστωθεί να συμβαίνουν γενικότερα στην ελληνική εκπαίδευση της εποχής εκείνης.

Ανακεφαλαιώνοντας, διαφαίνεται ότι η πλειονότητα του πληθυσμού της περιοχής της Δημητριάδος – κατά τη διάρκεια της περιόδου που εξετάστηκε – απαιτούσε τη βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων και την προώθηση και εξάπλωση του σχολικού θεσμού σε όσο το δυνατόν περισσότερο γεωγραφικό χώρο, για να χρησιμεύσει στην πνευματική πρόοδο των κατοίκων, για το σκοπό δε αυτό κατέτειναν όλες οι εκπαιδευτικές προσπάθειες οι οποίες γίνονταν στην περιοχή της. Το ενδιαφέρον του πληθυσμού και η ιδιωτική πρωτοβουλία διαφόρων φορέων: κοινοτήτων, ιδιωτών, γιατρών, εμπόρων, αποδήμων κ.ά. στην περιοχή του Πηλίου και στην περιφέρεια της Αγιάς – παρά τις ατέλειες των μέσων και τις διάφορες ιστορικές αντιξοότητες που υπήρξαν – μετουσιώθηκε σε ένα αξιόλογο για την εποχή του σύστημα παροχής Παιδείας και αγωγής, επαρκές για την πνευματική υπόστασή της. Παράλληλα, η εποπτεία της Εκκλησίας, η έμπρακτη ενεργητικότητα των διαφόρων Ιεραρχών και η συμβολή και η αρωγή των εκπροσώπων του απλού Κλήρου συνήργησαν τα μέγιστα στην εμπέδωση του σχολικού θεσμού στην περιοχή της Δημητριάδος.

ΠΗΓΕΣ

α) ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ-ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ

<p>Αγίου Αχιλλείου, Κώδικας,</p> <p>Βιβλιοθήκη Ζαγοράς, Κώδικες,</p>	<p>Φ.17β, 19β, 20β,23α, 24α και 26α (περί δασκάλων της Ρετσάνης), Φ.142^α και 142β (διαθήκη Δημ.Καρά και δωρεές στα σχολεία της Αγιάς και της Σελίτσωνης (Ανατολής) [Συλλογή Δαμιανού Κυριαζή, αρ.15, Μουσείο Μπενάκη</p> <p>χγφ. υπ'αρ.11 (σελ. 200), 22,48 (φ.1), 87 (τελ.σελ.1450), 91 (σελ.730), 100 (σελ.100), 101 (σελ.341-342 και 684-689), 104 (σελ.δ'), 112 (σελ.118), 122 (σελ.21,23), 129 (σελ.1-21), 130, 327 (α' εξώφ.), 486 (α' εξώφ.) και 839 (σελ.α')</p>
<p>Βιβλιοθήκη Μηλεών,</p>	<p>Φάκελλος Α': «Έγγραφα σχετικά με το Γρηγόριο Κωνσταντά», χγφ.υπ'αρ.5,9,13,14,15 και 16 Φάκελλος Β': «Έγγραφα σχετικά με το Γρηγόριο Κωνσταντά», χγφ.υπ'αρ.29 Φάκελλος Ζ': «Σχετικά με την ιστορία των Μηλεών», χγφ.υπ'αρ.24,27,34 και 44 Φάκελλος Η': «Σχετικά με την ιστορία των Μηλεών», χγφ.υπ'αρ.20 Φάκελλος Θ': «Σχετικά με την ιστορία των Μηλεών», χγφ.υπ'αρ.14,28,30,31,43,44,45 και 46 Φάκελλος ΙΕ': «Σχετικά με την οικογένεια Δήμου», χγφ.υπ'αρ.5 και 9 Φάκελλος ΙΣΤ': «Επιστολαί Μ.Μπασδέκη, Ι.Μπασδέκη και Νικ.Κασσαβέτη», χγφ.υπ'αρ.15</p>
<p>ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Αγιάς,</p>	<p>Αλεξούλη, Οικογενειακό Αρχείο: Φ.2,υποφ.1: χγφ.υπ'αρ.149 και 150 (εξοφλητικά έγγραφα για τον δάσκαλο Γεώργιο Καραβίδα) Φ.2, υποφ.2: χγφ.υπ'αρ.195 (αγορά δημόσιου αγρού από το δάσκαλο Γ.Καραβίδα), 199 (συμβολαιογραφικό έγγραφο/υποθήκη κτήματος του δασκάλου Γ.Καραβίδα), 200 (πληρεξούσιο διαχείρισης περιουσίας ενώπιον συμβολαιογράφου από τον Γ.Καραβίδα), 201 (πωλητήριο αγρού ενώπιον συμβολαιογράφου στον Γ.Καραβίδα), 203 (πωλητήριο αγρού), 204 (δανειστικό συμβόλαιο), 233 (πωλητήριο αγρού στον Γ.Καραβίδα), 234 (πωλητήριο αμπέλου), 235 (πωλητήριο αγρού), 241 (συμφωνητικό κοινής εκμετάλλευσης δημητριακών), 245 (πωλητήριο αγρού στον Γ.Καραβίδα), 369 και 370 (προικοσύμφωνα Γ.Καραβίδα) Φ.2,υποφ.3: χγφ.υπ'αρ.422 (συγχαρητήρια για τα υπηρεσιακά του καθήκοντα στο δάσκαλο Γ.Καραβίδα και χγφ.υπ'αρ.423 «Κανονισμός της επί των εκπαιδευτικών καταστημάτων Αγιάς Εφορείας» (2/2/1873)</p>
<p>Αρχείο Δάλλα Μ.Ιωάννη</p>	<p>«Κατάστασις πληθυσμού φόρων, τζαμιών και σχολείων» (έτος 1880) Πίνακας Β'</p>
<p>Αρχείο Δάλλα Μιλτιάδη</p>	<p>I) «Θρησκευτικά» Κλήρος. Ναοί. Ιεραί Μοναί. (Βρίσκονταν στο Ιστορικό Αρχείο της ΙΛΕΘ στην Αθήνα και μεταφέρθηκαν στα ΓΑΚ-Τοπικό Αρχείο Αγιάς. Έχουν καταγραφεί αλλά δεν δημοσιεύτηκαν) Φάκελλος Α.2 (ιερείς Αγιάς το 1822), Α.3 (Επίσκοπος 1822), Α.36 [νουθεσία Αρχιερέως Δημητριάδος προς κατάπαυσιν διενέξεως (1864)] Φάκελλος Β.6 (αφορισμός, 1829), Β.7 (αφορισμός, 1846), Β.19 (επιτίμιον, 1864), Β.64 (ανάθεση καθηκόντων από το Μητροπολίτη Δημητριάδος σε λαϊκό, 1866), Β.70 (δάνεια Μονής, 1868), Β.71 (σύμβασις σκληκοτροφίας), Β.72 (Μητροπολίτης Δημητριάδος προς προεστούς Αγιάς, 1867), Β.87 (ηγούμενος Πολυδενδρίου, 1874), Β.88 (αναπλήρωση Μητροπολίτου, 1875), Β.102 και Β.116 (ναοί περιοχής Αγιάς, 1879), Β.125 (πλειοδοσία μίσθωσης ακινήτων, 1881), Β.126 (κτήματα Μονής, 1880) και Β.128 (κοινοτικά Μοναί, 1881) II) «Εκπαίδευσις». Διδάσκαλοι και σχολεία. Φάκελλος Α.16 (δημοδιδάσκαλος Αγιάς Ν.Μαργαριτιάδης, 1850), Α.55 (δαπάνες σπουδών, 1876-1879), Α.67 (δάσκαλος Χάλκης Γ.Καρτερός, 1880), Α.136 (δαπάνες σπουδών, 1876-1879), Α.148 (δαπάνες σπουδών, 1880), Α.149 (δάσκαλος Κουκοράβας Ν.Καλογηρόπουλος και Σαρτζιλάρ Δ.Παπαδανιήλ, 1881), Α.150 (δάσκαλος Καναλιών Γ.Καρτερός, 1881) και Α.156 (δάσκαλος Αγιάς Λάζαρος Κλαβάτσης, 1882 και πρότερον) Φάκελλος Β.8 (αλληλοδιδάκτης Αγιάς Ε.Α.Ράγκος, 1840), Β.32 (ελληνοδιδάσκαλος Αγιάς Γ.Καραβίδας, 1861), Β.37 (ερανικός κατάλογος διατηρήσεως σχολικών κτιρίων Αγιάς, 1862), Β.62 (ελληνοδιδάσκαλος Αγιάς Χριστόδουλος Καράντσος, 1866), Β.66 (δημοδιδάσκαλος Αγιάς Γεώργιος Παπαϊωάννου, 1866), Β.67 (ελληνοδιδάσκαλος Ν.Σακελλαρίδης, 1867) και Β.126 (έφορος Αγιάς που ζητά χάρτες για τα σχολεία από το Σύλλογο προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων)</p>

	<p>III) «Κοινοτικά» Φάκελλος Β.63 (προεστοί Αγιάς συμφωνούντες περί ελληνοδιδάσκαλου, 1866) Φάκελλος 2 «Επαινος σε μαθήτρια του Παρθεναγωγείου του Μεταξοχωρίου» (1880) (χωρίς αρίθμηση) Φάκελλος 8, υποφ.4 «Εκκλησιαστικές ενθυμήσεις» [δωρεά δημοτικού σχολείου Μελιβοίας (Αθανάτης)] υπ'αρ.1 ενθύμηση (του 1799), 2 (του 1787), 3 (του 1824), 4 (του 1770) και 5 (του 1873)</p>
Σχολαρχείου Αγιάς, Αρχείο	Αρχείο Μητρώου Σχολαρχείου (Ελληνικής Σχολής) Αγιάς (διευθυνομένης υπό του Νικολάου Κ.Σούρλα). Μητρώο της Σχολής ετών 1879-1881, σελ.1-7
Χατζημιχάλη Θεοδώρου, Αρχείο	(α) χγφ.Α', φ.11α,11β και 12α (δάσκαλοι της Ρετσάνης) χγφ.Β', φ.16α, 17α, 18α, 19α, 20α, 21α, 22α, 23α και 24α (Σχολείον και διδάσκαλοι της Ρετσάνης) χγφ Γ', φ.1α, 2α, 3α, 4α, 5α, 6α, 7α, 8 και 8α (Σχολείον και διδάσκαλοι της Ρετσάνης). Κατανομή ως εξής: φ.1α-5α οι δάσκαλοι της Ρετσάνης και φ.6α-8α οι δάσκαλοι της Αγιάς του Ελληνικού και του δημοτικού σχολείου
	(β) « Κατάστιχον της Επιτροπής της κοινότητος του χωρίου Ρετσάνης δι' όσα χρήματα αφιερώνονται παρά διαφόρων υποκειμένων από γάμους, προθέσεις, διαζύγια και λοιπά » (1 Ιανουαρίου 1864) σελ.1-31 και 88-92. (Στο κατάστιχο αναγράφονται έσοδα και έξοδα των ετών 1864-1882)
	(γ) Φ. «ιστορικά στοιχεία για το Μεταξοχώρι» (φ.2.υποφ.1/41/3), σελ.15-17 (στο χγφ.), φύλλα 18,20,21,23-24
	(δ) Φ.11, «Ενθυμήσεις από την Αγιά για την Μητρόπολη της Δημητριάδος», σελ.84-86
ΓΑΚ-Αθήνα,	Ιστορικό Αρχείο Γιάννη Βλαχογιάννη/Συλλογή Γιάννη Βλαχογιάννη (ΒΓΑΚ), φ.Γ3 «Φορολογικά Πηλίου», σελ.161-168.
ΕΒΕ, Αρχείο «Θεσσαλικά. Συνεταιρισμός της Αγιάς»,	Περιλαμβάνει επιστολές, λογαριασμούς κλπ. από το 1759-1814. Θ₁ 1-185: Επιστολαί Μαγαλιού Χ'Γεωργίου εξ Αγιάς προς Χ'Αποστόλη Χ'Παπά Θεοκλήτου εις Βιέννην, Συναλλαγματικά, Λογαριασμοί, Συμφωνητικά, τούρκικα έγγραφα. Θ₂ 186-457: Επιστολαί Χατζηγιάννου οικογενείας και συντροφίας. Επιστολαί των κατά τόπους αντιπροσώπων. Θ₃ 458-991: Λογαριασμοί Διάφοροι. Φορτωτικά. Συναλλαγματικά (πόλιτσεσ) Θ₄ 992-1061: Κατάστιχα. Συγκεντρωτικοί Λογαριασμοί Θ01 Βιβλίον Αλληλογραφίας Χατζηγιάννου. Βιέννη Θ02 Πρόχειρον Λογαριασμού Θ03 Κατάστιχον Λογαριασμών Θ04 Ταμείον Θ05 Ταμείον Θ06 Καθολικόν Εξ αυτών χρησιμοποιήθηκαν: α) από τη θυρίδα Θ₂ οι επιστολές υπ'αρ.278, 280 και 452 , β) από τη θυρίδα Θ₄ ένας λογαριασμός του 1801, γ) από το Θ05 (Ταμείον) το φύλλο αρ.66 (4.3.1805) και δ) από το Θ06 (Καθολικόν) η σελίδα 50 (10-9-1808)
ΕΒΕ, Αρχείο Τυρνάβου*,	Φ.Ρ' (Ρ.1.1), χγφ.υπ'αρ.109 [Επιστολή του Μητροπολίτου της Δημητριάδος Αθανασίου (Κασσαβέτη) προς τον δάσκαλο Ιωάννη Πέζαρο (1803)] Φ.Ρ' (Ρ.1.2.), χγφ.υπ'αρ.163 [επιστολή του δασκάλου Αλεξάνδρου Πέζαρου-Οικονομίδη προς τον Μητροπολίτη της Δημητριάδος Μελέτιο (1856)]. Η επιστολή είναι αντίγραφο μιας από τις επιστολές της αλληλογραφίας του Αλ.Πέζαρου με διάφορους φορείς κατά τα έτη 1832-1860. Φ.Ρ' (Ρ.1.2), χγφ.υπ'αρ.164^α [αίτηση εγγραφής του Αλ. Πέζαρου στο δημοτολόγιο του Δήμου Ερμούπολης της Σύρου (1835)] * Από το ανωτέρω Αρχείο Τυρνάβου της ΕΒΕ στον Φάκελλο Ρ.1.1. περιλαμβάνονται με α/α 1-131 επιστολές του Ιωάννου Δημ. Πεζάρου-Οικονομίδη με διάφορους (μεταξύ των ετών 1789-1805), ενώ στον Φάκελλο Ρ.1.2. περιλαμβάνονται επιστολές του Αλεξάνδρου Πέζαρου Οικονομίδη με α/α 132-168 (μεταξύ των ετών 1832-1860)

β) ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ

I. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΕΣ	Βακαλόπουλος Ε. Απόστολος, Πηγές της Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού, 1 (1204-1669) , Θεσσαλονίκη 1965, 2 (1669-1812) , ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1977
	Βάλβης Αδριανός., Γεωγραφία Ερμηνευθείσα διά χρήσιν των Ελλήνων υπό Κ.Μ.Κούμα, Βιέννη 1839
	Γαζής Ανθιμος, Η Μαγνησία , Βενετία 1805, 1814 ²
	Γεωργιάδης Νικόλαος, Θεσσαλία , Αθήνα 1880, Βόλος 1894, Λάρισα 1995 ³
	Δασκαλάκης Β. Απόστολος, Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης. Σειρά τρίτη: Τα περί Παιδείας, Α' , Αθήνα 1966, Ν' Αθήνα 1967 και Γ', Αθήνα 1968
	Δημητριάδης, Γεωγραφία Νεωτερική , Βιέννη 1791, Αθήνα 1970, Αθήνα 2000 ³ (επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού)
	Εκπαιδευτική Επιτροπή, «Έκθεσις της Εκπαιδευτικής Επιτροπής περί της Καταστάσεως της Παιδείας εν ταις επαρχίαις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» , Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος, τ.8 (1873-74), σελ.252-268
	Ερμής ο Λόγιος, ...Ερμής ο Λόγιος ή Φιλολογικά Αγγελία. Τ.Α'-ΙΑ' , Βιέννη 1811-1821 (έκδοση Ανθ.Γαζή)
	Κούμας Μ.Κωνσταντίνος, Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων. Από αρχαιοτάτων χρόνων έως των ημερών μας, τ.ΙΒ' , Βιέννη 1832
	Κώδικας Ιερού Ναού Αγίου Αχιλλείου, Κώδικας Ιερού Ναού Αγίου Αχιλλείου Λαρίσης , Μουσείο Μπενάκη, Συλλογή του Δαμιανού Κυριαζή, αρ.15
	Κώδικας Μητροπόλεως Λαρίσης, Κώδικας Μητροπόλεως Λαρίσης, αρ.1472, ΕΒΕ
	Κωνσταντάς Γρηγόριος, Θωμάς Γιώργος, Η ανέκδοτη Χωρογραφία της ανατ. Θεσσαλίας από το Γρηγόριο Κωνσταντά . Ένα χειρόγραφο του 1838. Βόλος 1991
	Λεονάρδος Ι. Αναστάσιος, Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία , Πέστη 1836, Λάρισα 1992 ² (εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια: Κώστας Σπανός)
	Leake M.William, Η Θεσσαλία (1805-1810) . Από το ημερολόγιο του Άγγλου περιηγητού William Leake (μετάφραση αιδ. Γεωργίου Δ.Στάθη), Βόλος 1969
	Λωρέντης Νικόλαος, Νεωτάτη Διδακτική Γεωγραφία, τ.Β' , Βιέννη 1838
	Μάγνης Ι.Νικόλαος, Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας , Αθήνα 1860, Αθήνα 1985 ² (επανέκδοση με ευρητήριο)
	Mezieres Alfred, Περιγραφή του Πηλίου και της Όσσας (1852) [μετάφραση από τα γαλλικά Henri-Pierre Corrieu, σχόλια: Κώστας Σπανός]. Το ανωτέρω ταξιδιωτικό κείμενο υπάρχει στα ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 37, Λάρισα 2000, σελ. 3-37, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 38, Λάρισα 2000, σελ.36-52, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 39, Λάρισα 2001, σελ.52-72 και ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 40, Λάρισα 2001, σελ.71-88
	Μελέτιος, Ιερομόναχος, Γεωγραφία Παλαιά τε και Νέα. Επηυξημένη δια σημειώσεων Ανθίμου Γαζή του εκ των Μηλεών της Θεσσαλίας , Βιέννη 1807
	Bjornstahl Janob Jonas, Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779 (μετάφραση, προλεγόμενα σημειώσεις Μεσεβρινός), Θεσσαλονίκη 1979
	Οικονόμου Ιωάννης, Λαρισσαίος, Επιστολαί διαφόρων Ελλήνων λογίων, ανωτάτων κληρικών, Τούρκων διοικητών, εμπόρων και εσαφίων (1759-1824) . Ανέκδοτος χειρόγραφος κώδικας. Μεταγραφή, Παρακολούθηση, Πρόλογος Γιάννη Αν.Αντωνιάδη. Φιλολογική παρουσίαση-Μελέτη-Πίνακες Μ.Μ.Παπαϊωάννου, Αθήνα 1964
	Οικονόμου Ιωάννης, Λαρισσαίος, Ιστορική Τοπογραφία ενός μέρους της Θεσσαλίας, 1817 . (εισαγωγή-φροντίδα Μ.Μ.Παπαϊωάννου), Αθήνα 1989
	Ρηματισίδης Π.Νικόλαος, Συνοπτική περιγραφή της Θεσσαλίας και τινών παρά τοις Θεσσαλοῖς Εθίμων , Σμύρνη 1874
	Σκουβαράς Βαγγέλης, Σελίδες από την Ιστορία της Μηλιώτικης Σχολής , ΗΩΣ έτος 9 ^ο , αρ.92-97, Αθήνα 1966, σελ.241-278

	Σχολάριος Δωρόθεος, Μητροπολίτης π.Λαρίσης, ΔΩΡΟΘΕΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ μητροπολίτου π.Λαρίσης, Έργα και Ημέραι ήτοι εκλογή αλληλογραφίας περί των υπ' αυτού συστάντων και προικισθέντων Σχολείων και δωρεών μετ' ενεστώσης συντόμου στατιστικής και περιγραφής των επαρχιών Σωζουαγαθουπόλεως και Δημητριάδος, ων προτάσσεται πρόλογος μετά και αναλέκτων κατά προτροπήν αξιοτίμων φίλων και επίμονον αίτησιν πεφλημένων πατριωτών, προς γνώσιν των αγνοούντων και υπόμνησιν τοις το κλέος της Εκκλησίας και του Έθνους επιζητούσιν. Εν Αθήναις 1877
	Φιλιππίδης Αργύρης, Σπεράντσας Θεοδόσης. Τα περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία-Βιβλίον Ηθικών (επιμέλεια Φ.Βιτάλης), Αθήνα 1978
II. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ	Chassiotis Georges, L' instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople jusque' a nos jours . Paris 1881, σελ.419 και 515
	Gaidagis Nicos, Catalogul Cartilor grecesti , Iasi 1978 [Biblioteca Centrala Universitara M.Eninescu. Serviciul Bibliografic]
III.ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΝΟΜΩΝ	Κλάδος, Π.Ι., Εκκλησιαστικά και Εκπαιδευτικά, τ.Α' , Αθήνησι 1860
	Βενθύλος Γ., Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, τ.Α'-Δ' , εν Αθήναις 1884-1893
	Παρίσης, Σ.Μ., Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδευσις , ήτοι Συλλογή των διεπόντων την Ανωτέραν και Μέσην Εκπαίδευσιν Νόμων, Ν.Διαταγμάτων και Εγκυκλίων του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου, από το 1833, τ.Α'-Γ' , Αθήναι 1884-1893
	1829: Ψήφισμα ΙΑ' της Εθνοσυνέλευσης του Άργους (2 Αυγούστου 1829) «Βάσις της κοινωνικής και πολιτικής επανορθώσεως της πατρίδος... Ιερά θρησκεία και ορθή παιδεία...»
	1830: Διάταγμα 353/16 Ιανουαρίου 1830. (Ορίζονται οι αργίες και διακοπές των μαθημάτων)
	1833: Διάταγμα 3/15 Απριλίου 1833. «Περί του σχηματισμού και της αρμοδιότητος της επί των Εκκλησιαστικών και της δημοσίας εκπαιδεύσεως γραμματείας της Επικρατείας»
	1834/1837: Διάταγμα 31 Δεκεμβρίου/12 Ιανουαρίου 1837. «Περί κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων. Περί Ωρολογίου προγράμματος Ελληνικών σχολείων, περί ιδρύσεως του Πανεπιστημίου του Όθωνος». (Δεν επικυρώθηκε από τον Όθωνα)
	1856: Διάταγμα 23 Ιουλίου 1856. «Περί τινων τροποποιήσεων επί του Οδηγού της Αλληλοδιδασκτικής Μεθόδου»
	1869: 5 Σεπτεμβρίου 1869. Προκήρυξη διαγωνισμού του συλλόγου «προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων» με θέμα «ποίαι αι ελλείψεις της κατωτέρας και μέσης δημοσίας παιδείας εν Ελλάδι...»
	1878: Νόμος ΧΘ' 11 Ιανουαρίου 1878 (Θ.Π.Δηλιγιάννης). « Διδασκαλείον εν Αθήναις »
	1880: 15 Φεβρουαρίου 1880 « Στοιχειώδεις πρακτικά οδηγία της διδασκαλίας των μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις » (του Γενικού Επιθεωρητή Δ.Γ.Πετρίδη)
	1880: Διάταγμα 3 Σεπτεμβρίου 1880 « Κατάργησις της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου »

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- ΑΓΙΩΤΙΚΑ ΝΕΑ:** Τ. Νο5 (1995)
ΑΡΓΟΝΑΥΤΗΣ: έτος Β' αρ.2 (1979)
ΑΡΜΟΝΙΑ: τ.2 (1901)
ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ: Τ.2 (1973), Τ.3 (1974), τ.4 (1976, τ.5 (1979), τ.6 (1983), τ.7 (1985), τ.8 (1988), τ.9 (1991), τ.10 (1992), τ.11 (1995)
ΒΙΒΛΙΟΦΙΛΟΣ: έτος ΙΔ' αρ. 3-4 (1960)
ΔΕΛΤΙΟ ΦΙΛΑΡΧΑΙΟΥ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΛΜΥΡΟΥ ΘΩΡΥΣ: Νο2 (1998), Νο3 (1999)
ΔΙΑΒΑΖΩ: Τεύχος Νο235 (1990)
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ: τ.15 (1916), τ.16 (1917), τ.ΝΣΤ' (1974), τ.ΝΖ' (1975)
ΕΛΕΥΣΙΣ: τ.2 (1993)
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ: αρ.64 (1974)
ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ: τ.366 (1989)
ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ: Νο5 (1955), Νο 14 (1964)
ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»: Νο5 (1901), Νο10 (1914), Νο11 (1915)
ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ: τ.9 (1964), τ.14 (1977), τ.21 (1997)
ΕΡΓΑΣΙΑ: τ.13 (1924)
ΕΣΤΙΑ: τ.19 (1885)
ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ: τεύχη 291-292 (1976), τεύχη 351-352 (1981)
Η «ΦΗΜΗ»: Έτος Α' (1886), Έτος Β' (1887), Έτος Γ' (1888)
ΗΩΣ: τεύχη 73-75 (1964), τεύχη 92-97 (1966)
ΘΕΟΛΟΓΙΑ: τ.11 (1933), τ.12 (1934), τ.13 (1935), τ.14 (1936)
ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ: τ.1 (1930), έκτακτη έκδοση (1935), τ.7-8 (1959), τ.9 (1964), έκτακτη έκδοση (1965), έκτακτη έκδοση (1966) [αφιέρωμα στη Θεσσαλία], τ.10 (1971), τ.11 (1976), τ.13 (1980), τ.14 (1981-1982) και τ.15 (1985)
ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΣΤΙΑ: τ.1 (1973), τ.2 (1974), τ.3 (1974), τ.4 (1974), τ.29 (1977), τ.47 (1980)
ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ: τόμος Β' (1981, ανατ.1996), τ.Γ' (1982, ανατ.1994), τ.Δ' (1983, ανατ.1994), τ.Ε' (1983) [κείμενα για τη Θεσσαλική Παιδεία στην Τουρκοκρατία], τ.ΣΤ' (1984), τ.Ζ' (1984), τ.Η' (1985), τ.Ι' (1986, ανατ.1992), τ.11^{ος} (1987, ανατ.1993), τ.13^{ος} (1988), τ.14^{ος} (1988), τ.15^{ος} (1989), τ.16^{ος} (1989), τ.17^{ος} (1990), τ.18^{ος} (1990), τ.19^{ος} (1991), τ.20^{ος} (1991), τ.21^{ος} (1992), τ.22^{ος} (1992), τ.23^{ος} (1993), τ.24^{ος} (1993), τ.27^{ος} (1995), τ.28^{ος} (1995), τ.29^{ος} (1996), τ.30^{ος} (1996), τ.32^{ος} (1997), τ.33^{ος} (1998), τ.34^{ος} (1998), τ.36^{ος} (1999), τ.37^{ος} (2000), τ.38^{ος} (2000), τ.39^{ος} (2001), τ.40^{ος} (2001), τ.41^{ος} (2002)
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ: τ.56 (1973), τ.249 (1989)
ΙΣΤΩΡ: τ.1 (1990)
ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ: τ.1 (1976), τ.3 (1978), τ.6 (1979), τ.7 (1980)
ΛΑΡΙΣΑΪΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ: τ.1 (1974)
ΜΑΓΝΗΣΙΑΚΑ: τ.1 (1971)
ΜΑΚΡΙΝΙΤΣΑ: τ.20 (1999)
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ: τ.6 (1999)
ΜΝΗΜΟΣΥΝΗ: 7.7 (1978-1979)
ΜΝΗΜΩΝ: τ.13 (1991)
ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ: τ.11 (1914), τ.12(1915),τ.13(1916),τ.14(1917),τ.18(1924),τ.19(1925)

Ο ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΛΕΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ: τ.Η' [1874]

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ 23/96

ΠΑΝΔΩΡΑ: τ.χ.205 (1-10-1858)

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΠΑΡΧΙΑ: τ.1 (1971)

ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ: έτος Α', τ.Ζ',Η',Ι' και ΙΑ' (1889), έτος Β, τ.ΚΑ',ΚΒ' και ΚΔ' (1890), έτος Γ', τ.ΚΣΤ' και ΚΗ' (1891), έτος Δ', τ.ΜΒ' (1892), έτος Ε», τ.ΝΣΤ' και ΝΘ' (1893), έτος ΣΤ', τ.ΗΔ',Ο',ΟΑ' και ΟΒ' (1894), έτος Ζ', τ.ΟΗ',ΟΘ',ΠΕ',ΠΗ' και ΠΘ' (1895), έτος Η', τ.Ρ',ΤΡ',ΡΑ',ΡΒ',ΡΓ'ΡΔ',ΡΕ',ΡΣΤ' και ΡΖ' (1896), έτος Θ', περ.Β', αρι.108 (Ιούλιος 1897)

ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ: τ.22-23 (1990-1991)

ΤΡΙΚΑΛΙΝΑ: τ.1^{ος} (1981, ανατ.1996), τ.9^{ος} (1989), τ.18^{ος} (1998)

ΩΡΕΣ: τ.70 (1991)

ΤΥΠΟΣ (ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ)

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ (Λάρισα): Φύλλα της 5-6-1966, της 11-12-1966, της 18-12-1966.

Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ (Βόλος): Φύλλα της 10-2-1974, της 19-1-1975, της 26-1-1975, της 30-10-1978

Η ΣΗΜΑΙΑ (Βόλος): Φύλλα από τις 15-3-1931 ως τις 18-4-1931

Η ΦΩΝΗ ΤΟΥ ΛΑΟΥ (Βόλος): Φύλλο της 15-4-1894

ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ (Βόλος): Φύλλα της 27-10-1968 και της 28-2-1969

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(α) ΕΛΛΗΝΙΚΗ	
Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη Ελένη Αγγέλου Άλκης	« Ελληνικά περιηγητικά κείμενα, 16ος – 19ος αιώνας » περ. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ τ. 6 (1999) σελ. 155 – 180 Η κατάσταση της Παιδείας στις υπόδουλες ελληνικές ώρες, Αθήνα 1974, ΙΕΕ, σελ. 366 – 367, 377 - 379, τ. Ι΄
Αγγέλου Άλκης	« Η εκπαίδευση » [1669 – 1821], Αθήνα 1978, ΙΕΕ, τ.ΙΑ΄, σελ. 306 – 328
Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης	« Ανέκδοτα έγγραφα από την επαρχία Αγιάς (1883 – 1887) », ανάπτυπο από τη ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, Λάρισα 1977 (Σεπτέμβριος – Οκτώβριος), τεύχος 29, σελ. 219 – 229
Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης	« Ποικίλα Ιστορικά από την επαρχία της Αγιάς », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Β΄ (Λάρισα 1981), ανατ. 1996), σελ.146 – 155
Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης	« Ένας Αρτινός καλόγερος, θυμησογράφος, δάσκαλος στο Μεταξοχώρι της Λάρισας στα 1735 – 1741 », ανάπτυπο από το περιοδικό ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, τεύχος 351-352, Ιούλιος – Αύγουστος 1981.
Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης	« Ανέκδοτα έγγραφα από το Μεταξοχώρι της Αγιάς », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Γ΄ (Λάρισα 1982, ανατ. 1994), σελ. 56-54
Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης	« Ένα ανέκδοτο κατάστιχο [1864 – 1882] από το Μεταξοχώρι της Αγιάς », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Δ΄ (Λάρισα 1983, ανατ. 1994), σελ.161-176
Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης	« Δάσκαλοι και σχολεία στην επαρχία της Αγιάς (1700 – 1881) » ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Ε΄ (Λάρισα 1983), σελ. 65 – 72.
Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης	« Ο Ν. Στεφανίδης από την Αθανάτη της Αγιάς », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 11 (Λάρισα 1987, ανατ. 1993), σελ. 145-156.
Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης	« Το σχολείο του Μεταξοχωρίου και οι δάσκαλοί του (1735 – 1880) », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 33 (Λάρισα 1998), σελ. 273 – 290.
Αγραφιώτης Κ. Δημήτρης	« Το περιεχόμενο της πρόθεσης του Αγ. Αθανασίου από το Βαθύρεμα της Αγιάς (18ος – 19ος αιώνας) », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 17 (Λάρισα 1990,) σελ. 81-90.
Αθανασιάδης Ν. Σωτήρης	« 12 ανέκδοτα έγγραφα για το Πήλιο και για τη Μούχα της Καρδίτσας », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Ε΄ (Λάρισα 1983), σελ. 161-176.
Αλλαμανή Έφη	« Η Θεσσαλία (1833-1881) Σχολεία », ΙΕΕ, τόμ. ΙΓ΄ Αθήνα 1979, σελ. 394-406 (Ιστορία Ελληνικού Έθνους).
Αλλαμανή Έφη	« Το Τανζιμάτ και οι επιπτώσεις του στη ζωή των κατοίκων της Θεσσαλίας » ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 13, Αθήνα 1980, σελ. 409-422.
Αλλαμανή Έφη	« Η Θεσσαλία τα τελευταία πενήντα χρόνια της τουρκικής κυριαρχίας (1832-1882) », Πρακτικά Διεθνούς Ιστορικού Συμποσίου: «Η τελευταία φάση της ανατολικής κρίσης και ο Ελληνισμός (1878-1881)», Ελληνική Επιτροπή Σπουδών Ν.Α. Ευρώπης, Αθήνα 1983, σελ. 75-101.
Άμαντος Κωνσταντίνος	Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν 1566-1822 , Αθήνα 1976
Ανδρέου Απόστολος	Η μόρφωση και η επιμόρφωση των δασκάλων. Ιστορική επισκόπηση των σχολών μόρφωσης και επιμόρφωσης , Α.Π.Θ.-Π.Τ.Δ.Ε., Θεσσαλονίκη 1987
Ανδρέου Απόστολος	(σε συνεργασία με τον Π.Παπακωνσταντίνου), Τα Διδασκαλεία και η παιδαγωγική τους (1878-1913) Α΄. Τα Διδασκαλεία , Ερευνητικό Πρόγραμμα του Ιστορικού Αρχείου Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1989
Ανδρέου Απόστολος	Τα διδασκαλεία και η κατάρτιση των δασκάλων (1878-1911) {Διδακτορική διατριβή}, Α.Π.Θ. – Π.Τ.Δ.Ε., Θεσσαλονίκη 1990
Ανδρέου Απόστολος	« Το Διδασκαλείο Θεσσαλίας 1882-1906 », ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ Θ, Βόλος 1991, σελ.65-119.
Ανδριτσάκη – Φωτιάδη Δήμητρα	« Κατάλογος παλαιών εντύπων της Ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου », ΥΠ.Ε.Π.Θ., Ιστορική Βιβλιοθήκη Μηλεών, Αθήνα 1993.
Αντωνίου Δαβίδ	« Εκπαιδευτικές ειδήσεις πριν και μετά την ενσωμάτωση της Μαγνησίας », Πρακτικά ημερίδας «ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ», Πορταριά 13 Μαΐου 2000, Πορταριά 2001, σελ.35-70
Αντωνόπουλος Ε. Δημήτριος	« Εν Ζαγορά του Πηλίου η Ανωτέρα Σχολή ελληνικών γραμμάτων και η πρώτη Ελληνική Βιβλιοθήκη Θεσσαλίας ιδρυθείσα προ της Ελληνικής Επανάστασεως υπό Ιωάννου Πρίγκου », Αθήνα 1975 (Διάλεξη).
Αραβαντινός Παναγιώτης	Βιογραφική συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας (εισαγωγή-επιμέλεια Κ.Θ.Δημαράς), Ιωάννινα 1960 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών)

Αραβαντινός Παναγιώτης	Ιστορία της Ελληνικής Παιδείας παρ' Έλλησι (εισαγωγή-επιμέλεια Ε.Ι.Νικολαΐδου), Ιωάννινα 1986 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών)
Αρσενίου Α. Λάζαρος	« Η Θεσσαλική Παιδεία », ΚΕΙΜΕΝΑ ΒΟΛΟΥ, Βόλος 1976, σελ.31-40
Αρσενίου Α. Λάζαρος	« Η Θεσσαλική Διανόηση » ΚΕΙΜΕΝΑ ΒΟΛΟΥ, Βόλος 1978, σελ.239-245
Αρσενίου Α. Λάζαρος	« Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία », Αθήνα 1984
Ατέσης Γ. Βασίλειος	Επίτομος Επισκοπική Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος από το 1833 μέχρι σήμερα , 2.Α', εν Αθήναις 1948
Ατέσης Γ. Βασίλειος	Επισκοπικός Κατάλογος της Εκκλησίας της Ελλάδος απ' αρχάς μέχρι σήμερα , Αθήνα 1975
Βαλέτας Γιώργος	« Η Συμβολή της Θεσσαλίας στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό », ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ [έκτακτη έκδοση], Αθήνα 1965, σελ. 321-339.
Βαμβάκος Κ. Σωκράτης	Ιστορία του χωριού Άγιος Λαυρέντιος του Βόλου από των αρχαιότατων χρόνων μέχρι σήμερα , Αθήνα 1927.
Βαμβάκος Κ. Σωκράτης	Οι Θεσσαλοί. Βιογραφικά σημειώματα , Αθήνα 1931
Βαμβάκος Κ. Σωκράτης	« Η εξέλιξη του χωριού Άγιος Λαυρέντιος Πηλίου από του έτους 1517-1880 » ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 1965 (ΙΛΕΘ 1881-1961), σελ.542-550
Βατοπεδινός Ματθαίος	Η εν τη περιοχή του Προμυρίου κειμένη Ιερά Μονή του εν Αγίοις Πατρός ημών Σπυρίδωνος Επισκόπου Τριμυθούντος του θαυματουργού , Θεσσαλονίκη 1973
Βέης Νικόλαος	« Κατάλογος των χειρογράφων και παλαιούτων της Δωροθέας Σχολής των Θεσσαλικών Τρικάλων », ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ 5 (Αθήνα 1955), σελ. 3-46.
Βελεστινλής Ρήγας	« Τα δίκαια του ανθρώπου », άρθρο 22, στον τόμο Ρήγα Βελεστινλή. « Τα Επαναστατικά », Αθήνα 1994.
Βερέμης Αθανάσιος	« Οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ) », ΙΕΕ, τόμ. Γ', Αθήνα 1977, σελ. 168-171.
Βουρβέρης Ι. Κωνσταντίνος	Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο διδάσκαλος του Γένους , Αθήνα 1964.
Βουρβέρης Ι. Κωνσταντίνος	« Γρηγόριος Κωνσταντάς (1753-1844) », ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, Βόλος 1973, σελ. 43-58 (και φωτ.)
Βουρβέρης Ι. Κωνσταντίνος	Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο διδάσκαλος του Γένους , ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, Αρ. 64, Αθήνα 1974.
Βρανούσης Ι. Λεωνίδα	« Κώδιξ επιστολών και άλλων κειμένων των ετών 1759-1824 καταρτισθείς υπό Ιωάννου Οικονόμου (Λογιωτάτου) του Λαρισαίου », Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου, τόμος 14 (1914), σελ. 265-311(και ανάτυπο).
Βρανούσης Ι. Λεωνίδα	Ρήγας , Αθήνα 1957.
Γεδεών Ι. Μανουήλ	Παιδεία και πτωχεία παρ' ημίν κατά τους τελευταίους αιώνας , εν Κωνσταντινουπόλει 1839
Γεδεών Ι. Μανουήλ	Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα , [επιμέλεια Α. Αγγέλου – Φ. Ηλιού], Αθήνα 1976.
Γεροντζός Ρ. Δημήτριος	Ιστορία της Ανατολής (Σελίτσανης) Αθήνα 1964, σελ. 48-49, 67 (υποσ. 6).
Γεωργίου Π. Ηλίας	Νεώτερα στοιχεία περί της ιστορίας και της συντροφίας των Αμπελακίων (εξ ανεκδότου αρχείου) , Αθήνα 1950, σελ. 57, αρ. 69.
Γεωργίου Π. Ηλίας	Ιστορία και συνεταιρισμός των Αμπελακίων (διδασκτορική διατριβή) , Αθήνα 1954.
Γεωργίου Π. Ηλίας	“ Η περί των Αγιωτών άδικος κρίσις του Γρηγορίου Κωνσταντά ”, ανατύπωσης εκ της εκτάκτου εκδόσεως από τα ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, Αθήνα 1966, σελ. 514-526
Γεωργίου Π. Ηλίας	Διαζύγιο(1858), μισθοί των δασκάλων(1862) και ίδρυση Κυριακού Σχολείου (1896) στην Τουρκοκρατία στην επαρχία της Αγιάς , ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Δ' (Λάρισα 1983, ανάτ. 1994), σελ. 191-192.
Γιαννόπουλος Ι. Νικόλαος	Έγγραφα Επισκοπής Θαυμακού . Επιστολή Χριστοδούλου Ευθυμιάδη ιατρού , ΔΙΕΕΕ, Αθήνα 1928, σελ.42
Γιαννόπουλος Ι. Νικόλαος	« Επισκοπικοί κατάλογοι (Θεσσαλίας) », Διορθώσεις και Προσθήκαι, ΘΕΟΛΟΓΙΑ 11 (1933), σελ. 329-342, 12 (1934), σελ. 125-141, 13 (1935), σελ. 22-36 και 14 (1936), σελ. 137-152
Γιαννόπουλος Ι. Νικόλαος	« Η επί του Πηλίου μονή του Αγίου Λαυρεντίου », ΕΕΒΣ 11 (1935), 385-408 Ρωμαϊκός και Παλαιοχριστιανικός οικισμός εν Βόλω» ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, Αθήνα 1936, σελ. 125-138
Γιαννόπουλος Ι. Νικόλαος	« Ρωμαϊκός και Παλαιοχριστιανικός οικισμός εν Βόλω » ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, Αθήνα 1936, σελ.125-138
Γούδας Ν. Αναστάσιος	Βίοι Παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών , Εν Αθήναις τ.Α', Κλήρος (1869), τ.Β' Παιδεία (1870)

Δάλλας Μιλτιάδης	« Η Επαρχία Αγιάς », ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ (έκτακτη έκδοση), Αθήνα 1935, σελ.99-112
Δάλλας Μιλτιάδης	Αρχαίον Ιστορικών , ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, Αθήνα 1936, σελ.239-253
Δάλλας Μιλτιάδης	Η Αγιά διαμέσου των αιώνων . Ιστορικό Αρχείο Κοινότητας Αγιάς, ΙΛΕΘ, Αθήνα 1937
Δεληγιάννης Γ.	Η Βιβλιοθήκη Ζαγοράς , Αλεξάνδρεια Αιγύπτου 1926
Δημαράς Αλέξης	Νεοελληνική Εκπαίδευσις , Αθήνα 1965
Δημαράς Αλέξης (επιμέλεια)	Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια Ιστορίας) , τόμος Α': 1821-1894, Αθήνα 1990 ³
Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος	Φροντισματα , μέρος Α', Από την ανάγνωση στο Διαφωτισμό , Αθήνα 1962
Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος	Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας , Αθήνα 1968
Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος	Νεοελληνικά Μελετήματα , Αθήνα 1998
Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος	Νεοελληνικός Διαφωτισμός , Αθήνα 1998 ⁷
Δημητρακόπουλος Φώτης	« Δωρόθεος Σχολάριος - Ο ποιήσας και διδάξας », ΤΡΙΚΑΛΙΝΑ 9, Τρίκαλα 1989, σελ.107-121
Δημητριάδης Νικόλαος	Η Τσαγκαράδα και η Εμπορική Σχολή της , Αθήνα 1921
Δρόσος Νεκτάριος (αρχιμανδρίτης)	« Επιγραφές από την Ανατολή της Αγιάς », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 27, Λάρισα 1995, σελ.225-236
Δρόσος Νεκτάριος	« Επιγραφές και ενθυμήσεις από το Μεταξοχώρι της Αγιάς (1645/46-1932) », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 29, Λάρισα 1996, σελ.223-240
Δρόσος Νεκτάριος	« Τρεις ενθυμήσεις από την Αγιά για την Μητρόπολη της Δημητριάδος (1792-1829) », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 40, Λάρισα 2001, σελ.113-117
Δρόσος Νεκτάριος	« Το Παρθενοναγωγείο της Αγιάς », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 41, Λάρισα 2002, σελ.16-20
Δρόσος Νεκτάριος	« Το Ελληνικό Σχολείο της Αγιάς 1841-1920 », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 42, Λάρισα 2002, σελ.197-208
Δυοβουνιώτης Κ.	« Κατάλογος των κωδίκων της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς », ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ 12 (1915), σελ.456-473, 13 (1916), σελ.444-471, 14 (1917), σελ.79-107, (Αθήνα)
Ενεπεκίδης Κ. Πολυχρόνης	« Ανέκδοτοι επιστολαί Ανθ. Γαζή και Κ. Κούμα », ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 7-8, Αθήνα 1959, σελ.321-354.
Ενεπεκίδης Κ. Πολυχρόνης	« Συμβολαί εις την ιστορίαν του Ελληνικού τύπου και τυπογραφείων της Βιέννης. 1790-1821 », ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, έκτακτη έκδοση. Αθήνα 1966, σελ.379-402
Ενεπεκίδης Κ. Πολυχρόνης	« Κοραής – Κούμας – Κάλβος -Ανθ. Γαζής - Ούγος Φώσκολος - Αν. Δάνδολος - Β. Κόπιταρ.Ελληνικός τύπος και τυπογραφεία της Βιέννης (1790-1821) , Αθήνα 1967
Εραμιστής Δ.,	« Η συναγωγή των Ισραηλιτών του Βόλου », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Δ, Λάρισα 1983(ανατύπωση 1994),σελ.123-124
Ευαγγελίδης Ε. Τρύφων	« Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας », Αθήνα 1936, Αθήνα 1992 Β' έκδοση, (Α+Β τόμος) (Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)
Ευαγγελόπουλος Σπύρος	Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης , Τόμος Α', Αθήνα 1989 ²
Ζαχαρίου Αθ. Γιώργος	Το Νεοχώρι του Πηλίου , Ιστορικά – Λαογραφικά, Βόλος 1990
Ζαχαρίου Αθ. Γιώργος	Σελίδες από την Ιστορία της Μαγνησίας , Βόλος 1994.
Ζαχαρόπουλος Γρ. Νικόλαος	Η Παιδεία στην Τουρκοκρατία ,τόμος Α, Θεσσαλονίκη 1983
Ζαχαρός Ν. Απόστολος	« Το μοναστήρι της Συκής του Πηλίου 'Τίμιος Πρόδρομος' », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 10 (Λάρισα 1986, ανάτ. 1992), σελ.231-239
Ζαχαρός Ν. Απόστολος	« Ένας ιεροδιδάσκαλος στη Συκή το 1850. Συμβολή στην έρευνα της εκπαιδευτικής μας ιστορίας », ΩΡΕΣ 70, Βόλος 1991, 78-79
Ζαχαρός Ν. Απόστολος	« Ο κατάλογος των παλαιτύπων βιβλίων του ναού Αγ. Γεώργιος της Συκής του Πηλίου με τις ενθυμήσεις τους », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 21 (Λάρισα 1992), σελ. 81-99
Ζαχαρός Ν. Απόστολος	Κατάλογος των παλαιτύπων βιβλίων του ιερού ναού του Αγίου Γεωργίου της Συκής μετά και των χειρογράφων σημειωμάτων των ενθυμήσεων αυτών , Βόλος 1991
Ζαχαρός Ν. Απόστολος	« Η παρρησία της μονής του Τιμίου Προδρόμου της Συκής. Ένα ανέκδοτο χειρόγραφο του 19ου αιώνα (Αφιέρωμα στα 200 χρόνια της Μονής 1795-1995)», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 28 (Λάρισα 1995), σελ.249-266
Ζαχαρός Ν. Απόστολος	« Ιστορικά στοιχεία και επιγραφές από το ναό του Αγ. Γεωργίου της Συκής Πηλίου », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 32 (Λάρισα 1997), σελ.129-146

Ζαχαρός Ν. Απόστολος	«Ο παπα-Γιώργης Ρηματισίδης, ιεροδιδάσκαλος της Συκής και οπλαρχηγός του 1878», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 33 (Λάρισα 1998), σελ.259-268
Ζαχαρός Ν. Απόστολος	“Εκπαιδευτικές προσπάθειες κατά τον 19 ^ο αιώνα στη Συκή του Πηλίου”, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 37, Λάρισα 2000, σελ.225-240
Ζητρίδου Χ. Πιπίτσα	«Λόγιοι Θεσσαλοί κληρικοί κατά την επανάστασι. Άνθιμος Γαζής – Γρ. Κωνσταντάς», τόμος Γ΄, τεύχος Δ΄, Αθήνα 1938, σελ. 5-24 [Διάλεξις 16-12-1938/Αίθουσα Αρχαιολογικής Εταιρείας] Από την ΙΣΤΟΡΙΚΗ & ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΩΝ ΘΕΣΣΑΛΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ/ΤΜΗΜΑ ΔΙΑΛΕΞΕΩΝ
Ζιάκας Γιώργος	“Η Παιδεία στην Τρίκκη (Τρίκαλα) και στη γύρω περιοχή κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας”, ΤΡΙΚΑΛΙΝΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 94-95, Τρίκαλα 1994, σελ.92
Ζιούτας Δ. Γεώργιος	«Άνθιμος Γαζής. Ο Αναγεννητής Εθναπόστολος. Ο Κοινωνικός Μεταρρυθμιστής. Ο Αγωνιστής Δημοσιογράφος» [Ομιλία], Αθήνα 1946, Β΄ έκδοση 2002
Ζιώγου–Καραστεργίου Σιδηρούλα	«Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893), Ιστορική εξέλιξη της εκπαιδευτικής θεωρίας και πράξης. Κυριότερες τάσεις και προβλήματα» (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1983, ΙΑΕΝ/ΓΓΝΓ, Αθήνα 1986 ²
Ζωντανός Π.	Περί ανατροφής των κορασιών και της Δημοσίου Εκπαίδευσης των αρρένων, εν Ερμουπόλει 1836
Θωμάς Γιώργος	«Η ιστορική βιβλιοθήκη της Ζαγοράς», ΗΩΣ 73-75, Αθήνα 1964, σελ. 52-53
Θωμάς Γιώργος	«Τα ζαγοριανά καράβια», ΗΩΣ 92-97, περίοδος Γ΄, έτος 59ο, Αθήνα 1966, σελ. 63-65
Θωμάς Γιώργος	“Η Παιδεία στο Πήλιο κατά τα χρόνια της σκλαβιάς”, ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 10, Αθήνα 1971, σελ.178-179
Θωμάς Γιώργος	«Ενθυμήσεις από τη Συκή. Άγνωστες γραφτές πληροφορίες», εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», 19-1-1975
Θωμάς Γιώργος	«Ιωάννης Δ. Κασσαβέτης, ο ιδρυτής του πρώτου Παρθεναγωγείου Μαγνησίας στα 1855», ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ 7(1980), 661-666
Θωμάς Γιώργος	«Κοινοτικοί καυγάδες στις Μηλιές του Πηλίου (1790-1819)», ΤΡΙΚΑΛΙΝΑ, 1ος τόμος [1981, ανατ. 1996], σελ. 169-188
Θωμάς Γιώργος	«Ανέκδοτη αλληλογραφία του Γρηγορίου Κωνσταντά και του Γιάννη Μπασδέκη, αρματολού του Πηλίου», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Γ΄ (Λάρισα 1982, ανατ. 1994), σελ.33-35
Θωμάς Γιώργος	“Το μοναστήρι του Αγ. Νικολάου του ‘Γέρου’ στις Μηλιές του Πηλίου. Πέντε ανέκδοτα χειρόγραφα”, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 4 (Λάρισα 1983, ανατ. 1994),σελ. 97-108
Θωμάς Γιώργος	«Εκπαιδευτικές προσπάθειες στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Ε΄ (Λάρισα 1983), 17-46
Θωμάς Γιώργος	«Ανέκδοτα γράμματα του Φιλίππου Ιωάννου προς τον Γρ. Κωνσταντά», ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ Η΄, Βόλος 1988, σελ. 151-188
Θωμάς Γιώργος	«Μια άγνωστη εγκύκλιος του Πατριάρχη προς τον Μητροπολίτη της Δημητριάδος το 1873 για την Εκπαίδευση στο Πήλιο», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 24 (Λάρισα 1993), σελ.97-100
Θωμάς Γιώργος	«Ο πολιτισμός του Πηλίου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», Βόλος 1996
Θωμάς Γιώργος	«Ο Πηλιορείτης οπλαρχηγός Κωνσταντής Δρίζογλος υπεξαιρεί χρηματική παρακαταθήκη στη διάρκεια της Επανάστασης του 1821», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 30 (Λάρισα 1996),σελ. 225-252
Θωμάς Γιώργος	«Η τελευταία επιστολή του Γρηγορίου Κωνσταντά απευθύνεται στον Βασιλιά Όθωνα εκθέτοντας την εθνική δράση του», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 32 (Λάρισα 1997), σελ.161-166
Θωμάς Γιώργος	«Φωτοσβέστες κοτζαμπάσηδες στις Μηλιές του Πηλίου. Ύπουλες αντιδράσεις για να κλείσει η Σχολή και να διαλυθεί η Βιβλιοθήκη» (από ανέκδοτη επιστολή του 1833), ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 33 (Λάρισα 1998), σελ.291-302
Θωμάς Γιώργος	«Το Κασσαβέτιο Παρθεναγωγείο της Ζαγοράς (1853-1930)», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 40, Λάρισα 2001, σελ. 131-144
Θωμάς Γιώργος	“Ο Μακρινιτσιώτης Ιωάννης Μάγνης προς τον Γρ. Κωνσταντά. Μια επιστολή από το 1843”, Μακρινίτσα 6(χ.χ.), σελ. 27-18
Ιωάννου Φίλιππος	Φιλολογικά Πάρεργα, εν Αθήναις 1865
Καλαντζής Γ. Κώστας	«Η Παιδεία και τα Γράμματα στο Πήλιο κατά τα χρόνια της σκλαβιάς», ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 10 (1971), σελ.169-186

Camariano-Cioran Ariadna	“Ο Ρήγας Βελεστινλής (1783 και 1791) και ο Ν.Μοσχοβάκης (1791) δάσκαλοι στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου” , (μετάφραση από τα γαλλικά Gino Polese), ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 27, Λάρισα 1995, σελ.46-48
Camariano-Cioran Ariadna	“Ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, δάσκαλος στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου (1782-1787)” (μετάφραση από τα γαλλικά Gino Polese), ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 28, Λάρισα 1995, σελ.94-104
Καμηλάρη Ρ. Μυρτώ	“Ιεραί Αναγραφαί, ήτοι εξέτασις των εκκλησιών, παρεκκλησιών, εξωκκλησιών, μονών από απόψεως αρχαιοχριστιανικής των εν τοις τέως δήμοις του Πηλίου” , ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ Ε', Αθήνα 1936, σελ.39
Καμηλάρης Ν. Ρήγας	Γρηγορίου Κωνσταντά. Βιογραφία, Λόγοι, Επιστολαί. Μετά περιγραφής των Μηλεών και της Σχολής αυτών, εν Αθήναις 1897
Κανδηλάρης Ι. Στέφανος	«Ενθυμήσεις και επιγραφές από την Μελίβοια της Αγιάς (1732-1947)» , ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 27, Λάρισα 1995, σελ.209-222
Κανδήλης Δ. Ιωάννης	Μηλιές, ένα σημαντικό πνευματικό κέντρο του Ελληνισμού κατά τους τελευταίους προ του 1821 χρόνους , Αθήνα 1986 ² , σελ.47-62
Καραγιάννης Ηρακλής	«Η εκπαίδευση στην Πορταριά» , Πρακτικά ημερίδας «ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ», Πορταριά 13 Μαΐου 2000, Πορταριά 2001, σελ.163-177
Καραθανάσης Ε. Αθανάσιος	«Η βιβλιοθήκη του Σοφαδίτη λογίου και διδασκάλου Θεοδώρου Αναγνώστη (τέλη του 18^{ου} αιώνα)» , ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 20, Λάρισα 1991, σελ. 3-10
Καραθανάσης Ε. Αθανάσιος	«Η Παιδεία και ο Πολιτισμός στο Πήλιο και στο Βόλο κατά την τουρκοκρατία και τους νεότερους χρόνους» , Ο ΒΟΛΟΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΟΥΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗ, ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ-ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΟΛΥΜΠΙΑΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ, ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ, Βόλος 2004, σελ.251-264
Καραμπάτσας Ευαγ. Δημήτριος	Η συμβολή των Θεσσαλών λογίων στον νεοελληνικό διαφωτισμό , Αθήνα 1981
Καραφύλλης Γρηγόρης	Η φιλοσοφική προβληματική του Δημητρίου-Δανιήλ Φιλιππίδη στην ευρυχωρία του νεοελληνικού και ευρωπαϊκού διαφωτισμού , Θεσσαλονίκη 1993
Καρδαράς Χρήστος	«Ελληνικά σχολεία της Θεσσαλίας το 1871 –72» , ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ, τεύχος 22-23, Αθήνα 1990-1991, σελ. 85-94
Κλεάνθους Μυρσίνη	«Η γυναικεία Εκπαίδευσις» , ΕΡΓΑΣΙΑ τ.13, Αθήνα 1924, σελ.297-300
Κόκκινος Διονύσιος	Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης , Αθήνα 1938
Κοκκώνης Κ. Ιωάννης	Εγχειρίδιον δια τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία ή οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου υπό Σαραζίνου , Αίγινα 1838, Αθήνα 1850 ²
Κοκολάκης Μιχάλης	«Ένα Οθωμανικό κείμενο του 1871 για την επαρχία της Αγιάς» , ΑΓΙΩΤΙΚΑ ΝΕΑ 5 (Αγιά 1995), σελ 15
Κοκολάκης Μιχάλης	«Ένα Οθωμανικό κείμενο του 1871 για την επαρχία της Αγιάς» , ΙΣΤΩΡ, Αθήνα 1990. σελ. 63, 65-66
Κολιού Νίτσα	«Τα Βελεστινιώτικα» , Χρονικά του Δήμου Φερρών, Βόλος 1993
Κολιού Νίτσα	«Ενθύμιον εκπαίδευσως θηλέων» , Βόλος 1997
Κονιδάρης Ι. Γεράσιμος	Συμβολή εις την Εισαγωγήν της Εκκλησιαστικής Ιστορίας της Ελλάδος , εν Αθήναις 1938
Κονιδάρης Ι. Γεράσιμος	«Δημητριάδος Μητρόπολις» , ΘΗΕ4 (1964), στ.1043-1048
Κονιδάρης Ι. Γεράσιμος	Σταθμοί Εκκλησιαστικής Πολιτικής εν Ελλάδι από του Καποδιστρίου μέχρι σήμερον , εν Αθήναις 1971
Κόντη Βούλα	«Ο κώδικας της Εκκλησίας του Αγίου Αχιλλείου. Ειδήσεις για τα σχολεία της Λάρισας στον 19ο αιώνα» . Ανάτυπο από το περιοδικό «ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ», έτος 15ο, τόμος 14ος, Αθήνα 1977, σελ. 185-187
Κοντογιώργης Γεώργιος	Κοινωνική Δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι Ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας , Αθήνα 1982
Κοραής Αδαμάντιος	Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς (και η αυτοβιογραφία του) (πρόλογος Κ.Θ.Δημαρά), ΜΙΕΤ, τ.Α', Αθήνα 1986
Κορδάτος Κ. Γιάννης	Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς. Από τα αρχαία χρόνια ως τα σήμερα , Αθήνα 1960
Κούκκου Ελένη	Ο Καποδίστριας και η Παιδεία (1803-1822), Α' Η Φιλόμουσος Εταιρία της Βιέννης , Αθήνα 1958, σελ.49 και 160-161
Κούκκου Ελένη	Διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας κατά την Τουρκοκρατία , Αθήνα 1971
Κούκκου Ελένη	«Η Παιδεία (1821-1831)» , ΙΕΕ, τ.ΙΒ', Αθήνα 1975
Κουλούρη Χριστίνα	Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914) , [Αρχειο Ελληνικής Νεολογίας], Αθήνα 1988

Κουμαριανού Αικατερίνη	« Ανθίμου Γαζή "Λεξικόν Ελληνικόν" ». Η ιστορία μιας λεξικογραφικής προσπάθειας» ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ Τ.9, Αθήνα 1964,σελ.163-186
Κουμαριανού Αικατερίνη	« Δανιήλ Φιλιππίδης, Αλληλογραφία 1794-1819 » (ανάτυπο από το περιοδικό ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ){χ.χ.}
Κουμαριανού Αικατερίνη	Δανιήλ Φιλιππίδης-Barbie du Bocage-Άνθιμος Γαζής. Αλληλογραφία (1784-1819) , Αθήνα 1966
Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος (Πήλιος Ζάγρας)	Συνοπτική ιστορία της Ζαγοράς Πηλίου (από σωζόμενα χειρόγραφα) , ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΛΕΥΚΩΜΑ, έτος Α΄, Βόλος 1927, σελ.193-201
Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος (Πήλιος Ζάγρας)	Από την ιστορία της Ζαγοράς Πηλίου. Αδελφοί Ευστάθιος και Γεώργιος Λαπάται , Αλεξάνδρεια 1932
Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος (Πήλιος Ζάγρας)	Τα εν Πηλίω όρει παλαιά και σύγχρονα χριστιανικά μνημεία , Αλεξάνδρεια Η.Α.Δ. 1960
Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος (Πήλιος Ζάγρας)	« Ζαγοριανά Σύμμικτα (χρονικά του 1840) », τεύχος Α΄, Αλεξάνδρεια (Η.Α.Δ.),1961.
Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος (Πήλιος Ζάγρας)	« Η βιβλιοθήκη Ζαγοράς » [Ανατύπωση εκ της εκτάκτου εκδόσεως των ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ], Αθήνα (1966), σελ. 3-17.
Κωνσταντινίδης Γ. Απόστολος (Πήλιος Ζάγρας)	Τα σχολεία της Ζαγοράς Πηλίου και η σημασία της Βιβλιοθήκης αυτής , Αθήνα 1967.
Κωνσταντινίδης Χ. Ιωάννης	« Δωρόθεος Σχολάριος », ΘΗΕ 5 (1964), στήλ. 276-278
Κωστής Κώστας	« Κοινότητες, εκκλησία και μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων , ΜΝΗΜΩΝ 13, Αθήνα 1991, σελ.57-75
Λαζαρίδης Π. Κώστας	« Από την εκπαιδευτική κατάσταση του Βόλου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας », ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ 6 (1979), 562-563.
Λαζάρου Γ. Αχιλλέας	« Η Θεσσαλία από τις αρχές της έως το 1881 », ανάτυπο από τα ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 14, Αθήνα 1981-1982, σελ.53-72
Λαζάρου Γ. Αχιλλέας	« Ο Δωρόθεος Σχολάριος και η συμβολή του στην ελληνική εκπαίδευση », ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ, τεύχ. 366, Αθήνα 1989, σελ.262-264.
Λαμπαδάρης Ε. Δημήτριος	« Ο Λαύκος. Γενέθλια γη. Το αρχοντοχώρι του Ν. Πηλίου », Αθήνα 1996, σελ. 90-91
Λαμπράκη – Παγανού Αλ.	« Η Εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά τη Οθωνική περίοδο », Αθήνα 1988
Λάμπρος Π. Σπυρίδων	« Οι κώδικες της Βιβλιοθήκης Ζαγοράς », ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ 11, Αθήνα 1914, σελ.303-311
Λάμπρος Π. Σπυρίδων	« Καλλινίκου Δ΄ Κων/πόλεως Σιγίλιον περί του Σχολείου Ζαγοράς », ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ 12, Αθήνα 1915, σελ.204-219
Λεοντσίνης Ν. Γεώργιος	« Η εισαγωγή του πολιτειακού στοχασμού στον ελληνικό χώρο και ο Ρήγας », ΥΠΕΡΕΙΑ 1, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φερραΐ-Βελεστίνο-Ρήγας (Αρχαιολογία-Ιστορία-Λαογραφία)», Αθήνα 1990, σελ.519-532
Λεοντσίνης Ν. Γεώργιος	« Οι ιδεολογικές συνιστώσες στο συγγραφικό έργο του Ρήγα », ΥΠΕΡΕΙΑ 2, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φερραΐ-Βελεστίνο-Ρήγας», μέρος Β΄, Αθήνα 1994, σελ.611-624
Λεοντσίνης Ν. Γεώργιος	Ζητήματα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Εκπαίδευσης , Αθήνα 1995
Λεοντσίνης Ν. Γεώργιος	Διδακτική της Ιστορίας γενική-τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση , Αθήνα 1996
Λεοντσίνης Ν. Γεώργιος	Ιστορία-περιβάλλον και η διδακτική τους , Αθήνα 1999
Λέφας Χρ.	Ιστορία της Εκπαιδύσεως , εν Αθήναις 1942
Λιάπης Κώστας	« Τα ζαγοριανά καράβια », ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΣΤΙΑ 47, χρόνος 8ος, Σεπτέμβριος – Οκτώβριος, Αθήνα 1980, σελ. 427-430
Λιάπης Κώστας	« Η Μονή των Ταξιαρχών στον Άη-Γιώργη Νηλείας », ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΣΤ΄ (Βόλος 1983), σελ.33-110, 13 πίν.
Λιάπης Κώστας	« Αρχαιακά της μονής 'Μέγα-Σωτήρα' του 'Μεγάλου Αϊ-Γιώργη' του Πηλίου », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ Δ΄, Λάρισα 1983, ανάτ. 1994, σελ.81-96
Λιάπης Κώστας	« Η Μηλιώτικη Σχολή και η Βιβλιοθήκη της », ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΣΤ΄, Λάρισα 1984, σελ.65-96
Λιάπης Κώστας	« Η Παιδεία στο Τουρκοκρατούμενο Πήλιο περιν από την Εθνεγερσία του Εικοσιένα », ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ η΄, Βόλος 1988, σελ.109-150
Λιάπης Κώστας	Ο μεγάλος Αϊ-Γιώργης του Πηλίου , Βόλος 1994
Λιάπης Κώστας	« Κων/νος Γ.Αγγελίδης (1836-1911). Ένας δάσκαλος απ΄ τον Αϊ-Γιώργη Πηλίου μέσα από το πλούσιο ατομικό του αρχείο », Πρακτικά ημερίδας «ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΟΦΕΙΣ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ», Πορταριά 13 Μαΐου 2000, Πορταριά 2001, σελ.83-143
Μάγνης Πέτρος	Άπαντα , τ.Α΄ (επιμέλεια Απ.Γ.Κωνσταντινίδη), Αλεξάνδρεια(Η.Α.Δ.) 1958

Μότσιου Χρυσούλα	«Οι Θεσσαλοί λόγιοι του 18 ^{ου} αιώνα», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 36, Λάρισα 1999, σελ.141-160
Μότσιου Χρυσούλα	«Δύο επιστολές του Κων.Κούμα από την Τεργέστη προς τον Μελέτιο της Λάρισας και τον Γρηγόριο Κωνσταντά, 1836», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 37, Λάρισα 2000, σελ.177-192
Μουγογιάννης Γ. Γιάννης	«Άνθιμος Γαζής, ο Μηλιώτης διαφωτιστής και επαναστάτης», ΜΑΓΝΗΣΙΑΚΑ 1, Βόλος 1971, σελ.24-33
Μουγογιάννης Γ. Γιάννης	«Άνθιμος Γαζής (1758-1828)», «ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, Βόλος 1973, σελ. 69-104 (και φωτ.)
Μουγογιάννης Γ. Γιάννης	«Η Θεσσαλία κοιτίδα της προεπαναστατικής Παιδείας» ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΣΤΙΑ 2, Αθήνα 1974, σελ.394-396, 3 1974, σελ.453-454 και 4 1974, σελ.518-520 και 529.
Μουγογιάννης Γ. Γιάννης	«Η Παιδεία στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία», ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 5, Λάρισα 1983, σελ.49-64
Μουγογιάννης Γ. Γιάννης	Τρεις Πηλορείτες Πρωτοπόροι, Βόλος 1993, σελ.13-82
Μπαμπούνης Χάρης	Η Εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο. Διοικητική οργάνωση και εκπαιδευτική λειτουργία, Αθήνα 1999
Μουστάκας Χριστόδουλος	Σκιαγραφία μιας μορφής (Δωρόθεος Σχολάριος, ο Θεσσαλός), Αθήνα 1988
Νάνου – Σκοτεινιώτη Αποστολία	Μακρινίτσα. Θέματα από την Ιστορία και τη Λαογραφία της, Αθήνα 1977
Νάνου – Σκοτεινιώτη Αποστολία	Μακρινίτσα, Βόλος 1980 ²
Νάνου – Σκοτεινιώτη Αποστολία	Η Μακρινίτσα. Σελίδες από την Ιστορία της. Λάρισα 1990 ³
Νημάς Α. Θεόδωρος	«Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού (διδασκτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1995
Νημάς Α. Θεόδωρος και Νημά Θ. Διονυσία	«Ειδήσεις για τις δραστηριότητες Θεσσαλών λογίων στα προεπαναστατικά περιοδικά «Εφημερίς» (Βιέννη 1791-1797) και «Ερμής ο Λόγιος» (Βιέννη 1811-1821)», ΤΡΙΚΑΛΙΝΑ, τόμος 18ος, Τρίκαλα 1998, σελ. 47-107.
Νικαρούσης Αλέξανδρος	Ο Ρήγας, η Σχολή και η Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς, Αθήνα 1929, ανατύπωση γ' τεύχους Α' τόμου του ΔΕΛΤΙΟΥ της ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ & ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, ΔΙΕΕΕ 1-9, 1928-1929
Ξανθόπουλος Κ.	Συνοπτική έκθεσις της πνευματικής αναπτύξεως των Νεωτέρων Ελλήνων από της αναγεννήσεως αυτών μέχρι τούδε, Κωνσταντινούπολις 1880 (ανατύπωση Αθήνα 1980)
Ξανάκης Δ.	Εξέχουσαι φυσιογνωμιαί εν Πηλίω και Βόλω κατά την ΙΘ' εκατονταετηρίδα, Βόλος 1933
Ξηραδάκη Κούλα	«Από την τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία του Σχολάρχη Περικλή Γ. Μολοχάδη από τη Ζαγορά», ΜΑΚΡΙΝΙΤΣΑ 20, Αύγουστος 1999, σελ.34
Ξηραδάκη Κούλα	«Ένας Μακρινιτσιώτης κληροδοτεί στο Πανεπιστήμιο 250 δραχμές» ΜΑΚΡΙΝΙΤΣΑ 20, Αύγουστος 1999, σελ. 61 [αντιγραφή από το περιοδικό ΠΑΝΔΩΡΑ, τεύχος 205, 1-10-1958, σελ.303]
Παγκάλου – Ζερβού Θεανώ	«Ελληνομουσείο Ζαγοράς», ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ τ. 249, Αθήνα 1989, σελ. 75-80
Παλιάς Στάθης	«Η λαϊκή Παιδεία στην περιοχή Βελεστίνου από την Τουρκοκρατία μέχρι σήμερα», ΥΠΕΡΕΙΑ τόμος 1ος [Πρακτικά Α' συνέδριον «ΦΕΡΑΙ – ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ», Βελεστίνο 30-31/5, 1/6/1986], Αθήνα 1990, σελ.349 – 354
Πανταζόπουλος Ι. Νικόλαος	Κοινοτικός βίος εις Θετταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1967
Πανταζόπουλος Ι. Νικόλαος	Ιστορία Ελληνικού Δικαίου, Θεσσαλονίκη χ.χ. τόμος Β', σελ. 107-108
Παντελοδήμος Δημήτριος	«Δημήτριος – Δανιήλ Φιλιππίδης (1750; - 1832)» ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, Βόλος 1973, σελ. 117 – 136 (115-145)
Παντελοδήμος Δημήτριος	«Η αυτοδιοίκησις του Πηλίου κατά την τελευταίαν περίοδον της Τουρκοκρατίας», ΑΡΧΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ Γ' (Βόλος 1974),σελ. 117-148
Παντελοδήμος Δημήτριος	“Το σχολείο Μεταμορφώσεως Σωτήρος Ζαγοράς”, υπό Κων/νου Παντόπουλου, ΑΡΓΟΝΑΥΤΗΣ, έτος Β' (Ιαν-Μαρτ). 2, Αθήνα 1976, σελ.71-75 κ. εξ.
Παπαδάκη Λυδία	Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, Αθήνα 1992

Παπαδημητρίου Ν. Στέφανος	Η Εκκλησία εν Θεσσαλία και οι Μητροπόλεις Λαρίσης και Δημητριάδος , Αθήνα 1937
Παπαδημητρίου Ν. Στέφανος	Ιστορία του Δημοτικού μας σχολείου, μέρος Α' (1834-1895) , Αθήνα 1950
Παπαδημητρίου Ν. Στέφανος	Η Παιδεία κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν του 1821 , Αθήνα 1953
Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α.	«Σημειώσεις εξ Αγίου Λαυρεντίου» . Επετηρίς φιλολογικού συλλόγου ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ, Έτος Ε' (1901), Αθήνα, σελ. 115-128.
Παπαδόπουλος-Κεραμεύς Α.	«Κατάλογος των ελληνικών κωδίκων της εν Μηλέαις βιβλιοθήκης» Επετηρίς φιλολογικού συλλόγου ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ, Έτος Ε' , Αθήνα 1901, σελ.20-74
Παπαδόπουλος Χρυσόστομος (Αρχιεπίσκοπος Αθηνών)	«Ελληνική Εκκλησία» , ΜΕΕ, τόμος Ελλάς, σ.671 β
Παπαζήσης Τ. Δημήτριος	«Θεσσαλοί κληρικοί διαλάμπαντες επί Τουρκοκρατίας» , ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΣΤΙΑ 1, Λάρισα 1973, σελ. 247-250, 315-316
Παπαζήσης Τ. Δημήτριος	«Βιογραφική συλλογή λογίων Ελλήνων της Τουρκοκρατίας» , ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ 291-292, Ιωάννινα 1976
Παπαζήσης Τ. Δημήτριος	«Ιστορικά σύμμικτα από την παλιά πόλη Τρίκκη και Τρίκαλα» , ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΡΙΚΑΛΩΝ τ.Δ', Τρίκαλα 1979, σελ.70
Παπαθανασίου Δ. Απόστολος	Το χρονικόν της εν Πηλῳ μονῆς του Αγίου Λαυρεντίου , Αθήνα 1976
Παπαθανασίου Δ. Απόστολος	Το Πήλιο. Δεύτερο Άγιο Όρος στα βυζαντινά χρόνια , Μακρινίτσα 2002
Παπαθεοδώρου Αθ. Νικόλαος	Απόπειρα προσέγγισης της φυσιογνωμίας και του χαρακτήρα του Γρηγορίου Κωνσταντά , Λάρισα 2001
Παπακωνσταντίνου Β. Θωμάς	Διαφωτισμός και κοινωνική εξέλιξη στη Θεσσαλία 1453-1821 , Αθήνα 1984
Παπακωνσταντίνου Γ. Θεόδωρος	«Προεπαναστατική εκπαίδευση και Παιδεία» , «Ερμής ο Λόγιος» 1811-1821 , Αθήνα 1989 [Τμήμα Φιλοσοφίας – Παιδαγωγικής – Ψυχολογίας. Τομέας Παιδαγωγικής. Αρ. 6]
Παπαμιχαήλ Π. Αντώνης	Το Μεγαλόβρυσο της Αγιάς (Νιβόλιανη) , Ιστορία – Λαογραφία, Λάρισα 1998, σελ. 222-225
Παπαστάθης Κ. Χαράλαμπος	Οι κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς(Τ. Α' . Νομοθετικές Πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας) , Θεσσαλονίκη 1984
Παρανίκας Κ. Ματθαίος	«Σχεδιάσμα περί της εν τω Ελληνικώ Έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ) μέχρι των αρχών της ενεστώσης (ΙΘ') εκατονταετηρίδος» . (Αναγνωσθέν εν τω εν Κων/πόλει Ελληνικώ Φιλολογικώ Συλλόγω κατά Ιούνιον 1866). Κωνσταντινούπολις 1867 (ανατύπωση Αθήνα 1992)
Πατριαρχέας Ν. Παναγιώτης	Φίλιππος Ιωάννου, ο από καθέδρας Έλλην Φιλόσοφος του 19ου αιώνα , (διδακτορική διατριβή)Αθήνα 1936
Πατρίκος Δ. Γιάννης	«Ζήσης Θεοδοσιάδης-Παχάρνικος» , εφημ. ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ (Βόλος), φύλλα της 27-10-1968 και της 23-2-1969
Πατρινέλης Χρίστος	«Από την Άλωση ως τις απαρχές της πρώτης αναγεννήσεως της παιδείας» , ΙΕΕ, τ. 1' . σελ. 368-376
Πετμεζάς Δ. Σωκράτης	Διαχείριση των κοινοτικών οικονομικών και κοινωνική κυριαρχία. Η στρατηγική των προυχόντων. Η Ζαγορά 1784-1822 , ΜΝΗΜΩΝ 13 ,Αθήνα 1991, σελ.78-80
Πλάτανος Φ. Βασίλης	«Ειδήσεις θεσσαλικού ενδιαφέροντος από αθηναϊκές εφημερίδες του 1876» , ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 44, Λάρισα 2003, σελ.116-117
Πρασά Ν. Αννίτα	«Οι πρώτες προσπάθειες για τη δημιουργία Βιβλιοθηκών στο Βόλο» , ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 22 (Λάρισα 1992), 225-248
Σάθας Κωνσταντίνος	Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφία των εν τους γράμμασιν διαλαμπάντων Ελλήνων από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής εθνεγερσίας. (1453-1821) , Αθήνα 1868.
Σάθας Κωνσταντίνος	Τουρκοκρατούμενη Ελλάς. Ιστορικών Δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του Οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού Έθνους (1453-1821) , Αθήνα 1869 { ανατύπωσις 1990 (με ευρετήριο)}
Σακελλίων Α. Ιωάννης	«Πρόσωπα και περιστατικά στην επαρχία Αγιάς τον καιρό του '21» , ΗΩΣ 92-97 Αθήνα 1966, σελ. 44-48
Σακελλίων Α. Ιωάννης	«Γιαννούλης ή Αναγνώστης Χατζημιχάλης» , εφημ. «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ» Λαρίσης, 5-6-1996
Σακελλίων Α. Ιωάννης	«Η εκπαίδευση στην επαρχία Αγιάς από τον καιρό της Τουρκοκρατίας» εφημ. «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ» Λαρίσης 11 & 18-12-1966
Σακελλίων Α. Ιωάννης	Θεόδωρος Χατζημιχάλης, ο λόγιος της Αγιάς , Αθήνα 1972.

Σακελλίων Α. Ιωάννης	«Φιλέλληνες στην Αγιά Λαρίσης το 19ο αιώνα», ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ 2, Βόλος 1973, σελ. 69-108
Σακκής Α. Δημήτριος	<< Κοινωνικοεπαγγελματικές δομές και εκπαίδευση στις νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας>>, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ (ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ), Θεσσαλονίκη 23/96, σελ. 61-96.
Σακκής Α. Δημήτριος	Η Εκπαίδευση στις νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α΄ Οθωνική περίοδο (1833-1843) ([Διδακτορική διατριβή], Αθήνα 1997
Σακκής Α. Δημήτριος	Νεοσύστατο ελληνικό κράτος 1833-1848. Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας, τ.Α΄, Αθήνα 2001.
Σακκής Α. Δημήτριος-Αντωνίου Α. Αντώνης	Όψεις Νεοελληνικής Ιστορίας 1833-1945. Κοινωνία, Οικονομία και Εκπαίδευση, Αθήνα 2008.
Σισιλιάνος Κ. Δημήτριος	«Η Μακρινίτσα και το Πήλιον [Ιστορία – Μνημεία – Επιγραφαί], Αθήνα 1939
Σκαρβέλη – Νικολοπούλου Αγγελική	Τα μαθηματάρια των ελληνικών σχολείων της Τουρκοκρατίας. Διδασκόμενα κείμενα, σχολικά προγράμματα, διοικητικές μέθοδοι. Συμβολή στην Ιστορία της νεοελληνικής Παιδείας, (διδακτορική διατριβή) Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1987, Αθήνα 1989.
Σκουβαράς Βαγγέλης – Μακρής Κίτσος	«Αρχαιολογικός και τουριστικός οδηγός Θεσσαλίας», Βόλος 1959 και ανατ. 1992 .
Σκουβαράς Βαγγέλης	«Το χρονικό της Συκής. Σελίδες από την τουρκοκρατούμενη Μαγνησία», Βόλος 1959.
Σκουβαράς Βαγγέλης	«Ο Νικόλαος Μάγνης και το βιβλίο του για τη Θεσσαλία», περιοδ. ΒΙΒΛΙΟΦΙΛΟΣ, έτος ΙΔ΄, αρ. 3-4, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1960, σελ. 31-43 (και ανάτυπο)
Σκουβαράς Βαγγέλης	“Ιωάννης Πρίγκος (1725; - 1789). Η ελληνική παροικία του Άμστερνταμ. Η Σχολή και η βιβλιοθήκη της Ζαγοράς”. «ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 9 (1964),σελ. 25-325 (όπου γίνεται λόγος για την ενίσχυση της Σχολής και της Βιβλιοθήκης της στις σελίδες 292-322 [Εισαγωγή 13-24])
Σκουβαράς Βαγγέλης	«Σελίδες από την ιστορία της Μηλιώτικης Σχολής», ΗΩΣ 92-97, [αφιέρωμα στη ΘΕΣΣΑΛΙΑ], έτος 9ο, Αθήνα 1966, σελ. 241-278. [σελ.241-255 κείμενο, 256-278 γράμματα]
Σκουβαράς Βαγγέλης	«Από το λειμώνα της παράδοσης». ΠΗΛΕΙΟΡΙΤΙΚΑ Α΄ και Β΄, Αθήνα 1981 και 1963.
Σπανός Κ. Βασίλης	“Η διαθήκη του Λαρισαίου δωρητή Δημ.Καρά (1856). Αναφορά στα σχολεία της Λάρισας και της περιοχής της”, ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 22, Λάρισα 1992, σελ.17-30
Σπανός Β. Κώστας	Επιγραφές και ενθυμήσεις από τα χωριά Στόμιο και Καρίτσα της Αν.Λάρισας, 4 ^{ος} αι. μ.Χ. – 1888, Θεσσαλονίκη 1979
Σπανός Β. Κώστας	«Δημήτριος Καράς. Ένας Κονιτσιώτης δωρητής της Λάρισας». Ανάτυπο από το συλλογικό τόμο «Η ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΟΝΙΤΣΑΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ» εισηγήσεις στο Α΄ Επιστημονικό Συμπόσιο/ Δήμος Κόνιτσας – Πνευματικό Κέντρο] Κόνιτσα 1996, σελ. 373-379
Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης	«Ο Γρηγόριος Κωνσταντάς ως Έφορος της Παιδείας, ανά τας Κυκλάδας», ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΥΚΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, τ. Α. Αθήνα 1961, σελ. 32-140
Σπεράντσας Κ. Θεοδόσης	«Γρηγόριος Κωνσταντάς», ΘΗΕ 7, Αθήνα 1967, στ.1234-1238
Σταφυλάς Μιχάλης	«Η Θεσσαλία κέντρο πνευματικής κινήσεως και εθνικού διαφωτισμού στα πριν από το '21 χρόνια». Πνευματική Επαρχία, 1(1971) 89-94
Στέφος Δημήτριος	«Γρηγόριος Κωνσταντάς», ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ, Αθήνα 1986, τ.5, σελ. 127-128
Σχολάριος Δωρόθεος	Ταμείον της Πατρολογίας, εν Αθήναις 1883
Τζαμτζής Αναστάσιος	“Το σχολείο της Δράκειας στην Τουρκοκρατία και οι πρώτοι δημιουργοί του”, εφημερίδα Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ, Βόλος φ. 30-10-1978
Τριγκώνης Άθως	Χρονικά του Βόλου. Βόλος 1934
Τσοποτός Κ. Δημήτριος	Ο Βόλος. (Ίδρυσις και εμπορική κίνησις αυτού κατά τα πρώτα δέκα έτη), εν Αθήναις 1933
Τσοποτός Κ. Δημήτριος	Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν, Αθήνα 1974.
Τσουκαλάς Κωνσταντίνος	«Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)» Αθήνα, Θεμέλιο, 1992.
Φιλαδελφεύς Ν. Θεόφιλος	«Ανέκδοτα έγγραφα και επιστολαί περί των επί του Πηλίου σχολείων και του εν Άρτη», ΑΡΜΟΝΙΑ τ. 2 (1901), σελ. 337-349

Φιλιππίδης Α. Δημήτριος Φίνλεϋ Γεώργιος	«Ο διδάσκαλος του Γένους Δανιήλ Φιλιππίδης», Αθήνα, Ι.Λ.Ε.Θ., 1961. Ιστορία της Τουρκοκρατίας και της Ενετοκρατίας εν Ελλάδι, (γεν. επιμέλεια Τάσος Βουρνάς), Αθήνα 1958, σελ, 194
Φουρναράκη Ελ.	«Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί Προβληματισμοί (1830-1910). Ένα ανθολόγιο», Ιστ. Αρχ. Ελλην. Νεολ. [Ι.Α.Ε.Ν.]- Γ.Γ.Ν.Γ., Αθήνα 1987.
Φυτράκης Ι. Ανδρέας	«Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Καλλίνικος Γ΄ ο εκ Ζαγοράς (1713-1792)», ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ, Βόλος 1973, σελ. 17-32 (και φωτ.)
Χαρίτος Χαράλαμπος	«Σελίδες από την ιστορία της εκπαίδευσης στη Μαγνησία κατά την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας (1860-1880). Ο Φιλοπαιδευτικός Σύλλογος της Θεσσαλομαγνησίας», ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ τόμος Ζ΄, Βόλος 1985, σελ.41-91
Χαρίτος Χαράλαμπος	«Θέματα Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης», Βόλος 1948
Χαρίτος Χαράλαμπος	«Σελίδες από την ιστορία των χωριών Λάυκου και Προμυρίου», ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ 7 (1980), σελ. 637-642.
Χαρίτος Χαράλαμπος	«Η Αχιλλοπούλειος Εμπορική Σχολή. Συμβολή στην ιστορία των σχολείων της Τσαγκαράδας», ΑΡΧΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ 10, Βόλος 1992, σελ.199-252
Χαρίτος Χαράλαμπος	Θέματα Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Βόλος 1998
Χασιώτης Γιώργος	«Περί της παρ'ημών δημοτικής εκπαιδύσεως από αλώσεως μέχρι σήμερα» Ο ΕΝ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ, τεύχος Η΄ (1874)
Χασιώτης Κ.Ιωάννης	«ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ. Πρώτη καταγραφή (1636-1962)», Φιλάρχαιος Εταιρεία Βόλου, Θεσσαλικά Μελετήματα αρ. 2 (Βόλος (1971)
Χατζηβασιλείου Γ.Β.	Το σύστημα ποιών στην ελληνική εκπαίδευση του 19 ^{ου} αιώνα, Θεσσαλονίκη 1988
Χατζηγιάννης Δημήτριος	«Θεσσαλοί λόγιοι», ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 7-8 (1954) (300) σελ. 287-305
Χατζηγιάννης Δημήτριος	«Θεσσαλοί πνευματικοί ταγούς», ΗΩΣ 92-97, Αθήνα 1966, σελ. 30-39
Χατζηστεφανίδης Δ. Θεοφάνης	Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986), Αθήνα 1990.
Χατζηφώτης Μ. Ιωάννης	Άνθιμος Γαζής (1758-1828), Νέα θεώρηση της ζωής και του έργου του, Αθήνα 1969
Χατζηφώτης Μ. Ιωάννης	Ο Ελληνικός Διαφωτισμός, Αθήνα 1971
Χατζηφώτης Μ. Ιωάννης	«Ο Άνθιμος Γαζής με το φακό της Ιστορίας», ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ, τεύχος 56 (1973), σελ.107-116
Χατζηφώτης Μ. Ιωάννης	«Η προσφορά της Εκκλησίας (ΕΘΝΙΚΗ – ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ- ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ)», Αθήνα 1988 (έκδοση του Γρ. Τύπου της ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ)
Χατζόπουλος Κων/νος	Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821) (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1991
Χρυσοβέργης Δ. Αθανάσιος	Ο Πατριάρχης Κων/πόλεως Καλλίνικος ο Γ΄ ο εκ Ζαγοράς, Ζαγορά 1995.
Χρυσοβέργης Δ. Αθανάσιος	Οι θεολογικές κατευθύνσεις του Πατριάρχη Καλλινίκου Γ΄ (1713-1791) και τα βασικά προβλήματα της εποχής του με βάση την επιστολογραφία του [διδακτορική διατριβή], Λάρισα 2000
(β) ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ	
Camariano-Cioran Ariadna	Les Academies Princieres de Bucarest et de Jassy et leurs Professeurs, I.M.X.A., αρ.142, Θεσσαλονίκη 1974
Karathanassis E. Athanassios	L' Hellenisme en Transylvanie. L' activite culturelle, nationale et religieuse des compagnies commerciales helleniques de Sibiu et de Brasov aux XVIII-XIX siecles. I.M.X.A., αρ.205, Θεσσαλονίκη 1989
Ooztuna Yilmaz	Baslangicindan Zamanmiza Kadar. Buyuk Turkiye Tarihi. Turkiye' nin siyasi, medeni, kultur, teskilat ve san'at tarihi. Istanbul, Otuken Yayınevi, 1978.
Petmezas D. Socrates	Recherches sur l' Economie et les Finances des villages du Pelion, XIX siecles region d'industries rurales, ca.1750-1850, E.H.E.S.S., Paris, Oct.1989
Protopsaltis G. Emmanuel	“Deux centres puissants de Lumiere Grecque dans l' espace balkanique”, PROCEEDINGS OF THE FIFTH GREEK-SERBIAN SYMPOSIUM, Θεσσαλονίκη-Βόλος, 9-12 Οκτωβρίου 1987, I.M.X.A. αρ.205, Θεσσαλονίκη 1991
Sarazin Ch.L.	Manuel des ecoles elementaires ou Expose de la method d' enseignement mutuel , Paris 1829

SUMMARY

THE EDUCATION AT THE AREA OF THE METROPOLIS OF DEMETRIAS DURING THE PERIOD 1800-1881 AND THE CONTRIBUTION OF THE LOCAL CHURCH

This work refers to the education (schools, teachers, books etc.) in Demetrias region (prefecture) during the period 1800-1881, also with references to the period 1775-1800, after the treaty of Kiouchuk-Kainartzi at 1774, which gave a new impetus to the economic and also to the educational development of Pilion and of Agia regions. The work also refers to the assistance of the Orthodox clergy for the development and for the spreading of the education.

The privileges the High Gate (the Turkish government and authority) granted to Pilion caused the creation of its communal system and its strong economic and educational development. The new social class of the small scale industrialists, tradesmen and seamen showed keen interest for the establishment of the first schools in Demetrias region. In the middle of the 18th century and later, particularly in the beginning of the 19th century a lot of schools were founded and a lot of capable and qualified teachers were appeared. They often travelled from village to village of Pilion to teach the greek language, which was a step forward from the language taught in the so-called "common" schools, where the students were taught writing, reading and arithmetic using church books such as the Octoechos, the Book of Psalms (Psaltirion) and the Triodion. The duration of these studies was about 5 years but this was frequently interrupted by the departure of the teachers or of the students, who were obliged to leave school to go and help their parents in working the land.

At the same time, the new ideas of the Enlightenment were gradually introduced to the Demetrias region. Based on the ancient greek culture and education and on the teaching of the new sciences, new schools were founded and new cultured teachers were invited to teach the new courses. The sponsors of these efforts were distinguished emigrants, such as John (Ioannis) Pringos from Zagora, or famous intellectuals and scholars, such as A. Ghazis, Gr. Constantas and Dan. Phillipidis from Milies. The schools during this period were well equipped with teaching aids, libraries, maps, class texts and manuals etc., all provided by wealthy merchants and ship-owners, who travelled to the "cultured" Europe and dreamed of a National Renaissance through the education in Demetrias region.

In this effort, notable emigrants played the leading part, such as the above mentioned J. Pringos from Amsterdam / Holland and the former Ecumenical Patriarch Kallinikos the 3rd, who planned the upgrade of the Greek High School of Zagora to a tertiary-level school

according to the European model, with which they were familiar, but also harmonized with the classical Hellenic tradition and with the spirit of Orthodoxy. On the other hand, the same feat was accomplished by A. Ghazis and Gr.Constantas, who had lived in the centers of the European Enlightenment and who were among the most notable writers of their age. In 1814, they established the famous School of Milies which they endowed with books, maps and teaching aids for physics and chemistry from Vienna. Constantas first and then Ghazis taught in this school, the later coming from Vienna to prepare the War of Independence in 1821 in Pilion. During the years the school was open (1815-1821) many young people not only from Pilion, but also from Asia Minor and Syria came to study there. The School closed in the spring of 1821, when the revolution of 1821 broke out in Pilion and failed.

At the same period (1780-1820) in Agia region there was also an economic and educational development, due to the trade between Agia and Europe, but this development was stopped when the Revolution of 1821 broke out in Agia and its communities region.

It is notable that the aid for education did not stop even after the calm that followed 1821, as a new civil and cultural renaissance was manifested in Demetrias region and especially in Pilion. This big educational explosion took place also to Volos, which began –after 1833- to grow as a vibrant town, with many inhabitants of Pilion and also from the interior of Thessalia and Epirus moving there and creating a new town. The fast developed city attracted also the interest of many European countries which bounded Consulates, although such representation offices had been functioning for sometime as commercial offices.

After the middle of the 19th century the citizens especially from Pilion who became wealthy in Egypt, contributed in many ways to the field of the education and of the general culture in the development of the region of Demetrias.

In the 19th Century, with the creation of the free state of Greece in 1830, the people of Demetrias- especially during the period when Dorotheos Scholarios was the Metropolitan bishop (Metropolitite) of Demetrias (1858-1870) - made many improvements to their educational system, establishing many different kinds of schools, “allilodidaktika”, “hellinika”, “parthenagogia” and “Gymnasia”. Not only were local teachers given posts in these schools, but teachers from all over the free state of Greece were employed in Demetrias. New educational programmes were adopted and put into practice as far as ambitions would allow it. This fact was definitely connected with that spreading of this educational activity. It is a notable fact that a major role which was observed in Demetrias region between 1775-1881 in this movement of the educational and spiritual regeneration was played by the Greek Orthodox Church. Undoubtedly the overwhelming majority of the educators through out that period –especially till the Revolution of 1821- were clergymen.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

α) ΚΕΙΜΕΝΑ & ΕΓΓΡΑΦΑ, ΕΞΩΦΥΛΛΑ ΒΙΒΛΙΩΝ ΚΑΙ ΦΩΤΟΤΥΠΙΕΣ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

1. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (ΚΑΣΣΑΒΕΤΗ)
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΔΑΣΚΑΛΟ ΤΟΥ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ ΠΕΖΑΡΟ ΓΙΑ ΤΟΝ
ΔΑΣΚΑΛΟ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΙΑ (1803).

τὴν τριπόθητόν μοι αὐτῆς σοφολογιότητα ὀλοψύχως ἐν χ(ριστ)ῶ τῶ θ(ε)ῶ ὑπερευχόμενος κατασπάζομαι ἐξαιτούμενος αὐτῇ θεόθεν πᾶν ἐφετόν καὶ καταθύμιον. μετὰ δέ τας ὀλοκαρδίους μου εὐχάς καὶ εὐλογίας, δηλοποιῶ τῇ αὐτῇ μοι σοφολογιότητι, ὅτι μετὰ τοῦ ἐρχομοῦ του νεοχειροτονίτου υἱοῦ ἀγαπητοῦ μας καὶ μαθητοῦ αὐτῆς κύρ παναγιώτου του ἐξ ἀγείας οἰκονομοδιδασκάλου, ἐπληροφορήθημεν τόν εἰς τὰ ὧδε καλόν της ἐρχομόν, καὶ ὅτι ἔχει σκοπόν διὰ νά σχολαρχήσῃ, διὰ τόν ὁποῖον ἐχάρημεν εἰς ἄκρον, προσμένοντες, τόν καλόν της ἐρχομόν καί με τόν ἴδιον οἰκονόμον μας τῇ ἐπαραγγείλαμεν, καὶ τῇ ἀπεκριθήμεν καί με γράμματα. ὅπου νά ὀρίσῃ, καὶ ὁ τόπος τῆς σχολαρχίας εἶναι ἔτοιμος ἐδῶ εἰς μ[ακρυνιτζα]ν, καὶ ὁ μισθός 500 γρ(όσια) τόν καθ' ἕκαστον χρόνον, καὶ οἱ ἐδῶ προεστῶτες τό ἐχάρηκαν, εὐθύς ὅπου καὶ τό ἀναφέραμεν, καὶ τό ζητοῦν ἐπιπόνως, διὰ τὸ ὁποῖον ἕως τώρα ἀπόκρισιν της δέν ἐλαβομεν. ὅθεν ἰδοῦ καὶ τελευταῖον τῇ γράφομεν καὶ τὴν παρακαλοῦμεν ὅλοι κοινῶς, ὅπου ἂν ἀγαπᾶ, καθὼς πρό ὀλίγων ἐφανέρωσε τόν σκοπόν της ἄς ὀρίσῃ, καὶ ὁ τόπος ἔτοιμος, ὁ μισθός ὀλίγος, ὅμως ἐλπίζομεν διὰ νά εὐχαριστηθῇ, καὶ θέλει ἀπολαμβάνῃ τὴν ἴσην τιμὴν, ὅπου αὐτοῦ ἔχει, καὶ ἴσως καὶ περισσοτέραν, καθὼς δέν τὴν λανθάνει, πόσον ἡμεῖς τὴν ἀγαπῶμεν, καὶ διψῶμεν τὴν καλήν της συναναστροφὴν, καὶ ὅσον τό ἀπό μέρος μας θέλομεν καὶ ἡμεῖς τὴν εὐχαριστήσῃ. ὅθεν με τόν ἴδιον νά ἔχωμεν ἀποκρισίν της, φαναιρώνουσα τόν σκοπόν της διὰ νά ἰξεύρωμεν, ὅτι ἔκτοτε ὅπου ἐμήνυσε νά ὀρίσῃ χηρεῦει τό σχολεῖον τῆς μακρυνιτζας, προσμένοντες ὅλοι οἱ ἐδῶ, μάλιστα ὁ διάπυρος αὐτῆς εὐχέτης τόν ἐρχομόν τῆς σοφολογιότητος καὶ ἄς μὴν ἀμφιβάλλῃ, ὅτι πρό πάντων θέλει ἔχει τὴν τιμὴν της, τὰ δέ ἔτη αὐτῆς εἴη θεόθεν πλειστευτική καὶ πανευφρόσυνα αωγ Ἰανουαρίου ἰβα εἰδέ καὶ ἔγινε μεταβολὴ του πράγματος, καὶ μετέβαλε τόν σκοπόν της μένουσα εὐχαριστημένη καὶ ἀρκούσα εἰς τὰ ἴδια παρακαλοῦμεν πάλιν ὅλοι κοινῶς ὅπου, ὡς γνωρίζει ἡ σοφολογιότης της, ἂν εὐρίσκειται τινάς, ἢ μαθητῆς της ἢ ἄλλος τις / ἰκανός τῆς σχολαρχίας, ἢ ἀπὸ Τύρναβον, ἢ ἀπὸ τζιαρίτζιαννην, ἢ ἀπὸ τὰ περιξ / ἂν γνωρίζῃ τινά ἰκανόν ὄντα, ἄς τόν στείλῃ συστήνουσα αὐτόν με γράμματά της / πρὸς ἡμᾶς, διὰ νά λάβῃ τό

σχολείον, ό όποίος, όστις άν ή, θέλει μένει ευχάριστος / και πληρώνομεν τά έξοδα του έρχομou του, παρακαλοῦμε τοῦτο τό θέλομε από / τήν σοφολογιότητά της και έτzi μένομεν αναπαυμένοι. ει δέ και τύχη καλή άξιω/θῶμεν αυτήν, δέν τη φανερώνομε πλέον τάς προς ευχαρίστησιν και τιμήν της. / τής σοφολογιότητος όλος προς θ(εό)ν ευχέτης διάπυρος

ό δημητριάδος άθανάσιος

τῶ σοφολογιωτάτῳ άγίῳ οίκονομοδιδασκάλῳ τής έν τυρνάβῳ σχολής έν χ(ριστ)ῶ ήμίν άγαπητός έν ίερεῦσι κυρίῳ Ιωάννη

εις Τυρνάβον

[Φ.Ρ', έγγραφο (χγφ) υπ' αρ. 109 (12-1-1803) – Αρχείο Τυρνάβου, ΕΒΕ.]

2. ΕΓΓΡΑΦΟ ΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑ ΩΣ ΕΦΟΡΟΥ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΑΠΟ
ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ (ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΝ) (1824).

Περίοδος Β'

Αρ. 3782

Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος

Τό Υπουργείον Τῶν Ἐσωτερικῶν

Πρὸς τὸν Σοφολογιώτατον κύριον Γρηγόριον Κωνσταντάν

Ἡ Διοίκησης διὰ τὴν ἐγνωσμένην παιδείαν σας, πρὸς δὲ καὶ διὰ τὸν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ἐνθερμον ζήλον σας, σᾶς διώρισεν ἔφορον τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς Νεολαίας μὲ διαταγὴν τοῦ ὑπ. Αρ. "3147" τῆς ὁποίας ἀντίγραφον σας ἐγκλείεται ἐνταῦθα.

Ὅθεν τὸ Υπουργεῖον διὰ τὴν πρὸς τὸ ὑποκείμενον σας ἰδιαιτέραν αὐτοῦ ὑπόληψιν ἔχει χρηστάς ἐλπίδας, ὅτι θέλει ἶδει προόδους τοῦ θείου τούτου ἔργου ἀξίας τῆς ὑπολήψεως τῆς Διοικήσεως.

Ἐν τοσοῦτῳ δὲ τὸ Υπουργεῖον κρίνει χρέος του νὰ σας ὑπομνήσῃ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ μὴν ἀμεληθῇ, κανένα μέσον, ἀφ' ὅσα ἐμποροῦν νὰ συμβάλλωσιν εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ κοινωφελοῦς τούτου ἔργου, διότι ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευσιν ταύτην τῆς Νεολαίας γνωρίζετε, ὅτι κρέμαται ἡ μέλλουσα εὐδαιμονία τοῦ ἔθνους.

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 27 Αυγούστου 1824

Ὁ Υπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν

(υπογραφή)

Γρηγόριος Δικαίος

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς

(υπογραφή)

Γεώργιος Γλαράκης

Τ.Σ.

(ΜΙΝΙΣΤΕΡΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ)

[Φ.Α', έγγραφο υπ' αρ. 22 της Βιβλιοθήκης των Μηλεών.]

3. ΕΓΓΡΑΦΟ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ
(ΠΡΟΣΩΡΙΝΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ) ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟΠΟΥΣ ΕΠΑΡΧΟΥΣ & ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΕΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑ ΩΣ ΕΦΟΡΟΥ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ. (1825)

Περίοδος Β'

Αρ. 396

Προσωρινή Διοίκησης τῆς Ελλάδος

Τό Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν

Πρός τοὺς κατά τόπους ἐπάρχους καί δημογέροντας

Ὁ Σοφολογιώτατος διδάσκαλος καί ἔφορος τῆς Παιδείας κύριος Γρηγόριος Κωνσταντάς, καθ' ἐπιταγὴν τῆς Διοικήσεως μέλλει νὰ επισκεφθῆ καί ἐπὶ τό κρείττον μεταριθμῆσῃ ὅλα τὰ σχολεῖα, ὅσα εὐρίσκονται εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐπικράτειάν μας.

Ὅθεν διατάσσεσθε νὰ δέχεσθε φιλοφρόνως τὴν σοφολογιότητά του, νὰ τοῦ δίδετε τροφήν, κατάλυμα καί ζῶα διὰ νὰ μεταβαίνῃ ὀγρήγορα, ὅπου ἤθελον αποφασίση.

Προσέξετε δέ νὰ μὴ δείξετε τὴν παραμικρὰν ἀμέλειαν καί ἀδιαφορίαν εἰς τὴν παροῦσαν διαταγὴν, διότι τοῦτο θέλει νομισθὴ ἔγκλημά σας.

Τῆ 2^α Φεβρουαρίου 1825

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Εσωτερικῶν

(υπογραφή)

Γρηγόριος Δικαῖος

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς

(υπογραφή)

Γεώργιος Γλαράκης

Τ.Σ.

(ΜΙΝΙΣΤΕΡΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ)

[Φ.Α', έγγραφο υπ' αρ. 16 της Βιβλιοθηκης των Μηλεών.]

4. ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ
(ΠΡΟΣΩΡΙΝΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ) ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑ ΠΕΡΙ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ
ΟΔΗΓΙΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ (ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ) ΩΣ ΕΦΟΡΟΥ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ (1825).

Περίοδος Γ'

Αριθ. 427

Προσωρινή Διοίκησης τῆς Ελλάδος

Τό Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν

Πρός τόν Σοφολογιώτατον Διδάσκαλον κύριον Γρηγόριον Κωνσταντάν,
ἐφορον τῆς Παιδείας.

Ἐνταύθα σάς ἐμπερικλείονται αἱ ἀναγκαῖαι ὁδηγίαι κατά τὰς ὁποίας θέλετε
διευθύνει τό ἔργον εἰς τό ὅποῖον ἡ Σεβαστή Διοίκησης σάς διώρισεν.

ἐν Ναυπλίῳ

τῇ 10^ῃ Φεβρουαρίου 1825

Διά τό Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν

Ο Γεν. Γραμματεὺς

Γεώργιος Γλαράκης

Τ.Σ.

(ΜΙΝΙΣΤΕΡΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ)

[Φ.Α', ἔγγραφον υπ' αρ. 15 τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Μηλεῶν.]

5. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΙΝΑ ΣΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑ ΣΤΟΝ ΠΟΡΟ ΓΙΑ ΝΑ ΕΠΙΣΠΕΥΣΕΙ ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ (3-3-1828) ΚΑΙ ΝΑ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΣΕΙ ΘΕΣΣΑΛΟΥΣ ΟΠΛΑΡΧΗΓΟΥΣ ΠΟΥ ΘΑ ΤΟΝ ΕΠΙΣΚΕΦΘΟΥΝ (1828)

Προς τον σοφολογιώτατον Κύριον Γρηγόριον Κωνσταντά εις Πόρον

Ἀσπάζομαί σε ἀδελφικῶς

Οἱ ἀδελφοί Καλαμιδέοι καὶ Γεώργιος Γρατσάνος ἔρχονται αὐτοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν Καπετανέων Ὀλυμπίων, καὶ ὡς συμπατριώτας μας σοί τούς συστήνω ἰδιαιτέρως, συμβούλευσον λοιπόν αὐτούς τὰ δέοντα, περὶ τε τῶν κοινῶν πραγμάτων καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τῶν τῆς δυστυχούς πατρίδος μας, καὶ ὅτι ἄλλο εὐλογον καὶ δίκαιον, τάχυνον καὶ τὸν ἐνταύθα ἐρχομόν σου.

Ὑγίαινε

Τῆ 3 Μαρτίου 1828 ἐξ Αἰγίνης

Ὁ ἀδελφός

Ἀνθιμος Γαζῆς

[Φ.Ε', χγφ.(ἐπιστολή) υπ' αρ. 34, Βιβλιοθήκη των Μηλεών]

6. ΕΓΓΡΑΦΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΓΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΙΤΗΣΗΣ ΤΟΥ ΓΙΑ ΕΓΓΡΑΦΗ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ (1834).

Πρὸς τὸν Κύριον Γρηγόριον Κωνσταντὰν εἰς Αἴγινα

Αριθ. 498

Ἡ Δημογεροντία Ἀθηνῶν

πρὸς τὸν ἐλλογιμώτατον κύριον Γρηγόριον Κωνσταντὰν

ἡ αἰτησίς σας περὶ τῆς συγκατατάξεως σας εἰς τὸν Δήμον τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβε τὴν ἀνήκουσαν ἐκτέλεσιν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτῆς, μὲ μεγάλην ἡμῶν εὐχαρίστησιν ἐκ μέρους αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ, καθ' ὅσον ἀπαιτεῖται περὶ ἀνδρῶν τοιούτων.

Τῇ 11ῃ 8βρίου 1834, Ἀθῆναι

Οἱ Δημογέροντες

Ἰωάννης Βλάχος

Γεώργιος Μεταξάς

Τ.Σ.

[Φ.Α', ἔγγραφο υπ' αρ. 9 τῆς Βιβλιοθήκης Των Μηλεῶν.]

7. ΑΙΤΗΣΗ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΩΝ ΜΗΛΕΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ι. ΠΕΣΑΡΟΥ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ ΓΙΑ
ΕΓΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΣΤΑ ΔΗΜΟΤΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗΣ (1835)

(1η σελίδα)

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΙΡΗΝΟΔΙΚΗΝ ΤΗΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ

ἐκπληροῦντα χρέη Δημαρχικά.

Ὁ ὑποφαινόμενος κατὰ συνέπειαν τῆς ὑπ' Ἀρ. 1, καὶ ἀπὸ 25 Νοεμβρίου
Διακηρύξεώς σας, σπεύδω νὰ θέσω ὑπ' ὄψιν σας τὴν ἐξῆς σημείωσίν μου.

Ὀνομάζομαι Ἀλέξανδρος Πέσαρ - Οἰκονομίδης

Εἶμαι ἐτῶν τριάκοντα ἑπτὰ ἂρ. 37

Νυμφευμένος ἢ ἄγαμος

Κατοικῶ εἰς τὸν Δῆμον ἀπὸ τὸ 1825, ζῶν ἀνεξαρτήτως.

Εἶμαι Διδάσκαλος τῆς Ἑλληνικῆς.

ἔδωκα τὸν ὄρκον τῆς ὑποταγῆς ἐν τῷ Ναῶ τῆς ἐν Ἐρμουπόλει
Μεταμορφώσεως

Θέλω δὲ νὰ εἶμαι Δημότης τῆς Ἐρμουπόλεως.

Ἐν Μηλιαῖς τὴν 25 Μαΐου, 1835 πέμπτῳ

Ὁ Εὐπειθέστατος

Ἀλέξανδρος Πέσαρ Οἰκονομίδης

Αρ. 46

Τὸ ἐνταῦθα Ὑποπροξενεῖον τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος, ἐπικυροῖ τὴν γνησιότητα τῆς ῥηθείσης ὑπογραφῆς τοῦ Κ. Ἀλεξάνδρου Πέσσαρ Οἰκονομίδου, Διδασκάλου τῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου.

Ἐν Βώλῳ τὴν 22 Ἰουνίου 1835.

Ὁ Ὑποπρόξενος

Π. Παπουλάκης

(Τ.Σ.)

(2ῃ σελίδᾳ)

(Ἐπικύρωση)

Ἀπαράλλακτον τῷ παρουσιασθέντι καὶ ἐγκριθέντι πρωτοτύπῳ, διαμένοντι εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Δήμου τούτου, ἀφίεται κατ' αἴτησιν τοῦ νῦν ἐν Μηλιαῖς διατρίβοντος κυρίου Ἀλεξάνδρου Πέσσαρ Οἰκονομίδου, Διδασκάλου τῆς Ἑλληνικῆς, ὅστις κατετάχθη εἰς τὸν Δήμον τοῦτον τῆς Ἐρμουπόλεως.

Ἐν Ἐρμουπόλει τὴν 16 Ὀκτωβρίου 1835.

Ὁ Γραμ. τῆς Δημαρχ. Ἐρμουπ.

Κωνστ. Χαρίλαος

(Τ.Σ.)

(ΔΗΜΑΡΧΙΑ ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ)

[Φ.Ρ', ἔγγραφον υπ' αρ. 164α, σελ 1&2, Ἀρχεῖον Τυρνάβου, ΕΒΕ.]

8. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΣΤΕΡΙΟΥ ΦΙΛΙΠΠΙΔΟΥ (ΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΟΥ ΔΩΡΟΘΕΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ)
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑ ΜΕ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΕΝΑ ΔΑΣΚΑΛΟ
ΑΠΟ ΤΗ ΜΥΤΙΛΗΝΗ. (1841)

Τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ Σοφολογιωτάτῳ Διδασκάλῳ Κυρίῳ Γρηγορίῳ
Κωνσταντᾶ, τῷ Σεβασμοποθήτῳ μοι προσκυνητῶς.

Εἰς τὰς Μηλέας

Σεβασμοπόθητέ μοι Διδάσκαλε, καὶ αὐθις ταπεινῶς προσκυνῶ σε!

Ὑπταίς χερσίν, ὃ δὴ λέγεται, ἐδεξάμην καὶ ταύτην σου τὴν ἐλλόγιμον ἐπιστολὴν καὶ ἐχάρην καθ' ὑπερβολὴν· μεγάλας οἶδα τὰς χάριτας τῇ ἀγαθῇ σου διαθέσει· δι' ἣν δεικνύεις πρὸς ἐμὲ εἰλικρινῆ ἀγάπην καὶ πατρικὴν εὐμένειαν. Τοῦτο εἶναι σαφὲς σημεῖον ψυχῆς σπουδαίας καὶ προαιρέσεως ἀγαθῆς. Εἰδοποιῶ σοι δὲ ὅτι προσήνεγκα τὰ ἐκ μόνης φιλαγάθου διαθέσεως βαθέα σεβάσματά σου πρὸς τὸν πανιερολογιώτατον ἅγιον Καμπανείας, ὅστις κατὰ μέσσην ψυχὴν ἐξ καὶ καρδίαν ἐπὶ τούτοις ἤστεις ἔυχεται τῇ Ἰερᾷ καὶ φιλοσόφῳ σου κορυφῇ τὰ καταθύμια, ἐρωτῶν ἀκριβῶς καὶ περὶ τῆς περιποθήτου ἡμῖν ἀγαθῆς ὑγείας σου· τὰ δὲ καθ' αὐτὸν εἰσι ταῦτα· κατάγεται ὁ ἀξιοσέβαστος καὶ φιλόμουσος οὗτος ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν Μιτυλήνην Κάστρου καὶ ὅς ὢν γεννητόρων ἀγαθῶν καὶ τιμίων, καὶ ἀνεψιὸς τοῦ πρώην Θεσσαλονίκης κυρίου Μακαρίου. καλεῖται Γρηγόριος· εἶναι τὴν ἡλικίαν τεσσαρακοντούτης, σεμνός, ἥπιος, καὶ ἡσύχου πνεύματος, ὅσον ἂν εἴπη τις· εἶναι μετρίως πεπαιδευμένος τὴν Γραμματικὴν παιδείαν, εἰδὼς ἐν ταυτῷ καὶ τὴν τουρκικὴν διάλεκτον μετὰ καὶ τῶν γραμμάτων αὐτῆς· ποιμαίνει τὸ λογικὸν αὐτοῦ ποίμνιον ἐπιμελῶς, διδάσκων αὐτὸ τὰ πρὸς σωτηρίαν δι' ἐκφωνήσεως κατὰ δύναμιν λόγων συμβουλευτικῶν· εἶναι φιλόμουσος εἰς ἄκρον, καὶ αὐτὸς πρώτος κατέστησε Σχολεῖα ἀλληλοδιδασκτικὸν τε καὶ ἑλληνικὸν εἰς τὴν ἐπαρχίαν του, ἧτις πρότερον οὐδέ τὴν λέξιν Σχολεῖον ἴσως ἐγνώριζεν· εἴθε τῷ ὄντι νὰ εἶχον καὶ ἄλλαι ἐπαρχίαι τοιούτους ἀγαθοὺς ποιμένας καὶ φιλομούσους Ἀρχιερεῖς. Τὰ καθ' ἡμᾶς λίαν δυστυχή, καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ἐν μεγίστῃ ἀθλιότητι· ἴλεως ὁ Θεός! Ταῦτα ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἤδη προσκυνητῶς, καὶ μένω μὲ τὸ προσήκον σέβας καὶ τὴν ὀφειλομένην ὑπόκλισιν.

Τῆς 3 Ἰαννουαρίου: 1841 ἐν Θεσσαλονίκη

Ὁ εὐλικρινὴς φίλος καὶ ταπεινὸς κατὰ τὸ πνεῦμα υἱὸς Σου

Ἀστέριος ὁ Φιλιππίδης

[Φ.Α', χγφ. (ἐπιστολή) υπ' αρ. 8, Βιβλιοθήκη τῶν Μηλεῶν]

9. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΣ ΤΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΩΝ ΜΗΛΕΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΕΣΑΡΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΜΕΛΕΤΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΚΑΘΥΣΤΕΡΗΣΗ ΤΗΣ ΜΙΣΘΟΔΟΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΡΟΚΡΙΤΟΥΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΤΩΝ
ΜΗΛΕΩΝ (1856).

Ἀναφορά πρὸς τὸν Μητροπολίτην Δημητριάδος Μελέτιον.

Σεβασμιώτατε ἅγιε Δέσποτα!

Διὰ τῆς παρούσης ταπεινῆς μου ἀναφορᾶς ἀναφέρομαι εὐσεβάστως πρὸς τὴν ὑμετέραν Σεβασμιότητα ὡς πνευματικὸν πατέρα καὶ ἀρμοδίαν Ἀρχὴν εἰς τὴν ἐπιστάσιαν καὶ προστασίαν τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων τῆς θεοσύστου ταύτης ἐπαρχίας, ὅτι ἀπὸ ἰκανῶν ἐτῶν, καθ' ἃ διατελῶ διδάσκαλος τοῦ ἐν Μηλιαῖς ἑλληνικοῦ σχολείου, μοί ὀφείλονται παρὰ τῆς κοινότητος τούτης ἐκ καθυστερουμένου μισθοῦ, καὶ δάνεια, τὰ μὲν δοθέντα κατὰ καιροὺς εἰς χρήματα, τὰ δὲ διὰ μισθοῦς μου. Ὅθεν ἐξαιτούμαι, ἵνα τῇ πατρικῇ Αὐτῇ νουθεσίᾳ καὶ Ἀρχιερατικῇ ἐξουσίᾳ προτρέψῃ καὶ ἐνεργήσῃ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὀφειλομένων μοι.

Ἐν Μηλιαῖς τὴν: 12. Δεκεμβρίου 1856

[Φ.Ρ', ἔγγραφο υπ' αρ. 163, 1η σελ., Ἀρχεῖο Τυρνάβου, ΕΒΕ. (Ἀντίγραφο)]

10. ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑ 500 ΔΡΧ. ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΑΠΟ ΚΑΤΟΙΚΟ ΤΗΣ
ΜΑΚΡΙΝΙΤΣΑΣ (1858).

«Ὁ ἐν Πορταριά τῆς Θεσσαλομαγνησίας μεταλλάξας τὸν βίον Παρρησίος Ἰωάννου Χρυσοχοῦ ἰατρός ἐκ Μακρηνύτσης κληροδοτήσας δισχιλίας καὶ πεντακοσίας δραχμὰς εἰς διάφορα ἐν Ἑλλάδι δημόσια καὶ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα, κατέλιπε καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον δραχ. διακοσίας πενήκοντα, τὰς ὁποίας ἐμέτρησεν εἰς ἡμᾶς ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ κ. Κωνσταντῖνος Βαΐλας.»

[Πηγή: ΠΑΝΔΩΡΑ, τ.χ. 205, Αθήνα 1-10-1858, σελ.303]

(Αντιγραφή: Ξηραδάκη Κούλα, "Ένας Μακρινιτσιώτης κληροδοτεί στο Πανεπιστήμιο 250 δραχμές", ΜΑΚΡΙΝΙΤΣΑ, τ. 20, Αύγουστος 1999, σελ. 61).

11. ΠΡΑΞΙΣ ΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΔΩΡΟΘΕΟΥ ΣΧΟΛΑΡΙΟΥ ΩΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΤΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΚΥΡΙΛΛΟ (1858)

Κύριλλος ελέω Θεου Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καί
Οικουμενικός Πατριάρχης.

Σώμα ψυχῆς δίχα ανενεργητόν ἐστί, καί τή φθορά παραδίδοται. Οὕτω καί σύστημα
Ῥορθοδόξων, άνευ Ῥρχιερατικῆς προστασίας καί επισκέψεως, νεκρόν ἐστί καί
λογίζεται, καί τοῖς πονηροῖς δαίμοσιν εἰς κόλασιν ἐξολισθαίνει· ἡ γάρ
Ῥρχιερωσύνη πλουτούσα τήν μεταδοτικὴν θεῖαν χάριν, μεταδίδουσι αὐτήν, διά
τῆς επικλήσεως καί ἐπιφοιτήσεως του Παναγίου καί τελεταρχικοῦ Πνεύματος τῆ
Ῥερωσύνη, καί αὕτη τε καί ἐκείνη ἐκτελοῦσι τοῖς πιστοῖς τά θεῖα τῆς Ῥκκλησίας
μυστήρια· ών άνευ πώς άν χριστιανός τήν σωτηρίαν ἐλπῖσει, καί τήν ἐκ του
διαβόλου φθοράν ἀποφύγοι ; Ὅσον οὖν ἀναγκαῖον ψυχῆς τῷ σώματι πρὸς ζώην
τήν ἐπίκηρον, τοσοῦτον, μάλλον δέ ἀσυγκρίτως, ἀναγκαιοτάτη ψυχαῖς ὀρθοδόξων
ἡ Ῥρχιερωσύνη καθέστηκε καί γνωρίζεται πρὸς ζώην αἰώνιον, καί των αἰωνίων
ἀγαθῶν τήν ἀπόλαυσιν. Οὕτω τοιγαρὸν τῆς ἀρχιερατικῆς προστασίας ἀναγκαῖας
γνωριζομένης τοῖς ὀρθοδόξοις ἀπανταχοῦ, δέον ἐστίν ἡμᾶς, κατ' ὀφειλήν
ἀπαραίτητον, ἀγρύπνοις ὀμμάτων ἐπιβολαῖς, τὰς ἀπανταχοῦ Ῥκκλησίας καί
παροικίας, τὰς ὑπὸ τήν πρόνοιαν τελοῦσης του καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτου τούτου
Ῥποστολικοῦ Πατριαρχικοῦ, καί Οἰκουμενικοῦ Ῥρόνου, μεθ' ὀσης ἐπιμελείας
ἐπισκέπτεσθαι, ὡς τήν φροντίδα τούτων ἐγχειρισθέντες παρά Θεοῦ, καί τόν ἀξίον
προστάτην προχειρίζειν, ὡστε μηδεμίαν αὐτῶν ἀπολείπεσθαι τῆς ἀρχιερατικῆς
ἐπισκέψεως στερουμένην, καί τόν ἐν αὐταῖς του Κυρίου λαόν ζῆμιούσιν τὰ καίρια,
καί ψυχὰς κινδυνεύειν, ὡν οὐδ' ὀλος ὀ κόσμος ἀντάξιος. Ῥπειδή τοιγαρὸν καί ἡ
ἀγιωτάτη Μητρόπολις Δημητριάδος καί Ζαγοράς, διέμεινεν ἀπροστάτευτος, ἄτε δὴ
του ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κυρίου Γρηγορίου πρὸς Κύριον ἐκδημήσαντος καί εἰς
τὰς οὐρανίους μονὰς μεταστάντος, ἡ μετριότης ἡμῶν οὐ δέον ἐκρίνε παριδεῖν
αὐτήν ἀνεπίσκεπτον, ἀλλά φροντίδα καταβαλοῦσα ἐπιστήσασθαι αὐτή τόν ἀξίως
ποιμάναι δυνάμενον, ποιμαντορία πνευματικῆ, τό ἐν αὐτῇ λογικόν τού Χριστοῦ
ποιμνιον, δέδωκεν ἄδειαν τοῖς ἤδη ἐκδημούσιν ἐν τῇ Βασιλίδι ταύτῃ τῶν πόλεων
Ῥερωτάτοις Ῥρχιερεῦσι, καὶ ὑπερτίμοις, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς καί

συλλειτουργοίς της ημών Μετριότητος, ψήφους ποιήσασθαι κανονικάς, κατά τήν Ἐκκλησιαστικὴν ἀποτύπωσιν δι' ὧν ὁ ἀναφανείς προτιμότερος, προστάτης πνευματικός ἀναδειχθή της εἰρημένης Μητροπόλεως Δημητριάδος καὶ Ζαγοράς. Καὶ τούτων συντελεσθεισῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ πανσέπτῳ Πατριαρχικῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου, ὑπὸ τε τοῦ Ἐφέσου κυρίου Παΐσιου, τοῦ Ἡρακλείας κυρίου Παναρέτου, τοῦ Κυζίκου κυρίου Ἰωακείμ, τοῦ Δέρκων κυρίου Γερασίμου, τοῦ Ἀδριανουπόλεως κυρίου Κυρίλλου, τοῦ προέδρου Διδυμοτείχου κυρίου Μελετίου, τοῦ Ἄρτης κυρίου Σωφρονίου, τοῦ Μελενίκου κυρίου Διονυσίου, τοῦ Σάμου κυρίου Γαβριήλ, καὶ τοῦ Σβορνικίου κυρίου Ἀγαθαγγέλου, προτετίμηται καὶ τῶν ἄλλων υποψηφίων προκέκριται εἰς διαδοχὴν της ποιμαντορικῆς προστασίας της ἀξιωτάτης Μητροπόλεως ταύτης ὁ Ἱερώτατος Μητροπολίτης Σωζουαγαθοπόλεως κύριος Δωρόθεος, ἀνὴρ κόσμιος, πραότητι καὶ σεμνότητι διαπρέπων, εὐσεβής καὶ φιλόκαλος, παιδεία τε καὶ μαθήσει συγκεκροτημένος τῆ τε Ἐκκλησιαστικῆ καὶ τῆ θύραθεν, καὶ τῷ Ἀρχιερατικῷ καταστήματι, καὶ δυνάμενος πατρικαῖς νοουθεσίαις, καὶ τῷ κατ' αὐτὸν ὑποδείγματι ποιμνιον ποιμαίνειν πνευματικόν, καὶ πρὸς νομάς σωτηρίου αὐτὸ ποδηγετεῖν, καθάπερ καὶ ἐν τῇ προῤῥηθείσῃ ἐπαρχίᾳ Σωζουαγαθοπόλεως τοιοῦτος ἀνεφάνη. Τούτον τοίνυν ἡ Μετριότης ημῶν, Συνοδικὴ ἐκλογή, Μητροπολίτην γνήσιον καὶ κανονικόν ἀνέδειξε της ἀγιωτάτης ταύτης, Μητροπόλεως Δημητριάδος καὶ Ζαγοράς, καὶ προστάτην πνευματικόν συμπάσης της ἐπαρχίας ταύτης, καὶ κύριον καὶ ἐξουσιαστήν τῶν τῆς Μητροπόλεως πραγμάτων καὶ κτημάτων, κινήτων τε καὶ ἀκινήτων κατέστησεν. Ὀφείλει τοιγαροῦν ὁ Ἱερώτατος οὗτος Μητροπολίτης Δημητριάδος καὶ Ζαγοράς, ὑπέρτιμος καὶ ἑξαρχος Πελασγῶν, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς τῆς ἡμῶν Μετριότητος κύριος Δωρόθεος, ἀπελθεῖν εἰς τὴν θεόθεν λαχοῦσαν αὐτῷ Μητρόπολιν, καὶ ἐπιλαβέσθαι αὐτῆς ὀλοψύχως, καὶ ποιμαίνειν κανονικῶς τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ λογικόν ποιμνιον, ποδηγετεῖν τε καὶ διδάσκειν αὐτοὺς ταῖς τε ἀπὸ γλώττης πατρικαῖς νοουθεσίαις, καὶ ταῖς ἀπὸ τοῦ ἰδίου βίου χειραγωγίαις, ἀγρυπνεῖν τε ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ τῆς σωτηρίας φροντίζειν, καταρτίζων αὐτοὺς διὰ τῆς Θείας ἄνωθεν ἀντιλήψεως, καὶ εἰσηγεῖσθαι ὅσα ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια, τὰ πάντα τοῖς πᾶσι γινόμενος, κατὰ τὸν Οὐρανοβάμονα θεῖον Ἀπόστολον, ἵνα τοὺς πάντας,

ἤγε τοὺς πλέονας, κερδήση, καὶ προσάξη Χριστῷ λαὸν περιούσιον εὐλογεῖν τε καὶ ἀγιάζειν αὐτοὺς, καὶ πάντα τὰ Ἀρχιερατικά ἐκτελεῖν μετὰ καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως Κληρικούς τε καὶ Ἀναγνώστας σφραγίζειν, Μοναχοὺς τε καὶ Μοναζούσας κείρειν, Ὑποδιακόνους τε καὶ Διακόνους χειροτονεῖν, καὶ εἰς τὴν τῶν Πρεσβυτέρων προάγειν ἀξίαν· Πνευματικούς τε Πατέρας ἐγκαθιστάν τοὺς ἐμπειροτάτους δι' ἰδίων Ἐνταλτηρίων, καὶ θεῖους Ναοὺς καθιεροῦν ἐπὶ σταυροπηγίας ἰδίοις, καὶ αὐξησιν καὶ βελτίωσιν τῶν κοινωφελῶν καταστημάτων τῆς ἐπαρχίας ἐπιμελεῖσθαι· καρποῦσθαι δὲ καὶ λαμβάνειν πάντα τὰ ἀνήκοντα αὐτῷ Ἐκκλησιαστικά εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα, τὰ συνήθη καὶ νενομισμένα, καὶ τ' ἄλλα πάντα ἐκτελεῖν, ὅσ' Ἀρχιερεῦσιν ἀρμόζει. Ὀφείλουσι δὲ καὶ πάντες οἱ ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ ταύτῃ Μητροπόλει καὶ ἐπαρχίᾳ ὑποκείμενοι καὶ διατελοῦντες ἐντιμώτατοι Κληρικοί, ἐυσεβέστατοι Ἱερεῖς, ὀσιώτατοι Καθοδηγούμενοι τῶν Ἱερῶν Μοναστηρίων, Ἱερομόναχοι τε καὶ Μοναχοὶ, τιμιώτατοι πρόκριτοι, καὶ Γέροντες καὶ Προεστῶτες, καὶ τὸ λοιπὸν χριστεπώνυμον πλήρωμα πάσης τάξεως, καὶ καταστάσεως ἀπονέμειν τῇ αὐτοῦ Ἱερότητι πᾶσαν τιμὴν καὶ εὐλάβειαν, δεξίωσιν καὶ φιλοφροσύνην, καὶ ὑπέκειν καὶ ὑποτάσσεσθαι αὐτῆς ὡς γνησίῳ αὐτῶν Ποιμένι καὶ Κυριάρχῃ· καὶ παρέχειν καὶ δίδοναι αὐτῷ εὐγνωμόνως καὶ εὐπειθῶς πάντα τὰ ἀνήκοντα αὐτῷ Ἐκκλησιαστικά εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα, κύρια καὶ τυχηρά, δηλαδὴ, βοηθείας, φιλότιμα, κανονικά, ἐμβατοίκια, τῶν γάμων καὶ πανηγύρεων, τὴν τοπικὴν ζητείαν, παρρησίας, προθέσεις, τεσσαρακονταλείτουργα καὶ ψυχομερίδια, καὶ εἴτι ἄλλο σύνηθες τοπικὸν καὶ νενομισμένον· μνημονεύειν τε τοῦ κανονικοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς καὶ ακολουθίαις, καὶ βοηθεῖν καὶ συντρέχειν αὐτῷ μετὰ προθυμίας ἐν πάσαις ταῖς Ἐκκλησιαστικαῖς καὶ λοιπαῖς αὐτοῦ χρείασι καὶ ὑποθέσεσι, καὶ κατ' οὐδὲν αὐτῷ ἀντιφέρεσθαι, ἢ ἐναντιοῦσθαι ἀτάκτως· ἢ γὰρ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἱερότητα γινομένη καὶ ἀποδιδομένη τιμῇ καὶ εὐλάβειᾳ, ὑπακοῇ καὶ εὐπειθείᾳ, ἢ τάναντία τούτοις, εἰς τε ἡμᾶς, καὶ πρὸς Θεὸν μάλιστα αὐτὸν ἀναφέρεται, οὗ τύπον ἐπὶ γῆς οἱ Ἀρχιερεῖς ἐπισώζουσιν. Ἐπὶ γοῦν τούτοις ἅπασιν ἀπολυθεῖσα καὶ ἡ παροῦσα Ἡμετέρα Πατριαρχικὴ ἐν μεμβράναις Πρᾶξις, δέδοται τῷ διαληφθέντι Ἱερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Δημητριάδος καὶ Ζαγορᾶς, ὑπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ

Πελασγών, εν αγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶ ἀδελφῶ καὶ συλλειτουργῶ τῆς ἡμῶν
Μετριότητος, κυρίῳ Δωροθέῳ, εἰς παράστασιν μόνιμον.

Ἐν ἔτει Σωτηρίῳ χιλιοστῷ, οκτακοσιοστῷ, πενηκοστῷ ογδόῳ, κατὰ Μῆνα
Σεπτέμβριον, ἐπινεμήσεως Βασι.

ΚΥΡΙΑΛΛΟΣ ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης
καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ὁ Μέγας Λογοθέτης Ν. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ.

[Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, Ἔργα καὶ Ἡμέραι, Αθήνα 1877, σελ. 109-113].

12. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΘΕΣΗ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΔΩΡΟΘΕΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΤΗΣ ΣΩΖΟΥΑΓΑΘΟΥΠΟΛΕΩΣ ΣΤΗΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ
ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ (1858)

Κύριλλος ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ
Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ἱερώτατε Μητροπολίτα Δημητριάδος καὶ Ζαγοράς, ὑπέριττε καὶ ἕξαρχε
Πελασγῶν, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργγὲ τῆς ἡμῶν
Μετριοτήτος κύριε Δωρόθεε, χάρις εἶη τῇ αὐτῆς Ἱερότητι, ὅτι χηρευσάσης τῆς
αγιωτάτης Μητροπόλεως Δημητριάδος καὶ Ζαγοράς, διὰ τὴν πρὸς Κύριον ἐκδημίαν
τοῦ τέως ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κυρίου Γρηγορίου, σκέψεως γενομένης
Συνοδικῆς περὶ ἀποκαταστάσεως ἀξίου καὶ καταλλήλου διαδόχου, προτετίμηται
καὶ προεξελέγη ἡ αὐτῆς Ἱερότης, ἄτε φρονήσει καὶ ἰκανότητι συγκεκροτημένη, καὶ
χρηστὰς παρέχουσα τὰς ἐλπίδας τῆς σὺν Θεῷ εὐδοκίμησης αὐτῆς καὶ ἐν τῇ
ἐπαρχίᾳ ταύτῃ.

Ὅθεν καὶ τῶν κανονικῶν ψήφων ἐκτελεσθεισῶν ἐπὶ προτιμῆσει τοῦ
ὀνόματος αὐτῆς, ἔτι δὲ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ Βασιλικοῦ Περαιτίου τῆς ἀποκαταστάσεως
αὐτῆς ἐκζητηθέντος, δεδέξατο τὴν ἐπαρχίαν Σωζουαγαθοπόλεως ὁ Ἱερώτατος
Μητροπολίτης πρώην Πόσνας, ἀγαπητὸς ἡμῖν ἐν Χριστῷ ἀδελφὸς κύριος
Προκόπιος.

Ταῦτα εἰδοποιούντες τῷ Ἱερότητί της διὰ τῆς παρούσης Πατριαρχικῆς καὶ
Συνοδικῆς ἡμῶν ἐπιστολῆς, καὶ συγχαίροντες αὐτῇ ἐπὶ τῷ προβιβασμῷ τούτῳ,
προτρεπόμεθα καὶ ὑπαγορεύομεν αὐτῇ Ἐκκλησιαστικῶς, ὅπως εὐγνωμόνως
ἀποδεχόμενη τὰ οὕτως ἐγκριθέντα καὶ διαπραχθέντα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῆς
Ἱερότητός της, κινήση καὶ ἔλθῃ ἐνταῦθα εἰς Βασιλεύουσαν εἰς τοὺς κόλπους τῆς
κοινῆς ταύτης Μητρὸς καὶ εὐεργέτιδος ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἵνα
προσωπικῶς αὐτῷ ἐμφανισθεῖσα, ἀποδῷ ἀπὸ ζώσης φωνῆς τὰ εὐχαριστήρια, ἀνθ'
ῶν προὐνόησε φιλοστόργως καὶ ὑπὲρ τῆς Ἱερότητός της. Ἐφ' ὧ καὶ περιμένομεν
αὐτὴν μετὰ πόθου ὑγιαίνουσαν, ἵνα ποιήσωμεν πρὸς ἀλλήλους καὶ τὸν ἀδελφικὸν
ἀσπασμὸν ἐν Χριστῷ, οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἶη μετ' αὐτῆς.

1858 Οκτωβρίου 4

+ Κωνσταντινουπόλεως	έν Χριστώ αδελφός
+ Ἐφέσου ΠΑΪΣΙΟΣ	» » »
+ Ἡρακλείας ΠΑΝΑΡΕΤΟΣ	» » »
+ Κυζίκου ΙΩΑΚΕΙΜ	» » »
+ Νικομηδείας ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ	» » »
+ Χαλκηδόνος ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ	» » »
+ Δέρκων ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ	» » »
+ Θεσσαλονίκης ΝΕΟΦΥΤΟΣ	» » »
+ Ἀδριανουπόλεως ΚΥΡΙΑΛΛΟΣ	» » »
+ Κρήτης ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ	» » »
+ Ἄρτης ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ	» » »
+ Μελενίκου ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ	» » »
+ Σάμου ΓΑΒΡΙΗΛ	» » »
+ Σβορνικίου ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ	» » »

Τῷ Ἱερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Δημητριάδος καὶ Ζαγοράς, ὑπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ Πελασγῶν, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῷ ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ τῆς ἡμῶν Μετριότητος κυρίῳ Δωροθέῳ.

[Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, Ἔργα καὶ Ἡμέραι, Αθήνα 1877, σελ. 107-109].

13. ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΔΩΡΟΘΕΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΟΡΑ
5.000 ΓΡΟΣΙΩΝ ΣΤΟ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟ ΤΗΣ ΠΟΡΤΑΡΙΑΣ (1866)

ΠΡΟΣΦΟΡΑ, ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΠΟΡΤΑΡΙΑ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ.

Χρῆμα οὐδὲν τοσοῦτον περισπούδαστον, Θεῶ εὐαπόδεκτον, ἀνθρώποις λυσιτελές, καὶ κοινότησι καὶ κώμαις προαγωγή καὶ εὐκλεία, ὅσον ἡ θεόσδοτος παιδεία, δι' ἧς καὶ ἐξ ἧς τὰ λογικὰ ὄντα καθίστανται ἀξία τοῦ ἐκ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων ὑψηλοῦ αὐτῶν προορισμοῦ.

Τοῦτο τοίνυν καλῶς γινώσκοντες, καὶ συνιδόντες, ὅτι ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς θεοφρουρήτῳ παροικίᾳ, κατὰ τὸ παρὸν, ἡ τῆς νεολαίας ἐκπαίδευσις ἀπολείπεται τῶν ὧν δεῖ δι' ἔλλειψιν μονίμων ἐκπαιδευτηρίων καὶ ἐκτενεστέρας διδασκαλίας τε καὶ παιδείας, καὶ ἀπὸ κέντρου καρδίας ποθοῦντες τὴν ὅσον ἔνεστιν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑπαρχουσῶν ἐλλείψεων, κατὰ καθῆκον, πολλάκις προσωπικῶς τε καὶ νοερῶς μετὰ τῆς δεούσης ἐπιστάσις διήλθομεν τὴν ἐν ταῖς κώμαις καὶ χώραις ἐκπαίδευσιν τῆς πεφιλημένης ἡμῖν νεολαίας, τῆς κατὰ τὴν θεόσωστον παροικίαν ἡμῶν, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς Σχολεῖα. Καὶ μετὰ ψυχικῆς μὲν εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως εὐρομεν ἰδόντες ἐκ τῆς κώμης Πορταρίας ἐκπαιδευτήρια μονιμώτερα, προόδου μᾶλλον ἐπιδεκτικὰ, καὶ ἐνθαρρύνσεως καὶ ὑποστηρίξεως χρήζοντα, μετὰ λύπης δὲ, ὅτι ἐστερεῖτο αὕτη Παρθεναγωγεῖο μονίμου τὰ μέγιστα συντελέσοντος εἰς τὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐκπαίδευσιν τοῦ γυναικείου φύλου, ἵνα ὡς ἐκ τῶν ἐνόμων ἐκτενεστέρα καὶ στερεωτέρα ἢ τῆς νεολαίας ἡ ἀνατροφὴ, καὶ ἐκπαίδευσιν πρὸς τιμὴν μὲν καὶ ἔπαινον τῶν φιλομούσων καὶ φιλοτίμων κατοίκων, κοινὴν δὲ ὠφέλειαν καὶ εὐκλείαν ἀπάσης τῆς ἐπαρχίας, ἐλευθέρως, καὶ ἀνευ διδάκτρων, πάντων δυναμένων εἰς Πορταρίαν τὰς ἑαυτῶν ἀποστέλλειν θυγατέρας πρὸς σπουδὴν τελειότεραν.

Διὰ ταῦτα, προνοία ἐκκλησιαστικῇ καὶ εὐχαρίστῳ γνώμῃ, ἐνεκρίναμεν καὶ ἀποφασίσσαμεν προσφέρειν ἀπὸ τοῦδε ἐτησίως τοῖς ἐν τῇ θεοσώστῳ ἡμῶν παροικίᾳ σχολείοις καὶ φιλανθρωπικοῖς καταστάμασι, ὅπου τυχὸν ἀνάγκη, καὶ ἡ ὠφέλεια μείζων καθίσταται, γρόσια δέκα χιλιάδες (10000) ἐκ τῆς ὀρισθείσης καὶ κανονισθείσης ἀρχιερατικῆς ἐπιχορηγήσεως καθόσον ἡμῖν χορηγουμένη

ἀκολουθεῖ. Ἐπειδὴ δὲ προαιρετικαὶ συνεισφοραὶ, καὶ ἐκούσiai προσφοραὶ εἰς εὐθύνην καὶ λογοδοσίαν οὐχ ὑπάγονται, οὐδεὶς δικαιοῦται ἢ θέλησιν νὰ ἐπιβάλλη, ἢ λόγον νὰ ἀπαιτῆ οἰκοθεν δὲ ἐννοεῖται ὅτι τὸ καλὸν ὅπως ἢ τοιοῦτον, δεόν γίνεσθαι, ὅπου καὶ δικαιότερον καὶ ὠφελιμότερον· δι' οὗς ὅθεν ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν λόγους περὶ τῶν ἐν Πορταρία σχολῶν, εὐλογα ἐκρίναμεν καὶ δίκαιον νὰ χορηγῶμεν ἐτησίως ἀπὸ τοῦδε πέντε χιλιάδες γρόσια (ἀριθμ. 5000) ἐκ τῶν παρ' ἡμῶν ἐτησίως δοθησομένων τοῖς ἐπαρχιακοῖς Σχολεῖοις δέκα χιλιάδων ὡς εἴρηται, εἰς δύο δόσεις, τὴν 30 Ἰουνίου καὶ τὴν 31 Δεκεμβρίου ἐπὶ ἀποδείξει τῆς ἐφορείας, χρησιμεύσοντα ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῇ διατηρήσει καὶ προαγωγῇ ἐν αὐτῇ Παρθεναγωγείῳ. Αἱ ἐν λόγῳ ἀνωτέρω πέντε χιλιάδες γρόσια, κατ' ἔγκρισιν καὶ ἐκλογὴν ἡμῶν καὶ θέλησιν ἐκούσian, θέλουσι χορηγεῖσθαι τῷ ἐν Πορταρία Παρθεναγωγείῳ, κατ' ἔτος, μέχρις οὗ τυγχάνωμεν κατέχοντες τὴν ἐπαρχίαν Δημητριάδος.

Εὐελπιστοῦντες δὲ ὅτι ἡ πρὸς τὴν παιδείαν ὀργῶντες κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας, καὶ ἡμᾶς, ἕως ἂν Θεὸς δῶ, προστάται καὶ συναντιλήπτορας ἔχοντες· καὶ ὅτι διὰ τοῦ κατ' ἐπίγνωσιν ζήλου, καὶ τῆς παραδειγματικῆς φιλοτιμίας, φιλογενείας καὶ φιλομουσίας, προαχθήσονται ἕκαστος ἤδη εἰς γενναίων συνεισφορὰν, ἡμᾶς μιμούμενοι, ὅτε καὶ πολλοὺς εὐρήσας θιασώτας καὶ συναρωγούς, οὐχ ἦττον δὲ ὅτι καὶ οἱ φιλόμουσοι Πορταρίας κάτοικοι εὐγνωμόνως ἀποδεξάμενοι τὴν αὐθόρμητον ταύτην ἡμῶν προσφορὰν, θέλουσι κάμει φιλοτίμως χρῆσιν αὐτῆς εἰς προαγωγὴν τῶν Σχολείων αὐτῆς καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας· ἡμεῖς, ἐπὶ ταῦτα στηριζόμενοι καὶ εὐελπιστοῦντες θαρρᾶλέως ἀπεκδεχόμεθα τὸν γλυκὴν καρπὸν τῶν ἐγκαρδίων ἡμῶν εὐχῶν καὶ πατρικῶν προσπαθειῶν, ἐπ' ὠφελεία καὶ ἀναπτύξει τῆς ἐν τῇ παροικίᾳ πεφιλημένης ἡμῖν νεολαίας.

Δεινὸν ἢ ἀμάθεια, καὶ ἡ τῶν ἀγαθῶν σκοπῶν ἄγνοια καὶ πολλῶν κακῶν ἀνθρώποις αἴτια ! Διὸ ἐκ τῶν προτέρων οἶδαμεν, ὅτι πολλοὶ ταραχθήσονται, καὶ πολλῶν οἱ διαλογισμοὶ ἀναβάσεις καὶ καταβάσεις ἔξουσιν ἐπὶ τῷ ὑφ' ἡμῶν ὀρισθέντι καὶ γεγονότι. Ἀλλ' ἡμεῖς, ὡς τοῦ Κυρίου διάκονοι, ὀφείλομεν λαιδορούμενοι εὐλογεῖν, διωκόμενοι ἀνέχεσθαι, βλασφημούμενοι παρακαλεῖν, ἀνευδότης ἐπιδιώκειν τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω καὶ κρείττω βελτίωσιν τοῦ λογικοῦ

ποιμνίου· πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διωχθήσονται·
πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χειρὸν, πλανῶντες καὶ
πλανώμενοι.

Ὅθεν νέμεσις ἢ ἀντιζηλία οὐδενὶ καλῷ καγαθῷ πατριώτῃ καὶ ἀνδρὶ
φιλομούσῳ ἐμφιλοχωρήτως ἐπὶ τῇ συστάσει τοῦ ἐν Πορταρία Παρθεναγωγείου,
καὶ ἐπὶ τῇ προτιμήσει τῆς κώμης ταύτης· ἐρρέθη ἀνωτέρω, ὅτι τὰ Σχολεῖα αὐτῆς
μονιμώτερα καὶ πλείονα, τό γε νῦν καρπὸν φέροντα· οἱ κάτοικοι αὐτῆς μᾶλλον εἰς
τὴν παιδείαν ὀργῶντες, ὑφ' ἧς καὶ δι' ἧς ἐντίμως καὶ ὠφελίμως προσδοκῶντες
πόρους, κτημάτων πολλῶν καὶ ὄριων ἐκτεταμένων στερούμενοι· ἐλλόγιμοι ἐν
αὐτῇ πλείονες, προαγωγοὶ ἐσόμενοι τῆς παιδείας· ἐπόπται τῆς φιλοτίμου καὶ
ὀργῶσης πρὸς τὴν παιδείαν νεολαίας, καὶ καλὸν γινόμενοι μιμήσεως παράδειγμα
φιλογενείας καὶ φιλοπατρίας, καὶ φιλομουσίας· οἱ πάντες ἀπροιξ ἀντεχόμενοι τῆς
θεοσώστου πατρῶας θρησκείας, ἧς ἄνευ οὐδέν ἐστι τῶν δεόντων γενέσθαι, ὡς
πάντας οἱ φρονούντες οἶδασι.

Σκαιὸς τοίνυν οὐδεὶς νεμεσάτω τὴν πατρικὴν καὶ πνευματικὴν ἡμῶν
πρόνοιαν, καὶ τὴν ἀρμοδίαν καὶ πρόσφορον ἐκλογὴν· ἀλλὰ πᾶς ἐκλεκτὸς Ἰσραὴλ
χαρήτω, ἔργῳ καὶ λόγῳ συμπράττων· δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ
ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν· σκαιῷ δὲ παντὶ αἴσχος, ὄνειδος, ἀτιμία τυφλώττοντι.

Τῇ 1 Ἰανουαρίου 1866, ἐν τῷ Νέῳ Βόλῳ.

Ὁ Δημητριάδος ΔΩΡΟΘΕΟΣ βεβαιοῖ.

[Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, **Ἔργα καὶ Ἡμέραι**, Αθήνα 1877, σελ. 125-128]

14. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΜΕ ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΔΩΡΟΘΕΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΩΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΠΟΡΩΝ ΤΗΣ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ (1868).

Πρὸς τὴν Κοινότητα Ἀγίας

Τάξις καὶ εὐκοσμία συνέχει καὶ διατηρεῖ τὰ πάντα. Ὑπὸ τε τούτων καὶ τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν καθήκοντος ὀρμώμενοι, τῇ γνωματοδοτήσει καὶ συμπράξει καὶ ὑμῶν τῶν τιμοτάτων προεστώτων καὶ οἰκοκυραίων τῆς κώμης Ἀγίας, πρὸ δύο ἐτῶν ἠθελήσαμεν, ὅπως θέσωμεν τάξιν τινα εἰς τὰ μὴ καλῶς κυβερνωμένα καὶ διαχειριζόμενα κτήματα τῶν ἐν τῇ κώμῃ ὑμῶν ἱερῶν Ἐκκλησιῶν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἱεροῦ Μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, κατ' ἐπίμονον αἴτησιν καὶ παράκλησιν καὶ ὑμῶν τῶν ἰδίων. Συσκέψεως λοιπὸν γενομένης, ἐπὶ γενικῆς Συνελεύσεως, περὶ τοῦ, τίς ἢ καλητέρα τάξις καὶ εὐκοσμία, ἐνεκρίθη, ὠρίσθη, καὶ παρὰ πάντων ἀπεφασίσθη, ἵνα διορισθῇ πενταμελής ἐπιτροπὴ ἐκ τιμίων, εὐνόληπτων, καὶ εὐσυνειδητῶν πολιτῶν, ἧτις διορισθεῖσα παρ' ὑμῶν, καὶ ἐγκριθεῖσα παρ' ἡμῶν ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν καὶ κυβέρνησιν ἀπάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων. Ἀλλ' ἀτυχῶς, ἐνεκα ἀσυνγνώστων αἰτιῶν, οὐχὶ μόνον δὲν ἐπήλθε μείξις τις καὶ εὐκοσμία, ἀλλ' ἀταξία, ἀκοσμία, καὶ χαλάρωσις. Διὰ τὰς δυσαρέστους αὐτὰς συνεπείας, κατὰ κοινὴν ἐγκρίσιν καὶ ἀπόφασιν, ἢ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἐπιτροπὴ καταργεῖται. Τὰ δὲ ἐκκλησιαστικά κτήματα ἀνατίθενται ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν καὶ διεύθυνσιν τῶν τιμίων ἐπιτρόπων τῶν ἐκκλησιῶν, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῶν ἐνοριτῶν ἐκάστης ἐκκλησίας ἐκ τῶν μάλλον εὐσυνειδητῶν καὶ θεοφοβουμένων τῶν ὁποίων καθήκοντα εἶναι: ἢ εὐκοσμία καὶ ἢ εὐπρέπεια τῆς Ἐκκλησίας ἢ καλλιέργεια τῶν κτημάτων τῆς Ἐκκλησίας ἢ ἐπὶ κοινῇ δημοπρασίᾳ ἐκμίσθωσις αὐτῶν δι' ἀξιοχρέου ἐγγυητοῦ τοῦ ἐκμισθωτοῦ, καὶ ὑπὸ εὐθύνην τοῦ ἐπιτρόπου δι' ὀλιγωρίαν, ἀμέλειαν, ἢ χάριν πρὸς τινα ἢ διατήρησις τακτικῶν καταστίχων καὶ ἀκριβῆς καταγραφή ἀπάσης τῆς δοσοληψίας ἢ υποχρέωσις νά πληρόνη ἐγκαίρως καὶ προθύμως ἕκαστος ἐπίτροπος διὰ μισθὸν τῶν διδασκάλων ἑλληνικοῦ τε καὶ αλληλοδιδασκτικοῦ, τὸ ὀρισθὲν ποσόν, κατὰ τὸν ἐπισυνημμένον κατάλογον, ἄνευ τινὸς προφάσεως, ἢ ἀντιλογίας, ἐπὶ ποινῇ οὐχὶ μόνον παύσεως, ἀλλὰ καὶ

Ἐκκλησιαστικῆς παιδείας. Ἐκαστος δὲ ἐπίτροπος Ἐκκλησίας, ἢ Μοναστηρίου θέλει πληρόνει τὸ ὀρισθὲν ποσὸν τῷ διορισθησομένῳ ἐφοροταμίᾳ ἐπ' ἀποδείξει.

Οἱ ἐπίτροποι τῶν Ἐκκλησιῶν, τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, ὁ ταμίης τῶν ποτέ Ἀρχιερατικῶν ἀπολαυῶν, καὶ ὁ ἐφοροταμίης τῶν σχολείων θέλουσι δίδει ἐτησίως τακτικὸν καὶ ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῆς διαχειρίσεως καὶ ληψοδοσίας, ἐνώπιον ἡμῶν, καὶ τῆς ἐντίμου Δημογεροντίας καὶ Κοινότητος Ἁγίας, ἀπὶ ποινῇ ἀλύτου ἀφορισμοῦ διὰ κατάχρησιν, ἢ δυστροπίαν. Ἐκαστος ἐπίτροπος τῶν Ἐκκλησιῶν μετὰ τοῦ Δημογέροντος τῆς ἐνορίας, ὁ ἐπίτροπος τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου μετὰ τῶν δύο περὶ αὐτῶν συμβούλων, καθὼς καὶ οἱ ἀνωτέρω δύο ταμίαι μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς θέλουσιν ἐνεργεῖ ἐλευθέρως, ἄνευ τινὸς ἐπεμβάσεως μετ' εὐσυνειδησίας, φυλαττομένων ἀκριβῶς τῶν ἐκτεθέντων ὄρων καὶ καθηκόντων.

Τὰ τῶν Ἐκκλησιῶν χρήματα, καὶ τῶν Μοναστηρίων καθὼς καὶ τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, ὀριστικῶς καὶ ἀποκλειστικῶς θέλουσι χρησιμεύει καὶ δαπανᾶσθαι μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἀναγκαιούντων διὰ τὴν εὐπρέπειαν καὶ καλλωπισμοῦ τῶν ἱερῶν Ναῶν καὶ διατήρησιν αὐτῶν, ἐξόδων, εἰς διδασκαλικοὺς μισθοὺς, καὶ εἰς περίθαλψιν καὶ βοήθειαν ὀρφανῶν χηρῶν, καὶ εἰς ἀποθεματικὸν κεφάλαιον δι' οἰκοδομὴν τοῦ ἐτοιμορρόπου ἑλληνικοῦ σχολείου. Δι' ουδεμίαν δὲ ἄλλην αἰτίαν συγχωρεῖται νὰ δαπανηθῇ κἂν ὀβολός ὡς ἀσύγγνωστος ἱεροσυλία, ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν χρημάτων. Πᾶς δὲ, ἄλλως σκεπτόμενος, ἢ ἀντικείμενος, θέλει ὑπόκεισθαι εἰς τὰς Ἐκκλησιαστικὰς ἀράς.

Ταῦτα δὲ ἐγκριθέντα καὶ ἀποφασισθέντα ὑπεγράφησαν παρὰ πάντων, ἵνα ἔχωσι τὸ κύρος καὶ τὴν ἰσχύν, ὅπως διαμένωσιν ἀπαρασάλευτα. Ὁ δὲ τολμήσας νὰ διασεῖσθαι ταῦτα ἢ παρεμβάλῃ προσκόμματα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἐνὼ θέλει εἶσθαι ὑπόδικος ἐνώπιον Θεοῦ, θέλει εἶσθαι καὶ δημοκατάρατος, ὡς παραίτιος ἠθικῆς βλάβης, καὶ διαφθορεὺς τῶν κοινῶν καλῶν, ὠφελίμων, καὶ λίαν ἀναγκαίων.

1868 Ἰουλίου 15, ἐν Ἀγία.

Δημητριάδος ΔΩΡΟΘΕΟΣ

[Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, Ἔργα καὶ Ἡμέραι Αθήνα 1877, σελ. 182-184]

15. Ο ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΑΓΙΑΣ ΓΙΑ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ (1873)

Κανονισμός

Τῆς ἐπί τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων Ἁγίας Ἐφορίας

1ον) Τὰ Μέλη τῆς ἐφορίας εἰσὶν ἑννέα ἐν περιπτώσει δὲ παραιτήσεως τινός τῶν μελῶν, ἢ ἀναπλήρωσις θέλει γίνεσθαι παρὰ τῶν ἄλλων Μελῶν σύμφωνα πρὸς τὸ ἄρθρον 12ον δωδέκατον.

2ον) Οἱ ἔφοροι ὀφείλουσιν ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος συνεννοούμενοι νὰ ἐπισκέπτονται ὀλομελῶς ἢ πλειομελῶς τὰ ἐκπαιδευτικά καταστήματα νὰ παρατηρῶσι καὶ σημειῶνωσι τὰς ἐλλείψεις τῶν τε Διδασκάλων καὶ Μαθητῶν, ἐφαρμόζοντας τὴν ἀπαιτούμενην τάξιν καὶ εὐκοσμίαν σύμφωνα πρὸς τὸ πρόγραμμα τῶν ἐν Ἑλλάδι Σχολείων.

3ον) Οἱ διδάσκαλοι θὰ ἐκλέγονται καὶ διορίζονται παρὰ τῆς ἐφορίας σύμφωνα πρὸς τὸ ἄρθρον 12ον δωδέκατον.

4ον) Ἡ ἐφορία θὰ προβλέψει περὶ τῆς συστάσεως ἀναγκαίας βιβλιοθήκης τῆς ἑαυτῆς ἐγκρίσεως καὶ θὰ συστήσει σύλλογον φιλολογικόν.

5ον) Οἱ Μισθοὶ τῶν διδασκάλων καὶ τὰ πρὸς συντήρησιν τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων θὰ πληρώνονται ἐκ τῶν προσόδων τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων δι' ἐπὶ τοῦτο διωρισμένου ταμίου.

6ον) Ὁ Ταμίας θὰ ἐκλέγεται παρὰ τῆς ἐφορίας σύμφωνα πρὸς τὸ ἄρθρον 12: δωδέκατον.

7ον) Τὰ Μέλη τῆς ἐφορίας εἰσὶν ἰσότημα καὶ ὑπηρετοῦσιν ἀμισθί.

8ον) Τὰ δύο τρίτα τῶν Μελῶν τῆς ἐφορίας ἀπαρτίζουν πλήρη συνεδρίασιν.

9ον) Ἡμέρα τῆς Συνεδριάσεως ὀρίζεται ἡ Τετάρτη τῆς ἐβδομάδος.

10ον) Ἡ Προεδρεία τῆς ἐφορίας ἀνατίθεται φυσικῶς εἰς τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν.

11ον) Καθ' ἕκαστον δεύτερον ἔτος θὰ ἀνανεώνεται τὸ τρίτον τῶν Μελῶν τῆς ἐφορίας σύμφωνα πρὸς τὸ ἄρθρον 12ον δωδέκατον, ἐγκρίσει δὲ τῆς ὀλομελείας δύνανται νὰ ἐκλέγονται καὶ δι' ἔτος.

12ον) Πᾶσα πράξις τῆς ἐφορίας θέλει γίνεσθαι διὰ πλειοψηφίας.

Ἐγένετο ἐν Ἀγία σήμερον τὴν ἑβδόμην Φεβρουαρίου μηνός τοῦ χιλίοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ἑβδομηκοστοῦ τρίτου ἔτους Σωτηρίαν.

Ἡ ἐπιλογή τῶν Μελῶν τῆς ἐφορίας θὰ γίνεται διὰ τῆς ἐπιτροπῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Χαράσσεται Σφραγίς ὑπὸ τὸν τίτλον Σφραγίς ἐφορίας τῶν Σχολείων Ἀγίας.

[Φ.3, υποφ. 2ε (7-2-1873) [αρ. κατ. 423], Οικογενειακό Ἀρχεῖο Αλεξούλη, ΓΑΚ – Τοπικό Ἀρχεῖο Ἀγίας]

ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων ὅτι ἔχθη
νομοθετοῦν τὸν τῆς χῶς σὲς ζα
γορίας εὐδ' αὐτῆς ἀρχιερατικῆς
πανιερωτῆσιν ἀπὸ δημοκρατίας
καὶ τῆς αὐτῆς ἐπιβουλῆς
τῶν αὐτῆς γινώσκων τῶν αὐτῶν.

ἀνηγέρθη ἀρχιεροῦ τῶν τῆς
ζαγορίας τῶν 1777: Ἰαν. α.

ἀνηγέρθη ἀρχιεροῦ τῶν
χειριανῶν τῆς χῶς σὲς τῶν 1777

τῶν ἀρχιερῶν χειριανῶν χῶς σὲς ἔβληται
τῶν τῶν αὐτῆς ζαγορίας τῶν 1777
αὐτῶν τῶν αὐτῆς ἀρχιερατικῆς
αὐτῶν τῶν αὐτῆς ἀρχιερατικῆς
1777: Ἰαν. α.

Σημειώσεις του Πατριάρχου Καλλινίκου σχετικές με την ίδρυση του Ελληνομουσείου της Ζαγοράς το 1777 [Κώδιξ (χγφ.) υπ' αρ. 87 της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς]

Ἰαν. α.

Handwritten text in Greek, likely a biographical sketch or a list of events, written in a cursive script. The text is densely packed and covers most of the page. It appears to be a personal or official record, possibly related to the life of a religious figure, given the caption. The handwriting is somewhat faded and difficult to read in many places, but the structure suggests a chronological or thematic list of events.

Αυτόγραφο Βιογραφικό σημείωμα του Πατριάρχη Καλλινίκου
{Βιβλιοθήκη Ζαγοράς}

ΦΥΣΙΚΗΣ

ἈΠΑΝΘΙΣΜΑ

Διὰ τῆς ἀγχίνης καὶ φιλομαθεῖς Ἑλληνας,
Ἐκ τῆς Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς διαλέκτου ἑρμηνείαν

Παρά τῆ

Ρ Η Γ Α

ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΉ ΘΕΤΤΛΑΪΤ.

Οὗτινος ἀναλώμασιν ἐξεδόθη, πρὸς ὠφέλειαν
τῶν ὁμογενῶν.

ἘΝ ΒΙΕΝΝΗ.

Ἐκ τῆς Τυπογραφίας τῆ Εὐγενῆς ΤΡΑΪΤΝΕΡ.

1790.

Το εξώφυλλο του πρωτοτύπου βιβλίου του Ρήγα «ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ» (1790)

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΝΕΩΤΕΡΙΚΗ

Ερανιθεΐσα από διαφόρων Συγγραφεῶν, παρὰ
Δανιὴλ ἱερομονάχου καὶ Γρηγορίου ἱεροδιδασκάλου
τῶν Δημητριάων.

Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἔκτασις τῶν ἰδίων
καὶ Φιλοτίμου χρηματικῆς συνδρομῆς τῆς
ἐντιμοτάτης κυρίας

Ἰβῆ Δρόσινῃ Χατζῆ Ἰβῆ τῆς ἐξ' Ἀμπελαίων.

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΩΝ

Τὴν Εὐρώπην, Τσεκία, Ἰταλία, Σπάνια, Πορτογαλία καὶ Φράντζα.

ἘΝ ΒΙΕΝΝΗ.

Παρὰ τῷ εὐγενεῖ κυρίῳ Θωμᾷ τῷ Τράππεν.

1 7 9 1

Το εξώφυλλο του βιβλίου «ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΝΕΩΤΕΡΙΚΗ» των Δημητριάων (1791)

"... πάλιν
 Δ' ὄλου ἐ μὴ καλόν
 ἔνεστι λήμας χάριν
 Σαφ' ἄν α"

ΕΙΚΟΥΣΤΗ
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

τῶν
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚῶΝ ΕΠΙΣΤΗΜῶΝ

ἢ
 Σύγκρισις Ἀγάθων τῆς Πειραματικῆς Νουθεσίας
 Φιλοσοφίας
 κατ' ἰσοκράτειον

Συγγραφεύσα μὲν παρὰ τῷ Ἀγγλῷ Βασιλεῖ

ΜΑΡΤΙΝΟΥ

οὗ δι τὸ σφῆτος ἰσοδοξία εἰς τὴν κοινὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ
 Βαλκανίου, ἢ μετὰ τλήκων Σημειώσεων ἰ-
 σχυροδοξία

καρὰ

ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ ἈΡΧΜΑΤ.

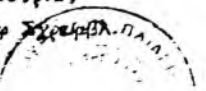
Σεπταλομάγουτος.

Ἀποκαθίστα τῇ τιμῇ Ἀδελφότητι τοῦ Κυρίου

ΖΩΣΙΜΑΪΔΩΝ.

Τόμος Α΄.

Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας
 παρὰ τῷ Φράντζ Ἀιτωσίῳ
 1799.

Το εσόφυλλο και η πρώτη σελίδα του βιβλίου «ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ» του Ανθίμου Γαζή (1799)

ΕΠΙΤΟΜΗ ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑΣ

Συγγραφεῖσα ὑπὸ

ΊΕΡΩΝΤΜΟΥ ΛΑΛΑΝΔ

Διευθύντῳ τῷ Αστροσκοπίῳ τῷ πολεμικῷ σχολείῳ, καὶ ἐφόρῳ τῷ σχολείῳ τῆς Γαλλίας.

Μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν καθωμιλημένην Ἑλληνικὴν διάλεκτον

π ἄ ρ ἄ

Δ. Δ. τῷ ΦΙΛΙΠΠΙΔΟΥ

τῷ ἀπὸ Μηλιῶν τῷ Πηλίου ὄρει.

Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, ἐπισασίᾳ, συνδρομῇ καὶ διορθώσει τῷ Ἀρχιμδ'.

Α Ν Θ Ι Μ Ο Υ Γ Α Ζ Η.

χαρὶν τῶν Φιλομούσων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους.

Τ Ο Μ Ο Σ Α'.

Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀυστρίας 1803.

Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδότη.

Εξώφυλλο της μετάφρασης της «ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑΣ» του Lalande του Δανιήλ Φιλίππιδου στη Βιέννη (1803)

ΜΕΛΕΤΙΟΥ
ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

ΠΑΛΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ

Συλlecθεΐσα εκ διαφόρων Συγγραφέων Πα-
λαιών τε η Νέων, και εκ διαφόρων Έ-
πιγραφών των εν λίθοις, η εις κοι-
νήν Διαλεκτον εκτεθεΐσα, χάριν
των πολλών τῶ ημετέρων Γένους.

Πλείστοις δὲ σημειώματιν ἐπισημειώθησα μετὰ και τριων Πα-
ρατηριών, η Πρώτη Γεωγραφικῶν Πινάκων,
και ἐπιδιορθώθησα, ἐξεδόθη ἡοι τὸ
Δεύτερον ὑπό.

ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ.

Τῶ Μηλιώτη.

ΤΟΜΟΣ, Β.

ΕΝ ΒΕΝΕΤΙΑ,

Τύποις Πάρις Θεοδοσίου τῶ εἰς Ἰωάννην.

CON SOVRANO PERMESSO,

1807.

Το εξώφυλλο του Β' τόμου της «Γεωγραφίας» του Μελετίου που εκδόθηκε στη Βενετία από τον Ανθίμο Γαζή (1807)

«Διδόναι σοὶ καὶ ἐγὼ γέροντι
 φίλε τούτῳ δίδαξαι.»
 ΑΝΘΙΜΟΣ

Το εσόφυλλο και η πρώτη σελίδα του Βιβλίου «ΛΕΞΙΚΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ» του Ανθίμου Γαζή (1809)

ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ
 ΛΕΞΙΚΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ
 ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
 ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΤΟΥΣ ΠΑΛΑΙΟΤΕΣ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΟΥΜΕΝΩΝ.
 ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΡΩΤΗ.
 Εκτετασία και διορθώσεις Σπυρίδωνος Βλαστή.
 ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.
 Α-Θ

ΕΝ ΒΕΝΕΤΙΑ
 ΤΥΠΟΙΣ ΜΙΚΑΗΛ ΓΑΥΚΥ ΤΟΥ Β. ΙΩΑΝΝΙΝΙΩΝ
 ΧΗΝΗΝΗΙΙΙΙ
 1809

Ε Ρ Μ Η Σ
ο'
Λ Ο Γ Ι Ο Σ
η'
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑΙ ΑΓΓΕΛΙΑΙ.

Γ' υπό
ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ
ἐκδιδόμεναι.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄.

ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΣ.
ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΙΩ. ΒΑΡΘΟΛ. ΤΖΒΕΛΙΟΥ,
ΠΡΩΤΗ ΒΕΝΔΩΤΟΥ.
1811.

Το εξώφυλλο του πρώτου τεύχους του περιοδικού «ΕΡΜΗΣ Ο ΛΟΓΙΟΣ» που εξέδωσε στη Βιέννη ο Ανθιμος Γαζής (1811)

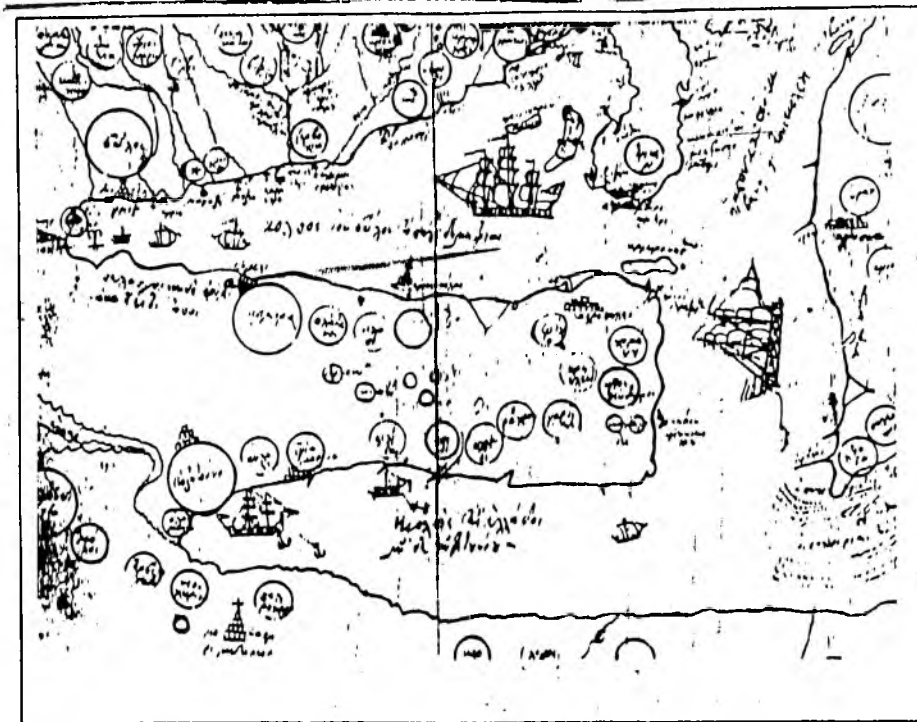
Η σφραγίδα της Σχολής των Μηλεών (1814)

6
8

Κατάχρηστος πλοήγιαν εν οσα εφο
 σου εις το σχολειον των Μηλεων
 ενω το 1814 ενω τον το 1820
 ουδεις εστι

Κατάχρηστος εν οσα χειρωνακ ην εις το σχολειον των Μηλεων. ο υσιον εσρατασικη και εγγρημο μετα το κρη τρηροει κωρυκατω .. εα βιουτου .. του Ασηραιο ..	
Το 1814 .. ενω οτι εις μιαν καρδιαν το κρη τρηροει ην αρθρια το κρη πωσασις κωρυκατω ..	1500:
Το 1816 .. φερει οφραδικα ενω εχθεν ο κρη τρηροει ενω τον το κρη ..	208:
Το 1819 .. φερει οτι εις μιαν καρδιαν κρη τρηροει ενω οφραδικα ..	2080:
Το αυτω ετη .. ενω οτι εις μιαν καρδιαν καρδιαν το κρη ..	1000:
Το αυτω ετη .. ενω οτι εις μιαν καρδιαν κρη το κρη τρηροει ενω οφραδικα ..	5000:
Το 1816 .. αυτω οτι εις μιαν καρδιαν το κρη τρηροει ενω οφραδικα το κρη τρηροει ενω οφραδικα ..	500:
.. ενω οφραδικα ..	4208:
Το 1816 .. αυτω οτι εις μιαν καρδιαν το κρη τρηροει ενω οφραδικα το κρη τρηροει ενω οφραδικα ..	500:
Το 1816 .. αυτω οτι εις μιαν καρδιαν το κρη τρηροει ενω οφραδικα το κρη τρηροει ενω οφραδικα ..	560:
Συμμε ..	5268:

Η 1^η και η 2^η σελίδα του καταστίχου εξόδων του Ανθίμου Γαζή (από το 1814 ως το 1820) για τη Σχολή των Μηλεών [Φ.Θ', χγφ. υπ' αρ. 8 της Βιβλιοθήκης των Μηλεών]

Σελίδα του χειρογράφου βιβλίου «ΜΕΡΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ» του Αργύρη Φιλίππιδη (1815) όπως μεταφέρθηκε από τον επιμελητή του έργου Θεοδόση Κ. Σπεράντσα.

Γρηγόριος Κωνσταντίνος

Η υπογραφή του Γρηγορίου Κωνσταντίνου

ΕΙΣ ΤΟΙΧΕΙΑ
Ἡ
ΑΡΧΑΙΑ
ΦΥΣΙΚΟΧΥΜΙΚΑΙ

Περὶ ἰσχυρῶν καὶ ἀσθενῶν ἀποδείξεως ὅτι
ἡ φύσις ἔστι κενὸν ἀκίνητον

ΠΑΡΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ ΜΠΡΙΣΣΟΝ.

Μετὰ τὴν ἐπιτομὴν ἀναφύλαξι γὰρ ἀσθενῶν καὶ τῶν ἄλλων

ἡ φύσις ἔστι κενὸν ἀκίνητον ὅτι ἡ φύσις

ἔστι κενὸν ἀκίνητον

Μετὰ τὴν ἐπιτομὴν ἀναφύλαξι γὰρ ἀσθενῶν καὶ τῶν ἄλλων

ἡ φύσις ἔστι κενὸν ἀκίνητον

ἡ φύσις

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΙΔΟΥ

ἡ φύσις ἔστι κενὸν ἀκίνητον

Πρώτη σελίδα των χειρογράφων τόμων του Φιλιππίδη στους οποίους παρέχεται η μετάφραση της «ΦΥΣΙΚΗΣ» του Brisson. [Βιβλιοθήκη Μηλεών]

Περὶ τοῦ
ἔφ. 5782

Προσωπὴν Διοσίπου, τῆς Ἑλλάδος.

τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἑσπερίων

πρὸς τὸν Ἐκπαιδευτικὸν ὑπουργὸν Κωνσταντῆν.

A
22

Ἡ Διοσίπου δια τῶν ἀνωτέρων αὐδεῖαν εἶπε, ὅτι καὶ δια
τοῦ ὕδατος τοῦ ὑποὶ ἄλλοθεν ἔρχοντος ὕδατος, καὶ διὰ τὴν ἐξουσίαν
ἐξουσίας τῆς Μητροπόλεως, ἢ διὰ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἐξουσίας
ἀποστολῆς τῆς ἐξουσίας ἐπέλεξε.

Ὁμοίως τὸ Ὑπουργεῖον δια τῶν ἀνωτέρων αὐδεῖαν εἶπε, ὅτι καὶ
αὐτὸ ὑποφέρει ἐξουσίαν ἕως τῆς ἐξουσίας, ὅτι ἔχει ἐξουσίαν τοῦ ὕδατος
τοῦ ὑποὶ ἄλλοθεν ἔρχοντος ὕδατος, ἢ διὰ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἐξουσίας.

Ἡ ἐξουσία δὲ τὸ Ὑπουργεῖον ἀρνεῖται ὅτι καὶ ἐξουσίαν
ὅτι ἔχει ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τῆς ἐξουσίας, ἢ διὰ τὴν ἐξουσίαν
τῆς ἐξουσίας ἐπέλεξε ἐξουσίαν τοῦ ὕδατος, ἢ διὰ τὴν ἐξουσίαν
ἐξουσίας τῆς ἐξουσίας, ἢ διὰ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἐξουσίας.

Ἐν Ναυσοῦν τῆς 27 Σεπτεμβρίου
1824

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσπερίων
Γεώργιος Κωνσταντῆν

Διορισμός του Γρηγορίου Κωνσταντά ως Εφόρου της Παιδείας από την Επαναστατική Κυβέρνηση [αντίγραφο] (1824)
[Φ.Α', έγγραφο υπ' αρ. 22 της Βιβλιοθήκης των Μηλεών]

Η σφραγίδα της Αγίας (1825) από έγγραφο του Αρχείου Μ. Δάλλα
[Σχέδιο με βάση το πρωτότυπο]

Πρωτόκολλο της Ομοσπονδίας Διατάκτων της Ελλάδος
Αριθ. 427. Υπό διαπραγμάτευση των ενδιαφερομένων

$\frac{A}{15}$

Επειδή λοιπόν φαίνεται αναγκαίο να ληφθούν μέτρα
για την προστασίαν των δικαιωμάτων των διατάκτων

Εντέλειδα ούτως ηδυσχεραιομένης από ανωμαλίας
δραστηριότητας, και ειδικά των φρονιμικών, διδασκαστικών, και
παιδαγωγικών, οδών, η δ' αφορμή διατάκτων ούτως
δραστηριότητας.

από την πλευρά
των ενδιαφερομένων, και
διετιθέντες διατάκτων ενδιαφερομένων

των ενδιαφερομένων
Γρηγόριος Κωνσταντά

Ειδοποίηση του Υπουργείου Εσωτερικών της Επαναστατικής Κυβέρνησης (Προσωρινής Διοικήσης) προς το Γρηγόριο Κωνσταντά περί αποστολής οδηγιών για το έργο του και τα καθήκοντά του ως Εφόρου της Παιδείας (1825)
[Φ.Α', έγγραφο υπ' αρ. 15 της Βιβλιοθήκης των Μηλεών]

Ε'
34

Αδελφί μου Ανθήμου

Ο αδελφός μου Μαχμεμέτ, εις Γιοργίου Βασιλείου,
εχοντάς αλλού μιλιά του σουάν βασιλείου Βυζαντινί, εις
συμφωνία μας ού λούς κούττα εθελός, συμβούλιον ούσαν
αλλούς τ' είντα, αριζέ του κοινών αραχμάκων, εις εθελός
αριζέ του εθελός εθελός μας, εις εθελός εθελός
κων, λαχίται εις τον εθελός εθελός σου. εθελός

15 Μαγιά 1828 εις Αίγινα

ο αδελφός
Ανθίμος Γαζής

Επιστολή του Ανθίμου Γαζή (από την Αίγινα) στο Γρηγόριο Κωνσταντά (στον Πόρο) για να επισπεύσει το ταξίδι του προς συνάντησή του και να συμβουλευτεί Θεσσαλούς οπλαρχηγούς που θα τον επισκεφθούν (1828) [Φ.Α', έγγραφο υπ' αρ. 34 της Βιβλιοθήκης των Μηλεών]

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΙΡΗΝΟΔΙΚΗΝ ΤΗΣ ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ

ἐκπληροῦντα χρέη Δημορχικά.

Ὁ ὑποφαινόμενος κατὰ συνέπειαν τῆς ὑπ' Ἀρ. 1, καὶ ἀπὸ 25 Νοεμβρίου Διακηρυξέως σας, σπεύδω νὰ θέσω ὑπ' ὄψιν σας τὴν ἑξῆς σημείωσίν μου.

Ὀνομάζομαι *Ἀλέξανδρος Πέζαρος - Οἰκονομίδης*.

Εἶμαι ἐτῶν *ἑξήκοντα ἑξήκοντα* ἄρ. 37.

~~Νυμφευμένος~~ ἄγαμος

Κατοικῶ εἰς τὸν Δῆμον ἀπὸ τὸ 1825, ζῶν ἀνεξαρτήτως.

Εἶμαι *Διδάσκαλος καὶ ἐλληνοπαιδ.*

ἔδωκα τὸν ὄρκον τῆς ὑποταγῆς *ἐν τῇ Παύλῃ ἐν τῇ Ἐρμουπόλει* *Μαΐου 1834*

Θέλω δὲ νὰ εἶμαι Δημότης τῆς Ἐρμουπόλεως.

Ἀρχαίως
Ἐν Ἐρμουπόλει τὴν 25 Μαΐου, 1834, ἐγράψην.

Ὁ Εὐπειθέτατος

Ἀλέξανδρος Πέζαρος - Οἰκονομίδης

Ἀρ. 16. Ἐν Ἐρμουπόλει. Νυμφευμένος καὶ Α. Μ. τῶν ἀγαθῶν καὶ ἑξαδάκτυλος, Ἐπιμετορὸς καὶ γνησιόδητος καὶ γνήσιος ὑπογραφεὺς τοῦ Κ. Ἀλεξάνδρου Πέζαρος Οἰκονομίδου, Διδάσκοντος καὶ ἑλληνοπαιδ. Διαζεύχου.

Ἐν τῇ Παύλῃ καὶ 22 Ἰουνίου 1835.

(Τ. Σ.) Β. Νυμφευμένος
Ἰ. Π. Παναγιώτης

Αἴτηση τοῦ δασκάλου τῶν Μηλεῶν Αλεξάνδρου Ι. Πέζαρου - Οἰκονομίδη για εγγραφή
του στα Δημοτολόγια του Δήμου Ἐρμούπολης (1835)
[Φ.Ρ', ἔγγραφο ὑπ' ἀρ. 164^α, σελ. 1&2, Ἀρχεῖο Τυρνάβου, ΕΒΕ]

ΝΕΩΤΑΤΗ
ΤΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ

συνταχθεῖσα κατ' ἰδιαίτην τινὰ μέθοδον
γεωγραφικῶν, καὶ περιγραφικῶν
ὑπὸ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ

ΤΟΥ ΕΚ ΤΟΥ ΚΙΣΣΕΒΟΥ ΟΡΟΥΣ ΕΚ ΤΟΥ

ΑΜΗΛΛΑΚΙΩΝ

ΤΗΣ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΜΑΓΙΣΤΡΟΥ

τοῦ νῦν χρηματίζοντος ἐν τῷ κατὰ Σίμονα

Ἑλληνομουσείῳ Ἀπολλωνοδιδασκάλου.

Τύποις δὲ ἐκδοθεῖσα δαπάνῃ τῶν ἑπισημοῦσιν

ΣΤΑΥΡΟΜΗΤΩΝ.

Ἐν ἣ προσετέθησαν 6. Πικρογραφίαι καὶ 1. Γεωγραφικὸς
Χαρτὴς συμβάλλοντα εἰς καλλωπισμὸν τῆς Μελου καὶ ζωη-
ροῦσαν παρέρχουσαν τῆς περιγραφῆς; Ἐπιγραφῆς
τῆς Ἑλλάδος.

ΕΝ ΠΕΣΤῃ ΤΗΣ ΟΥΓΓΑΡΙΑΣ.

Ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Τυπογραφείῳ τοῦ Εὔγειου;
Τράιτηρ τε καὶ Καρόλιον.

1836.

Το εξώφυλλο του βιβλίου «ΝΕΩΤΑΤΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ» του Ιωάννη
Α. Λεονάρδου (1836)
(από τη βιβλιοθήκη του Ζωσιμά Εσφιγμένου)

Η ΜΕΛΙΣΣΑ'

ΗΤΟΙ

ΧΡΥΣΟΥΝ ΛΙΑΝΘΙΣΜΑ

Περίγυρα διάφορα ἀποθέγματα καὶ ἀπομνημονεύματα Ἠθικὰ, Πολιτικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ, ἐκ τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς καὶ τῆς Νέας, καὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων λογογράφων τε καὶ ποιητῶν.

Φιλοπόνως μὲν ἐπιξεργασθεῖσα καὶ ἐρανεισθεῖσα ἐκ τῆς πρωτοτύπου Μελίσσης, ἐπιμελῶς δὲ διορθωθεῖσα, καὶ διαιρεθεῖσα εἰς τμήματα τρία, ἐκδίδεται τὸ δεύτερον

ΥΠΟ

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΕΥΘΥΜΙΑΔΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΥ.

Πρὸς χρῆσιν ἑκάστου φιλομαθοῦς ἀναγνώστου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Κ. ΡΑΛΛΗ.

1840.

Το εξώφυλλο του βιβλίου «Η ΜΕΛΙΣΣΑ» του Αγίουτη γιατρού Χριστοδούλου Ευθυμιάδη Ολυμπίου (1840)
(από τη βιβλιοθήκη του Ιερού Ναού του Τιμίου Προδρόμου της Αγιάς)

ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ.

Ἡ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ.

ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΤΤΑΛΙΚΗΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ.

καὶ

*ΤΗΣ ΜΕΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΕΝ ΕΠΙΤΟΜῃ,
ΤΗΣ ΔΕ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ ΕΝ ΕΚΤΑΣΕΙ.*

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣΑ

ὑπὸ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ι. ΜΑΓΝΗΤΟΣ.

Νομαρχιακοῦ Δημοδιδασκάλου Χαλκίδος

καὶ

ἱππότητος τοῦ ἀργυροῦ Σταυροῦ τοῦ Β. Τμήματος τοῦ Σωτήριος.

καὶ ἐκδοθεῖσα

Φιλοτίμῃ δαπάνῃ τοῦ φιλομούσου Κ. Α. Μεταξῶ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

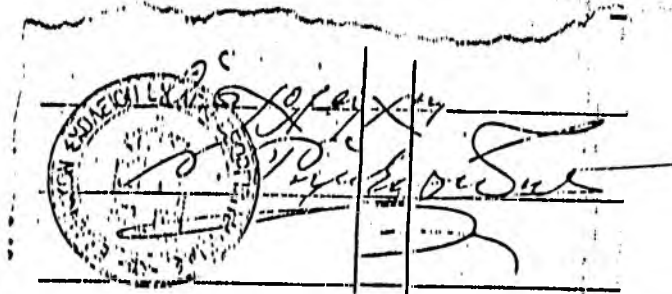
*Κάτωθεν τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ῥαγκαλά
Ὁδὸς Κυρίως ἢ Νέων Λυτρῶν ἀριθ. 872.*

1860.

Το εξώφυλλο του βιβλίου του Νικολάου Ι. Μάγνητος για τη Θεσσαλία (1860)

Η σφραγίδα της Εφορείας των Σχολείων του Αγίου Γεωργίου του Πηλίου

Η σφραγίδα του ελληνικού σχολείου του Αγίου Γεωργίου με την υπογραφή του
Σχολάρχη Νικολάου Ρηματισίδη

Το
Δημοτικὸν σχολεῖον Ἁγίου Γεωργίου

πιστοποιεῖ ὅτι

Ὁ Μιχαὴλ Σ. Βουργαλιὸς γαλικὸς λαλικὸς
ἀκτινὸς ἐδ' ἐν αὐτῷ παραδόμενα μαθήματα Γραμμ.,
Ἀνάγνωσις, Ἐπιμετρήματα, Γραμματικὴν, Γεωμε-
τριαν καὶ Γαλ. Γολιθίαν, ἕως ἐα ὅσα διὰ τὰς δημοτικὰς
ἐπιπέδους ἐπιπέδους ἀκτινῶν γινώσκω. Ἐφ' ὅσον δι' ἐπὶ
δασύτητα τῶν γαλικῶν αὐτοῦ διαμαρτυρῶν ἐδιδόν' ἄβαν ἐ-
πίπνυ. Δίδοναι, ἐπ' αὐτὸν ἐδ' ἄρ' ἀπογλυφῶν, ἕως ἐπ'
χρησιμότητι ἐπὶ ὅτι.

Ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ

Τῆς 3^{ης} Οὐλαβρίου 1868

Ὁ δὲ Διδάσκαλος

Κωνσταντῖνος Δ. Λαγγῆ

Κωνσταντῖνος Δ. Βουργαλιὸς

Δείγμα (χειρογράφου) Απολυτηρίου μαθητῆ του Δημοτικὸυ Σχολείου ἀπὸ το χωριὸ Ἀγ.
Γεώργιος (Νηλείας) [1868]

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ

ΕΝ ΒΟΛΩ

ΦΙΛΟΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΤΗΣ

ΘΕΤΤΑΛΟΜΑΓΝΗΣΙΑΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ν. Γ. ΠΑΣΣΑΡΗ.

(Ὁδὸς Εὐριπίδου ἀριθ. 51.)

1873.

Το εξώφυλλο του εντύπου Κανονισμού του «Φιλοπαιδευτικού Συλλόγου της
Θετταλομαγνησίας» (1873)

Κανονισμός

της τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης Κολοκοινητών Αγίας Εφορείας

- 1^η) Τα μέλη της Εφορείας είναι ένια. Αν περιέλθω δέσφω
έκλειψή τινος τών μελών, ή αίτια ήρυσω δέσφω ήνικωσθω παρὰ
των άλλων μελών σύμφωνα μετ' το' άρθρου 12^{ου} δυνάμει...
- 2^η) Οι έφοροι εφείρουν άνατ' της έβδομάδος συννοσηρήσει
να' άποκατάσταθ' άμεση ή άσσομεση τ'τα' ένοχότατα ή ά
παλαστήματα, να' παρακληθώσθ' ή σπερημένη τ'τα' εγγράφωσ
των ή ά διδασκαλίων ή μαθητών εφάρμοσθωσ τω' άνωθεν
ρηθέν έτάξια ή ένοχότατα σύμφωνα μετ' το' άρθρου
12^{ου} ή ά εγγράφ' έχοσίων. —
- 3^η) Οι διδασκαλίοι δά' άνηγόντοσ ή φερίφροσ παρὰ της έφορ
σύμφωνα μετ' το' άρθρου 12^{ου} δυνάμει...
- 4^η) Η Εφορεία δά' αρμοσθήσθω παρ' της υψάτουσ άναρτήσθωσ
επιμοδύσθωσ τω' έαυτ' έπιμοδύσθωσ δά' υψάτουσ υψήσσοσ φησ
σογιστών.
- 5^η) Οι άποδοί των φδοσκήσων ή τ'τα' μετ' σύμφωνοσ των τ'τασ
δυνάμει παλαστήματων δά' αρμοσθώσθω μετ' των σπουδών των
έπιμοδύσθωσ τω' άνωθεν ή τ'τα' τω' φδοσκήσθωσ τ'τασ τ'τασ τ'τασ.
- 6^η) Η τ'τασ δά' εγγράφωσ παρὰ της Εφορείας σύμφωνα μετ' το'
άρθρου 12^{ου} δυνάμει...
- 7^η) Τα μέλη της Εφορείας είναι νόθηα, ή ένοχότατα
άμεσά.
- 8^η) Τα τ'τα' έπίτα των μελών της Εφορείας άναρτήσθωσ άγία
συνέδρια.
- 9^η) Ημέρα της συνέδριασ άρίσθω ή έλεσθω της έβδομάδος.

Η 1^η σελίδα του Κανονισμού της Εφορείας Αγίας για τα Σχολεία (1873)
[Φ.3, υποφ. 2^ο (7-2-1873) [αρ. κατ. 423], Οικογενειακό Αρχείο Αλεξούλη]
(ΓΑΚ- Τοπικό Αρχείο Αγίας)

Ο φίλων το παρήγγειλε επισημαστικόν Περικλῆς Γ. Μολοχάδης, Μαινακιώτης, τὴν πατρίδα τοῦ ἐπιγράμματος Σχολάρχου, ὑπερίστην ἐς ταυτοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμετέρας Παιδείας ἰδρυμένῃ ἑλλῆσι Σχολαίῳ ἐπισημαστικῷ Μουσικῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐπισημαστικῆν μετ' ἄλλῃ τῆς ἡμετέρας ἐπισημαστικῆς καὶ χρηματικῆς, ἡμετέρας τῶν ὁσίων ἀγγέλων ἐξήγησε καὶ κατέστη κριτικῆς καὶ ἐν τῇσι διακρίσεσιν τῆς Ἑλλάδος ἱυμνοῦσε.

Ἀνταμειβόντες οὖν καὶ ἡμεῖς τὴν ἐκεί σταντα εἰς χρηματικὴν ἡμῶν κράθμον καὶ ἐκκαρπλῆ διδασκαλίαν του, ἀδωάμεν αὐτῷ ὑπὸ κερὸν πιστοποιητικόν, ἵνα χρησιμεύῃ κρὸς σύστασιν καὶ ἐπίδοσιν τῆς αὐτοῦ ἀρετῆς. —

Ἐν Ζαγορᾷ τῇ 1^ῃ Μαρτίου 1870.

Οἱ Δημογέροντες.

*Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου*

Οἱ Ἐφόροι.

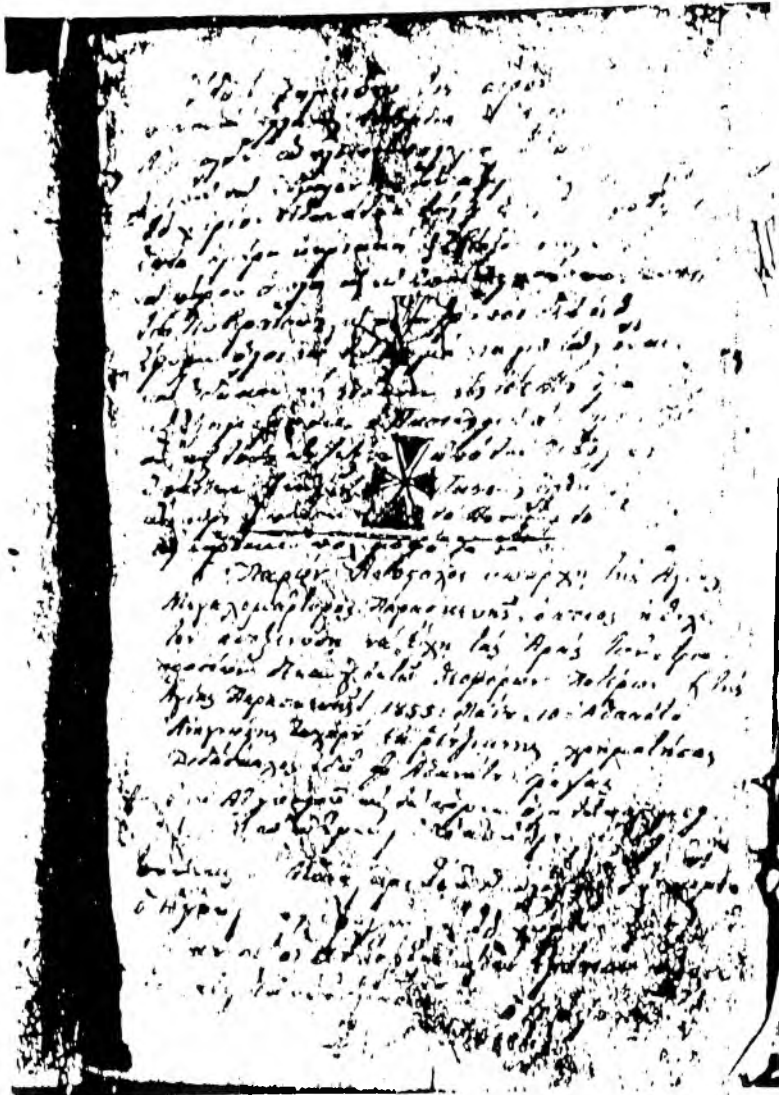
*Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου*

Τῇ 1^ῃ Ἀπριλίου 1870

*Περικλῆς Γ. Μολοχάδης
Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου
Παναγιώτης Χ. Παύλου*

Πιστοποιητικό (έπαινος) ευδοκίμου υπηρεσίας στην Εκπαίδευση για το Σχολάρχη Περικλή Γ. Μολοχάδη από τους δημογέροντες και τους εφόρους της Ζαγοράς (1876)

Η ενθύμηση με την προδοσία των όπλων, στις 7.8.1877, του δασκάλου από τη Ραψάνη Αναγνώστη Δανιήλ. Στο κέντρο, με διαφορετικό χαρακτήρα, η ενθύμηση (10.5.1855) του δασκάλου Αναγνώστη Ζαχαρού από το Μεταξοχώρι της Αγίας. [Βρίσκονται στη μπροστινή όψη του δευτέρου εσωφύλλου του εκκλησιαστικού βιβλίου «ΑΙΩΝ—ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΠΑΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ» (του 1815) που υπάρχει στη βιβλιοθήκη του Ιερού Ναού της Αγίας Παρασκευής της Μελιβοίας]

ΜΗΤΡΩΟΝ

Τῶν ἐκ Ἀγίας Ἐκκλησιῶν Ἑλλήνων

Προσδεδωμένων ὑπὸ Ἀρχιεπισκοπῆς Ἁγίας

ἐν Ἀγίᾳ Π. 15^{ης} Σεβ. 1879.

Ἡ προμετωπίδα του Βιβλίου Μητρώου του Σχολαρχείου Ἀγίας (1879)
[ΓΑΚ- Τοπικό Ἀρχεῖο Ἀγίας]

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΝ

• Απορέμει εις την Εὐδοκίαν Παυλίδου
μαθήτριά της Δ' τάξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ
σχολείου τὸν Α' ἔπαιον τῶν Ἐργοχείρων.

Ἐν Ἀθήναις, τῆς 2^{ης} Ἰουνίου 1881.

Ἡ Διευθύντρια

Μ. Παπαρίδη

Ἐπαινος σε μαθήτριά από το Παρθεναγωγείο του Μεταξοχωρίου της Αγιάς (1881)
[ΓΑΚ- Τοπικό Αρχείο Αγιάς, Αρχείο Μιλτιάδη Δάλλα, φ.2]

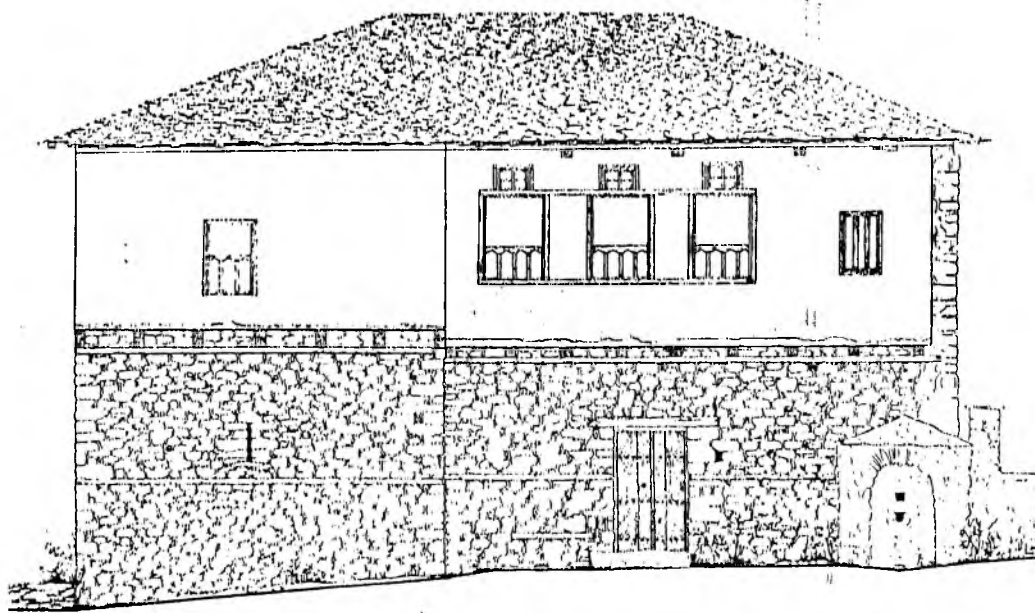
(Επιχρυσισμένη)
πρωινή σελίδα
αριθμ. 10

α. Χατζημηχάλης

Εχορευτον και διδασκαλοι της Πελοποννησου

Από το 1780 μέχρι το 1860 ως σχολείο της Αργεντι
της Πελοποννησου χρησιμοποιούντο δύο σχολεία της Μελοχίου, τα
του κ. Α. Κωστή, και του κ. Α. Κωστή. Το πρώτο είχε μια αίθουσα
με δύο κεντροδοχία, όπου τον χειμώνα ο διδασκαλός, αν και ήταν
σαν εδερμίνελο κεντροδοχός, σπανιστά έβαζε κείνην κεντρο-
δοχία και το μόνον ρομπέρ, έχων υπ' αυτώ τον αέθρον
του χορού, ρυθμόν μαυροί 3-4 μέτρα, δια τριτάτους εν
αυτώ κεντροδοχίω. Τους κεντροδοχίους μαθητάς, χωρίς να γράφουν
εν τούτοις διδασκόντων και διαλαλούντων η έκτασιν των
θέστων του χορού του σχολείου που κεντροδοχίω, αείδοντες
έχοντες 2 1/2 σπιδερμίν και σπιδερμίν 2, όπου έσαν κεντροδοχί-
ων διαφορών σπιδερμίν, εν τούτοις έσσαν οι κεντροδοχί-
ων μαθητάς της κεντροδοχίω. Τα έσσαν
Προσώπων, ούδα τον δειόν, και ήσαν τριτάτοις σπιδερμίν
αείδοντες τούτοις όμοιως και τούτοις όμοιως και
"Έργον κεντροδοχίω" ο δειόν και κεντροδοχίω κεντροδοχίω
ούχι σπιδερμίν, δια κεντροδοχίω, κεντροδοχίω, δια κεντροδοχίω
έσσαν τα κεντροδοχίω ο κεντροδοχίω του χορού
κεντροδοχίω έσσαν κεντροδοχίω, δια κεντροδοχίω, χωρίς δειόν
Μήτηρ κεντροδοχίω, τριτάτοις κεντροδοχίω, διδασκαλός, κεντροδοχίω
εν η κεντροδοχίω κεντροδοχίω η έκτασιν, δειόν εν τούτοις κεντροδοχίω
και τούτοις κεντροδοχίω κεντροδοχίω κεντροδοχίω και τούτοις κεντροδοχίω
έσσαν και εν τούτοις κεντροδοχίω, να μη τούτοις κεντροδοχίω
κέντροδοχίω και έκτασιν όλοι τούτοις κεντροδοχίω κεντροδοχίω
έσσαν κεντροδοχίω κεντροδοχίω, και τούτοις κεντροδοχίω εν τούτοις κεντροδοχίω
να τούτοις κεντροδοχίω, κεντροδοχίω εν τούτοις κεντροδοχίω τούτοις.

Η 1^η σελίδα του γρφ.Γ' του Θεοδώρου Χατζημηχάλη που επιγράφεται
«ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΗΣ ΠΕΤΣΑΝΗΣ»
[Αρχείο Θεοδώρου Χατζημηχάλη, ΓΑΚ- Τοπικό Αρχείο Αγιάς]

Το «Ελληνομουσείο» της Ζαγοράς ή «Σχολείο του Ρήγα». Εδώ η ανατολική όψη, όπως απεικονίστηκε στη μελέτη της αρχιτέκτονος Ρέας Λεωνιδοπούλου - Στυλιανού, στα Τεχνικά Χρονικά» (τχ.6-7, 1975)

Ο Ρήγας Βελεστινλής όπως απεικονίζεται σε ελαιογραφία που βρίσκεται σήμερα στο
Δημαρχείο του Βόλου

β) ΠΙΝΑΚΕΣ & ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΑ

Π Ι Ν Α Κ Α Σ
ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ
ΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ
ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΜΗΜΑ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ		ΕΙΔΟΣ ΟΙΚΙΣΜΩΝ*					ΣΥΝΟΛΟΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ
		ΚΩΜΟΠΟΛΕΙΣ	ΚΩΜΕΣ	ΧΩΡΙΑ	ΤΖΙΦΛΙΚΙΑ	ΤΟΥΡΚΟΧΩΡΙΑ	
Α' τμήμα	1. Μεσημβρινό θέμα (Οικισμοί Βόλου & Πηλίου)	11	3	10	-	-	24
	2. Ανατολικό θέμα Οικισμοί Βόλου και Πηλίου)	3	-	5	2	-	10
Β' τμήμα:	Ναχινές (περιφέρεια) της Αιγιάς	1	1	10	8	5	25
Γ' τμήμα:	Χωριά του κάμπου υπαγόμενα διοικητικώς στην Λάρισα	-	-	-	21	3	24
Δ' τμήμα:	Ναχινές (περιφέρεια) του Βελεστίνου	-	-	5	4	-	9
ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΝΟΛΟΝ		15	4	30	35	8	92

Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι...* (Αθήνα 1877).

* Σημ: Το είδος (ο χαρακτηρισμός) των οικισμών (κατά κατηγορίες) καταγράφεται όπως ακριβώς τους αναφέρει ο Δωρόθεος Σχολάριος.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ
ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ
ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ, ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ
ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ
ΚΑΤΑ ΤΜΗΜΑ

ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΜΗΜΑΤΟΣ		ΕΙΔΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ			ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΥΝΟΛΟΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ	ΣΥΝΟΛΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ	ΣΥΝΟΛΟΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ
		ΛΑΛΗΛΟ-ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ			
Α' τμήμα	1. Μεσημβρινό θέμα (Οικισμοί Βόλου & Πηλίου)	22	9	7	38	55	29
	2. Ανατολικό θέμα Οικισμοί Βόλου και Πηλίου)	11	2	1	14	19	4
Β' τμήμα:	Ναχιγές (περιφέρεια της Αγιάς)	6	1	1*	8	40	15
Γ' τμήμα:	Χωριά του κάμπου υπαγόμενα διοικητικώς στην Λάρισα	5	-	-	5	21	-
Δ' τμήμα:	Ναχιγές (περιφέρεια) του Βελεστίνου	2	-	-	2	7	-

Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι...* (Αθήνα 1877).

* Σημ: Ο Δωρόθεος Σχολάριος δεν υπολόγισε (άγνωστο γιατί) το Παρθεναγωγείο που λειτουργούσε ήδη το 1877 στην τότε Ρέτσιανη (σημερινό Μεταξοχώρι) της περιφέρειας της Αγιάς, με την προσθήκη του οποίου ο συνολικός αριθμός των Παρθεναγωγείων θα ήταν 10 και ο συνολικός αριθμός των σχολείων όλων των βαθμίδων θα ανερχόταν σε 68.

ΠΙΝΑΚΑΣ
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ
ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ

ΤΜΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ		ΤΡΟΠΟΙ ΜΕ ΤΟΥΣ ΟΠΟΙΟΥΣ ΔΙΑΤΗΡΟΥΝΤΑΙ ΣΕ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ (ΤΡΟΠΟΙ ΚΑΛΥΨΗΣ ΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΕΣΟΔΩΝ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ)	Από τις εκπαιδευτικές προσδόσεις και από τις προσδόσεις των μοναγματικών κτημάτων (μοναστηρίων) (1)		Από την κοινότητα (Από τους πόρους της κοινότητας) (2)		Από τις εκπαιδευτικές προσδόσεις και από τις ακούσιες ενδобрμοές ή από τα δίδακτρα διαφόρων ιδιωτών (3)		Από τις εκπαιδευτικές προσδόσεις και από τα διάφορα κληροδοτήματα ιδιωτών (4)		Από τα διάφορα κληροδοτήματα ιδιωτών και από τους πόρους της κοινότητας ή από ακούσιες ενδобрμοές ιδιωτών (5)		Από τα διάφορα κληροδοτήματα και από τις εκπαιδευτικές προσδόσεις ή προσδόσεις μοναγματικών κτημάτων και από τις ακούσιες ενδобрμοές διαφόρων ιδιωτών (6)		Από τα κληροδοτήματα ενεργητών ή διαφόρων αποδόντων καταγεγραμμένων από την έδρα των σχολείων (7)		ΣΥΝΟΛΟΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ
			Α' τμήμα	Β' τμήμα	Α' τμήμα	Β' τμήμα	Α' τμήμα	Β' τμήμα	Α' τμήμα	Β' τμήμα	Α' τμήμα	Β' τμήμα	Α' τμήμα	Β' τμήμα			
1. Μεσημβρινό θέμα (Οικισμοί Βόλου & Πηλίου)			7		4		1		1		1		1		-		15
	2. Ανατολικό θέμα Οικισμοί Βόλου και Πηλίου)		-	7	5	9	-	1	-	1	2	-	1	1	7	22	
Ναχιγές (περιφέρεια) της Αγιάς			3		1		-		1		-		-		-		5
Χωριά του κάμπου υπαγόμενα διοικητικός στην Λάρισα			-		-		-		-		-		-		-		-
Ναχιγές* (περιφέρεια) του Βελεστίνου			-		-		-		-		-		-		-		-
Γ Ε Ν Ι Κ Ο Ν Σ Υ Ν Ο Λ Ο Ν																	
27																	

Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι...* (Αθήνα 1877).

* Σημ: Ο Δωρόθεος Σχολάριος δεν μας δίνει καθόλου πληροφορίες για το πώς καλύπτονταν οι λειτουργικές δαπάνες των σχολείων των Γ' και Δ' τμημάτων της περιοχής της Δημητριάδος, αν και αντιστοίχως λειτουργούσαν εκεί (όπως αναφέρει ο ίδιος) συνολικά : 5+2 = 7 σχολεία.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ*
ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ, ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ
ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ* ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ

		Χωρία	Οικογένεια ι ελληνικά	Κάτοικοι Έλληνες	Οικογένεια ι Τουρκικά	Κάτοικοι Τούρκοι	Το όλον οικογένεια Ελληνικά και Τουρκικά	Το όλον κάτοικοι Έλληνες και Τούρκοι
Α' ΤΜΗΜΑ	Τα περί το Πήλιον	34	8,795	43,975	95	475	8890	44,450
Β' -/-	Τα περί την Όσσαν	25	1,773	8,865	155	775	1928	9,640
Γ' -/-	τα του κάμπου	24	1,087	5,435	95	475	1182	5,910
Δ' -/-	τα του Βελεστίνου	9	450	2,250	100	500	550	2,750
Σ Υ Ν Ο Λ Ο Ν		92	12,105	60,525	445	2225	12,550	62,750

Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι...* (Αθήνα 1877).
 (Ακριβής αντιγραφή από το βιβλίο του).

***ΣΗΜΕΙΩΣΗ: (ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ):**

1. Ο Δωρόθεος Σχολάριος χρησιμοποιεί τον όρο *επαρχία* Δημητριάδος (βλ. και *Έργα και Ημέραι...*, Αθήνα 1877, σελ. 204, 205, 207, 221, 227, 232 και 235) αντί του ορθότερου *περιοχή* (ή *περιοχή της Μητροπόλεως*) της Δημητριάδος.
2. Η *κάθε* οικογένεια (ελληνική ή τουρκική) υπολογίζεται με μέσο όρο **5 μελών** όπως φαίνεται καθαρά και στον πίνακα.
3. Το Α' τμήμα είναι **μικτό**, δηλαδή περιλαμβάνει τόσο το μεσημβρινό όσο και το ανατολικό θέμα της περιοχής του Βόλου & του Πηλίου, έτσι λοιπόν υπολογίζεται εδώ ο **συνολικός** αριθμός των στοιχείων του.
4. Το Β' τμήμα (τα περί την Όσσαν) είναι ο **ναχιές** (περιφέρεια) της *Αγιάς*.

ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΒΟΛΟΥ 1879

Βαθμίδα	Είδος σχολείων	Αριθμός σχολείων	Διδάσκαλοι	Μαθητές	
Στοιχειώδης Εκπαίδευση	Νηπιαγωγεία	3	3	95	
	Αλληλοδιδασκτικά	12	12	350	
	Δημοτικά	App.	40	45	3560
		Θηλ.	10	12	650
	ΣΥΝΟΛΟ Α΄		65	72	4655
Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	Ελληνικά στοιχειώδη	12	12	240	
	Ελληνικά ανώτερα	3	7	150	
	ΣΥΝΟΛΟ Β΄		15	19	390
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ (Α΄+Β΄) ΠΛΗΘΟΣΜΟΣ: 94732		80	91	5045	

ΠΗΓΗ: Chassiotis, G., L' instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople jusque' à nos jours, Paris 1881, σ. 419, 515.

ΕΠΑΡΧΙΑ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ
Κατάστασις Πληθυσμού, Φόρων, Τζαμιών και Σχολείων

ΕΤΟΣ 1880

Αίθρον αριθμό	ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΙ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ Αρένων και θηλέων		ΦΟΡΟΙ		Εκκλησία	Τζαμά	Σχολεία	Μαθηται	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
		Οικίαι	Άτομα	Βέργια	Μπεντέλ.					
1.	Αγυιά	350	1990	29000	21000	8	-	3	140 άρρ 100 θηλ.	Υδρόμυλοι εννέα και τρία Πανδοχ.
2.	Ρετσάνη	140	875	11270	10417	3	-	2	80 άρρ. 5 θηλ.	
3.	Νιβολιάνη	95	550	5860	5530	3	-	1	40	Υδρόμυλος εις
4.	Αθάνατον	175	800	10400	13230	2	-	1	70	Υδρόμυλοι τρεις
5.	Κάρυτσα	150	800	12600	12400	1	-	1	70	
6.	Τσάγιοζι	34	180	-	-	1	-	1	20	Υδρόμυλος εις
7.	Σελήτζαη	200	900	12500	4500	1	-	1	40	Υδρόμυλοι δύο
8.	Κουκουράβα	74	420	6550	5430	1	-	1	30	Βρύσες δύο
9.	Βουλγαρινή	80	420	7000	6600	1	-	1	25	
10.	Κεραμίδιον	240	1300	13000	15000	1	-	1	90	
11.	Βένετον	50	270	2600	3000	1	-	1	20	
12.	Σκλήθρον	40	200	2200	2800	1	-	1	30	Υδρόμυλος εις
13.	Σκήτη	80	400	4500	5660	1	-	1	20	
14.	Ποτάμιον	60	350	4500	4000	-	-	1	30	Υδρόμυλος εις
15.	Δογάνη	50	220	7000	2000	-	1	1	15	Χριστιανοί 140, Οθωμανοί 80
16.	Γερακάρη	15	80	2000	300	-	1	-	-	Χριστιανοί 30, Οθωμανοί 50
17.	Καλμελή	25	110	4000	600	-	-	1 οθ.	10 οθ.	Χριστιανοί 60, Οθωμανοί 50
18.	Τουρκοχάρρι	30	170	3500	700	1	1	1 οθ.	12 οθ.	Χριστιανοί 70, Οθωμανοί 100, μύλοι 4
19.	Αληφακλάρ	30	85	1000	1200	1	1	-	-	Χριστιανοί 60, Οθωμανοί 25
20.	Κάπιστα	14	70	678	450	1	-	1	15	*ορα κάτωθι ιδιοκτησία Ι. Μονών
21.	Δεσιάνη	30	160	6000	3000	1	-	1	15	
22.	Τζικερί	5	25	1800	700	1	-	-	-	Μυλ. εις, Πανδ. έν, Παλαιοκάστρω
23.	Πλασιά	25	130	4500	2000	1	-	1	-	
24.	Καστρί	8	45	2000	200	-	-	-	-	Ο Μισθός των Διδασκάλων καταβάλλεται εκ των εκκλησιών.
25.	Γρουβιάη	καλό λειβάδι ακατοίχητον		-	-	-1	-	-	-	Αι γαίαι της Ι. Μονής Παναγίας Σελητσάνης είναι στρ. 286 του Μετοχίου Βενέτον, 131 εν των χωρίω Κατίστης.
26.	Τζιούξανη	5	25	ήτο μιλιάκιον ακατοίχητον		-	-	-	-	
	ΣΥΝΟΛΟΝ	1985	10485	156099	128019	33	4	23	922	

Γενικά Παρατηρήσεις: Αι εκκλησία, τα τζαμά και τα σχολεία εις λιθόκτιστα Στρατάνες δεν υπάρχουν, αλλά μόνον εις εν Άρα προσαρτημένοι εις το Διοικητήριον, άπερ αμφοτέρω λιθόκτιστα έγινοντο δι' έξέδον της Επαρχίας.

Των γαιών κατέχουσιν α Οθωμανοί τας ολιγότερας μόν κλην τας ευφοριότερας. Το δέκατον όλων των χωρίων μετά του τζαλέςη ενουκάζεται κατά μέσον όρον 600.000 Γρόσια.

Προσθετόν εις τους ένω φόρους δέκα τοις εκατόν δικαίωμα εισπρακτόρων 1 ταξιλτέριδα διοριζομένων υπό των κατοίκων, οίαντες επιβαρύνονται με την τροφήν χοροφυλάκων εισπράζους.

Πηγή: Αρχείον Ιωάννου Δάλλα ΓΑΚ- Τοπικό Αρχείο Αγιάς/ Τμήμα του πίνακα Στ' του Αρχείου)

*ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΓΙΑΣ
Αρχείον Ιωάννου Μ. Δάλλα

ΠΙΝΑΚΑΣ

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ
ΚΩΜΟΠΟΛΕΙΣ, ΧΩΡΙΑ, ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ, ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ & ΣΧΟΛΕΙΑ

ΤΜΗΜΑ Α' : (α) ΜΕΣΗΜΒΡΙΝΟ ΘΕΜΑ (ΚΩΜΟΠΟΛΕΙΣ & ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ [ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ])

α/α	ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΚΩΜΟΠΟΛΗΣ Η ΧΩΡΙΟΥ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣ ΜΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ	ΕΙΔΟΣ & ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ		
					ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ
1.	Άγιος Γεώργιος	κωμόπολις	3	3	1	1	1
2.	Άγιος Λαυρέντιος	κωμόπολις	3	2	1	1	1
3.	Αργαλαστή	κωμόπολις	1	1	1	1	-
4.	Βιζύτζα	χωρίον	2	-	1	-	-
5.	Βόλος Νέος	κωμόπολις	1	-	1	1	1
6.	Βόλος Παλιός (με τις συνουκίες)	κωμόπολις	5	-	4	1	1
7.	Δράκεια	κωμόπολις	4	5*	2	1	-
8.	Καραμπάσι	χωρίον	1	-	-	-	-
9.	Κατηχώριον	κωμόπολις	4	-	1	-	-
10.	Λαύκος	κώμη	1	1	1	-	-
11.	Λεχώνια (2 τμήματα)	χωρίον	2	-	-	-	-
12.	Μακρυνίτζα (με τα προάστεια)	κωμόπολις	13	1	4 (το 1 κοινό)	1	1
13.	Μετόχι	χωρίον	1	1	-	-	-
14.	Μηλιαί	κωμόπολις	3	5	1	1	1
15.	Νεοχώριον	κωμόπολις	2	2	1	-	-
16.	Νιάου	χωρίον	1	-	-	-	-
17.	Πινακάτες	χωρίον	1	1	-	-	-
18.	Πίρι	χωρίον	1	-	-	-	-
19.	Πιστινικά	χωρίον	1	-	-	-	-
20.	Πορταρία	κωμόπολις	2	5	1	1	1
21.	Προμήρι	κώμη	1	5-	1	-	-
22.	Πρόπαν	χωρίον	1	-	-	-	-
23.	Συκή	χωρίον	1	1	-	-	-
24.	Τρίκερι	κώμη	Δεν αναφέρεται	1	1	-	-
Σύνολο: κωμοπόλεις 11, χωρία 10, κώμες 3, εκκλησίες 55, μοναστήρια 29					Σχολεία: αλληλοδιδασκτικά 22 (το 1 κοινό), ελληνικά 9, Παρθεναγωγεία 7 Σύνολο Σχολείων = 38		

Σημείωση: Τα διάφορα χωριά και οι κωμοπόλεις αναφέρονται ακριβώς όπως είναι στο βιβλίο και όχι με τη σημερινή τους ονομασία, ενώ αναγράφηκαν στους πίνακες με αλφαβητική σειρά και όχι με τη σειρά που έχουν στο βιβλίο.

ΠΡΟΣΟΧΗ: *Ο Δωρόθεος Σχολάριος αναφέρει 5 μοναστήρια ενώ ίσως εκ παραδρομής στο βιβλίο του καταγράφει μόνο 4.

ΠΗΓΗ: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι*, Αθήνα 1877.

ΠΙΝΑΚΑΣ
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ
ΚΩΜΟΠΟΛΕΙΣ, ΧΩΡΙΑ, ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ, ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ & ΣΧΟΛΕΙΑ

ΤΜΗΜΑ Α' : (Β) ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΘΕΜΑ (ΚΩΜΟΠΟΛΕΙΣ & ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ [ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΗΛΙΟΥ])

α / α	ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΚΩΜΟΠΟΛΗΣ Ή ΧΩΡΙΟΥ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ	ΕΙΔΟΣ & ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ		
					ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ
1.	Ανήλιον	χωρίον	1	-	1	-	-
2.	Ζαγορά	κωμόπολις	4	-	1	1	1
3.	Κερασιά	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
4.	Κισσός	κωμόπολις	3	2	1	1	-
5.	Λαμπηνού	χωρίον	1	-	1	-	-
6.	Μακρυράχη	χωρίον	1	-	1	-	-
7.	Μιτζέλα	χωρίον τζιφλίκι	-	-	-	-	-
8.	Μούρησις	χωρίον	2	-	1	-	-
9.	Πορί	χωρίον	1	-	1	-	-
10.	Τσαγκαράδα	κωμόπολις	5	2	4*	-	-
Σύνολο: κωμοπόλεις 3 χωρία 5 χωρία τζιφλίκια 2 εκκλησίες 19 μοναστήρια 4					Σύνολο Σχολείων 14 αλληλοδιδασκτικά 11 ελληνικά 2 Παρθεναγωγεία 1		

Σημείωση: Τα διάφορα χωριά και οι κωμοπόλεις αναφέρονται ακριβώς όπως είναι στο βιβλίο και όχι με τη σημερινή τους ονομασία, ενώ αναγράφηκαν στους πίνακες με αλφαβητική σειρά και όχι με τη σειρά που έχουν στο βιβλίο.

ΠΗΓΗ: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι*, Αθήνα 1877.

* Στα σχολεία της Τσαγκαράδας δεν αναφέρεται ο αριθμός τους από το Δωρόθεο Σχολάριο. Από άλλες πηγές γνωρίζουμε ότι ήταν 4, ένα σε κάθε συνοικία (εκτός από τη μια που δεν είχε σχολείο).

ΠΙΝΑΚΑΣ
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ
ΚΩΜΟΠΟΛΕΙΣ, ΧΩΡΙΑ, ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ, ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ & ΣΧΟΛΕΙΑ

ΤΜΗΜΑ Β' : ΝΑΧΙΓΕΣ ΑΓΙΑΣ

α/α	ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΚΩΜΟΠΟΛΗΣ Ή ΧΩΡΙΟΥ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ	ΕΙΔΟΣ & ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ		
					ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ *
1.	Αγυιά (Αγία/Αγέα)	κωμόπολις	8	4	1	1	1
2.	Αθανάτου	χωρίον	2	1	1	-	-
3.	Αλαφακλάρ	χωρίον τουρκικόν	-	-	-	-	-
4.	Βένετον	χωρίον	1	1	-	-	-
5.	Βουλγαρινή	χωρίον	1	1	1	-	-
6.	Γερακάρι	τουρκοχώριον	-	-	-	-	-
7.	Δέσανη	χωρίον τζιφλίκι	4	-	-	-	-
8.	Κάπιστα	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
9.	Καραλάρι	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
10.	Καστρί	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
11.	Κεραμίδι	κώμη	1	-	1	-	-
12.	Κερμελή	χωρίον τουρκικόν	-	-	-	-	-
13.	Κουκουράβα	χωρίον	1	1	1	-	-
14.	Νιβόλιανι	χωρίον	3	2	-	-	-
15.	Ντουγάνη	τουρκοχώριον	-	-	-	-	-
16.	Πλασιά	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
17.	Πολυδένδρι	χωρίον τζιφλίκι	1	1	-	-	-
18.	Ποταμιά	χωρίον	2	-	-	-	-
19.	Ρετζάνη	χωρίον	4	2	1	-	-
20.	Σελιτζάνη	χωρίον	4	2	-	-	-
21.	Σκήτη	χωρίον	1	-	-	-	-
22.	Σκλήθρον	χωρίον	1	-	-	-	-
23.	Τζηκέρη	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
24.	Τζούξανι	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
25.	Τουρκοχώρι	τουρκοχώριον	-	-	-	-	-
Σύνολον: κωμοπόλεις 1, κώμες 1, χωρία 10, χωρία τζιφλίκια 8, χωρία τουρκικά 5, εκκλησίες 40, μοναστήρια 15					Σχολεία: αλληλοδιδασκτικά 6, ελληνικά 1, Παρθεναγωγεία 1 Σύνολο Σχολείων = 8		

Σημείωση: Τα διάφορα χωριά και οι κωμοπόλεις αναφέρονται ακριβώς όπως είναι στο βιβλίο και όχι με τη σημερινή τους ονομασία, ενώ αναγράφηκαν στους πίνακες με αλφαβητική σειρά και όχι με τη σειρά που έχουν στο βιβλίο.

- Ο Δωρόθεος Σχολάριος δεν αναφέρεται καθόλου στο Παρθεναγωγείο της Ρετζάνης που το 1877 ήδη λειτουργούσε.

ΠΗΓΗ: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι*, Αθήνα 1877.

ΠΙΝΑΚΑΣ
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ
ΚΩΜΟΠΟΛΕΙΣ, ΧΩΡΙΑ, ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ, ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ & ΣΧΟΛΕΙΑ
ΤΜΗΜΑ Γ' : (α) ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΣ ΥΠΑΓΟΜΕΝΑ ΕΙΣ ΛΑΡΙΣΣΑΝ

α/α	ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΚΩΜΟΠΟΛΗΣ Ή ΧΩΡΙΟΥ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ	ΕΙΔΟΣ & ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ		
					ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ
1.	Αλιτζη	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
2.	Γιαχαλάρι	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
3.	Γκελελέρ	χωρίον τουρκικόν	-	-	-	-	-
4.	Γκερλή	χωρίον τζιφλίκι	1	-	1	-	-
5.	Κόνιαρη	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
6.	Μαϊμούλη	χωρίον τζιφλίκι	1	-	1	-	-
7.	Μιτυσηλή	χωρίον τζιφλίκι	1	-	1	-	-
8.	Μπουραζάνι	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
9.	Νιάματα	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
10.	Ριζόμυλον	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
11.	Σακαλάρι	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
12.	Σαλχανάρι	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
13.	Σαφασλάρι	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
14.	Σαράχαλ	χωρίον τζιφλίκι	-	-	-	-	-
15.	Σαρίμηση	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
16.	Σαρτζιάρ	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
17.	Ταμπεγλή	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
18.	Τζουλάρια Άνω	χωρίον τουρκικόν	-	-	-	-	-
19.	Τζουλάρια Κάτω	τουρκοχώριον	-	-	-	-	-
20.	Τιλικιτζή	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
21.	Τοπουσάρι Άνω	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
22.	Τοπουσάρι Κάτω	χωρίον	1	-	1	-	-
23.	Χατζήμισι	χωρίον τζιφλίκι	2	-	1	-	-
24.	Χατζόμπασι	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-

Σύνολον: Χωρία τζιφλίκια 21, τουρκοχώρια 3, εκκλησίες 21, σχολεία 5 (αλληλοδιδασκτικά)

Σημείωση: Τα διάφορα χωριά και οι κομποπόλεις αναφέρονται ακριβώς όπως είναι στο βιβλίο και όχι με τη σημερινή τους ονομασία, ενώ αναγράφηκαν στους πίνακες με αλφαβητική σειρά και όχι με τη σειρά που έχουν στο βιβλίο.

*Για το Κάτω Τοπουσάρι αναφέρεται: «Το δε υπό των Ελλήνων κατοικούμενον είναι τζιφλίκι» (Δωρ. Σχολάριος).

ΠΗΓΗ: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι*, Αθήνα 1877.

ΠΙΝΑΚΑΣ
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ
ΚΩΜΟΠΟΛΕΙΣ, ΧΩΡΙΑ, ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ, ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ & ΣΧΟΛΕΙΑ

ΤΜΗΜΑ Δ' : ΝΑΧΙΓΕΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ

α/α	ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΚΩΜΟΠΟΛΗΣ Ή ΧΩΡΙΟΥ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ	ΕΙΔΟΣ & ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ		
					ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ
1.	Άγιος Γεώργιος Βελεστίνου	χωρίον	1	-	1	1	1
2.	Βελεστίνος	χωρίον	1	-	-	-	-
3.	Κανάλια	χωρίον	1	-	1	-	-
4.	Κάπουρνα	χωρίον	1	-	-	-	-
5.	Μουσαφακλή	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
6.	Ουσάρι	χωρίον τζιφλίκι	-	-	-	-	-
7.	Περσεφλή	χωρίον τζιφλίκι	-	-	-	-	-
8.	Σαρατζή	χωρίον τζιφλίκι	1	-	-	-	-
9.	Σέσκουλον	χωρίον	1	-	-	-	-
Σύνολον: χωρία 5, χωρία τζιφλίκια 4, εκκλησίες 7, σχολεία 2 (αλληλοδιδασκτικά)							

Σημείωση: Τα διάφορα χωριά και οι κομποπόλεις αναφέρονται ακριβώς όπως είναι στο βιβλίο και όχι με τη σημερινή τους ονομασία, ενώ αναγράφηκαν στους πίνακες με αλφαβητική σειρά και όχι με τη σειρά που έχουν στο βιβλίο.

ΠΗΓΗ: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι*, Αθήνα 1877.

ΜΗΤΡΩΟΝ
Της εν Αγυιά Ελληνικής
Σχολής
Διευθυνομένης υπό
Νικολάου Κ. Σούρλα

(Εν Αγιά τη 15 7βρίου 1879)

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Σχολικό έτος 1879-1880

Εγγραφέντες = 24 μαθητές	ΤΑΞΗ Α' = 14 μαθητές
	ΤΑΞΗ Β' = 5 -//-
	ΤΑΞΗ Γ' = 5 -//-
ΣΥΝΟΛΟΝ	24 -//-

Αποσυρθέντες μαθητές : 5

Μαθητές μη παρουσιασθέντες στις δημόσιες εξετάσεις : 2

Εξετασθέντες συνολικά = 17 μαθητές

(1) με βαθμό άριστα μετ' επαίνου :	1 μαθητής
(2) με βαθμό άριστα :	1 μαθητής
(3) με βαθμό πάνυ καλώς :	3 μαθητές
(4) με βαθμό λίαν καλώς :	1 μαθητής
(5) με βαθμό καλώς :	7 μαθητές
(6) με βαθμό σκεδόν καλώς :	1 μαθητής
(7) Δεν ηξιώθησαν προβιβασίμου βαθμού :	3 μαθητές
(δεν προβιβάστηκαν)	

Αριθμ. αριθμός	Όνοματεπώνυμον	Ηλικία	Πατρής	Συνοικία	Τάξες	Κατάσταση γονέων	Επάγγελμα πατρός	Παρατηρήσεις		
1.	Αθαν. Π. Σερτσής	16	Αγνιά	Αγ. Γεωργίου	Γ"	είπορος	έμπορος	Ενεγράφη την 15 μβρίου.	Εξετασθείς κατά τις δημοσίους εξετάσεις ηξιώθη του βαθμού	καλώς
2.	Επαμ. Γ. Καραβίδας	16	-/-	Αγ. Αθανασίου	Γ"	είπορος	-/-	-/-	-/-	Κ. εξέτασ. ηξιώθη του βαθμού λίαν καλώς
3.	Δημήτ. Ευθ. Πισιάβας	14	-/-	Αγ. Θεοδώρου	Β'	Άπορος	ορφανός	-/-	-/-	απεσέρθη την 16 Μαΐου
4.	Γεώρ. Παπαλέτσιος	13	-/-	-/-	Α'	-/-	ταμίας	-/-	-/-	εξετασθείς ηξιώθη του βαθμού άριστα
5.	Δημήτ. Γ. Αλεξούλης	12	-/-	Αγ. Γεωργίου	Α'	-/-	κτηματίας	-/-	-/-	καλώς
6.	Δημήτ. Α. Τζήμπρος	15	Ρετσάνη	Αγ. Γεωργίου	Γ"	είπορος	έμπορος	-/-	-/-	καλώς
7.	Μιλτ. Αρ. Ζαχαρόπουλος	15	Αγνιά	Αγ. Γεωργίου	Β'	-/-	ιατρός	-/-	-/-	πάνου καλώς
8.	Απόστ. Κ. Τζήμπρος	13	Ρετσάνη		Α'	-/-	έμπορος	-/-	-/-	καλώς
9.	Κωνστ. Μ. Λάπατος	17	Αγνιά	Αγ. Γεωργίου	Γ"	-/-	εργάτης	-/-	-/-	καλώς
10.	Αριστ. Καρακόστας	15	-/-	Αγ. Αθανασίου	Β'	-/-	ορφανός	-/-	-/-	καλώς
11.	Κωνστ. Γ. Τσήγκας	15	-/-	Παναγίας	Α'	-/-	εργάτης	-/-	-/-	πάνου καλώς
12.	Αριστ. Κ. Παπαγεωργίου	14	-/-	Προδρόμου	-/-	-/-	υποδηματοποιός	-/-	-/-	απεσέρθη την 6 Ιουνίου
13.	Ιωάν. Αλεξούλης	13	-/-	Αγ. Γεωργίου	-/-	είπορος	ορφανός	-/-	-/-	εξετασθ. δεν ηξιώθη προβιβασίμου βαθμού
14.	Δημήτ. Κανάτας	13	-/-	Παναγίας	Β'	-/-	έμπορος	-/-	-/-	δεν παρουσιάσθη εις τας δημοσίους εξετάσεις
15.	Χρήςτ. Ζ. Γκόνης	12	-/-	Αγ. Νικολάου	Α'	-/-	-/-	-/-	-/-	εξετασθείς ηξιώθη του βαθμού πάνου καλώς
16.	Κωνστ. Αν. Τζατζικώστας	14	-/-	Αγ. Θεοδώρου	Β'	Άπορος	εργάτης	-/-	-/-	απεσέρθη την 10 Μαΐου
17.	Γεώρ. Αθ. Καλήσιος	15	-/-	Αγ. Αθανασίου	Α'	-/-	οφανής	-/-	-/-	εξετασθείς ηξιώθη του βαθμού σχεδόν καλώς
18.	Ζαχαρίας Κ. Τσακμάκης	12	-/-	Αγ. Γεωργίου	-/-	-/-	έμπορος	-/-	-/-	δεν παρουσιάσθη εις τας εξετάσεις
19.	Θεόδ. Γ. Έλληρος	12	-/-	-/-	-/-	είπορος	μυλωθρός	-/-	-/-	απεσέρθη την 17 Μαΐου
20.	Κωνστ. Σερ. Καρδάρας	12	Ποταμιά		-/-	-/-	ορφανός	Ενεγράφη την 26 7μβρίου	εξετασθείς ηξιώθη του βαθμού άριστα μετ' επανου	
21.	Νικολ. Ι. Λιάμισου	12	Αγνιά	Αγ. Νικολάου	-/-	-/-	εργάτης	-/-	28 7μβρίου	εξετασθ. δεν ηξιώθη προβιβασίμου βαθμού
22.	Παναγιώτης Ιατράκου	12	-/-	Αγ. Γεωργίου	-/-	-/-	αγογιάτης	-/-	-/-	εξετασθ. ηξιώθη του βαθμού καλώς
23.	Σταύρος Ι. Αμπελακιώτης	12	-/-	Πρόδρομος	-/-	-/-	εργάτης	-/-	-/-	δεν ηξιώθη προβιβασίμου βαθμού
24.	Νικόλαος Γερακέρης	13	Πάτριαι		Γ"	είπορος	δικηγόρος	-/-	29 7μβρίου	απεσέρθη την 20 8βρίου

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Σχολικό έτος 1880-1881

Εγγραφέντες : 31 μαθητές	ΤΑΞΗ Α' : 7 μαθητές
	ΤΑΞΗ Β' : 12 -//-
	ΤΑΞΗ Γ' : 12 -//-
ΣΥΝΟΛΟΝ	31 -//-

Αποσυρθέντες μαθητές : 4 μαθητές

Μη παρουσιασθέντες στις δημόσιες εξετάσεις : 1 μαθητής

Εξετασθέντες συνολικά : 17 μαθητές

1. Με βαθμό άριστα : 2 μαθητές
2. Με βαθμό κάλλιστα : 1 μαθητής
3. Με βαθμό πάνυ καλώς : 4 μαθητές
4. Με βαθμό καλώς : 13 μαθητές
5. Με βαθμό σκεδόν καλώς : 3 μαθητές
6. Δεν ηξιώθησαν προβιβασίμου βαθμού : 3 μαθητές
(δεν προβιβάστηκαν)

Α/α	Όνοματεπώνυμο	Ηλικία	Πατρίς	Ευνοικία	Τύπος	Κατάσταση γονέων	Επάγγελμα πατρός	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ		
1.	Αθαν. Π. Σερτσής	17	Αγυιά	Αγ. Γεωργίου	Γ'	εύπορος	Έμπορος	Ενεγράφη την 16 7μβρίου.	απεσύρθη την 27 Μαρτίου	
2.	Μύτ. Αρ. Ζαχαρόπουλος	16	-/-	-/-	-/-	-/-	Ιατρός	-/- -/-	εξετασθείς ηξιώθη του βαθμού πάνυ καλώς	
3.	Επαμ. Γ. Καραβίδας	17	-/-	Αγ. Αθανασίου	-/-	-/-	Έμπορος	-/- -/-	-/- -/- πάνυ καλώς	
4.	Αριστ. Καρακώστας	16	-/-	-/-	-/-	Άπορος	Ορφανός	-/- -/-	εξετασθείς ηξιώθη του βαθμού σχεδόν καλώς	
5.	Δημήτ. Ευ. Πιτσιάβας	15	-/-	Αγ. Θεοδώρου	-/-	-/-	-/-	-/- -/-	απεσύρθη την 21 Απριλίου	
6.	Δημήτ. Κανάτας	14	-/-	Παναγίας	-/-	εύπορος	Έμπορος	-/- -/-	-/- 25 Μαΐου	
7.	Αχ. Τσιτσιλιέρης	12	-/-	Μεταμορφώσεως	Β'	Άπορος	Μυλωθρός	-/- ην 18 7μβρίου.	εξετ. δεν ηξιώθη προβιβασίμου βαθμού	
8.	Γεώργ. Παπαλέτσιος	14	-/-	Αγ. Θεοδώρου	-/-	-/-	Ταμίας	-/- -/-	εξετασθείς ηξιώθη του βαθμού Κάλιστα	
9.	Δημήτ. Γ. Αλεξούλης	13	-/-	Αγ. Γεωργίου	-/-	-/-	Κτηματίας	-/- την 20 7μβρίου.	-/- -/- καλώς	
10.	Δημήτ. Α. Τσίμπρος	16	Ρετσάνη		Γ'	εύπορος	Έμπορος	-/- την 22 7μβρίου.	-/- -/- καλώς	
11.	Απόστ. Κ. Τσίμπρος	14	-/-		Β'	-/-	-/-	-/- -/-	-/- -/- καλώς	
12.	Γεώρ. Α. Καλήτσιος	16	Αγυιά	Αγ. Αθανασίου	-/-	Άπορος	Υφαντής	-/- την 23 7μβρίου.	-/- -/- σχεδόν καλώς	
13.	Θεόδωρος Μούρλιας	12	-/-	Αγ. Θεοδώρου	-/-	-/-	Ορφανός	-/- -/-	-/- δεν ηξιώθη προβιβασίμου βαθμού	
14.	Ιωάν. Παπαχατζής	12	-/-	Αγ. Γεωργίου	-/-	-/-	ιερέυς	-/- -/-	-/- -/- -/- -/-	
15.	Κωνστ. Γ. Τσίγκας	16	-/-	Παναγίας	-/-	-/-	Εργάτης	-/- -/-	-/- ηξιώθη του βαθμού πάνυ καλώς	
16.	Παναγιώτης Ιατράκος	13	-/-	Αγ. Γεωργίου	-/-	-/-	Αγωγάτης	-/- -/-	-/- -/- καλώς	
17.	Χρηστ. Ζ. Γκίνης	13	-/-	Αγ. Νικολάου	-/-	εύπορος	Έμπορος	-/- -/-	-/- -/- άριστα	
18.	Δημ. Σαμολαδάς	14	Λάιστα Ηπείρου		Α'	-/-	-/-	-/- την 24 7μβρίου.	Απεσύρθη την 15 ^η 10μβρίου	
19.	Γεώρ. Μ. Αραμπατζής	15	Αγυιά	Αγ. Αθανασίου	-/-	-/-	Κτηματίας	-/- -/-	Εξετασθείς ηξιώθη του βαθμού σχεδόν καλώς	
20.	Ιωάν. Β. Κατσινούλης	13	-/-	Αγ. Γεωργίου	-/-	Άπορος	Επιστάτης	-/- -/-	Δεν παρουσιάσθη εις τα εξετάσεις	
21.	Ιωάννης Αλεξίου	14	-/-	-/-	-/-	εύπορος	Ορφανός	-/- -/-	Εξετασθείς ηξιώθη του βαθμού καλώς	
22.	Νικόλ. Λιάμπσιος	13	-/-	Αγ. Νικολάου	-/-	Άπορος	Εργάτης	-/- την 26 7μβρίου.	-/- -/- καλώς	
23.	Σταύρος Αμμελακιώτης	13	-/-	Παναγίας	-/-	-/-	-/-	-/- -/-	-/- -/- καλώς	
24.	Κων. Ποτούλης	12	Νεβολιάνη		-/-	εύπορος	Κτηματίας	-/- την 27 7μβρίου.	-/- -/- καλώς	
25.	Λεωνίδας Κακάλης	14	Ρετσάνη		Β'	εύπορος	Κτηματίας	Ενεγράφη την 28 7μβρίου.	εξετασθείς ηξιώθη του βαθμού καλώς	
26.	Κωνστ. Καρδάρας	13	Ποταμά		Β'	-/-	Ορφανός	-/- 7 8βρίου.	-/- -/- άριστα	
27.	Θωμάς Καρανίκας	20	Δέντισκον της Ηπείρου		Γ'	-/-	Κτηνοτρόφος	-/- α' 10βρίου	-/- -/- καλώς	
28.	Σταύρος Καρανίκας	19	Δέντισκον της Ηπείρου		-/-	-/-	-/-	Ενεγράφη την 26 μβρίου	-/- -/- πάνυ καλώς	
29.	Ιωάν. Μ. Καρανίκας	19	Δέντισκον της Ηπείρου		-/-	-/-	-/-	-/- 28 μβρίου	-/- -/- καλώς	
30.	Κων. Μ. Καρανίκας	18	Δέντισκον της Ηπείρου		-/-	-/-	-/-	-/- -/-	-/- -/- καλώς	
31.	Βασίλ. Ν. Γαργάλας	18	Δέντισκον της Ηπείρου		-/-	-/-	-/-	-/- -/-	-/- -/- καλώς	

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ
ΤΩΝ
ΤΡΟΠΩΝ ΚΑΛΥΨΗΣ ΤΩΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΩΝ ΕΞΟΔΩΝ
ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ
ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΜΗΜΑ
[όπως αναφέρονται στο βιβλίο του Δωροθέου Σχολαρίου *Έργα και Ημέραι (1877)*]

(1). Σχολεία διατηρούμενα από τις εκκλησιαστικές προσόδους και τις προσόδους των μοναστηριακών κτημάτων (μοναστηριών)*

ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΟΛΟΥ & ΠΗΛΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ 1^ο: α) Μεσημβρινό θέμα (οικισμοί Βόλου & Πηλίου)

1. Αγίου Γεωργίου
2. Αγίου Λαυρεντίου
3. Αργαλαστής
4. Παλαιού Βόλου
5. Λαύκου
6. Μηλεών
7. Τρικερίου

β) Ανατολικό θέμα (οικισμοί Βόλου και Πηλίου)

∅

ΤΜΗΜΑ 2^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ

1. Αθανάτου
2. Βουλγαρινής
3. Ρετζάνης

ΤΜΗΜΑ 3^ο: ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ ΥΠΑΓΟΜΕΝΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 4^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

* Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι...*, Αθήνα 1877

(1). Σχολεία διατηρούμενα από τις εκκλησιαστικές προσόδους και τις προσόδους των μοναστηριακών κτημάτων (μοναστηριών)*

ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΟΛΟΥ & ΠΗΛΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ 1^ο: α) Μεσημβρινό θέμα (οικισμοί Βόλου & Πηλίου)

1. Αγίου Γεωργίου
2. Αγίου Λαυρεντίου
3. Αργαλαστής
4. Παλαιού Βόλου
5. Λαύκου
6. Μηλεών
7. Τρικερίου

β) Ανατολικό θέμα (οικισμοί Βόλου και Πηλίου)

∅

ΤΜΗΜΑ 2^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ

1. Αθανάτου
2. Βουλγαρινής
3. Ρετζάνης

ΤΜΗΜΑ 3^ο: ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ ΥΠΑΓΟΜΕΝΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 4^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

* Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι...*, Αθήνα 1877

(2). Σχολεία διατηρούμενα από την κοινότητα (από τους πόρους της κοινότητας)*

ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΟΛΟΥ & ΠΗΛΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ 1^ο: α) Μεσσημβρινό θέμα (οικισμοί Βόλου & Πηλίου)

1. Βυζίτζας
2. Κατηχωρίου
3. Προμηρίου

β) Ανατολικό θέμα (οικισμοί Βόλου και Πηλίου)

1. Ανηλίου
2. Λαμπηνοός
3. Μακραράχης
4. Μουρήσεως
5. Πορίου

ΤΜΗΜΑ 2^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ

1. Κεραμιδίου

ΤΜΗΜΑ 3^ο: ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ ΥΠΑΓΟΜΕΝΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 4^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

* Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, Έργα και Ημέραι..., Αθήνα 1877

(3). Σχολεία διατηρούμενα από τις εκκλησιαστικές προσόδους, τις εκούσιες συνδρομές και τα δίδακτρα διαφόρων ιδιωτών*.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΟΛΟΥ & ΠΗΛΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ 1^ο: α) Μεσημβρινό θέμα (οικισμοί Βόλου & Πηλίου)

1. **Νέου Βόλου**

β) Ανατολικό θέμα (οικισμοί Βόλου και Πηλίου)

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 2^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 3^ο: ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ ΥΠΑΓΟΜΕΝΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 4^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

(4). Σχολεία διατηρούμενα από τις εκκλησιαστικές προσόδους και τα διάφορα κληροδοτήματα ιδιωτών*.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΟΛΟΥ & ΠΗΛΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ 1^ο: α) Μεσημβρινό θέμα (οικισμοί Βόλου & Πηλίου)

1. **Δρακείας**

β) Ανατολικό θέμα (οικισμοί Βόλου και Πηλίου)

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 2^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ

1. **Αγιάς**

ΤΜΗΜΑ 3^ο: ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ ΥΠΑΓΟΜΕΝΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 4^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

* Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι...*, Αθήνα 1877

(5). Σχολεία διατηρούμενα από κληροδοτήματα ιδιωτών, πόρους της κοινότητας και εκούσιες συνδρομές ιδιωτών*.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΟΛΟΥ & ΠΗΛΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ 1^ο: α) Μεσημβρινό θέμα (οικισμοί Βόλου & Πηλίου)

1. Μακρινιτζάς

β) Ανατολικό θέμα (οικισμοί Βόλου και Πηλίου)

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 2^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ

1. Τζαγκαράδας

ΤΜΗΜΑ 3^ο: ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ ΥΠΑΓΟΜΕΝΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 4^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

(6). Σχολεία διατηρούμενα από κληροδοτήματα, εκκλησιαστικές προσόδους ή προσόδους μοναστηριών & εκούσιες συνδρομές ιδιωτών*.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΟΛΟΥ & ΠΗΛΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ 1^ο: α) Μεσημβρινό θέμα (οικισμοί Βόλου & Πηλίου)

1. Πορταρίας

β) Ανατολικό θέμα (οικισμοί Βόλου και Πηλίου)

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 2^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 3^ο: ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ ΥΠΑΓΟΜΕΝΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 4^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ

Δεν αναφέρονται στοιχεία

* Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, Έργα και Ημέραι..., Αθήνα 1877.

(7). Σχολεία διατηρούμενα από κληροδοτήματα ευεργετών ή αποδήμων*.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΟΛΟΥ & ΠΗΛΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ 1^ο: α) Μεσημβρινό θέμα (οικισμοί Βόλου & Πηλίου)
Δεν αναφέρονται στοιχεία

β) Ανατολικό θέμα (οικισμοί Βόλου και Πηλίου)

1. Ζαγοράς

ΤΜΗΜΑ 2^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ
Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 3^ο: ΧΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΜΠΟΥ ΥΠΑΓΟΜΕΝΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΣ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ
Δεν αναφέρονται στοιχεία

ΤΜΗΜΑ 4^ο: ΝΑΧΙΓΕΣ (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ) ΤΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ
Δεν αναφέρονται στοιχεία

* Πηγή: Δωρόθεος Σχολάριος, *Έργα και Ημέραι...*, Αθήνα 1877.

A. ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΚΑΙ ΛΟΓΙΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΣΕ ΣΧΟΛΕΣ (ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ & ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ) ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

1. Καθηγητές στις Ακαδημίες Βουκουρεστίου και Ιασίου

(κατά την Ariadna Camariano – Cioran)

(Α) ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΥ:

- I. Ρήγας Βελεστινλής (1783 και 1791;)
- II. Γρηγόριος Κωνσταντάς (1782 – 1787, από το 1784 σχολάρχης στη Σχολή Βουκουρεστίου, διαδεχόμενος το Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη)

(Β) ΙΑΣΙΟΥ:

- I. Δανιήλ Φιλιππίδης (1784 – 1786 και 1803 – 1806;)
- II. Νικόλαος Ζαγοραίος (1800 – 1812)

2. Καθηγητές στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης

Δανιήλ Μάγνης (1853 – 1854 [Διευθυντής])

3. Καθηγητές στη Μεγάλη του Γένους Σχολή (Κωνσταντινούπολη)

Δωρόθεος Σχολάριος (1849-1852)

**B. ΜΑΘΗΤΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΣΤΙΣ
ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΥ ΚΑΙ ΙΑΣΙΟΥ**
(κατά την Ariadna Camariano – Cioran, σελ. 289-306)

(α) ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΥ:

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ	ΕΤΟΣ ΦΟΙΤΗΣΕΩΣ
I. Γρηγόριος Κωνσταντάς*	Μηλιές	18 ^{ος} αιώνας (μεταξύ 1767-1784)
II. Δανιήλ Φιλιππίδης*	Μηλιές	18 ^{ος} αιώνας (μεταξύ 1767-1784)
III. Αλέξανδρος Μπανιάκας	Ζαγορά	1807
IV. Δημήτριος (άγνωστο επώνυμο)	Ζαγορά	1807

(β) ΙΑΣΙΟΥ:

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ	ΕΤΟΣ ΦΟΙΤΗΣΕΩΣ
I. Ρήγας Ιωάννου	Ζαγορά	1818
II. Χριστόδουλος Κωνσταντινίδης	Ζαγορά	1818-1819
III. Γεώργιος, γιός Ιωάννη (άγνωστο επώνυμο)	Ζαγορά	1819

* **ΣΗΜΕΙΩΣΗ:** Τόσο ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, όσο και ο Δανιήλ Φιλιππίδης υπήρξαν μαθητές του Νεοφύτου Κουσκοκαλυβίτη, ο οποίος διετέλεσε καθηγητής στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου μεταξύ των ετών 1767 – 1784.

**Γ. ΛΟΓΙΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΩΣ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ ΣΕ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ**

[κατά την εποχή της ακμής του Ελληνικού Διαφωτισμού (1800-1820), με βάση τα βιβλία της Βιβλιοθήκης του Ιασίου, βλ. GAIDAGIS N., Catalogul Cartilor Grecesti (=Κατάλογος Ελληνικών Εκδόσεων), Iasi 1978]

α) Το έτος **1802**, στο βιβλίο:

«**ΣΥΝΟΨΙΣ Των ΚΩΝΙΚΩΝ ΤΟΜΩΝ ΓΟΥΙΑΩΝΟΣ ΤΟΥ ΓΡΑΝΔΗ**. Μετά πλούσιωτάτων Υποσημειώσεων και Προσθηκών **ΟΚΤΑΥΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΚΑΜΕΤΙΟΥ** Μεταφρασθείσα εκ της Λατινίδος εις την καθ' ημάς απλουστέραν διάλεκτον **ΥΠΟ Σ. Α. Σ. ΚΕΦΑΛ. ΤΟΥ Ι.Φ.Σ.** εξ ης μετήνεκται εις την Ελληνικήν παρά **ΙΩΝΑ ΙΕΡΟΜ: ΣΠΑΡΜΙΩΤΟΥ**. Νυν Πρώτον τύποις εκδοθείσα. Επιστασία μεν και Διορθώσει **ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ** Αρχιδ. του Μηλιώτου. Δαπάνη δε φιλοτίμων και φιλοκάλων Ελλήνων, ων τα ονόματα εν τοις έμπροσθεν καταγράφεται. Εν Βιέννη της Αυστρίας. Τύποις Φραγκίσκου Αντωνίου Σγραίμβλ, αωβ' [1802]».

**ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗ ΚΑΙ ΤΟΠΟΣ
ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ** **ΑΡΙΘΜΟΣ
ΠΡΟΔΓΟΡΑΣΘΕΩΤΩΝ
ΒΙΒΛΙΩΝ**

1. Ο ευγενέστατος άρχ. λογοθέτης κύριος Γεώργιος χ. Ιωάννου ο εξ Αγείας	6
2. Ο εντιμότατος κύριος χ. Αποστόλης παπά Θεοκλήτου ο εξ Αγείας.....	8
3. Ο τιμιώτατος κύριος Δημήτριος Ρίζου ο εκ Θανάτου.....	5
4. Ο εντιμότατος κύρ Αλέξιος χ. Ιωάννου ο εξ Αγείας.....	5
5. Ο τιμιώτατος κύρ χ. Κωνσταντής παπά Αλεξίου ο εξ Αγείας.....	5
6. Ο τιμιώτατος κύρ Αντώνιος Αναγνώστου ο εξ Αγείας.....	3
7. Ο τιμιώτατος κύρ Ιωάννης Ζάμπου ο εξ Αγείας.....	6
8. Ο τιμιώτατος κύρ Βελισσάριος χ. Νικολάου ο εξ Αγείας.....	3
9. Ο τιμιώτατος κύρ Κωνσταντής χ. Πανάγου ο εξ Αγείας.....	1
10. Ο τιμιώτατος κύρ Νάσιος χ. Δημητρίου ο εξ Αγείας.....	1
11. Ο αιδεσιμώτατος κύρ Παναγιώτης ιερέυς χ. Δημητρίου ο εξ Αγείας..	1
12. Ο τιμιώτατος κύρ Νάσιος Τζερέπη ο εξ Αγείας.....	2
13. Ο τιμιώτατος κύρ Γεώργιος Οικονόμου ο εξ Αγείας.....	;
14. Ο αιδεσιμώτατος κύρ Δημήτριος Ιερέυς Δήμου ο εξ Αγείας.....	1
15. Ο τιμιώτατος κύρ Ιωάννης Κωσταβέλα ο εξ Αγείας.....	1

**ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΩΤΕΡΩ
ΒΙΒΛΙΟΥ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ**

ΠΟΛΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ Η ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗ	ΑΡ. ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ	ΑΡ. ΒΙΒΛΙΩΝ
Αγυιά	13	39
Αθανάτη	1	5
ΣΥΝΟΛΟΝ	14	44

β) Το έτος 1804, στο βιβλίο:

«ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ, ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗΣ, Νεωτέρα τινί Μεθόδω συνταχθείσα εις την Ιταλικήν Διάλεκτον ΥΠΟ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΣΟΛΥΙΟΥ ΚΛΗΡ. ΚΑΝΟΝΙΚ. ΣΟΜ. ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ. Μεταφρασθέντα μεν Εις την ημετέραν Διάλεκτον παρά ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑ ΤΟΥ ΜΗΛΙΩΤΟΥ Εις χρήσιν των αυτού Μαθητών νυν δε πρώτον τυπωθέντα χάριν των Φιλολόγων, συνδρομή φιλοτίμων Ελλήνων, αν τα ονόματα καταγράφονται εν τω Δ'. Τόμω' Επιστασία Σπυρίδωνος Βλαντή. ΕΝΕΤΗΣΙΝ. 1804. Παρά Νικολάω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων»*.

ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΠΟΛΗ

ΠΟΛΗ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ & ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΡΟΑΓΟΡΑΣΘΕΝΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ	Ο λογιώτατος κύρ Παναγιώτης παιδαγωγός ο εξ Αγυιάς.....	1
ΒΙΕΝΝΗ	Ο τιμιώτ. κύρ Ιωάννης Φρόνιμος ο εκ Ζαγοράς	2

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ: GAIDAGIS N., ό.π., σελ. 60-84.

ΚΩΝ/ΠΙΟΛΗ	Νικόλαος Γεωργίου Αχτζιαλού ο εκ Μακρινιτζής.....	1
	Δημήτριος Αθανασίου εκ Πορταρίας... Ο άρχων Γραμματικός του στόλου	1
	Ευστάθιος ο Δημητριάδης.....	1
	Κωνσταντίνος Μακρόπουλος ο εκ Βόλου.....	1
	Ιωάννης Ρέσσος ο εκ Ζαγοράς.....	1
	Δημήτριος Φινόγλου ο εκ Ζαγοράς.....	1
	Γεώργιος Ανεμοδούρας ο εκ Μακρινιτζής.....	1
	Ιωάννης Αλτίνης ο εκ Ζαγοράς.....	2
	Ιωάννης Δήμου Μηλιώτης.....	1
	Διονύσιος δούλος των δούλων του Θεού ο εκ Θανάτου.....	1
ΙΑΣΙΟ	Κωνσταντίνος Ζάγορας εκ Ζαγοράς....	1
	Αγγελής Δημητρίου εκ Ζαγοράς.....	1
	Τριαντάφυλλος Ιωάννου εκ Ζαγοράς... Ο μέγας Ποστέλνικος Νικολάκης ο εκ του Πηλίου όρους.....	1 2
	Κωνσταντίνος Ζαγοραΐος	1
	Ο πανοσιομουσικάτατος ιερομ. Κύρ Κωνσταντίνος ο εκ της εν Σελιτζάνη Μονής της Υπεραγίας.....	1
	Ο πανοσιώτ. ιερομ. κύρ Σιμεών ο εκ της αυτής Μονής	1
	Νικόλαος Χρυσοχού ο εκ Μακρινιτζής..	1
ΧΙΟΣ	Αργύρης Φιλίππου ο εκ Μηλιών του Πηλίου όρους.....	2

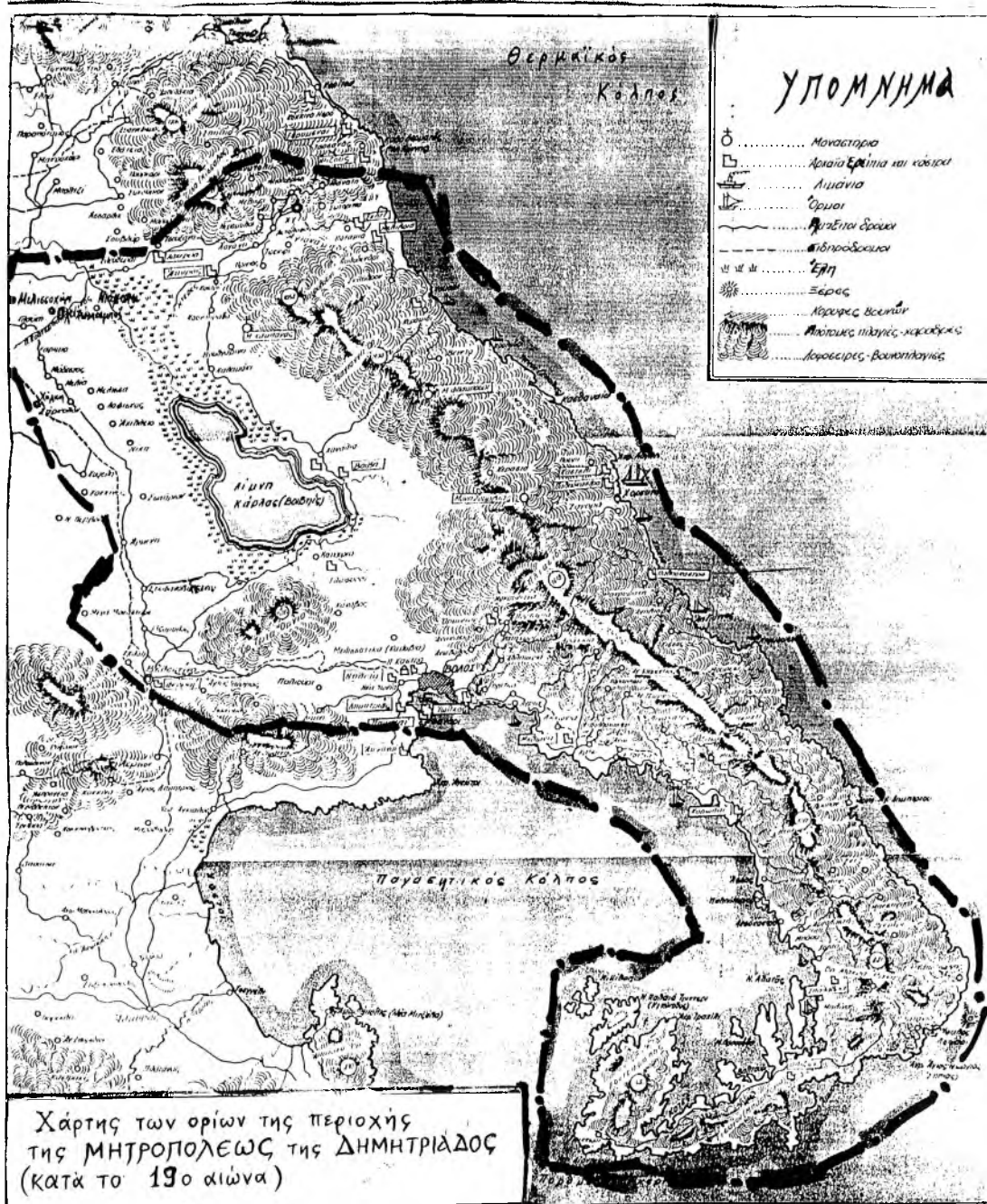
**ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΩΤΕΡΩ
ΒΙΒΛΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ**

ΠΟΛΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ Η ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗ	ΑΡ. ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ	ΑΡ. ΒΙΒΛΙΩΝ
Σελίτζανη	2	2
Αγυιά	1	1
Αθανάτη	1	1
Ζαγορά	8	10
Μηλιές	2	3
Μακρινίτσα	3	3
Πορταριά	1	1
Βόλος ή Δημητριάς	2	2
Πήλιο (γενικώς)	1	2
ΣΥΝΟΛΟΝ	21	25

Εξετάζοντας όλες τις ελληνικές εκδόσεις που βρίσκονται στη Βιβλιοθήκη του Ιασίου, με βάση την καταγραφή του Ν. Gaidagis, προκύπτει ο ακόλουθος στατιστικός πίνακας συνδρομητών από την περιοχή της Δημητριάδος σε επιστημονικές εκδόσεις της περιόδου 1800-1820:

ΠΟΛΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗ	ΒΙΒΛΙΑ	ΑΡ. ΣΥΝΔΡΟΜΩΝ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΒΙΒΛΙΩΝ
Σελίτζανη (Ανατολή)	1	2	2
Αγιά	3	15	50
Αθανάτη	2	2	6
Βελεστίνο	1	1	1
Άγιος Λαυρέντιος	1	1	1
Αργαλαστή	2	2	2
Πήλιο (αορίστως)	4	6	46
Μαγνησία (αορίστως)	1	1	1
Βόλος ή Δημητριάς	5	6	7
Ζαγορά	23	62	220
Μηλιές	9	20	94
Πορταριά	4	5	106
Μακρινίτσα	11	31	52
Τρίκερι	2	2	2
ΣΥΝΟΛΟΝ	69	156	600

γ) ΧΑΡΤΕΣ – ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Χάρτης των ορίων της περιοχής της Μητροπόλεως της Δημητριάδος
(κατά το 19^ο αιώνα)

Τα εκπαιδευτικά κέντρα της περιοχής της Μητροπόλεως της Δημητριάδος στα οποία
λειτούργησαν ανάτερα σχολεία (σχεδίαση: Στέργιος Τάτσιος)

Το κτίριο του πρώην Παρθεναγωγείου του Μεταξοχωρίου όπως είναι σήμερα μετά την αναπαλαίωση που του έγινε [φωτογραφία Στέργιος Γ. Τάτσιος (2004)]

Το κτίριο του πρώην Παρθεναγωγείου του Μεταξοχωρίου όπως είναι σήμερα μετά την αναπαλαίωση που του έγινε [φωτογραφίες Στέργιος Γ. Τάτσιος (2004)]